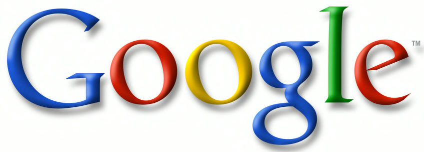

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Andet Bind.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1909—1910.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

Anmeldelser.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Andet Binds første og andet Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1909.

vet før 1. Halvaar 1909. Paa Grund af Hefternes Forsinkelse udgives intet for 1908, for hvilket Aar intet Medlemsbidrag opkræves.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Museumsassistent **M. Mackeprang,** Prof. **Kr. Erslev,** Prof. **Joh. Steenstrup,** Dr. phil. **Aage Friis** og Prof. **J. A. Fridericia.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1907—08. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse**:

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelse til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Griffenfeld og Fuenmayor.

En Studie over dansk Udenrigspolitik.[1])

Af

Knud Fabricius.

I.

Indledning. Danmarks Politik indtil 1674.

Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø ere af gammel Oprindelse. Men skønt de gaa saa langt tilbage som til 844, da Normannerne kæmpede paa Sletterne om Sevilla, og da den arabiske Emir Abderamen II af Cordoba svarede med at sende en Gesandt til Danmark, have de dog aldrig naaet nogen høj Styrkegrad[2]). Efter at Reformationen havde sat sit Skel, tog de endda snarest af. Intet Under; Filip II.s Følelser over for de kætterske Nordboer ere bekendte, og selv for fredelige søfarende var det nu ikke uden Fare, naar de ved en Stranding slap i Land paa den spanske Kyst, som da „Kokken Rasmus fra Kalundborg" glad bekendte sin

---

[1]) Den efterfølgende Afhandling er fremgaaet af Studier i Rigsarkivet og i det spanske Statsarkiv i Simancas. Jeg er vor Minister for Spanien, Grev F. E. J. G. Reventlow, og vor Konsul i Madrid, E. J. Gamborg-Andresen (†), megen Tak skyldig for den utrættelige Iver, som de udviste for at skaffe mig Adgang til Simancas. En Understøttelse fra Carlsbergfonden gjorde det muligt for mig under et maanedslangt Ophold herude at udtømme de paagældende Kilder til Bunds.

[2]) A. Fabricius i Museum 1891 pp. 65 ff.

protestantiske Tro, men til Gengæld maatte bestige Baalet i Sevilla i det Herrens Aar 1562[1]).

Fuldstændigt kunde dog Forbindelsen aldrig ophøre. Alene et saadant Faktum, som at Spanien stadig sad inde med de sydlige Nederlande, maatte skabe fælles økonomiske Interesser mellem det og Danmark. Men da i det hele Religionskampene begyndte at stilne af, og almindelige politiske Synspunkter fik Overvægten, kunde det ikke være andet, end at Danmarks og Spaniens Diplomati ofte maatte finde hinanden. Saa snart Spanien stillede sig paa Kejserens Side, hvad der som oftest var Tilfældet i det 17de Aarhundrede, blev Sverige den fælles Fjende for alle tre Magter, og det var et Fjendskab, som i en sjælden Grad formaaede at sammenkitte et Venskabsforhold mellem Stater, der iøvrigt ikke stod i nogen synderligt intim Berøring.

Saaledes gik det til, at Grev Rebolledo under sit Ophold i København som spansk Gesandt blev en af de ivrigste til at drive Danmark ind i Krigen med Karl Gustaf for derigennem at faa ham bort fra Polen og det truende Naboskab af Kejserens Arvelande, og han havde kun alt for godt Held med sig. Det daarlige Resultat medførte imidlertid ingen særlig Kølighed fra Danmarks Side over for Spanien, sagtens fordi man herhjemme var sig sin Del af Ansvaret altfor vel bevidst[2]). Da Rebolledo forlod Landet ved Krigens Slutning, var

[1]) E. Schäfer: Beiträge z. G. der span. Protestant. u. Inquisition II. 320. — Skibets øvrige Besætning var hovedsagetlig polsk. Ved en senere Autodafé 1592 mødte en Række svenske Søfolk frem; de bad dog alle om Optagelse i den katolske Kirke og slap derfor ogsaa med 3 Aars Galejtjeneste og paafølgende Forvisning fra Søkysten (stds. p. 338).

[2]) Gigas, Grev Rebolledo.

det dog aabenbart, at det politiske Samspil maatte være forbi for denne Sinde. Kun et Pengespørgsmaal stod endnu tilbage at ordne. Ganske vist var det en bekendt Sag, at Spaniens Finanser var i en miserabel Forfatning. Men dog har næppe nogen anet, at dette Pengespørgsmaal skulde komme til at staa uløst til langt ned i det 18de Aarhundrede, meget mindre, at det skulde blive det første Stød til den Række Skridt, der ledte til en vigtig Begivenhed i Danmarks Historie.

Det vigtigste Pengekrav fra dansk Side angik Erstatning for en hel Række Konfiskationer af danske Skibe; de gik tilbage til 1622, og Erstatningsbeløbet var i 1660 steget til 1,088442 spanske Sølvdalere. Ikke, at vi havde undladt at minde om Betalingen heraf flere Gange i de forløbne Aar! Hannibal Sested havde under sin bekendte Sendelse i 1640erne været lige saa uheldig med sine Rykkerier, som andre Sendemænd efter ham. Nu syntes dog Sagen at skulle jævnes, da Kornelius Lerke umiddelbart efter Københavnsfreden 1660 ankom til Spanien og her fik Støtte i sine Krav fra selve Rebolledo. Spanierne vilde ganske vist ikke gaa ind paa hele dette Spørgsmaal om Erstatning, men da de til Gengæld viste sig tilbøjelige til at ofre et passende Beløb paa „Danmarks Konservation", var man fra dansk Side fornuftig nok til at sky en Strid om Ord og tage mod 100000 Escudos i Subsidier paa Bordet samt Løfte om 200000 Esc. af Sølvflaaderne inden 8 Aar, mod at vi i Stedet for strøg Erstatningskravene. Det var ganske vist mindre end forventet, men til Gengæld kan man sikkert gaa ud fra, at det var Meningen, at hele Summen skulde gaa i den danske Statskasse, ikke uddeles til de brøstholdne Rederes Arvinger. Fra spansk Side

ratificerede man denne Traktat d. 3. Novbr. 1662. „Men der gik mange Aar, før Danmark fik Pengene“ [1]).

Ja tilvisse, dog foreløbigt havde man det bedste Haab. 1663 drog Kristoffer Kristoffersøn af Sted til Madrid som Frederik III.s Agent og med Kongens Bekræftelse paa den trufne Aftale. Han skulde desuden modtage Pengene paa de aftalte Terminer. At dette Arbejde imidlertid ikke kan have tynget ham, fremgaar af Frederik III.s Brev 5 Aar senere til de nye spanske Regenter Karl II og Maria Anna, da han beklagede sig over, at Kristoffer Kristoffersøn havde maattet ansøge forgæves om Pengene i saa mange Aar, og erstattede ham med en ny Mand, Oberst Kristoffer Hagedorn. Den unge spanske Konge forsikrede i sit Svar om sin store Tilfredshed med Kristoffer Kristoffersøns Opførsel ved hans Hof og roste hans Iver i sin Herres Tjeneste, men han berørte ikke Realiteten. To Aar senere laa Frederik III Lig, og Kristian V bekræftede snart efter sin Tronbestigelse Hagedorn i hans Stilling, hvortil han knyttede en ny Paamindelse til Kong Karl II om Betaling. Man gav jo daglig Hagedorn Haab derom, vilde man da ikke gøre Alvor deraf? Samme Resultat! [2])

Forklaringen af denne Hensynsløshed fra spansk Side laa — foruden i den sædvanlige Pengeknaphed — i Manglen paa drivende Kræfter i 1660erne. Danmark besad ikke Tvangsmidler og kunde uden Fare behandles som quantité négligeable. Paa den anden Side var det ikke Meningen at skabe noget Brud med Danmark; herom

[1]) Gigas, Grev Rebolledo, 350 ff.

[2]) Simancas-Arkivet: Secretaria de Estado 1012. Legajo 26[illegible]6 antiguo. — Kristoffer Kristoffersøn havde dog oppebaaret 34[illegible] Rdlr. og Hagedorn 4800. (Christiansen, Dansk Statshusholdnings Hist. I, 212.)

vidnede bl. a. den Iver, som den spanske Regering, ligesom det øvrige Evropa, udfoldede under Jagten paa Korfits Ulfeld i 1663, eller dens Opmærksomhed over for Ulrik Frederik Gyldenløve, da han ønskede at træde i spansk Krigstjeneste[1]). Derfor vare danske Adelsmænd som Kristian Bek til Torup heller ikke bange for at søge til den samme Herre[2]), og rejsende, som Peder Schumacher, udstrakte gerne deres Rejseplan til at omfatte den spanske Halvø. Af stor Betydning vare dog disse private Forbindelser i Fredstid ikke.

Den 29. Juli 1671 udnævnte saa Kristian V endelig igen efter mange Aars Forløb en Envoyé extraordinaire i Spanien. Det var Kancelliraad Jørgen Reedts, Arving til Vedø, Amtmand over Tryggevælde, Møn og Ringstedkloster. Han skulde, som det hed i hans Kreditiv, knytte Venskabet fastere mellem Danmark og Spanien; den egentlige Mening var dog, at hans højere Rang skulde gøre det lettere for ham at faa Spanierne til at rykke ud med de saa ofte omtalte Penge. Det var vel ogsaa for at anspore ham, at det bestemtes, at han skulde have sin Løn (4000 Rdlr. aarligt foruden 500 Rdlr. qua Kancelliraad) af den spanske Gæld.

Jørgen Reedts var næppe nogen evnerig Mand, og man kunde derfor undre sig over, hvorfor netop han blev valgt til at beklæde en af den danske Stats saa faatallige Gesandtpladser. Hans Kreditiv er imidlertid paraferet af Peder Schumacher, og det er velbekendt, at Udnævnelsen ikke saa meget skyldtes Reedts selv som Hensynet til hans smukke Hustru Mette Trolle. Det var som en Landsforvisning in optimis formis for denne

[1]) Forskell. Breve stds. i legajo 2611 ant.
[2]) stds.; Servicios militares. Legajo 11. Folio 95.

sidste, at Jørgen Reedts' Udnævnelse blev betragtet af Samtiden; Schumacher frygtede for hendes lidenskabelige Sind i Anledning af hans forestaaende Giftermaal med Karen Nansen.

Forholdet mellem Mette Trolle og hendes Mand var slet og blev ikke forbedret under Opholdet i Syden. Derimod fortsattes Forbindelsen bestandig mellem hende og Schumacher, der paa forskellig Maade rakte hende en hjælpende Haand; saaledes fik han et Løfte fra Kongen om, at Elisabet Augusta, Kristian IV.s Datters Gæld til Mette Trolle maatte betales denne af Kongens spanske Fordringer. Senere, efter Griffenfelds Fald kasserede dog Kristian V denne Beslutning som saa meget andet af, hvad han havde været enig med sin Rigskansler om. Det var ogsaa Griffenfeld, der senere hen fik Øje for den politiske Betydning af Reedts' Stilling i Spanien og fik ham forfremmet i Rang til Ambassadør, samtidig med at hans Løn forhøjedes til ialt 6500 Rdlr.

Jørgen Reedts havde, i det mindste i Begyndelsen, Held med sig. I Løbet af 1672—1673 fik han nye Løfter om, at Resten af de 200000 Escudos, ialt 200000 Pesos skulde betales inden 8 Aar af Sølvflaaderne; han havde beraabt sig paa sin Konges Alliance til Nederlandenes Forsvar, der kostede ham mange Penge, og Spanierne viste sig paavirkelige for dette Ræsonnement. Men efter to Aars Forløb havde han dog kun faaet 1000 Dubloner[1]). Endnu i September 1674 havde han ikke faaet Afdraget for det første Aar fuldtud betalt. For her med det

---

[1]) 1 Dublon var = 4 Pesos. En Peso svarede omtrent til en dansk Rigsdaler (4000 Rdlr. = 4173 Pesos), 1 Escudo = 1,[illegible] Rdlr. (Reedts' Regnskab i D R A: Spanien, og Gerhardt: Alm. Contorist [overs. fra Tysk]. Kbhvn. 1798.)

samme at nævne det hele Resultat af Rykkeriet inden 1680, da Reedts endelig forlod Spanien, skal det bemærkes, at han ialt opnaaede at faa 50000 Pesos udbetalte[1]), men hans Gage udgjorde heraf alene 42250. Ialt vare hans Udgifter i denne Tid 79761 Pesos. Det var et daarligt Resultat for den danske Regering[2]).

Men Jørgen Reedts' Sendefærd til Spanien fik ogsaa en Betydning, der strakte sig langt ud over den oprindeligt tilsigtede. Da den danske Regering først havde ham dernede, fandt den det formaalstjenligt at anvende ham ogsaa paa andre Omraader end til at drive paa Betalingen af den usalige Gæld.

For at forstaa dette, maa vi kaste et Blik paa Danmarks ydre Politik, saaledes som den artede sig fra og med Aaret 1672.

Fredskærligheden var sikkert raadende herhjemme i Begyndelsen af 1670erne, ligesom i de fleste andre evropæiske Lande. Alle Stater førte en uselvstændig Politik, for de mindres vedkommende endda baseret paa den lettest mulige Erhvervelse af Subsidier; kun een var der, som vidste, hvad den vilde: Frankrig. Det var dens Hersker, som drog Udviklingslinierne i Storpolitikken, bestemte dens Kamppladser og som oftest bar Sejren hjem. Danmark havde siden 1657 saa vidt muligt holdt sig uden for dette Spil; vi havde ganske vist tre gamle Forbund fra 1660erne, med Frankrig, med England og med Nederlandene, Brandenburg og Braunschweig-Lüneburg, men de havde kun ringe Betydning. Arvefjenden var

[1]) Noget varierende Tal hos Christiansen: Dansk Statshusholdn. Hist. I, 213.

[2]) Om Jørgen Reedts i Spanien se i Simancasarkivet Leg. 2606 ant.; i D R A: Spanien, hans Regnskab for Aarene 1672—1680; og A. D. Jørgensen. Griffenfeld I 246 og II 2.

Sverige, der i Forbindelse med Holsten-Gottorp hindrede alle solide Statsudvidelser. Derfor var endog Erhvervelsen af et saa lidet Landskab som Oldenburg et endnu uafgjort Spørgsmaal. Af andre evropæiske Magter kom endnu for os Frankrig, Generalstaterne og Kejseren i Betragtning, til Dels ogsaa England og Spanien, endelig visse tyske Fyrster (særlig Brandenburg og Lüneburg). Hvorledes skulde man stille sig i dette Kaos, navnlig naar Signalet blev givet: For eller imod Frankrig.

Ulykken for Danmark ved denne Delingslinie i den evropæiske Politik var, at den paa ingen Maade faldt sammen med vore vitale Interesser. Om Frankrig hævdede og udviklede sin Stilling i Evropa til at blive Førstemagten, hvad der maatte ske paa Nederlandenes og Kejserens Bekostning, ja om Kong Ludvig dertil føjede Kejserværdigheden, var ikke Spørgsmaal af overvældende Betydning for vort Fædreland. Dettes Interesser vare knyttede til Forholdet til Sverige og til Nordtyskland. Forskellige Veje frembød sig her. Man kunde sidde stille i god Forstaaelse med Sverige (Hannibal Sesteds Politik) eller man kunde slaa ind paa en Hævnpolitik, der da naturligt vilde rette sig mod en Genvinding af de skaanske Landskaber (Kristian V.s bekendte Yndlingstanke). Men Hævnpolitikken kunde ogsaa gaa andre Veje. Man kunde søge at sprænge den trykkende Ring ved at rokke ved Sveriges nordtyske Magtstilling. Hertil vilde Gottorps Underkuelse og Erhvervelsen af Oldenburg bidrage mægtigt, eventuelt kunde man gaa videre. Det var denne Linje, som en Menneskealder senere, ja før, blev den ledende for de danske Statsmænd, og som førte til Resultatet, Frederiksborgfreden i 1720.

Men man maatte i alle Tilfælde have Forbundsfæller

og direkte Støtte udefra, thi med sine egne Midler kunde den danske Stat kun klare sig under den dybeste Fred. Valgte man Forsoningen med Sverige, maatte man staa last og brast med dette Rige og med Hertugen af Gottorp, ja man maatte gøre et Tilbagetog i Spørgsmaalet om Oldenburg. Desuden maatte man være forberedt paa en betydelig Fare fra Generalstaternes, maaske endog fra Englands Side, hvis Sverige genoptog Karl Gustafs gamle Tanker om mare clausum, eller hvis Sverige slog sig sammen med Frankrig. I heldigste Tilfælde kunde vi da, ved at sidde musestille, opnaa at fritages for videre Tab, men samtidig vilde vi sagtens se Sverige, hvis Planer mod Mecklenburg og Bremen ikke var nogen Hemmelighed, yderligere styrke sin Magtstilling.

Omvendt, hvis Hævnpolitikkens Tilhængere fik Overtaget. Vilde man genvinde Skaane, maatte der en paalidelig Alliance med de nordtyske Magter, navnlig Brandenburg, til for at dække Ryggen, og vi maatte have Hjælp fra Sømagterne, især Nederlandene, for at sikre Forbindelsen med Hjemlandet under et Angreb paa Sverige.

Ejendommeligst var dog Forholdet, hvis vi besluttede at vende os mod Nordtyskland. I saa Fald traadte Sømagterne tilbage i anden Række, da vor Flaade kun behøvede at værne de danske Kyster mod svenske Landgangsforsøg, og selv om det ogsaa i dette Tilfælde var nødvendigt at staa sig godt med Nordtysklands Smaamagter i Kampen mod Sverige, gjaldt dette kun foreløbigt. En Alliance med en ikke-tysk Stormagt var Vejen til at trænge Sverige fuldstændigt ud af Landet, uden at man behøvede at frygte for at komme til at dele Byttet med selve de tyske Fyrster, saaledes som

Kejser Leopold altid vilde ønske det. Denne Stormagt kunde kun være Frankrig. Forbindelsen hermed vilde desuden medføre et venligt Forhold til dens Vasalstat England, og som Nederlandenes Rival kunde denne Sømagt til en vis Grad hæmme Virkningen af en eventuel hollandsk Hjælp til Sverige. Danmark vilde saaledes komme til at arve Sveriges Stilling i Nordtyskland; et Baand vilde igen knyttes, som gik tilbage til Valdemar Sejrs og Erik Menveds Dage, og som Kristian IV og Frederik III forgæves havde søgt at forny. — Dog eet var vist i alle tre Tilfælde: Med Erfaringerne fra 1657 for Øje maatte man sikre sig forsvarligt hos de allierede, som man valgte, før man slog løs.

Hvorledes stod de danske Statsmænd i Begyndelsen af 1670erne til disse Muligheder? Før vi søge at besvare dette Spørgsmaal, maa vi erindre om Vanskeligheden ved at komme til Bunds heri paa Grund af det svigtende Kildemateriale. Geheimeraadsprotokollen giver ikke, saaledes som den svenske Riksrådsprotokoll, de enkelte Deltageres Vota. Men man havde desuden i alle Lande Tilbøjelighed til en laverende Politik, saa at man ikke gjorde sit endelige Valg før i den ellevte Time, og denne Tendens lod Diplomaterne begynde mange indbyrdes modstridende Skridt, uden at de, naar det kom til Stykket, tog dem fuldtud.

Eet staar fast, at den unge Konge var for en retlinjet antisvensk Politik til Genvinding af sine tabte Arvelande, men lige saa vist er det, at dette Synspunkt ikke foreløbigt blev det herskende. Selv Halvbroderen Gyldenløve tog Afstand fra Kongens Planer mod Sverige, og over for Gottorp stræbte han altid at naa til et Forlig i det brændende oldenburgske Arvespørgsmaal. Iøvrigt

vilde han Forbund med Generalstaterne og Venskab med England, altsaa Sikkerhed mod en Gentagelse af Svenskernes Landgang fra 1658[1]). Resultatet af alt dette maatte blive en Neutralitetspolitik, idet man hverken gik imod Nederlandene eller imod Englands Ven Frankrig. Men Forudsætningen for en saadan Politik, der ikke vilde skaffe os Subsidier til at ruste Hær og Flaade, var rigtignok, at Sverige ikke ved et pludseligt Overfald sydfra besatte Jylland, saaledes som det saa ofte tidligere havde gjort. Gyldenløve blev derfor heller ikke selv staaende paa dette Standpunkt. Den franske Gesandt stillede nemlig samtidig en Genvinding af Skaane i Udsigt ved Frankrigs og Englands Hjælp, og da man tillige ønskede at forpurre den truende Doublealliance mellem Sverige og Frankrig, fandt der fra vor Side en Tilnærmelse Sted til det sidstnævnte Land. Denne Politik var vistnok Peder Schumachers, og Gyldenløve sluttede sig foreløbigt hertil[2]). Det var tillige en Fredens Politik, men den havde sine afgjorte Modstandere (Bjelke), og den var uklar i sin Sammenblanding af uforenelige Elementer (Venskab med Frankrig og Nederlandene). Hovedsagen var dog, at en fredelig Afstaaelse af Skaane fra svensk Side var helt usandsynlig. I alt Fald strandede disse Planer, da Frankrig i sin Mistillid til Danmarks Styrke sluttede Forbundet af April 1672 med Sverige. Svenskerne satte endog igennem, at Danmark ikke maatte optages heri[3]).

---

[1]) Blumenthal $^{26}/_{9}$ og $^{17}/_{10}$ 1671 (Urk. u. Aktenst. z. Gesch. d. gr. Kf. XVII, 67).

[2]) Blumenthal $^{31}/_{10}$ 1671 (ib. p. 76).

[3]) Som Vidnesbyrd om den samtidige Opfattelse i Frankrig af Danmarks Stilling skal flg. Ord af en fransk Forf. Antonis Gallicus anføres: „Le Roy de Dannemark est un Prince, dont

Det var et Nederlag for dansk Udenrigspolitik, som her havde fundet Sted, og det blev bestemmende for hele den følgende Udvikling. Men det kom ikke ganske bag paa os. Da Schumacher havde mærket Frankrigs Graviteren mod Sverige, havde han begyndt at arbejde paa en Forbindelse mellem Danmark, Kurfyrsten af Brandenburg og Hertugerne af Braunschweig-Lüneburg, altsaa Kongens nærmeste Frænder[1]); selv hævdede han, at dette skulde være en Modvægt mod Sveriges Udsigt til en Alliance med Frankrig, men Meningen var sagtens ogsaa at lokke for Frankrig ved at vise det Danmarks Betydning. Derfor skulde Forbundet kun være defensivt og ikke blande sig i Forholdet mellem Frankrig og Generalstaterne. Men Kansleren Peder Reedts vilde have Nederlandene med i Forbundet, og dette pegede mod Fremtiden. Dog var det fransksindede Parti ved vort Hof endnu det ledende, indtil Budskabet kom om den svensk-franske Alliances Afslutning[2]). En Tilnærmelse til Holland blev nu i alles Øjne en tvingende Nødvendighed, uden at man dog ønskede at bryde med England. Fik man dette til Fjende, vilde det jo som i Karl Gustafs-

l'Estat est d'une très petite estendue, et toute sa force consiste dans la protection du Roy, qui le maintient contre les Suedois, ses Ennemis".

[1]) Herpaa var man allerede begyndt i 1670; i 1671 havde man ogsaa ønsket Sofie Amalies fransksindede Broder, Hertug Johan Frederik af Hannover, og Kongens Svigermoder, Landgrevinden af Hessen-Cassel, optagne deri. Sverige maatte ikke optages i dette Forbund, (dette er det første utvetydige Vidnesbyrd om Griffenfelds Hensigter), og med Hensyn til Østrig skulde man se Tiden an for ikke at give Frankrig „ombrage". (Geh. Aarsberetn. VI, 72, 78, 80—81.)

[2]) Fr. v. Brandt $^{16}/_{1}$ og $^{17}/_{2}$ 1672 og Blumenthal $^{10}/_{10}$ 1671 (Urk. u. Akt. XVII, 71, 94 og 96).

krigen ved sin Flaade kunne betage os de væsentlige Fordele, som et Forbund med Nederlandene skænkede os.

Meningen med Tilnærmelsen til Generalstaterne var desuden paa ingen Maade, at vi vilde kaste os i Armene paa dem. Danmark havde ingen Glæde af at komme med ind i det voldsomme evropæiske Sammenstød, som dagligt truede, og som virkelig fandt Sted i Sommeren 1672. Det vilde endog være farligt at træde direkte op mod Kong Ludvig, da vi derved forspildte enhver Udsigt til før eller senere at slaa ind paa en effektiv antisvensk Politik i Nordtyskland. Men man kunde paa den anden Side ikke undgaa at stille sig venskabeligt over for en af de to Parter, da en subsidieløs, d. v. s. en uvæbnet Neutralitet, var det farligste af alt. At nærme sig til Nederlandene, uden at støde Frankrig fra sig, maatte derfor være Maalet, og om denne Politik var der Enighed mellem de betydeligste danske Statsmænd: Ahlefeld, Gyldenløve og Griffenfeld. Men kunde man ikke ogsaa ad denne Vej fremme en ny Tilnærmelse mellem Frankrig og Danmark og svække den svensk-franske Forbindelse? Der vilde da ligefrem blive Tale om Bud og Overbud fra Frankrigs og Generalstaternes Side for at vinde Danmark.

Foreløbigt laa Vejen klar og aaben, og den blev fulgt uden Vaklen. Samtidig med, at der tilbødes Frankrig Mægling i dets Strid med Hollænderne[1]), fortsattes Forhandlingerne i Nordtyskland med forøget Kraft. Af Betydning var her navnlig Huset Lüneburgs Stilling. Medens de to Brødre Georg Vilhelm af Celle og Ernst August af Osnabrück vare uundværlige, naar det drejede

---

[1]) Geheimeraadsprot. 1/7 1672 (Geh. Aarsb. VI, 86).

sig om et nordtysk Forbund, og navnlig Georg Vilhelm var meget ivrig for at komme Nederlandene til Hjælp, havde den tredje Broder, Johan Frederik af Hannover, nu afgjort nærmet sig til Frankrig og bundet sig ved Subsidiemodtagelse og Neutralitetsløfte[1]). Han var som Enkedronning Sofie Amalies Yndlingsbroder særligt knyttet til Danmark, der ikke kunde ønske at lade ham bøde altfor haardt, fordi han havde valgt dette Parti. Ja, det kunde jo endog have sine Fordele at have en Ven i Modstandernes Lejr, navnlig naar det var mod sin Vilje, man var kommen til at staa paa modsat Side. Det var derfor lige saa meget efter Johan Frederiks som efter Danmarks Ønske, at det endelige Forsvarsforbund i Braunschweig (Septbr. 1672) mellem Danmark, Brandenburg, Braunschweig (ogsaa Hannover), Kassel og Kejseren udtrykkeligt havde til Formaal at „conservere" den westfalske Fred, ikke at blande sig i Striden mellem Generalstaterne og Frankrig[2]). Danmark vilde aabenbart se Tiden an og give Frankrig Lejlighed til at betænke sig endnu en Gang i dets Valg mellem Sverige og Danmark.

Paa dette Tidspunkt stod dog allerede Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg og Kejser Leopold i Vaaben mod Frankrig, saa at det var ganske tydeligt, at Braunschweigertraktaten kun vilde blive et Gennemgangsled i Danmarks udenrigspolitiske System. En Forhandling med Nederlandene maatte følge paa, og den tog ogsaa samtidig sin Begyndelse i København gennem

[1]) A. Köcher: Gesch. v. Hannover u. Braunschweig 1648—1714. II p. 189 og 211.
[2]) Geheimeraadsprot. $^{10}/_{7}$ 1672 o. oftere (Geh. Aarsb. VI, 87, 90). Köcher II 268, 270.

Generalstaternes Gesandt Werkendam. Men Danmarks Krav vare meget store; man krævede ogsaa Subsidier i Fredstid og forlangte ved samme Lejlighed „Arbitragesagen“ afgjort, d. v. s. en Erstatning udbetalt af Holland, fordi man i 1658 her havde hindret en Del hvervede Tropper i at afsejle til Danmark[1]. Det var forgæves, at den celliske Gesandt søgte at opnaa Lempelser i de danske Fordringer, og samtidig undveg vi at give klart Svar paa en Forespørgsel fra samme Side, om vi vilde tillade Hertug Georg Vilhelm af Celle at hjælpe Hollænderne, hvis vi ikke selv vilde gøre det. Haardt trængt blev da den hollandske Gesandt nødt til at gaa ind paa de danske Fordringer (Maj 1673)[2].

Endnu ved denne Lejlighed havde Gyldenløve deltaget i de udenrigske Forhandlinger, derefter gaar han som norsk Statholder misfornøjet ud af Sagaen. Danmarks Politik mellem Maj 1673 og Marts 1676 bærer Griffenfelds Navn, men ganske vist ikke altid hans Stempel. Hvad enten nu hele denne Forhandling i 1672 med Nederlandene havde været ærligt ment fra dansk Side eller ej; — og de svære Fordringer tyde paa, at man selv ikke ventede, at Hollænderne vilde gaa ind derpaa; — vist er det, at da Traktaten var afsluttet og kun manglede den nederlandske Ratifikation, søgte vi at bruge den til ganske andre Formaal, end hvad Kontrahenten kunde ane. Den danske Regering underrettede hemmeligt Johan Frederik af Hannover om, at man var paa Nippet til at slutte en Traktat med Hollænderne, og han tøvede ikke med at lade denne Oplysning gaa

---

[1]) Se herom Danske Saml. 2. R. III, 98.

[2]) Geheimeraadsprot. 20/8, 15/9, 12/12 72. (Geh. Aarsb. VI, 88, 89, 95.) Da. Sml. 2 R. III, 102 ff. (Werkendams Rapporter).

videre til den franske Udenrigsminister Pomponne. I denne sidste Meddelelse fremstilledes endda Sagen — med eller mod Johan Frederiks bedre Vidende —, som om det kun drejede sig om en Handelstraktat mellem Generalstaterne og Danmark, dog saaledes, at vi skulde modtage Subsidier til Løn derfor; og Hertugen af Hannover betragtede som et af Danmarks Motiver hertil, at det ansaa' sig for „négligé" af Frankrig og England. Dog, Pudelens Kærne kom for Dagen i Brevets Efterskrift, hvori Johan Frederik fremsatte som sin Mening: „Jeg tror, at hvis Kongen (ɔ: Ludvig XIV) fandt det for godt, vilde der endnu være Udveje til at faa Kongen af Danmark til at forandre Beslutning"[1]).

Man blev endda i Danmark ikke staaende ved disse Forsøg paa at vende Stemningen ved det franske Hof. I de følgende Sommermaaneder 1673, da den østrigske Gesandt Fyrst Windischgrätz søgte at drive de nordtyske Fyrster sammen med Danmark til en kraftigere Indgriben over for Frankrig, var det den danske Gesandt Habbæus, der paa en ny Forbundsforsamling i Braunschweig forstod at holde igen, saa at det eneste Resultat af Forhandlingerne blev, at hans eget Forslag gennemførtes, og der afsendtes en Advarselskrivelse til den franske Konge. Det var en ny Invite; man vilde aabne Øjnene paa Frankrig for Danmarks Betydning[2]). Fr. v. Brandt meddeler fra København sin Herre, Kurfyrsten af Brandenburg, at Griffenfeld og Kongen „ka-

[1]) Köcher II 308 og 635. — 25/6 1673 bestemmes det i Geheimeraadet, at v. Osten i Hannover skal „sincerere voris intention wed nærværende mellem Hs. Maj. og Holland gjorde alliance" (l. c. 101).

[2]) Köcher II 310 og 311. (Han tror dog fejlagtigt paa, at svenskvenlige Hensigter hos den danske Regering vare Aarsagen.)

ressere" Frankrig, og at Kristian V havde forsikret Terlon om, at der ikke var noget franskfjendtligt i Traktaten med Nederlandene[1]). Man haabede aabenbart paa, at det Tilbud om Mægling, som man nu fremsatte, skulde blive modtaget af Frankrig, at Mæglingen skulde have franske Subsidier i Følge og — føre endnu videre i Fremtiden. Men en samtidig Tilnærmelse til Sverige? Nej, det var jo netop Hovedsagen for de danske Politikere at undgaa en saadan. Derfor vare Jens Juels samtidige Forbundsforhandlinger i Sverige — saaledes som det forlængst er godtgjort til Evidens[2]) — skrømtede og hule, vistnok snarest paabegyndte for at gøre et godt Indtryk paa det dermed forbundne Frankrig. Derfor sendte man, da Brandenburg havde sluttet en foreløbig Fred i Vossem med Frankrig og nærmede sig til Sverige for sammen med dette at danne „det tredje Parti" i Tyskland, Ahrensdorf til Kurfyrsten for at give ham „sinistre impressioner" angaaende Svenskernes Hærforhold og gode om vore egne[3]). Men et andet Vink om Fremtidsplanerne hos den danske Regering ligger i de Overvejelser, der vare fremme i Begyndelsen af 1673, om at komme til Enighed med Sachsen-Lauenburg om en Ekspectance paa dette Hertugdømme. Man stod heller ikke fremmed for Tanken om at gribe ind i det til Oldenburg hørende Ostfrisland, og man havde stadig Blikket rettet paa Hamburg[4]). Da tilmed Spørgsmaalet om Oldenburg nu nærmede sig sin endelige Løsning, var det saaledes alle de tyske Nordsølande med Pro-

[1]) Urk. u. Akt. XVII, 105.
[2]) Af J. A. Fridericia 1883 i D. H. T. 5 R. IV, navnlig S. 463 ff.
[3]) Geheimeraadsprot. 18/11 1673 (G. A. VI, 105).
[4]) Geheimeraadsprot. 14/1 1673 (G. A. VI, 96).

blemerne Elb- og Wesertold, der vare dragne inden for Danmarks Interessesfære.

Beregningen slog imidlertid ikke til, Frankrig reagerede ikke over for Danmarks Paavirkninger. Dette var sikkert en Skuffelse for Griffenfeld. Men der var ikke andet at gøre end at følge den Vej videre, man var slaaet ind paa. Generalstaterne maatte bevæges til at ratificere den afsluttede Traktat, for at man, støttet til deres Subsidier, kunde se Fremtiden i Møde uden Frygt. Da der imidlertid i Amsterdam viste sig ringe Tilbøjelighed til at antage de ufordelagtige Betingelser, kom den Tanke op i København at benytte Nederlandenes øvrige Forbundsfæller, navnlig Østrig og Spanien, til at lægge Pres paa dem, eventuelt til at deltage i Ydelsen af deres Subsidier til Danmark. Til Windischgrätz, der i Efteraaret 1673 kom til Danmark for at slutte en dansk-østrigsk Alliance, bemærkede man, at Ratifikationen fra Generalstaterne af Martstraktaten var conditio sine qua non[1]. Og det var ogsaa nu, at man for Alvor fik Øje for, hvad Jørgen Reedts i Madrid kunde bruges til, og besluttede sig til at anvende hans jævne Evner i det storpolitiske Spil.

Vi forlod Jørgen Reedts under hans Forhandlinger om Betalingen af den aarsgamle spanske Gæld. Men som det sømmede sig en Diplomat, havde han i det hele Øjnene med sig og søgte at faa et Indtryk af de politiske Stemninger i det ukendte Land. Det Billede, som han i Begyndelsen af 1672 fremruller, har sine Lig-

[1]) Geheimeraadsprot. 25/9 73 (G. A. VI, 103). Brandt savnede nu bittert Gyldenløve, der var i Norge, „thi han har mest Resolution, medens de andre, navnlig Hr. Griffenfeld, ere meget timide og gør Sagerne farligere, end de i Virkeligheden ere". (Rel. 13/9 73 i U.-A. XVII, 107.)

hedspunkter med Tilstanden i selve Danmark. Han fandt Spanierne alt andet end krigslystne, ogsaa de frygtede for en overmægtig Nabo, som i dette Tilfælde var Frankrig. Træffende har en Forfatter sammenlignet Spaniens Følelser i det 17. Aarhundrede over for Frankrig med Agerhønens for Falken[1]). Man havde ganske vist til Værn herimod en nederlandsk-spansk Defensivalliance, men man stolede ikke ret paa den og vilde i alt Fald selv kun støtte Generalstaterne, hvis de blev angrebne, med den i Pyrenæerfreden lovede Hjælp. Derimod søgte Tanken altid med Haab til de østrigske Frænder, og man vilde gerne have Kejseren med ind i Forbundet med Holland. Men Spaniens ydre Stilling har endnu et Lighedspunkt med Danmarks. Dets Statsmænd saa nødigst af alt en Forbindelse mellem Frankrig og det fjerne Sverige, da en saadan bl. a. vilde hindre Østrig i at optræde med fuld Kraft paa den store Valplads. For at hindre dette vilde man vinde Sverige — som man ingenlunde nærede uvenlige Følelser imod — ved et Ægteskab mellem den unge Karl XI og Kejserens Søster. Hvor uforenelige syntes derfor ikke ved første Øjekast Danmarks og Spaniens Interesser![2])

Frygten for Frankrig steg endda snarest i Løbet af 1672 ved Budskabet om dets Fremgang over for Generalstaterne. Spanien vilde derfor stadig trække Tiden ud, og desuden var der sikkert fra gammel Tid i visse Kredse Uvilje mod Nederlandene, saa at man gerne undte dem en drøj Dravat.

I November var det da, at Reedts begyndte at tale til Spanierne om „det ham paalagte". Han nævner ikke

---

[1]) Köcher II, 87.

[2]) Relat. $^{30}/_{3}$ og $^{13}/_{4}$ 1672 (D. R. A.. Spanien B).

selv Indholdet, men det drejede sig aabenbart om, at Spanien skulde lægge Pres paa Generalstaterne for at faa dem til at gaa ind paa de ovenfor nævnte Krav. Tanken om en Alliance med selve Spanien laa sikkert endnu den danske Regering fjærn. Hoffet i Madrid stillede sig meget imødekommende over for sin Kreditor og lovede „at bearbejde al Ting til Eders Majestæts meste Fornøjelse". Men den diplomatiske Pression paa Nederlandene viste sig foreløbigt frugtesløs, og i Begyndelsen af 1673 indløb der ny Ordre til Jørgen Reedts om at gentage sin Anmodning og tillige denne Gang slaa paa. at hvis Generalstaternes Langsomhed skyldtes Pengeknaphed, kunde vel Spanien træde hjælpende til. Man svarede fra spansk Side, at man havde opfattet Meddelelsen „som et sært Fortroligheds Tegn", men man undlod viseligt at gaa nærmere ind paa de danske Antydninger. Og da den nederlandske Gesandt Werkendam afsluttede sin Traktat med Danmark i Marts 1673, tog man heraf Anledning til at holde inde med Pressionen paa Nederlandene, der nu syntes unyttig. Men Stemningen imod Frankrig var stadig stigende[1]).

Dog, det trak stadig ud med Hollændernes Ratifikation af Traktaten, og Reedts fik da Ordre til at sætte alle Jern i Ilden for at fremme Tanken om en dansk-spansk-nederlandsk Alliance. I Sommeren 1673 slog han sit store Slag og udviklede for Don Pedro Fernandez del Campo, „Secretaire de la depèche universelle", samt for Statssekretæren for de udenlandske Anliggender, Don Diego de la Torre, hvilken Fare Nederlandene og Spanien svævede i ved „Kongerne af Frankrigs og Englands

---

[1]) Relat. 9/11 og 23/11 1672, 1/3 og 15/2 1673 (ib.).

store Desseiner, hvori Sverige tillige konspirerede, at formere sig til Lands og til Vands et universal Dominium over alle Nationer". Spanien maatte derfor hjælpe Nederlandene og „sekundere Eders Majestæts gode Intention"; det burde sende en spansk Minister til det danske Hof, som kunde konferere om Sagen. — Hermed var Ordet sagt, og det faldt ikke til Jorden. I August besluttede man at lade en spansk Gesandt afgaa til Danmark; Reedts skriver, at det er „en fornemme og meget kvalificeret Person, navnlig Don Baltasar Fuen Mayor", og en Maaned senere berettes det, at han næppe faar anden Titel en Envoyé for at undgaa „Competens" med den franske Ambassadør, men at han iøvrigt var Ridder af Santiagoordenen, var gift og tog sin Dame med. Dette betød dog endnu ikke, at Spanien var gaaet ind paa det danske Forslag om at deltage i de nederlandske Subsidier, men kun, at man havde faaet Øjet op for Danmarks relative Betydning og vilde forhandle derom [1]).

Derfor maatte Jørgen Reedts endnu i Efteraaret 1673 fortsætte sine Bestræbelser for at faa Spanien til at antage hans Allianceforslag. Men samtidig vendtes atter det spanske Hofs Øjne (under de svensk-brandenburgske Forsøg paa at danne det nordtyske „tredje Parti") mod Nordens Stormagt, Sverige, der ikke syntes at ville bryde til Fordel for Frankrig, skønt det nød Subsidier herfra. Man fattede i Spanien Haab om at kunne drage Sverige med ind i Forbundet med Danmark, Nederlandene og Kejseren mod at tilbyde det de samme Subsidier, som nu Frankrig betalte det, foruden

[1]) Relat. 5/7, 16/8, 18/9 1673 (ib.).

det omtalte Giftermaal med Kejserens Søster[1]). Det er karakteristisk for Reedts' Synsmaade og derigennem også for hans Regerings, at han gjorde, hvad han kunde, for at hindre Sveriges Optagelse i Forbundet, og det lykkedes da ogsaa at slaa Tanken ned, skønt den atter og atter dukkede op hos de spanske Statsmænd og hos selve Fuenmayor i den første Tid af hans Ophold herinde. Danmark vilde aabenbart under ingen Omstændigheder paa den samme Side som Sverige under Krigen, hvad enten det gjaldt en Forbindelse med Frankrig eller med Modpartiet.

Imens vare Tærningerne kastede. Frankrig havde i Slutningen af 1673 erklæret Spanien Krig, og den kejserlige Gesandt opfordrede nu ivrigt Spanien til at støtte Nederlandene i deres Forpligtelser over for Danmark og ikke sætte sin Lid til det upaalidelige Sverige. Spanierne blev mere og mere bøjelige, mens Reedts hidtil havde fundet dem „hel tunghørendis"; selv nu viste de dog en uendelig Langsomhed og saa blidt til Sverige. Endelig, i Marts 1674, faldt den spanske Enkedronnings Svar: Statholderen i de spanske Nederlande, Grev Monterey, var bemyndiget til at drive alle Forhandlinger. Men om Subsidier undgik hun stadig at udtale sig, det var nemlig hendes Ønske, at Kejseren skulde deltage i Betalingen af dem med en Tredjedel[2]).

Hermed var Forhandlingerne i Madrid om dette Spørgsmaal til Ende. Dette var næppe til Skade for Danmark, thi Jørgen Reedts havde paa ingen Maade vist sig som overlegen Diplomat under de indledende Skridt. Da Fuenmayor tillige afrejste fra Madrid den 11. Marts

[1]) Relat. 11/10, 25/10 1673 (ib.).

[2]) Relat. 20/12 1673, 3/1, 17/1 og 14/3 1674 o. o. (ib.).

1674, paa Toaarsdagen før Griffenfelds Fald, for i Nederlandene at deltage i de afsluttende Forbundsforhandlinger, maatte herved Grunden for Reedts' Indflydelse yderligere forrykkes. Men han forblev i Madrid og havde, som vi senere skulle se, endnu ikke tabt al Betydning.

II.

Forbundet af Juni 1674, og Fuenmayors første Tid i København.

Don Baltasar de Fuenmayor har hidtil været en ret ukendt Mand i vor politiske Historie fra 1670erne. Selv i et saa udførligt Arbejde som A. D. Jørgensens Griffenfeld nævnes han kun et Par Gange i Anledning af hans Forhandlinger med de danske Statsmænd. Læseren vil vistnok kun mindes ham fra det Ordspil, hvortil hans Navn anvendes paa et Tidspunkt, da han endnu ikke havde betraadt vor Jordbund. Under en Forhandling i September 1673 bebrejdede Griffenfeld den franske og den engelske Gesandt, at deres Herrer ikke søgte at vinde den danske Konge ved Subsidietilbud, saaledes som de allierede gjorde det. Men nu kom der en spansk Afsending, som hed Baltasar, han vilde sikkert vise sig at være en Baltasar Aurum, ikke nogen Melkior. Han sigtede herved til Legenden om de hellige tre Konger, af hvilke Baltasar ofrede Guld til Kristusbarnet, mens Melkior kun mødte frem med Røgelse[1]). Har Griffenfeld haft lignende Forhaabninger med sin Tids Baltasar, skulde han ikke se dem virkeliggjorte, i det mindste ikke efter Ønske.

[1]) A. D. Jørgensen II, 99.

Jørgen Reedts havde kaldt den spanske Envoyé „en fornemme og meget kvalificeret Person“. Om Kvalifikationerne vil forhaabentlig denne Afhandling bære Vidne. Hvad Afstamningen angaar, synes Slægten at have Navn af den lille By Fuenmayor ved Ebro, Sydøst for det Sted, hvor den vestlige Jernbanelinje mellem Madrid og den franske Grænse passerer Floden, men Don Baltasars nærmeste Familie havde næppe længere sin Bolig her. Hans Fader, Don Jeronimo, var ligesom Sønnen Ridder af St. Jagoordenen og desuden Alcalde ved Hoffet; hans Bedstefader paa mødrene Side havde endog været Consejomedlem og Skatkammerpræsident (Presidente en el Real de Hacienda). Igennem denne, Herren til Campo-redondo y Rios, føres vi ned til Sydspanien, til Andalusien, hvor sikkert ogsaa Don Baltasars nærmeste Forfædre paa mandlig Side havde deres Hjemsted. Men kun faa af disse drev det vidt, og der er Tegn til, at Slægten henimod Baltasars Tid var i Tilbagegang. Dog hernede havde dens største Mand, Baltasars Tip-Tip-Tip-Oldefader af samme Navn (man fristes næsten til at tænke paa en Opkaldelse) levet, den Don Baltasar de Fuenmayor, som i Aaret 1368 forsvarede den andalusiske By Baëza mod Kongen af Granadas Anfald, egenhændigt dræbte Maurernes Hovedanfører og derved tvang dem til at trække sig tilbage. Hernede, i Egnen om Baëza, havde i det hele denne gamle Don Baltasars Forgængere trivedes, og de stammede sikkert ned fra den Millan Ruiz de Fuenmayor, som besad Herregaarden ved Ebro og var Navnets første Bærer. Han var en af de 300 Riddere, som paa Ferdinand den Helliges Tid erobrede Baëza, saaledes som det fremgaar af et Dokument, der er udstedt i Sevilla den 30. Januar 1257:

altsaa en Nybyggernatur, der havde søgt bort fra det klippefulde Nordspanien til Andalusiens frugtbare Slette.

Om den yngre Don Baltasars første Dage ere Efterretningerne sparsomme. Ikke en Gang hans Fødselsaar har det været muligt at fastslaa, dog tør vel den Formodning udtales, at han ved sin Ankomst til Danmark i 1674 har været en temmelig ung Mand. Dette fremgaar dels af hans Depecher, der vidne om energisk Handlelyst og — til Tider — om nogen Ubesindighed; dels af, at det paa dette Tidspunkt ganske vist nævnes, at han var gift, men endnu ikke, at han havde Børn. Hustruen var Donna Teresa Gomez Dávila, og hans Morfader, den ovenfor omtalte Don Antonio, havde vistnok allerede da grundet et Majorat til Fordel for sit Barnebarn, hvad der ogsaa er et Vidnesbyrd om Familien Fuenmayors trykkede Formuesomstændigheder. Don Baltasar var endnu en ret ubekendt Person, men at hans Anseelse i visse Kredse ikke har været ringe, fremgaar — foruden af hans Riddertitel — af, at han blev udvalgt blandt flere andre i August 1673 til Gesandtskabsposten i Danmark. Der blev lovet ham 10000 Escudos til Rejsen[1]).

Fuenmayors Rejse gik først til Haag. Denne Gang lykkedes det ganske vist at komme til Enighed om Forbundsvilkaarene, men de blev til Gengæld heller ikke saa gunstige for Danmark som i Følge Martstraktaten 1673. Ganske vist slap vi (næppe efter Ønske) for at holde en Flaade i Søen i Fredstid, men til Gengæld forhøjedes

---

[1]) A. de Burgos: Blason de España, Parte 1, Tomo 2, p. 193 ff, Brev til Forf. fra Statsarkivaren i Simancas D. Julián Paz y Espeso. — Udnævnelse: Simancas leg. 4020 ant., Instrux 5/8 1674: ib. 2606 ant.

Tallet paa Landtropper betydeligt, og Subsidierne til Danmark nedsattes fra 40000 Rdlr. maanedligt til 14000, hvoraf endda Nederlandene kun skulde betale Halvdelen, men Spanien og Kejseren Resten. Hvis en ny Fjende (ɔ: Sverige) angreb de allierede, og Danmark blev „rekvireret“ af dem, skulde vi gribe til Vaaben mod denne nye Fjende mod at faa forøgede Subsidier, og til Gengæld lovede de allierede, at hvis den danske Konge blev angrebet af hvilken Fjende, det end maatte være, „ene og alene som Følge af denne Traktat, og ikke af nogen anden Grund, uden at nævnte Majestæt selv har fremkaldt det, og idet det er bekendt for de allierede, at det forholder sig saaledes“, skulde han faa de samme forøgede Krigssubsidier (§ 15)[1]. Men i Tilfælde af, at Danmark saaledes tog Del i Krigen, skulde tillige de allierede have Medbestemmelsesret over de danske Operationer. — Ved denne Traktat blev Danmark stillet i et lignende Forhold til de allierede Magter som det, hvori Sverige allerede stod til Frankrig; hvis en ny Magt (ɔ: Brandenburg) greb til Vaaben mod Ludvig XIV, skulde Sverige falde over den, og dette Skridt vilde altsaa nu ogsaa medføre Danmarks Deltagelse i Krigen.

Det var næppe med sin gode Vilje, at Griffenfeld langt om længe var traadt over paa den antifranske Side, og man kan ikke værge sig mod den Formodning, at han til en vis Grad er bleven drevet frem af den mere krigsivrige Retning inden for de danske Statsmænds Kreds. Endnu senere, i 1675, hændte det jo, som vi skulle se.

[1]) Fuenmayors Relat. 14/9 1674 (Simancas leg. 2606 a.); A. D. Jørgensen II, 119. — Fuenmayors Relationer ere altid daterede efter ny Stil, ovenstaaende er altsaa affattet 4/9 efter dansk Stil.

at han blev overstemt i Konseillet, eller at de danske Gesandter i Udlandet ikke handlede fuldtud i hans Aand. Det passer da ogsaa med denne Opfattelse, at han i Februar havde ladet v. Osten meddele Indholdet af Windischgrätz' Traktat (af Januar 1674) til Hannover, aabenbart for at Kundskaben skulde gaa videre ligesom forrige Gang[1]). Men paa den anden Side har han sikkert selv følt, at da Frankrig ikke lod sig paavirke af disse gentagne Henvendelser, maatte man tage Skridtet fuldt ud og nærme sig stærkere til Nederlandene. Maaske vilde dette Skridt endelig aabne Frankrigs Øjne, og han betragtede det desuden ikke som et definitivt; der var mange Veje til at undgaa, eller i hvert Fald til at forhale Opfyldelsen af de indgaaede Forpligtelser.

Fuenmayor maa være kommen til København ved Begyndelsen af August 1674. Han fik straks Indtrykket af, at Folkestemningen var for Fred, og at man var bange for Sverige, men han nærede dog den bedste Tro til Danmarks Hensigter, naar blot Subsidierne blev betalte præcis. Derfor skyndede han ivrigt paa, at dette skulde ske. Først i Midten af Maaneden fik han sin Modtagelsesaudients ved Hoffet, men den Gang var han forlængst traadt i Forbindelse med den ledende Mand inden for Regeringen. Griffenfeld var et halvt Aar i Forvejen bleven Rigskansler; i disse Dage døde den gamle Kansler Peder Reedts, og han sagdes ogsaa at skulle arve dennes Stilling; i Biermans Depecher til Udlandet tituleres han stadigt „Monseigneur le Grand Chancellier“,

[1]) Geheimeraadsprot. $^{11}/_{2}$ 1674. (G. A. VI, 109). — Denne Traktat havde endog stillet Danmarks øjeblikkelige Deltagelse i Krigen i Udsigt, men ganske vist paa Betingelse af, at Generalstaterne ratificerede Martstraktaten, hvilket aldrig blev Tilfældet. (A. D. Jørgensen II, 102.)

og Fuenmayor kalder ham altid „den herværende Premierminister", et Ord, der iøvrigt synes at have haft en ilde Klang i Datidens Regenters Øren. Fuenmayor fik et godt Indtryk af den nordiske Minister, der paastod at have forpurret Hertugen af Hannovers Forsøg paa at kuldkaste den nys afsluttede Traktat, og som havde søgt at dæmpe Terlons Misfornøjelse over dens Afslutning ved — med Rette — at gøre opmærksom paa, at den kun var defensiv. Tænker vi dernæst paa Griffenfelds store Interesse for spansk Statsstyre og Aandsliv, er det lige saa klart, at han paa sin Side kan have hilset en Repræsentant for dette Land velkommen, selv om dets Politik ikke var den, han ønskede.

Skønt det saaledes straks lykkedes Griffenfeld at vinde den spanske Envoyés Tillid, kunde han dog ikke dølge sine personlige Brøst for ham, og det er beskæmmende at læse, hvorledes Fuenmayor fra først af gennemskuede hans Karakter paa et afgørende Punkt. Spanieren havde fra Bruxelles medført en Karosse til sit Indtog i København, „malet udenpaa med Miniaturer og indeni klædt med Fløjl med store ophøjede Blomster, udstyret med syv store Glasruder og seks Seletøjer". Den stod ham i 1300 Escudos. Straks ved hans første Audiens lovpriste Rigskansleren den „uendeligt", og under sin Kontravisit bad han igen om at faa den at se; siden sendte han Bud til Ceremonimesteren og opfordrede ham til at lade tage en Tegning af den, „for at lade Magen gøre til det Bryllup, som han skal fejre inden kort Tids Forløb" [1]). Fuenmayor fandt det da klogt at vinde den

[1]) Dette er, ejendommeligt nok, den eneste Gang, Griffenfelds Giftermaalsplaner nævnes i F.s Relationer, hvad enten det nu her drejer sig om en Forbindelse med Hertuginden af Augusten-

mægtige Mand og mente, „at jeg til og med skulde svigte Høflighedens Krav, hvis jeg ikke tilbød ham den, hvilket jeg da gjorde. Men han vægrede sig ved at modtage den og anførte bl. a. som Grund til ikke at gøre det, at den franske Gesandt havde lovet ham at lade en lignende komme fra Paris, men at han ikke havde villet modtage den, hvilket endnu mere bestyrkede mig i at bevæge ham til at modtage min, da det ikke kunde vække Mistanke at modtage den, hvilket derimod gjaldt om den franske Ministers. Hertil svarede han, at for at man kunde se, at han ikke lagde Skjul paa, at han var god spansk, vilde han tage imod den, hvorover jeg blev meget glad, da jeg derigennem havde fundet en Vej til at komme i Berøring med denne Minister, hvad der kan være saa fordelagtigt for Eders Majestæts Tjeneste." [1])

I dette sidste Punkt slog dog Don Baltasars Beregning ikke til. Han var aabenbart den unge Diplomat, der maatte taale Nederlag, før han kunde lære at sejre.

Foreløbigt gik alt fredeligt. Griffenfeld havde kun ved Forholdenes Magt ladet sig drive til Junitraktaten 1674, og det var ikke hans Ønske, at den skulde finde Anvendelse i sin fulde Udstrækning under en Krig. Derfor stræbte han at plumre Vandet og at drage saa mange andre Magter som muligt med ind i den evropæiske Malstrøm. Samtidig krævede han energisk en

borg eller med Prinsessen de la Tremoïlle. Skønt F. senere er fuldt klar over G.s Franskvenlighed, giver han ikke den ringeste Antydning af, at den skulde skyldes personlige Motiver, og han nævner aldrig den franske Prinsesse.

[1]) Beediget Regnskab over F.s Udgifter under Ambassaden $^{11}/_{8}$—$^{11}/_{9}$ 1674 (leg. 2606 ant.). Han havde med sig 16545 Escudos, og hans Udgifter gik til 16575$^{1}/_{2}$.

„Elucidation“ af § 15 i Forbundstraktaten[1]), da Sverige for Øjeblikket blot kunde tage specielle Krav til Paaskud for en Krigserklæring og betone, at den ikke skete paa Grund af Forbundet, „hvad der udsætter Hans Danske Majestæt for at blive angrebet som Følge af Traktaten, men ikke at blive hjulpet som Følge af Artiklen“. Don Baltasar søgte dog at berolige ham ved at pege paa, at Sverige allerede havde protesteret mod Danmarks Deltagelse i Forbundet, saa at ingen kunde tvivle om dets Motiver, hvis det aabnede en Krig mod os. Han vilde nødig give Danskerne Lejlighed til altfor let at faa fat i de høje Krigssubsidier, da de saa kunde bruge dem til en lille rask Krig mod Hamburg eller Gottorp. Men Griffenfelds egentlige Tanke kom frem, da han over for Fuenmayor omtalte Ludvig XIV.s Tilbud om, at den danske Konge skulde være Fredsmægler. Han betonede, at hvis man skød denne Mægling fra sig nu, vilde den maaske ved en senere Lejlighed, naar man i højere Grad ønskede den, blive afvist fra fransk Side, og han lod skinne igennem, at det var en Fordel for de allierede selv at faa den danske Konge til Mægler. Men hans Konge havde sagt, at han nu ikke længer kunde modtage dette Æreshverv uden at konferere med sine Forbundsfæller derom. — Fuenmayor mente, at det vilde være vanskeligt at faa Frankrig til at tage den Konge til Fredsmægler, der modtog Penge af dets Modstandere. Men han indsaa tillige, at Griffenfeld ønskede denne Mæglerrolle, og at den vel var farlig, fordi den eventuelt kunde fritage Danmark for al Deltagelse i Krigen, selv om Sverige brød løs, men at det ikke var

[1]) Dette dog allerede før F.s Ankomst (Geheimeraadsprot. ⁿ/₇ 1674: G. A. VI, 109).

mindre farligt for de allierede at afvise den. Han ønskede derfor, at man skulde give Danmark et „tvetydigt“ Svar. Den spanske Regering henskød dog Sagen til sine allieredes Afgørelse, og det viste sig da, at Nederlandene ikke stillede sig uvilligt over for Tanken om en dansk Mægling[1]).

Man vilde dog tage Fejl, hvis man troede, at Fuenmayor eller hans Regering paa dette Tidspunkt ønskede et Fredsbrud fra Danmarks Side over for Sverige; kun hvis Sverige brød løs, var det, at han vilde have Danmark som Reserve i Ryggen. Derfor var det hans Politik, at Sverige burde holdes hen, ikke mindst, fordi man derved kunde spare de høje Krigssubsidier til Danmark. Men han var en ny Mand paa Pladsen og kunde ikke overskue Stillingen. Hvad skulde han svare Griffenfeld, naar denne fortalte ham, at man allerede længe havde drevet Forhandlinger med Sverige om en Handelstraktat, som Frankrig ønskede at udvide til at blive en Forpligtelse for Danmark til Neutralitet, men som den danske Minister i det hele betegnede som simuleret? Det fremgik ganske tydeligt heraf, hvorfor Frankrig nu vilde have Danmark til Mægler. — Fuenmayor maatte billige disse Forhandlingers Fortsættelse, naar de blot ikke stred mod Junitraktaten, hvad der vidner om hans Tillid til den danske Ministers Forklaring. Han skyndede samtidig paa Betalingen hjemmefra af Fredssubsidierne til Danmark, for at dette intetsomhelst Paaskud skulde have til at falde fra. Men Stillingen blev stadig mere truende, de svenske Tropper nærmede sig til Mecklenburgs Grænse, og det syntes kun at være

[1]) Relationer af $^{14}/_{9}$ og $^{22}/_{9}$ 1674 (Simancas l. c.).

et Tidsspørgsmaal, naar de vilde falde ind i Brandenburg, som atter havde brudt Freden med Frankrig. I saa Fald maatte Don Baltasars Stræben blive forskellig fra tidligere, nemlig at drive Danmark frem til Krig i Stedet for at holde det tilbage. Man forstaar, at hans Ængstelse steg, da Rygtet meldte om en ekstraordinær svensk Ambassadørs Ankomst, der for at fjerne Kristian V fra de allieredes Sag skulde foreslaa et Ægteskab mellem hans Søster og den unge Karl XI; i Stedet for Medgift skulde Danmark love Neutralitet i den forestaaende Krig, og Frankrig vilde saa til Gengæld betale det 200,000 Dukater i 3 Aar som Subsidier. Nogle af Ministrene sagdes at være stemte herfor, da de var bange for at miste deres Indflydelse under en Krig, Enkedronningen var naturligvis ogsaa for Planen, og selv Kongen sagdes at være ikke uvillig. Fuenmayor vidste ikke, hvorledes han var vendt i det, han turde ikke en Gang forsøge at hindre disse dansk-svenske Forhandlinger for ikke at vække Misstemning mod sig ved det danske Hof. Hans Irritabilitet var allerede ikke ringe, han kunde endog med overdreven Mistro falde paa at søge Underfundighed, hvor en saadan i Virkeligheden ikke fandtes, men da han søgte i Blinde, fandt han heller ikke noget, og det maa staa fast, at han endnu ved Begyndelsen af 1675 ingen virkelig Mistillid nærede til, at Danmark skulde svigte sine Forpligtelser ved et eventuelt svenskt Fredsbrud[1].

Havde han kunnet lytte til det danske Geheimeraads Forhandlinger, vilde han have været endnu mere urolig. Den 25de Oktober havde Mejerkrone faaet Ordre til at

[1]) Fuenmayors Relationer $^{21}/_{10}$ og $^{15}/_{12}$ 1674.

gaa til Frankrig som Gesandt. Han skulde stræbe efter at aabne Kong Ludvigs Øjne for, hvor koldsindig Sverige havde været mod Frankrig trods Traktaten af 1672, medens Danmark altid havde været en trofast Ven. Han skulde antage den danske Mægling i Krigen, søge at opnaa Subsidier til Løn herfor og stille en fremtidig dansk-fransk Traktat i Udsigt, naar Freden var sluttet. Ja, han skulde endog udtrykke sig i vage Ord om Muligheden af at undgaa et Brud med Sverige, altsaa love Neutralitet, selv om dette Rige overfaldt Brandenburg. Men paa intet Punkt maatte han give noget skriftligt fra sig. Hannover skulde holdes ajour med Forhandlingerne[1]).

Det længe ønskede var endelig sket, Frankrig havde begyndt at faa Øje paa Danmark. Men om nogen Traktat med det, uden at Sverige var indesluttet deri, kunde der nu ikke være Tale før efter en Fred. At opnaa denne maatte være Hovedsagen. Foreløbigt kunde Danmark kun spille Kristian IV.s Mæglerrolle, hvilket med andre Ord vilde sige, at det maatte forpligte sig til Neutralitet, saa længe det havde denne Stilling inde. Til Gengæld vilde det kunne modtage franske Subsidier, hvad der havde sin Betydning, da Betalingerne fra de allieredes Side, navnlig fra Spanien, var alt andet end regelmæssige. Men var det hele da i Bunden et Pengespørgsmaal? Næppe! Subsidier maatte vi have for at staa rustede mod et Anfald, men man var ikke i nogen overvældende Pengetrang, og det er meget sigende, at vi samtidigt ikke vilde gaa ind paa et Arrangement, hvorved den spanske Gæld afløstes med en mindre Sum

[1]) G. A. VI, 113.

paa Bordet. Man satte Pris paa at have Spanien i Gæld til sig, vel ikke alene — som man sagde — for at kunne holde en dansk Gesandt i Madrid uden Bekostning, men sikkert ogsaa for i paakommende Tilfælde at kunne beraabe sig paa, at de givne spanske Løfter om Betaling ikke vare blevne holdte[1]).

Under denne Tilstand er det, at den afgørende Begivenhed indfalder ved Svenskernes Indmarsch i Mark-Brandenburg i December 1674. Den kom Danmark ubelejligt, da den efter al Sandsynlighed vilde gøre en Ende paa den hidtidige Oppebæren af Fredssubsidier fra de allieredes Side, inden vor Stilling til Frankrig var bleven klar. Men Fremtiden laa endnu i det uvisse. Selv Brandenburgs Gesandt ved det danske Hof maatte billige, at vi holdt os tilbage, da Nederlandene og Spanien havde været saa efterladende med Subsidiebetalingen. Han ønskede nu en snarlig Rekvisition af Danmarks Hjælp fra de allieredes Side, samtidig med, at man begyndte en hurtig og nøjagtig Betaling af Krigssubsidierne[2]). Han havde let derved, da hans Herre ikke skulde betale Pengene, men det var ikke noget ubilligt Krav fra Danmarks Side, at Brandenburg i det mindste skulde være den første til at gribe til Vaaben i Anledning af den Uret, det havde lidt. Og hvorledes skulde det gaa, hvis Danmark, inden Rekvisitionen fandt Sted, begyndte sit Mæglingsværk? Over for Fuenmayor lod Griffenfeld sig endog forlyde med, at det ikke var vist, at hans Konge vilde tage Rekvisitionen til Følge, hvis de allierede rettede den til ham[3]). Han forlangte altsaa først Krigs-

[1]) Geheimeraadsprot. 12/11 74 (ib. 114).
[2]) Brandts Rel. 29/12 1674 (U.-A. XVII).
[3]) Fuenmayors Relation 21/1 1675.

subsidierne paa Bordet. Man forstaar, at man fra alle Sider i Evropa begyndte at vende Blikket mod Danmark; endnu svævede alle, Venner som Fjender, i Uvished om, hvad der vilde blive Enden paa vort diplomatiske Spil.

III.
De første dansk-fransk-svenske Forhandlinger.
(Februar—Marts 1675.)

Den første Halvdel af Aaret 1675 er meget betydningsfuld for Forstaaelsen af den danske Udenrigspolitik; først da lægges endelig den Grundvold, hvorpaa man byggede i de følgende Aar. Men den spanske Gesandt staar for meget uden for disse Begivenheder til at kunne øve nogen egentlig Indvirkning derpaa, og han spiller endnu den lærenemme Elevs Rolle. Helt traadte han dog ikke i Baggrunden. Det er saaledes til denne Tid, vi maa henlægge det Indlæg fra hans Haand mod Frankrig, som A. D. Jørgensen fandt præget af „stor Behændighed" og „megen Lærdom"[1]. Da man hidtil kun har haft saa daarlig Rede paa Don Baltasars Virksomhed, er dette Træk fremdraget for at vise, at den Smule, som man vidste, tydede paa, at man havde at gøre med en Mand over Jævnmaal.

Med Fare for at lade Fuenmayor træde i Baggrunden under denne første Halvdel af 1675 og saaledes forrykke Proportionerne i et Arbejde, hvor han dog spiller Hovedrollen, er der ikke andet at gøre end at se en Gang at komme til Bunds i dette skæbnesvangre

[1] II, 124.

Tidsrum, som ligger mellem Svenskernes Besættelse af Brandenburg i December 1674 og Krigens Udbrud fra dansk Side i August 1675. Hovedinteressen maa her navnlig knytte sig til de to Forhandlinger, som samtidigt dreves: I Paris mellem Mejerkrone og den franske Udenrigsminister Pomponne, og i København mellem Griffenfeld og Nils Brahe samt Terlon. Hvad de dansk-svenske Forhandlinger angaar, har J. A. Fridericia allerede forlængst udtalt[1]), at han ansaa dem — ligesom de tidligere i Stockholm mellem Jens Juel og den svenske Regering — for skrømtede og hule, i det mindste hvad Griffenfeld angaar. Uden iøvrigt at have anstillet mere omfattende Forskninger i de dansk-svenske Akter, kan jeg fuldtud slutte mig til denne Mening. Andre Papirer fra Samtiden have hos mig ikke levnet Plads for Tvivl om, at enhver Tale om „Skandinavisme" bør forstumme for bestandig, selv om det maa indrømmes, at Griffenfeld sad inde med tilstrækkeligt af den fornødne Fraseologi til i paakommende Fald at kunne kaste et skandinavisk Skær over sine Forhandlinger[2]). Men hvorfor indlod Griffenfeld sig i det hele taget paa de omtalte Forhandlinger med Nils Brahe? Fridericia svarer: For at trække Tiden i Langdrag og saaledes holde forskellige Veje aabne. Denne Grund forekommer mig dog ikke at være udtømmende. Naturligere er det vist at søge Forklaringen i de samtidige Forhandlinger med Frankrig og Ønsket om at tækkes denne Stat, selv om vi ogsaa maa have

---

[1]) I det Letterstedtske Tidskrift 1894.

[2]) En saadan Fraseologi vidner dog som oftest om, at Fraserne paa et tidligere Stadium have været mere end Fraser, og man kommer da til at tænke paa det foregaaende Decennium (Hannibal Sested) og maaske ogsaa paa det litterære Liv i Kristian IV.s Tid.

den Fare fra Sveriges Side for Øje, som forelaa, saa længe hverken Kurfyrsten havde grebet til Vaaben, eller Danmark ved Hjælp af tilstrækkelige Subsidier havde sat sig i Forsvarsstand. Hvad Negotiationen i København med Terlon angaar, har den hidtil været lidet kendt, og Terlons egne Indberetninger derom til hans Herre ere kun mangelfuldt bevarede[1]). Men allerede i 1894 udtalte Fridericia, at en Dechifrering af den danske Statssekretær Biermans Ordrer til Mejerkrone muligt vilde føre Spørgsmaalet „et Hanefjed“ nærmere mod sin Løsning. Forfatteren har fulgt denne Anvisning. Medens Fridericia dog tænkte paa den Kopibog over Biermans Chiffer-Korrespondance med vore Gesandter, som er bevaret i vort Rigsarkiv, har jeg sammesteds fremdraget de originale Ordrer til Mejerkrone, som virkelig bleve afsendte og hvoraf de første allerede ere dechifrerede i Datiden. Hertil kom saa det ikke mindst vigtige — selve Nøglen til Chifferskriften. Nu blev Gaadens Løsning ganske vist et langsomt og brydsomt, men dog ikke et uoverkommeligt Arbejde. Kun nogle faa Chifre, som senere (3. Apr. 1675) sendtes til Mejerkrone, have trodset alle Anstrængelser, hvad der dog kun faar Betydning for os paa et enkelt vigtigt Punkt (se nedenfor). Der bliver saaledes endnu en lille Gaade staaende uløst, der venter paa sin heldigere Fremtidsforsker[2]). Men det er næppe anmassende at paastaa, at vi virkeligt ere naaede det

[1]) Da. Saml. 2. R. III, 11 ff. Mundtlig Meddelelse fra Hr. Prof. Fridericia om hans Undersøgelser i Udenrigsministeriets Arkiv i Paris.

[2]) Heller ikke til de øvrige Depecher i Biermans Kopibog (f. Eks. til Klingenberg) er det lykkedes at finde Nøglen, og da ingen af disse ere dechifrerede af Samtiden, trodse de foreløbigt alle Forsøg.

omtalte „Hanefjed" videre i vor Stræben efter at udrede Begivenhedernes Forløb.

Spørgsmaalet i Januar 1675 var først og fremmest, om der over Hovedet vilde finde nogen Rekvisition af Danmarks Stridskræfter Sted fra de allieredes Side. Saa længe en saadan ikke var indtruffen, var der efter almindelig politisk Opfattelse intet til Hinder for, at vi vedblev vore Forhandlinger om Mægling med Modparten. Brandenburg fik derfor „et dilatorisk Svar" paa sine Krav om Hjælp; dets Ord havde aabenbart ikke megen Vægt i København. Imens var hele vor Opmærksomhed rettet paa Paris, hvor de første Forhandlinger i Februar Maaned var begyndte mellem Mejerkrone og Pomponne. De skulde danne Indledningen til en Række samtidige Drøftelser herhjemme mellem vor Regering, Terlon og Nils Brahe. Mejerkrone handlede paa en Maade, der i fuldeste Maal tilfredsstillede hans Herre, og han var saa heldig under hele sit franske Ophold kun at høste Ros hjemmefra for sin diplomatiske Optræden[1].

Han begyndte med at vinke til Frankrig med en fremtidig dansk-fransk Alliance, hvad der dog foreløbigt ikke gjorde nogen større Virkning. Men han holdt sig samtidig nøje til sin Instruks og nægtede „de donner les mains à aucune signature", d. v. s. at binde Danmark til Frankrig-Sverige ved en formelig Neutralitetsalliance, saa at vi forpligtede os til at sidde stille, saa længe Krigen varede. En saadan Forpligtelse vilde, som han

[1]) Dette understreges, da man af A. D. Jørgensens Fremstilling (II, 214 ff.) maa faa det Indtryk, at hans Virksomhed var uden større Betydning, og at han lod sig blænde af det personlige Indtryk, som han modtog af det franske Hof.

betonede over for Pomponne, svække vor Kredit hos de allierede under Mæglingen. Mejerkrone indsaa dog samtidig personlig, at Danmark lettere vilde kunne opnaa Frankrigs Subsidier, hvis det udstedte en saadan skriftlig Forpligtelse, og han erklærede i Brev til Statssekretæren for de udenrigske Anliggender herhjemme, Bierman, at han „i Sandhed med nogen Art af Rædsel billigen saa delikat en Sag trakterer". Dog, det viste sig snart, at hans Regering havde Ret i at antage, at Frankrig ikke vilde staa fast i sit Krav om en skreven Forpligtelse til Neutralitet under Mæglingen. Det lykkedes at bibringe Pariserhoffet det Indtryk, at Klingenbergs samtidige Mission til Nederlandene sigtede til at forberede den danske Mægling, og Pomponne slog af paa sine Fordringer.

Han og Mejerkrone gik nu i Lag med at udtænke et „temperament", hvormed der menes en løsere Forbindelse med Frankrig og Sverige paa Grundlag af Mægling og mundtligt Løfte om Neutralitet fra vor Side. Herfor skulde Frankrig betale os Subsidier. Mejerkrone slog over for Pomponne paa, at vi i Tilfælde af en Rekvisition havde gode Paaskud til at undlade at hjælpe vore allierede, saaledes som vi i Følge Forbundet vare forpligtede til. Han mente desuden i Skrivelser til Hjemmet, at Frankrig nok vilde betale vor Neutralitet godt; (med Mæglingen var det ikke saa alvorligt ment). Selv saa han sin Opgave i at holde Frankrig „stadig tilbøjeligt til at slutte Forbund med os, naar vi finder det passende, uden at forpligte os til noget". Maalet med Forhandlingen med Frankrig var jo „at knytte et særligt Forbund med det i Fremtiden til Skade for vore Naboer og til Gavn for os". Og derfor kunde vi alligevel bryde med Sverige, naar vi ansaa Øjeblikket dertil for belejligt, „da

jo Ord og mundtlige Forsikringer ikke ere bindende". Men man burde træffe bindende Aftaler med Frankrig, før de allieredes Rekvisition indløb.

Man ser let, at det var en tvetydig Politik, Danmark hermed indlod sig paa. Med Sverige var det fra først af ikke alvorligt ment; hos Frankrig var det derimod Hensigten at undergrave Sveriges Stilling og slutte en Alliance med denne Stat til Sveriges Skade, om ikke straks, saa senere. Af Hensyn til Frankrig var det foreløbigt nødvendigt ogsaa at staa sig godt med Sverige. Men hvor længe? Skulde man bryde med det allerede under den nuværende Krig, eller vente til efter at Freden var sluttet under dansk Mægling, og Frankrig var præpareret til at stille sig paa vor Side?[1])

Bierman erklærede sig i sine Svarskrivelser meget tilfreds med de indledende Skridt, og han bød Mejerkrone foreløbigt at holde inde med al videre Tale om Fremtidsalliancen. Denne kunde, efter at Pomponne havde faaet sin Opmærksomhed henledt derpaa, bedst afhandles i København. Mejerkrone havde nemlig allerede foreslaaet over for den franske Udenrigsminister, at Terlon skulde opsætte et Projekt, hvori Danmark bl. a. garanteredes mod et svenskt Overfald, saa længe Mæglingen og Neutraliteten varede. Og da man allerede af de første Forhandlinger med Nils Brahe mente at være klar over, „at det ikke er Sveriges Hensigt at slutte noget fast Forbund med Hans Majestæt", skulde Mejerkrone gøre det franske Hof opmærksomt paa, at de to Forhandlinger: Mellem Danmark og Frankrig, og mel-

[1]) Mejerkrones Relationer fra Febr. og $^{12}/_{3}$ 1675 (D R A: Frankrig B).

lem Danmark og Sverige, vare saa nøje forbundne, „at den ene afhænger næsten hel og holden af den anden“.

Ordene ere stærke og virke overraskende, men de forstaas let, naar man tænker paa, hvor vigtigt det var at give Frankrig Indtrykket af, at det virkelig var Alvor med de dansk-svenske Forhandlinger. Hertil kommer dog et Moment af største Betydning, som giver sig Udtryk i det ovenfor nævnte Ønske om fransk Garanti mod et svensk Overfald. Stillingen var jo den samme for Danmark, som den havde været tidligere i det 17de Aarhundrede: En svensk Hær stod truende ved vor Sydgrænse, medens vi med vore svage Kræfter, — de allieredes Rekvisition og de deraf flydende Krigssubsidier var jo endnu ikke indtrufne, — var ret værgeløse herimod[1]). Vi vidste ikke en Gang, at det for Alvor var drøftet i den svenske Regering at lade Vrangel angribe Danmark[2]). Alene dette Faktum er nok til at forklare — og forsvare — Griffenfelds Underhandlinger med Sverige i Foraaret 1675.

Iøvrigt viste de københavnske Forhandlinger, som nu tog deres Begyndelse mellem Griffenfeld og Terlon, at det, lige saa lidt som under de forberedende Skridt i Paris, var vor Hensigt at kaste os blindt i Armene paa de to Magter. Foruden at vi vedblivende modsatte os at modtage franske Subsidier „i Kraft af en Traktat“, vægrede vi os ogsaa ved at faa Sverige (der allerede havde brudt Freden), med i Mæglings-

[1]) Fuenmayor opgiver i sin Relation af 23/3 Tallene: 15970 Mand Fodfolk og 6830 Ryttere i Danmark og Holsten, medens alene de svenske Tropper i Tyskland, Vrangels 15000 Mand ikke medregnede, beløb sig til 22150 Mand.

[2]) Nils Wimarson: Sveriges krig i Tyskland 1675—1679 I, 94 og 104 Anm. 3.

værket [1]). Meningen er aabenbar: Danmark vilde staa som den eneste og frie Mægler, for at „Hans Majestæts Mægling kunde vedblive at være lige kærkommen for begge Parter“. Griffenfeld søgte at overbevise Terlon om, at et „temperament“ med Danmark ogsaa var fordelagtigere for Frankrig end en Neutralitetsalliance. Thi hvis Danmark kastede Broen af mellem sig og de allierede, kunde Sverige tage dette til Paaskud til at forlige sig med dem, eller i hvert Fald til at optræde slappere for Frankrigs Interesser [2]).

Man kan med Rette opkaste det Spørgsmaal, om det inderst inde ikke alligevel har været Griffenfelds Ønske at bevare Freden, ogsaa med Sverige, under denne Krig. Han og Bierman med en hel Gruppe inden for den civile Centraladministration har sikkert ment, at en Krig med Frankrigs Ven dog aldrig kunde bringe varige Fordele, saa længe han var Frankrigs Ven. Tillige var det i høj Grad i deres personlige Interesse at hindre, at de „Kriegsverständige“ under en Krig fik Hovedindflydelsen paa Kongen. Men en saadan Politik vilde ikke kunne vinde Kristian V.s Øre. Nu var man gaaet en Mellemvej. Freden, som den foreløbig bevaredes, med dobbelte Subsidier mod dansk Mægling, og med Udsigt til en fremtidig Forstaaelse med Frankrig af den største Rækkevidde, havde i sig Sider, der maatte tiltale baade Krigs- og Fredspartiet. Men hertil kom

---

1) Bierman til Mejerkrone 20/2.

2) Nogen Vanskelighed frembød dog samtidig Klingenbergs Sendefærd, der begyndte at skræmme Pomponne, men det lykkedes Mejerkrone foreløbigt at faa ham til at tro, at det gjaldt et Rykkeri for gamle nederlandske Subsidier. Pomponne krævede saa, at Danmark skulde presse paa Mæglingsværket. (Mejerkr. Rel. 12/3.)

endnu eet. De dansk-franske Forhandlinger maatte naturligt ægge de allierede til at foretage Rekvisitionen og betale Krigssubsidier. Herved blev Danmark de allieredes Subsidiærmagt i Ordets stærkere Betydning, og selv om dette muligvis ikke betød dets Deltagelse i Krigen, vilde det dog vanskeliggøre Mæglingen. Maaske var det kun gennem denne Udsigt til snarlig Krig med Sverige, at det lykkedes Griffenfeld at vinde sin Konge for, at de dansk-fransk-svenske Forhandlinger over Hovedet indledes. Fastholdes maa det i hvert Fald, som allerede nævnet, at den „Griffenfeldske Politik“ næppe betegner, hvad han personlig ansaa for det ønskeligste, derimod, hvad han foreløbigt kunde gaa med til[1]).

I Løbet af Marts Maaned arbejdede man nu i København paa det omtalte „temperament“, og Forhandlingerne gik langsomt fra Haanden baade her og i Paris. Frankrig forlangte i det mindste at faa noget skriftligt med Hensyn til Fremtidsalliancen, hvilket ikke lød urimeligt, thi Danmark krævede samtidig en skriftlig Forpligtelse fra Frankrigs Side paa Betalingen af dets Subsidier[2]). Den danske Regering lod samtidig Mejerkrone saa vidt muligt sværte Sverige ved det franske Hof og tale om dets „injustice et irregularité“.

---

[1]) Foreløbigt gik Gr. endog saa vidt i sin Forekommenhed over for Terlon, at han erklærede, at eftersom Hertugen af Gottorp viste saa megen Lyst til at faa Oldenburg og Delmenhorst, kunde hans Konge gaa ind paa at afstaa sin Del deraf mod et passende Ækvivalent. Altsaa samme Tanke, som senere kommer frem under Rensborgforhandlingerne, og med Godtgørelsen er der vel nu som da tænkt paa en Del af Slesvig. Men Forslaget synes at være faldet til Jorden og omtales ikke i den følgende Tid. Det er et Vidnesbyrd om Griffenfelds Fredslyst, i alt Fald i dette Øjeblik.

[2]) Relat. 19/3.

Man vilde aabne Frankrigs Øjne for Sveriges Mangel paa Loyalitet. I København blev imens Nils Brahe holdt hen med Snak, og samtidigt med, at vi skarpt ankede over Ubilligheden i hans Fordringer, opstilledes der herimod et danskt „Kontraprojekt" [1]) med Betingelser, som man — hvor billige de end i og for sig vare — trygt kunde gaa ud fra, at Sverige aldrig vilde indrømme (Ophævelsen af det svensk-gottorpske Forbund) [2]).

Mejerkrone var virkelig heldig i sit Underminerings-arbejde af Sveriges Indflydelse ved Pariserhoffet. Pomponne misbilligede de af Svenskerne opstillede Betingelser (t. Eks. at Danmark under visse Vilkaar skulde betragte Sveriges Fjender som sine egne), og han saa med megen Skepsis paa Muligheden af en svensk Mægling ved Siden af den danske. Al Tale herom ophørte ogsaa fra nu af.

Men nu Fremtidsalliancen, som Frankrig af sig selv havde slaaet paa? I Slutningen af Marts fik Mejerkrone en Partikulæraudiens hos Kong Ludvig XIV [3]), og han henviste da til, at Griffenfeld med det første vilde overrække Terlon „un projet du renouvellement de l'alliance pour l'avenir avec la France", hvilket dog altid betød noget bindende for Danmark [4]). Dette behagede Ludvig XIV saare. Han lovede til Gengæld ikke at ville taale noget svensk Fredsbrud over for Danmark. — Atter var der opnaaet en lille Fordel i det skjulte Arbejde ved det franske Hof. Og dog maatte Mejerkrone samtidig

---

1) Vaupell: Griffenfeld I Tillæg p. 113.

2) Desuden hævdede man, at Forbundet med de allierede var et uomgængeligt Udgangspunkt for en Alliance med Sverige.

3) Jørgensen II, 216.

4) Udtrykket synes at tyde paa, at Danmark vilde have Fremtidsalliancen opfattet som en Fornyelse af det gamle dansk-franske Forbund af 1663.

indrømme, at det endnu ikke var muligt at faa Frankrig til at gaa ind paa Sveriges Udelukkelse fra de dansk-franske Forhandlinger[1]).

Man kunde spørge om, hvorfor disse indledende Forhandlinger i København vare gaaede saa langsomt for sig, men der er ikke faa Forklaringer at finde derfor. At Griffenfeld trak Forhandlingerne med Nils Brahe ud, indtil Rekvisitionen, som Klingenberg af al Magt fremmede, var indtruffet, kan næppe undre, thi herved umuliggjordes Sveriges Deltagelse i Mæglingen. Men naar det samtidig gik i Staa med Drøftelserne med Terlon, skønt Mejerkrone saa ivrigt havde drevet paa et Resultat, kom dette først og fremmest af, at Griffenfeld ikke kunde blive klar over, hvor vidt vore allierede virkelig vilde modtage en dansk Mægling eller ej. For at forstaa dette, maa vi søge lidt tilbage.

De første Maaneder af 1675 vare en Tid fuld af Skuffelser og Ærgrelser for de allieredes Gesandter i København, og navnlig gælder dette om den spanske Afsending. Fuenmayor havde allerede ved Aarsskiftet været i en irritabel Sindsstemning, og Nils Brahes Ankomst til København havde ikke forbedret den. Griffenfeld lovede straks at meddele Fuenmayor Forhandlingernes Gang, og da Spanieren samtidig af Etikettehensyn undlod at aflægge Visit hos den svenske Ambassadør[2]), er det klart, at han kom til at staa ganske uden for Drøftelserne og kun lærte dem at kende gennem Griffenfelds Mund.

Fuenmayor maatte se paa disse Maaneders Begivenheder med blandede Følelser. Paa den ene Side var

[1]) Relation 26/3.
[2]) Fuenmayors Relationer 11/1 og 25/1 1675 (ny Stil) (Simancas).

han tilfreds med, at Klingenberg æggede Generalstaterne til Rekvisition, og at vi søgte at bevæge Hertugen af Hannover til Neutralitet for det Tilfælde, at Krigen med Sverige blev en Virkelighed. Men han var samtidig inderlig overbevist om Griffenfelds Fredskærlighed, og han frygtede for, at dennes Krav om, at Subsidierne fra de allierede først skulde betales, hvortil han nu knyttede nye Fordringer, skulde hindre Krigens Udbrud. Pengene maatte betales, først og fremmest de resterende spanske Fredssubsidier, det var den eneste Vej til at komme op af Uføret. Stakkels Fuenmayor! Det var jo netop de spanske Subsidier, som stadigt lod vente paa sig og derved berøvede hans Forestillinger ved det danske Hof alt Eftertryk. Der faldt næsten et latterligt Skær over ham, naar han i sin Magtesløshed opfordrede Danskerne til at holde sig rede til at gribe ind i Krigen, saa snart Rekvisitionerne fra de allierede indtraf[1]). Griffenfeld afværgede dette — forøvrigt temmeligt bekostelige — Skridt ved at pege paa, at det i saa Fald vilde se ud, som om Danmark var krigslystent[2]).

Noget trøstede det dog Fuenmayor under disse Bekymringer, at det efterhaanden blev ham klart, at det alt Fald ikke var Alvor med de dansk-svenske Forhandlinger. Paa dette Punkt kan vi da ogsaa nu se, at Griffenfeld virkelig holdt ham ajour med Drøftelserne og var fuldtud ærlig; til Gengæld spillede han falsk Spil med ham i Spørgsmaalet om Frankrig. Men i Marts Maaned havde Fuenmayor faaet saa meget Mod igen, at han mente at kunne holde sit Modforslag til den dansk-svenske Ægteskabsplan tilbage, nemlig at Ulrikke Eleo-

[1]) Fuenmayors Relation $^{23}/_{2}$.
[2]) Fuenmayor $^{14}/_{3}$.

nore skulde ægte Prinsen af Oranien, thi endnu havde Nils Brahe kun ganske løseligt slaaet paa Ægteskabet med Karl XI[1]). Men vigtigere var det, at han ogsaa holdt sin Konges Ønske om dansk Fredsmægling tilbage, skønt han havde Ordre til at fremføre den; thi han mente, at det vilde fremkalde Forvirring, hvis man ytrede Ønske herom, samtidig med at man rekvirerede Danmarks Deltagelse i Krigen[2]). Ved saaledes at gemme paa sine Kort viste han en Besindighed, der er det første Vidnesbyrd for os om hans vaagnende diplomatiske Forstaaelse. Han vidste jo godt, at Uvidenhed om de allieredes Stilling til Mæglingen hidtil havde lagt en Kapsun paa Griffenfelds Forhandlinger med Modparten. Fuenmayor har saaledes Lod og Del i, at den Mæglerrolle, som Griffenfeld eftertragtede, blev til intet.

Forholdet mellem de to Statsmænd bedredes dog i den følgende Tid; hvad de vidste om hinanden (Griffenfelds antisvenske Politik og Fuenmayors Iver efter at skaffe Subsidierne til Veje), kunde kun nærme dem indbyrdes; hvad der fandtes af Sprængstof (Griffenfelds Forhold til Frankrig, og Fuenmayors Dølgen af sin Konges Ønsker), var ubekendt for Modparten. En Virkning af dette forbedrede Forhold var, at da Fuenmayor blev den første af de allieredes Repræsentanter, der fik Ordre til at foretage Rekvisitionen, holdt han den efter Griffenfelds Ønske tilbage, indtil de øvriges vare indtrufne. Dog maatte Griffenfeld love at meddele Spaniens Rekvisition til Generalstaterne og Brandenburg for at anspore disse Magter, og han stillede selv i Udsigt, at Danmark

[1]) Fuenmayor $^{23}/_{8}$.
[2]) En anden Relation af samme Dag.

vilde aabne Krigen mod Sverige, men i saa Fald uden Krigserklæring[1]).

Griffenfeld spillede Dobbeltspil, dette kan ikke bestrides. Men man ser just paa dette Tidspunkt, at der kan føres et Slags Forsvar herfor ud fra de allieredes Politik over for ham. Thi de betalte ham, uden at kende hans Planer, med lige Mønt og nærede i Bunden ikke den fjerneste Interesse for Danmarks Ve og Vel. Det var aldeles som i 1657: Vi skulde være Prügelknabe og drage Svenskerne bort fra Tyskland, og det skyldtes kun vor egen Forsigtighed, naar det denne Gang løb bedre af. Fuenmayor udtalte ligefrem til sin Regering, at „jeg skulde ikke finde Bedrøvelse, hvis Konnetablen Vrangel angreb det (ɔ: Holsten) og befriede Schlesien for den truende Fare, som hviler derover, da det altid er bedst at fjerne Ilden fra det Stof, der er mest brændbart, og det desuden skulde være bedre, om det afhang af de allierede at understøtte Kongen af Danmark, end at det var nævnte Majestæt, der understøttede dem." [1]) — Spaniens Politik havde altid til Maal at hjælpe Kejseren paa de Punkter, hvor det ikke kunde gavne sig selv.

IV.

Danmark beslutter sig til Krig med Sverige.

(Foraaret 1675).

Rekvisitionerne kunde ikke vedblive at lade vente paa sig. Den 23. Marts maatte Bierman meddele Mejerkrone, at Spanien og Generalstaterne allerede havde

---

[1]) Relat. af ²³/₃.

foretaget dem, og at Kejseren havde afsendt en Kurér til København i samme Øjemed. Men hidtil var der ikke betalt en Øre af Krigssubsidierne, saa at han let kunde dømme om Virkningen af disse Rekvisitioner. — Man stillede da ogsaa stadig fra dansk Side det Krav til Brandenburg, at det selv skulde gribe til Vaaben mod den svenske Invasionshær, før Danmark vilde komme det til Hjælp, og man lod skinne igennem, at man ikke var sikker paa, om Vrangels Manøvre ikke var aftalt Spil mellem Sverige og Kurfyrsten til vor Skade, et Resultat af Forsøgene paa at danne det ildesete „tredje Parti“ i Nordtyskland. Denne Betragtningsmaade billigedes endogsaa af Fuenmayor, men han ønskede ganske vist ikke, at vi skulde vente med at gribe ind mod Sverige, indtil Brandenburg havde gjort rent Bord i Nordtyskland, og Danmark saa, uden Frygt for Anfald sydfra, kunde vende sig mod Sverige fra Norge af. Over for Fuenmayor hævdede nemlig Griffenfeld, formodentlig efter Kristian V.s Ønske, at dette var den mest effektive Angrebsplan, men Spanieren var derimod og mente, at den ogsaa var dikteret af et personligt Ønske hos Griffenfeld. Thi i Norge vilde ikke Kongen selv, men Gyldenløve naturligt blive Overanfører, saa at Kristian V forblev i København under Griffenfelds Indflydelse. Fuenmayor lovede derimod sin Regering at fremme den Plan, at det danske Angreb burde rettes mod Sveriges nordtyske Besiddelser[1]).

Banen blev nu friere for Griffenfeld i hans Bestræbelser for at vinde Frankrig paa Basis af „den ubundne Mægling“ uden Sveriges Samvirken. Jo mørkere den politiske Himmel blev, idet Uvejret trak sig sammen over

[1]) Fuenmayor 23/3.

Sverige, des større blev Udsigterne for ham til at gennemføre denne Politik, naar han blot slap for selv at blive draget direkte med ind i Krigen. Hertil krævedes næst Krigssubsidierne en fælles Beslutning om Krigsførelsen fra de allieredes Side, og selv da vilde vi kun komme til at optræde som Sekundærmagt, hvis vi afholdt os fra at udstede en Krigserklæring. Derfor tog man herhjemme kun lidet Hensyn til, at Spanien og Holland i Begyndelsen af April virkelig betalte deres første Krigssubsidier. Man beraabte sig paa, at det kun var Provinsen Holland, ikke Generalstaterne i deres Helhed, som havde opfyldt deres Forpligtelse, og at Nederlandene samtidig af Handelshensyn vægrede sig ved selv at bryde med Sverige. Bierman erklærede derfor over for Mejerkrone, „at Forholdene af den Grund slet ikke have ændret Udseende, og at De følgelig heller ikke skal ændre noget i Deres Optræden“ [1]).

Forhandlingerne med Frankrig gik nu for fuld Fart, og det var derfor umuligt at bryde de samtidige med Sverige, skønt Forholdet til denne Stat blev køligere og køligere. Det var Kassationen af det svensk-gottorpske Forbund, som vi nu fremstillede som conditio sine qua non for et dansk-svensk Forbund, og vi drog over for Kong Ludvig den Sammenligning, at Frankrig aldrig vilde have taalt en tilsvarende Optræden af en mindre Fyrste [2]). Sverige burde i hvert

[1]) Ordre 6/4.

[2]) Over for Pomponne slog Mejerkrone først paa, at Gottorp var Danmarks „sujet“, hvorpaa Pomp. spurgte, om ikke Hertugen var uafhængig af Kongen. Mejerkrone svarede: „Que nous n'insistions à rien sur le pied de la souveraineté ou de la dépendance de Mr. le Duc de Gottorp, mais en vertu de la stipulation enterieure (ɔ: § 2 i Traktaten af 1660), à laquelle cet en-

Fald ved „une declaration formelle" bryde Brodden af denne Traktats danskfjendtlige Karakter. Til Frankrig talte vi derimod i de blideste Toner. Der var ingen Grund for Pomponne til at frygte for Resultatet af Klingenbergs Forhandlinger i Nederlandene, „hvor Forholdene synes at føje sig saaledes, at der er megen Sandsynlighed for, at Hans Majestæt ikke vil behøve at søge Paaskud for at gøre, hvad Frankrig ønsker af ham". Men under Pression fra Terlons Side gik Griffenfeld endog saa vidt, at han tilstod personlig ikke at have noget imod, at man udelukkede Paragraffen om den svensk-gottorpske Traktat af det Forbund, hvorom man underhandlede med Nils Brahe, naar saa Brahe lovede at sørge for, at Traktaten straks efter hans Hjemkomst blev kasseret. Dog lod Griffenfeld ham forstaa, at Kong Kristian var stærkt herimod, og han anbefalede derfor Terlon at søge at vinde nogle andre Ministre, navnlig „37", der var en overmaade velsindet Person[1]). — Det var saaledes Grif-

gagement se rapportoit . . .; qu'il etoit vray que le Duc estoit indépendant de Sa Maj. et qu'il pouvoit traitter avec un chacqu'un comme il luy plairoit, mais si cette raison devoit servir d'une à prétendre des choses injustes et à faire en mesme temps des traittez qui se contrarioient, il seroit à Sa Maj. de prendre ses mesures la dessus et de faire aussi de son costé ce qu'il luy plairoit, comme estant bien plus absolu, souverain et indépendant, que le Duc de Gottorp ne l'estoit". (Rel. $^{2}/_{12}$ April). Først $^{23}/_{4}$ kunde Mejerkr. give sin Regering sikker Besked om, at Spanien (og de øvrige allierede) vilde modtage vor Mægling.

[1]) Det er dette Chiffer, som det har været mig umuligt at løse (se ovenfor S. 37). Det maa dække over en særdeles indflydelsesrig Person ved det danske Hof (Fr. v. Ahlefeld?). Griffenfeld selv betegnes i disse Chifre som „39". — $^{6}/_{2}$ 1675 skriver Handelsmanden (senere Assessor i Kammerkollegiet) Breckling fra Kbhvn. til G. Milan, at Ahlefeld kommer for at deltage i de geheime Consilia (D R A: G. Milans Arkiv).

fenfeld stærkt om at gøre, at Underhandlingerne ikke brast paa dette Tidspunkt. Muligt er det, at Indrømmelsen snarere skyldtes Hensynet til hans Beskytterinde, Sofie Amalie, hvis Svigersøn den gottorpske Hertug var, end venskabelige Følelser over for Sverige. Det maa ogsaa forekomme os tvivlsomt, om han virkelig troede at kunne opnaa dette af sin Konge. Men med Grund var heller ikke Griffenfeld tilfreds, da Terlon i sit Svar endelig kom frem med de franske Tilbud og meddelte ham, at Kong Ludvig vilde betale Danmark 300,000 Daler to Aar i Træk som Mæglingssubsidier. Det var en altfor ringe Sum, sagde Griffenfeld, og Tidsvarigheden var sat altfor kort, da Danmark jo kunde risikere samtidigt at miste Subsidierne fra sine allierede, „som det var billigt, at Frankrig erstattede det, og at Frankrig ydermere gav det nogle aarlige Subsidier efter Fredsslutningen for saa meget mere at forpligte Hans Majestæt til altid at forblive fast knyttet til dets Interesser“ [1]). En af de første Dage vilde han selv overrække Terlon et andet Projekt, som indeholdt hans Konges Ønsker; det var allerede affattet og skulde kun gennemses [2]).

En Uge senere, den 20. April, var Griffenfelds Projekt dog endnu ikke afleveret til Terlon, og Bierman indrømmer over for Mejerkrone, „at der mangler ikke Mod-

---

[1]) Foruden om Subsidiernes Varighed, som Danskerne vilde sætte til 10 Aar, var der ogsaa Uenighed om, hvorledes Danmark skulde foretage Mæglingen, og hvad man skulde gøre, i Fald de allierede vægrede sig ved at modtage denne.

[2]) Bierman til Mejerkrone $^{13}/_{4}$ 75. Ogsaa Mejerkrone skød stærkt paa og viste, at Frankrig nu var forhippet paa at slutte Forbundet om Mægling med os, selv til høj Pris. Hvis vi vilde undgaa dette, maatte vi spænde vore Fordringer meget højt. Samtidig forhalede Klingenberg sin Negotiation ved svære Krav om Subsidier til vor Flaade (Mejerkrones Rel. $^{16}/_{4}$).

stand herimod, men man maa haabe, at Griffenfeld vil overvinde den ved den Behændighed, hvormed han forstaar at tage Personer og Sager." Det fremgaar heraf ubestrideligt, at det ikke drejer sig om Forhandlinger paa Skrømt med Frankrig. Fire Dage senere maa han imidlertid meddele Mejerkrone den sørgelige Skæbne, som Projektet har haft: „Griffenfeld havde det virkelig aldeles færdigt, men da Sagen blev debatteret i Konseljet, viste det sig, at alle Medlemmerne ikke var af samme Mening om denne Sag". Griffenfeld haabede dog endnu at besejre den Modstand, som han havde mødt[1]). — Der er ingen Grund for os til at drage denne Meddelelses Troværdighed i Tvivl, og vi ser saaledes, at de „kriegsverständige" (Hans Schack?) dog var gaaede af med Sejren hos Kongen. Mæglingen mod franske Subsidier var forkastet. Paa en overraskende Maade erfare vi, at Griffenfelds Indflydelse allerede paa dette Tidspunkt var delvis svækket, og at modstridende Strømninger prægede den danske Udenrigspolitik. Det er netop herved, den i disse Aar bliver saa vanskelig at studere til Bunds; den har ikke noget Præg af ensartet Støbning.

Men man kan heller ikke frikende Griffenfeld for at have begaaet et politisk Fejlgreb i det givne Øjeblik. Det var ikke sandsynligt, at han skulde faa Kongen til at gaa ind paa, at man til Dels opgav Fordringen om Kassation af den svensk-gottorpske Traktat. Heller ikke var det troligt, at Kristian V vilde afgive Løfte om Neutralitet og udskyde Hævnen over Sverige til en uvis Fremtid. Griffenfeld havde undervurderet sine Omgivelsers Modstand, aabenbart fordi han — med Rette — vurderede deres politiske Blik temmelig lavt.

[1]) Bierman til Mejerkrone $^{24}/_{4}$.

Vist er det, at det ikke lykkedes Griffenfeld at overvinde den Modstand, som han havde mødt; Tiden skred fremad, uden at hans københavnske Forhandlinger kom af Stedet[1]). I Begyndelsen af Maj kom saa Budskabet hertil om „quelque accord“ mellem de danske Ministre og de allieredes Repræsentanter i Haag „au sujet de la guerre contre la Suède“. Bierman erklærede, at hvis Efterretningen viste sig sand, havde de handlet mod Ordre[2]). Men skønt det snart blev klart, at de ikke havde underskrevet, men lagt den endelige Afgørelse i deres Herres Haand[3]), blev det samtidig bekendt, at Ludvig XIV havde til Hensigt at erstatte Terlon med en ny Gesandt, Granvelle. Dog vedblev Terlon i de følgende Dage (Slutningen af Maj) at arbejde paa et „projet“. Heri lovede Frankrig, at hvis Danmarks allierede følte sig krænkede ved et Ægteskab mellem Ulrikke Eleonore og Karl XI samt over „den Maade, hvorpaa Kongen af Danmark har optraadt og i Fremtiden kunde optræde over for Frankrig“, og af den Grund ophørte med Subsidiebetalingen, vilde Kong Ludvig, saa længe Krigen varede, betale Danmark 300000 Rdlr. aarligt, mod at vi til Gengæld lovede Neutralitet over for Frankrig og dets allierede, navnlig Sverige. Frankrig vilde desuden modtage Danmarks Mægling[4]). — Men

---

1) Samtidig blev det klart af Mejerkrones Relationer, at Terlon med sit ovenfor anførte Tilbud (300000 Daler i to Aar) endog havde overskredet den Bemyndigelse, han besad hjemmefra.

2) Bierman 11/5.

3) Samme 22/5. — Mejerkrone dadler i sin Relat. $\frac{28.\ \text{Maj}}{7.\ \text{Juni}}$, at man har truffet nogen Aftale i Haag, før Sverige og Kurfyrsten af Brandenburg var stødte sammen i aaben Krig, thi nu kunde Frankrig tillade Sverige at vende sig mod Danmark.

4) Bilag til Biermans Skrivelse til Mejerkrone 1/6 75.

dette Forslag fik ingen Betydning. Man stod herhjemme fast paa Afgørelsen i Haag og vilde ikke længer høre tale om Neutralitet, ligesom man ogsaa skød Mæglingen i Baggrunden. Derfor blev Terlons Projekt fra dansk Side omredigeret, saa at det kun kom til at indeholde Bestemmelserne om Ægteskabet og franske Subsidier i Tilfælde af, at de allierede straffede os derfor ved at ophøre med deres Betalinger[1]. De danske Statsmænd mente, at dette Forslags Vedtagelse vilde „jævne Vejen for en virkelig Traktats Afslutning“, og de udtalte, at Kristian V netop ønskede, at Spanien og Nederlandene vilde blive fornærmede over Ægteskabet, for at han kunde faa „en gyldig Grund“ til at forlade dem. Det fremgaar ogsaa, at Tanken om en dansk Mægling endnu ikke var helt udelukket. Men dette danske Kontraprojekt havde ingen Chancer for at blive gennemført, da Sverige aabenbart med Hænder og Fødder vilde modsætte sig, at Danmark blev sat i Stand til at angribe det ved Hjælp af franske Subsidier. Den dansk-franske Mæglingstraktat var i Realiteten at betragte som strandet.

Kursen i Danmarks Politik var heller ikke længere saa franskvenlig. Griffenfeld havde lidt sit Nederlag i Geheimekonseillet, og maaske var det for at bøde herpaa, at hans Meningsfælle Jens Juel kort Tid efter blev optaget deri. Men Nederlaget var ikke knusende for Griffenfeld. Han havde hele Tiden over for Kongen hævdet, at hans Forhandlinger med Terlon, Nils Brahe og Pomponne vilde sikre Danmark og fremskynde de allieredes Rekvisitioner, og dette var slaaet til. Saaledes kunde han endnu bevare sin Stilling ved Kongens Side.

---

[1] Se ogsaa Geheimeraadsprot. 9/6 1675 (G. A. VI, 125).

Og han opgav ikke sine franskvenlige Planer. Derfor afleverede han sit Kontraprojekt til Terlon, samtidig med at han drog bort med sin Konge til Slesvig for at møde Hertugen af Gottorp[1]).

Ved sin Afrejse efterlod han derimod de allieredes Gesandter i bedre Stemning, end de havde haft ved Aarets Begyndelse. Fuenmayor havde for Alvor begyndt at presse paa Danmarks Krigserklæring mod Sverige, og Kristof v. Brandt var mødt op fra brandenburgsk Side med det samme Krav. Men paa dette Punkt holdt Griffenfeld stærkt igen og betonede, at Danmark i Krigen med Sverige kun var Sekundærmagt, der havde Ret til at vente, indtil Principalerne var begyndte. Og da Danmark samtidig krævede yderligere Hjælp fra Nederlandene til sine Søudrustninger, maatte Fuenmayor indrømme, at dette ikke var noget ubilligt Forlangende. Men han fremhævede tillige, at Spørgsmaalet om Flaadens Udrustning ikke burde forhale Krigserklæringens Udstedelse[2]). Han naaede dog ingen Vej dermed; Griffenfeld saa klart nok, at han ved en officiel Krigserklæring vilde afskære den sidste Traad mellem Frankrig og sig. Gennem sine Emissærer i Haag lykkedes det ham at gennemføre, at Nederlandene støttede Flaadeudrustningerne, ligesom de lovede at sende Hjælpetropper til Bremen, hvis Danmark vilde begynde Krigen i Nordtyskland. Denne blev da fastslaaet fra dansk Side; Kong Kristian blev af sine Raadgivere overbevist om, at han foreløbigt ikke vilde være i Stand til at angribe Svenskerne baade i deres eget Land og i deres nordtyske Besiddelser. Saa let opgav Griffenfeld Tanken om et Anfald paa Skaane,

[1]) Bierman til Mejerkrone $^{11}/_{6}$.
[2]) Fuenmayor til Gr. (Bilag til hans Relation af $^{17}/_{5}$.)

og man ledes til at betvivle, at det nogensinde har været rigtig Alvor dermed fra hans Side. Hans Angrebsfelt var trods alt Nordtyskland.

I Midten af Juni 1675 falder saa det bekendte Rensborgmøde mellem Kongen og Hertugen, og endnu under de første Forhandlinger hernede lader det til, at det Griffenfeldske Parti (for os repræsenteret af Bierman i hans Skrivelser til Mejerkrone) har næret Haab om at undgaa et Brud med Hertugen af Gottorp. „Saaledes staar Sagerne endnu her", siger Bierman den 21. Juni, „og jeg ser ikke stor Sandsynlighed for, at der saa snart vil komme nogen betydelig Omvæltning deri, med mindre Hertugen af Gottorp mod al Forhaabning gennem daarlig Opførsel giver Anledning til nogen Forandring". Griffenfeld søgte navnlig at komme til Enighed med Hertugens Minister Kielman om Kontributionerne og om det oldenburgske Spørgsmaal. Men man vidste dog meget godt, hvad Udfaldet sandsynligvis vilde blive: „I alt Fald tvivler jeg ikke om, at De i Tide vil blive underrettet, hvis Hans Majestæt tager andre Beslutninger".

Saa kom Budskabet om Kurfyrstens Sejr over Svenskerne ved Fehrbellin og Hertugens Fængsling paa Slottet i Rensborg. Men denne sidste Handling maatte naturligvis tage sig mindre odiøs ud i Brevene til Mejerkrone, fordi han skulde fremstille den i det gunstigste Lys for Pomponne. Hertugen var bleven „overbevist" af de Grunde, som man havde fremsat for ham, og var i Færd med at bøje sig, „og Hans Majestæt haaber for øvrigt, at den franske Konge kun vil se paa denne Affære som paa en Privatstrid mellem Hans Majestæt og Hertugen af Gottorp og vil være meget tilfreds med, at den er

bleven ordnet paa denne Maade"[1]). Og i et lidt senere Brev gjorde Bierman opmærksom paa, at det gode Resultat skyldtes „Storkanslerens enestaaende Klogskab og Behændighed, hvormed han saa godt har forstaaet at tage Kielman, saa at han, og følgelig ogsaa hans Herre Hertugen, har samtykket i alt, hvad man ønskede". Dette gjaldt Suverænitetens Opgivelse og Tilbagegivelsen af Svavsted, kun Spørgsmaalet om Oldenburg stod endnu tilbage, men da Kielman selv havde bragt det paa Tapetet, vilde man formodentlig komme overens derom før Adskillelsen[2]). Det synes heraf at fremgaa, at Bytteforhandlingerne ogsaa ere blevne fortsatte efter Kupet mod Hertugens Person den 26. Juni, hvilket kaster et forklarende Lys over de tilsvarende Forhandlinger før denne Dag og viser, at de ikke have været førte paa Skrømt[3]).

Endelig kommer Biermans sidste Oplysning fra Rensborgmøderne. Kurfyrsten af Brandenburg havde sendt Knesebeck til Kongen for nu endelig at faa ham til at gribe til Vaaben; „men jeg ser paa ingen Maade nogen Sandsynlighed for, at Hans Majestæt endnu beslutter sig hertil"[4]).

---

[1]) Bierman til Mejerkrone $^{28}/_{6}$.

[2]) stds. $^{12}/_{7}$.

[3]) Ogsaa om det skræmmede Hamburg har Bierman noget at berette. Kongen havde givet dets deputerede Audiens og modtaget deres Presenter, „men Staden synes aligevel ikke at have til Hensigt at lade sig bringe til Fornuft", ɔ: opgive sit Forbund med Sverige og anerkende sin „Erbuntertänigkeit" under Danmarks Konge i Egenskab af holstensk Hertug. — Men naar Kongen modtog deres Gaver, ligger der vel heri ogsaa nogen Undskyldning for Griffenfeld, der som bekendt gjorde det samme efter at have spurgt sig for hos sin Konge. (Bierman til Mejerkrone $^{5}/_{7}$.)

[4]) Bierman $^{12}/_{7}$.

Hvorledes var dette muligt? maa man vel spørge. Efter Beslutningen i Haag og Begivenheden i Rensborg! Og samtidigt udtalte Bierman, at man efter Hjemkomsten til København ventede at faa Terlons Svar paa Griffenfelds sidste Projekt[1]). Forklaringen kan kun ligge i, at man mente i værste Fald at kunne undgaa aaben Krig mellem Danmark og Sverige og følgelig et definitivt Brud med Frankrig. Allerede i sit næste Brev slog dog Bierman paa, at Kristian V maaske for at tilfredsstille sine allierede vilde blive nødt til at forene nogle af sine Skibe med de nederlandske, som krydsede i Østersøen, for at sikre Handelens Frihed. — Det var i Sandhed en moderat Udtryksmaade![2]) — I Begyndelsen af August maatte han da ogsaa indrømme, at Kongen formodentlig vilde tage Beslutninger, der ikke stemmede ganske med Frankrigs Ønsker. Men over for dette Land vilde hans Følelser bestandig blive uforandrede. Og karakteristisk lyder Postskriptet: „M. de Terlon vil følge med Kongen, naar han vender tilbage til Holsten, thi Hans Majestæt har ønsket det saaledes for stadig at holde Forhandlingen gaaende med ham“[3]).

---

[1]) stds. [2]) Bierman 27/7. [3]) Bierman 3/8.

(Sluttes.)

Pebersvende.

Af

Johannes Steenstrup.

I den af de ansete norske Videnskabsmænd Professorerne Hj. Falk og A. Torp udgivne „Etymologiske Ordbog“ findes ved Ordet Pebersvend følgende: „Oprindelig var Ordet et Opnavn paa de hanseatiske Handelsbetjente, saaledes endnu hos Holberg (Peder Paars: „paa Fnat en Pebersvend og Skrædder man jo kiender“), saml. middelnedertysk pepersak, nyhøjtysk pfeffersack, „Kræmmer“, egentlig „en, som handler med Krydderier“. De hanseatiske Handelshuse lod sine Filialer i de nordiske Lande bestyre af „Udliggere“ og sine Varer forhandle af omvandrende Kræmmere; da disse skulde være ugifte (for at hindre Blanding med den indfødte Befolkning), kom Opnavnet Pebersvend allerede i 16de Aarh. til at betegne „ugift Mand“. Hertil dannedes saa senere Pebermø“.

I den Forklaring, som det iøvrigt saa udmærkede Værk her fremsætter, er der efter min Formening næsten intet Udsagn, der er rigtigt, og ganske særlig vil jeg gøre den Indvending, **1.** at Pebersvend ikke har været et Navn for den hanseatiske Handelsbetjent, **2.** at de hanseatiske Liggere næppe have været tvungne til at leve i ugift Stand, **3.** at Betegnelsen Pebersvend ikke særlig vedkommer Købstæderne, men fremfor alt Landet, **4.**

at Ordet i Betydning af en ugift Mand ikke findes allerede i det 16de Aarh., men først i det 17de eller 18de. Dette har jeg for længe siden paavist[1]), men da min Redegørelse saaledes ikke synes bemærket, eller da den ældre Antagelse altsaa dukker frem paa ny, kan der være Grund til at komme tilbage til dette Spørgsmaal ligesom ogsaa til at belyse enkelte nærliggende Forhold.

Den første Opgave for Undersøgelsen maa være at finde, paa hvilken Tid vi første Gang træffe Betegnelsen Pebersvend. Formentlig findes den tidligst i Christian I.s Privilegier for Skaane 1481 art. 8: Item forbiwde wi oc, at engen skall tage annen mantz thienere jnd, for han skyls wed sin jorddrodt met minne eller med rette, oc ey heldir atholde peberswene vppa nogher mantz gotz eller j nogher mantz læn vden met jorddrottens wilje, vnder företwige marck bröde[2]). Nu er det værdt at iagttage, at disse Pebersvende sikkert forekomme under et andet Navn eller i hvert Fald indbefattes af en anden Benævnelse i et tidligere Aktstykke, nemlig i samme Konges Forordning for Nørrejylland 1466 art. 3: Item ængin skal hafwe stande swænnæ paa andrer mensz gotz; de findes igen i Fyns Vedtægt 1492 art. 19: Item ingen skal haffue eller holde stande swenne paa annen mantz gotz. Der er i alle disse Regler Tale om Landboforhold og om Jorddrotters indbyrdes Rettigheder; paa et fremmed Gods maa man ikke have de nævnte Personer, Pebersvende og Stande-Svende. Selv om de sidste

[1]) Første Gang i Artiklen „Pebersvende“ (Nogle Bidrag til dansk Handels Historie No. 2) i Dagbladet for 23. Nov. 1891, derpaa i min „Handelens Historie“ i Hages Haandbog i Handelsvidenskab, 1. Udg. S. 936, 2. Udg. S. 36, jfr. C. Nyrop, Urte- og Isenkræmmerlavet 3.

[2]) Geheimearch. Aarsberetninger V. 75. jfr. 68, 80.

ikke gøres til de samme Personer som Pebersvendene, regnes de til en ensartet Klasse.

Til en Forklaring af Ordet Standesvende kan man maaske vejledes af Københavns Stadsret 1443 c. 3 § 11 om, at ingen fremmed Kræmmer skal stande længere ude end 3 Dage én Gang om Aaret og med ferske Varer, uden han haver synderlig Lov af Kongen. Det maa her erindres, at „Kræmmere" i særlig Forstand betegner Smaahandlere, især dem, der føre Urtekram, jfr. Flensborg Stadsret 1284: hver Tønde med Kræmmeri, Christian I.s Priv. for Aalborg: Spidzseri og Kræmmeri, som er Brød, Løg, Æbler, Nødder, Patiner [Tøfler] og deslige (Rosenvinge V. 285).

Modsætningen mellem den virkelige Købmand, der handler en gros, og saa Kræmmeren, som stander ude, kommer ogsaa karakteristisk frem i Skraaen for Københavns Remsnidere 1460: ingen Fremmede, som hidfører af saadanne Embedsgerning, skal sælge sit Gods uden ved helt Dusin og halvt Dusin, undentagne standendes Kræmmere, som ude pleie at stande med mange Haande Ting, ved Kongens Ret og Stadsens, som Privilegia udviser[1]). Ved „fremmede" er her slet ingen Grund til at tænke særlig paa en udenlandsk Mand, derimod paa udenbys. Og endnu mindre sigtes der til Udlændinge i de foran nævnte Regler om Godsherrers indbyrdes Ret; her er Tale om, at ingen maa have den Art Smaahand-

[1]) C. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer II. 158. — Til Betegnelsen Standsvend sigtes der næppe i en noget utydelig Bestemmelse i Skraaen for Købsvendenes Lav i Randers 1417 art. 25: (at man skal ey hauæ standend swennæ for sigh). Item ingen brodher skal haffue stander [sic] for sigh standende, wten han wil betale for hanom som for en anden gest (I. 565).

lende inde paa anden Herremands Gods. Under Christian II bliver det over Hovedet ikke tilladt Bønderkarle at leve paa denne Vis; i hans gejstlige Lov c. 33 forbydes det, at nogen „skulle hereffter holde nogen Pebersuenne eller ugiffte Karle, eller ubosette, under thennom y Forsuar, som gaa iblant Bønderne frann een By til een anden och ey vill sige nogen Bonde Tieneste, udenn for Uge- og Dagløn eller for Kornsedt“, men alle skulle tage Tjeneste for et Aar.

Paa de Tider har man maaske ogsaa betegnet Købmandens i Boden staaende Svend med dette Navn. Dette kunde synes at fremgaa af Peder Palladius' Udtalelse i hans Visitatsbog (I. 3), hvor han formaner alle Husbonder paa Land og i By til at tage deres unge Folk med i Kirke: Det er paa Tide, „at I holde eders unge Folk hid ind til Kirke med Eder: hver Dannemand med sine Pebersvende, unge Karle og Drenge, at være her inden Døren med hannem som en Ridder haver sine Svende hos sig; og hver Dannekvinde med sine Døttre og Piger herinde“. Slutningen er dog ingenlunde sikker, thi ogsaa paa Landet boede Pebersvendene til Huse hos Andre[1]), og Husbondforholdet overfor dem spiller, som vi have set, en bestemt Rolle.

Christian IIs Bud blev ikke efterkommet, og de unge Karle vedblev at fare omkring med deres Handsel paa Ryggen eller i Vognen. Man kunde ogsaa betegne Pebersvendene som Bissekræmmere og Løsgængere. Ordet Bissekræmmer forekommer vist første Gang i Christian

[1]) Grandebrev for Vester-Brønderslev, Børglum Herred, 1682: ingen Pebersvende maa have nogen Brugelighed paa Byens Fællig. Forbryder nogen Pebersvende her imod, da skal den Mand, som huser samme Pebersvende, pantes osv. Bjerge og Søegaard, Vider og Vedtægter II. 32.

IIs Forordning 1521 for Sjælland, Laaland, Falster og Møen, hvor det hedder, at efter denne Dag ingen „Bisse-Kremer“ skal i nogen Maade bruge nogen Købmandsskab paa Landsbyerne at købe eller sælge [1]). Og snart se vi dem sammenstillede med Pebersvende. I Recessen 1536 forbydes det over det ganske Rige alle Prælater, Riddermændsmænd, Fogeder, Bønder, Pebersvende og alle Bissekræmmere at bruge nogen Købmandsskab paa Bygden og udi Landsbyerne med Alne, Maade eller med Vægt [2]). Bestemmelsen gentages i den Koldingske Reces 1558 § 34, men endnu i flere Menneskealdre derefter mærkes det, hvor vanskeligt det er at faa Bugt med denne Handel, ligesom ogsaa at der har været stor Trang til den.

Betegnende er saaledes et Kongebrev af 1578, der forbyder alle Kronens og alle Kannikernes og Helliggejsthus Bønder i Københavns Len at huse Pebersvende og Løsgængere, der ikke tjene. Der findes nemlig i Lenet en Mængde saadanne, som ikke ere fødte dér paa Godset, men ere komne fra fremmede Steder; de drive Handel med Bønderne og fuldstændig udsuge og ødelægge dem, hvorfor Lensmændene faa Fuldmagt til at gribe Pebersvende og Løsgængere og lade dem straffe [3]). I en Betænkning af Borgerstanden 1629 klager den over, at der „under Bønder og Bønderdrenge findes og mange Pebersvende, som driver Kjøbmandskab, sælger Bønderne Salt, Humle, Staal, Tjære og andre Vare og kjøber af Bønderne igen Øxen, Heste, Fæ, Korn, Smør, Huder, Skind og andre Vare, som de igen udsælger til Forprang, Borgerskabet til mærkelig Skade“ [4]).

---

[1]) Danske Magazin III. 299.
[2]) Rosenvinge IV. 169.
[3]) Kancelliets Brevbøger S. 389.
[4]) Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Historie II. 207.

I det 16de og 17de Aarhundredes Skattebreve og Lensregnskaber ere Pebersvende derfor en staaende Klasse af Skatteydere[1]), og de vare ingenlunde de sidste blandt disse. Efter at de en Tid havde svaret en Fjerdedel Skat mod jordegne Bønder, ansættes de fra 1571 til halv saa stor Skat som disse og dobbelt saa stor som Husmænd og Inderster[2]).

Den her angivne Betydning bevarede Ordet Pebersvend ind i det 18de Aarh. Moth (paa Frederik IVs Tid) bestemmer det som: den, som er ugift og løber om Land og bruger smaa Kjøbmandsskab, og i Skatteforordningen for Norge af 13. Decbr. 1746 hedder det: „Pebersvende eller ledige Karle, som hverken ere bosatte eller tjene i Aars-Tjeneste, skal give 2 Rigsdaler, og dersom de bruge Købmandsskab med Heste, Slagtefæ eller andre Vare, da betales end desforuden 2 Rgsd.“

Paa Samsø har der uddannet sig det særegne Forhold, at Standsvend er bleven og endnu i vore Dage

---

[1]) W. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. 541: Pebersvende nævnes aldrig i de før 1513 kendte Skattebreve.

[2]) Jacobsen, Det danske Skattevæsen under Christian III og Frederik II, 52, 54. Erslev l. c. III. 27 (1644): Pebersvende halvt mod jordegen Bonde, dobbelt mod Dreng for fuld Løn. — Af mine Optegnelser fra tidligere Tid over de skattepligtige i Lensregnskaberne fra det 17. Aarh. synes Antallet af Pebersvende at være noget ustadigt og Klassen i det Hele at være stærkt i Aftagende i den senere Tid af Christian IV.s Regering. I Skivehus Len fandtes 1618: 2, 1620—30: 1. I Hald Len 1608—10: 2, 1613: 2, 1614: 4. I Kallundborg Len med Samsø: 1608: 1, 1610: 2, 1611: 13, 1612: 5, 1613: 3, 1614: 1, 1622: 8, 1630: 4, 1631: 3, 1632—48: 0. I Kronborg Len 1613—15: 1, 1617—61: 0. I Roeskildegaards Len 1640: 1, 1641: 3. Paa Bornholm skelnes mellem (a) Pebersvende og Haandværksfolk, som ikke bruge Avl, og (b) saadanne, som bruge Avl; 1610 (a) 23, (b) 11, 1614 (a) 20, (b) 2, 1623 (a) 10, (b) 6; 1637—39 anføres 2 Pebersvende.

benyttes som Betegnelse for en Husmand[1]). I Moths Leksikon vil man ogsaa finde dette angivet for Samsø, men saa tilføjes der *tocullio, foeneratorculus*, hvilke latinske Udtryk vil sige en lille Aagerkarl. Moth maa saaledes have kendt Ordet Standsvend i en lignende Betydning som Pebersvend. Thi om disse siger Ostersøn Weylle i sit juridiske Glossar, at det er „ugifte og ledige Karle, som sidde paa Landsbyerne, gemenlig til Huse hos andre, og leve af deres Aager og Skinderi, uden Tvivl deraf nævnt, at ligesom Peber er skarp og stærk, saa er og saadanne gemenlig sulten og arrig paa deres egen Profit og Fordel, saa at de rive og slide om sig, ligesom Peber i Saar".

Det er saaledes urigtigt at kalde Pebersvende for Liggere eller Udliggere. Det sidste Ord findes slet ikke i det gamle Sprog[2]), og Liggere er noget helt andet, nemlig de her bosatte udenlandske Agenter for et fremmed Handelshus; de vare fuldstændig dispositionsberettigede: de maatte svare Skat som Byens Borgere. Liggerne fandtes desuden alene i Købstæderne[3]).

Grunden til, at farende Smaahandlende ere blevne betegnede som Pebersvende, kan vel ikke være tvivlsom. Peber var en vigtig Handelsartikel[4]) og stærkt efterspurgt. De Handlende, som senere betegnes som Urte-

[1]) Feilberg s. v., Thura, Samsøe 14, Begtrup, Agerdyrkningen i Nørre-Jylland I. 648, Bjerge og Søegaard. Vider og Vedtægter I. 148 f.

[2]) Før det 17de Aarh. hed i alt Fald kun Fribyttere eller Kaperskibe Udliggere.

[3]) Priv. for Malmø 1440 art. 5. O. Nielsen, Kjøbenhavn I. 211. 220. Kbhvn. Dipl. II. 24. W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 151.

[4]) Pfeffersack findes som Skældsord eller Øgenavn for Købmænd. se Schiller og Lübbens og Grimms Wörterbücher.

kræmmere, Épiciers, finder man derfor i Udlandet i ældre Tid kaldet *Piperarii*, *Piperii*, *Poivriers*[1]). Peber blev endvidere her i Landet svaret som en Afgift af Handlende. Borgmestre og Raad i København fik saaledes et Pund Peber af den tilrejsende Kræmmer, der benyttede sin Ret til at stande i 3 Dage[2]).

Af det paaviste vil det ses, at Pebersvende ere ugifte Personer med en bestemt Næringsvej. Herved er jo imidlertid ikke Pebersvend bleven til en Betegnelse for hvilkensomhelst ugift Mand. Og spørges der om, naar dette første Gang er sket, kan der vel næppe nævnes noget Eksempel derpaa fra en tidligere Tid end det 17de eller i hvert Fald det 18de Aarh.[3]).

Det staar saa tilbage at berøre den Forblanding med de tyske Handelssvende, hvori man har gjort sig skyldig. Vi er hidtil ikke paa noget Sted stødte paa Hanseater eller Tyske[4]); desuden er Betegnelsen Peber-

---

[1]) Du Cange s. v., Littré, Dictionnaire.

[2]) Kbhvns. Dipl. I. 224; 276: Enker efter Raadmænd faa 40 Joachimsdaler og 1 Pund Peber. II. 300, 397, VI. 90. Ved Frdg. 19. Nov. 1623 forbydes det, at man omløber og udstaar med Kramvarer, medmindre man har vundet Borgerskab.

[3]) Nemlig Moth, Leksikon. Jørgen Sorterup, Poetiske Smaa-Sager 88: som sol-sky Pebersvend uqvened altid gaa. Hertil i en Anmærkning: Pebersvend kaldes den, som gaar længe uqvenet eller uden Kone. En saadan Forklaring syntes altsaa nødvendig 1714.

[4]) Holberg har jo da heller ikke i det af Falk og Torp anførte Citat af Peder Paars (4. Bog 3. Sang) tænkt paa en hanseatisk Købsvend. Niels Hverver disputerer med Peder Ruus om en Kræmmers eller en Soldats Fortrin. Peder Ruus siger: jeg handler med skønne Varer, spækker mig hver Dag med Rosiner, Sukker, Mandler, saa svarer Niels Korporal:

De Vahrer ikke jeg misunde nogen skal.
Det skiønne Maver gir, skiønt Liberi paa Hænder:
Paa Fnat en Pebersvend og Skrædder man jo kiender.

svend slet ikke ret kommen i Brug før den Tid, da Hanseaterne havde ophørt at betyde noget her i Landet. Og at der skulde have bestaaet et Paabud om ugift Stand for dem, er det vistnok vanskeligt at godtgøre. En Ligger kunde meget vel være gift; det var jo dem, der dannede det tyske Kompagni i København, der havde baade gifte og ugifte Medlemmer.

Det er i denne Henseende ogsaa værdt at betragte den By indenfor den danske og norske Stat, hvor Hanseaterne kom til at udfolde den største Vælde, nemlig Bergen. Man kan i gamle Skildringer af Byen læse, at det ikke var de Kontorske tilladt at gifte sig[1]), og dette er vel for enkelte Tidsrum rigtigt. Noget bestemt hanseatisk Lovbud derom véd jeg ikke, at man paaberaaber sig; fra den norske Regerings Side var der ingen Befaling herom, og det siges desuden kun, at det fra hanseatisk Side var meget ilde set, at en Hanseater giftede sig med en norsk Kvinde: „de som gifte sig, maa straks forlade Bryggen og sætte sig ned udi Staden". Sagen var nemlig den, at Indgaaelse af et saadant Ægteskab

[1]) Udtalelserne herom i Holbergs Bergens Beskrivelse 235, 249, Sagen og Foss, Bergens Beskrivelse 132, Yngvar Nielsen, Bergen 240, 244, jfr. 295, stamme vel direkte eller indirekte fra Edvardsens Bergens Beskrivelse 1674—1694: „og vare alle disse Personer ugifte Folk, thi der maa ingen være paa Kontoret endog denne Tid og tage sig nogen Egtehustru og blive der" (Norske Magasin II. 570). Den hele Theori om Pebersvende er saa bleven udviklet af E. Pontoppidan i Om nogle Koloniers Forplantelse osv. i Vidensk. Selsk. Skrifter VII. 207 f.: „det var de tydske Husbonders Skik her lige som endnu paa Kontoret i Bergen, at ingen af deres udsendte Faktorer eller Udliggere, som holdte Varer fall paa fremmede Steder, turde gifte sig eller slaa Rødder i fremmede Lande og derved aabne Øjnene paa Landets egne eller lære dem en Handel og Næring, som Hansestæder alene ville have sig forbeholden".

skabte en vis Indfødsret; Købsvenden blev nu norsk Borger, han traadte ud af den hanseatiske Menighed og vandt Ret til at sejle paa Helgeland og Finmarken[1]). Men selv om det i visse Tidsrum[2]) har været bestemt, at ingen gifte Mænd maatte findes paa „Kontoret", er det jo ikke rigtigt at drage Slutninger fra en netop strængt som „Kontor" ordnet Plads til de hanseatiske Handlende i Nordens Lande i Almindelighed. Ikke heller veed jeg af, at Ordet Pebersvend nogensinde er bragt i Forbindelse med de Kontorske i Bergen.

Det var i alt Fald i ældre Tid ikke saa meget en Følge af et Paabud, at Hanseaterne i Bergen som Regel var ugifte. deres ugifte Stand var simpelthen en Følge af, at de udsendte Folk var unge begyndende Handelssvende. Den Forfatter, som nylig har skildret Bergenfarerkompagniet i Lübeck indtil det 16de Aarhundredes Midte, fremhæver som et karakteristisk Træk, at dets Medlemmer, lige saa meget de i Lübeck boende som Gæsterne fra Bergen, meget ofte vare ugifte[3]).

---

[1]) Ved et Kongebrev 7. Maj 1425 paatales det, at Tyske og andre udenlandske Mænd, som ikke ere lovlig gifte i Norge, sejle til Helgeland, Finmarken, Island. Norske Magazin I. 569. Hanseater klage 1372 over, at norske Kvinder tages til Ægte, se Sartorius, Geschichte des hanseatischen Bundes II. 354.

[2]) Spørgsmaalet om, i hvor langt et Tidsrum hint Forbud har været gjældende, ligesom om dets nærmere Indhold fortjente en nærmere Undersøgelse. Sartorius l. c. II. 353 ff., Handelmann, Die letzen Zeiten hansischer Übermacht im Norden 12, 19.

[3]) „Da Bergenfarerne i Reglen kom ubemidlede hjemmefra og først maatte ved egen Kraft arbejde sig op ved Kontoret, førend de kunde nedsætte sig som selvstændige Købmænd i Lübeck, have mange af dem først i en modnere Alder grundet egen Arne eller ere overhovedet forblevne ugifte. Selv om man tager den sene Indtræden i Ægteskab med i Beregning,

Efter det saaledes Paaviste maa det hævdes, at de hanseatiske Handelsforhold Intet have at gøre med den nævnte Betegnelse, som desuden i langt højere Grad tilhører Landet end Købstæderne.

---

er det paafaldende, at forholdsvis faa Bergenfarere have haft ægte Afkom. Efter hvad Testamenterne udvise, have af 187 Bergenfarere 82 været gifte, og kun 43 af dem have haft ægte Børn". Fr. Bruns, Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik. Hans. Geschichtsquellen. Neue Folge II. S. CXLIII.

Smaastykker.

1.

Fæstebondens Førlov og dens Størrelse.

Af Kr. Erslev.

Ved Slutningen af det 14. Aarhundrede maatte Fæsteren, før han kunde forlade sin Fæstegaard, ikke blot have ydet Godsejeren alt, hvad han maatte være ham skyldig, men desuden have betalt ham en særlig Afgift, der kaldtes Førlov. Jeg har i Danm. Riges Hist. II, 632 anført denne ny Afgift som et af de Træk, der viser den fremadskridende Indskrænkning i Bondens personlige Frihed. Naar Steenstrup i sin Tid har udtalt en anden Opfattelse (Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 382), synes det mig, at den Forbindelse, hvori Førlov første Gang nævnes, taler tydeligt nok. Det er i de Spørgsmaal om forskellige Retsforhold, som i Kong Olufs Tid rettes til Rigsraadet og besvares af dette. Her spørges under eet „om Fæstebondens Førlov og deres Døtre at trolove til hvem de vil", og saa vist som det sidste peger paa, at der er gjort Forsøg paa at underkaste Fæsterne et endog meget strengt Baand, maa man ogsaa i Førlov se noget i samme Retning. Rigsraadet, der afviser enhver Indskrænkning, hvad Trolovelse angaar, tilbageviser da ogsaa „Førlov", idet det, ganske i Overensstemmelse med en Artikel i Kong Olufs Haandfæstning, svarer, at Fæstebonden skal opsige i rette Tid, tilfredsstille sin Herre og saa gaa, hvorhen han vil.

Hvad der her egentlig ligger i Ordet Førlov, er jo ikke helt klart[1]; man skulde endda nærmest tro, at det ligefrem

[1] Jfr. Will. Christensen, Dansk Statsforvaltning i 15. Aarh. S. 620 Anm. 2.

betyder Forlov til at drage bort, ikke en Afgift for at faa denne Tilladelse. Men i Betydning af Afgift ser vi Ordet en halv Snes Aar senere, da Dronning Margrethe 1396 befaler, at de Selvejere, der har forladt deres Gods og taget Fæste, skal vende tilbage, men at de forud skal tilfredsstille deres Godsherre og yderligere betale ham „3 Mark til Førlov". Man fristes til at tro, at Dronningen her har bøjet sig for Godsejernes Ønske om at faa en saadan Afgift fastslaaet, fordi hun til Gengæld har faaet Ret til at kræve Kronens Bønder tilbage.

At Steenstrup ikke i Førlov vil se „et nyt opkommet Middel til Bøndernes Undertrykkelse", hænger vel sammen med, at han i det hele advarer mod at tillægge denne Afgift stor Betydning, og selv omtaler han den ogsaa i Vendinger, der maa give Læseren Indtryk af, at der her er Tale om noget saare ringe: Førlov tjener kun til Tegn paa, at alt er i Orden mellem Fæsteren og hans Godsherre; den kan sammenlignes med Haandpenge ved Afslutningen af en Kontrakt. Det forekommer mig dog, at Afgiftens Størrelse gør den til et Baand paa Fæsteren, der i Praksis maa have været ganske virkningsfuldt.

Afgiften var som sagt 3 Mark[1]), men hvad betyder det? Det ligger nær at sammenstille Summen med Fæsterens Landgilde, og nu er det saa heldigt, at vi fra denne Tidsalder har Oplysninger om Landgildens Størrelse for en Mængde Fæstegaarde under Roskildebispen. I en anden Sammenhæng[2]) har jeg leveret en Statistik, der omfatter 718 saadanne Gaarde; gennemsnitlig er for dem Landgilden 4,8 Ørtug Korn eller, naar vi regner 40 Td. paa en Mark eller Læst Korn, da 8 Tønder Korn. Hvad Kornprisen angaar, kan det anføres, at paa Sjælland blev 1420 en Læst Korn sat til 4 lødige Mark (Repert. 5829), hvilket — Mark Sølv sat til 6 Mark Penge — giver for den anførte Landgilde et Pengebeløb af 5 Mark;

[1]) Saaledes stadig i Lovgivningen; i Praksis krævedes ret afvigende Beløb, jfr. anf. Skr. S. 621 Anm. 3.

[2]) Valdemarernes Storhedstid S. 139.

andre Prisangivelser peger paa en lignende Værdi[1]). Saaledes betyder da denne Kendelse, at Fæsteren, naar han fuldt ud havde tilfredsstillet alle de Krav, Godsejeren havde til ham, endda skulde yde godt et halvt Aars Landgilde extra, før han kunde nyde den Ret til „at drage frit bort“, som Lovgivningen sikrede ham!

2.

Et Brev fra Lægen Christian Johann Berger.

Ved E. Ingerslev.

I den interessante og sympatetiske Skildring, som Jul. Petersen har givet i dette Tidsskrift (1891, 6 R. III) af Lægen Christian Johann Berger, tager Forfatteren Sigte saavel paa Bergers videnskabelige Betydning som ganske i Særdeleshed paa hans Forhold til og Rolle i det Struensee'ske Drama. Medens C. E. Levy i Indbydelsesskriftet til Universitetets Reformationsfest 1856 saa godt som udelukkende opholdt sig ved den første Side af Bergers Virksomhed, netop fordi dennes Deltagelse i de politiske Begivenheder efter Levy's Skøn næsten ganske havde tilbagetrængt Erindringen om hans videnskabelige Livs Betydning, har Jul. Petersen lagt Hovedvægten paa Bergers Forhold til Struensee, idet den „Birolle“, han, i Sammenligning med Hovedpersonerne, her spillede, har stillet ham saameget i Skygge overfor disse, at der fra tidligere Skildringer af Bergers Forhold under denne Episode ikke lod sig danne noget fyldigt Billede af hans hele Betydning her eller af hans Karakter og Personlighed, saaledes som disse gav sig Udslag i hans Optræden som Struensee's Redskab og Medhjælper.

Saaledes som J. Petersen efter sin Undersøgelse af For-

---

[1]) Læst Korn sættes til 25 Mark Penge i Klagepunkterne fra 142" Dipl. Flensborg. I, 308. Allerede 1347 regnes 1 Læst Byg til 4 Mk. Sølv (Repert. 2099, idet 3 Pund Sterling er = 60 Skilling, og man da regnede 15 Skill. Sterl. = 1 Mk. Sølv).

hørsprotokollerne viser os Bergers Forhold i Perioden fra Sommeren 1770 til Januar 72, har han sikkert Ret i at fastslaa, at den Rolle, han spillede, har været af noget større Betydning, end det vistnok almindelig antages — saa at Wasserschlebens Karakteristik af Berger som Struensee's „âme damnée“ neppe var ganske uholdbar — og at Bergers hele Færd i hin mærkelige Periode ogsaa fra psykisk Side set giver et interessant Bidrag til Bedømmelsen af hans Personlighed.

I Slutningen af sin Afhandling dvæler J. Petersen ved den sidste Fase i Bergers Liv som Lærer ved Kiels Universitet, en Virksomhed han alt efter 5 Aars Forløb søgte sig fritaget for, og som kun blev en svag Afglans af den tidligere tilsvarende ved Kjøbenhavns Universitet, og Aarsagen til dette paafaldende Skridt for en Mand, der da kun var 55 Aar gl., ser J. Petersen, ved Siden af de utilfredsstillende Arbejdsvilkaar i Kiel, hovedsagelig i Bergers hele efter Katastrofen i 1772 saa stærkt rystede psykiske Disposition.

Det er til Belysning af denne af denne sidste jeg finder Anledning til at supplere J. Petersens Skildring i saa Henseende med et lille, ikke før offentliggjort Bidrag, et i Kgl. Bibliotheks Haandskriftsamling beroende Brev fra Berger til Henrik de Hjelmstjerne, skrevet i Marts 1776, altsaa 2 Aar efter hans Ansættelse ved Kielerskolen.

Som et Udslag af den „varme Sympathi“, der fra højere Steder ydedes Berger, efter at Sindene var komne til Ro, og man havde erkendt den uretfærdige Haardhed, han under Fængslingen havde været udsat for, nævner J. Petersen Pensionsforhøjelsen 1773 for den til Aalborg forviste Exprofessor og Udnævnelsen det følgende Aar til Lærergerningen i Kiel, men en Tilkendegivelse af Medfølelse fra anden Side, fra den store Kreds af Fagkolleger og Klienter, som Berger i Kjøbenhavn var kommet i Berøring med, forlyder der Intet om; det synes nu netop, som om denne Mangel paa Sympathi har været Berger meget pinlig og følelig som et Udslag af, at han blandt den Del af Selskabet, hvis Dom han særlig satte Pris paa, blev betragtet som en Person, det var raadeligst ikke at træde i Rapport til.

Det omtalte Brev fra Berger til Hjelmstjerne er foranlediget ved en Henvendelse fra denne, hvori Berger raadspørges angaaende et Ildebefindende, men øjensynlig har det drejet sig om noget mere end en Konsultation, en Redegørelse for et Sygdomstilfælde; Bergers store Taknemlighed og Glæde over Hjelmstjernes Brev tyder paa, at denne ogsaa har berørt andre Ting, særligt vel Bergers egne personlige Forhold, og paa en Maade, som har været til Opmuntring og Behag for denne.

Bergers Svar lød nemlig saaledes:

Monsieur,

Je ne saurois trouver des termes pour vous exprimer la tres grande satisfaction que m'a donné la lettre inattendue, dont vous m'avez honoré. Oserai je hasarder d'ajouter ici la plus puissante des raisons de ma juste joye? mais pourquoi douterai je de la confier au sein d'un honet homme, depuis long tems connu et reconnu pour tel? permettez donc que je vous dise, Monsieur, avec cette liberté et franchise, que vous connaissez dans mon caractere, que cette raison ne se raporte pas tant a la satisfaction flateuse, que donne necessairement a tout homme d'honneur le souvenir honorable d'une personne de distinction et surtout d'un merite reconnu, mais elle derive bien plus puissament de la conclusion flateuse, que je ne peus pas m'empecher d'en tirer a l'égard de l'existence reelle de justice et d'honneur, qui ne pouvoient depuis long tems que me paraitre, sinon entierement eteints, du moins extremement relachés parmi les premiers habitans d'une ville, ou j'ai passé sous les regards constans du public la plus grande et la meilleure partie de ma vie, et que je regarderai toujours comme ma patrie cherie, et dont par consequent les moeurs et les sentimens sur l'honneur et la justice ne peuvent que m'interesser beaucoup: je fus toujours tres persvadé, que dans tous les païs, et dans tous les tems, toute oppression du moindre des citoyens sera necessairement regardé par tous les gens instruits, comme une calamité publique, mais par cette raison meme rien ne m'a plus sensiblement affecté dans mon singulier malheur, que la lache desertion de tant des gens, qui connoissoient l'interieur de mon caractere,

mes sentiments, et mes actions certainements autant, que je les connois moi meme: jugez moi, Monsieur, avois je tort ou raison, mais sachez, que depuis 4 ans, dont vous etez presque le seul, qui m'ayez consolé par un souvenir honorable, qui meritera pendant toute ma vie la plus vive reconnoissance: on ne peut pas sens une triste experience s'imaginer l'horrible situation ou un homme est reduit, qui se voit forcé a se defier de la fureur de ses semblables, et qui ne peut plus douter de l'extreme lacheté dont les plus considerables entre eux se montrent capables, plus la conscience d'un tel homme l'absout, et plus la crainte continuelle et le mepris invincible le reduisent presque necessairement au desespoir, et j'y serois peut etre succombé, si un reste de ma bonne fortune ne m'avoit pas d'abord envoyé en Jutlande, ou contre toute mon attente j'ai trouvé une reception generalement si honette et si gracieuse, qu'elle etoit capable de moderer puissamment ces tristes sentimens, et qui meritera eternellement ma plus vive reconnoissance: je jouis presque du meme bonheur ici, ma derniere maladie surtout m'en a donné des tres grandes preuves: mais, helas! ne me trouvois je pas pendant un tems fort considerable dans la meme situation a Copenhague, ou j'etois connu, et ou j'avois trouvé des occasions frequentes d'obliger une foule de monde, un miserable aventurier survient, qui brouille l'etat, tout d'un coup une horrible maladie gagna tout ce qui m'environnoit, elle ressembloit a la rage, qui epargne aussi peu les plus anciennes connoissances et les meilleurs amis, que les etrangers: il faut rendre graces a Dieu que ces maladies populaires, auxquels tous les peuples sont sujetz, ne sont que passageres, mais elles ne laissent pas que de causer beaucoup des maux, et dont les suites immediates et secondaires s'etendent fort loin. — Je suis d'autant plus touché du mauvais etat de Votre santé, Monsieur, que. sortant d'une tres grave maladie, je commence a gouter, non tant les sensations agreables d'existence sur ce theatre ou je me vois retenu, mais bien les delices d'une santé renaissante: que ne ferois je pas, Monsieur, pour contribuer a vous procurer le meme bonheur, mais qu'y pourrois je faire? ne

connoissant pas exactement l'etat de votre situation presente, il s'en faut beaucoup, que ce que Vous m'en dites, y puisse suffire, mais ce que je crois pouvoir Vous consulter avec assurance, c'est de ne point vous preter aux insinuations de ceux qui voudroient vous persuader d'user des narcotiques, ces remedes, qui n'attaquent certainement pas dans votre cas, la cause du mal, sont d'ailleurs sujets a des inconvenients tres considerables: le vertige, dont vous parlez, Monsieur, me fait soupconner, que la cause principale de votre maladie pourroit bien resider dans le bas ventre, et surtout dans une lesion inveterée de digestion et des effets immediats et secondaires qui en derivent, si vos Medicins ne sont pas tombés sur cette idee, je vous conseille de leur l'insinuer, comme venante de vos propres reflexions: surtout je vous prie de vous confier a un seul Aesculape; qui peut meriter votre confience preferablement, rien n'est plus pernicieux que la foule des medecins autour d'un malade, il est impossible d'imaginer les inconvenients qui en resultent, mais ne demandez pas de moi de vous relever en detail ces secrets, qui ne se communiquent jamais de bouche meme parmi les initiés de l'art. Vous me demandez des livres de nos Savans d'ici, sachez qu'il n'y en a pas encore qui puissent meriter votre attention, voulez vous des miserables programmes, ou dissertations, je ne crois que non: vous vous faites une fausse idee de notre situation, sachez que les universites allemandes ne sont que des filles de la parade et de la vanité, mais ce texte demanderoit une lettre entiere. — Comme il m'est impossible, Monsieur, de satisfaire aujourdhui votre troisieme demande qui regarde Madame la Baronne de Rosencrone, a laquelle je vous prie de mander mes tres humbles respects, je vous prie de me permettre d'y revenir sitot qu'il me sera possible, et de repeter ici une ancienne verité, c'est, que je suis veritablement avec des sentiments de respect et d'attachement Monsieur

Votre tres humble et tres obeissant
Serviteur
Berger.

Kiel le 1 de Mars 1776.

Berger lægger her altsaa ikke Skjul paa, at i de 4 Aar, der var forløbne, siden Ulykken kom over ham, er Hjelmstjerne „næsten“ den Eneste af hans tidligere store Omgangskreds i Kjøbenhavn, der har sendt ham et trøstende Venskabsord, og heller ikke dølger han, at de Beviser paa Agtelse og Deltagelse, der „mod Forventning“ mødte ham i Aalborg og nu sidst i Kiel, kun har kunnet være ham et utilfredsstillende Surrogat for de Vidnesbyrd om urokket Hengivenhed og Medfølelse, han — men forgæves — havde gjort Regning paa at modtage ogsaa fra sin tidligere store Omgangskreds i Kjøbenhavn, ikke mindst fra de Mange, han havde ydet sin gode Tjeneste som Læge. Frikendt af sin egen Samvittighed giver han sin Harme over de gamle Venners og „Ligemænds“ Feighed det stærkeste Udtryk og finder kun Forklaringen hertil i den Begrebsforvirring og Mangel paa Evne til at skelne mellem Ret og Uret, der var en Følge af hin Opløsning i alle Statens og Samfundets Forhold, som den „miserable aventurier“ Struensee lagde Grunden til.

Den Sygdom, Berger kort før Brevets Affattelse havde gennemgaaet, nødte ham til gennem hele det paagældende Aar at søge sig fritaget for sin Embedsgerning; vel berører han Rekonvalescentens Velvære ved at føle Sundheden vende tilbage, men Livsglæde ved den „Skueplads“, han er hensat til, maa han frakende sig, og i Foraaret 1779 opgav han som sagt det hele.

I sin Besvarelse af Hjelmstjernes specielle Forespørgsel tegner Berger sig dernæst som raadgivende Læge paa ret ejendommelig Maade. Han var den alsidig uddannede Kirurg, der med Mishag saa paa Tidens Degradation af Kirurgien og dennes Separation fra Medicinen, et Standpunkt, der, som J. Petersen har fremhævet, netop kom til Orde i den Tale til de Studerende, hvormed Berger tiltraadte sin Lærervirksomhed i Kiel, hvor han i skarp Modsætning til da raadende Anskuelser hævdede Nødvendigheden af, at disse to Discipliner vare forenede og dyrkedes af enhver Lægestuderende. Hans Frygt for, at de Medicinere, Hjelmstjerne mulig maatte henvende sig til, ensidig skulde se paa Symptomet Svimmelhed som det pri-

mære og behandle dette med narkotiske Midler uden at tænke paa Muligheden af, at det kunde være et sekundært Symptom, udgaaet fra Underlivsorganerne, røber en vis Mistænksomhed overfor d'Hrr. Medicineres diagnostiske Færdighed, og ret pudsigt er hans forsigtige Raad at lade et Vink falde herom som udsprunget fra Patienten selv, hvis Andre ikke skulde være faldet paa den Tanke. Hans ideelle Syn paa Lægekunsten som et sammenhængende Hele forklarer ogsaa hans Aversion for Tidens Skik og Brug, Tilkaldelse af en hel Stab af Læger om den Syge, et Onde, han antyder, har været følt af Mange, uden at der dog turde tales højt derom. — Endelig fremlyser af Brevets sidste Afsnit hans Despekt for den Videnskabelighed, der, udelukkende i Form af Dissertationer og Programmer, lagde sig for Dagen ved de tyske Universiteter; om det var retfærdigt at skære dem alle over en Kam, er vel tvivlsomt, men for hans Specialfags Vedkommende kunde sikkert Dommen ved det lille Universitet, hvor han maatte afslutte, neppe lyde anderledes.

Anmeldelser.

Karl Haff. Die dänischen Gemeinderechte. I. Theil. Almende und Markgenossenschaft. II. Theil. Die Feldgemeinschaft. Leipzig 1909. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (G. Böhme).

Dette omfattende Arbejde skyldes Privatdocent ved Universitetet i Würtzburg Dr. jur. Karl Haff. Det kan kun være Danske en Glæde, at en yngre sydtysk Lærd vil tage Del i Arbejdet paa vort Lands Historie. Vi maa vist erkende, at der er et saadant Mylr af Opgaver indenfor vort Lands og Folks Historie, som endnu savne deres Belysning — dette har vel ikke mindst „Danmarks Riges Historie" vist —, at enhver Hjælp dertil maa være kærkommen. Forf. har da ogsaa fundet et rigtig godt Emne i Studiet af de agrariske Fællesskabsforhold i Fortid og Nutid. Og særlig har, i Modsætning til det egentlige Fællesskab i Bymarken, Retten til og Brugen af Almindingerne og Fællesskovene været lidet undersøgt. Ogsaa for Forf.s eget Hjemland kan Emnet have Interesse, idet endnu mange tyske Egne henligge under Besiddelsesforhold af middelalderlig Art, medens Danmnrk, som Forf. siger, forholdsvis tidligt mellem Europas Lande i det 18. Aarh. lykkeligt sprængte det gamle Fællesskab.

Forf. har taget fat paa Opgaven med udmærkede Forudsætninger og uden at sky nogen Møje. Han er vel bevandret i den nordiske Literatur og læser de nordiske Sprogs ældre og nyere Former med Lethed, han har medtaget mangfoldige Kilder til Belysning af det Emne, han omfatter, og det er kun sjældent, at man ser, at Bøger og Afhandlinger ere undgaaede hans Opmærksomhed, ligesom han med godt Udbytte har be-

nyttet Matrikelkontorets ældre Protokoller. Dertil kommer, at Forf. ikke blot søger paa alle Maader at belyse sit Hovedemne, han kommer ved hvert Skridt ind paa store Spørgsmaal, saasom Landets Bebyggelseshistorie, Folkets Bestanddele, Landets Inddeling, Jordernes Skyldsætning, Tolkning af mange gamle Udtryk, Spørgsmaal af økonomisk Art, Skovbrug osv. Tilsidst skildrer han Udskiftningstiden, og han fortæller om Nutidens danske Landbrug, Fællesmejerier, Andelsvæsenet, Kvægavlsforeninger, samt hvad der heraf kan læres til Nytte for det tyske Landbrug. Det har vel nok været en Fare for Forf., at han har dristig vovet sig ud paa for vidt et Omraade og stadigt villet drage store Linier; ungdommeligt Mod har han i hvert Fald ikke manglet og heller ikke en stor Trang til at gøre „Opdagelser".

En betydelig Plads i første Bind af Forf.s Bog indtager hans Bekæmpelse af, hvad jeg har udtalt i „Studier over Kong Valdemars Jordebog" om Kongens Ret til Almindinger og store Skove. Saaledes har jeg sagt: „Kongen ejer alt egentligt „audn", alle Overdrev og øde Heder" (S. 335). Her er det nu besynderligt, at Forf. oversætter „alle Overdrev" ved „alle Weiden" (S. 37). Dette er jo dog rent at forrykke mit Standpunkt, jeg har aldrig ment, at Kongen ejede alle Græsgange og Fælleder. Dem har jeg ikke kunnet betegne som „egentligt audn", og naar jeg umiddelbart efter Oredrev nævner „og øde Heder", vil det dog vel være klart, af hvilken Art Oredrevet tænkes at være. Tilmed billiger Dr. Haff N. M. Petersens Antagelse, at Oredrift (Overdrev) er sammensat med Ore, men Ore er jo en større, sædvanlig med Underskov begroet Strækning (Mandix), tør, sandig, ufrugtbar Grund, gold og stenet Jord (Rostgaard), i Skaane: stenig vild mark, bevuxen med små trän, enbuskar och ljung, eller: stor skog, urskog (Rietz). Der var mange Oredrev og Almindinger i Privates eller i Bykommuners Eje, og Forf. kender godt min Udtalelse derom i Stridsskriftet mod Paludan-Müller: „alle de Overdrev, som dengang (1231) ikke vare bemægtigede af Landkommunerne eller af Private, vare Kongens" (S. 56). Jeg

udtaler her tillige, at det kun kan afgøres for hvert enkelt Tilfælde, om et saadant Oredrev var Kongens eller ikke. Derfor er Forf. da ogsaa nødt til andensteds at tilføje, at jeg heller ikke har villet paastaa, at Græsgange ikke skulde kunne findes i Privateje (S. 46 f.). Forf. bør erkende, at han kæmper mod en Opfattelse, han tillægger mig med Urette.

Dr. Haff's Theori er nu den, at Almindingsskovene og Oredrevene i overvejende Grad vare i Landsbyernes Eje, og han søger at begrænse Kongens Ret saa meget som muligt.

Paa Jydske Lovs Sætning, at „Kongen ejer, hvad Ingen ejer“, skal jeg ikke lægge særlig Vægt; det er klart, at den kun kan være en Hjælpesætning og i mange Tilfælde maa fordre en nærmere Begrænsning eller Forklaring. Men at der virkelig tilkom Kongen en Ret til Almindinge, fremgaar dog vel for det første af, at Kongen faktisk i alle Landsdele ejede en betydelig Mængde af saadanne, endvidere deraf, at K. V. Jordebog for Skaanes og Hallands Vedkommende flere Gange nævner som Konunglef „de andre Byer, dannede af Alminding“, „alle Øer, som kaldes Alminding, og Landsbyer, opstaaede paa dem“, „hele Skoven, som kaldes Alminding, og Byer, der ere dannede af den“, „alle Øer, som kaldes Alminding“.

Forf. paaberaaber sig fra sin Side Skaanske Lov 70 (IV. 6). Her staar: bo Mænd i By sammen „og have alle Alminding sammen, Skov eller Lyng eller andre øde Mark“, da kunne de, som ville opdyrke noget deraf, tvinge de andre, som ikke ville dyrke, til Udskiftning; han slutter heraf, at det var Bymændene, som ejede Alminding, ikke Kongen. Her overser Forf., at Lovstedet jo slet ikke udtaler en almindelig Regel, men kun viser, at ogsaa Byer kunde eje Alminding („hvis de have Alminding“), hvad ingen vil bestride. Og endelig staar der i Jydske Lov I. 53, at i Almindings Skov ejer Kongen Jord og Bønder Skov, hvilket Forf. umuligt kan komme bort fra. Paa Grund af denne Konges Ret til Grunden i de mangfoldige Almindingsskove i Jylland er det ret forklarligt, at K. V. Jordebog kun nævner i Jylland som kongelige saa-

danne enkelte Skove, hvor Kongen tillige udelukker andre fra Benyttelsen. Dette kan jo dog ikke vække Forundring[1]).

Men ogsaa hvor Forf. behandler de enkelte Rettigheder over Almindingen, kommer han til at opstille urigtige Sætninger. Saaledes siger Forf. (S. 39), at efter Skaanske Lov 197 (XI, 12) har den, som hugger Træ i Almindings Skov, Ret til dette Træ Aar og Dag; efter den Dag har enhver Ret dertil, ikke Kongen alene. Nej selvfølgelig; har nogen Ret til at hugge i Alminding og han saa yderligere betegner det fældede Træ som sit ved „at skære af ved begge Ender", da har han ved sin Tildannelse og Mærkning tilstrækkeligt tilkendegivet sin Besiddelsestagelse og Træet forbliver hans, indtil et Aar er gaaet, men har han ikke inden den Tid ved at føre Træet hjem yderligere bemægtiget sig det, har han opgivet sin Ret, og da vaagner den lige Ret for alle andre. Tilstanden bliver da, som før Træet blev hugget og da enhver kunde tilegne sig det.

En Hovedbetydning vilde det have, om Forf. kunde bevise,

---

[1]) Forf. har vistnok Ret i, at Almænning ikke betyder „hvad der er alle Mænds Ejendom", saaledes som Professor Poul Joh. Jørgensen, Forelæsninger over den danske Retshistorie S. 134, har udtalt, derimod, hvad der staar til alles Benyttelse; men naar han tilføjer, at Jørgensens Opfattelse dog er et betydeligt Fremskridt fremfor den tidligere Grundregaletheori, kan jeg ikke se denne Forskel udtalt i Jørgensens Bog. Han antager, at i den ældste Tid opfattedes Alminding som Folkets Fælleseje, og at der da var fri Adgang til gennem Opdyrkning at grundlægge nye Landsbyer. „Fra et vist Tidspunkt af synes der imidlertid at være foregaaet en Forandring i Opfattelsen af Almindingen, idet man gennem Sætningen om, at hvad ingen Mand ejer, det ejer Kongen, naaede til at anerkende dennes Ejendomsret til alle de større sammenhørende Skovstrækninger o. lign., som ikke maatte siges at høre med til de enkelte Byers Fælled". En Følge af denne Opfattelse maatte blive, at „Adgangen til Opdyrkning af den for Fremtiden blev afhængig af Kongens Tilladelse". Dette er dog i Virkeligheden en Bestemmelse af Forholdene i det 13de Aarh., som svarer til mine Udtalelser og som ikke lader sig forlige med Haff's Hovedsætninger.

at i Alminding og paa aaben Hede enhver kunde tilegne sig Jord, uden at Kongen kunne gøre nogen Grundret gældende. De af Forf. anførte Lovsteder indeholde imidlertid ikke det mindste derom. Jydske Lov III. 68 omhandler, at nogen ved Hedebrand forvolder Skade paa anden Mands Besiddelse og saaledes ogsaa paa hans *urctæfang*. Dr. Haff (I. 14) oversætter dette Ord ved en paa Heden indvunden individuel Ejendom, men det er sikkert urigtigt. Der staar — i Flensborg Haandskriftet af Jydske Lov — at man kommer til at brænde „manz urctæ fang up swa sum ær liung æth torf", og de to her nævnte Eksempler vise afgjort bort fra dyrket Jord. Andre Haandskrifter have Urtæfang, men til Forsvar for hin Læsemaade kan anføres, at et jydsk Brev af 1495 nævner en Del Gods med deres Tilliggende, „Ager, Eng, Skov og Mark. Fiskevand og Fægang, Yrke Fang og Brænde Fang, Vaadt og Tørt" (Danske Mag. VI. 196). Dette Brev viser imidlertid atter, at her ikke kan være Tale om indvunden Jord; der maa sigtes til en Brugsret eller til at man vinder noget ved at *yrkjæ*, at arbejde. I sin nylig udkomne Undersøgelse over Flensborg-Haandskriftet af Jydske Lov, hvilket iøvrigt erklæres for ikke at være „noget godt Haandskrift", udleder Docent V. Dahlerup Ordet af det nævnte Verbum *yrkjæ*, men han fortolker rigtignok Lovstedet som handlende om Brand af saadanne „Dyrkningsprodukter" som Lyng eller Tørv[1]). Saaledes kan dette Lovsted her slet ikke benyttes, som det er sket af Forf. I et Brev af 1554, der indeholder en lignende Remse som Brevet af 1495, staar der „Urthefang, Hede og Mose" (ib. 158). I en Dom af 1537 nævnes ogsaa „rette Feldt, Forthe oc Yrthefang, att hans Rethedt thermett er mett andre Eyghere i thett samme Stedt e saa gott", men altsaa atter en fælles Benyttelsesret, ikke en individuel Ejendom (Gl. Domme II. 6).

Hvad Forf. iøvrigt anfører om enhvers Ret til at bemægtige sig Jord paa Alminding, savner ganske Holdepunkter[2]).

---

[1]) Nordisk Tidsskrift for Filologi 3 R. XVII. 44.
[2]) Forf. (S. 44 f.) nævner A. Sunesøn 103, d. e. Skaanske Lov 175.

Naar Forf. behandler Gribsjord som en Del af Almindingen, der af de enkelte er indtaget til Dyrkning, er dette heller ikke rigtigt. Forf. siger med Rette, at Gribsjord ikke forekommer før det 16. Aarhundrede, men hvorfor vil han saa bringe den i K. V. Jordebog nævnte Gripscogh (d. e. Manden Gribs Skov) i Nordsjælland i Forbindelse dermed, tilmed da de paa dennes Grund opstaaede Byer vare Kongens og, som Haff selv bemærker, ikke fulgte Reglerne om Gribsjord. Gribsjord laa sædvanlig indenfor Byens eller Bymarkens Omraade, men faldt ikke ind under den rebdelte Jord. Det var Jordstykker, som laa tæt op ad Agerlandet og som derfor lettelig af en Dyrker kunde inddrages under hans Lod; det var ikke blevet medtaget under Rebningen, fordi det var af ringe Omfang eller Beskaffenhed. Saaledes udtaler i en Dom en Mand, at „nogle Balker", han har pløjet til sin Ager, er Gribsjord; i en anden Dom hævder en Mand, at han har nogle Møller med Dam og Damsbond ved Skøde, og at det ikke er „nogen Flaskejord eller Griffsjord"; Flaske betyder Flig, Strimmel. Gribsjorden laa hen uden Grænsemærker, og regnes derfor til „ukendt Jord", men blev Bymarken skiftet paa ny, gik den, selv om nogen havde pløjet Jorden, ind under den fælles Jord[1]). Ingen turde bemægtige sig Gribsjord, og var det sket, maatte den opgives, jfr. Rougsø Herreds Justitsprotokol 6. August 1674: ingen i Karreby maa befatte sig med Grib eller fælles Jord, som findes nogensteds enten paa Karreby Mark eller dér i By, enten at age i Gaard til Gødning eller anden Gavn og Brugelighed at tilegne, førend han faar Samtykke dertil eller faar sin Lod og Del deraf tilskift.

Saaledes kan ingen ved Opdyrkning tilegne sig Jord, som hørte til Hede, Fælled, Alminding, Oredrev, uden at have Ejerens, Byfællernes eller ogsaa Kongens Tilladelse hertil[2]).

---

om at en Bys Mark støder mod en anden Bys Fælled, ligesaa Eriks Sjællandske Lov III. 8, der omtaler „nokær the oræ ær mangæ men aghæ lot i". Men heraf kan jo da intet bevises.

1) Rosenvinge, Gamle Domme I. 261, III. 20, 249, IV. 108.

2) Forf. skriver (I. 57), at endnu 1593 synes Bornholmerne uden Øvrighedens Tilladelse at have ryddet Jord paa Almindingen,

Den samme Retsregel findes i Sverige og Norge. Nybyggeren paa en Herreds-Alminding maatte i Sverige allerede i en tidlig Tid have Herredets Tilladelse, ligesom Kongens Tilladelse paa Kongens Alminding, og i Norge var Kongen Herre over alt ubygget[1]).

Det er ved alt dette en Iagttagelse, som Forf. ikke har gjort og som dog har sin store Interesse, nemlig den Uvilje, hvormed man i alt Fald siden Middelalderens senere Aarhundreder har set paa Nybygder og nyt Lands Indtagen under Ploven. Saaledes hedder det i de skaanske Privil. 1481 art. 4, at de, som have bygget Gærde paa Kongens Alminding og gjort Enemærke, skulde afbryde det, og 1546 faar Stig Pors Brev om, at der ingen maa „bygge eller indtage paa nogne Kongens Almindinge eller Hede, som udlagte ere udi Torne Herred, og skal have Befalinge paa at tale dem til, som allerede have bygt derpaa“ [2]). 1570 befaler Kongen, at Aasborg Gaard i Oksie Herred, der skal være bygt „paa Kronens Alminding Lindholms Ladegaard“ og være til Skade for Bønderne i Uglerop, skal nedbrydes, men Bønderne saa svare den halve Tønde Smør, der hidtil svaredes af Aasborg (Kanc. Brevbøger 1. Juli 1570). I Fyns Vedtægt 1492 art. 10 hedder det: „hvo, som haver ryddet Alminding, nyder ej mere end som ham falder udi Del og udi Reb og Raft, og ingen Mand rydde herefter uden alle Ejeres Tilladelse“. Borgmester og Raad i Nykøbing paa Mors bestemte 1460, at den Mand, som pløjer Hedejord, nyder den, saa længe den vorder rødden, som er eet Aar, men senere kun saalænge den bruges med

---

og han henviser i Anm. til Hübertz, Aktstykker 513 f. og de Bornholmske Artikler af 1499 i Geheim. Aarsb. V. 84. Efterser man disse Kilder, vil man finde, at de kun tale om, at Skovene ere blevne forhugne.

1) Kreüger, Agrariska förhållandenas utveckling i Sverige 50 f. Hjelmérus, Jordeganderättens historia, Lunds Universitets Årsskrift XX. 53. Brandt, Norsk Retshistorie I. 241 ff. Taranger, Den norske Rets Historie II. 187. Haff I. 43, 59.

2) Danske Mag. 4 R. I. 240. Samtidig stævner han Hr. Holgers Enke, fordi hendes Mand lod bygge nogle Gaarde og Bol paa Kongens Alminding imod Kong Frederiks Forleningsbrev (ib. 239).

Korn og Gødning; gaar et Aar hen uden dette, kan en anden nytte Jorden med Korn og Gødning mod at gøre den, som pløjede, Fyldest for et Aars Pløjning[1]).

Grunden til, at der lagdes saa stærke Hindringer for Opdyrkning af Alminding, var vel den store Betydning, som Græsning og Kvægavl paa de Tider havde i Forhold til Agerbruget. Paa enhver Indskrænkning af det Omraade, hvorpaa Kvæget kunde gaa, saa man med Uvilje, og jo tættere Landsbyen blev bebygget ved, at Gaardene deltes eller en Medarving fik Del i Gaarden, eller over Hovedet ved, at Jorddyrkernes Tal steg, desto flere var der, som ønskede Kvæghjordens Tal forøget. Endelig var der saa stor Trang for Dyrkere af det allerede til Agerbrug optagne Land, saa mange „øde Gaarde“ uden Dyrkere, at Opgaven først og fremmest maatte være at faa dette Gods „besat“.

I sin hele Udredning af Ejendomsforholdene har Forf. været ganske særlig uheldig, naar han tre Gange opstiller *Alment* som Benævnelse for Købstadmarken (I 43, 50, 206, og Registret: Stadtalmende). Der staar i Priv. for Odense 1477 § 1, at Stadens Frihed skal række saavel inden Stadens Værn og Havlværk som inden dens Markeskjel, „som almenth kalles bierk eller vicbelle“. Forf. opfatter *almenth* som et Hovedord og som Navn paa Bymarken, hvilken han saa atter forblander med Byomraadet (Weichbild), hvorfor han i et af Citaterne simpelthen lader de tre sidste Ord udgaa. Meningen er jo imidlertid, at Byens Omraade *alment*, d. e. i daglig Tale, kaldes Birk eller Vibel (jfr. Kalkars Ordbog). Haff er saaledes bleven vildledet af, at Almende paa Tysk betyder Alminding, og han er kommen til at halshugge Sætningen, hvad der bliver dobbet uheldigt ved de store Resultater, han bygger derpaa, om Købstæders formentlige Opstaaen paa Almindinge.

Det vil ses, hvorledes Forf. i det Hele paa mange Maader vil begrænse Kongens Ret og udvide „alle Mænds“, men hans Tolkninger ere ofte ret forvredne. Saaledes har han mærkelig

---

[1]) Dueholms Dipl. 123. Brevet stadfæstet af Frederik I. 1528 (Registranter 192).

misforstaaet de gamle Loves Regler om Kongens Ret til Hvaler (S. 38 f.). Efter hans Opfattelse skulle Hvaler, Delfiner og andre store Fisk tilhøre enhver Finder, saa længe denne ikke har skaaret et Stykke af dem, thi fra dette Øjeblik blev de Kongens. Dette lyder højst besynderligt. Forf. har ikke kendt min Afhandling her i Tidsskriftet (7 R. VI. 115 ff.) om dette Emne; idet jeg henviser til denne, skal jeg her kun bemærke følgende. Det er alene de meget store Fisk (altsaa ikke Delfiner), som blive Kongens, og her kommer Sætningen frem om Kongens Ret til det, der er for stort for den enkelte („storæ fiskæ thær man ma æi bæræ"). Forf. lader den strandede Delfin tilkomme Kongen, skønt Jydske Lov udtrykkelig regner Marsvin og Sæl til dem, som man kan bære og som ikke ere Vrag. Forf. ser ikke, at Stør, der er en mindre Fisk, af en helt anden Grund, nemlig som Kostbarhed *(gørsum)*, tilfalder Kongen. Mest besynderlig er dog Forf.s Forestilling om, at Hvalen først bliver Kongens, naar Finderen har taget det mindre Stykke af den, der tilkommer ham i Findeløn. I Erik Sj. Lov III. 62 hedder det: naar hint Stykke er taget, „tha ma ængin sithæn af takæ, for thy at thær star tha konungs marc a". Hvalen har nu faaet et Mærke paa sig om, at en har fundet den, har taget sin Findeløn og efterkommet sin Pligt til at melde Strandingen til Kongens Gaard, og den, som senere kommer tilstede, tør intet tage. Det er ikke Finderen, som skænker Kongen Dyret, han har til ingen Tid Ret til andet end en Findeløn, Hvalen er selvfølgelig fra første Færd Kongens.

Megen Interesse frembyder Stykket om Fællesskabet mellem flere Landsbyer indbyrdes (S. 73 ff.). Her har Forf. taget fat paa en Opgave, som det var vel værdt at fordybe sig i, og han har benyttet de i Rentekammerarkivet bevarede Skov- og Græsningstaksationsprotokoller. Paa et Kort over Nordøstsjælland, der er medgivet Bogen, har han ved Linier forbundet de Landsbyer, mellem hvilke der bestod et Fællesskab om Benyttelsen af Skove og Oredrev. Vi faa her en Række Oplysninger om Omfanget af Byernes og deres Gaardes Ret. Han viser, at flere Steder et bestemt Grundtal var raadende, til

Eks. at enhver Gaard kunde sende tre Køer paa Græs, medens paa andre Steder Størrelsen af Gaardens Hartkorn var det afgørende. At Størrelsen af Enhvers Lod i Bymarken bestemte hans Andel i Brugsretten, var dog, som Forf. rigtigt viser, Hovedreglen rundt om i Danmark. Forf. burde her have undersøgt, om ikke de faa Tilfælde, hvor det hedder, at „ingen skal have mere end den anden“, simpelthen ere foranledigede ved, at Gaardene ere lige store. Et sydtysk Forhold staar ham imidlertid for Tanken. I Schweiz og i Allgauer Bjergene samt i Tirol kan man jævnlig finde, at ikke Gaardens Størrelse er det bestemmende, men at alle Besiddere have lige Ret. Og han finder nu, aabenbart som en Rest fra Urtiden, det samme Forhold i Eriks Sj. Lov II. 56. Her staar: Æn um scoghæ skiftæ tha ma thet ey sva gangæ æfti sol fallit sum toft ær, for thy man takær oftæ then værstæ scogh oc læggær ofnæ then bæstæ, oc gør swa til iafnæth then lot hvær fangær i scoghæn ær, tha ma han sin hæfth thær a at kummæ oc tho til iafnæth viht annær. Her tolker Forf. atter urigtigt. Lovstedet udsiger kun, at man deler Skoven uden Tanke om Gaardens Beliggenhed i Byen, uden Hensyn til Solfald eller Verdenshjørner; man deler ikke Skoven i „Skifter“, som hver for sig udloddes i Dele til alle, man stræber alene efter, at alle de, som ere lige berettigede, faa lige Lod, og danner Lodderne efter frit Skøn uden Hensyn til Beliggenhed. Lovstedet taler altsaa alene om de topografiske Forhold, ikke om Kvotadelingen.

Men vi fortsætte videre med Dr. Haffs Oplysninger om de nordsjællandske Forhold. Han undersøger, om disse Fællesskaber omfattede Byer i forskellige Herreder, og han hævder, at dette som Regel ikke er Tilfældet (S. 98 ff.). Nu viser imidlertid Kortet, at der i Landskaberne Nord for København findes 12 Tilfælde af saadant Fællesskab, og at i 4 af disse Herredsgrænsen er overskredet. Til de to af dem vil Forf. ikke tage Hensyn, da Byerne formentlig ere af nyere Oprindelse (deres Navne ende paa -rød, -torp), de 2 andre betragter han som Undtagelser. Men imellem 12 Tilfælde ere 2 (+ 2) Afvigelser dog Opmærksomhed værd, og saa betænker

Forf. ikke, at 7 af disse Grupper ligge saa fjernt fra Herredets Grænser, at de i den Henseende slet ikke kunne komme i Betragtning. Det er derfor rettest at sige, at disse økonomiske Forhold vare ordnede uden Hensyn til Herredsgrænsen[1]).

Dr. Haff gaar derefter over til at betragte Forholdene i Jylland. Han genfinder her i Landet Nord for Limfjorden Fællesskaber af samme Art som de sjællandske; Byerne have Fællesgræsninger sammen i Skove og Heder. Anderledes blive Forholdene derimod Syd for Fjorden, Skovene er her som Regel i Privates Eje, eller ogsaa tilhøre de Kronen. Det slaar nu Forf., hvordan den Modsætning, han saaledes har paavist mellem Sjælland og Jylland, stemmer med Saxo's Fortælling om det Salg af Skovene, som Svend Tveskæg maatte skride til for at skaffe sig den fornødne Sum til at kunne løskøbes af Fangenskabet. Skaaninger og Sjællændere købte sig ved sammenskudte Midler Fællesskab i Skovene, medens det i Jylland var de enkelte Familjer, som erhvervede dem[2]).

Nu vil jeg gerne tro, at der her er en Forskel mellem Dele af Jylland og Sjælland, og at Forf. har givet et Bidrag til Belysningen deraf. Men for Vendsyssel gælder Forskellen altsaa ikke; fra Ringkøbing Amt mangle alle Oplysninger; for de østlige Landskaber Syd for Limfjorden gælder det kun, at der ikke var et Fællesskab mellem *flere* Byer om et Græsningsomraade, og efter Forf.s egen Oplysning fandtes i Viborg Amt mange Skove i Landsbyers Eje. Naar endelig Forf. gaar endnu videre i sine Slutninger og tror, at han har paavist, at

---

[1]) Besynderligt er det, at Forf., som selv rigtigt angiver, at -lev sammensattes med Personnavne (S. 99), dog tolker 2 Byer Herlev som Lev, der tilhørte Herredet (S. 99). Lige saa ugrundet som det er at gøre disse Byer til Undtagelser fra Reglen, lige saa vist er det, at Navnenes gamle Former tale imod en Sammensætning med *hæræth*. Forstavelsen lyder altid Her-, som er et bekendt Personnavn.

[2]) Saxo 492: nunc publice, nunc privatim saltus ac nemora venditabat... Enimvero Scani ac Sialandenses communes sylvas publico ære comparaverunt. Apud Jutiam vero non nisi familiis propinquitatis serie cohærentibus emptionis communio fuit.

der i forhistorisk Tid fandtes en Adel med bestemte Forrettigheder til de store Skove fremfor almindelig frie Mænd, — atter med sydtyske Forbilleder for Øje — maa man dog vel spørge, om Ejendomsret bliver en „Forret", fordi den tilkommer en Adelig, og om ikke en Landsbys Beboere, der i Fællesskab eje en Skov, nyde netop den samme „Forret"[1]).

Saaledes er det idelig store og vigtige Spørgsmaal, hvormed Forf. giver sig i Lag. Han hævder ogsaa — i Overensstemmelse med P. Lauridsen — at man før det gamle Solskifte har kendt en Deling af Bymarken i Bol som sammenhørende Dele, hvori kun bestemte Gaarde havde Lod (Bolsbrødre), medens andre Gaarde vare lodtagne i et andet Bol osv. Det forekommer mig ikke, at Forf. har bragt nye Bidrag til Løsning af dette Spørgsmaal[2]), og de faa Eksempler paa en saadan Ordning, som findes, kunne lige saa vel opfattes som Undtagelser, uden at noget peger paa, at de ere Levninger af en ældre Ordning.

---

[1]) Forf. paaberaaber sig, at i Følge Roeskilde-Anonymen de mægtige Familier besad en Ret til Skovene, indtil Harald Hens Love indførte en anden Ordning. Men Forf. fortolker atter Kilderne urigtigt. I hin Krønike læses: hic [Harold] silvas a solis potentibus obsessas communes fieri jussit (Scr. I. 378), og potens, er den, der sidder inde med Magt som Konge, Jarl eller Øvrighed, se samme Krønike umiddelbart foran S. 378, Saxo 563 f., J. Olrik, Den ældste Danmarkskrønike 24, Steenstrup i Hist. T. 8 R. I. 8 f.

[2]) Naar Koldingske Reces art. 14 taler om Trætte mellem „Rensbrødre eller Bolsbrødre", skal dette „tydelig" vise, at Bolet var skilt fra Nabobolet ved en Agerren (II. 18). Slutningsmaaden er urigtig, men den er karakteristisk for Forf. Dr. Haff har lige saa lidt Ret til her at lade „eller" angive en Identitet, som andensteds (I. 34) at lade det betegne en Modsætning. Han udtaler om Eriks Sjæll. L. III. 12: hauær nokær man luct han [vægh] ællær mæth gardh ællær mæth diki ællær mæth haghæ, at der ved de her nævnte tre Ord maa være angivet „en Modsætning" mellem gardh (der künstliche Zaun), diki (der Damm) og haghæ (der natürliche Zaun). Jeg formoder, at Forf. ved det sidste forstaar det levende Hegn, modsat Stengærdet eller Stavergærdet. Men hans Bestemmelser ere alle tre urigtige. Naar Sk. L. 193 (XI. 8) siger: hagha ma æi man hoggæ i an-

Mon det dog ikke var bedre i Stedet for disse mange store Slutninger at paavise sikre Kendsgerninger, selv om de foreløbig ikke tage saa vidt et Sigte. Forf. omtaler ved en enkelt Anledning, hvordan jeg i Stedet for alle Haande gættede Theorier har anbefalet „at vente", og man føler, at Dr. Haff for den enkelte Gangs Skyld har sagt: „ja jeg gør det, men jeg gør det nødigt". Det forekommer mig dog, at én sikker Iagttagelse er mere værd end ti Hypotheser paa Taget. Overfor en Forf., der viser saa megen Kraft og opfindsom Kløgt og som saa ufortrødent og udholdende har taget fat paa at belyse et fjernt Lands historiske Forhold, er det ikke behageligt at skulle fremsætte saa mange Anker; men paa den anden Side maatte de mange Paastande, der findes i denne Bog, belyses efter deres virkelige Værdi. I den friske Maade, hvorpaa Forf. har sat en Mængde Spørgsmaal under Prøvelse, ligger imidlertid allerede en betydelig Fortjeneste. Dr. Haffs Undersøgelser ville sikkert lokke Andre til at give sig i Lag med de her behandlede Opgaver; han har endvidere sammenstillet saa mange Oplysninger om de ældre Tiders agrariske Forhold, Dyrkningsmaader og Skovbrug, at der sikkert vil kunne drages god Nytte deraf for Kendskabet til Danmarks indre Tilstande. *Johannes Steenstrup.*

K. Rhamm. Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde. Erste Abteilung. Die Grosshufen der Nordgermanen. 1905. — Zweite Abteilung. Urzeitliche Bauernhöfe in germanisch-slawischem Waldgebiet. Erster Teil. Altgermanische Bauernhöfe im Übergange vom Saal zu Fletz und Stube. 1908. Braunschweig (Fr. Vieweg u. Sohn).

Alene ved at høre disse to Bøgers Sidetal nævnt — 1. Bind 868 Sider, 2. Bind 1150 Sider, — vil man faa en Ide

nærs manz hæghnæthe skoghe, betyder haghi en af fældede Træer indhegnet Plads (Schlyter: genom träns undanrödjande och stängsels upprättande). Diki betyder dernæst i det gamle Sprog ikke Dæmning eller Vold, men Grøft (se Lund, Kalkar). Endelig omfatter gardh mere end det døde Hegn (jfr. Gaardbryder, Gaardgang, Gaardsmutte).

om, hvilket omfattende Arbejde her foreligger; det kan tilføjes, at det sidste Bind indeholder 152 Afbildninger og 2 Tavler. Til det ydre Omfang svarer Bøgernes omfattende Lærdom; de vidne om meget indtrængende Studier og bygge paa personlige Iagttagelser og Erfaringer, vundne ved vidtstrakte Rejser. Forf. er fortrolig med mange Sprog, germanske, romanske og slaviske, og med disse Sprogs Former baade i ældre Tid og i Nutiden, saaledes ogsaa med de moderne Dialekter, hans Gengivelse af de nordiske Kilder er rigtig, og de ere vel forstaaede. Til al den hidhørende Literatur har han et udstrakt Kendskab.

Det første Bind omhandler den nordgermanske Landsby, Fordelingen af dens Jord og dernæst forskellige Smaabønders og ikke jordejende Dyrkeres Stilling; det redegør for de Enheder, som have været anvendte ved Jordernes Maaling og Vurdering, saaledes i England Hide og Carucate, i Danmark Bol, i Sverige Attung. Forf. fordyber sig i de gamle Flademaal for Agrene (som Morgen, Jard), og i et Slutningskapitel gennemgaar han Standsklasserne hos Angelsachserne og deres Forhold til Markjorden. Allerede denne Redegørelse for Indholdet vil vise, at dette Bind noget mangler Enhed, og det er da ogsaa nærmest fremkommet som en Indledning til det næste Bind. Forf. har haft Trang til at klare sin Stilling overfor mange af de saa stærkt omstridte Spørgsmaal af Oldtidens Agrarvæsen. Det er hans Hovedopgave at forstaa Bøndernes Bygninger, men derfor er det til Eks. af Vigtighed for ham at forstaa Driftens Størrelse, og han paaviser, hvordan de danske Bol ere store Enheder, der dreves med et Plovforspand af 8 Okser, og at de svare til 3—4 tyske Hufen; først senere blive de kløvede, saa at en Gaard kun havde en Fjerding, en Otting Jord. Uagtet Forf. erklærer, at han paa disse Omraader ikke er særlig Fagmand, vil Ingen læse hans omhyggelige Undersøgelser uden at erkende, at han har gransket med stor Grundighed og besidder en betydelig Viden, ligesom at der rundt om er fremsat mange træffende Bemærkninger og fremdraget Oplysninger af Nytte. Kun er Fremstillingen grumme tung og mangler ganske Overskuelighed; man føler

sig stadig usikker om, hvad de enkelte Undersøgelsers egentlige Formaal er, mange Gange har man ogsaa Tvivl, om Forf. har set rigtigt paa Sagen.

Værkets Tyngdepunkt ligger altsaa i det næste Bind om Husbygningen, og vi skulle forsøge at redegøre for dets Formaal og Indhold.

Rhamm begynder med at skildre det ejendommelige oldsachsiske Hus. Træder man ind ad Gavlvæggens store Port, kommer man til en rummelig Hal, hvis bageste Del begrænses af en høj Væg, der oprindelig dannede Bygningens Afslutning. Paa Siden indfattes Rummet af en Række Egestolper, i en 7—8 Fods Afstand fra hinanden, derved opstaar en rummelig Midtdel (Dilen) og saa to smalle Sidedele, hvor Kvæget staar i Baase med Hovederne ind mod Midten. I Salens bagerste Dele mangle Egestolperne; her strækker sig et Rum gennem hele Husets Bredde; det er det egentlige Beboelsesrum for Familjen, det hed Flet — et Ord, som vi kende fra vore Provinslove og endnu anvende i „at fledføre“ — i Midten staar frit den aabne Arne, ved hvilken Beboerne samles og fra hvilken man kan have Øje med den hele Bedrift. Det høje Tag over den hele Bygning er et Sparreværk med Hanebjælker. Saaledes omtrent maa man vel beskrive Grundformen af denne Husbygning, selv om mange Afvigelser forekomme.

Alt forbindes til en saadan centraliseret Helhed som den, der findes i den treskibede Basilika, og Huset er i egenligste Forstand, hvad Forf. kalder en Enbygning („Einbau“). Om det sachsiske Hus udtalte allerede for halvandet Hundrede Aar siden Justus Möser: „det er ældre end vor Historie, saa gammelt som Folket selv“, og i den tyske Videnskab opfattes det som ægte hjemlandsk. Herimod er der dog rejst Tvivl af enkelte, saaledes af Meitzen, der antager det udviklet af keltiske Forbilleder, som man kender dem fra det store Familjehus fra det gamle Wales. Forf. bekæmper denne Antagelse med gode Grunde; han mener, at Husformen stammer fra den oldtyske Sal. Herved er nu dog at bemærke, at der kun findes faa historiske Kilder eller levnede Bygninger, som kunne oplyse om denne Sal, og at man væsentlig har maattet

fremstille den ad analogisk Vej efter Beskrivelserne af Nordens Sale eller Haller.

Som hørende sammen med det sachsiske Hus opstiller Forf. den Husform, som han kalder den cimbriske, og som han finder dels i Ditmarsken, dels i Sønderjylland. Ogsaa her møder os en „Einbau". Huset, der rummer Beboelse, Lo og Stald, er som det sachsiske én Langbygning, ogsaa her findes Tærskelo i Midten, og Hestene fodres fra Loen, i begge Huse bliver Sæden anbragt paa Loftet under Taget.

I det andet Afsnit behandler Forf. først den oldnordiske Sal eller Hal, den Bygning, som Eddadigterne beskrive; den har kun den ene simple Indretning *flet,* der tjener baade til at sidde paa og til at sove paa. I Eddaerne er der endnu ikke Tale om Stofa. Vi skulle ned i Sagatiden (1000—1250), førend vi træffe *stofa,* Familjens egentlige Værelse. Stofa, ved hvilken Forf. dvæler i det tredie Afsnit, maa efter hans meget interessante Undersøgelse antages opstaaet af Badstuen. Til Stofa hørte nemlig som en karakteristisk Bestanddel *pallr,* en Forhøjning. Allerede Sophus Bugge pegede paa, at dette Ord var af fremmed Herkomst og vist det slaviske *pol.* Forf. viser nu, hvorledes der i alle lillerusiske eller hviderussiske Huse findes ved Væggen tæt ved Ovnen *pol,* en Forhøjning til Knæhøjde, som tjener baade til at sidde og at ligge paa, og han gør opmærksom paa, hvor nødvendig en Forhøjning maatte være i de nordiske Stuer til Dampbade, for at man i større Højde fra Gulvet kunde faa den stærkere Hede, hvad der er kendt fra de finske og russiske Badstuer. Fra at være en særlig Bygning med særlig Indretning blev Stofa efter Haanden den egentlige Bolig, saaledes at den i Begyndelsen bestod ved Siden af de ældre Tiders *höll* eller *salhús* (eller *sal*); af disse var Salen den almindelige Bolig for den frie Mand, medens Hallen var Fyrsternes eller de Ædelbaarnes rummeligere og statelige Bygning, begge hed ogsaa *eldhus,* som enhver med Arne forsynet Bygning. Vi skulle iøvrigt ikke komme ind paa hans udførligere Redegørelse for det oldnordiske Huses Historie. Forf. slutter sig for nogle Forholds Vedkommende til Gudmundssons Fremstilling, medens

han i andre giver Nicolaysen Ret i hans Opfattelse eller hævder et selvstændigt Standpunkt.

Det fjerde Afsnit fører os langt mod Syd og Øst til Egne, man ikke havde formodet, idet Forf. skildrer paa et Par Hundrede Sider „den sydbajuvariske Bygning i sine skandinaviske Forbindelser“. Her er Tale om de ejendommelige Dobbelthuse i Sydtyrol, Salzburg, Kärnthen, Steiermark, i Landskaber, der gaa lige fra Schweiz's Grænse til Ungarns, og Forf. har sammenfattet Typen under det ethnografiske Navn „sydbajuvarisk“. Dette Dobbelthus er efter hans Opfattelse i Virkeligheden ogsaa en Enbygning; det har Døren paa Gavlsiden og maa antages opstaaet af en Hal samt et Forhus eller en Svale. Man har tvedelt Huset paa lignende Maade, som man i Skandinavien afdelte den bageste Del af Huset til at være et Spise- eller Sovekammer.

For nu at forklare Ensartetheden af de nordiske og disse alpine Husformer maa Forf. tænke sig, at Typen hidrører fra germanske Folkestammer, der have været bosatte i disse Egne. Han finder da ogsaa, at disse Landsdeles Beboere skille sig ved mange Forhold fra de nærmest Nord eller Syd for dem boende Folk, om de end maaske tale samme Sprog. Han finder Afvigelser og Særegenheder i Beboernes Udseende. Holdning, Naturel og Sæder; deres Arbejdsmaade er en anden, ligesaa deres Agerdyrkningsredskaber, deres Plove, Gærder, ja Brødets Art og Farve. Han ser i Befolkningen Rester fra Folkevandringstiden af Goter, Ruger eller Heruler.

Forf. lægger paa sin lange Vandring en forbavsende Kundskab for Dagen, og man maa anerkende hans store Omhu for at undersøge hver Enkelthed i Konstruktion, Materiale, Anvendelse, Navne osv. Men det vil ses, at Forf. ogsaa i høj Grad stoler paa de „ethnografiske“ Slutninger, han har den Overbevisning, at Bondens Husformer, Bohave, Redskaber osv. holde sig uforandrede i Aartusinder og til Eks. i mange Henseender have større Betydning end, hvad man kan udlede af Dialekter. Flere Steder faar denne Tro ret ejendommelige Udslag. Forf. kan se paa Angelboerne i det nordlige Angel, at de have en engelsk Type; den brune Anglerko giver

en ethnografisk Traad ved sin Modsætning til den jydske sorthvide[1]), og Frisernes Øfaar ere ganske ensartede med visse engelske. Den skønne Del af Befolkningen i Normandie er oldsachsisk, medens den mindre skønne Del er nordisk.

Forf. gaar endvidere stadig ud fra bestemte ethnografiske Forudsætninger, eller disse afspejle sig i hans Synsmaade. Saaledes tvivler han ikke om, at de Angler, der erobrede England, kom fra Landet Nord for Slien, skønt der herimod kan fremsættes de vægtigste Grunde, og skønt ikke blot svenske og danske, men flere tyske Forskere opfatte Egnene ved Saale, hvor der vitterligt boede Angler, som deres Hjemland[2]).

Men det vil ogsaa ses, at Rhamms Slutninger jævnlig drages paa Arkæologernes „typologiske“ Maade. Han betoner stærkt, hvad der er det grundejendommelige i hver Form, det egentlig typiske for den, han viser, hvordan Genstandene efter deres Indretning og Udseende nødvendig maa have undergaaet denne bestemte Udvikling og ingen anden, og her vil maaske Læseren ikke altid bøje sig for Slutningens bindende Magt. Man vil spørge, om ikke nøgterne Studier i gamle Regnskaber og Protokoller vilde kunne føre til sikrere Resultater. Vi skulle nævne et enkelt Eksempel. Forf. vil hævde at den firlængede, sammenbyggede Gaard med sin Gaardsplads i Midten, er ældgammel i Danmark, og særlig, at den fandtes langt tilbage i Middelalderen. Desværre have vi jo saa at sige intet Vink om

---

[1]) Rhamm angiver, at man i Følge H. N. A. Jensen (Angeln S. 55) siger i Angel: I [læs: Æ] vanter Brød (engelsk: I want bread), men i Jylland: mig fatter [fattes] Brød; ifølge Hagerup og Kok bruges i Slesvig vante i Reglen kun personligt. Nu findes ganske vist *vanta*, at fattes (upersonligt), i Oldnordisk, og Skeat udtaler endog, at *want* er gaaet fra Dansk over i Angelsachsisk og Engelsk, men — siger Forf. I. 566 — hvoraf kommer det, at det mangler i Dansk og netop optræder igen i Slesvig? Forf.s Spørgsmaal er overflødigt: Dansk „vanter“ slet ikke Ordet, saaledes som det vil kunne ses af Molbechs Dialektleksikon: „hvad vanter Du?“, „vi vante Flesk;“ fra Østjylland, fra Ribe og Viborg Stifter, fra Bork Sogn ved Ringkøbing Fjord.

[2]) Eller ogsaa, som H. Jellinghaus (Anglia XX. 257 ff.), Egnene ved øvre Weser.

Bøndergaardenes Indretning og deres Bygninger i Middelalderen, men skulde man drage Slutninger af de ubestemte Udtryk i Skøder og andre Breve (Gaarden med alle dens Bygninger osv.), vilde man dog vel snarest tænke sig flere forskellige, selvstændige Bygninger[1]). Naar der en enkelt Gang nævnes 4 Huse paa en Gaard, peger dette Udtryk jo netop ikke paa en Sambygning[2]). Forf. anfører — efter P. v. Möller — hvordan 1504 en sjællandsk Bonde, der er sigtet for Tyveri, indeslutter sig i sin Gaard som i en Borg og forsvarer sig med væbnet Haand, men i vor Tid har man jævnlig set, at Forbrydere eller Afsindige benyttede et enkelt Hus som en Fæstning, og hvis Forf. havde kendt det originale Brev, vilde han have set, at det slet ikke lader sig anvende som Bevis for hans Antagelse[3]). De Bygninger, som tilhørte Landboerne

---

[1]) Enken Gro giver 1268 ved sit Testamente til sin Søster: curiam meam in Budorp .. exceptis duobus longis rathelangi. que sibi non dedi. Nam illud rathelang ad occidentem curie confero monialibus in Alburg, illud vero, quod stat ex opposito, monialibus in Hunslund (Erslev, Testamenter 15). Disse to Raalinger (Stuehuse), der staa Vest og Øst for Gaarden og gives til forskellige Nonneklostre, maa vel være selvstændige Bygninger.

[2]) Det er mig uforstaaeligt, at følgende to Angivelser i „Oldemoder" skulde kunne bevise noget om Gaardformerne: in Wæstærbæch in parochia Rothakær, vbi sunt iiij domus, vna curia, de qua annuatim soluitur marcha annone (S. 67); in Tangæ in parochia Vlburgh .. villicus ibidem dixit ibi esse iiij domos, videlicet aulam et duo orrea et paruum lofth (S. 102). Snarest maatte de da vidne om strøede Bygninger. Se derimod Rhamm 743, 801.

[3]) Bonden Lasse Perssøn var sigtet for at have stjaalet to Lam. Hr. Henrik Krummedige foer til hans Gaard og æskede Borgen af ham, at han for den Sag vilde komme til Thinge og gøre Bonden og Kongen Ret. Lasse vilde dog ikke sætte Borgen, men „løb indh oc giorde verghe wt aff siith hwss, som han tilffornn haffde redd segh paa, oc giorde tha nogræ aff Hr. Henricks swænæ oc metfølgere illde saaræ, oc bleff siden ther wtoffwer strax ihielslagen". Ved Forlig af 14. Aug. 1504 paa Sjællandsfar Landsting med Lasse Perssøns Slægt erklæres de, som have dræbt ham, kvitte for hans Død. Regist. 69. Fasc. 12, Nr. 8. Rigsarkivet.

(Fæsterne) og som disse kunde føre med sig, kan man da ogsaa vanskeligt tænke sig som firlængede. Et hallandsk Brev af 1474 om en af en Bonde urigtigt flyttet Bolig giver ogsaa en helt anden Forestilling om en saadan Bygnings Indretning[1]). Hertil maa saa føjes, at P. Lauridsen ved Hjælp af Kortene fra Udskiftningstiden har kunnet paavise, at de sammenbyggede, firlængede Gaarde paa den Tid hovedsagelig fandtes paa de større Øer og i den sydlige Del af Østjylland og at selv i disse Egne ogsaa andre Former gjorde sig gældende, medens i alle de øvrige Dele af Landet Bygningerne eller Længerne grupperede sig paa de mest forskellige Maader. Lauridsen har endvidere ved Hjælp af gamle Sognebeskrivelser kunnet bevise, at i det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarh. fandtes i Nordslesvig den firlængede Gaard kun paa større Ejendomme, først i en senere Tid har den bredt sig videre[2]). Hvad Rhamm anfører imod Lauridsens Paavisning synes ganske uden Vægt.

Rhamm fører os, hvad disse slesvigske Bygninger angaar, langt mere end tusind Aar tilbage i Tiden. Han finder den ægte danske Bygning i Slesvig højst kun i Haderslev Amt, „aabenbart fordi Stødet til den danske Erobring fra Fyn af først tog fat her og førte til en stærkere Fortrængen af Grundbefolkningen“ (S. 283). Slutningsmaaden har rent logisk set store Mangler, og Forudsætningen om, at Jylland skulde være et Land, som Danske have erobret, er jo rent grebet ud af Luften. I den foran omtalte Bog af Haff (I. 109) møder os netop det samme. „Hidtil har man hovedsagelig paa Grund af Forskellen mellem det jydske og sjællandske Sprog (se nu især Feilbergs Ordbog Indl. S. 4 ff.) sluttet sig til, at her fin-

[1]) Helli Torstenssøn, Borger i Ny Falkenberg, som havde boet paa Hr. Aage Axelsøns Gods i Lindholt i Staffninge Sogn, erkender 8. Dec. 1474, at han med Urette har flyttet derfra Hr. Aages Hus, „som war Stwæ, Forstwe, Bagherberghe, Ladhe oc Fææhwss“. Til Gengæld afstaar han „then tofft, som jak nw paaboer til Hwsen“, og den Lykke, han nu taget haver uden for Ny Falkenberg. Topogr. Saml. Perg. Ny Falkenberg.

[2]) Histor. Tidsskrift 6 R. VI. 43 ff.

des to forskellige Folk (saaledes Otto Bremer i Pauls Grundriss 2. Aufl. III. S. 830, 837)". Der er ingen Fare for, at nogen Dansk skulde tro, at H. F. Feilberg skulde have paavist, at Jydsk var et fra Sjællandsk forskelligt Sprog, men efter Haffs Udtalelse vil maaske en og anden Udlænding være tilbøjelig til at tro det. Feilberg redegør for Ejendommelighederne ved det danske Sprog, som tales i Jylland, og han viser, hvordan jydsk Almuesmaal falder i to store Afdelinger, vestjydsk og østjydsk, men naturligvis skelner han ikke imellem Dansk (Øbomaal) og Jydsk. Og naar Forf. paaberaaber sig Bremers ethnografiske Skildring i Paul's Grundriss, da er for det første hans Fremstilling i den Grad bleven angrebet baade af tyske og danske Videnskabsmænd, at den ikke var ret værd at henvise til, men saa er der tilmed hos Bremer kun Tale om „Mundarten".

Hos Rhamm møder man nu de samme Sætninger om Jylland som et ikke oprindeligt dansk Land, ja her maa man endog læse: „Tidligere var det Mode at gøre Nar ad den plumpe Jyde som Landets Bööter, og han var en staaende Figur i Lystspillene. Først nuomstunder, da man har Brug for Jyderne ligeoverfor de Tydske, ere de stegne op til at være vaskeægte Danske, hvad de aldrig have været" (II 550). Herved viser Forf., at han naar han kommer bort fra Gulv og Bænk, fra Stald og Baas, véd grumme lidt Besked om det Liv, der rører sig i danske Huse. Han har forvekslet Molboen med Jyden, han tænker mulig paa, at Holberg lader „Julestuen" foregaa i Æbeltoft, men den er nu Molboernes Hovedstad, eller paa at „Hekseri og blind Alarm" foregaar i Thisted, som imidlertid er Byen med den gamle Besættelseshistorie. Naar Holberg i „Peder Paars" taler om den, der „jyde vil og prale", sigter han til en ganske anden Egenskab hos Jyderne end Dumhed og Træghed. Der kan i vore Lystspil være gjort Løjer med Bonden, men ikke med Jyden, og ikke mere med den jydske Bonde end med den sjællandske. Særlig have vore Digtere sunget Jydens Pris (Blicher, Grundtvig, H. C. Andersen) længe førend der kunde være Tale om, at vi maatte tage dem i Beskyttelse mod Tyskerne. Og under-

ligt er det unægteligt at høre, at Jylland, som ofte har rummet den nationalt mest vaagne Del af Folkesamfundet og hvis Bondestand ved saa mangen Lejlighed har gjort væbnet Modstand mod Undertrykkelse — at Jylland, hvis Bønder aldrig blev vordnede, og hvorfra de frygtede Ridefogeder kom, som sattes til at styre Bønderne i de andre Landsdele — at Jylland, hvis *Juter* hos Svenskerne, og tildels hos Nordmændene, blev Kendingsnavn for de ægteste Danske og i hvis Stændersale der netop lød den djærveste Tale — at denne Landsdel ikke skulde være fuldt saa dansk som nogen anden. Forf. burde nævne os blot en eneste Udtalelse om, at Øboerne ikke regnede Jyderne til de rette Danske; der er jo over tusinde Aars Historie at tage af; det lader han nok være. Der kunde vel snarere tales et Ord om, hvordan tyske Forfattere nuomstunder, for at værge Preussernes Besiddelse af Slesvig ved mere end Erobringens Ret, søge paa enhver Maade at gøre den Befolkning, som lever i Sønderjylland og i den øvrige Del af den jydske Halvø, til et Folk af anden Nationalitet end de østlige Deles Danske. Men maaske ser det for grelt ud, at de Danske have følt sig som en Nation tusind Aar førend en lignende Forstaaelse gik op for det tydske Folk.

Imidlertid bør man ikke af de saaledes fremdragne uhjemlede Sætninger lade sig vildlede med Hensyn til Dommen over Værket i sin Helhed. Savner end Bogen Overskuelighed og Klarhed — hvad det udførlige Register kun delvis afhjælper — er der her samlet saa meget nyttigt Materiale og fremsat saa mange gode Undersøgelser, at den har en ubestridelig Værdi.

Johannes Steenstrup.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 20. Jan. 1909 døde Prof. ved Kristiania Universitet Torkel H. Aschehoug, 87 Aar gammel. Naar den udmærkede Retslærdes og Nationaløkonoms Bortgang ogsaa bør mindes i dette Tidsskrift, er Grunden den, at Aschehoug, foruden flere Afhandlinger om ældre Retsforhold og økonomiske Tilstande i Norge, har forfattet det saare værdifulde Skrift *Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814* (1866), der behandler de to Rigers Forfatningsudvikling indtil Adskillelsen og tillige skildrer den svenske Forfatnings Historie indtil 1523. Værket, der hvilede paa Forf.s ved selvstændige Studier vundne grundige Kundskaber, udmærkede sig ved en retfærdig Opfattelse og klar Fremstilling. Ogsaa i Aschehougs andre Skrifter, saaledes i hans store med den Ørstedske Prismedaille belønnede Værk *Norges nuværende Statsforfatning*, vil man finde mange lærerige historiske Betragtninger. A. blev 1873 optaget i „Det kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog". *Joh. Stp.*

Professor i nyere Historie ved Universitetet i Halle Gustav Droysen, f. 1838 og Søn af Hohenzollernes bekendte Historieskriver J. G. Droysen, er død 17. Novbr. 1908. Hans Værk om *Gustav Adolf* (1—2. Bd. 1869—70) vakte i sin Tid betydelig Opsigt inden for Skandinavien ved det Synspunkt, udfra hvilket han bedømte den berømte Konge: Gustav Adolf havde vel i høj Grad gavnet Protestantismens Sag, men det havde ikke været hans Maal; han havde kun tænkt paa Sveriges Udvidelse Syd for Østersøen og derved været en umiddelbar Fortsætter af den Politik, der var indledet af Erik XIV. Snart svækkedes dog Bogens Anseelse, ikke alene paa Grund af dens Ensidighed, men ogsaa fordi det godtgjordes, at Forf. ikke havde haft tilstrækkelige Kundskaber i svensk Sprog og derved adskillige Gange misforstaaet Kilderne. Af hans øvrige Arbejder skal nævnes: *Bernhard von Weimar*, 1—2. Bd., 1885; *Geschichte der Gegenreformation*, 1893 (i Onckens

Samling) og endelig det af ham i Forening med R. Andree 1886 udgivne og meget benyttede *Allgemeiner historischer Handatlas*. *J. A. F.*

Den 28. Novbr. 1908 døde den navnkundige østrigske Nationaløkonom Karl Theodor von Inama-Sternegg, der fødtes 1843 og siden 1881 havde været knyttet til Wien som Professor ved Universitetet og Leder af Statens statistiske Bureau. Han tilhørte i Økonomien den historiske Skole og har selv ydet værdifulde Bidrag til Forstaaelse af Tysklands økonomiske Udvikling, især i Middelalderen. I hans Hovedværk, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, som udkom 1899—1901 i 4 Bind, har han givet en Fremstilling af Forholdene fra Urtiden og indtil Reformationen, samlende Hovedresultaterne af en Menneskealders flittige Studier paa dette tidligere saa forsømte Omraade. *Kr. E.*

Den 13. Novbr. 1908 døde den franske Historiker Achille Luchaire, Professor ved Sorbonnen. Født 1846 vandt Luchaire sig et smukt Navn ved sine Studier over Frankrigs Forfatning og Styrelse i den ældre Capetingertid; i *Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capétiens* (1883) fulgte han Kongemagtens Udvikling, i *Manuel des institutions françaises à l'époque des Capétiens directs* (1892) fremstillede han det feodale Samfund med en Mængde Nuancer, som den tidligere Forskning ikke havde haft Blik for. Fra en ganske ny Side viste hans Talent sig, da han i den af Lavisse udgivne *Histoire de France* i to Halvbind (II, 2 og III, 1, 1901—02) skildrede hele Tiden fra Hugo Capet til Ludvig den helliges Tronbestigelse og herved førtes fra Retsforholdene ud til baade den rent politiske Historie og til alle Sider af Aandslivet. Der var her en saa dyb Forstaaelse og en saa livfuld Fremstilling, at Luchaire fik en høj Plads blandt franske Historieskrivere. Hans sidste Værk, som han lige naaede at faa fuldendt, var en Levnedsskildring af Pave Innocens III (6 Bind, 1904—08). *Kr. E.*

Prof. Joh. Steenstrup har udgivet: *Tidsregning, en kort Oversigt over Kronologien*, 1908. Klart og klogt fremstilles

heri de væsentligste Punkter af den historiske Kronologi, og Skriftet vil være meget nyttigt for enhver, som sysler med herhen hørende Spørgsmaal, saa meget mere som Forf. til sin egen Fremstilling har føjet en udførlig Litteraturoversigt. — Paa det Problem, der ligger folkelig Fantasi saa meget paa Sinde: med hvilket Aar begynder et nyt Aarhundrede, giver Steenstrup selvfølgelig det eneste rette Svar: det tyvende Aarhundrede begyndte den 1. Januar 1901, og det ligger i, at kun Astronomerne, men ikke Historikerne kender et Aar 0. Men det lyder ganske vist meget underligt, naar han siger, at det Aar, hvori Kristus fødtes den 25. Decbr., betegnes som Aar 1 efter Kristi Fødsel. Det lader sig vel næppe med Sikkerhed oplyse, hvorledes den kristne Æras Opfinder. Dionysius den Lille, egentlig har regnet. Men der synes dog kun fornuftig Mening i at sige, at Kristi Fødsel, sat til 25. Decbr., er Grænsen mellem de to Tidsaldere, før og efter Kristi Fødsel; det Aar, der gik forud, hedder det første Aar før Kristi Fødsel, det følgende bliver det første efter, idet man regner Aaret fra Juledag. Overhovedet bør det betones, at det egentlig hedder „det første, det andet" osv., ikke Aar 1. 2 osv. Men saa kan man ganske vist ikke forsvare at kalde det Aar, der slutter med den Julenat, hvori Kristus fødtes. for Aar 1 efter Kr. *Kr. E.*

Dr. phil. Ph. W. Kohlmann har i Skriftet *Adam von Bremen. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Textkritik und Kosmographie (Leipziger Historische Abhandlungen* H. 10) givet en Del spredte Bidrag til Oplysning om Adams Kirkehistorie. Af Interesse er Paavisningen af, at Adam har taget den karakteristiske Udtalelse om „Jordens Rundhed" i Bedas Skrift *De temporum ratione.* Ligeledes har Forf. sandsynligvis Ret i sin Tolkning af det omstridte Udsagn om, at ved Handelsbyen Julin er Vulkans Potte *(Olla Vulcani),* hvilket han forklarer ved, at der paa en Ø fandtes en brændende Fyrgryde. Her burde Forf. have undersøgt, naar der tidligst fandtes Fyr ved Østersøkysterne; saa vidt vi huske, er den første Omtale af et saadant, som ellers kendes, den paa Øen Zingst Vest for Rügen 1306 indrettede Fyrgryde, til Hjælp

for Indsejlingen til Stralsund, saaledes som hin nævnte ved Farvandet ind til Julin; det paa Valdemar Sejrs Tid omtalte *signum* paa Falsterbo, der gerne tolkes som et Fyr. er dog vist snarest et taarnagtigt Vartegn. I den sidste store Halvdel af Bogen har Forf. med hvert enkelt Stykke af Adams Text sammenstillet parallele stilistiske Udsagn eller Udtryksmaader i hans Kilder eller i andre Skrifter. Samlingen kan være et kærkomment Hjælpemiddel ved Tolkningen af Adams Værk og nyttig for en ny Udgave, men Forf. er gaaet alt for vidt ved at medtage en stor Mængde overalt anvendte latinske Fraser (*plus justo, armenta boum, iter carpere* osv.), hvad der snarest vil vildlede. *Joh. Stp.*

Siden H. F. J. Estrup i 1826 skrev sit Arbejde om Absalon, er der ikke udkommet nogen udførligere Fremstilling af hans Liv og Gerning, skøndt der dog ved senere Tiders Forskning er faldet paa mange Maader nyt Lys over hans Bedrifter og Samtidens Tilstande. Det var paa Tide, at Absalons Levned ogsaa fortaltes for de nulevende; lykkeligvis har jo heller intet af, hvad der er fremkommet, kunnet formindske den Glans, som stod om hans straalende Navn; snarere have vi i fuldere Maal kunnet forstaa hans Betydning. Professor Hans Olrik har nu udgivet 1. Del af en Bog *Absalon* (1908); den er skrevet ikke blot med den store Kyndighed, som Forf. besidder, men tillige med en lykkelig Evne til Fremstilling; han har her endog talt med større Varme, mere Farve og Variation end i sine tidligere, altid velskrevne Bøger. Hist og her er Skildringen ganske vist noget bred, og man kan saaledes undres over, at Afsnittet om Absalons Pariserstudier omfatter 30 Sider, skøndt man vel egentlig ikke har nogen anden Oplysning om, at Absalon har opholdt sig i Paris end den, at han her lærte Abbed Vilhelm at kende. At han skulde have tilbragt henved en halv Snes Aar i Frankrig og ikke set sig videre om i Verden, forekommer os heller ikke at stemme med Absalons bevægelige og videbegærlige Sind. Bogens Beretning om Parisertiden rummer imidlertid en læseværdig Fremstilling af Theologiens Tilstand og de kirkelige Bevægelser paa denne Tid, ligesom ogsaa en

Paavisning af den Betydning, som de kunne have havt for Absalons Udvikling. I det Hele er den europæiske Baggrund, som Forf. stadig tegner, netop en af de meget fortjenstfulde Sider ved Bogen; som en anden kan nævnes den heldige Fremdragen af de stedlige Omgivelser — man læse saaledes Skildringen af Absalons Fødeegn eller af Kalvebodstrand og den gamle Borg. De ledsagende Billeder bidrage ogsaa til at Læseren let lever sig ind i Tiden. Her foreligger saaledes et Arbejde, som i høj Grad tilfredsstiller baade Læsere i Almindelighed og Videnskabsmændene. *Joh. Stp.*

Rigsarkivet har som Fortsættelse af det i 1892 ved Arkivsekretær L. Laursen udgivne 1ste Bind af *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark fra Reformationen til Nutiden,* der omfattede Tiden 1535—1648, udgivet *2det Bind, 1648—1688* (Kbh., 1908). Til Udarbejdelsen har medvirket Arkivsekretær Dr. W. Christensen, Landsarkivar Hornemann og Arkivassistenterne C. Christiansen og F. J. West; den endelige Redaktion af det for Tiden 1670—1688 indsamlede Materiale er besørget af den sidstnævnte, der ogsaa fremtræder som Udgiver af hele Bindet. Som det angives i Rigsarkivar Dr. Sechers Forord og nærmere udvikles i Hr. West's Indledning, er der ikke fulgt de samme Principper for Udgivelsen igennem hele Bindet. Uddragene af Skøderne 1648—70 er langt mere summariske end de senere, der tilstræber at medtage alle de Oplysninger af Værdi, som findes i Dokumenterne; for Tiden 1648—70 er endvidere ikke gengivet de vigtige Hartkornsberegninger over Udlæget og Vederlaget, medens dette er sket for 1670—88. Aarsagen til denne Uensartethed ligger i, at Manuskriptet fra den førstnævnte Periode forelaa færdigt, da Dr. Secher overtog Rigsarkivarembedet, og han mente da ikke at kunne forlange dets Omarbejdelse af dem, som havde udarbejdet det efter hans Forgængers Plan. At han har haft Ret i at ændre denne for Perioden efter 1670, er sikkert ubestrideligt, om det end maa siges, at han i sit Forord med unøden Skarphed understreger de Fejl, som begge hans Forgængere har begaaet over for Værket. Dette er i sig selv af den største Interesse

og bør danne Udgangspunktet for mange Undersøgelser af baade finansiel, personalhistorisk, topografisk og agrarisk Art. — Samtidig hermed har Rigsarkivet udgivet et nyt Bind af *Kancelliets Brevbøger,* nemlig for Tiden 1588—1592. Udgiveren, Arkivsekretær Laursen, oplyser i Indledningen, at man for at spare Plads har været nødt til at undlade at give Uddrag af de Breve, der allerede er trykte in extenso eller for nogles Vedkommende i Uddrag i visse store Kildepublikationer, en Forholdsregel, der utvivlsomt maa billiges. Ogsaa dette Værk vil være til den allerstørste Nytte for Forskningen.

J. A. F.

250-Aarsdagen for Svenskernes Storm paa København har foruden en Del mindre historiske Skildringer, især trykte i Aviser, fremkaldt et *Mindeskrift. En Skildring af Københavns Belejringstid* ved Villads Christensen, Troels-Lund, Bering-Liisberg, K. C. Rockstroh, Axel Liljefalk, Louis Bobé, Gerhard L. Grove, H. F. Rørdam, Knud Fabricius, udgivet af L. F. la Cour (Kbh., 1909). Imellem Bidragene fortjener det første og det sidste særlig Paaagtelse, idet Raadhusarkivar, Dr. Villads Christensen fortæller livligt og kyndigt om Københavns Topografi 1658, og Dr. Fabricius med megen Dygtighed belyser Borgerskabets Deltagelse i Hovedstadens Forsvar. Kaptajn Rockstrohs Afhandling om Hans Schack giver en Del nye Bidrag til hans og Garnisonens Historie. Baarne af Sagkundskab er ogsaa Pastor H. Rørdams Skildring af Studenternes Part i Forsvaret og Arkivsekretær Groves af Hollændernes Undsætning. De øvrige Bidrag er uden synderlig videnskabelig Værdi.

J. A. F.

Ogsaa en anden, om end mindre betydningsfuld Mindedag har fremkaldt Udgivelsen af et Mindeskrift, nemlig *Kjøbenhavns Havn. En Oversigt over Havnens Udvikling fra Christian IV.s Tid til vore Dage. Udgivet paa 50-Aars Dagen for Udstedelsen af Lov af 30. Decbr. 1858 af Kjøbenhavns Havnevæsen* ved Gerhard L. Grove. Kbh., 1908. Det er et fortjenstfuldt Arbejde, der bringer meget nyt, navnlig angaaende Christianshavn, og belyser hele Emnet paa liv-

lig Maade. Bogen er nydeligt udstyret, og dens Værdi forøges ved en Mængde gode Illustrationer, hvorimellem maa fremhæves en Række Kort fra Havnevæsenets Arkiv og en for første Gang gengivet Tegning af København fra ca. 1600. der opbevares i det kgl. Bibliotek. *J. A. F.*

Dr. Aage Friis har stillet sig den vigtige og interessante Opgave at give den danske Læseverden en stort anlagt og paa selvstændige Studier hvilende Fremstilling og Vurdering af *Bismarck* som Menneske og Statsmand, og han har udsendt 1ste Del heraf, behandlende hans *Ungdomstid (1815—1848)* (Kbh., 1909). Det turde være tvivlsomt, om det har været en fuldkommen heldig Tanke af Forf. at lade dette Parti fremkomme som et særligt Hele. Læst som saadant savner man en Baggrund for dets Helt, man lærer ikke nok at kende det Tyskland, hvori han opdrages, dannes og begynder at virke; særlig træder denne Mangel frem 1847—48. hvor han kommer til at staa over for de Tankegange og Livsanskuelser, som efterhaanden havde udviklet sig i store Kredse af det tyske Folk og som da for Alvor brød frem og vilde give Land og Folk et nyt Præg. Man har ganske vist paa Følelsen, at Forf. ingenlunde har til Hensigt at gaa uden om de Spørgsmaal, der knytter sig hertil, og kun har forbeholdt deres Behandling til sit næste Bind. Men vilde det ikke allerede af den Grund have været heldigere, om han havde ladet Ungdomstiden ogsaa formelt kun danne Indledningskapitler til det kommende Bind? Muligvis vilde i det hele Værkets Proportioner have vundet derved. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes, at man efter hvad der foreligger maa staa tvivlende overfor den Vægt, som Forf. lægger paa Bismarcks religiøse Krise. Det er tænkeligt, at han vil kunne begrunde denne Vægt i sin senere Fremstilling; men i alt Fald foreløbigt bliver man næppe overbevist om, at den har betydet saa meget, som Forf. mener, og bliver noget tilbøjelig til at antage, at han har ladet sig for meget paavirke af de Undersøgelser, som den religiøse Krise i Bismarcks Liv har været Genstand for i den nyere tyske Litteratur, Undersøgelser som paa Grund af deres Forfatteres Beundring for den senere saa

store Mand vistnok har overdrevet Intensiteten af hans aandelige Ungdomsrørelser. Saaledes kan der rejses visse Indvendinger mod Bogen og dens Anlæg, og den kan ikke heller siges at have bragt større nye Synspunkter. Desuagtet fortjener den megen Anerkendelse. Forf. har med stor Flid og Dygtighed udnyttet den overordentlig omfattende Bismarck-litteratur, og det baade de hidtil fremdragne Kilder og de mange Behandlinger saavel af hele Bismarcks Liv som af de Problemer, der rejser sig ved hans Ungdomstid. Han har gjort det med en skolet Historikers kritiske Sans og med den største Redelighed og Upartiskhed i Bedømmelsen; paa mange Punkter har han med Skønsomhed vejet og vraget imellem de hidtil fremsatte Anskuelser. Ved alt dette har han givet den danske Læseverden et interessant Billede af det Afsnit af Bismarcks Liv, der hidtil har været det mest ukendte for den. Det maa ønskes, at han jævnsides med at fuldende den anden store Opgave, som han har sat sig og saa udmærket begyndt at løse, nemlig Skildringen af Bernstorffernes Tid, ogsaa maa kunne føre sin Bismarckbiografi til moden Afslutning. *J. A. F.*

Dr. Fritz Arnheim, bl. a. bekendt ved tidligere Publikationer om svensk og anden nordisk Historie, har paabegyndt Udgivelsen af en Samling Breve, der har lige stor Interesse for Sveriges og Preussens Historie, nemlig: *Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses* (Gotha, 1909). Foreløbig er udkommen 1. Bd., der bringer Breve fra Luise Ulrike fra Aarene 1729—1746 til hendes Moder Dronning Sophie Dorothee af Preussen og til hendes Søskende Amalie, August Wilhelm og Frederik den Store. Det andet afsluttende Bd. vil bringe Breve fra Tiden indtil 1758, idet et intimere Brevskifte mellem Dronningen og hendes preussiske Slægt da paa Grund af Dødsfald og Syvaarskrigen næsten helt ophørte. Samlingen har Værdi saavel i politisk som i kulturhistorisk og personalhistorisk Henseende, men politisk vil dog selvfølgelig Brevene fra Luise Ulrikes Dronningeaar kunne yde mere og rimeligvis ogsaa mere af Interesse for

dansk Historie; i det foreliggende Bind findes kun meget lidt om danske Forhold. Udgiveren røber et sjældent grundigt Kendskab til nordisk historisk Litteratur, og Arbejdet tilfredsstiller ethvert Krav til omhyggelig Brevudgivelse. Oplysningerne er præcise og korrekte, Indledningen vejledende og overskuelig. *A. Frs.*

Friedrich M. Kircheisen har udgivet 1ste Bind af en mægtig *Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters einschliesslish der Vereinigten Staaten von Nordamerika* (Berlin. 1908). Naar Værket er fuldført, skal det omfatte omtrent 8000 udvalgte Titler. Der er, saaledes fra svensk Side, gjort visse Indvendinger mod dets Nøjagtighed, men som Helhed synes det at kunne blive et meget nyttigt Hjælpemiddel. Ved Udarbejdelsen af Afsnittet Danmark har Udg. haft Hjælp af Overlærer Karl Schmidt i Odense.

Af *The Cambridge modern History* er udkommet Vol. 11, kaldet *The growth of nationalities* og omfattende Tiden 1840—71 (1909). Som ved flere af de tidligere Bind har ogsaa ikke-engelske Historikere medvirket, saaledes for Frankrigs Vedkommende Émile Bourgeois og Albert Thomas, for Tysklands og Østrigs Meinecke, Friedjung og Roloff og for Italiens den afdøde Professor i Firenze Ernesto Masi. De faa Sider om de nordiske Riger, der gaar tilbage til 1815, er skrevne af Englænderen Reddaway; den skandinaviske Litteratur er behandlet af E. Gosse. Som sædvanlig ender Bindet med fortræffelige Litteraturlister.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1907,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXVIII. 1905. Berlin.

Litt. om Hanseforbundet (af E. R. Daenell) II, 259—62; om Hertugdømmerne (af G. Kohfeldt) II, 263—83.

B. Erichsen: Bibliografi for 1905. (Arkiv f. nord Filol. XXIII, 289—304.)

Frantz Dahl, U. A. Motzfeldt og *K. J. D. Schlyter*: Nordisk Litteraturfortegnelse 1906. (T. f. Retsvid. XX, 439—98.)

R. v. Fischer-Benzon: Literaturbericht für 1906—07. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVII, 478—515.)

J. A. Almquist: Sveriges bibliografiska litteratur. 2. delen. 2. h. Sthlm. (= K. Bibl.s Handlingar 29.)

K. Setterwall: Svensk historisk bibliografi 1875—1900. Sthlm.

Anm. af M. M(ackeprang) i Hist. T. 8. R. I, 332—33.

Meddelelser fra det danske Rigsarkiv. I, 1—8. 1906—07.

Bestemmelser for Ordning, summarisk Registrering og Opstilling af Arkivalier m. m. i det danske Rigsarkiv med Landsarkiverne. (Meddel. fra det danske Rigsarkiv I, 241—60.)

V. A. Secher: Om Proveniens-(Hjemmehørs-)Principet som Ordningsregel i de danske Statsarkiver og om andre der gæl-

---

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

dende Ordningsregler. (Meddel. fra det danske Rigsarkiv I, 191—240.)

V. A. Secher: Om Bestemmelse af Året for en Tingbog. (Meddel. fra det danske Rigsarkiv I, 261—68.)

A. Thiset: Om to Palimpsester fra Kongstedlunds Arkiv. Meddelelse om et Falskneri fra det 18. Aarh. (Meddel. fra det danske Rigsarkiv I, 167—90.)

Aage Friis: Vore Arkiver. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 387—94.)

Det ny Rigsarkiv. (Architekten X, 61—64; jfr. smst. 74—77.)

V. A. Secher: Arkitekterne og Rigsarkivet. Svar til Hr. Thorvald Jørgensen. (Berl. Tid. 5.—8. Dec. 1907.)

N. Eckhoff: De militære arkiver fra ældre tid. (Norsk milit. T. 70. Bd. 721—31.)

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1906. Udg. ved *Axel Anthon Bjørnbo*.

Katalog over det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark. Udg. ved *E. Gigas*. 2. Bd. (1906.)

Francis Beckett: Kong Frederik III's Biblioteksbygning. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 12.)

A. A. Björnbo: Uebersiedelung der Königlichen Bibliothek in Kopenhagen in den Neubau. (Zentralbl. f. Bibliothekswesen XXIV, 1—11.)

E. Gigas: Le nouvel édifice de la Bibliothèque Royale de Copenhague. Besançon.
Særtryk af „Bibliographie moderne".

F. H(endriksen): Det kgl. Biblioteks ny Bygning. (Bogvennen 1904—06. 37—54.)

C. Nyrop: Fra Livet i det Store kgl. Bibliotek. (Bogvennen 1904—06. 13—36.)

P. Schwenke: Der Neubau der königlichen Bibliothek in Kopenhagen. (Zentralbl. f. Bibliothekswesen XXIV, 164—68.)

Det kongelige Biblioteks gamle og ny Hjem. Udg. af Foreningen for Boghaandværk. 4°.
De ovenfor anførte Artikler fra Bogvennen 1904—06.

H. Storck: Dansk Vaabenbog. Afbildninger til A. Thisets og P. L. Wittrups Nyt dansk Adelslexikon. 3—4. H. Tvær-4°.

Rosa Norström: Myntfynd från Bösarps kyrkogård, Skytts hd., Skåne. (Fornvännen 1906. 191—95.)

Hans Hildebrand: Gotlandsmynt med Jens Billes vapn. (Fornvännen 1906. 196—97.)

Chr. Lange: Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen. Berlin. 4°.
Text og Tavler.

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. 415.—29. (sidste) H. — Supplement 1. H.

Danmarks Riges Historie. 187.—88. (sidste) H. — Navne- og Sag-Fortegnelse ved *A. Høyer*.

I. P. Jacobsen: Danmarks Riges Historie. (Tilskueren 1907. 201—16, 300—15.)

J. Steenstrup: Den klynkende Opfattelse af Danmarks Historie. (Fædrelandet II, 3—5, 19—20.)
Svar paa Jacobsens ovenstaaende Anm.

A. D. Jørgensen: Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. 5. Opl.
Folkelæsning Nr. 123.

Vilh. Larsen: Oversigt over Danmarks indre Historie. 2. Udg.

Gudmund Schütte: Oldsagn om Godtjod. Bidrag til etnisk kildeforsknings metode med særligt henblik paa folkestamsagn. (Disputats.)
Anm. af Axel Olrik i Danske Studier 1907. 193—201

Axel Olrik: Svinefylking og „hamalt". Et par bemærkninger til Sakses sagnverden. (Danske Studier 1907. 214—20.)

S. Bugge: Om nordiske Folkenavne hos Jordanes. Optegnelser. (Fornvännen 1907. 98—101.)

H. Schück: Folknamnet Geatas i den fornengelska dikten Beowulf. (Upsala univ.s årsskr. 1907. 2.)

O. Montelius och *E. Hildebrand*: Kulturhistorisk öfversikt af

forntidens och medeltidens svenska historia med hänsyn jämväl till Danmarks och Norges. Sthlm. 1906.

Ax. Olrik: Nordisk Aandsliv i Vikingetid og tidlig Middelalder.

Ogsaa i „Verdenskulturen" III, 253—352. — Anm. af O. Montelius i Letterstedtske T. 1907. 528—30, af L. Schrøder i Højskolebl. XXXII, 1529—34.

W. Vogel: Nordische Seefahrten im früheren Mittelalter. Berlin.

Meereskunde 1. Jahrg. 7. H.

Henr. Ussings Anm. af *Alex. Bugge*: Vesterlandenes indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i vikingetiden (Kria. 1905) i Danske Studier 1907. 146—60.

Henr. Ussing: Vikingerne som Kulturbringere. (Liv og Kultur I, 305—14.)

H. M. Chadwick: The Origin of the English Nation. Cambridge.

J. K. Bergwitz: Kulturtræk fra Middelalderen, særlig Norge. Kria. P.

Diplomatarium Færøense. I. 4°.

Diplomatarium Norvegicum. 17. Saml.: Romerske Oldbreve. 3. H. (1451—1531). Udg. af *H. J. Huitfeldt-Kaas* og *A. Bugge*. — 4. H. (1053—1587). Udg. af *A. Bugge* og *Chr. Brinchmann*. — 18. Saml. 1. Halvdel (1300—1527). Udg. af *H. J. Huitfeldt-Kaas*. Chria.

Johs. Steenstrup: Biskop Vilhelm og Kong Svend. (Hist. T. 8. R. I, 1—64.)

M. Cl. Gertz: Knud den Helliges Martyrhistorie, særlig efter de tre ældste Kilder. En filologisk-historisk Undersøgelse. 4°. (Univ. Progr.)

P. D. Steidl: Hvornaar blev Knud Konge skrinlagt? (Varden V, 391—97.)

1100, ikke 1101.

H. Pelzer: Friedrichs I. von Hohenstaufen Politik gegenüber Dänemark, Polen und Ungarn. Lpz. (Diss. Münster.)

Kr. Nyrop: Norske forhold i det 13. aarhundrede efter en samtidig fransk kilde. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXII. 1—18.)

Chr. Reuter: Die Askanier und der Ostsee. (Hans. Geschichtsbl. 1907. 291—318.)

Bl. a. om Forholdet til Erik Menved.

Pommersches Urkundenbuch. Bd. 6. Abt. 2: 1325. Nebst Nachträgen und Ergänzungen zu Bd. 1—6, 1. Bearb. von *O. Heinemann*. Stettin. 4⁰.

Mecklenburgisches Urkundenbuch. Bd. 12. (1391—95.) Schwerin. 4⁰.

Agnes Branting: Drottning Margaretas klädning. Studie i Uppsala domkyrka. (Ord och Bild XVI, 581—87.)

P. Verrier: Érik de Poméranie d'après un ouvrage récent. (Revue hist. T. 93. 262—69.)

Anm. af Prof. Erslevs Værk.

Fosterländska bilder. 1. Ett storverk utan like. (Engelbrecht Engelbrechtsson.) (Läsning f. svenska folket 1907. 140—60.)

Kurt Stahr: Die Hanse und Holland bis zum Utrechter Frieden 1471. Marburg. (Diss. Marburg.)

A. Kuylenstierna: Sten Sture i slaget vid Brunkeberg. (A. Kuylenstierna: Svenska bragder och stordåd 46—59.)

Hansisches Urkundenbuch. Bd. 10: 1471—85. Bearb. von *W. Stein*. Lpz. 4⁰.

R. Meissner: Eine isländische Urkunde. (Hans. Geschichtsbl. 1907. 245—64.)

Fra 1475. (Hans. Urkundenbuch X, 314; Nr. 489.)

Otto Rydbeck: Kung Hans och „Drottning Kristine". Två bildstenar från Kjöbenhavns slott. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXII, 57—74.)

Fr. Bruns: Die lübeckischen Pfundzollbücher von 1492—96 (Fortsetzung). (Hans. Geschichtsbl. 1907. 457—99.)

D. Schaefer: Weltgeschichte der Neuzeit. 1.—2. Bd. Berlin.

L. G. Tidander: Franska trupper i hjärtat af Sverige (1520). (Vårt fosterland och dess försvar 1907. No. 16. S. 12—14.)

Danmark-Norges Traktater 1523—1750. Udg. af *L. Laursen*. 1. Bd. 2.—3. H.

H. Pirenne: Geschichte Belgiens. Übersetzung von Fritz Arnheim. 3. Bd. 1477—1567. Gotha.

Bl. a. om Karl V's Forhold til Christiern II.

Cl. Adelsköld: Konung Gustaf Eriksson Wasa. En minnesruna. Sthlm.

T. W.: Med konung Fredrik II i Danmark emellan fyra ögon 1562. (Svenskt hist. T. XXVII, 102—05.)

E. Selander: En bok om vår flotta. Sthlm.

Bl. a. om Krigene 1563—70 og 1643—45.

H. Almquist: Sverge och Ryssland 1595—1611. Uppsala.

Akad. afh. Uppsala.

Ernst Baasch: Die „Durchfuhr“ in Lübeck. Ein Beitrag zur Geschichte der lübischen Handelspolitik im 17. und 18. Jahrhundert. (Hans. Geschichtsbl. 1907. 109—52.)

H. Schnell: Mecklenburg zur Zeit des 30-jähr. Krieges 1603 —58. Berlin.

Mecklenburgische Geschichte in Einzeldarstellungen 10.

H. Hitzigrath: Die politischen Beziehungen zwischen Hamburg und England zur Zeit Jakobs I, Karls I und der Republik von 1611—60. Berlin. P.

E. Noel: Gustaf Adolf, King of Sweden, the Father of Modern War. London 1905.

F. Arnheim: Gustav-Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. IV.—V. Berlin.

Særtryk af Hohenzollern-Jahrbuch XI.

H. Hofmeister: Die Universität Helmstedt zur Zeit des 30-jährigen Krieges. (Z. d. hist. Vereins f. Niedersachsen 1907. 241—77.)

Bl. a. om Kristian IV's Deltagelse i Krigen.

C. v. d. Wahl: Vom dreiszigjährigen Krieg in Nordfriesland. (Die Heimat XVII, 142—47.)

Svenske residenten Lars Nilsson Tungels efterlämnade papper utg. af *P. Sondén*. Sthlm. (Hist. Handl. XXII, Nr. 1.)

1632—33. T. var Resident i Hamburg.

R. Stehmann: Auswärtige Politik des Herzogs Adolf Friedrich I. von Mecklenburg-Schwerin in den Jahren 1636—1644. (Jahrbücher u. Jahresber. d. Vereins f. mecklenb. Gesch. 72. Bd. 1—84.)

Ogsaa særskilt. Schwerin 1906.

K. Jacob: Der grosse Kurfürst im Lichte der neueren Forschung. (Deutsche Litteraturzeitung XXVIII, 5—11. 69—75, 133—39, 197—204, 261—67, 325—34.)

Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Series 2. T. 2. VI (1644—60). 4°.

E. Michelsen: Die Kriege von 1657—1660 und der grosse Kurfürst in Schleswig-Holstein, besonders an unserer Westküste. (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins f. Heimatkunde 1905—1906. [Husum 1907.] 32—50.)

C. Klitgaard: Aalborg Stifts Præsters Trængsler „udi den onde og besværlige Tid" 1657—60. (Slutning.) (Kirkehist. S. 5. R. III, 671—93.)

Axel Liljefalk: Frederiksoddes første Dage og Carl Gustafs Overgang over Lille Belt. (Vejle Amts Aarbøger 1907. 1—68.)

C. Bennedich: Fredriksodde. (Vårt Försvar 1907. 72—81.)

G. E.: Fredriksoddes intagande d. 24. okt. 1657. (Vårt fosterland och dess försvar 1907. Nr. 22, S. 12—14; Nr. 23, S. 10—11.)

O. Kuylenstierna: Från Fredriksodde till Roskilde. (Julnummer, utg. af Adelns diskussionsklub III, 3—7.)

E. Svensén: Ett tvåhundrafemtioårsminne. Karl X Gustaf och tåget öfver Bält. (Julkvällen 1907.)

Lewin S. Blomgren: Ägde Karl X Gustaf rättmätiga och giltiga skäl för sitt fredsbrott i augusti 1658? Vänersborg. Progr.

J. Nylev: Svenskerne paa Kalundborgegnen 1658—1660. (Fra Holbæk Amt 1907. 13—31.)

Axel Liljefalk: Brandenburgerne, Østerrigerne og Polakkerne i Vejle Amt 1658—59. (Vejle Amts Aarbøger 1907. 226—49.)

K. C. Rockstroh: Kronborg 1658—59. (Fra Frederiksborg Amt 1907. 47—91.)

Journalen van de admiralen van Wassenaer-Obdam (1658—59) en de Ruyter (1659—60), uitgegeven door *G. L. Grove*. Amsterdam. (Werken uitgegeven door het Hist. Genootschap te Utrecht 3. serie No. 23.)

Anm. af J. A. F(ridericia) i Hist. T. 8. R. I, 331—32. af H. D. L(ind) i T. f. Søvæsen 78. Bd. 414—20.

Troels-Lund: Jens Koefoed og Ole Stenwinkel. (Vort Forsvar Nr. 681—82.)

A. Kr. Kristiansen-Tårup: Printzenskjoldsvisen. (Bornholmske S. II, 1—32.)

S. Natt och Dag: Ett mislyckadt landstigningsförsök [Juli 1659]. (Vår Flotta 1907. 194—96.)

M. Mackeprang: Et Værk om Skånes Overgang fra Danmark til Sverige. (Letterstedtske T. 1907. 265—72.)
Anm. af Knud Fabricius's Værk fra 1906.

Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. P.
Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 136.

G. L. Grove: Michiel Adriaenszoon de Ruyter. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 25.)

Schaffalitzsky de Muckadell: Admiral de Ruyter. (T. f. Søvæsen 78. Aarg. 227—53.)

D. F. Scheurleer: Michiel Adriaensz de Ruyter. Leven en Daden. 'sGravenhage.

A. Hallenberg: Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden. (Kyrkohist. Årsskrift VIII, 193—228.)

L. Stavenow: Geschichte Schwedens 1718—1772. Deutsch von C. Koch. (Geschichte Schwedens 7. Bd.) Gotha.
I Heeren-Ukerts Samling.

L. Stavenow: Frihetstiden, dess epoker och kulturlif. 2. uppl. Göteborg.

J. F. Chance: The Northern Pacification of 1719—20. P. 1—2: The Swedish Treaties. (English Hist. Review XXII, 478—507, 694—725; ogsaa i Transactions of the R. Hist. Society 3. series. Vol. I, 99—137.)

C. M. Fürst: Kilian Stobæus d. ä. och hans brefväxling. (Lunds univ.s årsskr. 1906. Nr. 11.)
C. 1730—40, ogsaa med flere danske Lærde.

Grev C. E. Stolberg-Wernigerode og det danske Hof. Af *K. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 778—804.)

L. Kochs Anm. af V. Christiansen: Christian VII's Sindssygdom (1906) i Hist. T. 8. R. I, 167—74.

O. Sirén: Carl Gustaf Pilo. En studie. Sthlm.
P. blev udvist af Danmark 1772.

L. Bobé: Dronning Caroline Mathilde i Celle. (Julebogen VI, 132—54.)

Edv. Holm: Prinsesse Louise Augusta ved sin Moders Karoline Mathildes Grav. (Fædrelandet I, Nr. 17.)

Edv. Holm: Danmark-Norges Historie under Kristian VII. 3. Binds 1. Del. (1784—91.)

O. m. T. Danmark-Norges Historie 1720—1814. 6. Binds 1. Del.

Aage Friis: En Lægeberetning om Christian VII's Helbredstilstand. (Hist. T. 8. R. I, 80—83.)

Af C. J. Berger 1786.

Lydia Wahlström: Gustaf III och norrmännen. (Letterst. T. 1907. 56—76.)

C. W(esterlund): Det norska infallet i Bohuslän 1788. (Illustrerad Militärrevy 1907. 251—55.)

Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok. Öfvers. och utg. af *C. C. Bonde*. 3. bd. Sthlm.

1789—92.

Hans Schulz: Schillers Gönner Friedrich Christian von Schleswig-Holstein und die Orden. (Monats-Hefte der Comenius-Gesellschaft 1907. 81—90.)

Om Fr. Chr.'s Stilling til Illuminater, Jesuiter og Frimurere.

Jakob Alsted: England-Danmark i 1807. (Gads Danske Magasin 1907. 80—89.)

Arkelius: Strenge Dage. Et Hundredaarsminde. (T. f. Søvæsen 78. Aarg. 403—14.)

Villads Christensen: København under Belejringen 1807. (Hist. Meddelelser om København I, 97—150.)

Fra 1807. Af *J. C. Drewsens* Optegnelser. (Hist. Meddelelser om København I, 47—64.)

Hanson: Kampen om vor Hovedstad 1807. (Fædrelandet I, Nr. 14—17, 19, 23.)

Alfr. Ipsen: 1807. Danmark og dets Hovedstad. Et Tilbageblik. Odense.

Ed. Lund: 1807—1907. En Parallel. (Fædrelandet I, Nr. 22, 2—5.)

P. Munch: Danmark i 1807. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 456—67.)

W. R. Prior: Juli 1807. Canning og Aarsagerne til den engelske Ekspedition 1807. (Tilskueren 1907. 525—36.)

K. C. Rockstroh: Kongens Livjægerkorps 1807 ved Forsvaret af Kjøbenhavn.

Rockstroh: Kongens Livjægerkorps og Sjællandske Skarpskyttekorps ved Forsvaret af Kjøbenhavn 1807. (Vort Forsvar Nr. 698.)

V. G.: Udfaldet i Classens Have den 31. Aug. 1807. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 48.)

Fra 1807. Brevveksling. (Vort Forsvar Nr. 655.)

Mellem Peymanns Adjudant Carl Cederfeld og dennes Fader.

Et Brev [af 1. Sept. 1807] fra Lord Wellington. (Ill. T. 48. Bd. Nr. 49.)

Til Valløes Dekanesse, Prinsesse Sofie Magdalene af Holstein.

Villads Christensen: „Den engelske Kaptejn". (Hist. Meddelelser om Kjøbenhavn I, 186—87.)

Anders Petersen: Landeværnet og Slaget ved Kjøge Landevej den 29. Aug. 1807. (Østsjæll. Aarb. 1907. 3—78.)

Ogsaa særskilt (med Omslagstitel: Fortidsbilleder fra Omegnen af Kjøge). Kjøge.

Aktstykker vedrørende de fremmede Troppers Ophold i Danmark 1808, samlede af *Karl Schmidt*. (S. 209—19, Slutn.) (Odense Skoles Progr.)

Ikke i Bogh.

Hans Rasmussen: Fra „Prins Christian Frederiks" Undergang den 22. Marts 1808 ved Sjællands Odde. (Vor Fremtid I, 115—24.)

Hans Hjorth: Englænderne paa Anholt. Skildringer fra deres Ophold paa Øen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

B. Sjövall: Den Adlersparreske revolutionen. (Svenskt hist. T. XXVII, 1—40.)

J. Ostenfeld: Et Par utrykte Artikler af Prof. Fr. Hegewisch (Sept. 1830). (Hist. T. 8. R. I, 300—306.)

Alex. Thorsøe: Hertug Vilhelm af Glücksborg, Kong Frederik VIII's Bedstefader. Odense.

The Letters of Queen Victoria. A Selection from Her Majesty's Correspondence 1837—61. Ed. by *A. C. Benson* and *Viscount Esher*. Vol. 1—3. London.

Acht Briefe von Jacob Grimm an Chr. Molbech. Mitgeteilt von *Jul. Clausen*. (Euphorion XIV, 587—95.)

P. Munch: Danmark under Frederik VII med Krigen 1864. P. Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 125.

A. Heise: Folkemødet i Viborg den 22. og 23. Marts 1848. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 369—462.)

Jacobi: Krigen 1848—50. Til Brug ved Undervisningen i [Officersskolens] næstældste Klasse. 4°.

P. Fischer-Nielsen: Fra Krigsaarene 1848—49—50. Nogle Barndomserindringer fra Kristrup og Omegn. (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 125—32.)

Niels Peter Sørensen (Høsterkjøb): Minder fra den første sønderjydske Krig. (Vort Forsvar Nr. 686—88, 690—93.)

v. Janson: Der Einfluss abgegrenzter Kriegsschauplätze auf den Character der Operationen. (Militär-Wochenblatt 91. Jahrg. Nr. 17—18. 1906. 4°.)
Om Krigene 1848—50 og 1864.

N. P. Jensen: En Frivilligs Erindringer. Fra Flensborg til Bov. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 39—44.)

En mærkelig Paaskemorgen. (Vort Forsvar Nr. 685.)
Af C. N. Schnittgers Erinnerungen eines alten Schleswigers (1904) om Slaget ved Slesvig 1848.

S. Hansen: Da der laa en „tysk Spion“ paa Skader Kirkes Loft. (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 133—38.)
1848.

Briefe Friedrich Theodor Vischers aus der Paulskirche. Hrsg., eingeleitet und erläutert von *G. Egelhaaf*. (Deutsche Rundschau 132. Bd. 203—26.)
Bl. a. om Malmø-Vaabenstilstanden S. 208.

F. Lorenzen: Eine Erinnerung an den Kampf bei Eckernförde. (Die Heimat XVII, 95—96.)

J. H. Byriel: Smaatræk fra Vamdrup-Egnen i 1849. (Fra Ribe Amt V, 213—20.)

24. og 25. Juli. Med Kaptajn Falkenskjold ved Isted. (Fædrelandet I, Nr. 20, 4—6.)

C. N.: Vore Mindedage. Mysunde d. 12. September 1850. (Fædrelandet I, Nr. 23, 3—4.)

R. Krauel: Die Ablösung des Sundzolles und die preussische Politik. (Hans. Geschichtsbl. 1907. 319—41.)

P. Matter: Bismarck et son temps. II. L'action 1862—70. Paris.

L. de Geer: Minnen. 2. uppl. 1—2 delen. Sthlm. 1906.

Th. Rein: Emil von Quanten som politiker. (Finsk T. 62. Bd. 144—51.)

Edv. Holm: Mindetale for Kong Christian den Niende. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXI (1906), S. I—XVII.)

Af Lave Søholms Minder fra 1863. (Vort Forsvar Nr. 681, 683—84.)

Karl Larsen: Ein modernes Volk im Kriege. In Auszügen aus dänischen Briefen und Tagebüchern 1863—64 geschildert. Deutsche Ausg. von R. v. Fischer-Benzon. Kiel u. Lpz.

A. Moltke: Krigen 1864. (Vort Forsvar Nr. 702.)

M. Jähn: Feldmarschall Moltke. 1—2. Bd. Berlin 1906.

S. Godskesen: En Mands og en Hustrus Oplevelser i Krigen 1864, fortalte af dem selv. (Fra Ribe Amt V, 37—70.)

Th. Graae: Fra 1864. (Gads Danske Magasin 1907. 709—12.)

H. Kerchnawe: Kaiserliche Waffen in Schleswig-Holstein und Jütland 1864. Wien u. Lpz.

L. Rasmussen: Minder fra Krigen 1864. Odense. P.

Henr. Wulff: Da Fjenden var i Landet og andre Ungdomsoplevelser. 1906.
Om 1864.

N. Dalhoff: Vore Soldaters Pleje ved Diakonisser i Aaret 1864. (Vort Forsvar Nr. 699—702.)

Beck: Svenske, norske, finske, engelske Frivillige i den danske Hær 1864. (Fædrelandet I, Nr. 7, 4—5; Nr. 8, 3—4.)

Lars Stokholm: Minder fra den første Uge i Februar 1864. (Vort Forsvar Nr. 694—95, 703.)

Axel Liljefalk: De Meza i 64. Nogle Bemærkninger til Fremstillingen af Krigen 1864 i Danmarks Riges Historie. (Gads Danske Magasin 1906—07. 924—28.)

N. P. Jensen: General de Meza i 1864. (Gads Danske Magasin 1906—07. 999—1005.)

Axel Liljefalk: General de Meza i 1864. (Gads Danske Magasin 1907—08. 71—72.)

N. P. Jensen: General de Meza i 1864. Afsluttende Bemærkninger. (Gads Danske Magasin 1907—08. 152—55.)

Pontoppidan: General de Meza i 1864. Helsingør. P.

Cathrine Fogtmann: Minder fra Vejle 1864. (Vejle Amts Aarbøger 1907. 134—63.)

Sander Larsen: Smaa Erindringer fra Bjerge Herred 1864. (Vejle Amts Aarbøger 1907. 164—68.)

Rasmus Nielsen: Fægtningen ved Thorsted 23. April 1864. (Vort Forsvar Nr. 686.)

N. Fahlé: Affæren ved Lundby. (Vort Forsvar Nr. 690.)
Jfr. Oberst A. Christensen smst. Nr. 691.

Mads Larsen: Affæren ved Lundby. (Vort Forsvar Nr. 686.)

J. A. Bach: Rids af Grundlovsforhandlingerne 1864—66.

V. A. Secher: Bidrag til et berømt Ords Historie. (Det ny Aarhundrede V, 36—39.)
Krügers Ord 1867.

Danmark under Forfatningskampen 1870—1907. Af *P. Munch*, *G. Philipsen*, *Edv. Brandes* og *Ove Rode*.
Særtryk af Det ny Aarhundrede.

P. Munch: Gennembrudstiden 1870—75. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 439—55.)

Alex. L. Kielland: Breve. Udg. af hans Sønner med en Indledning af *Gerh. Gran*. 1.—2. Bd.

Gustav Philipsen: Estrups første Tiaar 1875—85. Oversigt og Betragtninger. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 143—59.)

* *: Et Stykke af § 5's Historie. (Cumberland-Spørgsmaalet.) (Flensborg Avis 10. Febr. 1907.)

En Redegørelse for Socialdemokratiets Rigsdagsvirksomhed. Aarhus.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Edv. Brandes: Provisorieaarene 1885—94. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 195—213.)

Ove Rode: Venstre-Reformpartiets Tid 1894—1901. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 467—73; V, 90—99.)

Elna Munch: Kampen om Kvindernes Valgret. I. Skandinavien. (Det ny Aarhundrede V, 40—54.)
Ogsaa som Særtryk.

Fr. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1906—1907.

Edv. Brandes: Rigsdagssamlingen 1906—07. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 261—83, 369—86.)

Fra Rigsdagen 1906—07. Trykt som Manuskript for Meningsfæller.

Ingvald Kieler: Konventionen mellem Danmark og Tyskland af 11. Januar 1907. (Fædrelandet I, Nr. 11, 5—7.)

L. M(oltesen): Traktaten mellem Danmark og Preussen. (Gads Danske Magasin 1907. 408—09.)

V. Pingel: I Anledning af Traktaten af 11. Jan. 1907. (Tilskueren 1907. 217—22.)

F. West: Januarkonventionen. (Varden V, 81—88.)

Konventionen af 11. Januar 1907. (Sønderjydske Aarb. 1907. 177—206.)

Edv. Brandes: Politik efter Rigsdagssamlingen. I—IV. (Politikens Kronik 10.—13. Aug. 1907.)

Topografi.

Detlefsen: Die ältesten Nachrichten über den deutschen Norden. (Die Heimat XVII, 1—8.)

A. W. Greely: A Handbook of Polar Discoveries. Boston.

Johs. Steenstrup: Danmarks Tab til Havet i den historiske Tid. (Hist. T. 8. R. I, 153—66.)

Johannes Steenstrup: Danske Stednavne, spredte Iagttagelser. (Flensborg Avis Nr. 112, 126, 135, 148, 230, 277.)

J. C. B. la Cour: Danske Gaarde. 1—48. H. Aarhus 1906—07.

Villads Christensen: Københavns Vækst og Udvidelse. (Hist. Meddelelser om København I, 1—46.)

V. A. Secher: Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie i Kristian IV's og Frederik III's Tid 1624—63. (Hist. Meddelelser om København I, 292—329.)

H. Weitemeyer: Nogle Planer og Kort over København fra Midten af det 18. Aarhundrede. (Hist. Meddelelser om København I, 275—91.)

Alb. Gnudtzmann og *Helmer Lind*: Stor-København. 1—40. H.

Fritz Stahl: Kjøbenhavn. (Architekten IX, 463—64, 468—70; jfr. 477—79.)
Oversat fra Berliner Tageblatt.

Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 19.)

Fr. Schiøtt: Nogle Blade af St. Annæ Kvarters Historie. (Architekten IX, 245—53, 257—65, 281—90, 312—18, 323—29.)
III. Sophiæ Amalienborg.

Leuning-Borch: „Islandsbrygge". (Architekten IX, 217—21, 225—30.)

E. Erstad-Jørgensen: Nikolaj Kirkeplads. (Architekten IX, 212—15, 370—71; jfr. P. Johansen smst. 221; Fr. Rasmussen og Chr. Axel Jensen smst. 236—39; Leuning-Borch smst. X, 21—24.)

V. Lorenzen: Spiret paa Nikolaj Taarn. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 18.)

Optegnelser af St. Petri Kirkes ældste Mindebog 1574—1674. Oversat og meddelt af *L. Bobé*. (Fra Arkiv og Museum III, 305—24.)

Thorvald Jørgensen: Slotsholmen. (Architekten X, 98—101.)

Chr. Hansen: Christiansborg. (Architekten IX, 273—78.)

Holger: Kristiansborg Slot. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 50.)

Christiansborg gennem Tiderne. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 8.)

H. U. Ramsing: Fra Udgravningen af Absalons Borg og Københavns Slot. (Gads Danske Magasin 1907. 737—47.)

Christiansborgs Ruiner. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 28.)

H. Trier: Gaarden Nr. 14 ved Stranden. (Hist. Meddelelser om København I, 167—85.)

Johannes Dam: Den gamle Ladegaard. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 13.)

A. C. Øst: Københavns Tvangs- og Arbejdsanstalt 1768—1908. (Tekn. Foren.s T. XXXI, 77—86.)

H. Weitemeyer: Graverboligen paa Assistens Kirkegaard og Jens Bang. (Hist. Meddelelser om København I, 65—93.)

R. P. Rasmussen: Den murede Galge paa Vesterfælled og de

jordiske Levninger af Greverne Struensee og Brandt. (Hist. Meddelelser om København I, 151—66.)

Niels P. Larsen: Det historiske Midtsjælland. (Fædrelandet I, Nr. 9, 3—5; Nr. 10, 2—4; Nr. 11, 7—8; Nr. 13, 2—4.)

Ogsaa som selvstændig Bog. Sorø.

Axel Linvald: Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—1774. (Slutn.) (Fra Arkiv og Museum III, 234—89.)

Anders Petersen: Præstetienden og Høsten i Bjeverskov Herred 1690. (Østsjæll. Aarb. VII, 79—111.)

Frederiksberg Kommune gennem 50 Aar. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 13.)

J. C. M. Hansen: Et kortfattet Uddrag af Livet i Frederiksberg Borgerforening 1882—1907. P.

Ikke i Bogh.

H. Olrik: Gurre. (Fra Frederiksborg Amt 1907. 103—10.)

„Lindegaarden“ og Kalundborg Kirke. Skal Kirkens Beliggenhed ødelægges? Af *C. M. Smidt*; de historiske Meddelelser ved *M. Mackeprang*. (Architekten IX, 453—62.)

K. M.: Fra Ruinfundene ved Kalundborg. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 32.)

Chr. Axel Jensen: Fra Skt. Nicolai i Køge. Studier under Kirkeinventariets Istandsættelse. (Fra Arkiv og Museum III, 341—74.)

Bindingsværkshuse i Køge. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 8.)

Arthur Fang: Gamle danske Herregaarde. Lystrup. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 1.)

Nærumgaard. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 16.)

Thorkild Gravlund: Reersø. (Danske Studier 1907. 25—58.)

J. Kornerup: Roskilde Minder. Udg. af Arthur Fang. Med et Forord og Forfatterens Biografi. Roskilde.

Arthur Fang: Vor Frue Kirke i Roskilde. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 26 og 31.)

Arthur Fang: Gamle Kildeskikke og Kildekultus. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 19.)

Om Kongekilden ved Roskilde.

Den nye Kirke i Rungsted. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 33.)

Sparresholm. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 34.)

Stevnsboere. (Østsjæll. Aarb. VII, 117—28.)

E. Holm: Sandflugtens Dæmpning i Tidsvildeegnen. (Fra Frederiksborg Amt 1907. 1—19.)

Skraa for St. Hansgilde i Uggeløse. Oversat af *Alfr. Krarup*. (Fra Frederiksborg Amt 1907. 98—102.)

H. Olrik: Helene-Kilde og Helenes Grav. (Gads Danske Magasin 1907. 889—94.)

Chr. Nicolaisen: Amagers Historie. 1. Del.

Anm. af M. Mackeprang i Fra Arkiv og Museum III. 218—22.

Holger: Dragør. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 42.)

Fra Hesselø. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 7.)

Hjortholm (ved Samsø). (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 16.)

M. C. Koefoed: Bornholmiana. (Bornholmske S. II, 199—204.)

J. A. Jørgensen: De gamle bornholmske Herreds- og Sognesegl. (Bornholmske S. II, 193—98.)

H. St. Holbeck: Kongebesøget paa Bornholm 1851. (Bornholmske S. II, 57—82.)

A. Fang: Aa Kirke. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 38.)

Alfr. Ipsen: Helligdomsgaarden. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 18.)

J. Bulmer: Højlyngen. Almindingen. Udmarksjorderne. (Bornholmske S. II, 101—10.)

Kay Larsen: Da Rønne fik Natvægtere. (Bornholmske S. II, 154—56.)

Emil Marquard: Et gammelt Brev om Kristiansø. (Fra Arkiv og Museum III, 290—97.)

Helge Bojsen Møller: Hesselagergaard. (Architekten IX, 481—90.)

Hanson: Renæssanceborgen ved Nyborg. (Fædrelandet I, Nr. 14, 5—6.)

Holckenhavn.

Holger: Horne Kirke. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 5.)

A. Fang: Skjellerup Kirke. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 35.)

A. Fang: Vissenbjærg Kirke. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 52.)

P. Storgaard Pedersen: Meddelelser om Ulves Forekomst i Jylland, særlig i Ringkøbing Amt. (Hardsyssels Aarbog 1907. 109—26.)

J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie. 2. Halvbd. Aarhus 1906.

St. Johannes Kirke i Aarhus. (Architekten IX, 501—06.)

Alfr. Ipsen: Herregaarden Astrup. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 29.)

K. Thøgersen: Præsten som kommunal Mand. Strejflys over Dybe-Ramme Kommunes Historie. (Hardsyssels Aarbog 1907. 62—78.)

Farup Kirke. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 27.)

P. Kristensen: Lidt om Haderup og Sevel Præsteembeder. (Hardsyssels Aarbog 1907. 150—52.)

P. Severinsen: Hardsyssel. (Hardsyssels Aarbog 1907. 3—9.)

Alfr. Ipsen: Herning og dets nye Museum. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 23.)

Th. Claudi West, A. Mentz og *J. N. A. Helms*: Hesselvig Enggaard. Aarhus. P.

E. Drøhse: Hobro beskrevet af en Almuekvinde (Dorthea Thomsen). (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 115—24.)

C. Klitgaard: Hvetbo Herred. 2. Del. Aalborg.

Jerne Kirke. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 25.)

A. Fang: Jernved Kirke. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 45.)

C. M. Smidt: Karup og dets Helligkilde. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 347—66.)

S. Hansen: Mellem Mølle i Voldum Sogn. (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 81—114.)

Holger: Herregaarden Odden. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 4.)

A. Fang: Gamle danske Herregaarde. Randrup. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 50.)

G. Stemann: Ribe i Stiftamtmand Moltkes Tid. (Fra Ribe Amt V, 157—212.)
1796—1811.

Chr. Axel Jensen: Ribe Domkirke. (Architekten IX, 293—306.)

V. Lorenzen: Jacob Helms og de danske Kirkebygninger. (Letterstedtske T. 1907. 331—51.)
Denne og den foregaaende er begge Anm. af Helms og Arrberg: Ribe Domkirke. Kbh. 1906.

L. Holst: Minder fra Skagen, især fra Midten af det 19. Aarhundrede. (S. t. jydsk Historie og Topogr. 3. R. V, 229—82.)

J. Estrup: Sønder-Haldherreds Tingsteder. (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 17—68.)

P. L. Hald: Fortidsminder i Thy og Hanherred. (Fædrelandet I, Nr. 14, 3—5.)

P. Eliassen: Fra de 8 Sogne. Bidrag til Tyrstrup Herreds Historie. (Vejle Amts Aarbøger 1907. 69—133.)

S. Nygård: Bidrag til nogle jydske hovedgårdes historie i nyere tid (1660—c. 1850). III. Vadskærgaard. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 283—346.)

Romanus: Thor Lange og hans Mindesmærker. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 36.)

Om Dronning Dagmar-Stenen i Vitten.

E. Drøhse: Nogle Aktstykker fra Ebeltoft Raadhusarkiv. (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 69—80.)

Johann Friedrich Dücker: Bilder aus der Schleswig-Holsteinischen Geschichte. 2. Aufl. Schleswig 1906.

Chr. Aug. Volquardsen: Aus schleswig-holsteinischer Geschichte. Lpz. P.

Das dänische „Manuel historique de la question du Slesvig" in anderer Beleuchtung. Flensb.

Af: Flensburger Norddeutsche Zeitung.

M. Lensch: Jan Adriaansz Leeghwater und seine Beschreibung der grossen Sturmflut vom 11. Okt. 1634. (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins f. Heimatkunde 1905—06. H. 3. (Husum 1907). 1—19.)

J. P. Bang: Den nordslesvigske Kirkesag. (Dansk Kirketidende. 62. Aarg. 721—26.)

Redaktør *Jessens* Artikler i Udvalg ved M. Jessen, f. Fibiger.

H. P. Hanssen-Nørremølle: Køllerpolitikken. (Sønderjydske Aarb. 1907. 295—360.)

Dagshistorie 1906. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen. (Sønderjydske Aarb. 1907. 361—68.)

E. Christiansen: Vort Værn mod Syd. (Vor Fremtid I, 26—39.)

Sønderjylland.

H. A. C. Philipsen und *C. Sünksen*: Das Dannewerk in Geschichte und Sage. 2. Aufl. Hamburg.

R. Struck: Die Beziehungen des Limes Saxoniae und des Dannewerks zur Topographie und Geologie ihrer Umgebung. (Mittheil. d. geograph. Gesellschaft und d. Naturhist. Museums in Lübeck. 2. R. 21. H. Lübeck 1906.)

Alfr. Ipsen: Haderslev i gamle Dage. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 9.)

Emil Bruhn: Nachrichten über und aus Coldenbüttel. (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins f. Heimatkunde Jahrg. 1905—06 (Husum 1907). 51—108.)

Ogsaa særskilt: Chronik von Koldenbüttel. Teil 1. Husum.

Chr. Kock: Königsburg. (Die Heimat XVII, 10—14.)

Ved Bonert, anlagt 1415.

Alfr. Ipsen: Mögeltönder og Slottet Schackenborg. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 3.)

H. Börensen: Pellworm wie es ist und war. Pellworm 1905.

R. Körner: Nordseebad Sankt Peter (von Husum). (Die Heimat XVII, 77—82.)

F. Konstmann: Die historischen Runensteine aus der Umgegend Schleswigs. (Die Heimat XVII, 153—67.)

L. Andresen: Troiburg. (Die Heimat XVII, 179—84.)

Detlef Detlefsen: Glückstadt, das heutige im alten. Glückstadt 1906.

Karl Mehlert und *P. Nissen*: Ut der stat tom Kyle. Geschichten und Sagen aus Kiels Vergangenheit für jung und alt. Kiel.

Brohm: Helgoland in Geschichte und Sage. Cuxhaven-Helgoland. 4°.

[Fr.] Bertheau: Das Herzogtum Lauenburg und die deutsche Frage in den Jahren 1848—50 (Forts.). (Archiv d. Vereins f. die Gesch. des Herzogtums Lauenburg VIII. 1. H. 41—74 og 2. H. 1—48.)

R. Svendsen: Beskrivelse af Mariatavlen i Balke kirke samt de paa universitetet beroende billeder fra samme kirke. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1906. 279—92.)

H. Meyer: Samlinger til Bergens Beskrivelse. 1. Bd. Udg. ved *B. E. Bendixen*. 4. H. Bergen.

O. A. Øverland: Den gamle Stavkirke paa Bjölstad i Hedalen. (Aftenposten. Kria. 1906. Nr. 178.)

H. Sinding-Larsen: Fjære Kirke. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsminders Bevaring 1906. 302—26.)

G. Graarud: Holmestrand og Omegn. En historisk Oversigt. H. 9—14. Kria.

Ivar Sæter: Hovedøens Kloster (1147—1532). (Varden V, 316—22.)

Niels Ryjord: „Munkeby" kirke ved Levanger. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1906. 293—98.)

K. Rygh: Nogle bemærkninger om „Munkeby" kirkes historie. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1906. 299—301.)

O. Nicolaissen: Undersøgelser i Nordlands amt 1906. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsminders Bevaring 1906. 327—40.)

Ivar Sæter: Lidt om Røros Værk. (Folkebladet XXVIII, 307—10.)

Samlinger til Stavangers Historie. Udg. af *A. E. Erichsen*. 2. Bd. Stavanger 1906.

J. Richter: Trondhjemsbilleder fra Reformationstiden. Trondhjem.

B. Trete: St. Jørgens Stiftelse 1607—1907. Trondhjem. P.

O. Olafsen: Ullensvang. En historisk-topografisk-statistisk Beskrivelse af Ullensvang Herred. Bergen.

Ivar Sæter: Gamle Tider i Østerdalen. (Folkebladet XXVIII, 84—86.)

O. Blümcke: Zur Topographie der Stettiner Fitte auf Falsterbo. (Hans. Geschichtsbl. 1907. 439—55.)

Lars Tynell: Gumlösa kyrkas funt. (Hist. T. f. Skåneland II, 356—67.)

Carl R. af Ugglas: Et arbete om Lunds domkyrka. (Letterst. T. 1907. 290—98.)

Anmeldelse af L. Weibull: Studier i Lunds domkyrkas historia. Lund 1906.

E. Wrangel: Om Lunds domkyrkas äldsta byggnadshistoria. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 19—23.)

P. G. Berggren: Kalmar stad och dess historia. Kalmar.

A. E. T. Olan: Marstrands historia, krigsminnen och badortslif. Göteborg 1906. 4⁰.

Effersøe: Færøernes Stilling i det danske Rige. (Atlanten IV, 99—108.)

Kongebesøget paa Færøerne. (Atlanten IV, 147—55.)

Daniel Bruun: Gammel Bygningsskik paa Færøerne. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1906. 85—246.)

Bogi Th. Melsteð: Islendinga Saga. 2. Bd. 2. H.

P. Hermann: Island in Vergangenheit und Gegenwart. 1—2. Bd. Lpz.

Bogi Th. Melsteð: Islands kulturelle Fremskridt i den nyeste Tid. Nogle Artikler. P.

Kr. Dahl: Islandsrejsen. (Gads Danske Magasin 1907. 1023—28.)

Svenn Poulsen og *Holger Rosenberg*: Islandsfærden. 1—3. H.

Islandsrejsen. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 43, 45, 47, 48.)

Kongens Rejse til Island. (Atlanten IV, 163—72.)

Knud Berlin: Island og Danmark. (Gads Danske Magasin 1907. 813—24.)

S. Fenger: Om Islands Stilling til Danmark. (Højskolebl. XXXII, 1155—62.)

G. Hannesson: Selvstyre eller Selvstændighed. Ved *Jon Stefansson*. (Tilskueren 1907. 141—59.)

E. Hjörleifsson: Danmark og Island. En historisk Redegørelse.

Ingvald Kieler: Danmark-Island. (Fædrelandet I, Nr. 15, 21, 22.)

M. Kristensen: Det islandske Spørgsmaal. (Højskolebl. XXXII, 273—88.)

Fr. Orluf: Islands Stilling i Riget. (Gads Danske Magasin 1907. 929—35.)

Henr. Ussing: Island og Danmark. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 283—96.)

Holger Wiehe: Det islandske Spørgsmaal. (Gads Danske Magasin 1907. 935—38.)

Daniel Bruun: Iceland. Routes over the Highlands. Sprengisandur and Kjalvegur.

C. Küchler: Unter der Mitternachtssonne durch die Vulkan- und Gletscherwelt Islands. Lpz. 1906.

K. Sapper: Island. (Geogr. Z. 13. Jahrg. 5—6. Heft.)

Þ. Thoroddsen: Lýsing Íslands. 1. hefti. Kauph.

C. G. Schack: Islands-Fiskeri. (Gads Danske Magasin 1907. 352—57.)

Meissner: Germanische Tempelruinen auf Island. (Korrespondenzblatt d. deutschen anthropol. Gesellsch. 38. Bd. 17—19.)

Poul Vibæk: Grønlands Historie i Omrids. (Atlanten IV, Nr. 39—41.)

Ogsaa som Særtryk.

Aage Ibsen: Grønland. (Liv og Kultur I, 76—81, 129—34.)

Axel Hamberg: Om eskimåernas härkomst och Amerikas befolkande. (Ymer XXVII, 15—48.)

C. Ryberg: Kolonierne i Grønland. (Fædrelandet 1. Aarg. Nr. 1, 2, 4.)

Breve fra Grønlændere, samlede og oversatte af *Knud Rasmussen*. (Atlanten IV, 8—58.)

Johanne Wagner: Danske i Grønland. (Højskolebl. XXXII, 1089—1100, 1161—66.)

H. U. Ramsing: De sidste Aars Arbejde i Dansk Vestindien. (Atlanten IV, 83—93.)

F. P. Hiort-Lorenzen: Den økonomiske Krise i Dansk-Vestindien. (Nationaløkon. T. 3. R. XV, 113—43.)

Kay Larsen: De dansk-ostindiske Koloniers Historie. I: Trankebar. 4⁰.

Kay Larsen: Danske Kapertogter i den bengalske Havbugt. 1642—1648. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 434—42.)

Kay Larsen: Det første danske Nikobar-Foretagende 1755—1760. (T. f. Søvæsen 78. Bd. 527—41.)

Kay Larsen: Rebellerne i Trankebar. Et Stykke dansk Koloni-Historie. (Gads Danske Magasin 1907. 618—26.)

Biografi.

Carl S. Petersens Anm. af Memoirer og Breve udg. af *Jul. Clausen* og *P. F. Rist* I—III (1905—06) i Danske Studier 1907. 121—27.

V. Richter: Dødsfald i Danmark 1761—90. (Odense.)

Jul. Bidstrup: Dødsfald i Danmark 1906. Tillæg til Personalhist. T.

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Kjøbenhavns nedlagte Kirkegaarde indenfor de gamle Volde. VIII. Kirkegaarden ved den tysk-fransk reformerte Kirke. (Personalhist. T. 5. R. IV, 283—86.)

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Toksværd og Rønnebæk. (Personalhist. S. IV, 5—8.)

Rejseoptegnelser fra Kirker og Kirkegaarde [1854]. Af *H. J. Huitfeldt-Kaas'* efterladte Papirer. (Personalhist. T. 5. R. IV, 236—51.)

Henrik Ussing: Nogle gamle „Testimonier". (Vejle Amts Aarbøger 1907. 202—25.)

A. Thiset: Uddrag af Fru Jytte Gyldenstiernes Slægtebog. (Personalhist. T. 5. R. IV, 1—30.)

Th. Hauch-Fausbøll: Slægthaandbogen (Tillæg til Personalhist. S.) 1906—07.

Slægterne Krag, Kühle (von der Aa Kühle), Langhorn, Larsen (Helweg-Larsen, Liljefalk, Lassen), Laub, Lautrup, Lehmann, Lemvigh, Lindegaard, Linnemann, Lund, Troels-Lund, Lundbye, Lunding, Lunn, Madvig, Magius, Le Maire, Manthey, Mantzius, Marcher, Matthison-Hansen, Mazar de la Garde.

A. H. Nielsen: Stamtavle over Familierne Kjellerup og Streyberg. Aalborg 1906. 4to.

Hanna Henriette Jacobsen: Stamtavle over Familjerne Meer, Petersen, Jacobsen, Martens, Broch, Knutzen m. fl. Stavanger. P.

Stamtavle Lund-Lorentz-Herløw. P.

J. P. Jørgensen: Slægterne paa Brydegaard og Øbakkegaard i Ledøje Sogn samt Ryttergaarden Nr. 3 af Pederstrup Sogn. Roskilde. Tværfol.

Ikke i Bogh.

Viggo Bendtsen og *Vilh. Milthers*: Slægten fra Fastergaard. Slægtregister med Oplysninger om Gaarden og dens Beboere 1534—1843. Odense.

H. F. Grandjean: Tilføjelser og Rettelser vedrørende Slægterne Romer, Lerche og Fogh. (Personalhist. T. 5. R. IV, 290—93.)

Allgemeine deutsche Biographie. Lief. 261—66 (Nachträge: Nitzsch-Schorlemer). Lpz.

E. F. S. Lund: Danske malede Portrætter. 8. Bd. 5—8. H. 4^{0}.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog 1908. 25. Aarg.

Max W. Grube: Deutsche Edelleute in dänischem Hofdienst 1559—1648. (Vierteljahrschr. f. Wappen-, Siegel- nnd Familienkunde 35. Jahrg. 3. H.)

E. Dam: Danske Farmacevter 1769—1828. (Farmacevtisk Lommehaandbog 1908 (Randers 1907). 74—83.)

Farmacevtiske Kandidater 1875—1907. (Farmacevtisk Lommehaandbog 1908 (Randers 1907). 85—157.)

C. H. Sthyr og *H. F. Øllgaard*: Filolog- og Magister-Stat.

Breve fra danske filologer ved *F. Jónsson* og *Carl S. Petersen*. (Danske Studier 1907. 202—13.)

V. Hostrup Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd. Genealogiske Efterretninger. 3. (Slutnings-)Hæfte.
Ikke i Bogh.

S. Hennings: Meddelelser om Demitterede fra Herlufsholm. 3. Bd. Fortsættelse af Alb. Leths og G. L. Wads Værk. 1. H.: 1887—1905.

S. Hennings og *O. Jensen*: Meddelelser om Herlovianere, der ikke ere demitterede fra Herlufsholm. Tidsrummet fra Aaret 1849. 5. Hefte: 1890—1900. (1906.)
Trykt som Manuskript.

Den danske Lægestand 1901—1907. 8. Udg. ved *J. Johnsson* og *K. Dehlholm*.

V. Richter: Danske Postembedsmænd med kongelig Udnævnelse 1750—1906. Odense.

Dødsfald i Postetaten. (Aarb. f. d. danske Postvæsen XVII, 181—99.)
C. C. D. Vermehren, F. J. Ibsen, C. A. Trampe, Chr. Schou, H. Jensen, O. P. A. Bohn, C. V. Rasmussen, L. C. Larsen, C. H. W. Idel, P. P. Honoré, S. A. Paaby, J. M. Specht, C. B. Pallesen, T. Bloch.

P. B. Grandjean: Nogle Gravskrifter over Præster. (Kirkehist. S. 5. R. III, 810—11.)
I Strøby og Holtug Kirker.

J. A. Jørgensen: Series pastorum eller Fortegnelse over Præsterne paa Bornholm siden Reformationen. Rønne.

Sofus Elvius: Biografier og Portrætter af Studenterne fra 1857. (Odense.)

Studenterjubilarer (fra 1857). (Ill. T. 49. Bd. Nr. 10.)

M. C. Mathiesen: Sønderjydske Mænd. (Vor Fremtid I, 96—109, 149—61.)

Biografier. Samlede og udg. paa Tune Landboskole Vinteren 1905—06. Horsens (1906).

Ikke i Bogh.

G. L. Grove: Ny Bidrag til Oplysning om Curt Adelaer. (Personalhist. T. 5. R. IV, 197—235.)

C. Klitgaard: Hans Jørgen Lemwigs Beretning om Hr. Bertel Agerholms Syner. (Hardsyssels Aarbog 1907. 10—21.)

H. J. Barstad: Den østerrigske [danskfødte] Generalmajor Alf Nicolai Alfsen (1703—79). (Personalhist. T. 5. R. IV, 178—83.)

H. Brix: H. C. Andersen og hans Eventyr. (Disputats.)

V. Vedel: Den Andersen'ske Eventyrdigtning. (Tilskueren 1907. 494—502.)

Anm. af Dr. Brix's Disputats.

V. Wanscher: H. C. Andersens Fortællekunst. (Liv og Kultur I, 35—43.)

O. Geismar: Vilhelm Andersen. (For Kirke og Kultur XIV, 274—85.)

P. Andræ: Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden. Fortsættelse af det i Okt. 1905 udgivne Mindeskrift. 1. og 2. forøgede Udg.

A. Dolleris: Carl Bagger. En biografisk Skildring af Digteren og hans Hustru. 1.—2. Udg. Odense.

H. Schwanenflügel: Carl Bagger. Skitse af et Digterliv.

Anm. i Personalhist. S. IV, 53—60.

Carl Bagger. En Hundredaarsdag. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 34.)

En kortfattet Biografi over Doctor, Professor og Biskop Nicolai Edinger Balle. P.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Wilh. Marstrand: Om Slægten Barfod. (Personalhist. T. 5. R. IV, 194—96.)

Eiler Nyström: Chr. Fr. v. Bech og hans Slægt.
Ikke i Bogh.

V. Bergsøe: Henrik Ibsen paa Ischia og „Fra Piazza del Popolo“. Erindringer fra Aarene 1863—69.

Aage Friis: Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og Optegnelser vedrørende Familien i Tiden fra 1750 til 1835. 2. Bd.
Ogsaa en tysk Udg.: Bernstorffsche Papiere. 2. Bd.

O. Geismar: Edv. Blaumüller. (For Kirke og Kultur XIV, 92—105.)

C. Klitgaard: Baggesens Biografi af Biskop Tønne Bloch. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 141—51.)

Andreas Bojsen. Et Mindeskrift, udg. af *Lars Andersen* (1906). Høve.

Th. Borch: Stamtavle over den fra Simon Sørensen, Lundsby, Aadum Sogn, Nørre Horne Herred, Ringkjøbing Amt, Jylland, nedstammende Slægt Borch. Skien.

Tychonis Brahei, et ad eum doctorum virorum epistolae ex anno 1588 et sequentibus annis. Nunc primum collectae et editae a *F. R. Friis*. Fasc. 9. 4⁰.

Erik Henrichsen: Edvard Brandes. (Tilskueren 1907. 693—717.)

Georg Brandes: Levned. Et Tiaar [1871—80].
Anm. af P. Levin i Det ny Aarhundrede V, 192—95.

Max Grohshenig: Slægten Breinholt. Odense.

Carit Etlar: Minder. Folkeudg. 1.—18. H.

Hjalmar Christensen: Johan Nordahl Brun og Bergen. (Samtiden XVIII, 374—87.)

H. O. Lange: Overbibliotekar, Dr. phil. C. W. Bruun. (Bogvennen 1904—06. 5—12.)

Hans Kildeby: Hans Peter Børresen. En dansk Missionær.

Clara Thue Ebbell: En bergensk lejlighedspoet for 100 aar siden. (For Kirke og Kultur XIV, 372—79.)
Bernt Børretzen.

P. Munch: En slagen Mand. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 169—75.)
J. C. Christensen.

Th. Munch: Blyantens muntre Mestre. II. Rasmus Christiansen. (Gads Danske Magasin 1907. 772—78.)

P. S. Vig: Præsten Claus L. Clausen. Et Bidrag til den dansk-norske evangelisk-lutherske Kirkes Historie i Amerika i det 19. Aarhundrede. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 24—47.)

C. Klitgaard: Valdemar Daa og hans Døtre. (Personalhist. T. 5. R. IV, 268—82.)

(Andreas Bruun:) Jens Vilhelm Dahlerups Liv og Virksomhed. Med 6 Tavler i Fol.

Anton Rosen: Jens Vilhelm Dahlerup. (Gads Danske Magasin 1907. 489—96.)

Jens Vilhelm Dahlerup. (Architekten IX, 177—87.)

C. Asschenfeldt-Hansen: Provst Deichmann. P.

E. A. Thomle: Lidt om Familien Deramm. (Personalhist. T. 5. R. IV, 286—89.)

E. Dröhse: Niels Ebbesens Statue og lidt om Ridderens Slægt. (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 142—48.)

Max Sauerlandt: Christoffer Wilhelm Eckersberg. (Das Museum X, 41—44.)

H. K. Eggers: Geschichte des Geschlechtes Eggers. 3. Bd. Lübeck. 4⁰.

Ikke i Bogh.

E. A. Thomle: Familien Essendrop i Norge. (Norsk T. f. Genealogi II, 81—105.)

Alfr. Ipsen: Danske Mænd. I. Landsoldatens Forfatter [P. C. F. Faber]. (Fædrelandet II, 5—6, 24—26.)

Lidt om Nordlandspræsten Hans Falster og hans Slægt. Af *Axel Hagemanns* efterladte Papirer. (Personalhist. T. 5. R. IV, 254—57.)

Et Mindesmærke for Finsen i Thorshavn. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 48.)

Poul Lindholm: Fra Starup Sogn I: Niels Fischer paa Højgaard. (Vejle Amts Aarbøger 1907. 177—201.)

Docent Fjords Minde. P.

Særtryk af Nationaltidende.

Lorenz Frølich: Optegnelser om de ældre Konstnere, som

have bidraget til min Udvikling. (Julebogen 6. Aarg. 7—25.)

O. Olafsen: Et Par genealogiske Meddelelser om Galtung-Slægten. (Personalhist. T. 5. R. IV, 190—92.)

Eiler Nyström: Den danskfødte Violoncellist Georg Andreas Gehrmanns Barndom og første Ungdom. (Fra Arkiv og Museum V, 204—17.)

P. B. Grandjean: Familien Glahns Slægtebog. 4⁰.

Breve fra Hans Gram (1685—1748). Udg. af *Herman Gram*.

Th. Hauch-Fausbøll: Om den danske Stamfader til Slægten Grandjean. (Personalhist. S. IV, 3—4.)

C. E. A. Schøller: Om Skovrider Ludvig Grandjeans Fader. (Personalhist. T. 5. R. IV, 289—90.)

J. C. Bay: Fru Kristina Grundtvig. Cedar Falls, Iowa.

F. Rønning: N. F. S. Grundtvig. Et Bidrag til Skildring af dansk Åndsliv i det 19. Århundrede. 1. Bd. 1—2. Del.
Jfr. L. Schrøder i Højskolebl. XXXII, 649—50, 1329—34.

P. N. Petersen: Hvorfor nedlagde Grundtvig sit Embede 1826? (Dansk Kirketidende 62. Aarg. 513—22.)

O. I. Rahbek: Lidt om Ulrik Frederik Gyldenløve, hans Moder og Slægt. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 39.)

P. Severinsen: Et Klagebrev til Christian II over Knud Gyldenstjerne til Tim. (Hardsyssels Aarbog 1907. 147—49.)

Portrætmalerens [ɔ: Hans Hansens] Dagbog (1793—1797).
Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. VI.

En af Stadens 32 Mænd. Brændevinsbrænder P. C. Hansens Optegnelser. (Hist. Meddelelser om København I, 244—53.)

L. C. Hansen: Meddelelser om Johan Ludvig Heibergs Lærer, Peder Hansen. (Fra Frederiksborg Amt 1907. 20—46.)

N. M. R. Stenbæk: Tyge Hansen, Ferritslev, og det grundtvigske Liv paa Fyn. (Højskolebl. XXXII, 505—12, 561—66.)

Stamtavle over Familien Haugsted. P.
Ikke i Bogh.

G. F. Heiberg: Slægten Heiberg. Personalhistoriske og genealogiske Oplysninger. Kria.

J. Fr. Dücker: Eine interessante Persönlichkeit aus den Jahren der Erhebung. (Die Heimat XVII, 82—87.)
Hans Helgesen.

L. Schrøder: Jacob Helms og Askov Højskole. (Højskolebl. XXXII, 288—98.)

L. Schrøder: Dr. Jacob Helms og Restaurationen af Ribe Domkirke. (Højskolebl. XXXII, 335—40.)

H. Stemann: Minder fra Biskop Hertz's Tid efter hans Datters Optegnelser. (Fra Ribe Amt V, 1—36.)

Hartvig Munthe: Birgitte Christine Hielm (1739—1820). En norsk Præstekones Levnedsløb. (Personalhist. T. 5. R. IV, 89—120.)

Sigurd Smith: En Verdens-Opfindelse og en dansk Opfinder. Søren Hjorth og Dynamoprincipet. (Gads Danske Magasin 1907. 464—73.)

L. Schrøder: V. J. Hoff. (Højskolebl. XXXII, 921—38, 967—78, 993—1004.)

Til Minde om Pastor V. J. Hoff. P.

P. A. Rosenberg: Ludvig Holberg som Digter og Tænker. P.
Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 122.

H. Trier: Holberg og den danske Skueplads. (Danske Studier 1907. 140.)

H. Weitemeyer: En Notits om Ludvig Holberg. (Hist. Meddelelser om København I, 256.)

Marie Stub Irgens: Ludvig Holberg i „Bergens Beskrivelse“. En litteraturhistorisk studie. Kria. 1906. P.

Bering Liisberg: Agent Holck, de Fattiges Tolk.

R. P. Rasmussen: Landskabsmaler H. G. F. Holm og hans Billeder. (Hist. Meddelelser om København I, 257—74.)

N. Sodborg: Johannes Holm. (Hist. Aarbog f. Thisted Amt 1906. 36—41.)

M. Pontoppidan: Elise Hoskier. Portrait religieux. Paris.

H. Kr. Hovmøller: Den Hovmøllerske Slægtebog. 2. Del.
Ikke i Bogh.

Edm. Warburg: Hørup i dansk Politik. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 298—307.)

P. D. Steidl: Jacobus Dacianus. (Varden V, 16—20.)

S. H. Finne-Grøn: Optegnelser af biskop Jens Nielsens tjener, senere sogneprest til Aas hr. *Bernt Jacobsen*. (Norsk T. f. Genealogi II, 106—20.)

Biskop *Laurits Jacobsen* (*Hindsholm*)*s* Dagbog fra 1651 til 1663. Ved H. F. R(ørdam). (Slutn.) (Kirkehist. S. 5. R. III, 703—40.)

Franz von Jessen: Begivenheder, jeg oplevede. 1—2. Opl.

P. Andresen: Rigsdagsmand, Redaktør J. Jessen (1854—1906). (Højskolebl. XXXII, 33—40.)

Ingvald Kieler: Hørup-Jessen. En Paralel! (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 15—20.)

H. L. Møller: Redaktør J. Jessen. (Sønderjydske Aarb. 1907. 143—76.)

C. E. A. Schøller: Fremmede Adelsslægter i Danmark. XVI. v. Johnn. (Personalhist. T. 5. R. IV, 85—87.)

P. Lauritsen: Danske Mænd. II. J. P. Junggreen. P.

G. Schousboe-Jensen: Præsten C. F. Junghans og hans Optegnelser 1793—1829. (Fra Ribe Amt V, 93—123.)

Ferdinand Jensen: Digteren Kaalund. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup III, 47—62.)

B. Paludan-Müller: Peter Chr. Kierkegaard 1805—88. Personlige Minder. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup II, 129—70.)

Ogsaa som Særtryk. Kolding.

Jens Tandberg: Søren Kierkegaard. (For Kirke og Kultur XIV, 166—77, 198—210.)

Vilh. Wanscher: P. V. J. Klint. (Architekten IX, 165—71.)

C. Klitgaard: Et Pseudonym. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 367—68.)

„Stændervisens“ Forf. Jens Thamsen (= C. Klitgaard).

O. E. Jørgensen: En betydningsfuld dansk Opfindelse. (Gads Danske Magasin 1907. 697—99.)

Maskindirektør Knudsens Mælkecentrifuge.

Jannik Lindbæk: Jakob Knudsens Teologi. (Højskolebl. XXXII, 209—20.)

H. R. Hiort-Lorenzen: Krüger i Berlin. (Sønderjydske Aarb. 1907. 207—94.)

L. Schrøder: Et Hundredaarsminde. (Højskolebl. XXXII, 1611—16.)
Peder Lauridsen (1807—80).

O. Geismar: Svend Leopold. (For Kirke og Kultur XIV, 549—62.)

L. Bobé: Kontreadmiral Christian Lerches Selvbiografi. (Personalhist. T. 5. R. IV, 258—67.)

Fr. Schiøtt: Gerhardt Hansen de Lichtenberg og hans Byggevirksomhed. (Architekten IX, 437—41, 445—52.)

P. Storgaard Pedersen: Christen Sørensen Longberg eller Longomontanus. (Hardsyssels Aarbog 1907. 127—39.)

E. A. Thomle: Om Skibsfører Hans Sahlgaards Hustru Anne Cathrine Lunds Forældre. (Personalhist. T. 5. R. IV, 87—88; jfr. S. H. Finne-Grøn smst. 196.)

Axel Linvald: Tønne Lüttichau og hans Stilling til Landbospørgsmaalet 1769. (Hist. T. 8. R. I, 69—80.)

Læssøe-Bautastenen. (Vort Forsvar Nr. 697.)

E. Marquard: Slægten Lønborg. Slægtebogsoptegnelser og Stamtavler vedrørende Slægterne Lønborg, Listov, Strolle, Harlev og Trønner. (Personalhist. T. 5. R. IV, 51—85, 166—78.)

H. Wulff: Madvig og Forsvarssagen. (Vort Forsvar Nr. 685; jfr. ogsaa Nr. 682 og 684.)

Hans Magnussen: Chr. Karl Magnussen. (Die Heimat XVII, 225—34.)

H. Rosendal: Susette Mariboe, f. Dalgas. (Højskolebl. XXXII, 1561—68, 1593—1604, 1665—72, 1711—18.)

A. T. Gløersen: Slægten Meidell i Norge og Danmark. 2. H. Kria. 1903.

P. Storgaard Pedersen: Et Brev fra Aaret 1807. (Hardsyssels Aarbog 1907. 140—46.)
Fra A. E. Meinert.

Uddrag af et Brev fra C. Molbech til hans Fader Prof. J. C. Molbech. (Julebogen 6. Aarg. 155—60.)
Af 12. Sept. 1807.

E. A. Thomle: Chr. Gran Molberg. (Personalhist. T. 5. R. IV, 31—36.)

E. Gigas: En theologisk Professors diplomatiske Mission. (Hist. T. 8. R. I, 185—253.)
D. G. Moldenhawers Rejse til Spanien 1786—87.

P. Andresen: Redaktør Johannes Moldz. (Højskolebl. XXXII, 107—14.)

M. Eskesen: Ludvig Müllers Saga. Kolding.

(*J. S. Møller*:) Familien Møllers Slægtebog. Randers. 4⁰.
Trykt som Manuskript.

Herman Bang: Julie Møller. (Gads Danske Magasin 1907. 1029—30.)

Fru Jutta Bojsen Møller. (Højskolebl. XXXII, 361—78.)

Fru Jutta Bojsen Møller. (Kvinden og Samfundet XXIII, Nr. 33—35.)
Ogsaa som Særtryk.

Erik Henrichsen: N. Neergaard. (Tilskueren 1907. 990—1007.)

A. Levring: En Bedemand og Skaffer. (Aarbog, udg. af Randers Amts hist. Samfund I, 139—41.)
Andreas Nielsen.

Andr. Brandrud: Biskop, dr. theol. Fr. Nielsen. (Norsk theol. T. VIII, 105—10.)

Taler ved Biskop, Dr. theol. Fr. Nielsens Bisættelse og Jordefærd. Aarhus. P.

Endnu en Gang Universalgeniet. (Østsjæll. Aarb. VII, 112—16.)
Niels Nielsen.

P. Andersen: Statskonsulent P. Nielsen, Tystofte. Odense.

Jon Olafssons Oplevelser som Ostindiefarer under Christian IV. I Oversættelse ved *S. Bløndal*. (= Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. VII.)

Troels-Lund: Peder Oxe. Et historisk Billed. 3. Opl.
Anm. af P. Engelstoft i Hist. T. 8. R. I, 307—24, af K. Fabricius i Letterst. T. 1907. 149—53.

A. W. Rasch: Præsterne Anders og Peder Pedersen. Et lidet Supplement til Lampes Præstehistorie. (Personalhist. T. 5. R. IX, 251—54.)

H. F. Rørdam: Et lille Bidrag til Salmedigteren Arvid Pedersens Historie. (Kirkehist. S. 5. R. III, 805—07.)

Axel Petersen: Familien Petersen fra Aventoft. P.

Joachim Ludvig Phister. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 33.)

En Tragedie fra Pietismens Tid. Af *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 178—96.)
Om den sindssyge Præst Peter Chr. Piper 1734.

Chr. Gulmann: Henrik Pontoppidan. (Ord och Bild XVI. 101—12.)

Brevvexling mellem Ægteparret Pram og Oluf Christian Olufsen under dennes Udenlandsrejse 1793—96. Meddelte af *H. Ehrencron-Müller*. (Slutn.) (Personalhist. T. 5. R. IV, 121—65.)
Ogsaa særskilt.

Ole Rambech Bugge: Familien Rambech, der nedstammer fra sorenskriver i Orkedalen Anders Rambech. Trondhjem. P.

P. Rasmussen: Et Par Blade af mit Liv og Levnet nedskrevne for Familie og Venner. 2. Udg. Aarhus.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

R.: Franz Christopher Reimers. (Die Heimat XVII, 201—08.)

E. Bruhn: Johann Rist aus Wedel. Ein Kulturbild aus der Zeit des dreiszigjährigen Krieges. (Die Heimat XVII, 57—66.)

Slægten Ritzau, samlet af afd. Direktør *E. N. Ritzau*, suppleret og udg. ved *Th. Hauch-Fausbøll*. (Personalhist. S. IV, 9—53.)
Ogsaa som Særtryk.

Et Brev fra H. N. Rosenkjær. (Hist. Meddelelser om København I, 330—31.)

L. Kolderup-Rosenvinge: Emil Rostrup. En Levnedsskildring. (Botanisk T. XXVIII, 185—98.)

W. Behrend: Henrik Rung. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 27.)

C. E. A. Schöller: Fremmede Adelsslægter i Danmark. XVII: Röder. XVIII: Römer. (Personalhist. T. 5. R. IV, 184—87.)

A. Gommesen: Peter Rønne. (Højskolebl. XXXII, 475—82. 571—74, 585—88, 635—38, 703—10, 769—74, 795—98.)

Stamtavle over Simon Carstensen Schiødt's og Anna Kirstine

Harboe's Efterkommere. Udg. af Bestyrelsen for Klokker Ludvig Holger Kruse's Familielegat. 4°.
Ikke i Bogh.

Holger: Mindesmærkerne over Schleppegrell og Læssøe. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 1.)

Th. Munch: Blyantens muntre Mestre. I. Alfred Schmidt. (Gads Danske Magasin 1907. 410—16.)

Ludv. Schrøder: Minder fra Kjøbenhavn, Rødding og Askov i Sextierne. (Gads Danske Magasin 1907. 417—30.)

H. F. R(ørdam): Et Træk af det religiøse Liv i det 17. Aarhundrede. (Kirkehist. S. 5. R. III, 811.)
Om Malte Sehested († 1662).

Johs. Lindbæk: Biskop Niels Skave og Sorø kloster. (Hist. T. 8. R. I, 254—83.)

H. Nutzhorn: Fæstebonden Peder Smed i Bukkerup. (Fra Holbæk Amt 1907. 62—107.)

L. Bobé: Hans von Spiegel til Borgeby, Kong Frederik II.s Kammertjener. (Hist. T. f. Skåneland II, 349—55.)

General *F. W. Stabell's* autobiografi. Meddelt af *W. Lassen*. (Norsk T. f. Genealogi II, 121—44.)

A. Moltke: Oberst Otto Konrad Fr. Staggemeier. Fredericia. P.

Fr. Weis: Prof. Vilh. Storch 1837 — 21. Juli — 1907. (T. f. Landøkonomi 1907. 441—53.)
Ogsaa som Særtryk.

V. Ammundsen: Anders Sunesen. (Kirkehist. S. 5. R. III, 650—64.)

A. *J. Eriksholm*: En Degn i Havrebjerg. Frideric Petri Svane Africanus. (Fra Holbæk Amt 1907. 32—49.)

S. E. Svendsen: En gammel Postmands Erindringer og Betragtninger. Bidrag til den nyere Tids Posthistorie (1855—1900).

E. Michelsen: Herman Tast, Vorkämpfer der Reformation in Schleswig-Holstein. (Real-Encyklopädie f. protestantische Theologie und Kirche. Bd. 10. 3. Aufl. Lpz.)

L. E. Thrane: Fra Empiretiden. Tidsbilleder af en københavnsk Haandværkerfamilies Liv.

S. H. Finne-Grøn: „Jomfru Adelus" og hendes ægtefæller.

Slegten Thue af Christianssand. (Norsk T. f. Genealogi II, 145—160.)

M. Mackeprang: Lidt mere om „Fru Merte“ og misvæxten på Lindersvold. (Fra Arkiv og Museum III, 222—23.)

Fru Merte Sophie Urne.

C. C. Lausen Utzon: Familien Utzon. Kolding.

D. Thrap: Af Familien Vangensteens Papirer. (Personalhist. T. 5. R. IV, 37—51.)

Povl Baumann: Vilhelm Wanscher og Architekterne. (Architekten X, 88—90; jfr. Martin Borch smst. 101—03.)

Walter Christmas: Aage Westenholz. (Gads Danske Magasin 1907. 187—94.)

Gunnar Sadolin: Kr. Zahrtmann. (Liv og Kultur I, 119—21.)

Alb. Sergel: Oehlenschläger in seinen persönlichen Beziehungen zu Goethe, Tieck und Hebbel nebst einer Oehlenschläger-Bibliographie. Rostock i. M.

En besynderlig Vielsestale [til unævnte Personer]. Ved *C. Klitgaard*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 807—10.)

Af Provst Bræmer i Randers (1720—54).

Mors gamle Minder. Den 29. Juni 1906. (1906.)

Ikke i Bogh.

Erinnerungen einer alten Schleswig-Holsteinerin. Lübeck.

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebl... 32. Bd. — I. T. = Illustreret Tidende 48. Bd. — T. f. S. = Tidsskrift for Sø... 78. Bd. — V. F. = Vort Forsvar.

Etatsraad Frantz Th. Adolph. (I. T. Nr. 19.) — Kobbersmedemester R. Adrian. (I. T. 49. Bd. Nr. 6.) — Prof. H. Amberg. (I. T. Nr. 51.) — Etatsraadinde C. Amsinck. (I. T. 49. Bd. Nr. 11.) — Komponisten Fritz Andersen. (I. T. Nr. 50.) — Fhv. Folketingsmand Niels Andersen. (I. T. Nr. 28.) — Oscar Arlaud. (I. T. Nr. 38.) — Generalløjtnant J. J. Bahnson. (I. T. 49. Bd. Nr. 8.) — *Niels Petersen*: F. Bajer. (I. T. Nr. 30.) — *J. Aarsbo*: Chr. Barnekow. (Hbl. 1031—3..) — *Will. B.*: Prof. Chr. Barnekow. (I. T. Nr. 45.) — Kaptajn A. V. H. Baumann. (I. T. Nr. 51.) — Generalmajor C. H. F. R. Baumann. (V. F. Nr. 682.) — Generalmajor C. H. F. R. Baumann. (I. T. Nr. 19.) — *A. P.*: Forstander F. Bech. (I. T. Nr. 19.) — Organist Johs. Bech. (I. T. Nr. 51.) — Cyclefabrikant L. Bendixen. (I. T. 49. Bd. Nr. 10.) — *H. Lind*: Otto Benzon. (I. T. Nr. 20.) — Pastor T. A. Bernth. (I. T.

Nr. 23.) — Direktør E. F. A. Bilsted. (I. T. Nr. 48.) — *H. L.*: Jenny Blicher-Clausen. (I. T. Nr. 19.) — Premierlieutenant K. J. A. Bohr. (I. T. Nr. 48.) — Redaktør A. C. Bondegaard. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Godsejer, Ritmester Harald Branth til Sønder Elkær. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — Frøken I. Brockenhuus-Løwenhielm. (I. T. 49. Bd. Nr. 8.) — Folketingsmand Søren Brorsen. (I. T. Nr. 52.) — Prof. Fr. Buhl. (I. T. 49. Bd. Nr. 9.) — Kunstfyrværker Busch. (I. T. Nr. 50.) — Grosserer Wilh. Bähncke. (I. T. 49. Bd. Nr. 4.) — Dr. med. D. Bølling. (I. T. Nr. 31.) — *J. T.*: Dr. Heinrich Callisen. (I. T. Nr. 40.) — Oberst Chr. Fr. Carlsen. (I. T. Nr. 15.) — Redaktør Carl Carstensen. (I. T. Nr. 17.) — *Vald. Schmidt*: Riis Carstensen. (I. T. Nr. 34.) — *W. Dreyer*: Arnt Christensen. (Ugeskr. f. Læger 1907. 22—24.) — Journalist Chr. Christensen. (I. T. Nr. 52.) — Frk. Sophy Christensen. (I. T. 49. Bd Nr. 6.) — Dr. med. Viggo Christiansen. (I. T. Nr. 29.) — Direktør J. Fr. Cridland. (I. T. 49. Bd. Nr. 10.) — Etatsraad Dahlerup. (I. T. Nr. 18.) — Chr. Dalsgaard. (I. T. Nr. 20.) — Konsul E. F. Dan. (I. T. Nr. 43.) — Postmester, Kaptajn Dencker. (I. T. Nr. 35.) — Søminemester L. A. van Deurs. (I. T. Nr. 30.) — L. A. Doberck. (Architekten IX, 230.) — Kunstsmedemester Doberck. (I. T. Nr. 23.) — *U.*: Kammerjunker Holger Dons. (I. T. Nr. 40.) — Prof. P. Dorph. (I. T. Nr. 17.) — Dansk Architekt i Frankrig (Dorph-Petersen). (Architekten X, 9—15.) — Theaterdirektør Dorph-Petersen. (I. T. Nr. 31.) — *P. A.*: V. F. A. Drackenberg. (T. f. S. 31—32.) — Borgerrepræsentationens Formand, Læge Duurloo. (I. T. Nr. 50.) — Viggo C. Eberth. (I. T. Nr. 32.) — Landskabsmaler E. R. Eilersen (I. T. Nr. 22.) — Fhv. Skoleinspektør Ellermann. (I. T. 49. Bd. Nr. 9.) — Direktør Erritzøe. (I. T. Nr. 32.) — *V. G.*: Generalkonsul Joh. Vald. Faber. (I. T. 49. Bd. Nr. 7.) — Overassistent C. Fabricius. (I. T. 49. Bd. Nr. 10.) — Skovrider V. Fabricius. (I. T. Nr. 52.) — Stationsforstander Feilberg. (Dansk Jernbaneblad Nr. 509.) — Frk. Thora N. Fiedler. (I. T. 49. Bd. Nr. 10.) — K. L. Fogtmann. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 216—18.) — *Knud V. Rosenstand*: Til Dr. phil. Johs. Forchhammer. (I. T. Nr. 25.) — *Homo*: Etatsraad W. Fridericia. (Dansk Jernbaneblad Nr. 532.) — *L. W.*: Etatsraad W. Fridericia. (Ingeniøren XVI, 297.) — Etatsraad W. M. Fridericia. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — Etatsraad W. M. Fridericia. (Järnbanebladet 30. årg. Nr. 20.) — Postmester C. C. H. Friis. (I. T. 49. Bd. Nr. 8.) — Fabrikant Robert A. Fraenckel. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — Fhv. Overlæge Fürste. (I. T. Nr. 21.) — Dr. med. Adolph Gad. (I. T. Nr. 23.) — *H. I.*: Adolf Gad. (Ugeskr. f. Læger 1907. 230—31.) — Kammersangerinde Fru Gerlach. (I. T. Nr. 18.) — *C. L. David*: P. M. Gertz. (I. T. Nr. 16.) — Oberst H. O. Glahn. (I. T. 49. Bd. Nr. 7.) — *C.*: Bankdirektør E. Glückstadt. (I. T. Nr. 52.) — Lucile Grahn. (I. T. Nr. 28.) — Kontorchef Joh. Grundtvig. (I. T. Nr. 27.) — *Edm. Jensen*: Edm. Hansen Grut. (Ugeskr. f. Læger 1907. 619—22.) — *J. Torrild*: Prof. Edm. Hansen Grut. (I. T. Nr. 38.) — Grosserer G. L. Grøn. (I. T. Nr. 47.) — *G. Hjaltason*: Benedikt Grondal. (Hbl. 1131—34.) — Gyde-Petersen. (I. T. Nr. 24.) — *Homo*: Trafikdirektør Th. J. H. Haarløv. (Dansk Jernbaneblad Nr. 504.) — Trafikdirektør Th. J. H. Haarløv. (Järnbanebladet 30. årg. Nr. 6.) — Direktør Haarløv. (I. T. Nr. 25.) — Skolebestyrer P. Hass. (I. T. 49. Bd. Nr. 6.) — Detailhandlerbankens Direktør H. P. Hansen. (I. T. Nr. 20.) — Stationsforstander J. C. Hansen. (Dansk Jernbaneblad Nr. 532.) — *Homo*: Trafikbestyrer R. Th. Hansen. (Dansk Jernbaneblad Nr. 505.) — Admiral Victor Hansen. (I. T. Nr. 49.) — Etatsraad A. A. Hasselbalch. (I. T. Nr. 23.) —

Anton Thomsen: Axel Helsted. (I. T. Nr. 21.) — Snedkermester J. C. Henrichsen. (I. T. Nr. 28.) — Læge T. G. Heramb. (I. T. Nr. 43.) — Postinspektør M. Hertz. (Aarb. f. d. danske Postvæsen XVII. 3—7.) — Kunstmaler H. A. Hessellund. (I. T. Nr. 46.) — Fru C. Hilmer. (I. T. Nr. 52.) — *Chr. Lange*: M. Hindhede. (I. T. Nr. 26.) — *J. P. Bang*: V. J. Hoff. (Dansk Kirketidende 62. Aarg. 65—66.) — *Karl Christensen*: V. J. Hoff. (Liv og Kultur I, 33—34.) — *H. Koch*: Pastor V. J. Hoff. (I. T. Nr. 18.) — *Theodora Mau*: V. J. Hoff. (For Kirke og Kultur XIV, 66—68.) — *L. Schrøder*: V. J. Hoff. (Hbl. 129—32.) — Justitsraad A. Holck. (I. T. Nr. 21.) — Ankersmedemester A. W. Holm. (I. T. 49. Bd. Nr. 8.) — Fysikus Erik Holst. (I. T. Nr. 31.) — *S. Meyer*: Erik Begtrup Holst. (Ugeskr. f. Læger 1907. 444—45.) — Hofjægermester Honnens de Lichtenberg. (I. T. Nr. 37.) — Overretssagfører I. Høegh-Guldberg. (I. T. 49. Bd. Nr. 12.) — Forpagter O. Fr. Høffding. (I. T. 49. Bd. Nr. 10.) — Heinr. Janniche. (I. T. Nr. 31.) — Kancelliraad Fritz Jensen. (I. T. Nr. 40.) — Herredsfoged Aug. Jepsen. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Prof., Søminemester Hannibal Jespersen. (T. f. S. 30—31.) — *Ulsøe-Bruhn*: Fhv. Trafikminister, Baron Juul-Rysensteen. (Dansk Jernbaneblad Nr. 502.) — Lensbaron Juul-Rysensteen. (I. T. Nr. 23.) — Viceadmiral Jøhncke. (I. T. Nr. 32.) — *Herman N.*: Billedhugger Einar Jónsson. (I. T. 49. Bd. Nr. 13.) — *Y.*: Karen Jorgensen. (Hbl. 1445—48.) — *A. P.*: Skomagermester O. Jørgensen. (I. T. Nr. 19.) — Prof. S. M. Jørgensen. (I. T. Nr. 41.) — Overretsprokurator Kalko. (I. T. 49. Bd. Nr. 4.) — *L. C. Nielsen*: En dansk-amerikansk Lyriker [Ivar Kierkegaard]. (I. T. 49. Bd. Nr. 1.) — *J. Henningsen*: Ingeniør P. B. C. Kinch. (I. T. Nr. 35.) — Direktør E. Kjær. (I. T. Nr. 20.) — *E. Bruhn*: Rechenmeister Jochim Klindt in Ahrensburg [1795—1887]. (Die Heimat XVII, 167—70.) — Justitsraad Klingemann. (I. T. 49. Bd. Nr. 5.) — Konferensraad J. G. Koch. (I. T. Nr. 37.) — *Hermann Koch*: Provst L. Koch. (I. T. Nr. 43.) — Justitiarius P. F. Koch. (I. T. Nr. 37.) — Fhv. Rektor C. G. Koefoed. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Admiral W. F. Koefoed. (I. T. Nr. 49.) — Kgl. Kapelmusikus Olivo Krause. (I. T. Nr. 27.) — Gerda Krum. (I. T. Nr. 36.) — Fhv. Inspektør Kruse. (I. T. Nr. 50.) — Etatsraad Oscar Køhler. (I. T. Nr. 46.) — Oscar Køhler. (Architekten IX, 462—63.) — Janus la Cour. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — Hans Vendelboe Larsen. (Architekten IX, 330—31.) — En dansk-amerikansk Architekt [D. E. Laub]. (Architekten IX, 413—17.) — Lærer J. P. Lauesgaard. (I. T. Nr. 39.) — Togfører J. Lauritsen. (Dansk Jernbaneblad Nr. 501.) — Etatsraad Lembcke. (I. T. Nr. 21.) — *P. Hertz*: F. E. Levison. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1907. 141—46.) — *Fr. Tobiesen*: F. Levison. (Ugeskr. f. Læger 1907. 665—66.) — *J. Torrild*: Prof. Ferd. Levison. (I. T. Nr. 40.) — Etatsraad E. L. Lichtenberg. (I. T. Nr. 43.) — *V. G.*: Dyrlæge N. S. Lorentzen. (I. T. 49. Bd. Nr. 5.) — Generallieutenant J. Fr. Lorenzen. (I. T. 49. Bd. Nr. 4.) — Fru Amanda Lund. (I. T. Nr. 51.) — Kontreadmiral F. E. A. Lund. (I. T. Nr. 34.) — Pastor G. F. Lund. (I. T. Nr. 29.) — Læge Michael Lunn. (I. T. 49. Bd. Nr. 7.) — Kaptajn O. G. Lütken. (T. f. S. 29—30.) — *Chr. Dalgas*: Kammerherre C. D. Lüttichau og Hedesagen. (I. T. Nr. 29.) — Redaktør Anthon Maaløe. (I. T. Nr. 23.) — Statsrevisor Madsen-Mygdal. (I. T. Nr. 52.) — Kaptajn Edv. Marcussen. (I. T. Nr. 44.) — *W. Behrend*: Domorganist Hans Matthison-Hansen. (I. T. Nr. 18.) — Alfhilda Mecklenburg („Ivar Ring“). (I. T. Nr. 48.) — Prof. A. F. van Mehren. (I. T. 49. Bd. Nr. 8.) — Kammerherre F. Meldahl. (I. T. Nr. 24.) — Rentier E. Meyer. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) —

Prof. de Meza. (I. T. Nr. 49.) — Oberst I. Chr. Mielche. (I. T. Nr. 26.) — Fiskeriinspektør F. V. Mortensen. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — Konsul L. B. Muus. (I. T. 49. Bd. Nr. 7.) — Kammerherre og Overførster P. E. Müller. (I. T. Nr. 45.) — Kammerherre Fr. Münter. (I. T. Nr. 33.) — Eli Møller, Danmarks første kvindelige Reservekirurg. (I. T. 49. Bd. Nr. 1.) — Apotheker J. S. F. Møller. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — *V. G.*: Fru Julie Møller. (I. T. Nr. 43.) — Overlærer P. G. Møller. (I. T. 49. Bd. Nr. 7.) — Grosserer Richard Møller. (I. T. Nr. 37.) — Prof. H. Mølmark. (I. T. Nr. 16.) — *Homo*: Trafikinspektør C. V. Nielsen. (Dansk Jernbaneblad Nr. 508.) — Kontorchef F. F. Nielsen. (Aarb. f. d. danske Postvæsen XVII, 160—61.) — *J. P. Bang*: Fredrik Nielsen. (Dansk Kirketidende 62. Aarg. 209—11.) — *H. Koch*: Biskop, Dr. theol. Fr. Nielsen. (I. T. Nr. 27.) — *L. Moltesen*: Biskop Fr. Nielsen. (Gads Danske Magasin 1907. 686—87.) — *hn.*: Kommandør Knud Chr. Jul. Nielsen. (I. T. Nr. 28.) — Skuespiller Poul Nielsen. (I. T. Nr. 26.) — En Dragon fra 1864 [Rasmus Nielsen]. (V. F. Nr. 685.) — *Andr. Hansen*: Højskoleforstander Rasmus Nielsen. (Hbl. 857—62.) — Justitiarius C. V. Nyholm. (I. T. Nr. 39.) — Generalsekretær J. F. Oiesen. (I. T. Nr. 25.) — Direktør Otto Olsen. (I. T. Nr. 20.) — Direktør Adam Paulsen. (I. T. Nr. 16.) — Oberst C. L. B. Petersen. (I. T. Nr. 34.) — Prof. Emil Petersen. (I. T. Nr. 41.) — *W. Thalbitzer*: Johan Petersen, Østgrønlands første Kolonibestyrer. (I. T. Nr. 34.) — Prof. Magnus Petersen. (I. T. Nr. 50.) — Overbetjent Vald. Petersen. (I. T. Nr. 49.) — Provst C. M. J. Poulsen. (I. T. Nr. 32.) — Trafikinspektør C. M. Poulsen. (Dansk Jernbaneblad Nr. 518.) — Højesteretsassessor Harald Poulsen. (I. T. Nr. 26.) — Landstingsmand Simon Raben. (I. T. Nr. 20.) — Landstingsmand Rasmussen, Vanddamsgaard. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — Krigsassessor C. Rasmussen. (I. T. 49. Bd. Nr. 9.) — Overretssagfører E. A. V. F. Reisz. (I. T. Nr. 48.) — *V. G.*: H. N. Rosenkjær. (I. T. Nr. 52.) — *Janus*: H. N. Rosenkjær. (Hbl. 1377—82.) — *M. Mackeprang*: H. N. Rosenkjær. (Architekten IX, 508—10.) — *R. C. Mortensen*: [H. N.] Rosenkjær. (Gads Danske Magasin 1907. 115—19.) — Overdommer Ph. Rosenstand. (I. T. 49. Bd. Nr. 4.) — *H. Hertel*: Prof. E. Rostrup. (T. f. Landokon. 1907. 153—58.) — Prof. E. Rostrup. (I. T. Nr. 17.) — *J. Aarsbo*: Henrik Rung. (Hbl. 433—36.) — Meteorologisk Instituts nye Direktør, Kaptajn C. H. Ryder. (I. T. Nr. 23.) — *M. C. B. Nielsen*: P. Rønne. (Dansk Kirketidende 62. Aarg. 97—98.) — Oberstløjtnant Rønnov. (I. T. Nr. 52.) — Vilh. Røse. (I. T. Nr. 22.) — Overdyrlæge Saxkjær. (I. T. 49. Bd. Nr. 5.) — *M. Koefoed*: Prof. H. W. Scharling. (I. T. 49. Bd. Nr. 1.) — Oberst Fr. Chr. Schiøtt. (I. T. 49. Bd. Nr. 9.) — Kaptajn Chr. Schmiegelow. (I. T. Nr. 15.) — *S.*: Stationsforstander, Kaptajn L. O. Schwensen. (Dansk Jernbaneblad Nr. 516.) — *A. Maaløe*: Vill. Secher. (I. T. Nr. 21.) — Oberst L. Severin. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Billedskærerinde, Frk. Steenberg. (I. T. 49. Bd. Nr. 9.) — Frk. Ingeborg Suhr. (I. T. 49. Bd. Nr. 12.) — Generalmajor C. Søltoft. (I. T. Nr. 44.) — En gammel Forsvarsven [N. J. Termansen]. (V. F. Nr. 689.) — Grosserer Alfr. Terslov. (I. T. Nr. 51.) — Boghandler Vilh. Thaning. (I. T. Nr. 37.) — Theaterdirektør Carl Thomsen. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Sagfører Chr. Thomsen. (I. T. Nr. 33.) — Landskabsmaler A. C. C. Thorenfeld. (I. T. Nr. 22.) — Oberst B. F. J. Thorkelin. (I. T. Nr. 46.) — *F. Jónsson*: Jon Þórkelsson. (Arkiv f. nord. Filologi XXIV, 382—84.) — *W. Behrend*: Valdemar Tofte. (I. T. Nr. 36.) — Skibsrheder Torm. (I. T. 49. Bd. Nr. 9.) — Wenzel Tornøe. (I. T. 49. Bd. Nr. 11.) — Justitsraad C. Torp. (I. T. Nr. 26.) — Maskin-

inspektør Ursin. (I. T. 49. Bd. Nr. 9.) — Lic. theol. H. B. Ussing. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — *H. L.*: Sophie Walleen. (I. T. 49. Bd. Nr. 6.) — Kaptajn V. L. Vaupell. (I. T. Nr. 14.) — *H. Høffding*: Vald. Vedel. (I. T. Nr. 16.) — Oberst, Baron Wedel-Jarlsberg. (I. T. Nr. 34.) — Kontorchef C. C. D. Vermehren. (I. T. 49. Bd. Nr. 3.) — *J. Sch.*: Fr. Vett. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Kammerherre H. Wichfeld. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Konsul Jon Vidalin. (I. T. Nr. 48.) — Fhv. Oldermand P. L. Willumsen. (I. T. Nr. 30.) — Skoleinspektør Vogel-Jørgensen. (I. T. 49. Bd. Nr. 8.) — Forlagsboghandler Otto Wroblewski. (I. T. Nr. 29.) — Grosserer Adolph Wulff. (I. T. Nr. 23.) — Generalløjtnant Zachariae. (I. T. Nr. 34.) — Fru Mathilde Zahle. (I. T. 49. Bd. Nr. 2.) — Stiftsprovst Zeuthen. (I. T. Nr. 14.) — *J. T.*: Distriktslæge Carl Ørum. (I. T. Nr. 47.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

K. Maurer: Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte. 1. Bd. 2. Hälfte: Altnorwegisches Gerichtswesen. 2. Bd.: Über altnordische Kirchenverfassung und Eherecht. Lpz. 1907—08 [ɔ: 1907].

Mikael H. Lie: Lensprincipet i Norden. Bilag til T. f. Retsvid. 1907. Kria.

Alf Larsen: Et kildeskrift til dansk kulturhistorie. (Letterstedtske T. 1907. 482—88.)

Anm. af P. Bjerge og T. J. Søegaard: Danske vider og vedtægter. I. Kbh. 1904—06.

Corpus constitutionum Daniæ. Udg. ved *V. A. Secher*. 6. Bd. 1. H.

C. V. Nyholm: Af Højesterets Historie. (Gads Danske Magasin 1907. 9—15.)

Gustav Bang: Danske Len og Stamhuse. Udg. af det danske Socialdemokrati. (Aarhus 1906.)

Socialistiske Skrifter XIX—XX.

R. Berg: Den danske Købstadsforfatning og dens sociale Baggrund.

Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 127.

H. Matzen: Indfødsretten i Wienerfreden. Gjendrivelse af Landsoverretsraad, Dr. Otto Brandts Skrift. (Sønderjydske Aarb. 1907. 1—142.)

Troels G. Jørgensen: Option og Hjemstedsret. (Gads Danske Magasin 1907. 481—88.)

A. Taranger: Udsigt over den norske rets historie. 1. semester 1907. IV: Privatrettens historie. Kria.

Norske Herredags-Domb**ø**ger. 2. Række (1607—23). III. Dombog for 1613. 1. Herredagen i Skien ved *E. A. Thomle*. Chria.

P. Munch's Anm. af G. Bang: Kirkebogsstudier (Kbh. 1906) i Letterstedtske T. 1907. 303—06.

Edv. Ph. Mackeprang: Et Brudstykke af en Folketælling fra 1645. (Nationaløkon. T. 3. R. XV, 248—70.)

Arthur Fang: Nationalmuseets 100-Aars Jubilæum 1807—22. Maj—1907. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 33.)

Chr. Axel Jensen: Nationalmuseet 1807—1907. (Architekten IX, 351—59.)

Sophus Müller: Nationalmuseet hundrede Aar efter Grundlæggelsen.

Folkelæsning Nr. 275.

Romanus: Nationalmuseets Hundredaarsfest. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 35.)

F. H.: Det danske Kunstindustrimuseum. (T. f. Industri VIII, 181—90.)

Anders Sandvig: De Sandvigske samlinger i tekst og billeder. Et bidrag til Gudbrandsdalens kulturhistorie. Lillehammer.

Herman Nielsen: De Sandvigske Samlinger. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 6.)

C. A. J(ensen): Om jernkakelovne. (Fra Arkiv og Museum III, 375—76.)

H. Fett: Bænk og stol i Norge. Kria.

Fr. B. Wallem: Lys og lysstel i norske kirker og hjem. Kria. Fol.

Gammel norsk kultur i tekst og billeder.

H. Weitemeyer: Fortidens Kiosker. (Hist. Meddelelser om København I, 331—32.)

O. A. Överland: En Brudevielse i Aals Kirke i Hallingdal i Aaret 1666. (Folkebladet XXVIII, 215—16.)

Chr. Brønnum: Et gammelt Bryllupskvad fra 1769. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 477—83.)

En Begravelses-Anordning for Nykøbing 1683. (Fra Holbæk Amt 1907. 108—10.)

J. O(lrik) og *A. O(lrik)*: Kvindegilde i middelalderen [i Danmark]. En gråmunks vidnesbyrd fra 13de årh. (Danske Studier 1907. 175—76.)

J. Olsen: En Hekseproces i Varde paa Christian IV's Tid. (Fra Ribe Amt V, 71—92.)

J. A. Jørgensen: To gamle bornholmske Skifter. (Bornholmske S. II, 33—56.)

H. Trier: Et Stortyveri i København 1836. (Hist. Meddelelser om København I, 227—43.)

L. V. Birck: Middelalderens Fattigpleje. (Vor Fremtid I. 141—48.)

O. Olafsen: Vort [ɔ: det norske] fattigvæsen. (For Kirke og Kultur XIV, 481—89, 538—44, 588—96.)

Ogsaa i den danske Tid.

H. T.: „Fylla". (Hist. Meddelelser om København I, 254—56.)

Understøttelsesforening, stiftet 1845.

Mindeskrift i Anledning af Børnehjemmet „Bethlehem"s 25-aar. Bestaaen 1882—1907. P.

Ikke i Bogh.

Clara Black: Sygekasseloven 1892—1907. (Nationaløkon. T. 3. R. XV, 569—610.)

A. E. Lidström: Alkoholismens utbredning hos de gamla Nordborna. Bidrag till kännedomen om alkoholismens historia. Sthlm.

Anton Bast: Afholdssagen i Danmark. Et Tilbageblik og et Fingerpeg. Odense. P.

Henr. Fog og *Joh. Hinding*: Nykøbing & Omegns Afholdsforening. Et Tilbageblik paa 25 Aars Virksomhed. Nykøbing M. (1906). P.

Chr. Stubbe: Die ältere Mässigkeit und Enthaltsamheitsbewegung in Schleswig-Holstein. Berlin 1906.

Festskrift. Idrætsklubben „Go on". 1897—28. Marts—1907. P.

S. Alkærsig: Fra den store Smuglertid. (Fra Ribe Amt V, 124—56.)

Axel Nielsen: Specier, Kroner, Kurant. En Studie over den faldende Rigsdalerværdi i Danmark i Tiden 1671—1726. Disp.

Jul. Schovelin: Privatbanken i Kjøbenhavn 1857—1907. 4°.
Ikke i Bogh.

Privatbanken. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 32.)

Haandværkerbankens 40 Aars Jubilæum. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 25.)

Ebbe Hertzberg og *N. Rygg*: Den norske Creditbank 1757—1907. Kria.
Ikke i Bogh.

H. Tofte: „Bikuben“s 50-aars Jubilæum. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 22.)

Aktieselskabet Dansk Folkeforsikringsanstalt 1896—1905. (1906). 4°.
Ikke i Bogh.

A. Christensen: Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse 1842—1907. Hillerød. P.
Ikke i Bogh.

Spare- og Laanekassen for Aastrup Sogn og Omegn 1857—1907. Stubbekøbing (1906). P.
Ikke i Bogh.

Sparekassen for Stubbekøbing og Omegn. 1857—5. Juni—1907. P.
Ikke i Bogh.

Joh. Chr. Schmidt: Centralforeningen af jydske Sparekasser 1882—1907. Randers.

Nordfyenske Jernbane 1882—1907. Odense. 4°. P.
Ikke i Bogh.

Postvæsenets Centralbestyrelse, Posthusene og Personellet. Den 1. Juni 1906. (1906.) 4°.
Ikke i Bogh.

Fritz Johannsen: Kjøbenhavns Telefonvæsen 1881—1906. (1906.) 4°.
Ikke i Bogh.

H. Boesgaard: Det jydske Redningsvæsen. (Gads Danske Magasin 1907. 600—11.)

Henrik Pedersen: Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster i sidste Halvdel af det 17. Aarh. (Hist. T. 8. R. I, 101—37.)

P. B. Grandjean: Arvefæsteforhold paa de plessenske Fideikommisgodser. (Fra Arkiv og Museum III, 325—40.)

Toldskriver *Niels Aalholms* optegnelser om gaards- og havebruget paa Haave gaard paa Tromøen m. v. 1757—1775. Udg. af J. J. P. Aalholm ved *S. H. Finne-Grøn*. Kria.

Ikke i Bogh.

H. Hertel: Spredte Træk til Belysning af europæiske og oversøiske Landbrugs Forhold fra 1870'erne til Nutiden. (T. f. Landøkonomi 1907. 235—56, 294—317.)

Ogsaa som Særtryk. P.

Festskrift og Katalog. (De samvirkende Landboforeninger i Fyens Stift.) I. Kort historisk Oversigt over Samvirksomheden gennem Aarene 1881—1906, udarbejdet af *Chr. Krogh*. II. Katalog over Jubilæumsudstillingen. Odense (1906).

R. Christiansen: Svendborg Amts landøkonomiske Selskabs Festskrift i Anledning af Selskabets 50-Aars Jubilæum 1857—1907. Odense.

Ikke i Bogh.

Knud Thögersen: Skodborg-Vandfuld Herreders og Lemvig Landboforening 1856—1906. Aarhus (1906).

Ikke i Bogh.

P. Storgaard Pedersen: Ulfborg-Hind Herreders Landboforening 1856—1906. Ringkøbing (1906).

Chr. Søndergaard: Den jydske Hesteavls Historie. Odense.

H. Clausager: Det jydske Kvægbrugs Historie. (2. Udg.) Aarhus.

B. Bøggild: Mælkeribruget i Danmark. 3. omarb. Udg.

K. Dorph-Petersen: Dansk Frøkontrol 1896—1907. P.

Th. Claudi Westh: 12 Aars Højmosekultur paa Mosestationen Pontoppidan i Knud Mose ved Herning. 2. Udg. Aarhus. P.

Ikke i Bogh.

W. F. Reddaway's Anm. af *Nina Ellinger Bang*: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660. I. (1906) i Engl. Hist. Review XXII, 581—82.

D. Schäfer: Die Sundzollrechnungen als internationale Ge-

schichtsquelle. I. (Internationale Wochenschrift f. Wissenschaft, Kunst u. Technik I, 365—74.)

D. Kohl: Materialien zur Geschichte der oldenburgischen Seeschiffahrt. (Jahrb. f. d. Gesch. d. Herzogtums Oldenburg XVI, 178—92.)

Bl. a. i Sundet (med Benyttelse af Sundtoldregistrene).

Jul. Schovelin: Det forenede Dampskibs-Selskab. Aktieselskab. 40 Aars Udvikling. (1906.) 4°.

Ikke i Bogh.

Festskrift i Anledning af Varde Handelsforenings 50 Aars Jubilæum. Esbjerg. P.

Ikke i Bogh.

Vester-Aaby Brugsforening 1882—1907. (Odense.) P.

J. L. Lybecker: De danske Boghandleres Hjælpekasse 1856—1906. 1906. P.

Ikke i Bogh.

J-s: Wilhelm Hansens Musikforlags 50-Aars Jubilæum. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 5.)

Det Schønbergske Forlag. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 44.)

I. Rathke: Afhandling om de norske Fiskerier og Beretninger om Reiser i Aarene 1795—1802 for at studere Fiskeriforhold m. v. Bergen.

R. Dalibard: La Pêche en Islande, telle que la pratiquent les Paimpolais.

Edv. Ph. Mackeprang: Nogle Hovedtræk af den danske Industris Udvikling under Christian IX. (T. f. Industri VIII, 8—16.)

Edv. Ph. Mackeprang: Arbejdslønnen i København i de sidste 25 Aar. (T. f. Industri VIII, 205—10.)

Emil Helms: Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark. Leipzig.

R. Berg: Industriforeningen og den første danske Jernbane. (T. f. Industri VIII, 113—26.)

Kunstfærdige gamle Bogbind indtil 1850. Det danske Kunstindustrimuseums Udstilling 1906. Med en Indledning af *E. Hannover*.

L. Chr. Nielsen: Fra Johan Snell til vore Dage. Skildringer af Bogtrykkerkunstens Historie i Odense. 1. H. Odense. 4°.

C. Behrend: Lidt om Randers Handsker. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 463—76.)

Helsingør Jærnskibs- & Maskinbyggeri. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 25.)

Sara Rasmussen: Tønderske Kniplinger. (T. f. Industri VIII, 28—36.)

V. H. O. Hemmingsen: Den lithografiske Forenings Historie 1857—1907. 4⁰.
Ikke i Bogh.

C. M. Loldrup: Festskrift i Anledning af Malernes Fagforenings 25 Aars Jubilæum. (1906.)
Ikke i Bogh.

Mindeskrift paa 50-Aarsdagen for Grundlæggelsen af den kgl. privil. Mineralvandsfabrik Sødring & Co. (1906). P.
Ikke i Bogh.

C. Nyrop: Københavns Murer- og Stenhuggerlav. Historiske Meddelelser. Udg. af Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav.
Ikke i Bogh.

Et Hundredaarsjubilæum. (Brødrene Dahlmann, kgl. Hofsadelmager). (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 1.)

H. C. Roede: Danske Skomagerlav. (T. f. Industri VIII, 97—105, 128—34, 158—62.)

Fra Snedkerlaugets Optog i Febr. 1749. (Hist. Meddelelser om København I, 187—88.)

Beretning om Snedkersvendenes Stiftelse af 1857. Udg. af „De forenede Snedkere af 1862“. P.

V. Greibe: Steins Laboratorium 1857—1907. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 38.)

Steins Laboratorium 1857—1907. 4⁰.
Ikke i Bogh.

Meddelelser om Typografernes Stiftelse 1857—1907. P.

Jubilæumsskrift 1855—1905. De forenede danske Tændstikfabriker, H. E. Gosch & Co.'s Tændstikfabriker og Aktietændstikfabriken Godthaab. (1906.)
Ikke i Bogh.

Fr. Grøn: Bidrag til den norrøne lægekunsts historie. De ældste sygdomsforestillinger og hedendommens folkemedicin. (T. f. den norske Lægeforening 1907. Nr. 3—8.)
Ogsaa som Særtryk. Kria.

P. Storgaard Pedersen: Om Fortids Lægevæsen og overtrøiske Lægemidler. (Hardsyssels Aarbog 1907. 22—39.)

E. Ingerslev: Fragmenter af Fødselshjælpens Historie. I—II. Kbh. og Kria. 1906—07.

Det kongelige Sundhedskollegium 1901—07. P.

Det kgl. Sundhedskollegium. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 24.)

K. Carøe: Stadsfysikatet i København. (Hist. Meddelelser om København I, 189—226.)

J. Chr. E. Christiansen: Hygiejniske og kulturelle Iagttagelser fra Øen Endelave. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1907. 115—26.)

A. Bertelsen: Om Fødslerne i Grønland og de seksuelle Forhold sammesteds. (Bibl. f. Læger. 8. R. VIII, 527—72.)

G. Meldorf: Sociale og hygiejniske Forhold i Grønland. (Atlanten IV, 179—86.)

G. Meldorf: Epidemiske Sygdomme i Grønland: Influenza og epidemiske katarrhalske Affektioner af Luftvejs-Slimhinderne. (Meddel. om Grønland 33. H. 129—304.)

G. Meldorf: Forgiftninger i Grønland. (Bibl. f. Læger 8. R. VIII, 46—68.)

E. Fiedler: Fra det gamle [Frederiks] Hospital. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 16.)

Fr. Gredsted: Det kongelige Frederiks Hospital 1757—1907.

Gordon Norrie: Det kgl. Frederiks Hospitals 150-aarige Jubilæum. (Hospitalstidende 4. R. XIV, 341—45.)

St. Hedvigsøstrenes Kvindesanatorium for Tuberkelpatienter. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 49.)
Det gamle Dalum Kloster.

Aandssvageanstalten ved Ribe. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 7.)

J. Torrild: Den almindelige danske Lægeforening. [50 Aars] Jubilæumsmødet. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 47.)

Halvtredsindstyve Aar. Hospitalstidende 1858—1907. (Hospitalstidende 4. R. XIV, 1381—89.)

J. Torrild: Medicinsk historisk Museum. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 48.)

E. L. Bruzelius: Norska och danska apothekerförhållanden. Göteborg 1903.

E. L. Bruzelius: Kortfattad redogörelse för apoteksväsendet i Norge och farmaceuternes lönerörelse m. m. i Danmark. Göteborg 1905.

E. Dam: Christianshavns Apothek 1707—1907. 4°.

Ikke i Bogh.

C. C. Haugner: Forsvarssagens Kærne. En historisk-politisk Fremstilling af Fæstningssagens Udvikling gennem hundrede Aar.

K. C. Rockstroh: Fortællinger af 2. Bataillons Historie 1657—1907. Udg. af 2. Bataillon.

2. Bataillon. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 39 og 41.)

6. Bataillons 250-aars Jubilæum. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 10.)

(R. Fog:) Bidrag til 17. Bataillons Historie 1657—1907. Gyldenløves Dragonregiment. — Dronningens Livregiment. — 17. Linie-Infanteribataillon. 17. Regiment. Udg. af 17. Bataillon.

Jfr. Vort Forsvar Nr 688—89.

17. Bataillon. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 29.)

Danmarks Flaade. Dens Udvikling og nuværende Tilstand. P.

H. D. Lind: Kristian IV og hans Baadsmandsboder. (Fra Arkiv og Museum III, 177—203.)

H. Degenkolv: Om Bygningen af Dokken paa Christianshavn 1734—39. (T. f. Søvæsen 78. Aarg. 279—91.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen*. 49.—50. H. Aarhus.

H. v. Schubert: Richtlinien und Aufgaben der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 121—40.)

H. v. Schubert: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins auf Grund von Vorlesungen an der Kieler Universität. Bd. 1:

Bis zur Reformation. Kiel. (= Schriften des Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 1. R. 3. H.)

O. Olafsen: Den norske prestestands videnskabelige dannelse i Middelalderen. (Norsk theol. T. VIII, 28—56, 134—64.)
Mange Paralleler med danske Forhold.

Jørgen Lundbye: Nogle Afgifter i den ældste danske Kirke. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 1—18.)

Ellen Jørgensen: Regula St. Benedicti i „Kong Valdemars Jordebog". (Hist. T. 8. R. I, 65—69.)

Acta pontificum Danica 1316—1536. 2. Bd. 1378—1431. Udg. af *Alfr. Krarup* og *Johs. Lindbæk*.
1—2. Bd. anm. af F. Kerff i Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 36. Aarg. 97—104.

J. Lindbæk: Pavernes forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans. Disp.
Anm. af Kr. E(rslev) i Hist. T. 8. R. I, 179—80, T. Höjer i Svenskt hist. T. XXVII. Öfversikter och granskningar 49—56.

L. Moltesens Anm. af *J. Lindbæk* og *G. Stemann*: De danske Helligaandsklostre (Kbh. 1906) i Letterstedtske T. 1907. 220—22.

H. J. Hansen: Af Maribo Klosters Historie. (Fra Arkiv og Museum III, 298—304.)

L. Bobé: St. Knuds Kapellet og danske og norske Konvertiter i Rom i det 17. og 18. Aarhundrede. (Hist. T. 8. R. I, 284—91.)

Thora Constantin-Hansen: Kong Knud den Hellige i Rom. (Højskolebl. XXXII, 645—48.)

V. Lindegaard-Petersen: Symbolforpligtelsen i den danske Kirke. (Teol. T. Ny Række IX, 1—36.)
Siden Reformationen.

P. Storgaard Pedersen: Degnenes økonomiske Tilstand i Hammerum Herred for omtrent 200 Aar siden. (Hardsyssels Aarbog 1907. 52—61.)

Knud Heiberg: Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50. (Forts.) (Kirkehist. S. 5. R. III, 694—702.)

H. F. Rørdam: Bidrag til Separatismens Historie i Christian IV's Tid. (Forts.) (Kirkehist. S. 5. R. III, 741—77.)

Svenske Emigranters Ophold i Danmark 1734 o. flg. Aar. Af *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 48—140.)

A. J. Eriksholm: Kirkelige Tilstande i Trediverne. (Fra Holbæk Amt 1907. 50—61.)

Ludv. Schrøder: Minder om det første skandinaviske Kirkemøde. (Højskolebl. XXXII, 1393—1400, 1429—34.)
I Kbh. 1857.

Ludv. Schrøder: Det andet skandinaviske Kirkemøde i Lund 1859. (Højskolebl. XXXII, 1505—12.)

Kirkelige Forhold paa Møn i de sidste 50 Aar. Iagttagelser og Betragtninger af ? ?. Stege. P.
Særtryk af Møns Dagblad.

V. Ammundsen: Grundtvigianismen. (Dansk Kirketidende 62. Aarg. 769—777.)
Jfr. J. P. Bang smst. 753—59 (Det nyeste Indhug) og 785—95 (Til Forsvar for den saakaldte Grundtvigianisme).

T. Løgstrup: Bygning af Kirker i Danmark i vor Tid. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 197—208.)

J. Th. Sadolin: Bethesda i 25 Aar.

Kirkefondets første Tiaar. Udg. af det københavnske Kirkefonds Forretningsudvalg.

H. Lützhøft: Den kirkelige Situation. (Vor Fremtid I, 162—73.)

(P. D. Steidl:) Othinia catholica. Festalbum udg. i Anledning af den katholske Menigheds 40-aarige Jubilæum. Odense.
Ogsaa tysk Udg. Odense.

Detlef Detlefsen: Geschichte der katholischen Gemeinde in Glückstadt. (Schlesw.-Holst. Kirchenblatt VIII, Nr. 1—2.)

T. Løgstrup: Det danske Missionsselskabs Historie. Ny Udg.

(T. Løgstrup:) Det danske Missionsselskabs Historie 1905—07.
Smaaskrifter udg. af det danske Missionsselskab. Ny Række Nr. 40.

H. Ussing: Bartholomæus Ziegenbalg. (1906.) P.

D. Thrap: Finnemissionen. (Thomas v. Vesten-Stockfleth.) (Nord. Missions T. IX, 30—40.)
Ogsaa som Særtryk. Aarhus.

H. Nutzhorn: Den skandinaviske Sømandsmission i Calcutta, dens Historie og Virkemaade. Kolding. P.

H. C. Strandskov: Lidt fra den danske Frikirke i Nordamerika. (Højskolebl. XXXII, 785—90; jfr. G. Brahm smst. 905—08.)

Rasmus Nielsen: Regensen. Erindringer fra 1858—62. 1906.

P. C. V. Hansen: Fra Studentersamfundets første Aar. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 190—94.)

Erik Henrichsen: Studentersamfundet 2. Maj 1882—2. Maj 1907. (Tilskueren 1907. 378—89.)

Paul Læssøe Müller: Ved Studentersamfundets Jubilæum. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 31.)

Studentersamfundet gennem fem og tyve Aar. Jubilæumsskrift.

G.: Det 6. danske Skolemøde. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 46.)

Lorenz Hinrichsen: Die Schleswiger-Domschule im 19. Jahrhundert. 1820—42. Schleswig. 4°. (Progr.)

Niels Hjort: De forenede Skolers Udvikling. (Vor Ungdom 1907. 241—70.)
Ogsaa som Særtryk.

Birkerød Kostskole. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 37.)

P. Storgaard Pedersen: Fra Løbedegnenes Tid. Smaatræk af Skolens Historie. (Hardsyssels Aarbog I, 40—51.).

P. Severinsen: Fra Landsbyskolens Barndomstid i Ringkøbing Amt. (Hardsyssels Aarbog 1907. 79—108.)

Købmandsskolen. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 20.)

H. Begtrup: Højskolens Historieundervisning. (Højskolebl. XXXII, 69—74, 97—102, 135—38, 173—78.)

En Vinter paa Askov Højskole. Af en Elev. Aarhus. P.

Y.: Krabbesholm Højskole. (Højskolebl. XXXII, 321—24.)

Krabbesholm. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 14.)

A. Fang: Roskilde Højskole. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 41.)

Roskilde Højskole. (Højskolebl. XXXII, 657—78.)

Rasmus Nielsen: Særslev Højskole 1882—1907. Odense.

Det kgl. Døvstummeinstitut. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 28.)

Blindeinstitutet. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 16.)

M. Kr(istensen): Fra de sidste års sproggranskning. (Danske Studier 1907. 127—36.)
Anmeldelser.

E. Jessen: Etymologiserende Notitser. III. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XV, 131—47.)

Axel Koch: Etymologiska anmärkningar om nordiska ord. (Arkiv f. nord. filol. XXIV, 179—98.)

L. F. A. Wimmer: Les monuments runiques du Slesvig (Jutland méridional). Extrait du „Manuel historique de la question du Slesvig.“ (1906.)

Ikke i Bogh.

Marius Kristensen: Fra de danske runestene. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XV, 148—55.)

V. Dahlerup: Principer for ordbogsarbejde. (Danske Studier 1907. 65—78.)

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 43—44. H.

B. T. Dahl og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 17—20. H.

V. Kristiansen [ɔ: V. Fausbøll]: Ordsprog over Gadesproget og saakaldt daglig Tale. 2. meget forøgede Udg. 12—15. H.

Vald. Bennike og *Marius Kristensen*: Kort over de danske folkemål. Med forklaringer. 6. h. 4⁰.

Johs. Steenstrup: Ere Bornholms Stednavne danske? (Fædrelandet I, Nr. 10, 3—4.)

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 29—30. H.

Knud Hansen: Zur Geschichte der patronymischen Personennamen in Nordfriesland. (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins f. Heimatkunde. Jahrg. 1905—06. — Husum 1907 — S. 20—31.)

Norske gaardnavne. Udg. af *O. Rygh*. 6. bd. Jarlsberg og Larviks amt. Bearbejdet af *A. Kjær*. Kria.

Vilh. Østergaard: Illustreret dansk Literaturhistorie. Danske Digtere i det 19. Aarhundrede. Med en kort Oversigt over ældre dansk Literatur ved *Carl V. Østergaard*. (Af „Gyldendals Bibliothek“.)

Vilh. Andersen: Tider og Typer af dansk Aands Historie. 1. Række: Humanisme. 1. Del: Erasmus. 1. Bog: Tiden indtil Holberg.

Anm. af Ida Falbe-Hansen i Danske Studier 1907. 227—28.

Vilh. Andersen: Litteraturbilleder. 2. Samling.

Finnur Jónsson: Den islandske Litteraturs Historie tilligemed den oldnorske.

Finnur Jónsson: Tilnavne i den islandske oldlitteratur. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXII, 161—381.)

Johs. Steenstrup: Nogle Bemærkninger om historisk Sandhed i Visedigtning. (Hist. T. 8. R. I, 138—52.)

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser. Udg. af *Axel Olrik*. 3. Bd. 2. H. 4⁰.

W. P. Ker: Om de danske Folkeviser. Oversat af Augusta Schiødte. (Danske Studier 1907. 1—24.)

Ernst v. d. Reckes Anm. af *L. Pineau*: Le Romancéro scandinave (Paris 1906) i Danske Studier 1907. 160—65.

Ernst v. d. Recke: Folkevisestudier. Vestnordisk Indflydelse i Dansk. (Danske Studier 1907. 79—120.)

Ernst v. d. R(ecke): Om Folkeviseredaktioner. (Danske Studier 1907. 167—72.)

Sofus Larsen: E. von der Recke: Nogle Folkeviseredaktioner. (Arkiv f. nord. filol. XXIV, 67—82.)

Zwei dänische Volksballaden. Übertragen von *Chr. Trückner*. (Die Heimat XVII, 242—43.)

H. Olrik: En folkevise om en adelsmands kvinderov og henrettelse. (Fra Frederiksborg Amt 1907. 92—97.)
„Hr. Ivers Dom“, fra Erik af Pommerns Tid.

Johannes Steenstrup: Han red sig under Ø. (Fædrelandet 18. Maj.)

J. Oskar Andersen: Den tyske Original til „Peder Smid og Atzer Bonde“. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 152—77.)

Vilh. Malling: Fra Holberg til Chr. Richardt. En Litteraturhistorie i Biografier. 2. Halvbd. 2. Opl. Aarhus (1906).

J. Paludan: Societas indagantium. (Hist. T. 8. R. I, 292—99.)

E. Philipot og *Georg Christensen*: De tre Hunde i „Fyrtøjet“. (Danske Studier 1907. 59—62.)

J. C. Normann: Dansk Drama efter Halvfjerdserne. Et Tilbageblik. P.

Chr. Rimestad: Niels Lyhne. Udtalelser af Edv. Brandes,

H. Høffding, Kroman, Erik Skram, Jakob Knudsen og Niels Møller; Karl Larsen, Johs. Jørgensen, Henri Nathansen og Andersen Nexø; A. H. Kohl, Harald Kidde og Svend Leopold. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. II, 49—56, 159—62, 213—15.)

Thomas Bredsdorff: Selvbedrag eller Virkelighedsliv. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup III, 26—46.)

Om Pontoppidans „Lykke-Per“.

P. Fjeldgård: Dansk litteratur i 1906. (Samtiden XVIII, 115—23.)

Olaf Hansen: Islandsk Renæssance i Hundredaaret for Jónas Hallgrimssons Fødsel. Et Stykke Litteraturhistorie.

D. Schäfer: Stand der Geschichtswissenschaft im skandinavischen Norden. (Internat. Wochenschrift f. Wiss., Kunst u. Technik 16. Nov. 1907. 1031—42.)

Niels Møller: „Politiken“. (Tilskueren 1907. 179—84.)

Harald Nielsen: Systemet „Politiken“. Kulturbetragtninger.

J. Årsbo: Julesang i 1000 Aar. (Gads Danske Magasin 1907. 358—68.)

Jonas Hanssen: Luthers salme: „Eine feste Burg ist unserer Gott“ i den danske og norske kirke. I. (Norsk theol. T. VIII, 363—72.)

Chr. Ludwigs: Hvem har forfattet Salmen: Hil dig, Frelser og Forsoner? (Dansk Kirketidende 62. Aarg. 609—17.)

Grundtvig. (Jfr. P. Severinsen smst. 654 og 825—26, Chr. Ludwigs smst. 777—80.)

Kunstens Historie i Danmark. Redigeret af *Karl Madsen*. Udg. af Alfr. Jacobsen. Kbh. 1901—07.

Heri S. 7—30: J. Kornerup: Middelalderens Fresko- og Kalkmalerier; S. 33—66: Fr. Beckett: Fra Reformationen til Kristian IV; S. 69—102: K. Madsen: Malerkunst i det 17. Aarhundrede; S. 107—28: K. Madsen: Det 18. Aarhundrede indtil Abildgaard og Juel: S. 131—76: A. Røder: Malerkunst paa Abildgaards og Juels Tid: S. 179—242: K. Madsen: Eckersberg og hans Skole; S. 245—308: K. Madsen: Den nationale Kunst; S. 311—56: E. Hannover: „Evropæerne“; S. 359—410: Fr. Beckett: Vor Tids Malerkunst.

P. Johansen: Nordisk Oldtid og dansk Kunst. (= Blade af dansk Kunsts Historie. III.) Fredensborg. 4°.

E. Hannover: Dänische Kunst des 19. Jahrhunderts. Lpz.
Anm. af M. Schmid-Aachen i Kunstchronik N. F. XIX, 109—11.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 5. Saml. 1. R. 2—5. H. Fol.

V. Wanscher: Moderne dänische Architektur. (Moderne Bauformen 1907. 9. H.)

V. Lorenzen: Églises à plan rayonnant en Danemark. (Extrait de la Revue de l'art chrétien 1907.)

M. Mackeprang: Middelalderlige kirkelige monumenter. Mindre meddelelser. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXII, 45—56.)

O. Rydbeck: Adam van Düren. (Kirkehist. S. 5. R. III, 625—49.)
Opførte Glimmingehus, restaurerede Lunds Domkirke 1505—55.

R. Haupts Anm. af *F. Uldall*: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker (Kbh. 1906) i Kunstchronik N. F. XIX, 209—12.

C. W. Schnitlers Anm. af *F. Uldall*: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker (Kbh. 1906) i Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1906. 374—76.

L. Bobé: To Gobeliner fra Christian VI's Kongebolig. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 19.)

Gunnar Sadolin: Det nøgne i dansk Malerkunst. (Liv og Kultur I, 267—77.)

Chr. Blaches Udstilling. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 19.)

Gunnar Sadolin: Kunstforeningens Udstilling af Maleren Peter Hansens Arbejder. (Liv og Kultur I, 45—48.)

Axel Helsted-Udstillingen i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 2.)

Joakim Skovgaard: Billederne i Viborg Domkirke. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup 1907. 193—218.)
Ogsaa som Særtryk. Kolding. P.

H. L.: Chr. Zahrtmann i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 22.)

Johan Bøgh: Bergenske Kandestøbere og deres Mærker.. (Vestlandske Kunstindustrimuseums Aarbog for 1905. 9—80.)

Th. Bærentzen: I Anledning af Klints Udstilling i Kunstindustrimuseet. (T. f. Industri VIII, 17—28.)

Lauritz Swendsen: De københavnske Privatteatres Repertoire 1847—1906.

Folketeatret i 50 Aar. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 50.)

A. Rüdinger: Bidrag til Violoncelspillets Historie.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Friedrich M. Kircheisen: Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters einschliesslich der Vereinigten Staaten von Nordamerika. 1. Bd. Berlin, 1908. E. S. Mittler u. Sohn.

F. W. Kohlmann: Adam von Bremen. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Textkritik und Kosmographie. (Leipziger Historische Abhandlungen, hrg. v. E. Brandenburg, G. Seeliger, W. Wilcken, H. 10.) Leipzig. 1908. Quelle & Meyer.

Koren-Wiberg: Bidrag til Bergens Kulturhistorie. 12. Hefte. Bergen, 1908. John Griegs Forl.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 4. R. 5. Bd. 5. H. 6. Bd. 1.—2. H. Krania, 1908—9.

Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folkemål med forklaringer. 7. H. Kbh. Det Schubotheske Forlag.

Norges Historie. 5.—14. H. Krania, 1908—09. H. Aschehoug & Co.'s Forlag.

Liisi Karttunen: Antonio Possevino. Un diplomate pontifical au XVIe siècle. Lausanne, 1908.

Louise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses. Hrg. von Fritz Arnheim. 1. Bd. 1729 bis 1746. Gotha, 1909. Fr. Andr. Perthes.

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Althertumskunde. 73. Jahrg. Schwerin, 1908.

Jul. Wulff: Kimbrertoget. Jydernes berømte Folketog til Syden og Kamp med Romerne for 2000 Aar siden. Et Foredrag holdt under Amtsudstillingen i Aars den 16. Juli 1907. Smaaskrifter udgivne af Selskabet for germansk Filologi. Nr. 14. Kbh., 1909. H. Hagerup.

Fra Ribe Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. VII. 1909. Kbh., 1909. Lehmann & Stage.

Knud Berlin: Islands statsretslige Stilling efter Fristatstidens Ophør. 1. Afdeling. Islands Underkastelse under Norges Krone. Kbh., 1909. Brødrene Salmonsens Bogh.

Mindeskrift i Anledning af 250-Aarsdagen for Stormen paa København 10.—11. Febr. 1659. En Skildring af Københavns Belejringstid ved Villads Christensen, Troels-Lund, Bering Liisberg, K. C. Rockstroh, Axel Liljefalk, Louis Bobé, Gerhard L. Grove, H. F. Rørdam, Knud Fabricius. Udgivet af L. F. la Cour. Kbh., 1909. G. E. C. Gad.

Statholderskabets Extraktprotokol og Supplikationer og Resolutioner 1662—1669. Udg. fra det norske Rigsarkiv. 1. H. Chrania. 1908.

Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1908 udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Helsingør, 1908.

Olof Söderqvist: Brömsebrotraktaten 1541 och den yngre oldenburgska ättens anspråk på Sverige. (Särtryck af Historiska Studier tillägnade Prof. Harald Hjärne den 2. Maj 1908.)

Gerhard L. Grove: Kjøbenhavns Havn. En Oversigt over Havnens Udvikling fra Christian IV's Tid til vore Dage. Udgivet paa 50-Aars Dagen for Udstedelsen af Lov af 30. Decbr. 1858 af Kjøbenhavns Havnevæsen. Kbh.. 1908.

Maal og Minne. Norske Studier. Utgit av Bymaals-Laget ved Magnus Olsen. 1. hefte. 1909. Krania.

Historiske Samlinger udgivne af Den norske historiske Kildeskriftkommission. 3. Bd. 1—2. H. Chrania, 1908—09.

Norske Herredags-Dombøger. Udgivne af Det norske historiske Kildeskriftfond. 2. Række (1607—1623). III. Dombog for 1613. 2. Herredagen paa Eker ved E. A. Thomle. 1. H. Chrania, 1908.

Oscar Alb. Johnsen: Et Træk af den dansk-norske Regjerings Handelspolitik under Kristian III og Frederik II. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1909. No. 3.) Chrania, 1909.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V), hos dens Kasserer (Dr. phil. M. Mackeprang, Adolph Steens Allé 10, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30. K). Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelser om Bopælsforandring bedes sendte til Dr. Mackeprang.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Andet Binds tredje Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1909.

Udgives sammen med 4. Hefte for 2. Halvaar 1909.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **Kr. Erslev,** Prof. **Joh. Steenstrup,** Dr. phil. **Aage Friis,** Prof. **J. A. Fridericia** og Museumsassistent **H. Hackeprang.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1907—08. 2. Bd. 1—2. H. 1909. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse:**

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Griffenfeld og Fuenmayor.

En Studie over dansk Udenrigspolitik.

Af

Knud Fabricius.

(Sluttet.)

V.

Fuenmayors Arbejde paa en dansk Krigserklæring.

(Efteraaret 1675.)

Fuenmayor havde tilbragt Sommermaanederne i Hamburg. Han havde Paalæg hjemmefra om at faa Staden, der var genstridig, til igen at anerkende Kejserens Overherredømme og bevæge den til at opgive sit Forbund med Sverige. Om Resultatet heraf skulle vi siden høre. Men samtidig ventede han efter Griffenfelds Løfte paa de danske Tropper. Han vidste nemlig, at det var Planen, at samtidig med at Hovedstyrken gik mod Øst, skulde 6000 Mand falde ind i Bremen for med münstersk Hjælp at erobre dette svenske Hertugdømme.

Han ventede længe forgæves. I Juli og August drev han derfor stadig paa, at de danske Operationer skulde tage deres Begyndelse, og vilde have en dansk Krigserklæring udstedt mod Sverige. Men Griffenfeld svarede ham, at han vilde stille de allierede Magter tilfreds „med Kendsgerninger, snarere end med Ord". Fuenmayor hævdede saa paa sin Side, at de allierede havde opfyldt deres Forpligtelser mod Danmark og mere end det, men uden at se noget Resultat deraf. Kong Kristian

var ikke kommen Brandenburg til Hjælp i Nødens Time, og gjorde det heller ikke under den nuværende lykkelige Tilstand. Følgen heraf var bleven, at Aarstiden nu var fremrykket, og hans egen „Kredit“ hos Dronningen derhjemme i Spanien svækket. Endelig d. 7. August kunde Griffenfeld berolige Fuenmayor med, at den danske Flaade samme Dag vilde gaa under Sejl, og han anbefalede ham paa sin Side at passe paa, at de allieredes Subsidier bleve betalte med større Nøjagtighed i Fremtiden end hidtil[1]).

Kort Tid efter forlangte Danmark et kategorisk Svar fra Hertugen af Hannover om hans Stilling under Krigen for at skønne, om man uden Fare kunde sende Tropper fra de østelbiske Lande til Bremen. Man fik tilfredsstillende Oplysninger[2]), og da de danske Troppers Indmarsch i Mecklenburg samtidig begyndte, var Fredsbruddet et Faktum. Men den Tanke begyndte tillige at fæstne sig hos Fuenmayor, om han ikke foruden en dansk **Krigserklæring** mod Sverige burde se at udvirke en lignende **mod Frankrig**. Han frygtede nemlig for, at Terlon, som stadig opholdt sig ved det danske Hof, ved gunstig Lejlighed vilde iværksætte en dansk-svensk Særfred. Unøjagtigheden i Subsidiebetalingen var jo et sørgeligt Faktum, som den spanske Gesandt ikke kunde dølge for

---

1) At Mangel paa Penge har spillet sin store Rolle ved Flaadens langsomme Udrustning i Sommeren 1675, er vist ubestrideligt. I Brecklings Breve fra Kbhvn. til Milan siges det allerede den 13. Juli, at Flaaden er færdig og kun venter paa Marinere fra Holland, men dog ser man af de følgende Skrivelser, at endnu den 3. August var intet Krigsskib gaaet i Søen. Den første Meddelelse var altsaa forhastet, men de kort paa hinanden følgende Breve viser, at man arbejdede med Iver. ($^{19}/_{7}$ var 12 Skibe færdige, $^{27}/_{7}$ laa 16 rede o. s. v.) (D R A. Milans Arkiv.)

2) Senere sluttede Hertugen endog en Neutralitetstraktat med de allierede (Bierman til Mejerkrone $^{19}/_{9}$). (Wimarson: Svenges krig I. 208.)

sig selv. Foreløbigt blev det dog ved Tanken, da der frembød sig mere nærliggende Maal for Fuenmayors Virkelyst.

Fuenmayors Læretid i Norden er nu omme, han staar som den fuldt udviklede og duelige Diplomat. Paa Baggrunden af hans store Bundter af Depecher til Hjemmet tegner sig Billedet af en ægte Spanier fra det 17. Aarhundrede, stolt og etikettekær, med klassisk Lærdom og liden Humor; men tillige et skarpt Hoved, der evnede at drage lange og logiske Slutninger og med stedse vaagen Mistænksomhed forstod at se tværs igennem mange gaadefulde Væv. Hans Ihærdighed var saa stor, at den grænsede til Paatrængenhed, men han forbandt dermed et vindende Væsen, der gjorde Indtryk paa Mænd fra alle Befolkningsklasser og lettede ham hans Arbejde. Dog denne klare Hjerne var tillige kold, og han blev aldrig, saaledes som Rebolledo, paavirket af nogen Sympati for det Land, hvor han var bleven sat paa Post. Maaske har de mange Rivninger og Smaanederlag over for Griffenfeld under den første Tid bidraget deres til at stemme ham kølig mod Danmark. Som bekendt var Spanien i det 17. Aarhundrede endnu det første Land i Europa med Hensyn til Feltherrer og Diplomater. Fuenmayor skulde blandt disse naa frem i første Række. Men det var i Danmark, at han — desværre for os — vandt sine Sporer.

Ved Indmarschen i Mecklenburg anslaar Fuenmayor den danske Hær til 12000 Mand, foruden de 6000, der snart skulde følge efter. Efter Traktaten skulde dens Operationer foregaa efter fælles Aftale med de allierede; det var derfor naturligt, at Kristian V traf sammen med Kurfyrst Frederik Wilhelm i sit Hovedkvarter Gade-

busch. Kongen var her Kurfyrstens Gæst den 5. og 6. September. Om disse Forhandlinger i Gadebusch har man hidtil ikke vidst noget sikkert og ment, at Griffenfeld og de danske Generaler nærede forskellige Planer, saa at Griffenfeld vilde mod Bremen, og Generalerne mod Wismar[1]); nu faa vi et Øjenvidnes Beretning.

Fuenmayor var til Stede i Krigsraadet og fortæller sin Regering, at nogle danske Generaler og Premierministeren vare for et Angreb paa Wismar, medens Kurfyrsten vilde mod Pommern[2]), og at denne Tankegang lykkeligvis sejrede. Thi Griffenfelds Hensigt var aabenbart kun at vinde Tid og undgaa at blive for stærkt indviklet i Krigen, da han dog næppe mente at kunne indtage Byen [!]. Og hvis Wismar faldt i Danskernes Hænder, var det næsten værre endnu, da ikke de, men Stadens gamle Herrer, Hertugerne af Mecklenburg, burde have den tilbage. Men Fuenmayor tilføjer den interessante Oplysning, at Beslutningen til en vis Grad var hans eget Værk. „Jeg har bidraget af al Magt til at vedkommende Kurfyrste opnaaede at blive fuldkomment tilfredsstillet under Konferencen, da jeg fandt at burde gøre dette, fordi han aabenbart har bedre Hensigter end Grev Griffenfeld, og fordi han bør hjælpes til at faa Oprejsning for den Skade, hans Land har lidt, og endelig fordi med hans Naturel enhver Vanskelighed, som hans Planer mødte, kunde blive i højeste Grad farlig [sic!]; og derfor har jeg, efter den Smule Kendskab jeg har til Kongen og hans Premierminister, overtalt Kurfyrsten til at tale sin Sag under fire Øjne

1) A. D. Jørgensen II, 285.

2) Efterretningen om Kurfyrstens Ønsker bekræftes af Biermans Brev til Mejerkrone 6/9. Han mente dog, at Kongen og Kurfyrsten vilde adskilles, hvilket som bekendt ikke blev Tilfældet.

med den danske Konge og fremstille sine Grunde for ham, idet han paavirkede ham med Motiver, der var hentede fra Æresbegreberne, til at begynde med det, som samtidig var det kraftigst virkende og det letteste, da han (ɔ: Kongen) skulde agte sig for at sætte sin Ære i Vove i den første Aktion, hvilket kunde hænde, om han belejrede Wismar. Kurfyrsten handlede herefter og opnaaede, at Hans nævnte Majestæt helt og holdent gav efter for hans Vilje". . . . Naar man betænker, at Kristian V.s Advarselsskrivelse til Griffenfeld i Rensborg var gaaet umiddelbart i Forvejen, og at Kongen ved samme Lejlighed spillede under Dække med den brandenburgske Gesandt mod sin egen Minister ved at sende Breve til Kurfyrsten uden Griffenfelds Vidende[1]), lyder

[1]) Kristof v. Brandts Beretning herom, der maa ligge til Grund for Pufendorfs Skildring (XIII, 43—45), findes først i hans Relat. af 1/4 80 (Geheimes Staatsarch. Berlin), hvori han skildrer sin Afskedsaudiens ved det danske Hof. Da den ikke tidligere har været fremdraget og indeholder forskellige interessante Træk, skal den meddeles her. Om Kristian V siger han: „Er ist ein sehr tapferer und grossmütiger Herr, der nicht allerdings mit sich schertzen lasset, der auch leicht eine Jealousie, in Sonderheit von seinen Ministris fassen kann; die Jealousie aber bleibet gemeiniglich ohne Wirckung bei Ihme kleben, wan man Ihme nicht dann undt wan zu Hülfe kommet und Ihme zeiget, wohin ein undt ander Minister seines eigenen Interesse halber zielet und wie demselben zu begegnen sei. Diese Methode haben Wir, ich undt mein Bruder, allezeit halten müssen, undt wehre es unter andern nimmer zu der Gadebuschischen Entrevue, viel weniger zu der Societät der Waffen [i Doberan 15/9 75] zwischen dem Könige undt Ew. Churf. Durchl. gekommen, wen wir nicht Sr. Mayt. klar vor Augen gestellet hetten, wie Greiffenfeldt ungeachtet der damaligen avantageusen Conjunctur aus keiner andern Ursache den Krieg und die Zusammensetzung mit Ew. Ch. Dl. wiederrieht als aus Furcht, dass Seine Mt. gar zu grosse Inclination zum Kriege bekommen, die Generalen ihme vorziehen und Ihre Gnade gegen ihn vermindern möchten. Welche Re-

Fuenmayors Beretning meget trolig, og vi se, at hans Uvilje mod Griffenfeld havde fundet en Lejlighed til at krydse dennes Politik paa en ganske følelig Maade. —

Fire danske Regimenter blev nu ladte tilbage som Observationskorps foran Wismar, medens Kongen med Griffenfeld og den øvrige Styrke drog til Pommern for at gøre Haandlangertjeneste under Kurfyrstens Angreb paa de svenske Tropper. Først halvanden Maaned senere, i Slutningen af Oktober, stod Danskerne igen foran Wismar, og de begyndte nu for Alvor paa en Belejring[1]). Foretagendet var ikke blevet lettere, da den svenske Besætning havde faaet denne yderligere Frist til at styrke sig, men efter den ovenfor citerede Æreskodeks havde Kristian V ganske vist nu vundet sine Sporer under Kampene i Pommern, saa at Fuenmayor forhaabentlig har set med naadigere Øjne paa, at Danskerne søgte en nærmere Kampplads, der kunde bringe dem selv Fordele[2]).

---

monstration so viel wirckete, dass der König, wie Ew. Ch. Dl. sich noch woll erinnern werden, in anno 1675 drey eigenhändige Schreiben, ohne dass Greiffenfeldt von zweyen etwas wusste, an dieselbe abgehen liess. — Ebenmässig wehre auch die letzte Doberanische Entrevue [1678] nicht für sich gegangen, wan wir nicht dem Könige die Ursachen und Intriguen, warumb Ein und ander, in Sonderheit Hahn, dieselbe zu hintertreiben sich bemüheten". — Paa hvilket Tidspunkt Afsendelsen af disse Skrivelser falder, er det ikke muligt at fastslaa; da Maalet for dem var et personligt Samtræf, maa de dog være skrevne før Mødet i Gadebusch, ikke mellem dette og Doberantraktaten. Bierman skriver $^{23}/_{8}$ til Mejerkrone, at Kurfyrsten har foreslaaet Kristian V et Møde ved Mølln.

1) $^{15}/_{10}$ skriver Mejerkrone til Bierman, at man ved det franske Hof undrede sig højligt over, at Kristian V ikke straks havde kastet sig over Wismar.

2) Samtidigt med Gadebuschmødet havde iøvrigt Huset Braunschweig begyndt at forhandle med Bispen af Münster om en Deling af det endnu ikke erobrede svenske Bremen. Ved Mid-

Fuenmayor forblev imens i Hamburg, og det var under hans Ophold her, at Forholdet mellem ham og Griffenfeld spændtes saa stramt, at det kom til et, om end ikke officielt Brud.

Det var Fuenmayor, som i Midten af Oktober aabnede det diplomatiske Angreb med at klage over, at den svenske Minister ikke blev udvist fra Danmark, og at der ingen Krigserklæring udstedtes mod Sverige. Han mente (i et Brev til sin Regering), at dette skyldtes Griffenfelds Frygt for at støde Frankrig og Enkedronning Sofie Amalie. Baade af Hensyn til sin Datters Forlovelse med Karl XI og sin Broder, Hertugen af Hannovers tvetydige Stilling ønskede hun at gøre Bruddet med Sverige saa lidet dybtgaaende som muligt. Derfor var det, at Griffenfeld kun vilde have den danske Hær i Mecklenburg betragtet som „Hjælpetropper". Men det var netop Fuenmayors Ønske at gøre en Forsoning mellem de nordiske Modstandere umulig for den nærmeste Fremtid. Han truede med, at Danmark i Vægringsfald ogsaa ved Freden vilde blive behandlet som Hjælpemagt og gaa Glip af alle Krigens Fordele[1]).

Griffenfeld søgte at værge sig efter bedste Evne. Naar man ikke udviste den svenske Resident Lilliecrona, var det for i ham at have et værdifuldt Pant mod den danske Afsending Lindenov, der med Vold holdtes tilbage i Stockholm. Mejerkrone var allerede kaldt til-

ten af Oktober siges de i Fuenmayors Relationer at være komne til Enighed herom paa det Grundlag, at Danmark ganske udelukkedes derfra [Rel. $^{25}/_{10}$.]. (Jfr. Wimarson I, 233.)

[1]) En Fredskongres var allerede under Overvejelse, og Fuenmayor, ligesom mange af de allierede, ønskede den afholdt paa katolsk Grund. Hans Maal dermed var, at faa Danmark til foreløbigt at afvise Englands Fredsmægling.

bage fra Paris, saa at han ikke længere kunde give Anledning til de Rygter, som Fuenmayor anførte, nemlig at han skulde have benægtet Danmarks Fredsbrud med Sverige. Hvad Krigserklæringen angaar, beraabte Griffenfeld sig paa, at hverken Brandenburg eller Lüneburg havde udstedt nogen saadan. Kom man nu med en Erklæring, efter at Krigen med Sverige var et Faktum, var det blot at „sætte Hesten bag Vognen". Bedre var det, om de allierede, og da navnlig Spanien, sørgede for at betale deres Subsidier i Tide, saa vilde den danske Krigsførelse heller ikke lade noget tilbage at ønske i Raskhed[1]).

Denne Næse var ikke ufortjent, thi samtidigt meddelte Klingenberg fra Holland, at Spaniens resterende Subsidier til Danmark nu løb op til over 700,000 fl.[2]). Men netop fordi den var berettiget, gjorde den Fuenmayor forstemt. Han pegede over for sin Regering paa, at Brandenburg, der var den angrebne Part, ikke behøvede at udstede nogen Krigserklæring, og Hertugerne af Celle havde i Haag udtrykkeligt forbeholdt sig ikke at udfærdige en saadan. Med Danmark var det anderledes. Men derfor kom nu ogsaa hans egentlige Mening med Krigserklæringen for en Dag: F r a n k r i g b u r d e i k k e f a a P a a s k u d t i l a t u n d l a d e a t b r y d e m e d D a n m a r k, saaledes som det skyldte Sverige det i Følge deres Forbund. Terlon burde udjages af Danmark for at hindre, at Kristian V, hvis det gik ham slet, gennem

[1]) Rel. til det sp. Hof 25/10, med vedlagt Kopi af F.s Note til Gr. af 23/10. Dennes Svar af 25/10 er vedlagt Rel. 11/8. — Alle Datoangivelser efter ny Stil.

[2]) Klingenb. til Lente 2/11 75 (Lentes Arkiv. D R A). Ved en anden Lejlighed opgør han de af Spanien 1674—75 betalte Subsidier til 109000 Rdlr. (Christiansen: Dansk Statshusholdning I, 440.)

denne franske Gesandt kunde slutte Partikulærfred med Sverige. Han mente endelig, at selv om han ikke kunde skaffe sin Klage hørt hos Griffenfeld, kunde den dog altid bruges til at forsvare Manglerne ved Subsidiebetalingen[1]).

Atter lod Fuenmayor den danske Premierminister i Fred for en Tid, men i Slutningen af November, medens Belejringen af Wismar slæbte sig langsomt hen, rettede han et nyt og kraftigt Angreb paa ham i Skikkelse af en fire Sider lang Note. Han havde i Mellemtiden haft Griffenfelds Sekretær Schrøder under mundtlig Paavirkning, da denne passerede gennem Hamburg, og havde lovet sig meget heraf, men forgæves. Nu greb han atter Pennen, der ogsaa var hans kæreste Vaaben.

Han betonede i sit Brev, at en dansk Krigserklæring mod Sverige var en Pligt i Følge Forbundstraktaten. Det var ganske vist klogt, at man først havde ladet Fjendtlighederne begynde, og han havde selv i sin Tid billiget, at man paa Skrømt holdt Nils Brahe hen og overrumplede Hertugen af Gottorp under en officiel Fredstilstand. Men nu var alle slige Hensyn forsvundne, og nu vilde en dansk Krigserklæring paa en heldig Maade fjerne Mistilliden hos vore allierede. Denne Mistillid var ikke ugrundet, thi man kendte Mejerkrones Forsikring til den franske Regering om, at Danmark kun var auksiliær Magt, og Lilliecronas Forbliven i København vidnede om, at Sverige var af samme Mening. Man kunde jo udveksle ham mod Lindenov midt i Sundet. Den eneste virkelige Undskyldning, som Schrøder havde kunnet anføre under deres Samtale, var, at Spanien og de øvrige allierede ikke havde betalt Subsidierne rettidigt, men vilde dette Paaskud ikke i hans Hjemland gøre den

---

[1]) Fuenmayors Rel. 6/11 1675.

modsatte Virkning. Man vilde der hævde, at man ikke havde Forpligtelser, naar Danmark ikke opfyldte sit Løfte: At erklære sig „virkeligt og formaliter“ mod Sverige. Krigserklæring efter Krigens Aabning, det var ikke at sætte Hestene bag Vognen, saaledes som Griffenfeld havde skrevet; nej, Deklarationen var netop en af det Forspand, som skulde trække Krigen efter sig.

Griffenfelds Svar lod vente adskillige Dage paa sig og var meget overlegent. Det lød saaledes:

„Señor mio!

Paa det Brev, som Eders Excellence skrev mig til fra Hamburg d. 25. ds. (ny Stil), ved jeg intet andet at svare, end hvad en af Oldtidens Forfattere saa træffende siger:

Ubi rerum testimonia adsunt,
quid opus est verbis?

Jeg haaber i Løbet af kort Tid at kunne melde Eders Excellence Byen Wismars Indtagelse, hvad der er meget vigtigt for den fælles Sag. Gud i Vold etc.“

Hvad man end mener om dette Brev, kan man neppe kalde det politisk klogt; det tyder paa en Undervurdering fra Griffenfelds Side af den fattige Gesandt, i Forbindelse med Irritation over hans stadige Paatrængenhed. Men Fuenmayor var nu paa sin Side klar over Griffenfelds „Malice“ og tordnede i sin Relation til Hjemmet mod ham. Han betonede, hvor nødvendig Krigserklæringen var paa Grund af Danskernes daarlige Udsigter; der laa kun 10000 Mand foran Wismar, Generalerne besad ringe Intelligens, og Rekruteringen var vanskelig. Men navnlig nærede han Mistro til Førsteministerens Hensigter, „som jeg formoder er i Forstaaelse med Frankrig og med Enkedronningen“. Selv om man virkelig gennemførte Wismars Erobring, frygtede han for, at Griffenfeld ikke

under det kommende Aars Felttog vilde lade sin Konge foretage „nogen Kapitalsag“, men kun støtte Kurfyrst Frederik Wilhelm med et ubetydeligt Troppekorps. Hvorfor havde man ikke begyndt Krig fra den norske Side? Hvis den danske Konge heller ikke under det kommende Aars Felttog førte Krigen over i det egentlige Sverige og derved hindrede svenske Troppeoverførseler til Pommern, vilde hans Hjælp ikke være meget værd, thi i Tyskland kunde Kurfyrsten sagtens klare sig alene. Men for at binde Kongen af Danmark til en saadan Optræden, var en skriftlig Krigserklæring nødvendig, og Fuenmayor opfordrede sin Regering til at meddele Jørgen Reedts, at hvis dette ikke skete, vilde man gribe til Indstilling af Subsidiebetalingen og under Fredsforhandlingerne kun betragte Danmark som auksiliær Magt.

Fuenmayor havde hermed spillet sine største Kort ud, og naar man mindes, hvor ivrig han selv om Sommeren havde været for, at Danmark skulde aabne Krigen i Nordtyskland, ser man klart, at hans Interesse for vor politiske Velfærd, om den nogensinde havde eksisteret, nu var ganske fordunstet, og at han bestandig vilde lade Danmark gaa de allieredes Ærinde (Krigen i Sverige). Spot og Skade følges dog gerne ad. Da den spanske Consejo i Midten af Januar 1676 tog hans Relation for, besluttede den sig straks til at gøre et Tilbagetog og desavouere sin egen Minister. „Man skal skrive til Don Baltasar, at han ikke maa vedblive med sine Instanser om en skriftlig Deklaration, men at han skal fortsætte at paavirke Kongen, idet han stræber at bevare hans Tillid og styrker hans Forhaabninger om Subsidiebetalingen“. Man erklærede det Svar, som Griffenfeld havde givet Fuenmayor, for „fyldestgørende og afsluttende“, og at det var velfortjent

paa et Tidspunkt, hvor Kongen af Danmark ved sine Krigsoperationer havde opfyldt, hvad han var gaaet ind paa[1]). — Var Fuenmayors Ræsonnementer virkelig gaaet hen over de høje Herrers Hoveder, eller fandt de med klædelig Beskedenhed, at deres egne Brøst i at opfylde Traktatbestemmelserne gjorde dem lidet egnede til at optræde som Moralprædikanter over for Danmarks Forhold?

Kun eet Consejomedlem, Hertugen af Medina-Coeli, erklærede i et Separatvotum, at han ansaa Fuenmayors Udtalelser for betydningsfulde. Men han var endnu en enlig Svale.

Man maa betragte det som en Lykke for den spanske Gesandt, at han saa længe maatte svæve i Uvidenhed om sin Regerings Svar, der først langt hen i Februar 1676 kom ham i Hænde. Ellers havde han vel ganske tabt Modet. Der var Sorger og Modgang nok for ham i Slutningen af Aaret. Men det er det bedste Bevis paa denne Mands Aandsstyrke, at han arbejdede sig gennem alt. Naar vi møde ham i Foraaret 1676, er det som Sejrherre, med dobbel Ret Sejrherre, fordi han var sin egen Lykkes Smed[2]).

---

[1]) F.s Relation $^{6}/_{12}$ 1675 med vedlagte Kopier af F.s Note af $^{25}/_{11}$ og G.s Svar af $^{1}/_{12}$ (paa Spansk). — Consejoens Resol. af $^{26}/_{1}$ 1676 ligger ved Relationen.

[2]) Som et interessant Vidnesbyrd om Fuenmayors Sindsstemning mod Slutningen af 1675 staar de Meddelelser, som han gav sin Regering om Mette Trolles Færd. Han henviste heri til, at han allerede i Septbr. 1674 havde henledt dens Opmærksomhed paa hendes skriftlige Forbindelse med Terlon. Hun havde stadig meddelt denne Hemmeligheder fra det spanske Hof, og for Øjeblikket (Dec. 1675) vidste han, at Terlon laa inde med et Brev, der var skrevet fra Hoffet i Madrid og kun kunde stamme fra hende (Rel. $^{20}/_{12}$ 1675). — Men skønt Consejoen takkede Fuenmayor for Oplysningen, forlangte den dog Beviser paa hans Mistanke og anbefalede nærmere Efterforskning.

VI.

Brevspørgsmaalet og Mejerkrones Forberedelse af en dansk-fransk Forstaaelse.

Hvad var Aarsagen til, at Griffenfeld, trods det faktisk indtraadte Fredsbrud med Sverige, ikke vilde høre om nogen Krigserklæring mod dette Land, end sige mod Frankrig, og var det sandt, at Mejerkrone i Paris havde beraabt sig paa, at der ikke var indtraadt nogen virkelig Krigstilstand mellem de to nordiske Kroner, da Danmark kun var „Hjælpemagt" hos de allierede?

Vi maa gaa lidt tilbage i Tiden og atter tage fat paa de dansk-franske Forhandlinger, der for almindelige Øjne maatte synes endeligt strandede ved de Griffenfeld-Terlonske „Projekter" og Kupet over for den gottorpske Hertug (Side 54—55 og 57). Men vi hørte til vor Overraskelse, at dette endnu i August Maaned ingenlunde var den danske Regerings Mening.

Mejerkrone sad imens i Paris og var ikke saa lidt forvirret. At Krigen med Sverige stod for Døren, nærede han ingen Tvivl om, men hvilken Indvirkning vilde dette faa paa vort Forhold til Frankrig? Det fremgaar klart af hans Breve, at den franske Regering var forberedt paa Fredsbruddet i Norden, som Mejerkrone iøvrigt havde varslet for den allerede i Juli Maaned. Klart er det endvidere, at Ludvig XIV ikke hilste denne Udvidelse af den store evropæiske Krig med Glæde, da han heri øjnede en Hindring for den almindelige Fred, som han selv var naaet til at eftertragte. Dog, maaske kunde den nordiske Krigs Udbrud forhales, og man tog derfor i Paris foreløbigt det Parti at sætte en elskværdig Mine

op og vise sig meget føjelig paa alle omtvistede Punkter. Man var villig til at stryge Udelukkelsesparagraffen i den fransk-svenske Traktat af 1672, man lukkede Øjnene for Danmarks nylige Krænkelse af Gottorp, ja billigede endog, at vi sendte Krigsskibe til Østersøen „til Handelens Sikring“. Det er karakteristisk, at Respekten for os øjensynlig var steget i Frankrig, efter at vi havde vovet Kupet mod den gottorpske Hertug[1]). — Mejerkrone vidste til en Begyndelse ikke, om det var hans Herres Hensigt at bevare Venskabet med Frankrig. I Juli Maaned stillede han sig blidere over for de franske Statsmænd og skød Skylden for de afbrudte Forhandlinger paa Sverige, som selv burde gøre Begyndelsen til at genoptage dem. Dette klang behageligt i Pomponnes Øre. Men i August Maaned var Mejerkrone blevet krassere; han mente, at Frankrig endnu var stemt for at støtte Sverige aktivt, og at vi burde hindre dette ved en kraftig Krigsførelse, for saa bagefter, naar Sverige var mat, at staa som „nécessaires“ for Frankrig. Begge disse Standpunkter forudsætter dog, at Mejerkrone trods sin Usikkerhed hældede til den Tro, at et Brud med Frankrig fra vor Side ikke var forestaaende, og heri havde han Ret. Da han endelig i August anbefalede sin Herre en Krigsførelse som auksiliær Magt, havde han den Tilfredsstillelse, at Griffenfeld, inden dette Forslag var blevet ham bekendt, havde handlet efter dets Tanker. Førsteministeren svarede i Rensborg den franske Gesandt Verjus, som vilde fremme Terlons Forhandling ved nye Tilbud,

---

[1]) Ludvig XIV udtalte selv i Brev til Terlon 16/8, at han vilde tilgive os Krænkelsen af Gottorp for saaledes at undgaa Krig, og han opfordrede samtidig Sverige til at stille nye Forslag til Danmark. (Da. Sml. 2. R. III, 17.)

at han ikke kunde lytte til hans Forslag. Det var Sveriges Optræden, som gjorde Krigen til en sørgelig Nødvendighed. Men dog vilde der fra dansk Side ikke blive udstedt nogen Krigserklæring mod Sverige, og den danske Konge haabede endnu at finde Midler til at mage sine og Kong Ludvigs Interesser sammen[1]).

Hermed var der tilsyneladende slaaet en Streg over alle Foraarshalvaarets Forhandlinger mellem Danmark, Frankrig og Sverige. Danmarks Mægling var officielt bleven erklæret for en Umulighed. Men der var aabnet en Port for en anden Tilnærmelse mellem de to førstnævnte Magter. Mejerkrone hævdede i Breve til Hjemmet, at nye Forhandlinger med Terlon vilde lade os vinde Tid og hindre, at Frankrig i Følge sin traktatlige Forpligtelse udstedte nogen Deklaration mod Danmark. (Det var netop derfor, vi undlod at udstede Krigserklæringen mod Sverige.) Og naar vi vandt Tid, og Sverige f. Ex. mistede Wismar, vilde Frankrig nok faa Øjnene op. Danmarks Fremgang vilde jo ogsaa medføre, at det kunde spare Subsidierne til Sverige. Over for Pomponne pegede han endog paa, at Frankrigs Hensyn til dets „interets particuliers“ burde gaa forud for Hensynet til dets allierede, og at en dansk Hær i Tyskland ogsaa kunde bruges mod Huset Habsburg. Bierman billigede fuldstændig Mejerkrones Forslag om en franskvenlig Politik, og Griffenfeld komplimenterede ham for hans forstandige Optræden i Paris. Samtidig med at nu den svenske Gesandt Lilliecrona blev holdt paa Afstand fra det danske Hovedkvarter, opholdt Terlon sig i Nærheden hos Dronningen i Glückstadt. Han ytrede

---

1) Mejerkrone til Bierman 23/7—13/8. Bierman til Mejerkrone 19/8. Se ogsaa Kong Ludvigs Brev til Terlon 29/8 (Da. Sml. 2 R. III, 18).

sin Tilfredshed over Danmarks Politik over for Frankrig, og den danske Regering respekterede bl. a. de franske Passer[1]).

Det er øjensynligt, at Mejerkrones Argumenter gjorde deres Virkning paa Ludvig XIV's Ministre, og dette var en naturlig Følge af, at det laa uden for hans Interessesfære, hvorledes de nordiske Magter ordnede deres Mellemværende. Men det kunde dog ikke undlade at virke irriterende paa Pariserhoffet, at Krigen mellem Danmark og Sverige i September 1675 var et Faktum. Et nyt Spørgsmaal kom herved til, som gav Franskmændene Lejlighed til at give deres Ærgrelse Luft. Det var Danskernes Opsnappen af Brevene mellem Paris og Stockholm.

Det er bekendt, at Brevspørgsmaalet atter blev fremdraget senere, under Griffenfelds Proces, og da man er tilbøjelig til at tillægge det en Hovedbetydning for hans Fald, er der Grund til at udrede det til Bunds og se, hvad det virkelig indeholder.

Det var d. 3. Septbr., Mejerkrone første Gang maatte meddele, at Pomponne havde beklaget sig over for ham. Kureren fra Stockholm var i Rensborg blevet arresteret af Danskerne, og hvad der gik den franske Regering mest til Hjerte var aabenbart, at den hele diplomatiske Forbindelse mellem de to allierede Hoffer gennem den franske Gesandt i Sverige, Feuquières, herved var truet.

For ret at forstaa Postspørgsmaalet og dets Løsning maa vi erindre om, at de nordiske Stater paa dette Omraade endnu stod paa et antikveret Standpunkt. I de store Kulturlande var man naaet saa vidt, at t. Eks.

[1]) Mejerkrone til Bierman ²⁷/₈ og ³/₉. Bierman til ham ³¹/₈ og ¹¹/₉.

Posten mellem Danmark og Spanien gik fredeligt gennem Frankrig, skønt der var aabenlys Krig mellem det sidstnævnte Land og den spanske Konge. Ikke saaledes her i Norden. Her betød Krigstilstand mellem to Lande, at de var fuldstændigt aflukkede for hinanden. Men at en saadan gammeldags Synsmaade maatte irritere Frankrig højligt, navnlig naar det selv kom til at lide derved, kan ikke undre.

Foreløbig drejede det sig kun om to „ordres en suite", som Feuquières havde afsendt; til hvem, siges ikke. Pomponne udtalte det Haab, at vi ikke ogsaa havde lagt Beslag paa Breve til Frankrig, hvilket Mejerkrone mente at kunne forsikre. Heri tog han dog fejl, og det skulde ikke vare længe, før man blev klar herover i Frankrig. Stemningen blev os i det hele mindre gunstig. Frankrig følte sine Pligter som Forbundsfælle og spekulerede aabenbart i at vække Huset Lüneburgs Skinsyge mod mulige danske Erobringer i Bremen, de der efter vor Beregning skulde blive Bindeleddet mellem Oldenburg og Holsten og Hovedhjørnestenen for vor fremtidige Magtstilling i Nordtyskland. Det havde kun altfor godt Held i disse Bestræbelser (se p. 116 Anm. 2), thi til at beskytte Sverige paa en mere aktiv Maade havde man i Versailles ringe Lyst. Mejerkrone følte, at han maatte gøre noget for at veje op herimod, og han slog atter paa Danmarks og Frankrigs Fællesinteresser, men kraftigere end hans Røst lød Pomponnes skarpe Klager. Mejerkrone indsaa selv, at det nu ikke var den bedste Lejlighed til at tale om Fremtiden. Han sagde om sig selv, at han maatte „marschere med Tømmen i Haanden", thi Frankrig haabede paa, at Vinteren skulde indfinde sig, før Danskerne havde naaet virkelige Resul-

tater. Før næste Foraar skulde det saa nok have faaet Fred eller i det mindste skabt Skinsyge mellem de allierede. Alt afhang for Danmark af et lykkeligt Udfald af dette Efteraars Felttog, for at vi paa Fredskongressen kunde staa som „beati possidentes“.

Saaledes var Stemningen bleven over for Danmark i de franske politiske Kredse i Slutningen af September og Begyndelsen af Oktober Maaned. Og dog: selv om Pomponne talte om sin Herres „très grand déplaisir“ i Anledning af Fredsbruddet, tilføjede han, at han altid vilde optræde over for den danske Konge paa samme Maade, som han selv blev behandlet. „Man sover endnu her, og man vilde maaske ikke være ked over ikke at blive vakt af Sverige, før efter at man havde set, hvorledes det gik os i et væbnet Sammenstød“. Afbrydelsen af den skriftlige Forbindelse mellem Frankrig og Sverige medførte nemlig ogsaa, at Sverige ikke kunde faa Lejlighed til at kræve, at Frankrig i Følge Forbundet skulde udstede sin Krigserklæring mod Danmark. Men i Brevspørgsmaalet stod Pomponne fast, og endnu videre end han gik hans Sekretær Tourmont, der anslog en voldsom Tone og sagde, at Beslaglæggelse af Breve syntes at betyde Krig, saa at Mejerkrone tilsidst maatte spørge ham, om han havde Ordre til at tale i denne Tone til ham. Mejerkrone var klar over, at hvis den danske Regering fortsatte paa samme Maade, vilde Følgen kun blive, at hans egne Breve til Hjemmet ogsaa blev beslaglagte.

Faa Dage senere var Mejerkrone efter Opfordring til Stede ved Kong Ludvigs Lever. Han søgte behændigt at komme uden om Ankerne over vort Forhold til Gottorp og til Sverige, skød Skylden for den strandede Forhandling i Foraaret paa sidstnævnte og talte om „virkelige Be-

viser i Tidens Fylde", paa Danmarks Franskvenlighed. Ludvig XIV hørte ham i Ro og svarede saa smilende og med al Anerkendelse for Kristian V's Følelser: „Jeg ved ikke, hvad jeg skal sige dertil; — jeg vil ikke bruge det Udtryk — men det forekommer mig, at man har villet holde mig hen med tomme Løfter [m'a voulu amuser], medens man forberedte alt til at gennemføre sine Hensigter". — Det var Ord, der faldt som en Bombe, og hvad værre var: der var intet at sige til dem med Rette, for saa vidt Sverige angik. Mejerkrone greb i sin Vaande til at spille en lille Komedie: „Da han sagde disse Ord til mig: „Jeg vil ikke bruge det Udtryk", øjnede jeg, hvad han vilde komme frem med, og satte en forbavset Mine op, idet jeg saa lidt skarpere paa ham, end jeg ellers vilde have gjort, men saa gentog han over for mig to Gange det samme, at han ikke vilde bruge det Udtryk, og han havde aabenbart til Hensigt at holde det aldeles tilbage, men hvad enten han nu ikke havde noget andet Udtryk paa rede Haand, eller hans Beslutning om at sige det dog rev ham med sig, saa gav han det frit Løb" [1]). Der var ikke andet at gøre end at svare i en ydmyg Tone og gentage Forsikringerne om, at Sverige ikke havde været „raisonnable". Mejerkrones Sortie var næppe glimrende, selv om han paastaar, at Kongen til sidst naadigt lyttede til hans venskabelige Forsikringer, og at det gik bedre, end Hoffet i Almindelighed havde troet. Men han havde samtidig Ret i at hævde, at der atter var et Omslag ved at finde Sted hos de ledende Statsmænd, navnlig Pomponne, der saa med megen Ængstelse paa Sveriges Udsigter under Krigen.

[1]) Man faar en Mistanke om, at Kong Ludvigs Vredesudbrud ogsaa var en Smule kunstlet.

Saa daarligt og slapt førtes Felttoget i 1675 fra svensk Side. Men først naar Sverige var knækket, mente Mejerkrone, at Tiden var inde til at fordre „asseurances“ af Frankrig; Alliancen maatte komme „med Tiden“. I Brevspørgsmaalet maatte vi give efter, da det skadede hele Mejerkrones diplomatiske Virksomhed og ydermere forbitrede Kongens Sind, der i Forvejen var ægget ved hans Tro paa, at han under Foraarsforhandlingerne var bleven taget ved Næsen. Ogsaa Pomponne havde under Haanden truet ham med Repressalier[1]).

Paa dette Tidspunkt havde dog Danmark allerede gjort det nødvendige Tilbagetog. Den 30. Septbr. meddelte Bierman Mejerkrone, at man havde givet Feuquières Tilladelse til at sende sin Regering „simples lettres sans y en joindre d'autres“ [2]), men at han endnu ikke havde svaret paa dette Tilbud og denne Betingelse. Som Bilag til Biermans senere Ordrer fulgte en Kopi af Griffenfelds Brev til Terlon af 29. Septbr., hvori han bad om, at Feuquières ikke vilde gøre Brevene for tykke, for at de ikke skulde vække „du soubçon à nos gens“, og den 19. Oktbr. skriver Bierman til Mejerkrone, at Betingelsen for Ekspeditionen af Feuquières' og hans Herres Breve kun var „at man sendte dem ene [seules], uden at de blev ledsagede af andre“. Dette var altsaa, hvad den danske Regering forstod ved „lettres simples“, de maatte kun omfatte den egentlige Korrespondance mellem den franske Regering og dens Gesandt[3]).

[1]) Mejerkrones Relationer 3., 10., 17. og 24. Sept. samt 1. og 8. Okt.

[2]) Jørgensen: Griffenfeld II, 515.

[3]) Altsaa ikke alene Feuquières' Privatbreve, som Jørgensen opfatter det (II, 313). Ordene gentages i Biermans Brev 23/10. Ogsaa Griffenfelds Brev til Terlon 17/10, hvori han kalder sig „Frankrigs Postmester“, sendtes senere i Afskrift til Mejerkrone (Da. Sml. 2 R. III, 20).

Hermed var dette Spørgsmaal løst, men Mejerkrone havde haft en slem Tid, inden Resultatet blev ham meddelt. Mejerkrone var klar over, at hvis der kom et afslaaende Svar hjemmefra, maatte han skjule det, indtil hans Regering havde faaet det fulde Indtryk af, hvor alvorlig Stemningen var over for dette Spørgsmaal i Frankrig. Han var derfor ikke saa lidt glad, da Ordren af 30. Septbr. kom ham i Hænde. I sin fornøjede Sindsstemning fik han endog Mod til at spille en lille Komedie med den vrede Tourmont for at skønne, hvad Følgen vilde være bleven af det modsatte Svar. Han spurgte ham derfor spøgende, om Frankrig vilde besvare et Afslag med en Krigserklæring, og fik det alvorlige Svar, at Frankrig i hvert Fald vilde behandle Kongen af Danmarks Breve paa samme Maade, og at Mejerkrones Relationer ikke vilde kunne gaa sikkert. Tourmont afviste alle Modgrunde i en ilter Tone og gentog kategorisk sit Krav. Saa rykkede da Mejerkrone ud med Sproget, og Tourmont blev straks meget tilfreds. Han spurgte endnu kun om de ydre Former for denne Frihed, „om Brevene fra Frankrig skulde adresseres til Mr. de Terlon, eller til selve Hans Majestæts Hof, eller endelig afleveres i mine Hænder“. Kong Ludvig havde nemlig kun forlangt denne Frihed for sine Ministre „en particulier“, og som Bevis herpaa vilde han sandsynligvis gaa ind paa at overlevere Brevene i Mejerkrones egne Hænder til videre Besørgelse. Denne erklærede dog, at han vilde indhente sin Herres nærmere Ordrer herom[1]).

I sit Brev til Hjemmet udtalte da Mejerkrone, at han haabede, at man vilde komme til Enighed med Feuquières,

[1]) Mejerkrones Relation $^{22}/_{10}$.

da Spørgsmaalet ellers som „point d'honneur" til syvende og sidst vilde bringe de to Kroner i fuldkommen Trist med hinanden. Man skrev sig dette bag Øret i Danmark, skønt det ikke var let med eet Slag at bringe Forbindelsen mellem Frankrig og Feuquières i Stockholm paa Fode igen. De franske Klager ophørte derfor heller ikke straks, endnu i Novbr. betonede man, at der stadig fandt Krænkelser af Brevhemmeligheden Sted. Det var intet Under, at Griffenfeld under disse Omstændigheder kunde lade sig forlede til sine bekendte varme Ytringer til Terlon om, at Korrespondancen kunde gaa ganske sikkert gennem hans egne Hænder. Dette var forøvrigt ligefrem et Svar paa Tourmonts ovenfor anførte Spørgsmaal om, hvilken af de tre Muligheder vor Regering foretrak. Og dog er der Tegn til, at Frankrig ikke følte sig fuldtud tilfreds med dette Formynderskab, da Pomponne til Gengæld fordrede, at danske Breve, som passerede gennem Frankrig til Spanien, paa lignende Maade skulde være adresserede til franske Ministre, et Krav som han dog paa Mejerkrones Forestillinger igen lod falde. Den danske Regering maatte i det hele strække sig ret langt i denne Sag, og i Slutningen af November meddelte Bierman Mejerkrone, at det Brev fra den svenske Kammerherre Baron Bjelke, som vor Gesandt havde sendt til ham, var af Griffenfeld sendt videre til Tromp for endelig gennem denne at passere over til Sverige[1]). Tilladelsen var altsaa nu udstrakt til ogsaa at gælde for visse svenske Undersaatter. Men man vil se, at Griffenfeld i denne Sag handlede efter Samraad og i fuldkommen Overensstemmelse med sine Hjælpere

---

[1]) Biermans Ordre $^{30}/_{11}$.

i Udenrigsstyrelsen, være sig i Danmark eller Udlandet, Bierman eller Mejerkrone.

Hermed var da ogsaa de egentlige Vanskeligheder i Forholdet til Frankrig ryddede af Vejen, og Mejerkrones Ophold i Paris blev fra nu af til Glæde for ham selv og til Nytte for hans Regering. Hertil bidrog ikke mindst den faste Overbevisning, som Ludvig XIV og hans Ministre efterhaanden fik, at Sveriges Sag i Tyskland var uigenkaldelig tabt, og at Wismars Fald kun kunde være et Tidsspørgsmaal. Kong Ludvig lod Ord falde herom ved sin Lever, og Mejerkrone skyndte sig med at rapportere dem hjem med Opfordring til snarest muligt at gøre dem til Virkelighed. Alt afhang af, om vi kunde møde frem med Resultater, naar Fredskongressen blev aabnet. Angaaende denne Forhandling havde den franske Regering tidlig om Efteraaret vist sin Forstemthed over, at Johan Frederik af Hannover var gaaet ind paa Neutralitet med de allierede og havde tilbudt at overtage den Mæglerrolle, som Danmark efter saa mange Forhandlinger havde vraget. Man ser, at det ikke saa meget var Danmarks Fredsmægling som dets Neutralitet, der havde ligget Frankrig paa Sinde, og at det stillede sig ganske anderledes over for Hannover, der havde modtaget franske Subsidier for at deltage i Krigen paa dets Side. Men Griffenfeld lod Mejerkrone gøre den franske Regering opmærksom paa, at Hertugen netop ved sin Mægling kunde være Frankrig til Nytte under Fredsforhandlingen, og at Danmark var meget tilbøjelig til ved samme Lejlighed at „vise Frankrig gode Tjenester“ [1]).

Dette blev Omkvædet paa Mejerkrones sidste For-

---

[1]) Bierman til Mejerkr. $^{30}/_{9}$.

handlinger i Frankrig, efter at Brevspørgsmaalet var løst. Han slog paa, at den danske Regering og navnlig Griffenfeld ønskede „en nøje Forstaaelse med Frankrig", og at de tog Fejl, som troede, „at vi fandt Glæde i at ofre os for Huset Østrigs Interesser og være afhængige af dets Bevægelser". Af Sverige havde Frankrig kun haft ringe Glæde i Tyskland, men det kunde i det Hele ikke skabe sig „en solid Forstaaelse" med de tyske Fyrster, „uden at Hans Majestæt blandede sig deri og saa at sige stillede sig i Spidsen for denne gode Forbindelse". Eller som Mejerkrone udtrykte det over for Tourmont: „Hans Majestæt kunde en skønne Dag give Dem Johan Frederik af Braunschweig—Lüneburg tilbage og mange andre Fyrster sammen med ham". Dette var Fremtidsalliancen — for gode franske Subsidier —, men i Øjeblikket gjaldt det dog mere den forestaaende Fredsforhandling. Paa dette Omraade nærmede Danmarks Løfter om Imødekommenhed over for Frankrig sig mere og mere til den Linje, som betød Forræderi mod de allierede. Men at disse Løfter fra dansk Side ikke var skrømtede, fremgaar af, at de havde til Hensigt at hindre, at vi paa Fredskongressen skulde staa fuldstændigt afhængige af Kejseren og Generalstaterne, hvis Subsidier vi nød. Saa vilde jo Følgen blot blive, som vi saa af Fuenmayors Relationer, at vore allierede benyttede den Fremgang og de Erobringer, som vi havde gjort, til en Udjævning mod de Tab, som de selv havde lidt over for Frankrig. Nej, en Sikring af de fra Sverige tagne Lande ved fransk Hjælp, det var Begyndelsen til vor nye Stormagtsstilling i Nordtyskland[1]).

---

[1]) Mejerkrones Relation $^{22}/_{10}$.

Den Dobbelthed, som Mejerkrone saa dristigt lovede, at Danmark skulde vise paa Kongressen, faldt dog et Øjeblik selve Pomponne for Brystet, vistnok fordi han saa en Fælde i, at Mejerkrone samtidig bad ham om at meddele Kristian V Frankrigs Fredsbetingelser. Han erklærede straks, at han ikke indsaa, hvorledes Kongen af Danmark vilde mage denne Sag, og at Frankrig af Æresgrunde ikke kunde svigte Sverige. Men Udsigten til at komme til at betale lavere Subsidier under et Forbund med Danmark (Mejerkrone mente senere, at vi vilde kunne faa 150000 escus aarligt), gjorde ikke ringe Indtryk paa ham og paa Colbert, og Mejerkrone forsikrede ham om, at det paa ingen Maade var hans Mening, at Frankrig skulde forraade Sverige, men blot, at det under Fredsforhandlingerne „ikke støttede Sverige i dets Bitterhed og Animositet imod os“ [1]).

Mejerkrone saa personlig Udbyttet af sit Efteraarsophold i Paris i den forandrede Sindsstemning ved det franske Hof [2]). Pomponne selv var øjensynlig i Færd med at skifte Standpunkt; hans Forbindelse med Feuquières havde tidligere ladet ham se meget svenskvenligt paa Begivenhedernes Udvikling, nu var han naaet til at tale om Fremtidsalliancen i Udtryk som: „Alia tempora, alii mores“. Ingen tænkte nu mere paa at tilbagekalde Terlon fra det danske Hof; Pomponne var enig med Mejerkrone om, at naar denne blev hjemkaldt, burde der etableres en stadig skriftlig Forbindelse mellem de to Hoffer for at bevare og udvikle det Grundlag, som var skaffet til Veje for det fremtidige Forbund. Videre

---

[1]) I en senere Samtale med Pomponne tilføjede Mejerkrone Ordene: „til sin egen Skade“.

[2]) Mejerkrones Rel. $^{30}/_{10}$ og $^{5}/_{11}$.

kunde man foreløbigt ikke naa, og i Modsætning til Klingenberg, der fra Haag udtalte Ønsket om, at Alliancen i det væsentlige skulde være aftalt („mise sur un pied certain"), før Mejerkrone forlod Paris, mente denne selv, at man burde give Frankrig Ro til at foretage sin Kovending i Politikken og til at faa det fulde Indtryk af de svenske Troppers Umulighed i Tyskland.

Under denne Stemning blev den „audience particulière", som Mejerkrone havde hos Ludvig XIV, en fuldstændig Modsætning til Lever'en. Den danske Gesandt mindede om, at det var Danmark, som i sin Tid havde vægret sig ved at tiltræde Triplealliancen mod Frankrig (1668), medens Sverige var gaaet med dertil. Hvor nær havde det desuden ikke i Foraaret været ved, at Danmark uhjælpeligt havde kompromitteret sig hos sine allierede, netop paa Grund af sine vidtgaaende Forhandlinger med Frankrig og Sverige? Kristian V havde fra sine allierede kun faaet en Brøkdel af de Subsidier, som Frankrig havde betalt til Sverige, og dog stod han nu saa godt rustet, at det var klart, at han baade vilde have været en nyttigere og billigere Forbundsfælle for Frankrig end Sverige. „Rent bortset fra, at han var en uafhængig Fyrste lige som den franske Konge og ikke behøvede at tage Hensyn til sine Stænder". — Det var den unge danske Enevælde, der appellerede til Slægtskabsbaandet mellem sig og Samtidens moderne Stat![1]).

Disse Argumenter gjorde øjensynligt et vist Indtryk paa Kong Ludvig. Men han kunde ikke dy sig for selv at komme ind paa, hvad der laa ham mest paa Hjerte, da han hertil føjede den Bemærkning, at Danmark ikke

---

[1]) jfr. ovenfor p. 50, Anm. 2.

alene havde erklæret sig mod Sverige, men ogsaa støttede Frankrigs erklærede Fjender.

Det var Østrig, hans Tanker kredsede om, „le nœud de l'affaire", som Mejerkrone kalder det, og han lod ikke Lejligheden gaa til Spilde. Kristian V havde paa Grund af sin Kongepligt maattet følge de allieredes Ønsker over for Sverige, men aldrig vilde han foretrække Huset Østrigs Venskab for den franske Konges. Han vilde anvende alle sine „bons offices" hos Generalstaterne og sine øvrige allierede i Kong Ludvigs Interesse. Og da Ludvig XIV, samtidig med at han ivrigt takkede herfor, endnu lod falde skeptiske Ytringer, svarede Mejerkrone rent ud, at hans Herre haabede paa en Dag at kunne samvirke med Frankrig til at sætte Grænser for Østrigs „vidtrækkende Planer", som Kong Ludvig havde nævnet, „og hjælpe ham til at faa hans Venner i Kejserdømmet til at træde i en venskabelig Forbindelse med ham".

Dette var just, hvad Kongen vilde høre; han lod Mejerkrone komme „meget nær" til sig, og tilstod over for ham, at han nærede akkurat de samme Ønsker. Han bad ham forsikre Griffenfeld „om sin Agtelse og Hengivenhed (det var hans Ord)", hvorpaa han vilde give ham Beviser, „navnlig naar jeg staar rigtigt godt med hans Herre Kongen" [1]). Mejerkrone dristede sig nu til at bede om, at Frankrig ogsaa vilde gøre noget for Danmark paa Fredsmødet. „Han svarede mig ikke herpaa, men hans Bevægelse med Hovedet, ledsaget af et meget forekommende Smil, talte lige saa tydeligt som Ord". Den danske Gesandt forsikrede ham da til Slut om altid at

---

[1]) Hermed sigtes aabenbart til Partiet med Prinsessen de la Tremoïlle.

ville vise samme respektfulde Iver for hans Interesser, hvor hans Herre end anbragte ham[1]).

Det var nemlig en afgjort Sag, at Mejerkrone nu maatte forlade Paris. Ordren til at tage Afsked var allerede tilsendt ham d. 7. Oktbr., og Griffenfeld havde altsaa ment for saa vidt at maatte tage Hensyn til Fuenmayors Klager. Denne Tilbagekaldelse var udfærdiget af Griffenfeld selv; den udtalte, at „det var saasom en Fatalitet, der os havde entraineret i et Parti, saasom var Frankrig imod", medens Danmark vilde have foretrukket „en upartisk Neutralitet og Mediation"; og den slog paa „den gode og sincere Intention, Vi have kunde, med Frankrig os nærmere udi Fremtiden at sætte", samt „at Vi muligt Kron Frankrig en snar og reputerlig Fred kunde til Veje bringe". Derfor havde Kristian V maget det saaledes, at Mediationen vilde blive tilbudt den fransksindede Hertug af Hannover af samtlige allierede. Endelig bad han Kong Ludvig om at unde ham „nogen avantage" ved Freden og „at man ikke Kron Sverrig altid udi des privat Animositet imod Voris Interesse appuyerede". — Kort sagt, det var alle de Tanker, som vi ovenfor saa, at Mejerkrone gjorde gældende i de følgende Uger, og det ikke uden Held. Senere bød man Mejerkrone at sige i Paris, at han haabede snart at vende tilbage for at forhandle om og afslutte „un traitté solide" mellem Kongerne, hvilket i November udvidedes til, at Lente vistnok vilde blive sendt til Paris „for at fortsætte og udvikle den gode Forstaaelse mellem de to Kroner"[2]).

[1]) Mejerkrones Relation 12/11.

[2]) Biermans Ordrer 25/10 og 8/11. Tilbagekaldelsesordren af 7/10, undertegnet af Kristian V og paraferet af Griffenfeld, er indhæftet i Mejerkrones Relationskonceptprotokol (Frankrig C. 1674—75).

Dette skyldtes Mejerkrones Forestillinger i Hjemmet om, at man stadig burde have en behændig dansk Afsending i Paris for at holde Stemningen varm.

Mejerkrone forberedte nu sin Afrejse fra Paris; han traf desuden med Omhu en Række Forberedelser til at holde Forbindelsen ved Live og bevare den gunstige Stemning. Han havde allerede vundet „l'introducteur des Ambassadeurs“ ved Hove, de Bonnevil, der var en Ven af Colbert, samt en anden Person, der havde Pomponnes Fortrolighed, men hvis Navn han omhyggeligt skjuler, for at det ikke skulde komme Terlon for Øre. Ogsaa Pomponnes Hustru, der havde stor Indflydelse paa sin Mand, burde betænkes med klingende Mønt. Men Forbindelsen med Frankrig maatte naturligvis ogsaa være ganske skjult for vore allierede, hvad Bierman var meget ivrig for at indskærpe Mejerkrone.

Saa kom da endelig d. 16. Novbr. med Mejerkrones Afskedsaudiens. Tilstrømningen dertil var stor, da Hoffet mente, at Modsætningen mellem de to Konger ved denne Lejlighed vilde give sig et utvetydigt Udtryk. Men det gik lige modsat. Kongen udtalte det Haab, at Forholdene snart vilde ændres, saa at han kunde „knytte en nøjere Forbindelse“ med den danske Konge. Dette var en offentlig Udtalelse af stor Rækkevidde, da Frankrig herigennem knæsatte de Principper, som Mejerkrone havde hævdet under hele sit Ophold i Frankrig. Ludvig XIV endte med at bemærke: „Hvad Dem angaar, Monsieur, har De min fulde Agtelse, og jeg er sikker paa, at De stadig vil bevare de samme Følelser, naar De opholder Dem i Haag og Nimwegen“. Disse Ord kom meget overraskende for Mejerkrone, der ikke anede noget om, at han ogsaa var bestemt til at repræsentere Danmark

paa Fredskongressen. Men den franske Regering havde aabenbart gennem Terlon faaet Nys herom og nærede levende Interesse derfor, paa Grund af Mejerkrones egne Udtalelser om Danmarks Hensigter med Fredsværket. Tid og Sted tillod ikke at protestere mod Kongens Ord, Mejerkrone maatte indskrænke sig til en beskeden Rødmen. og Kong Ludvig gjorde da tre Gange et meget naadigt Tegn med Hovedet. Men alle, selv Pomponne slog paa de samme Strenge og opfattede Gesandtens Indvendinger herimod som dikterede af Beskedenhed.

Stemningen i Paris var bleven en anden. Men det mest slaaende Bevis paa, at Frankrigs Følelser var ændrede, fik Mejerkrone, da den franske Regering ved et mærkeligt Tilfælde udnævnte den samme Person til i Fremtiden at korrespondere med ham om Freden og Fremtidsforbundet, som allerede havde forpligtet sig til at være en „hæderlig Spion" for Danmark og holde det ájour med Pomponnes Planer (se forrige Side). Denne Person kom nemlig til Mejerkrone og fortalte, hvad Pomponne havde befalet ham, navnlig at han skulde paavirke Danskerne til at støtte Frankrig under Fredsforhandlingerne. Og da „Personen" havde spurgt Pomponne om, hvorledes dette kunde forenes med Frankrigs Forpligtelser over for Sverige, havde Pomponne svaret, „at han over for mig ikke skulde gaa alt for dybt ind herpaa, men at han kunde sige ham, at Kongen af Frankrig ikke havde Grund til at være særlig tilfreds med Svenskerne og mente bedre at kunne finde sin Regning med Hans Majestæt; .... at det afhang for en stor Del af, hvorledes Hans Majestæts Foretagender faldt ud". „Personen" betroede under dybeste Tavshedsløfte disse Ord til Mejerkrone, et Forræderi, der ikke bliver

mindre ejendommeligt, naar man betænker, at Pomponne paa sin Side havde paabudt ham for enhver Pris at holde sin Korrespondance med Danmark hemmelig for Svenskerne, og at Danmark maatte passe paa, at den ikke blev bekendt for de allierede[1]). Men Mejerkrone sammenfattede sin Opfattelse af Stillingen i sit sidste Brev i disse Ord: „Jeg har 1000 Grunde til at tro, at vi ere absolut Herrer over, hvorledes vi vil indrette os med Hoffet her, forudsat at vi vedbliver med at have Held over for Sverige“. Tre Uger senere gik Wismar over til Danskerne[2]). Mejerkrone havde nu Ret i at sige: „Jeg tror, at det godt kan hænde, at Frankrig, som foretrækker Venskabet med os frem for med Sverige, til Slut helst vil se Sveriges Stilling fuldkommen ødelagt, for at det ikke længer, hvis det skiftede Parti, skulde være i Stand til at danne en Modvægt i de tyske Forhold“.

Dette var vor Gesandts sidste politiske Ord paa fransk Grund. Han forlod samtidig Paris. Aaret 1675, det mærkeligste i dansk Udenrigspolitik under Griffenfelds Styre, var til Ende[3]).

---

[1]) Bierman til Mejerkr. 30/11.

[2]) Relationer af 19/11 og 22/11. Mejerkrone skriver endog i et ikke afsendt Brev af 1/12 (Konceptprot.), at Pomponne med Velvilje modtog hans Forslag om, at de franske Plenipotentiarer ved Fredsforhandlingerne „fussent chargés à en communiquer avec eux que Sa Majesté nommeroit“.

[3]) Jeg har i det foregaaende undladt at omtale de Anstrængelser, som Mejerkrone under sin Sendefærd maatte gøre sig for at opnaa, at hans Herre fik Majestætstitlen af den franske Regering i dens Skrivelser. At Kong Ludvig vilde forholde forskellige evropæiske Fyrster denne Titel (t. Eks. ogsaa Polens Konge), er en interessant Illustration til hans Planer om at naa Æresstillingen som en Slags Verdensmonark, der efter Behag kunde tildele de øvrige Konger denne Æresbevisning. Skønt

VII.

Griffenfelds Fald.

Dog, nu var Fuenmayors Tid kommen.

Ved det nye Aars Begyndelse opholdt han sig i Hamburg. Han havde fejret diplomatiske Triumfer hernede; idet mindste paastaar han selv at have haft en væsentlig Del i, at Rigsstaden endelig opsagde sit Forbund med Sverige og udviste de franske og svenske Gesandter fra sit Omraade. Men hans Stemning var dog i Hovedsagen bitter; han rugede over de Nederlag, han havde lidt over for den danske Premierminister. Hans Mistanke mod denne Opkomling voksede stadig; han saa, hvorledes Fortroligheden steg mellem Griffenfeld og Enkedronning Sofie Amalie, der vilde Venskab med Frankrig af Hensyn til sin Broder i Hannover og med Sverige paa Grund af sin Datters Forbindelse[1]). Men Griffenfeld vilde desuden efter hans Mening fortsætte Krigen i Tyskland, „for at sætte sig fast der i Svenskernes Sted‘ (Wismar, en Del af Bremen samt Rügen), og for saaledes

---

Griffenfeld i Tilbagekaldelsesordren af 7. Oktbr. gentog sin Befaling om at se at faa Spørgsmaalet klaret, og skønt Mejerkrone over for Pomponne beraabte sig paa, at Kongen af Danmark i Modsætning til Polens Regent var suveræn, lykkedes det ikke at faa Sagen helt ordnet i 1675. (Se bl. a. Mejerkrones Relationer 23/7, 30/7, 27/8, 30/10 og 19/11.)

[1]) Ejendommelige ere iøvrigt Udtalelserne herom i Linckers Relation til Landgrevinden af Hessen efter Griffenfelds Fald: „Was E. Hochf. Dhl. von 177 [dette Chiffer betyder: Reyne Mere] gnedigst erwehnen, davon ist hiesiges Orths viel Redens, dorfte allem Vermuthen nach auch etwas daran sein, so jedoch, so viel immer möglich, aus gewissen Considerationen geheim gehalten wird“. (Rel. 15/4. Marburg Ark.) — Det drejer sig her formodentlig om Hofsladder, og man maa ikke glemme, at Forholdet mellem Enkedronningen og Landgrevindens Datter, Dronning Charlotte Amalie, langtfra var godt.

at kunne vedblive at optræde som Auksiliærmagt. Fuenmayor var noget bagklog; nu gjaldt det ikke længer Nordtyskland. Det harmeligste for ham var dog at maatte indrømme, at man ikke desto mindre maatte bevare Venskabet med Danmark, da det i alt Fald gjorde den Nytte at forhindre svenske Troppeoverførseler til Tyskland.

Fuenmayor var langt nede. Han led personlige Krænkelser i Hamburg, da han stod ganske blottet for Penge; den spanske Skatkammerpræsident havde ganske vist i August Maaned sendt ham en Veksel, men den var ikke gangbar paa seks Maaneder og derfor allerede forældet, da den naaede ham. De hamburgske Kreditorer lagde Beslag paa Gesandtens Person og forbød ham at forlade Byen, samtidig med at han under Haanden fik at vide, at Franskmændene havde Negotiationer i Gang i København. Hans Nærværelse dér var tvingende nødvendig. Man kan vel ikke anføre noget bedre Bevis paa Fuenmayors diplomatiske Evner, end at det ikke blot lykkedes ham at blidgøre Kreditorerne, men endog at faa dem til at forstrække sig med Rejsepenge. Han kom saaledes af Sted, men Færden til København kunde ikke sætte en Spaniens Repræsentant i bedre Humør. Da han passerede en tilfrossen Sump, brast Isen, og kun ved at springe ud af den hældende Vogn undgik Fuenmayor og hans Hustru den visse Død. Han kalder det selv „et Guds Mirakel“. Men da de var komne til Side, gik Isen i Stykker paa et andet Sted, begge sank i lige til Halsen og maatte siden staa 3—4 Timer med det vaade Tøj paa uden at finde Hus til at tørre sig i. Og da han endelig ankom til København, begyndte Elendigheden fra Hamburg paany; ingen vilde borge Don Baltasar selv den ringeste Pengesum, og han maatte anraabe sin Herre om snarlig

Hjælp. Forøvrigt klagede han over, at der i København grasserede mange farlige Sygdomme, som Soldaterne havde draget ind fra Løbegravene omkring Wismar. Man forstaar neppe, at han under disse Omstændigheder havde Lyst og Energi til at opfylde sine diplomatiske Hverv. Det var kun retfærdigt, naar Consejoen takkede ham for hans „fineza“ over for de hamburgske Kreditorer[1]).

Men paa Iver og Lyst skortede det stadig ikke den unge Gesandt, heldigvis for ham heller ikke længere paa Resultater. Det var et nyt Stød, han i disse Dage bibragte Griffenfeld, dog denne uafvidende. Det svenske Hertugdømme Bremen var nu, paa Fæstningen Stade nær, faldet i de allieredes Hænder; Æren herfor tilkom Hertugerne af Huset Lüneburg i Forening med et mindre dansk Troppekorps; men disse tyske Fyrster havde allerede i Efteraaret 1675 sluttet en hemmelig Særoverenskomst om at udelukke Danmark fra enhver Del i det vundne[2]). Kongen af Danmark krævede nu sin retmæssige Part, nemlig hvad der behøvedes til at skabe en Forbindelse mellem Holsten og Oldenburg-Delmenhorst. Fuenmayor havde bestandig været mod disse Delingsplaner, om end af Grunde, som heller ikke vare i Lüneburgernes Interesse, og det lykkedes ham nu, som han fortæller, at faa den Celleske Minister ved det danske Hof til at vægre sig ved at gaa ind paa nogen Overenskomst af denne Art. Foreløbigt skulde enhver Forhandling om Bremen Stift henvises til en Forsamling i Hansestaden af samme Navn, men Meningen var at faa ogsaa denne Forhandling til at strande og saa henskyde hele Sagen til Haag. Det var den kejserlige Gesandt,

---

[1]) Fuenmayors Relationer 8/2 og 9/2 1676.

[2]) N. Wimarson: Sveriges krig i Tyskland 1675—79 I, 233; II, 26.

der havde indset, at Følgen af Delingen kun vilde blive, at Danskerne ikke kom til Skaane; han havde derfor bedt Fuenmayor om at mægle mellem Parterne, men i Stedet for en Mægling foretog han det nævnte Skridt, som ikke havde noget med en virkelig Mægling at gøre[1]).

Det varede da heller ikke mange Dage, før der kom nye Vanskeligheder op i Anledning af det omtvistede Bremen. Brandenburg stillede sig nemlig fuldtud paa Danmarks Side, støttede Tanken om Delingen og foreslog, at der derefter skulde dannes en Liga mellem Danmark og de nordtyske Fyrster til gensidig Garanti af Erobringerne. Don Baltasar blev nu for Alvor bekymret, da han saa sin skønne Plan strande, at man paa Fredskongressen skulde tilbagegive til Sverige, hvad det havde mistet til Danmark og de tyske Fyrster, mod at saa Spanien til Gengæld fik de franske Erobringer igen. Han mente dog at have fundet en Udvej hertil ved i København at foreslaa, at man paa Fredskongressen skulde slutte særlig Fred med Frankrig med Udelukkelse af Sverige[2]), og hans hjemlige Regering billigede ganske denne Tanke[3]).

Fuenmayor saa i det hele taget med megen Uvilje paa det dansk-brandenburgske Venskab. Da Kurfyrsten kort Tid efter skrev et misfornøjet Brev til sin Minister i København i Anledning af de Rygter, som gik om en Særfred mellem Danmark og Sverige, mod at sidstnævnte tilbagegav Halland og

---

[1]) Fuenmayor 22/2. — Wimarson II, 58.

[2]) Fuenmayor 7/3.

[3]) Hvis det ikke med dette Forslag var Meningen at tage de allierede ved Næsen, d. v. s. hindre Delingen i Øjeblikket og senere dog slutte Fred med Sverige Frankrig under eet, synes Fuenmayors Mening uforstaaelig og i høj Grad i Spaniens Disfavør. Hans Forslag gik for øvrigt igennem. (Wimarson II, 66.)

Blekinge, og da den brandenburgske Afsending gjorde dette bekendt for de allieredes Gesandter, stillede Fuenmayor sig meget skeptisk over for Kurfyrstens Forargelse og mente, at dette Brev enten var skrevet i Forstaaelse med Danskerne for at faa Lüneburg til at gaa ind paa deres bremiske Fordringer og Spanien til at betale Subsidierne mere præcis, eller ogsaa havde Kurfyrsten opdigtet det ganske alene til at besmykke en forestaaende Særfred mellem sig og Svenskerne[1]). Her førte dog den spanske Gesandts Mistænksomhed ham atter en Gang paa Afveje, saaledes som det klart fremgaar af Brødrene Brandts Relationer fra København. Spørgsmaalet har sin Interesse, da man har fremsat den Hypotese, at det var Griffenfelds egentlige Kongstanke at tilbytte sig de tabte skaanske Provinser fra Sverige mod at tilbagegive Wismar, vor Del af Bremen og mulig Oldenburg[2]). Hvad Brandenburgs Stilling til slige Bytteplaner angaar, maa det være nok at anføre, at Brødrene Brandt netop Dagen før Griffenfelds Fald spurgte ham om, hvorledes det egentlig forholdt sig med det svenske Tilbud om Halland og Blekinge. Han svarede dem derpaa, men de fik ikke Tid til at gøre Indberetning til deres Herre om dette Svars Indhold før efter Katastrofen d. 11. Marts. Senere opstillede de da som et Vidnesbyrd om de nye Stemninger ved det danske Hof Griffenfelds Svar til dette og en Række andre Punkter paa et Papir lige over for den Besked, som Kongen og den nye Minister Ahlefeld havde givet dem paa de samme Spørgsmaal. Angaaende Halland og Blekinge svarede de sidstnævnte rentud, at de intet kendte dertil. Griffenfeld havde den 10. Marts forsikret

1) Fuenmayor $^{21}/_{3}$.
2) A. D. Jørgensen II, 352.

det samme med stor Iver og udtalt sin Undren over, hvorledes slige Rygter kunde komme op. Men da de over for ham slog paa det mistænkelige i, at baade Terlon og Lilliecrona endnu opholdt sig ved det danske Hof, og at dette vel kunde vække saadanne Rygter, indlod han sig ikke paa at besvare denne Antydning, men gentog sine Forsikringer om ikke at kende noget til det hele. „Men efter at han havde været tavs en lille Stund, sagde han, at det skulde da være, at det var opstaaet deraf, at de kongelige Ministre i Haag, Bremen og Celle efter Kongens Befaling havde erklæret, at det ikke vilde mangle ham paa Midler til at forlige sig med Sverige, hvis man ikke gav ham Satisfaktion m. H. t. de bremiske Erobringer, Vinterkvarterer i Ostfriesland, Subsidier m. m.“ [1]). —

At Brandenburg har været lige saa urolig for en dansk-svensk Særfred som den spanske Afsending, er tydeligt; en anden Sag bliver det, hvor meget Hensyn man kan tage til Griffenfelds Forsikringer. At han i dette Foraar endelig udviste Lilliecrona og, som vi straks skulle høre, udstedte en Slags Krigserklæring mod Sverige, beviser ikke, at han skulde have brudt med sin franskvenlige Politik, der var rettet mod Nordtyskland; lige saa lidt kan man slutte noget i denne Retning af, at det fra Aarets Begyndelse var en afgjort Sag i København, at Angrebet nu skulde rettes mod det egentlige Sverige, thi i Tyskland stod der ikke andre Opgaver tilbage end Pommerns Betvingelse, og at tage fat herpaa vilde have betydt Konkurrence med Kurfyrsten af Brandenburg.

---

[1]) Brødrene Brandt til Kurf. 11/3 og 18/3 1676. (Berlin. Geh. Staatsarchiv. Reg. 63—11 F.) Jfr. Urk. u. Aktenst. z. G. d. gross. Kurf. XVIII, 252.

Men at bortbytte de nordtyske Besiddelser, der i Griffenfelds Tanker skulde danne Udgangspunktet for en endnu større Magt! Der skal stærke Beviser til, for at man skal tro paa, at han nu saa afgjort havde brudt med sine Grundsætninger fra Forhandlingerne i 1675. Saa vidt vides, er endda det eneste „Bevis“ for de Griffenfeldske Bytteplaner, at Jørgen Bjelke efter Kanslerens Fald forsikrede Kongen om, at den styrtede Statsmand havde villet skaffe Danmark Sundlandskaberne tilbage uden Sværdsslag[1]).

Een Indrømmelse lykkedes det dog Fuenmayor at aftvinge den danske Premierminister, før han rettede det afgørende Slag imod ham. Gesandten havde med Uvilje set, at hans egen Regering havde lovet en snarlig Betaling af de forsinkede Subsidier til Danmark uden at betinge sig en skriftlig Krigserklæring mod Sverige til Gengæld derfor. Men, som han selv skriver, „skønt jeg fandt mig tvungen til at afbryde Instanserne i den Form, jeg havde paabegyndt, fandt jeg ikke, at jeg burde afstaa fra selve Kravet“. Han gjorde derfor Griffenfeld opmærksom paa, at naar Danskerne fandt det uheldigt at udstede en Krigserklæring efter seks Maaneders Fjendtligheder, kunde man jo gaa en Middelvej og „opsætte et eller andet Plakat mod Svenskerne“, hvori man anførte som Grund, at der herskede en faktisk Krigstilstand mellem Landene. Griffenfeld samtykkede heri (maaske dog snarest paa Grund af Tryk fra Krigspartiets og Hertugen af Pløns Side), og Dokumentet blev udstedt. Det var den „Deklaration om svensk Gods og Middel“. et Konfiskationsplakat, hvorom A. D. Jørgensen siger, at

[1]) Jørgensen II, 353.

den „intet lod tilbage at ønske i retning af tydelighed og derfor ofte er bleven opfattet som en egentlig krigserklæring“ [1]). Fuenmayor var i alt Fald meget tilfreds med den, da han mente, at den nok vilde fremkalde det forønskede Brud mellem Danmark og Frankrig. Thi dens Indhold og Form gik langt ud over, hvad der kunde gælde om en „auksiliær“ Magt. Dette er sandt, og naar Griffenfeld dog lod sig bevæge til at udstede den, har det aabenbart været den haarde Nød, som drev ham. Han har saa ment at kunne dække sig bagved, at det Løfte, som han i Efteraaret havde givet til Verjus (Side 125), ikke var blevet formelt brudt [2]).

Nu var imidlertid den Stund inde, da Don Baltasar skulde vinde sin afgørende Sejr. Eller rettere sagt: Vi har allerede fulgt Begivenhederne noget længere frem end til det Øjeblik, da Spaniens Afsending fik sit bedste Kort paa Haanden.

Det var den 12. Febr., straks efter sin Ankomst til Hovedstaden, at Fuenmayor i et Brev til sin Regering forsikrede om, at Griffenfeld havde forhalet Bruddet med Sverige og nu ønskede en Forsoning dermed, af Hensyn til Frankrig, Sofie Amalie og selve Sverige [sic!]. „Og for at Eders Majestæt kan erkende, hvor meget det skader os, at han vedligeholder Venskabet med Frankrig, vedlægger jeg ... en Kopi af den Skrivelse, der er

[1]) II, 355.

[2]) Fuenmayors Rel. ²¹/₃ 1676. Samtidig var Spørgsmaalet oppe om at give de svenske Plenipotentiarer til Fredsforhandlingerne i Nimwegen Pas til at rejse gennem Danmark. Fuenmayor var herimod, navnlig da han frygtede for, at de paa Gennemrejsen skulde slutte Særfred med Danmark, og det lykkedes ham at paavirke Griffenfeld og den nederlandske Minister, saa at Sagen forpurredes. (Rel. ⁷/₃.)

opsnappet i Hamburg, og som er rettet til den herboende franske Ambassadør af den danske Gesandt, som tidligere var i Paris, men siden er bleven forflyttet til Haag for der, som det synes, at forhandle om en Slags Union mellem deres Herrer. Dette kan ikke ske uden en Fjærnelse fra og uden Skade for vort Parti, og Hensigten med hans Rejse til Haag er aabenbart at begunstige det franske Parti".

Har man læst disse Linjer og véd, hvad der var gaaet forud herfor mellem Danmark og Frankrig, kan man ikke undgaa at føle en vis Spænding, naar man tager den vedlagte spanske Oversættelse af Mejerkrones Brev til Terlon i Haanden. Paa Grund af dets Betydning skal det her gengives fuldstændigt:

„Min Herre!

Jeg er stadig Deres Excellence i høj Grad forbunden for den gode Mening, som De altid nærer om min Optræden i vore Herrers Anliggender. Det er Deres Exc. bekendt, at jeg aldrig har haft noget højere Ønske end at se dem nøje forbundne, og dette vil stadig være Maalet for hele min Virksomhed. Jeg haaber, at Deres Exc.s Hof vil være ganske overbevist herom, jeg i det mindste har ingen Skrupler i denne Henseende: og da jeg i Fortrolighed kan gøre Deres Exc. opmærksom paa, at jeg har iagttaget, at man ved Deres Hof i Bunden ikke var meget langt fra at nære samme Mening, rejser jeg derfra med det faste Haab, at vore Hensigter maa naa deres Virkeliggørelse, inden vi forlader de Pladser, vi har inde, thi det er med al Glæde, jeg ser Eders Excellences Plads ved vort Hof befæstet i Eders Hænder. Jeg tror, I gennem andre vil have hørt, hvilken Deltagelse jeg nærede for den Forandring, som de havde i Sinde at gøre, og hvor mange Forestillinger jeg har gjort Mr. de Pomponne om den Skade for vore Herrers Interesser, som kunde blive Følgen deraf. Jeg véd ikke, om jeg herved har handlet til Eders Exc.s Behag, men jeg maa

aabent tilstaa, at jeg har anset Eders Exc.s Person for saa nødvendig paa den Plads, hvor I befinder Eder, at Hensynet til begge vore Herrers, og da navnlig min Herres, Fordel har drevet mig til at handle paa dette Sæt, uden at jeg gør Krav paa, at Eders Exc. skal opfatte dette som nogen Fortjeneste. Vist er det, at jeg i Dag med megen Sorg forlader det franske Hof, hvor jeg er bleven overhobet med saa megen Elskværdighed, men Haabet om en Dag at vende tilbage dertil, eller i det mindste paa den Plads, hvortil min Herre Konge bestemmer mig, ved mine Officier at vise, at I ingensinde har taget fejl i den Tro, som I har haft om mine Hensigter, gør, at jeg til en vis Grad finder Trøst. Jeg beder Eder om stadig at bevare denne Tro og en Gang imellem hædre mig med Brev, eftersom I finder det stemmende med vore nævnte Herrers Interesser". —

Det er Ord, som klinger ret uskyldigt og for den, der var ukendt med Diplomatiets Sprog, kunde se ud som en Række Komplimenter uden dybere Indhold. Men vi véd allerede, at dette ikke var Tilfældet; dette Brev fra Mejerkrones Haand indeholder i Virkeligheden Slutsummen af hans franske Forhandlinger[1]). Mere imponerende er det unægteligt, at heller ikke det 17. Aarhundredes Diplomater et Øjeblik tog Fejl af, hvad der laa i disse bløde og bøjelige Ord. Ligesom Fuenmayor straks havde indset Brevets Betydning, vakte Afskriften deraf med hans vedføjede Kommentar en tilsvarende Bevægelse ved det spanske Hof. Consejoen vedtog eenstemmigt, at man skulde meddele Jørgen Reedts Griffenfelds Handling og forestille ham, hvilke Farer den kunde medføre for alle de allierede. Man viste dog samtidig den Besindighed at overlade til Kongen af Danmark selv at tage Affære i Sagen, og man var klar over,

[1]) Da disse vare ubekendte for de allierede, er dette et uangribeligt Bevis for Brevets Ægthed.

at det nu gjaldt om at betale Subsidierne prompte, for ikke at levne den danske Konge noget Paaskud til at bryde ud af Forbundet[1]).

Dog, inden denne Beslutning var bleven tagen i Madrid, just samme Dag som Fuenmayors Brev ankom dertil, havde den opsnappede Skrivelse gjort sin Nytte i København. Den spanske Gesandt beretter d. 11. Marts 1676, at han havde overvejet, hvorledes han bedst kunde bringe de dansk-franske Allianceforhandlinger til den danske Konges Kundskab. „Da der nu var aabnet mig en Vej hertil, ved at Hertugen af Pløn ankom hid for at kommandere Armeen (han er nemlig en nær Slægtning af Kongen og har Æren af Wismars Overgivelse, hvorved han begyndte at indtage en saadan Plads i hans Naade, at det fremkaldte et daarligt Forhold mellem ham og Førsteministeren): saa benyttede jeg dette Sammentræf og denne Udvej til at vise ham alle de Officier, som hans nævnte Optræden gjorde ham fortjent til. Først fik jeg ham i Tale gennem den kejserlige Gesandt, der stod i et gammelt Venskabsforhold til ham, og da jeg havde vist ham det opsnappede Brev til den franske Gesandt, ... fandt vi ved at forene vor Skarpsindighed dog Sagen forberedt, thi den indtraf i et Øjeblik, da Kongen allerede var begyndt at nære Mistro til ham“. Kong Kristian lod derfor Griffenfeld gribe samme Morgen, som dette Brev er skrevet, og føre til „et Kastel“[2]).

---

[1]) Consejoens Beslutning $^{27}/_{4}$ (ib.).

[2]) Rel. $^{21}/_{3}$. — Aarsagen til, at Fuenmayor gik denne Omvej for at bringe Brevet til Kongens Kundskab, fremgaar af Hertugen af Villa-Hermosas Indberetning fra Brüssel $^{1}/_{4}$ ($^{22}/_{3}$): „Man har forsøgt at underrette hans Herre (ɔ: Kristian V) herom ad en tredje Vej, for at det ikke, i Fald Kongen lod haant om Underretningen, og det kom Griffenfeld for Øre, skulde blive til større Skade for os“....

Fuenmayor tilføjer nogle Dage senere, at „Morgenen efter at Grev Griffenfeld var bleven fængslet, var jeg oppe paa Slottet, hvor jeg ønskede Hans danske Majestæt til Lykke, fordi han havde frigjort sig for en Mand, der var hans Naade saa uværdig og handlede i den Grad mod sin Embedspligt. Han viste sig i høj Grad taknemlig herfor, ligesom for de Efterretninger, som jeg havde meddelt Hertugen af Pløn, og for Brevet, som jeg havde leveret ham, hvorpaa han gik over til at bemærke, at fra nu af og for Fremtiden vilde han være sin egen Førsteminister, og derfor skulde man kun tale til ham personlig om enhver Sag“ [1]). Det var de bekendte Ord, som Kristian V havde laant fra det franske Hof, og som han i disse Dage behagede sig i at sige til enhver fremmed Diplomat, der kom ham nær [2]). Fuenmayor var saare glad ved, hvad der var sket, og han var klar over, at dette Personskifte ogsaa vilde blive et Systemskifte, thi Kongen var nu bleven saa forhippet paa at ændre Kurs, at han, saa langt fra at ville slutte Fred uden sine allierede, ikke en Gang vilde indlade sig paa Fredsforhandlinger uden med deres Samtykke.

I Følge Fuenmayors Fremstilling har altsaa Mejerkrones opsnappede Brev spillet en vigtig Rolle ved Griffenfelds Fald. Spørgsmaalet er nu, om han har Ret heri. Dette Spørgsmaal deler sig atter i to: Om det er sandsynligt, at den spanske Gesandt taler Sandhed, naar han tillægger Skrivelsen en saadan Betydning. For det andet: Om det kan tænkes, at han i bedste Tro og uden at ville tale Usandhed kommer til at overvurdere sin egen Indflydelse ved denne Lejlighed.

---

[1]) Relat. 1/4.
[2]) Saaledes til Terlon (Da. Sml. 2 R. III, 28), og til Werckendam (stds. 88).

Hvad den første Mulighed angaar, skal det bemærkes, at man af alle Fuenmayors Relationer faar Indtrykket af en sandhedskærlig og ærekær Mand. Her skal endda ses bort fra den Fare, det medførte for ham selv, at ville give sin egen Regering et bevidst falskt Indtryk af Forholdene i Norden; bl. a. var Jørgen Reedts ikke langt borte fra hans Hof og skulde snart have berigtiget Løgne mod Danmark. Men vi maa navnlig ikke glemme, at Fuenmayor paa intet Punkt i sine Indberetninger har lagt Skjul paa, naar han led Nederlag og spillede en daarlig Rolle i Kampen mod Griffenfeld. Den sidste Tid, men ogsaa kun den, havde været en Opgangstid for ham. Taget under eet havde hans Ophold i Danmark sine meget mørke Skygger, og det havde han altid ærligt tilstaaet. Der er ikke den fjerneste Grund til at opfatte ham som en Pralhans ved denne Lejlighed, og hele hans Fortid giver ham det bedste Vidnesbyrd, som ikke kan afsvækkes.

Men der er næppe heller nogen, som vil rette noget Angreb paa dette Punkt mod Gesandtens Sanddruhed. Snarere vil man maaske hævde, at Fuenmayor dog til en vis Grad stod uden for de danske Begivenheder, at han ikke kendte hele det Skyts, som blev rettet mod Griffenfeld, og derfor med Urette ansaa sit eget for det afgørende; endelig, at Kongens Tak til ham d. 12. Marts kunde have haft Karakter af en Kompliment en passant, fordi Spanieren ogsaa havde baaret sit lille Straa til Stakken. Man vil endda med Rette kunne beraabe sig paa, at Fuenmayor jo selv siger, at Kongens Stemning, da Brevet kom frem, allerede var forbitret mod Griffenfeld af andre Grunde.

For at besvare denne Kritik tror jeg, at man maa rejse det Spørgsmaal: Hvor vidt kan Anklagerne, som

anføres under Griffenfelds Proces, og Motiverne i Dommen over ham have spillet Hovedrollen ved hans Fængsling? At de dansk-franske Forhandlinger ikke kunde anføres blandt Domsgrundene, er klart nok; man kunde ikke lægge udenrigspolitiske Hemmeligheder frem for Europas Øjne, og det vilde desuden være umuligt at anklage Griffenfeld for, hvad han havde udført med sin Konges fulde Samtykke. Hvad der fremsættes i Dommens Præmisser, er derfor følgende: Bestikkelighed; Brud paa Embedsed (ved ikke at have brændt Udkastet til det kongelige Testamente); Ligegyldighed over for Kongens 15 Advarsler; Steinhorstsagen; endelig den Tilladelse han havde givet til Korrespondance mellem Frankrig og Sverige samt hans egen skriftlige Forbindelse med Terlon[1]). Kan dette være de virkelige Grunde til hans Fængsling?

Om disse Punkter skal følgende bemærkes. Bestikkelserne var en gammel og velkendt Sag; de gik gennem hele den danske Centraladministration (man læse blot Brevene til Bierman i hans Privatarkiv!) og var Kongen en Pest. Men til at lade Udenrigsministeren falde paa dem i dette Øjeblik var der ingen Grund[2]). Hvad Testamentet angaar, kom det først frem d. 23. Marts under en Undersøgelse, som Kongen selv foretog af Griffenfelds Papirer; han fremdrog ved samme Lejlighed de ominøse Almanakker og blev meget krænket over disse Tillidsbrud. Men før den 11. Marts anede han intet herom[3]). Der var heller ikke, siden Kongen havde givet sine Advarsler, forefaldet saadanne Overtrædelser af dem,

[1]) Vaupell II Tillæg 165.

[2]) Bestikkelserne blev iøvrigt under Processen stadig skudt længere i Forgrunden, aabenbart for at dække over de andre og svagere Punkter. (Vaupell stds. 166.)

[3]) Jørgensen II, 376.

at de motiverede en Fængsling[1]). Hvad Steinhorstsagen angaar, er det vanskeligt at sige, hvor megen Mistanke Kongen før d. 11. Marts nærede til Griffenfeld i Anledning af de dermed sammenknyttede Forhandlinger om Oldenburg, men vi har iøvrigt ovenfor (Side 58) set, at disse Forhandlinger vare blevne fortsatte med Kongens Samtykke ogsaa efter Kuppet mod Hertugen af Gottorps Person. Naar Spørgsmaalet nu kom op igen, var det dog sikkert først efter Kielmans Fængsling, og denne besluttedes først d. 9. Marts. Dog er det som sagt ikke muligt at benægte, at Griffenfelds Forsøg paa at vinde sig dette Rigsgrevskab kan have bidraget sit til hans Fald, og det er da maaske dette, som ligger bag Fuenmayors Ord om, at Kongen allerede nærede Mistanke til ham, før Mejerkrones Brev kom frem. Endelig er der Brevspørgsmaalet, hvortil vi iøvrigt straks skulle vende tilbage. Vi have unægtelig ovenfor faaet det Indtryk, at denne Korrespondance, som var vitterlig for Mejerkrone, Bierman og hele Kancelliet, ogsaa maatte være Kongen bekendt, eller rettere sagt, at den efter Griffenfelds Udsagn over for Bierman endog var tilladt af Kongen. Var dette imidlertid ikke Tilfældet, kan den jo heller ikke have opirret ham til at fængsle Försteministeren, da han saa først lærte den at kende efter Fængslingen. Saaledes hang det i hvert Fald sammen med dem af Griffenfelds Fjender, der havde bevirket hans Fald. Først d. 14. Marts,

---

[1]) Om disse 15 Punkter skriver iøvrigt G. Lincker 15/4 til Landgrevinden af Hessen: ... „die sich doch in originale under seinen Sachen mit dieser Aufschrifft, dass wem sie nach seinem Tod oder sonsten zu Handen kommen würden, nicht geöffnet sondern unentsiegelt verbrennet werden möchten, gefunden“. (Ark. i Marburg.) Jævnfør, at Griffenfeld under Processen lod, som om han havde glemt dem. (Jørgensen II, 292.)

da man i Konseljet aabnede den nysankomne Post fra Hamburg, fandt man heri en Række Breve til Sverige og til Terlon. Hertugen af Pløn udtalte da over for den brandenburgske Gesandt som sin Mening, at Griffenfelds Sag herved var betydeligt forværret. Heraf fremgaar det klart, at Brevvekslingen mellem Frankrig og Sverige ikke kan have været Kongens Motiv til at lade Førsteministeren falde[1]).

Ingen af de Grunde, som anføres i Dommen, ingen af de Anklager, som fremføres under Processen, kan saaledes være den rette Anledning til Begivenheden d. 11. Marts. De kan motivere Dommen over Embedsmanden, men ikke — for saa vidt de over Hovedet var bekendte — Statsmandens Afsættelse.

Man vil da maaske til Slutning henvise til de mange Fjender, som Griffenfeld havde skaffet sig, og at deres Virksomhed voldte hans Fald. Men Fjendskab alene fælder ingen Mand. Kun hvis Fjenderne kan fremføre en plausibel Grund til, at vedkommende Statsmand er „landsskadelig“, vil de naa deres Maal. Og det var netop dette Vaaben, som bødes Hertugen af Pløn i Mejerkrones Brev.

Det skønnes da ikke rettere, end at vi virkelig i Mejerkrones opsnappede Skrivelse har faaet fat i det, som gav det afgørende Stød til Begivenheden d. 11. Marts. Dette Brev kunde ikke komme som en Overraskelse for Kongen, der var bekendt med de Underhandlinger, der i Løbet af det sidste Aar havde været drevne i København og i Paris. Men det lærte ham, at denne Tilnærmelse til Frankrig, samtidig med at man modtog

---

[1]) Om Muligheden af, at denne Brevveksling allerede er bleven bekendt ved Husundersøgelsen 11/3, se Side 160 Anm. I.

de allieredes Subsidier, ikke længere var mulig. Man maatte bringe Forbundet et politisk Offer, og dette maatte logisk set være den hidtilværende Førsteministers Afgang. Griffenfelds Fald er derfor i første Række en udenrigspolitisk Begivenhed. Men den kom ikke til at indskrænke sig hertil. Kongen havde, som vi hørte, allerede i Forvejen Mistanke til hans Optræden i andre Spørgsmaal. Det laa da meget nær samtidig med Afsættelsen at beholde Griffenfeld i en Slags Varetægtsarrest, medens man kom til Klarhed over, hvor vidt denne Mistanke var berettiget. Dette varede ikke længe. En Husundersøgelse samme Dag, som Fængslingen havde fundet Sted, viste, at der i Griffenfelds Bolig laa mange uekspederede Skrivelser til og fra Regeringen; allerede dette var et alvorligt Brud paa den Ordenssans, som maatte være en Embedsmands Skyldighed, ja, man kunde forklare dette Fænomen paa en for ham endnu mere ugunstig Maade. Posten fra Hamburg bragte desuden tre Dage senere adskillige Breve under Griffenfelds Kuvert, der var bestemte til Sverige, og dette forværrede, som allerede nævnt, hans Stilling. Endelig fulgte d. 23. Marts den ovenfor nævnte anden Husundersøgelse, der bragte Testamentet og Almanakkerne frem og yderligere øgede Anklagernes Tal. Bestikkelserne vare desuden nu notoriske. Saaledes kom Griffenfelds Afsked til at drage hans Proces efter sig, som navnlig beskæftigede sig med hans indre Styrelse; det oprindelige, ikke kriminelle Motiv til hans Fald gled i Baggrunden og kunde efter sin Natur ikke komme til at spille nogen Rolle under Processen[1]).

[1]) At ogsaa Terlon ansaa Hertugen af Pløn for primus motor ved Griffenfelds Fald, fremgaar af hans Depecher til Ludvig XIV $^{24}/_{3}$ og $^{28}/_{3}$ (Da. Sml. 2 R. III, 27 og 29).

Men nu Brevspørgsmaalet! Vi høre til vor Forbavselse, at det drages frem under Retssagen, at Tilladelsen for Feuquières og Terlon til Korrespondancen betragtes som et alvorligt Klagepunkt mod den faldne Minister, og at Kongen selv paastaar at have været ganske uvidende om denne Brevveksling. Er dette virkelig muligt?

Forretningsgangen med de indkomne Relationer var denne. Bierman aabnede som Statssekretær for de udenrigske Anliggender Depescherne, overgav dem saa til Griffenfeld, der som Rigskansler foredrog dem for Kongen under fire Øjne og derefter meddelte Statssekretæren Monarkens Beslutning, hvorefter Bierman besvarede Relationen i Overensstemmelse hermed. Det er yderst sjældent, at Griffenfeld personlig skriver t. Eks. til Mejerkrone. Alt gaar gennem Bierman og dennes Personale. Hvad Kong Kristian V paastaar, er altsaa dette, at Griffenfeld skulde have meddelt Bierman en falsk Ordre fra Kongen. Og denne Ordre blev, vel at mærke, derefter bekendt for Kancelliets øverste Styrelse foruden for vedkommende Gesandt. Det var saaledes et overordentlig dristigt Skridt, Griffenfeld skulde have taget, og han maatte jo gaa i en stadig Frygt for en Opdagelse, der kunde indtræffe blot ved et tilfældigt Spørgsmaal under en Samtale mellem Kongen og Bierman. Eller skulde Bierman have været Griffenfelds medskyldige? Dette var ikke en Gang tilstrækkeligt, hele Kancelliet maatte have sammensvoret sig om at holde Sagen hemmelig for Kongen. Havde virkelig Griffenfeld begaaet dette Højforræderi, vilde han dog vel have været saa forsigtig at indvie saa faa som muligt deri og være traadt i direkte Forbindelse med Mejerkrone uden om Bierman. Og det

skønnes ikke en Gang, at Griffenfeld kunde have en saadan personlig Interesse af at gennemføre den frie Korrespondance, at han skulde have løbet en saa overordentlig Risiko derfor. Da man imidlertid maa gaa ud fra, at Kristian V ikke har talt Usandhed, naar han paastod at være i Uvidenhed om Brevvekslingen — og hvorfor skulde han tale Usandhed? —[1]); bliver vel ingen anden Forklaring mulig, end at Kongen ikke ret har opfattet af Griffenfelds Fremstilling, hvorom det drejede sig, saa at han først senere under Hertugen af Pløns Paavirkning har forstaaet Sagen til Bunds og samtidig set den i den for Førsteministeren ugunstigste Belysning[2]).

At give en Skildring af den paafølgende Retssag mod Griffenfeld, falder uden for denne Afhandlings Ramme; for os gælder det kun om at paavise de nærmere Konsekvenser af hans Bortgang fra den politiske Skueplads.

Fuenmayor undlod ikke at forfølge sin Triumf. Af Griffenfelds Person havde han ikke længere nogen Interesse, da han nu var uskadeliggjort, men det gjaldt at befæste den spansk-østrigske Politiks Sejr ved det danske Hof. Straks gjorde han derfor Kristian V opmærksom paa,

---

[1]) Samme Dag som Fængslingen havde fundet Sted, udgik der Ordre til alle vore Gesandter om for Fremtiden at skrive direkte til Kongen, hvilket antyder, at man allerede ved den foreløbige Undersøgelse var bleven opmærksom paa den svensk-franske Korrespondance, og at den har vakt Kongens Overraskelse og Vrede. (Jørgensen II, 371—72.)

[2]) Højst mærkeligt er det forøvrigt, at Kristian V over for Ludvig XIV indrømmede, at han havde „consenty“ i Brevforbindelsen mellem Frankrig og Gesandterne i København og Stockholm. Han beklagede sig kun over, at de franske Gesandter ikke havde benyttet denne Tilladelse med tilstrækkelig „discretion“. Formodentlig har han ikke over for Udlandet villet tilstaa, at han ikke havde været klar over hele Brevspørgsmaalets Indhold. (Da. Sml. 2. R., III, 32.)

at Terlon havde overskredet sin Embedskompetence ved at hjælpe til ved Griffenfelds Utroskab (!), og at Kongen havde Ret til at foretage sig, hvilke Skridt han behagede, over for ham. Resultatet blev, at man lagde Beslag paa de Breve, som kom til den franske Gesandt fra Stockholm under Griffenfelds Kuvert. Fuenmayor fremstiller nu Sagens videre Forløb, som om Terlon beklagede sig stærkt herover og for at bevise Brevenes Uskyldighed tilbød at sende Chifrene, hvormed de vare skrevne, op paa Slottet. Men da Kongen tog ham paa Ordet, kom han med Undskyldninger. Imidlertid fandt den danske Regering en Udvej til at dechifrere Brevene og kunde saa sende Originalerne tilbage til Terlon[1]). Fuenmayor var dog klar over, at den dansk-franske Forstaaelse havde lidt et Grundskud ved Griffenfelds Afgang, og han fandt det ikke en Gang nødvendigt længere at insistere paa, at Terlon skulde udvises, da han forudsaa, at Forholdene selv vilde udvikle sig i den forønskede Retning. Kong Ludvig vilde nu ikke kunne holde igen over for Sveriges Krav om, at han skulde erklære Danmark Krig, da Svenskerne ikke længere havde Fordelen af Korrespondancen under Griffenfelds Adresse.

Den omtalte Episode tager sig unægtelig noget anderledes ud i Terlons Fremstilling over for hans Herre. Efter d. 14. Marts at have berettet om Visitationen af Griffenfelds Post, og at hans egne Breve ved denne Lejlighed ikke bleve krænkede; efter dernæst faa Dage senere at have refereret en Række franskvenlige Udtalelser fra Kristian V's Side; (... „at jeg selv godt vidste, at det ikke var hans Skyld, at der ikke var bleven sluttet en Alliance

[1]) Rel. 1/4.

med Deres Majestæt, hvorved han knyttedes til Deres Interesser, hvilket vilde have været ham en Fornøjelse. Men han haabede, at naar Krigen var endt, hvilket ikke kunde vare længere end dette Felttog, Deres Majestæt da vilde lægge større Vægt paa ham og hans Stater, end De hidtil har gjort....«); — efter alt dette kommer han endelig d. 21. Marts til den omtalte Affære med den franske Chiffernøgle.

Han fortæller da, at der fra Sverige var kommet en Depesche til ham under Griffenfelds Kuvert, og at Bierman i Kongens Navn forlangte at laane hans Chiffernøgle for at kunne opløse og læse Chifrene. Depeschen indeholdt Grundene for og imod en fransk Krigserklæring over for Danmark. Terlon havde energisk protesteret mod dette uhørte Forlangende, var gaaet til Ahlefeld for at beklage sig og havde virkelig ogsaa opnaaet en Undskyldning[1]). — Denne Fremstilling kan dog ikke være rigtig, thi Kristian V beklagede sig samtidig i et Brev til selve Ludvig XIV over, at de franske Gesandter ikke benyttede den givne Tilladelse til Korrespondance med tilstrækkelig Takt[2]), og Forholdet mellem Terlon og den danske Regering blev stadig køligere. Fuenmayor pustede til, og han havde Held med sig. En Ugestid senere kunde han sende sin Regering Afskrift af et nyt opsnappet Brev, denne Gang fra Ludvig XIV til Feuquières, hvori Kongen udtalte sig paa følgende Maade om den franske Krigserklæring mod Danmark, som Sverige stadig gjorde Krav paa: „Jeg vilde med Tilfredshed erfare, at de i Sverige indsaa Unytten af den Deklaration, de have begæret af mig mod Danmark. Den kan ikke medføre

[1]) Da. Sml. 2. R. III, 32—33.
[2]) ib. p. 32.

nogensomhelst Fordel under de nuværende Forhold, men skulde foraarsage Ulemper, om ikke ved andet saa ved at afbryde den skriftlige Forbindelse, som kun bestaar gennem Terlon i København. Ikke des mindre lægger jeg det i Eders Hænder at tilfredsstille den svenske Konges Ønske, i Fald han staar fast ved denne Begæring, men efter Eders Fremstilling over for mig maa jeg tro, at man vil ophøre med at insistere derpaa". ... Dette stemte vel overens med den Besked, som Feuquières allerede tre Uger tidligere havde givet den svenske Regering[1]). Ydermere gav Ludvig XIV i sit Brev Vink om, hvorledes Sverige efter hans Mening burde føre Krigen, og man forstaar let, at Læsningen heraf kunde virke irriterende paa den danske Regering, der følte, at Forbindelsen med Frankrig nu var ganske undergravet. Det er derfor sandsynligt, at Fuenmayor har Ret i sin Fortælling om, hvorledes det endelige Brud fandt Sted mellem Kristian V og Terlon, og at det skyldes meget nærliggende Grunde, naar denne sidste ganske fortav de nærmere Omstændigheder herved i sine Indberetninger til sin Herre[2]). I Følge den spanske Gesandt sendte nemlig Kongen Bud til Terlon om, at han nu ikke længer vilde taale nogen Korrespondance. Han vilde med det første forlade Hovedstaden, ønskede ikke den franske Gesandts

---

[1]) Referat af en Samtale mellem Feuquières og Hoghusen, gengivet i det svenske Rigsraad 18/3 1676: „Angående Rupturen medh Dannemarck, så sade han, att Frankrijke worde det straxt giörandes, derpå man intet borde tuifla, hafuandes hans Konungh intet meer commerce eller att giöra medh Konungen i Dannemarck änn som medh Konungen i Persien". (S R A: Riksrådsprotokollen, Sekretær Swanhielms Optegnelse.)

[2]) Da. Sml. 2. R. III, 33. Derimod bekræftes Rigtigheden af Fuenmayors Fremstilling af den nederl. Gesandt le Maires Beretning 18/4 (ny Stil). (Da. Sml. 2. R. III, 89.)

Følgeskab og kunde ikke i sin Fraværelse garantere ham mod Forulempninger af Folket, „som vidste, at han kun optraadte som hæderlig Spion". Terlon erklærede sig rede til at rømme Marken, men bad, for at Formerne kunde bevares, om at maatte benytte en Tilbagekaldelsesordre fra sin Herre, som han havde haft liggende i de sidste Uger til Brug, naar Omstændighederne fordrede det. Saaledes opnaaede han virkelig at faa en officiel Afskedsaudiens d. 4. April, men da han derefter stadig ikke gjorde Tegn til Opbrud, sendte Kongen Bud til ham og lod ham vide, „at jo før han kunde rejse, des behageligere vilde det være Kong Kristian". — Med Rette jublede Fuenmayor over denne utrolige Optræden fra vor Regerings Side; man har vel Lov til at haabe, at hans Fremstilling er noget farvet og overdreven, i hvert Fald hvad de nærmere Enkeltheder angaar[1]).

Vist er det, at Terlon først forlod København i Maj Maaned, og at han ved Afskedsaudiensen havde faaet en Afskedsgave paa 4000 Rdlr. af den danske Konge[2]). Saadanne Gaver var dog meget almindelige i Datiden og svarede til Dels til vore Dages Ordensdekorationer. Dette hindrede da heller ikke, at Frankrigs Krigserklæring mod Danmark fulgte efter, om den end først indtraf i August Maaned[3]).

Hermed var Griffenfelds Politik endelig strandet. Vi havde afgjort kastet os over paa Modpartens Side, en Vending, som ikke blev mindre uheldig derved, at den nye ledende Minister, Frederik Ahlefeld, i sit Hjerte billigede den Kurs, han nu selv maatte svigte, og be-

[1]) Fuenmayors Relation 18/4.
[2]) Jørgensen II, 383.
[3]) Danmarks Riges Hist. IV, 578.

klagede Bruddet med Frankrig. Vor Selvbestemmelsesret var hermed annulleret; vi maatte følge de allierede blindt og var et Bytte for de Fuenmayorske Principper, der jo gik ud paa paa Fredskongressen at lade vore Erobringer ækvivalere mod Spaniens og Nederlandenes Tab. At det vilde gaa saaledes, blev ogsaa snart klart. Forgæves anstrængte den danske Regering sig i Sommermaanederne 1676 paany for at faa dannet en Liga til Garanti af de vundne Erobringer, et Forbund, som skulde omfatte Danmark, Brandenburg og de forskellige Fyrster af Huset Lüneburg. Brandenburg var ganske vist villig, men de braunschweigske Hertuger viste nu tydeligt, at deres Hu stod til at vinde hele det svenske Bremen, uden at afstaa nogen Del deraf til Danmark. Den celleske Minister i København vægrede sig bestemt ved at indtræde i nogen Garantialliance[1]). Huset Lüneburgs Stjerne var aabenbart i Stigen. Ogsaa Frankrig nærmede sig nu mere afgjort til det med Forbigaaelse af Danmark. Omtrent samtidig med Griffenfelds Fald havde Feuquières i en Samtale med den svenske Rigsraad Hoghusen søgt at bevæge Sverige til at overlade Bremen til Hertugen af Hannover. Saa kunde Svenskerne til Gengæld koncentrere deres Stridskræfter i Pommern mod Kurfyrsten af Brandenburg. Hoghusen svarede, at paa denne Maade vilde man aabenbart have hans Konge ud af Tyskland, men Feuquières henviste til, at han kunde gøre Erobringer andet Steds[2]). — Her forberedes aabenbart den Udvikling, som i Kristian V's

[1]) Fuenmayors Relationer 30/5, 13/6, 10/8 og 22/8. — Sidstnævnte Dag meddeler han, at Stade i Bremen har overgivet sig for 8 Dage siden, og at Hertugen af Celle til stor Ærgrelse for Danmark og Brandenburg har skyndt sig med at belægge den med en Garnison af sine Tropper.

[2]) Se ovenfor Side 163, Anm. 1.

senere Regeringsaar skulde føre til Rivaliseringen mellem Danmark og Lüneburg, som skulde begrunde den danske Konges Modstand mod, at den niende Kurværdighed tildeltes Hannover, og som endelig udmundede i, at Hannover virkelig under den store nordiske Krig erhvervede Bremen og Verden ubeskaarede.

Rent bortset fra Krigens Udvikling blev saaledes heller ikke det politiske Stade, som vort Fædreland nu havde valgt, til vor Fordel. Men den franskvenlige Politik, som den danske Regering igen slog ind paa efter 1680, blev i Virkeligheden ogsaa en Oprejsning for Griffenfeld. Kun Skade, at den da kom for sent. Mindre bekendt, men ikke mindre karakteristisk er det dog, at man allerede under den skaanske Krig begyndte at vende tilbage til de Griffenfeldske Baner. Karl XI skriver i en Ordre til Generalmajor Ranck (dateret Lejren ved Hør i Skaane d. 9. Oktbr. 1678), at Feuquières har en Ekspres, som hver Uge gaar mellem Halmstad og Helsingborg med Breve og Pakker til eller fra hans Konge[1]). Det fremgaar heraf, at Danmark igen havde tilladt den Korrespondance, der var bleven saa haardt bedømt under Griffenfelds Proces. Endog Pakker tillod man altsaa nu at passere. En ejendommelig Illustration til den kongelige Forargelse i Marts 1676!

Det lønner sig endnu til Slutning at kaste et Blik paa, hvorledes det Billede af den Griffenfeldske Udenrigspolitik, som ovenfor er givet, forholder sig til de tidligere fremsatte Anskuelser. Kun to Forskeres Resultater, A. D. Jørgensens og J. A. Fridericias, skal her sammenlignes; at medtage ældre Historikere, som Vaupell med

[1]) Riksregistraturen (S R A).

hans skandinavistiske Betragtninger, turde være unødvendigt.

A. D. Jørgensen[1]) mener, at der ved Griffenfelds Indgriben i Udenrigsstyrelsen kun forelaa to Muligheder for Danmark: Fjendskab med Sverige og Gottorp eller Venskab med Sverige (samt Gottorp) og Frankrig. Det første Standpunkt var det hævdvundne, men ufrugtbare. Det andet var mere lovende. Men kunde dette sidste ikke opnaas, maatte Danmark foretrække et Forbund med Frankrig for at faa Hævn over Sverige. Idet Griffenfeld indtog det andet af de to mulige Standpunkter, var hans Politik altsaa tostrænget[2]), den kunde efter Omstændighederne føre til Venskab eller Strid i Norden.

Man ser dog let, at Jørgensen endnu staar under en vis Paavirkning af den gamle skandinavistiske Opfattelse. Det er J. A. Fridericias[3]) Fortjeneste at have paavist det anakronistiske og uhistoriske i, at Griffenfeld skulde have ladet sin Politik lede af det 19. Aarhundredes Synsmaader. Men Fridericia opgiver i det hele at finde ledende Grundtanker i Griffenfelds ydre Politik. For ham er den kun laverende og afventende; Griffenfeld vil vinde Tid, mens han med Subsidier styrker Landet. Dog indrømmer Fridericia, at een Ting stod fast for Rigskansleren: Man burde undgaa en svensk-fransk Alliance, i hvert Fald aldrig samtidig faa de to Magter til Fjender.

I Modsætning hertil tror Forf. ovenfor at have paavist, at der var en fast Plan i vor Statsmands Politik. Han vilde opnaa et Forbund med Frankrig til Danmarks

---

[1]) II, pp. 3 og 7.
[2]) stds. p. 243.
[3]) Danmarks Riges Historie IV, 546 (de samme Tanker fremsatte i hans Artikkel om G. i Dansk biogr. Leksikon).

Udvidelse paa Sveriges Bekostning, navnlig i Nordvesttyskland. For denne Løn vilde han endog svigte Østrig, og han ansaa over Hovedet ikke Kejserens Magtforøgelse for nyttig for Danmark. Skaanes Genvinding stod derimod ikke for ham som særlig attraaværdig, i hvert Fald ikke i første Række. Han behøvede derfor ikke Nederlandenes Hjælp til at naa Herredømmet til Søs. Men det er muligt, at han i sin Fredskærlighed har drevet Politik paa saa langt Sigt, at han i Begyndelsen af 1675 i sit Hjerte har ønsket en foreløbig Forstaaelse baade med Sverige og Frankrig. Dette Ønske gik i hvert Fald aldrig i Opfyldelse, og det kom ikke til at præge den virkelige „Griffenfeldske Politik". A. D. Jørgensen har Ret i, hvad han fremstiller som det sekundære Trin af det andet Alternativ, blot var det for Griffenfeld ikke det sekundære, men det primære.

Den Mand, hvis Navn saa ofte er nævnet ovenfor, kom ikke til at tilbringe lang Tid ved det danske Hof efter Griffenfelds Fald. Ganske vist fik han i August Ordre til at følge Kristian V under Felttoget i Skaane. Men allerede det følgende Aar kaldtes Don Baltasar bort fra Danmark, og er formodentlig da direkte gaaet til sin nye Plads som Ambassadør i Venezia. Fuenmayors Fremtid blev glimrende og vidner tilstrækkeligt om hans Regerings fuldstændige Tilfredshed med hans diplomatiske Ydelser. Det næste Skridt var, at han blev udnævnt til Medlem af „el supremo consejo de Flandes", og den 5. Novbr. 1682 satte Karl II Kronen paa Udmærkelserne ved at gøre ham til første Markis af Castel-Moncayo[1]).

---

[1]) Se ovenfor Side 24—25, med de der anførte Kilder. — Don Baltasar havde ganske vist en Søn, Don Joaquin, men denne synes at være død uden Arvinger; fra Baltasars Datter, Donna

Da dette Markisat formodentlig har Navn af Bjerget Moncayo ved Ebro, lidt Sydost for Fuenmayor, ser man, at Don Baltasar igen havde knyttet Strengen med sin Families Fortid og var vendt tilbage til de samme Egne, hvorfra hans Stamfader, Don Millan Ruiz, fire Aarhundreder tidligere var draget bort.

Kun sjældent er vel Fuenmayors Tanker under denne Løbebane gaaede tilbage til de Dage, da han som en ung, ubekendt og fattig Afsending kæmpede med og sejrede over et fjernt Riges mægtigste Statsmand.

Men denne var imens til Skibs, mod Norden og mod Munkholm.

Manuela, nedstammer derimod en af Spaniens mest bekendte Slægter, Hertugerne af Fernan-Nuñez.

Annalerne og Kalendariet fra Colbaz.

Af
Lauritz Weibull.

(Med to Tavler.)

Det ældste i Danmark i rent historisk Øjemed affattede Skrift, der er naaet ned til Efterverdenen, er de saakaldte Annaler fra Colbaz. Knud den Helliges Passionshistorie ligesom ogsaa Ælnoths Skildring af Kongen ere begge nærmest skrevne i opbyggeligt Øjemed. Dødebogen fra Lund, Necrologium Lundense, er opstaaet af rent praktiske Grunde.

Annalerne fra Colbaz, sammen med hvilke et som Dødebog anvendt Kalendarium er bleven indbundet, har Navn efter det Kloster i Pommern, hvorhen de blev overflyttede i Slutningen af det 12. Aarhundrede. Da Klostret blev nedlagt, kom de til det kurfyrstelige Arkiv i Stralsund, derfra til det kongelige Bibliotek i Berlin[1]. De ere blevne udgivne flere Gange, tidligst 1866, og ere i Litteraturen blevne særligt behandlede af A. D. Jørgensen, Dietrich Schäfer og Georg Waitz. Den førstnævnte har fremsat som sin Anskuelse, at man i Colbazannalernes første Del, som bestaar af et verdenshistorisk Register, har selve Grundlaget for det tilsvarende Parti i det

---

[1]) Die Handschriften-Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin, XIII: II: 3, 1007.

store Annalværk fra Danmarks Middelalder, Annales Lundenses. Blændet af de tyske Historikeres Teori om de saakaldte Annales Lundenses majores, nogle nu tabte Annaler, som skulde ligge til Grund for hele den ældre danske Middelalders Annalistik, har derimod Dietrich Schäfer erklæret, at Annalerne fra Colbaz enten ere at betragte som det første Udtog af dette Kildeskrift eller ogsaa som en Kompilation, hvis Hovedgrundlag for den ældre Tids Vedkommende ogsaa er bleven benyttet i Annales Lundenses majores. Endelig har Waitz udtalt, at i Spørgsmaalet om Colbazannalernes verdenshistoriske Del kan A. D. Jørgensens Opfattelse ikke anses som modbevist, men at man for Tiden efter 1137 ikke sporer nogen Indflydelse fra disse Annaler i Annales Lundenses[1]).

Litteraturen om Colbazannalerne er ikke ubetydelig. Men lige saa lidt som disse Annaler endnu ere blevne udgivne efter fuldt moderne Principer, lige saa lidt har man endnu faaet fastslaaet deres Indflydelse paa den senere middelalderlige Annalistik og deres Betydning for Teorien om Annales Lundenses majores.

Indholdet af det Kalendarium fra Colbaz[2]), der hører sammen med Annalerne, er aldrig bleven taget i Betragtning af Forskningen.

*

* *

---

[1]) Monumenta Germanica, XIX, 711; XXIX, 174; Pommersches Urkundenbuch, I, 467. — A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens Historie, 202; Dietrich Schäfer, Dänische Annalen und Chroniken, 115; Waitz, Zur Kritik dänischer Geschichtsquellen i Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, XII, 25; jfr. Monumenta Germanica, XIX, 710.

[2]) Udg. af Wiesemann i Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig-Holstein, X, 265; senere af R. Prümers i Pommersches Urkundenbuch, I, 493.

Annalerne fra Colbaz, der indledes med nogle Uddrag af Beda, Isidorus og andre, ere anlagte i Tabelform med en Midtkolonne for Aarstallene og de egentlig historiske Optegnelser samt Sidekolonner for kalendariske Oplysninger. En Linie er indrømmet Optegnelserne for hvert Aar, og Bogen er indrettet til at omfatte Tiden fra Aar 1 til 1368.

Den kunstnerisk skolede Skriver, som grundlagde dette Annalværk og tillige smykkede det med en Række Miniaturer, indførte heri alle de ældre historiske Efterretninger lige fra Notitsen om Octavians Død Aar 17 til Notitsen om Erik Emunes Mord 1137, og senere med en finere Skrift de detaillerede Notitser for 1140, 1146 og 1150. Med samme fine Haand har han desuden til Optegnelserne for 1134, 1135 og 1137 gjort Tillæg oven over Linierne med nærmere Angivelse af Tidspunkterne for de her omtalte Tildragelser; endelig har han ogsaa nedskrevet Notitserne for 1155 og 1157. To enkeltstaaende Meddelelser fra 1151 og 1153 hidrøre fra en anden Haand; fra og med 1159 veksle Haandskrifterne.

Annalerne fra Colbaz falde i to bestemte Afdelinger: Optegnelserne til og med 1170 ere nedskrevne i Danmark, de derefter følgende i Colbaz. Den danske Afdeling indeholder fremdeles for Tiden til og med 1125 kun verdenshistoriske Notitser; Resten berører udelukkende danske Forhold.

Til Grund for de verdenshistoriske Notitser i Annalerne fra Colbaz ligger et fra Udlandet indført Kildeskrift, hvis Beskaffenhed nøje kan bestemmes.

Den første Del af Colbazannalerne indskrænker sig i Reglen til Notitser om de romerske og tyske Kejseres,

Pavernes og de frankiske Kongers Regeringstiltrædelse og Død samt om en og anden mere nævneværdig større Tildragelse. Men ved Siden deraf viser Annalerne særlig Opmærksomhed for Normandiets Historie og efter Vilhelm Erobrerens Tog til England 1066 ogsaa for dette Lands Regentrække. Ved Aar 876 omtales saaledes Rollos Ankomst til Normandiet, ved 911 Slaget ved Chartres, 1047 Slaget ved Falaise, 1063 Le Mans' Undertvingelse; desuden er den normanniske Hertugrække indført, og der nævnes ikke mindre end fem Biskopper af Rouen: Romanus, Audoenus, Ansbert, Grippo og Wolfram. Alt dette røber normannisk Herkomst. Og ved en nærmere Undersøgelse viser det sig ogsaa, at disse Annaler ikke indeholde en eneste Meddelelse, som ikke genfindes, i Reglen i ganske samme Form, i en eller anden af de normanniske Annaler, der for en stor Del stemme indbyrdes overens, eller i de med dem nær beslægtede Annaler fra Sydengland. Som Grundlag for alle disse Annaler antager man, med Ret eller Uret, et nu tabt Værk, de saakaldte Annales Rotomagenses[1]); da visse af Colbazannalernes Notitser, saavidt det kan ses, alene forekomme i de sydengelske Versioner, er det muligt, at Forfatteren har haft for sig en af Redaktionerne fra England.

Imod A. D. Jørgensens Paastand, at man i Colbazannalernes verdenshistoriske Del skulde have selve Grundlaget for det tilsvarende Parti i de senere Annales Lundenses, har Dietrich Schäfer blandt andet hævdet, at der i Colbazannalerne ikke savnes saadanne ejendomme-

[1]) Jfr. Litteraturfortegnelsen i Monumenta Germanica, XXVI, 488; for England særligt F. Liebermann, Ungedruckte Anglo-Normannische Geschichtsquellen.

lige Notitser, f. Eks. en deri indarbejdet fuldstændig Pavekatalog, som Forfatterne af Annales Lundenses sikkert ikke vilde have undladt at tage Hensyn til, hvis de havde haft Colbazannalerne for sig[1]). Waitz har ganske vist underkendt denne Dietrich Schäfers Bevisførelse[2]), men den turde ikke desto mindre staa fast, og den vil yderligere kunne støttes. Det viser sig nemlig, at skønt Annales Lundenses iøvrigt ere langt udførligere, genfindes der i dem kun omtrent to Tredjedele af de Notitser, der findes i Colbazannalernes verdenshistoriske Del, og at disse Notitser i Annales Lundenses ikke sjælden forekomme i udvidet Form. Under disse Omstændigheder og da man jo véd, i hvor talrige Versioner de saakaldte Annales Rotomagenses foreligge, synes man ikke let at kunne forudsætte noget direkte Forhold mellem de to Annalværker, — for den verdenshistoriske Del har de haft hver sit, omend indbyrdes nær beslægtede Kildeskrift.

Men findes der altsaa i denne Henseende ikke noget direkte Forhold, ligger paa den anden Side Colbazannalernes følgende Del i visse Punkter til Grund for Annales Lundenses. Og ikke blot for dem, men ogsaa for en stor Del af den øvrige nordiske Annalistik fra Middelalderen.

Mellem Notitserne for Aarene 1133 og 1134 er der med samme fine Skrift, som begynder med Aaret 1140, indskudt en Dato: „feria 4“, som ved et svagt Tegn er henført til den ved 1134 omtalte Solformørkelse. Den, som for Annales Lundenses afskrev Notitsen for 1133, der her paa Grund af et overset Henvisningstegn fik

---

[1]) A. D. Jørgensen, Bidrag etc., 202; D. Schäfer, Dänische Annalen und Chroniken, 116.

[2]) Monumenta Germanica, XXIX, 174.

Aarstallet 1132: „Bellum apud Sirum insulam inter Magnum et Ericum", oversaa imidlertid ogsaa Henvisningstegnet til Solformørkelsen og gav Notitsen følgende Ordlyd: „Bellum inter Magnum et Ericum apud Sirum insulam feria 4". Ved 1137 indførte han endvidere i Annales Lundenses en Notits om en Solformørkelse. Denne Solformørkelse har aldrig fundet Sted, men Meddelelsen om den hidrører ligeledes fra en Misforstaaelse af Colbazannalerne. Der læses i disse ved Aar 1137 først en Notits om Ærkebiskop Ascers Død og om hans Efterfølger Eskil, derefter: „Eodem anno occisus est Ericus rex Danorum in Iutlandia a Plog". Kun de to første Ord staa imidlertid i Notitskolonnen, de øvrige i Marginen. Forfatteren af Annales Lundenses har overset disse sidste Ord og i Stedet læst de to første i umiddelbar Sammenhæng med det, som følger nærmest nedenfor i Notitskolonnen, men her fuldstændig rigtigt under Aarstallet 1140: „13 kal. aprilis feria 4 post nonam tenebre facte sunt per orbem", hvilket i Annales Lundenses er blevet til: „Et tenebre facte sunt quadragesima per universam terram" [1]).

Under samme Aarstal 1137 og i en lignende Form som i Annales Lundenses genfindes Optegnelsen om Solformørkelsen 1140 ogsaa i en Række andre Aarbøger, saaledes i dem fra Visby og Sigtuna, Ryd og Essenbæk [2]). I Rydaarbogen er Notitsen imidlertid ogsaa kommen ind under 1140, her med Ordlyden: „4 kal. aprilis tenebre facte sunt per totum orbem" [3]). I Necrologium

[1]) Monumenta Germanica, XXIX, 204.
[2]) Scriptores rer. Dan., I, 252; II, 166; I, 161; jfr. II, 636; Monumenta Germanica, XXIX, 224.
[3]) Scriptores rer. Dan., I, 161.

Lundense, hvor den er bleven indført af en Haand fra den sidste Tredjedel af det 12. Aarhundrede, har den med Undtagelse af Datoen saa godt som Ord til andet samme Form som i Colbazannalerne: „1140 12 kal. aprilis feria 4 post nonam facte sunt tenebre“ [1]).

Det var imidlertid ikke alene saaledes, at Optegnelsen ved 1140 ved en Fejltagelse blev henført til 1137 i den af Annalerne fra Colbaz afhængige Litteratur. Paa Grund af nye Misforstaaelser blev ogsaa de Notitser, som virkelig findes ved det sidstnævnte Aar, henførte til fejlagtige Aarstal.

Den første af disse Notitser lyder: „Obiit Acerus Lundensis archiepiscopus, successit Æskelus archiepiscopus“. I Annalerne 1131—1325, ligesom med noget forandret Ordstilling i Visbyaarbogen, har denne Optegnelse Formen: „Obiit Ascerus archiepiscopus, cui successit Eschillus“, og i Essenbækaarbogen: „Ascerus primus archiepiscopus obiit, et Eskillus illi successit“ [2]). Paa alle tre Steder er imidlertid Dateringen ændret til 1138, et Aarstal, som ligeledes forekommer i Vitskølaarbogen og andensteds [3]). Forklaringen er nærliggende. I Colbazaarbogen er Optegnelsen skrevet ogsaa i Linien for 1138, men her ved et Tegn henført til det foregaaende Aar. Dette Tegn kan imidlertid ogsaa tydes, som om Ordene i Linien for 1137 i Stedet skulde flyttes til 1138.

Den anden Notits for 1137: „Eodem anno occisus est Ericus rex Danorum in Iutlandia a Plog“, staar i Colbazaarbogen, med Undtagelse af de to første Ord,

---

[1]) Palæografisk Atlas. Dansk Afdeling No. II.

[2]) Scriptores rer. Dan., IV, 282; I, 252; Monumenta Germanica, XXIX, 224.

[3]) Scriptores rer. Dan., IV, 225; I, 340; II, 435, 612.

der i den mest brugte Afskrift jo blev henførte til Notitsen om Solformørkelsen 1140, helt i Haandskriftets højre Margin i Linierne for 1138 og 1139. Notitsen genfindes med nogen Forandring i Rydaarbogen saa vel som i Essenbækannalerne[1]). Den er begge Steder henført til 1139.

Af de Notitser, som læses i Annalerne fra Colbaz ved 1146, er den ene, om en Maaneformørkelse, gaaet over i Necrologium Lundense, men Datobetegnelsen: „XII kal. decembris" er paa Grund af en skjulende Rynke i Pergamentet bleven tydet som: „VI kal. decembris"[2]). Endvidere er Notitsen under 1150: „9 kal. junii bellum fuit apud Arcun in Slauia feria 4", med Udeladelse af Maaneds- og Ugedagsangivelserne gaaet uforandret over i Rydaarbogen, men har her faaet Aarstallet 1149[3]). Dette Aarstal er, som Datoen viser, urigtigt, men forklares af Colbazhaandskriftet. Notitsen er her skrevet saavel i Linien for 1149 som i Linien for 1150. I Stedet for nu at føre, hvad der staar i Linien for det førstnævnte Aar, hen til det sidste, skete der — ved en nærliggende Misforstaaelse af det her anbragte Henvisningstegn — netop det modsatte i den Afskrift, som kom til at ligge til Grund for Rydaarbogen.

Med denne Notits ophører, saa vidt man kan se, Colbazannalernes Indflydelse paa den øvrige nordiske annalistiske Litteratur. Om Aarsagen hertil oplyser det Kalendarium, der er indbundet i samme Bind som Annalerne.

* * *

[1]) Scriptores rer. Dan., I, 161; jfr. II, 613; Monumenta Germanica, XXIX, 224.
[2]) Palæografisk Atlas. Dansk Afdeling No. II.
[3]) Scriptores rer. Dan., I, 162.

Det Kalendarium, som i Colbazhaandskriftet følger umiddelbart efter Annalerne fra Colbaz, er helt igennem skrevet med den samme Haand, som har grundlagt Annalerne. Dets første Side viser tvende Cirkeltegninger, af hvilke den ene udgør det ældste fra skandinavisk Omraade kendte Verdenskort, det første, som indeholder Sveriges Navn (Suithia)[1]; den sidste Side optages af en kronologisk Tabel. Selve Kalendariet rummes paa de mellemliggende tolv Sider. Hvad Opstillingen og de rent kalendariske Meddelelser angaar, frembyder det intet individuelt ejendommeligt. Dets ottende Kolonne indeholder imidlertid — foruden Miniaturer, som fremstille Dyrekredsens Tegn og som ikke er udførte samtidigt med Haandskriftet, men dog før 1187[2]) — en Festrække med bestemt Særpræg og en Del til forskellige Tider nedskrevne Dødsnotitser[3]).

---

[1]) A. Björnbo, Adam af Bremens Nordensopfattelse. Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1909, 188.

[2]) En Optegnelse ved den 23. April skjules delvis af en Miniatur; Optegnelsen ved den 18. Marts om Hertug Bogislaus' Død (1187) bøjer af for en anden.

[3]) Ellen Jørgensen har i Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling, 81, fremsat den Opfattelse, at Kalendariets Stamme skulde hidrøre fra det sydlige Tyskland, og særlig paapeget, hvorledes Helgenlisten optager Lokalhelgener fra Bayern og, naar Grænserne drages snævrest, fra Stiftet Freising. Der findes i Kalenderen Navnet paa Bayerns ældste Helgen St. Florian (4. Maj), Salzburgerbiskoppen Rupert (25. Sept.), Stiftet Passaus Patron Maximilian (12. Okt.), Churs Helgen Florinus (17. Nov.), der nævnes tillige Candidus (1. Dec.) og Justinus (4. Aug.), begge særlig dyrkede i Stiftet Freising, Alto (9. Febr.), Grundlæggeren af Altomünster, Quirinus (24. Marts), Tegernsees Patron. Der er dog ikke dermed ført tvingende Bevis for denne Opfattelse af Kalendariets Herkomst. Visse af disse saakaldte Lokalhelgener, f. Eks. Florian, Rupert og Maximilian, nød i Middelalderen en vidtstrakt Dyrkelse rundt om i Europa, andre kan Kalendariets Forfatter

Festrækkens bestemte Særpræg fremgaar af en Sammenligning med den i Necrologium Lundense indførte.

Denne sidste, der hidrører fra Tiden omkring 1125, viser tvende forskelligt afmærkede Festgrader; de fornemste Dage, fyrretyve i Tallet, betegnes med rødt Begyndelsesbogstav, de mindre fornemme i et Antal af fem og tredive med en rød Streg i det første Bogstav[1]). Det viser sig nu, at alle disse sidstnævnte Festdage genfindes i Kalendariet fra Colbaz, og at de heri optagne større Festdage, fremhævede ved rød, blaa eller violet Farve eller Sammensætninger af disse Farver samt dertil hørende forskelligt farvede Kors, ligeledes ere de samme som i Necrologiet, alene med Undtagelse af to, som savnes i Kalendariet: Dedicatio ecclesie omnium sanctorum (25. Juni) og Ansgarii episcopi Dag (9. September). Disse Dage findes imidlertid heller ikke i Missale Lundense af 1514; det kan næppe forholde sig anderledes end at man allerede paa den Tid, da Kalendariet indrettedes, har ophørt at fejre dem i Lund. Men udover de store Festdage, som ere optagne i Necrologiet, indeholder Kalendariet ogsaa tre nye: Blasii Dag (3. Februar), Egidii abbatis (1. September) og Villehadi confessoris (8. November). Der foreligger her det interessante Forhold, at disse tre Festdage ogsaa ere optagne i Missalet fra 1514, og at der findes Antydninger om, at de ere komne

lige saa godt have samlet sammen fra Martyriologier og andet haandskrevet Materiale eller taget med af andre tilfældige Aarsager. Helgener vandre, og de vandrede hastigt paa disse Tider, da Klærkenes Studiefærd berørte det halve Europa og der ved Munkeordnerne var knyttet Forbindelser mellem de forskellige Klostre. Alt i alt synes heller ikke Helgenlisten i Kalendariet fra Colbaz at give nogen Antydning om en bestemt Indflydelse fra Udlandet.

[1]) Originalen til Nekrologiet paa Universitetsbiblioteket i Lund.

til netop i Tiden mellem Necrologiets og Kalendariets Indretning. Aar 1131 indviedes nemlig det højre Alter i Kryptkirken i Lund „in honore sancti Blasii martiris et sancti Egidii confessoris“; Relikvier af Villehadus var otte Aar tidligere blevne nedlagte i samme Kirkes Hovedalter[1]), og i Necrologiet er det oprindeligt med mørkt Blæk skrevne Begyndelsesbogstav i hans Navn bleven udraderet, sagtens i den Hensigt at det atter skulde tilskrives med rød Farve.

Af den Sammenligning, som her er foretaget mellem de som Fester betegnede Dage i Necrologium Lundense og Kalendariet fra Colbaz, synes det klart at fremgaa, at Festrækken i det sidstnævnte helt er læmpet efter den lundske Kirkes, og at Kalendariet altsaa viser Udviklingen af Festrækken i Lund i det 12. Aarhundrede fra Midten af Tyverne til det Tidspunkt, da det blev indrettet. Men ikke nok hermed. Kalendariet har ogsaa to Dage, den 25. Juni og 22. September, Gallicani og Mauritii, som skønt de ikke ere betegnede som Fester, alligevel ere forsynede med Kors. Formen af disse Kors viser imidlertid, at de ere skrevne til senere, og ved en Sammenligning med Missalet af 1514 finder man da ogsaa Knud Hertugs Translation og St. Mauricii Fest henlagte til netop disse Dage. Den førstnævnte indstiftedes ved Alexander III's Bulle den 8. November 1169, som foreskrev, at Knud Lavards Fødselsdag skulde højtideligholdes[2]); Aarsdagen efter fandt Translationen Sted. Den sidstnævnte Fest staar uden Tvivl i Forbindelse med Mauritiusalterets Indvielse i Lunds Domkirkes Højkor[3])

---

[1]) Scriptores rer. Dan., III, 435, 450.
[2]) Diplomatarium Arna-Magnæanum, I, 27.
[3]) Scriptores rer. Dan., III, 456.

den 1. September 1146. Efter alt at dømme giver Kalendariet fra Colbaz saaledes ogsaa den fortsatte Udvikling af den lundske Kirkes Festkalender ned til 1170.

Mauritiusdagens Betegnelse i Kalendariet fra Colbaz giver et første Udgangspunkt for Dateringen af dette, — er det rigtigt, at denne Dags Forvandling til stor Festdag staar i Forbindelse med Alterindvielsen 1146, maa Kalendariet være indrettet før dette Tidspunkt. Men det er aabenbart ogsaa indrettet før den 1. September 1145, thi paa denne Dag indviedes Domkirken i Lund, men den store Højtid, Dedicatio Lundensis ecclesie, som derved inaugureredes[1]), findes ikke optaget i Kalendariet, — Dagen har kun Betegnelsen: Natalis sancti Egidii med efterfølgende Kors. Paa den anden Side maa Kalendariet hidrøre fra et senere Tidspunkt end den 5. Maj 1137, Ærkebiskop Ascers Dødsdag: en Notits herom, skrevet med Kalendarieforfatterens Haand, findes inde i Kalendarieteksten under Maj Maaned. Det viser sig altsaa, at Kalendariet er indrettet mellem 1137 og 1145, saaledes omtrent paa samme Tid som de med det sammenhørende Annaler[2]).

Den Værdi som historisk Dokument, som Betegnelserne i Festrækken give Kalendariet fra Colbaz, forøges i væsentlig Grad af Dødsnotitserne i samme Kolonne. Deres Tydning er imidlertid forbundet med de største Vanskeligheder: for en stor Del ere de allerede i Middelalderen blevne fordærvede ved Rasurer eller i

[1]) Scriptores rer. Dan., III, 455. Jfr. Diplomatarium Suecanum, I, 51, 52.

[2]) Prümers henfører i Pommersches Urkundenbuch, I, 468, Kalendariet til 1155. Uholdbarheden af denne Antagelse er eftervist i Die Handschriften-Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin, XIII: II: 3, 1009.

senere Tid ødelagte med kemiske Reagenser. Den, som først udgav dette Kalendarium, Wiesemann, kunde da ogsaa kun læse et ringe Faatal af Dødsoptegnelserne, og det endda for en stor Del urigtigt; den, som sidst har publiceret dem, Rodgero Prümers, har flere Steder restitueret den udviskede Tekst paa fri Haand og har intetsteds faaet de Notitser frem, som ere af konstituerende Betydning for Historien om Haandskriftets Skæbne.

De ældste Dødsnotitser i Kalendariet ere nedskrevne med den samme Haand, som har indrettet det; af dem er den ældste, der kan dateres, næstefter Notitsen om Ærkebiskop Ascers Død, Notitsen om Erik Emunes under den 18. September; en Optegnelse under den 20. Januar har Aarstallet 1144. Denne ældste Haand genfindes under alle Omstændigheder endnu 1157, i hvilket Aar den under den 8. August har indført Kong Knuds Død og under den 16. Oktober Sven Grathes. Siden følge skiftende Hænder efter hinanden; den sidste i Danmark skrevne, med Aarstal forsynede Notits er fra 1166.

I sin Skildring af den historiske Litteratur i Danmark før Saxo har A. D. Jørgensen fremsat den Opfattelse, at disse Dødsoptegnelser i Kalendariet fra Colbaz ere forfattede ved Kapitlet i Lund[1]), en Opfattelse, til hvilken alle senere Forskere har sluttet sig. Men er denne Opfattelse ogsaa rigtig?

Sammenligner man Kalendariets Dødsoptegnelser med dem, som indeholdes i det samtidige lundske Nekrolog, vækkes Opmærksomheden straks ved den ringe Overensstemmelse i Oplysningerne. Kalendariets fleste Optegnelser gælde presbiteri; ikke en eneste genfindes i Nekrologiet. Notitserne om Knud Magnusen og Svend

[1]) A. D. Jørgensen, Bidrag etc., 206.

Grathe forekomme ganske vist paa begge Steder, men den førstnævntes Dødsdag er ifølge Nekrologiet, som heri stemmer overens med Liber daticus og Annales Lundenses, den 9. August, ifølge Kalendariet den 8., og Svend Grathes Død henlægges i Nekrologiet (og Liber daticus) til den 23. Oktober, i Kalendariet til den 16. Af alle Kalendariets Oplysninger genfindes i Virkeligheden kun de om Ascer og Erik Emune fuldt samstemmende i Nekrologiet[1]). Men begge disse Meddelelser ere, saa vidt man kan se, indførte i Kalendariet samtidigt med at det blev indrettet.

Dersom Kalendariet og Nekrologiet, som ere blevne førte samtidigt, begge vare blevne benyttede i Lund, vilde det unægteligt have ligget nær, at en eller anden af de i Tidernes Løb indførte Dødsnotitser var gaaet igen i dem begge, og at i hvert Fald Notitserne om de to Kongers Død 1157 var blevne henførte til de samme Dage. Kalendariet savner da heller ikke Oplysninger, der vise andensteds hen end til Lund. Saaledes nævnes under den 15. April en Ketil, „presbiter in Gudmun[torp]“, under den 12. Februar en Johannes „presbiter de Bosethorp“, under den 8. April en Radulfus, ligeledes „presbiter de Bosethorpp“, død 1166. Men desuden nævnes under den 1. Februar en Datter af den nævnte Johannes, Gertrite, død 1162. Sognet Bosarp, det tidligere Bosethorp, ligger i Onsjö Herred i Skaane, i nærmeste Naboskab til det syd for Ringsjöen liggende Gudmuntorp Sogn i Frosta Herred. Man vil næppe tage fejl, hvis man paa Grund af disse Forhold vover

[1]) Scriptores rer. Dan., III, 453, 461, 446, 457. Jfr. Weeke, Lunde Kapitels Gavebøger, 197, 270, og Monumenta Germanica, XXIX, 205.

den Slutning, at Kalendariet er bleven ført i denne Egn af Skaane. Og til denne viser ogsaa et Sted i Annalerne hen. Der findes her under den 12. Februar som den eneste Notits om en Gejstlig af lavere Rang: „1159 obiit Johannes presbiter in Bosethorp".

Det turde altsaa være i højeste Grad sandsynligt, at i den Tid, Kalendariet fra Colbaz er bleven anvendt som Nekrologium, er det ikke bleven ført i Lund, hvor det paa Grund af sin Beskaffenhed i Lighed med de dermed sammenhørende Annaler maa være anlagt, men i Bosarp eller dens nærmeste Omegn. Det Aar, da Haandskriftet har forladt Lund, kan ganske vist ikke angives nøjagtigt. Men den sidste Notits deri, som har øvet Indflydelse paa andre nordiske Annaler, — og denne Indflydelse kan ikke godt være udgaaet fra noget andet Sted end Lund — er Notitsen om Striden ved Arkona 1150.

* * *

I Forbindelse med Stettins Belejring 1176 omtaler Saxo, at Wartislaw af Stettin havde indkaldt Munke fra Danmark til Pommern, opført et Kloster og doteret det rigt. Det Kloster, som her sigtes til, er Cistercienserklostret i Colbaz, der ifølge de fleste Kilder skal være bleven stiftet 1174 og efter Traditionen indenfor Cistercienserordenen skal have været et Datterkloster af Esrom. Nogle Aar senere, antageligt 1180, stiftedes fra Danmark et nyt Kloster i Pommern, denne Gang i Belbuck, — de Brødre, som her fik sig Jord og Kirke overdraget, kom fra Trinitatiskirken i Lund. Det nye Kloster blev imidlertid snart opgivet[1]).

---

[1]) Saxo ed. Müller-Velschow, I, 867; Pommersches Urkundenbuch. I, 58.

Der har raadet nogen Tvivl om, hvorvidt Colbazhaandskriftet er kommen direkte til Colbaz eller det har lagt Vejen derhen over Belbuck[1]). Imidlertid foreligger der ikke noget, som kan støtte den sidstnævnte Hypothese. Selv om Klostret i Colbaz er bleven grundlagt fra Esrom, er der intet til Hinder for, at en Præst fra Skaane med sine Bøger har kunnet slutte sig til de udflyttende Munke.

Efter Ankomsten til Colbaz undergik Annalerne ikke ubetydelige Forandringer. En Række Notitser blev uderaderede. Deriblandt en Marginalnotits for 1143 og en Del af en Notits ved 1153, hvori omtales den ogsaa hos Saxo[2]) forekommende Niels, der faldt paa Svend Grathes Tog til Vārend; en Optegnelse ved 1167 om Ærkebiskop Eskils Tilbagekomst fra Rom gjordes næsten ulæselig. I Stedet indførtes nu i Slutningen af Aarhundredet Optegnelser om Stiftelsen af Cistercienserklostrene Esrom, Sorø, Dargun og Colbaz; ogsaa Notitser om den hellige Bernhards Død, om Eskil (1154) og Absalon (1163) fik nu Plads i Annalerne. Men heller ikke disse nye Optegnelser undgik deres Skæbne. En ny Haand fra Begyndelsen af det 13. Aarhundrede udraderede hensynsløst en Del af Notitserne om Eskil og Absalon og indførte i deres Sted nye, de fleste atter om Stiftelsen af Cistercienserklostre. Disse nye Optegnelser, ligesom ogsaa de tidligere i Colbaz skrevne, synes at kunne føres tilbage til Grundlag, der er komne fra Danmark. Ligesom den Notits, der i Slutningen af det 12. Aarhundrede ind-

---

[1]) Prümers i Pommersches Urkundenbuch, I, 470, har fremsat den sidstnævnte Anskuelse, der gaar igen hos J. Paludan i Danmarks Literatur i Middelalderen, 19.

[2]) Saxo ed. Müller-Velschow, I, 700.

førtes under Aar 1176, genfindes i Rydaarbogen, Annalerne fra Essenbæk, hos Petrus Olai, i Visbyaarbogen og andensteds[1]), gaar den i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede indførte Notits under 1170: „Rugia a Danis subiugata est et ad fidem conuersa", igen baade i Valdemarsannalerne, Vitskøl- og Rydaarbogen samt andensteds[2]).

Ogsaa Kalendariet blev i den første Tid i Colbaz udsat for svære Rasurer: ikke et eneste af dets Dødsoptegnelser med Undtagelse af Ærkebiskop Ascers og Knud Magnusens lodes urørt af Kniven. Men der gjordes kun faa ny Optegnelser i de udraderedes Sted[3]).

* * *

Det Resultat, til hvilket denne Undersøgelse har ført, er altsaa, at Colbazannalerne paabegyndtes i Lund i Ærkebiskop Eskils tidligere Aar, efter 1150 fortsattes i Bosarp eller dets Omegn og ved Tiden 1174 overførtes til Klostret i Colbaz. Deres første Del, den verdenshistoriske, er skrevet paa Grundlag af et normannisk Annalværk; den ligger ikke, som det er bleven paastaaet, til Grund for de senere Annales Lundenses, der i Stedet har benyttet et med Colbazannalernes Grundlag beslægtet Kildeskrift. De følgende Notitser i Annalerne fra Colbaz til og med 1150 udgør derimod den direkte Kilde for en hel Række Oplysninger ikke blot i Annales Lundenses og den øvrige danske annalistiske Litteratur, men ogsaa i den svenske. Dermed er der ført et direkte Bevis imod den Teori, som tyske Historikere har opstillet

¹) Scriptores rer. Dan., I, 163, 178, 253; II, 637; Monumenta Germanica, XXIX, 224.

²) Scriptores rer. Dan., III, 260; IV, 226; I, 163, 253; II, 616; I, 178; IV, 23; Monumenta Germanica, XXIX, 224.

³) Under den ²/₃, ¹⁶/₃, ¹⁰/₈.

og saa haardnakket forfægtet, om Annales Lundenses majores, det tabte Grundskrift for de bevarede danske Annalværker fra Middelalderen.

Undersøgelsen af Kalendariet fra Colbaz har klarlagt dettes Betydning for Kendskabet til det 12. Aarhundredes Festrække i det danske Ærkestift. Den har vist Festrækkens Betydning, naar det gælder om at fastslaa et Kalendariums og dermed sammenhørende Haandskrifters Dato og Herkomst.

Anmeldelser.

Ellen Jørgensen. Helgendyrkelse i Danmark. Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11te Aarhundredes Midte til Reformationen. Udgivet med Understøttelse af Julius Skrikes Stiftelse; det franske Résumé er bekostet af Foreningen af 17. Januar. Kbh., H. Hagerups Forlag 1909.

Efter at Frk. Ellen Jørgensen ifjor har udgivet sit store af Videnskabernes Selskab prisbelønnede Arbejde „Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling", har hun nu yderligere belyst vor Kirkes ældre Historie ved ovennævnte Arbejde, hvorved hun har erhvervet den filosofiske Doktorgrad. For nogle Aar tilbage vandt Dr. Jørgensen Universitetets Guldmedaille for en Prisopgave om Helgendyrkelsen i Danmark i Middelalderens sidste Tid; hun har nu ført sine Studier videre og givet en omfattende Skildring af dette Emne for hele Middelalderen. Enhver vil straks ved Læsningen mærke, paa hvor omfattende Studier dette Arbejde hviler. Forf. har ikke ladet nogen Vej uforsøgt, som kunde give Oplysning om Emnet. Ikke blot er hun fuldt fortrolig med de trykte Kilder og med hele den særlig for Udlandets Vedkommende saa omfattende Litteratur, hun har ogsaa et indgaaende Kendskab til hvad der i Arkiver og Bibliotheker, baade her i Landet og i Udlandet, bevares af utrykt Materiale til Oplysning om Helgendyrkelsen, saaledes Andagtsbøger, Prædikensamlinger, liturgiske Bøger og Kalendere, hun har med fin Opfattelse gransket Kalkmalerier og andre billedlige Fremstillinger og ligeledes benyttet Klokkeindskrifter og lignende Materiale.

Den ægte videnskabelige Aand, som udmærker Frk. Jørgensen, viser sig ved den skarpe Kritik, som hun underkaster hver Kilde, ved hendes Evne til stadig at se Spørgsmaalene i hele deres Forbindelse og fra mange Sider, ved hendes opmærksomme Iagttagelse af, naar et Forhold første Gang viser sig eller ophører, og hendes Bestræbelser for ret at trænge ind i den katholske Kirkes Lære og Praksis. Og uvilkaarlig tiltales man af den Ro og Harmoni, som hviler over Bogen, den Aand, som bærer Betragtningen, og den Tone, som lyder gennem Skildringen, idet hun medfølende ser paa den gamle Læres ofte besynderlige og stødende Former, naar dog en oprigtig Tro og en dyb Følelse giver sig Udtryk deri. I Fremstillingsmaade og Stil viser Bogen i det Hele et stort Fremskridt fra det tidligere Arbejde, med dets altfor knappe og derfor ofte noget dunkle eller ufriske Stil. Her taler hun naturligt og klart, ofte varmt og beaandet.

Som allerede sagt har Forf. søgt at inddrage saa mange Kilder som muligt under Studiet, og den som Tillæg meddelte Fortegnelse over de hellige Mænd og Kvinder, der dyrkedes som de forskellige Kirkers og Klostres Værnehelgener, viser bedst, med hvor stor Flid og Omhu hun har arbejdet[1]).

---

[1]) Til denne vil jeg dog knytte nogle enkelte Bemærkninger. S. 140 Tolderlund, læs: Joldelund; Kordel (Kordeel) er nu Cordilgaden i Kalundborg. — S. 149 jfr. S. 14 nævnes en Kirke i Lunds Bispedømme, viet St. Michael og kaldt Paternosterkirke. Dette støtter sig til et Pavebrev fra 1410, trykt i Acta Pontif. Danica (Nr. 1152, II. 211), hvori nævnes: ecclesia S. Michaelis, Paternosterchirche vulgariter nuncupata, in Rola Lundensis [diocesis], til hvilken der strømmer en stor Mængde Kristne sammen for at øve Andagt; derfor tilstaas der Aflad for dem, der komme herhen paa en bestemt Række kirkelige Festdage. Udgiverne have ikke kunnet angive, hvor dette Sted Rola (Rolstorp?) skulde ligge. Frk. J. hensætter som Parallel, at et Sogn i London i det 12te og 13de [læs: 13de og 14de] Aarh. kaldtes „Sancti Michaelis de Paternosterchirche". Denne Oplysning gør mig ret mistænksom overfor den skaanske By. Mon der virkelig fandtes en Kirke, der havde dette Dobbeltnavn, St. Michelskirke og Paternosterkirke, i to forskellige Lande? Er den store Tilstrømning af Mennesker ikke lige saa rimelig

Stundom har dog vist enkelte Arter af Kilder paavirket hende for stærkt, og dette gælder saaledes, naar hun, især støttet til Andagtsbøgerne, udtaler, at Domkirkens Helgen i den ældre Tid ikke havde stor Indflydelse udenfor sin høje Bolig, og naar hun slet ikke nævner, at der fandtes Helgener for de enkelte Stifter. Ved Middelalderens Slutning var i hvert Fald Forholdet anderledes. Morten Børup synger c. 1491 i sin latinske Vise om de danske Stiftsstæder om hver enkelts Helgen, saaledes ogsaa om St. Kjeld for Viborg, St. Lambert for Ribe, hvilke begge savnes i Frk. J.'s Liste i Tillæget — og Peder Palladius, der var født i Ribe 1503, taler ikke blot om sine Byfolks kronede Trægud St. Lambert, men om at hvert Bispedømme havde sin Patron, som skulde bæres paa Aksle og paakaldes mod Ild, Vand og alle Elementer. I Peder Lauridsens „Kathechismi Forklaring" (1594) hedder det ligeledes, at hvert Land havde sin Patron; naar Skaane Land kom i Fare, skulde St. Lauritz i Lund hjælpe[1]). Her har Forf. vist støttet sig for ensidigt paa Andagtsbøgerne eller de liturgiske Bøger.

En Art Materiale er der ogsaa, som Forf. saa godt som har forsømt at drage Udbytte af, nemlig Personnavnene. Ved Studiet af dem vilde Forf. have kunnet gøre mange interessante Iagttagelser. Det er saaledes karakteristisk, at man i Navneskikkene mærker den nationale Følelses Styrke; uagtet al den Hæder, som der vistes de hellige Mænd og Kvinder, ere disses Navne forholdsvis lidt trængte ind som Daabsnavne. Jeg har her i Tidsskriftet (6. R. IV. 729 ff.) paavist, at det i det 11te og 12te Aarh. var ret almindeligt foruden det almindelige Daabsnavn at have et andet, og da ofte et kristeligt eller bibelsk Navn. Med det 13de Aarh. hørte dog Skikken

i en Hovedstad som London, som den er besynderlig i en ukendt skaansk By? Er med andre Ord Lund ikke her bleven forvekslet med London, en Navnelighed, som jo før har spillet en Rolle jfr. Adam af Bremen schol. 111: (Scantiæ) metropolis civitas Lundona, quam victor Angliæ Chnud Britannicæ Lundonæ æmulam iussit esse.

[1]) Kirkehist. Samlinger 5. Række, III. 1 ff. Kinch, Ribe indtil Reformationen 569 f.

op, og man bar kun ét Navn. Nu var ganske vist i Kristendommens første Tid flere kirkelige Navne, som Jakob, Johannes, Niels, Margrethe, trængte igennem, men denne Indvandring hørte snart op, og det er mærkeligt at se, hvor lidt de Navne banede sig Vej, som vel ellers maatte anses for at nyde en særlig Hæder ved at erindre om højt ærede Helgener, t. Eks. Navne som Antonius (Munkevæsenets Fader og Antonius fra Padua), Franciscus, Jodocus (Jost); et Navn som Severinus, der senere blev saa almindeligt og gjordes til Kendingsnavn for Danske (Hr. Sørensen), kommer knap nok frem før det 15de Aarh., og først paa den Tid bliver Navnet Anna almindeligere. I Navneskikken i Tyskland kan iagttages noget tilsvarende.

En nærmere Dvælen ved Navnene vilde ogsaa have aabnet Frk. J.'s Blik for, at hun er kommet ind paa en helt urigtig Vej ved sin Antagelse om de mange Helgener, som Folket skulde have dannet uden nogen Autorisation af Kirken, „Sognenes folkekaarne Helgener". Det gaar ikke an, fordi der i Tiderne efter Reformationen bliver nævnt en eller anden ukendt Helgen i Forbindelse med en Kirke, en Kilde eller lignende, da at indordne saadant under den katholske Tids Helgendyrkelse. Dette gælder saaledes St. Martha af Karisegaarde og hendes Kilde. Her vilde Navnestudier netop have kunnet bringe Forf. paa rigtigere Vej, thi Martha var ikke noget i Middelalderen baaret Navn — kun en Nonne i Lund vides at have heddet Martha o. 1200. Traditionen har derfor sikkert husket galt, og det rette Navn var Margretha. Nu ligger endvidere Karise kun et Par Mil Syd for Landsbyen Ølsie, hvor Helgeninden Margretha, Absalons Slægtning, blev dræbt og viste sine Undere. Der foreligger derfor næppe mere end en Fordobling eller Forskydning af den gamle Begivenhed, og Sagnet fortjener ikke at tages i Betragtning ved disse Studier.

Der nævnes endvidere i de gamle Indberetninger fra Præster i det 17de Aarhundrede besynderlige Navne paa Helgener, til hvem Kirker og Kapeller i den katholske Tid skulle have været viede, saaledes St. Ender i Oxby, St. Trab i Timring, „Sancti Gaig hoffuet" i Vilbjerg.

Disse Navne have jo ikke i fjerneste Maade dansk Klang, og det ligger da langt nærmere at tænke sig dem som Navne paa udenlandske Helgener, der i Aarhundredernes Løb ere blevne fordrejede og derfor se underlige ud i den sent nedskrevne Tradition. Tilmed skimter man ret ofte, hvilken udenlandsk Helgen der maa være sigtet til[1]). At saadanne Forvanskninger af Navne have kunnet finde Sted bør da i hvert Fald ikke kunne forundre Forf. af den foreliggende Bog, hvori det paavises, at den i mange danske og tyske Breve fra Middelalderen nævnte St. Enevold i Virkeligheden var St. Theobald i Elsass.

Ganske særlig bør man vist her ved Tolkningen have Opmærksomheden henvendt paa de vestlige Landes Helgener. Halsted Kloster var viet den bretonske Helgen Samson, og mærkeligt nok har Frk. Jørgensen (Fremmed Indflydelse S. 83) ikke ret villet tro paa, at de Relikvier, som her fandtes af ham, og Valget af ham til Klostrets Værnehelgen skulde stamme fra hine gamle Tider, da vi havde den stærke Forbindelse med Vestens Lande. „Ved Middelalderens Slutning fandtes i Klostret St. Samsons Hoved, og det er muligt og højst sandsynligt, at Erhvervelsen af denne Skat paa det store internationale Relikviemarked har været bestemmende for Valg af Værnehelgen.“ Men Samsons Hoved har Klostret næppe ejet. Naar Dronning Kristine her ofrer til „St. Samsons Hoved“, har det sikkert

[1]) St. Ender kan være en velkendt irsk Helgen fra det 6te Aarh., St. Enda eller Enna, der ogsaa virkede i Skotland og Bretagne (jfr. Dict. of National Biogr., Enda; Acta Sanct. Boll. 21 Marts III. 269 ff., Endeus, abbas Araniensis). St. Gaig Hoved kan sigte til Pavehelgenen Gajus (3die Aarh.), jfr. Pertz, Monumenta XV. 1068 (Notæ Tegernseenses): reliquiæ sanctorum confessorum Gagii papæ etc. Bag ved St. Svend, der nævnes i Hagested og ved Vemmetofte, ligger maaske den meget yndede angelsachsiske Helgen St. Swithun. Imidlertid finder jeg, at i alt Fald én St. Svend skal have haft sin Navnedag den 3. Decbr. (Geh. Arch. Aarsb. I. Tillæg 19), og da denne Dato i Helgenkalenderen kun har faa Helgener og en af disse er Angelsachseren St. Sual, der ledsagede Bonifacius under hans Mission i Tyskland og gav Navn til Solnhausen, kunde Svend mulig være en Fordrejelse heraf.

været til et Relikviegemme, formet som et Hoved, netop som „Karl den Stores Hoved" i Aachen kun var en Beholder for Relikvier; tilmed tolker Dr. J. „St. Albani Arm" i Odense som et Gemme med nogle Albanrelikvier. Mere end nogle Relikvier af St. Samson har der derfor vel ikke været i Halsted. Vi véd ikke, naar Halsted Kloster er bleven stiftet, men det fandtes i alt Fald i det 13de Aarhundrede, og Sandsynligheden taler for, at det laalandske Benediktinerkloster var stiftet fra Ringsted Kloster, som allerede 1177 havde Patronat over Kirken i Halsted og som i det 14de Aarhundrede havde Overhøjhed over Klostret. Endvidere véd vi, at Halsted Kloster 1400 hed „monasterium S. Samsonis", og vi véd intet om et Skifte af Værnehelgen, derfor bliver det en dristigere Slutning at anse St. Samson som en ny Indvandrer end at knytte denne Helgen til den Tid, da Danmark stod i nøje Forbindelse med de vestlige Lande. Samson var barnefødt i Wales, men virkede i Bretagne og døde o. 550 som Bisp af Dol; han er mindet i Englands Kalendere gennem hele Middelalderen[1]).

Denne Helgen fører os til en anden, som Dr. J. regner mellem de dansk-folkelige. Hun kalder ham mindre rigtigt St. Ødbynd; i de to Aktstykker fra Bøstrup paa Langeland, hvorfra han kendes, kaldes han Ødbøn, Ødbønus[2]). En bestemt Gudstjeneste finder Sted ved hans Altar i Bøstrup Kirke, hvor han ogsaa har en Bøsse. Der kan ikke være Tvivl om, at her er Tale om den hellige Ethbinus. Denne Helgen, der var født i Bretagne, drog efter sin Faders Død med Moderen til St. Samson i Dol; hun tog her Sløret, og Ethbin blev Præst, senere Munk, og han maatte paa Grund af Frankernes Indfald fly til Irland, hvor han levede til sin Død i Oldingealderen. Hans Levned er skildret i „Vita Sancti Ethbini"[3]),

---

1) Jfr. ogsaa Liebermann, Die Heiligen Englands 19 (47): on Middeltune . . sancte Samsones earm, biscopes, and his cricc.

2) Repert. III. 818 (1404?): bona S. crucis videl. b. Ødbøns in Bōstorpæ etc. . . . cum trunco altaris prefati b. Ødbøns . . in honorem s. crucis b. Ødbøns. 731 (1448): S. Ødbøns Vikarie . . en Messe for S. Ødbøn af „hellige Kars".

3) Acta Sanct. Boll. 19 Okt. vol. VIII. 474 ff.

og han mindedes langt udenfor de nævnte Lande, saaledes i England, Nordøstfrankrig og Nederlandene, hvor der ogsaa fandtes Relikvier af ham.

En Fremstilling af Tilstanden i Overgangstiden fra den katholske Tid til Reformationen vil man ikke finde i Bogen, og Forf. erklærer bestemt, at man herhjemme kun i meget ringe Grad mærker, at en ny Tid forberedes; „man hører ingen kritiske Røster, før Luther løser alle Tunger“ (S. 135). Paa de Steder, hvor Forf. fortæller om, hvordan Troen paa Helgener og deres Dyrkelse levede efter Reformationen, er der hist og her kommet lidt for meget med[1]), og end mere kunde vel tilføjes; jeg nævner eksempelvis den mærkelige Oplysning i Anton Nielsens Bog „Den danske Bonde“ (1887, S. 101) om hvordan han for ikke en Menneskealder siden fandt hos en fynsk Bonde Helgennavnet „Medardus“ som et Beskyttelsesmiddel skrevet med Kridt paa Indersiden af Stalddøren og stadig fornyet[2]).

Jeg har dvælet ved enkelte Punkter, mod hvilke der formentlig kan rettes Kritik, men oftest vil man bøje sig for Dr. J.s Fremstilling, ligesom man vil glæde sig over Bogens rige Indhold og over den Skildring af Middelalderens religiøse Tro, dens Følelsesliv og Kultur, som her er givet og belyst ved saa mange ny Træk.

Johannes Steenstrup.

Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskraaer. Udgivne med Understøttelse af „Den grevelige

---

[1]) Saaledes hedder det S. 3, at Bønderne paa Taasinge endnu i det 18de Aarh. havde for Skik at bære et St. Olafbillede over Markerne, naar Kornet var saaet; dette lyder utroligt, og Kilden, Danske Atlas VI. 725, har da ogsaa „i de katholske Tider“. — S. 77 henvises til en Udtalelse af Peder Palladius om Helgenbilleder, men ogsaa dér gælder det den forbigangne, katholske Tid.

[2]) Hvor vanskeligt det var at komme bort fra de gamle Skikke, viser sig i, at Bønderne i Rønninge paa Fyen vedblev at kalde deres Bylaug „St. Søfrens Gilde“, se Vider og Vedtægter I. 278.

Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse" af Højskoleforstander **Poul Bjerge** og Oberstløjtnant **J. Søegaard**. I. 1904—6. II. 1. 1908. Lehmann og Stage.

Willkürsbriefe oder Dorfsbeliebungen aus dem Kreise Flensburg. Herausgegeben von **O. C. Nerong**, Lehrer in Dollerup. Im Selbstverlage des Verfassers. 1900.

De danske Landsbyers Vider og Skraaer ere en ejendommelig og interessant Kilde til Kundskab om Fortiden. Det Selvstyre, som vi ellers træffe saa lidt til i Danmarks Historie, møder os her i Bøndernes Kreds, selv om det ogsaa paa mange Maader kan være beskaaret ved Øvrighedens Indgriben eller ved Herremændenes Rettigheder. Og disse Vider omhandle saa mange Sider af Livet i Landsbyen. Især var det Fællesskabet og altsaa den agrariske og økonomiske Side, som maatte nødvendiggøre dem, hvorfor Hovedmængden af Bestemmelser angaa Markernes Benyttelse og Hegnspligten, Andelen i Fælled og Oredrev, i Mose og Skov. Dertil kommer saa mange Bestemmelser om god Politi, om Brandvæsen, Fattigforsørgelse, Vejfarende og Tatere. Vigtige og udførlige ere endvidere Reglerne om Gildesammenkomster, om Sammenskudsmaaden og Bødernes Anvendelse, om Skik og god Orden i Drikkelaget. Endelig kan nævnes Bud om Kirkebesøg og Altergang — man mærker, hvorledes i bestemte Tidsrum de religiøse Bud stærkt betones eller stilles i Spidsen af Skraaerne. Saaledes er der Oplysninger at finde om mangfoldige Forhold i Bondens og Landsbyens Liv i gamle Dage, og heller ikke maa det glemmes, hvor mange gamle Udtryk og Betegnelser de indeholde, og hvor meget de bringe ogsaa i sproglig Henseende.

Lærer Poul Bjerge og Oberstløjtnant Søegaard have paataget sig den smukke Opgave at samle og udgive disse Vider i et Værk, hvis første Bind er sluttet og hvis andet er begyndt at udkomme. Udgivelsen er sket med stor Omhu og synes ikke at lade noget tilbage at ønske i Nøjagtighed[1]). Ligeledes

[1]) Hist og her ville Enkeltheder kunne paatales, saaledes I. 165: disse love, læs lover; byvangsled, læs bygvangs; 166: Heste,

har man lettet Forstaaelsen ved paa Hefternes Omslag at give Oplysninger om sjældnere Ord eller Betegnelser, som ere vanskelig forstaaelige; disse kunde maaske være givne i lidt rigeligere Udstrækning og hist og her være knyttede nærmere til selve Stedet i Teksten, til Eks. et Ords besynderlige Form være forklaret ved den stedlige Dialekt og Udtale[1]), en Vejledning eller tektskritisk Berigtigelse vilde ogsaa være ønskelig paa enkelte Steder, hvor der er indløbet Fejl i Originalen[2]). Udgaven er i sin Helhed dog saa paalidelig og let tilgængelig for alle Læsere, at den paa en udmærket Maade vil fremme Kundskaben om de gamle Landsbyer.

Til et fuldstændigt Billede af Bøndernes Liv indenfor Landsbyen hørte egentlig, at de slesvigske Landsbyskraaer medtoges i Værket. Den ypperlige Agrarhistoriker Professor Georg Hanssen udtalte endnu 1884 i sine „Agrarhistorische Abhandlungen", II. 106, at Landsbyskraaer fra Sønderjylland vare meget sjældne, men det er ganske urigtigt, saaledes som den af Stemann udgivne Bog „Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert" (1855) viser, thi her er i Uddrag meddelt Skraaer fra Errigsted i Haderslev Herred, fra Lundsmark og Arnum i Hviding Herred, fra Aabøl, Agerskov, Allerup, Branderup og Langelund i Nørre Rangstrup Herred. I Jydske Samlinger X. er meddelt Vider fra Stenderup i Nørre Tyrstrup Herred, i Geheime Archivets Aarsberetninger VI. Till. 24 fra Vinum i Lø Herred.

Et Vidnesbyrd om, hvor talrige de ere i Sønderjylland, fik man ogsaa ved den ovennævnte af Skolelærer Nerong udgivne Bog, som i høj Grad fortjener Opmærksomhed, ogsaa

---

som slippes løs, læs slipper; 375: bøde, læs bøder; Mundgaard. læs Mungaard d. e. Munkgaard; 376: Philippe, læs Philippi; Oktober, læs Oktobris; m. pp., læs m. m.

1) Saaledes II. 158: Følhoser d. e. Følhorser; 171: Hedningsgræs d. e. Hegningsgræs, Græs som staar til Høslet.

2) Saaledes I. 375, hvor Manden bliver slaaet ihjel i Stedet for Ornen; nogle Ord maa være udfaldne. Sætningen bør rettes til: dersom Orningen bliver slaget ihjel, bør han, samme Orning holder, derfor kvit at være.

fra Sprogmænds Side. Her meddeles 21 Gildeskraaer fra Byer i den nuværende Flensborg Kreds fra det 17de og 18de Aarh., som alle ere skrevne paa Tysk. Ikke destomindre støder man idelig paa danske Udtryk og Benævnelser, og underligt nok har Udgiveren slet ikke set, at de mange Ord og Udsagn, som han saa ofte ikke kan forstaa, simpelthen ere danske.

Jeg skal som saadanne Udtryk, der aabenbart ere skrevne „in einem sehr schlechten Deutsch", nævne: *Egerleute, Egersleute, Egerschaft,* Eiermænd (findes jævnlig) — *im Lowbuch* (S. 68, Jydske Lov) — *das Flaggengraben, Flaggenhauen* (S. 53, 55, Gravning af Flager, Fladtørv) — *die Kuhlücke* (S. 59, Kolykken), *Bylücken* (S. 57) — *nach eines jeden Jahres Gröde* (S. 37, Afgrøde, Aarsgrøde) — *es sei Göde, anderer oder dritter Roggen;* Udg. (S. 56): Göde heizt erster Roggen; men det rigtige er, at dette danske Ord Göde betyder Gødning og endvidere det enkelte Aars gødede Mark, „Rug i dette Aars Gjøde" siges endnu i Jylland (se Kalkars, Feilbergs Ordbøger); — *auf die Fähle zu schlagen* (S. 73), *fremdes Vieh auf Fähle oder Auwere zu nehmen* (S. 78, 124), *Gräsung sowohl in May* (Mad, Eng) *als auf Fähle* (S. 123). Om Fähle skriver Udg. (S. 78): die Bedeutung des Wortes „Fähle" kennt man nicht mehr. Han giver først en Forklaring, og saa tilføjer han: eller skulde det maaske stamme fra det danske Ord Fælled? Ja, derom kan der ikke være mindste Tvivl. Og ligeoverfor *Auwere* har Udg. opgivet Ævret (S. 74): es heiszt wahrscheinlich so viel als Nachweide. Enhver vil se, at det er det danske Avre, Avred, Græsning paa Stubberne (Kok, Molbech, Feilberg). — *Dingwall,* der forekommer her og i andre slesvigske Skraaer, bliver af Udgiveren (S. 34) forklaret som „Dingwalze, ein walzenförmiger Stab, welcher von Haus zu Haus getragen wurde, und hiesz auch Dingstock", men „Bysens Tingwol" — som det hedder i Grandevilkaar fra Vinum — eller Budstikke har intet med en Valse at gøre; Ordet stammer fra det oldnord. *völr,* rund Kæp, jfr. Slesvigs gamle Stadsret: *hyalmervol,* Rorpind; i Angel sagde man „Bysens Stok" (Thingstok er derimod Thingbænk). Andensteds

hedder det om en saadan Indvarsling: ***sobald das Moed-Band umgehen wird*** (S. 69); ***wenn der Ältermann ein „Modbot", wie es genannt wird, ausschickt*** (S. 104); i begge Tilfælde Bud og Befaling om at komme til et ***mot***, Møde. — *Torf-moor . . . wer auf eines andern Schift* (Skifte) *Torf gräbt* (S. 50). Og endnu mange andre.

Man kan undre sig over, at Udgiveren, der jo dog er Skolelærer i Dollerup (lige Øst for Flensborg), ikke tænker paa noget saa nærliggende som i Landets gamle Sprog at finde Forklaringen til disse Udtryk i Bøndernes Skraaer, men man vil dog frem for alt være ham erkendtlig for, at han har offentliggjort de lærerige Vider.

De paa Dansk skrevne Vider fra Slesvig vilde det være ønskeligt, at Værket „Danske Vider og Vedtægter" kunde komme til at omfatte, selv om man herved kommer udenfor den Plan, som Udgiverne have lagt. Det vil vist i det Hele blive nødvendigt at udvide Arbejdet noget, da aabenbart heller ikke alle de Skraaer fra Danmark, som findes, ere medtagne. Saaledes har jeg savnet to interessante, i Rigsarkivet bevarede Skraaer, nemlig Videbrev eller Grandebrev fra Aalum (Synderlyng Herred) af Maj 1648 og 17. August 1701 — det er omtalt i den trykte Bjerregrav Bylov — og en Grandebog fra Blenstrup (Hellum Herred), begyndt 1729; de findes begge nu i Topogr. Samling. Jeg véd, at man ogsaa fra anden Side har henledet Opmærksomheden paa Skraaer, som ikke ere optagne, og under Arbejdets Gang ville sikkert flere blive fundne, saaledes at et Tillæg, som Udgiverne ogsaa paatænke, vil blive fornødent. Selv om Bogen derfor vil blive større end det oprindelig tænktes, maa man haabe, at det maa lykkes Udgiverne af offentlige Midler at faa fornøden Understøttelse til at fortsætte og fuldføre det smukke Værk, som de med saamegen Trofasthed og Flid have arbejdet paa og som fortjener en vid Udbredelse.

Johannes Steenstrup.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den svenske historiske Videnskab har nylig mistet to jævnaldrende Dyrkere, hvis Navne tilmed lignede hinanden i Udtale, og som begge har haft den Vanskæbne at være gaaet bort uden trods deres Dygtighed at have naaet til at have faaet fuldført Arbejder af større Omfang. Den ene er Ernst Carlson, Søn af Pfalzkongetidens bekendte Historieskriver. Han var født 14. Marts 1854, blev 1880 Docent i Historie, i Upsala, opgav 3 Aar efter denne Stilling for at blive Lektor ved Göteborgs højere Realskole, ombyttede 1890 denne Virksomhed med et Professorat ved Göteborg Højskole, men vendte allerede 1893 tilbage til Skolegerningen, var Hovedmanden for Gennemførelsen af den liberale svenske Skolereform af 1904 og blev derpaa Overdirektør over det højere Skolevæsen. Skønt hans Arbejde saaledes baade stedligt og sagligt var spredt, forfulgte han dog lige fra sin Faders Død 1887 et bestemt Maal, nemlig at fuldføre hans Værk, som var standset med 1706. En Række dygtige Enkeltarbejder vidnede om den Energi og det Talent, han havde sat ind paa sit Arbejde; nævnes kan hans: *Slaget vid Poltava och dess krigshistoriska förutsättninger* (i Festskriftet til Malmström 1897), *Fördraget mellan Karl XII och kejsaren i Altranstädt 1707* (1907; ogsaa udg. paa tysk), hans Udgave af *Karl XII's egenhändiga bref* (1893) og af flere andre Kilder til Kongens Historie. Han kom efterhaanden i en bestemt Opposition til den især af Hjärne og Stille repræsenterede Retning i den nyeste svenske Historieskrivning, som søger at rehabilitere Karl XII som Statsmand og Strateg. Med sit Arbejde var han naaet saa vidt, at han haabede paa meget snart at kunne udsende et Bind, omfattende Tiden 1706—10. Da døde han 7. April 1909; dog ventes det, at hans efterladte Manuskript om kort Tid vil blive udgivet. — Den anden er Karl Henrik Karlsson, født 12. Novbr. 1856 og død 24. Maj 1909. Fra 1894 havde han været

Amanuensis ved det kgl. Bibliotek i Stockholm og fra 1900 Forstander for dets Haandskriftafdeling. Hans Doktorafhandling handlede om *Den svenske konungens domsrätt och formerna för dens utöfning under medeltiden* (1890), og det var ogsaa Middelalderens Historie, som han senere helt og holdent viede sig til, særlig i retshistorisk og genealogisk Henseende. Han har i forskellige Tidsskrifter udgivet dygtige Afhandlinger og leveret Udgaver af Kilder. Efter Silfverstolpes Død 1899 blev det overdraget ham at fortsætte *Diplomatarium Svecanums* Serie 1401—20; han fik dog kun udgivet 2 Hæfter, der var et Supplement for Aarene 1401—07 (1903—04). Særlig bør dog mærkes hans fleraarige Forskninger i Vatikanerarkivet, hvor hans redebonne og hjælpsomme Samarbejde med de danske Forskere har været disse til stor Gavn. *J. A. F.*

I den *Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker*, som det kgl. Bibliotek ved Underbibliotekar A. A. Bjørnbo har udgivet for 1908, i Fortsættelse af de tidligere Aargange, er for første Gang de forskellige Hovedfag skilt i Afdelinger, som kan faas enkeltvis i Særtryk for 20 Øre i det kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket og Statsbiblioteket i Aarhus. Vore Læseres Opmærksomhed henledes særlig paa Afdeling VIII, der omfatter de geografiske, etnografiske og historiske Videnskaber.

Foruden *Sønderjydske Aarbøger*, der ganske naturlig indtager en vis Særstilling, svarende til den Landsdels, de behandler, har vor Litteratur som bekendt i længere Tid haft to større topografiske Tidsskrifter, der har delt Landet mellem sig: *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*, som gaar i sit 34te Aar, og *Fra Arkiv og Museum*, der efter en noget stormfuld Sejlads nu under sin nye Redaktion synes at være kommen ind i mere smult Vande. Men jævnsides med disse, hvis Indhold for største Delen skrives af Fagfolk, er der i de sidste 5—6 Aar opstaaet ikke færre end 13 nye Tidsskrifter, hvis Omraade kun spænder over en mindre Del af Landet og som geografisk fordeler sig paa følgende Maade:

Historiske Meddelelser om København. Udg. af Københavns Kommunalbestyrelse ved *Villads Christensen.* Kbh. 1907 ff.

Fra Frederiksborg Amt. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Fredensborg. Helsingør. 1906 ff.

Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger. Udg. af Historisk Samfund for Holbæk Amt. Holbæk. 1907 ff.

Østsjællandske Aarbøger. I—IX. Udg. af *Fr. Opffer.* Kjøge.

Bornholmske Samlinger. Udg. af Bornholmsk Samfund. Rønne. 1906 ff.

Svendborg Amt. Aarsskrift for Svendborg Amts historisk Samfund. Nyborg. 1908 ff.

Vendsyssel Folk og Land. Historisk, topografisk Aarbog. I. Redig. og udg. af *A. Jakobsen.* Sæby. 1908.

Historisk Aarbog for Thisted Amt. Udg. af Historisk Samfund for Thy og Hanherred. Thisted. 1906, 08.

Fra Randers Amt. Historisk Aarbog. Udg. af Randers Amts historiske Samfund. Randers. 1907 ff.

Aarbøger udg. af Historisk Samfund *for Aarhus Stift.* Aarhus. 1908.

Vejle Amts Aarbøger. Udg. af Vejle Amts historiske Samfund. Kolding. 1905 ff.

Hardsyssels Aarbog. Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Ringkøbing. 1907 ff.

Fra Ribe Amt. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. Kolding. 1903 ff.

I mere end en Henseende fortjener dette nye Tilskud til vor Litteratur Opmærksomhed; alene Tallet er jo stort nok til at vække Forundring, saa meget mere som man sikkert ikke vil standse, førend hvert Amt har faaet sit særlige Organ.

Udenfor Rækken falder det københavnske Tidsskrift, der med megen Energi ledes af Raadstuearkivaren, som selv har leveret talrige Bidrag. Det slutter sig ret nøje til de ældre Tidsskrifter, og gennemgaaende er Indholdet af videnskabelig Art. Over de øvrige Tidsskrifter er der derimod et vist Fællespræg, som ret naturlig forklares ved, at de saa nogenlunde alle kan føres tilbage til samme Kilde. Med Undtagelse af *Østsjællandske Aarbøger*, der er Enkeltmands Foretagende, og som indtil den sidste Tid væsentlig har be-

staaet i Optryk af Avisartikler, samt af den vendsysselske, udgives de alle af en Forening, hvis Forbillede maa søges i *Historisk Samfund for Ribe Amt.*

Man kunde have tænkt sig, at Landsarkiverne var bleven et Slags Centrer for hele denne Hjemstedsforskning, men dette har ingenlunde været Tilfældet. Tværtimod mangler baade Odense og Viborg paa Listen, omend der i sidstnævnte By findes et historisk Samfund, som dog intet Tidsskrift udgiver. Bevægelsen er da ogsaa runden af en langt mere folkelig Rod. Thi omend Ribesamfundet er oprettet efter Forslag af Stiftamtmand Stemann, kan dets Stiftelse dog føres tilbage til afdøde Højskoleforstander Ludvig Schrøder paa Askov, der atter havde faaet Idéen ved at høre, at Frede Bojsen indsamlede Efterretninger om Møens Historie ved at opfordre Folk rundt omkring paa Øen til at nedskrive, hvad der var dem bekendt om stedlige Minder. Det er altsaa fra Højskolen, at Tanken egentlig er udgaaet, og den har ogsaa sat sit Præg paa den hele Virksomhed. *Fra Ribe Amt* indledes saaledes betegnende nok ved et Foredrag „Om Oplivelse af historisk Sans", og i Samfundets Love, der er bleven et Slags Normalstatut for de øvrige Foreninger, hedder det: „Formaalet ... er at virke til Oplivelse af den historiske Sans ved at fremdrage den stedlige Historie, idet man vil søge at samle Oplysninger om Folks Liv og Færd i tidligere Tider her i Amtet og at beskrive og vække Forstaaelse for de Minder fra ældre og nyere Tid, som denne Landsdel rummer".

Dette søges naaet dels ved Afholdelse af offentlige Møder med Foredrag rundt om i Amtet, dels ved Indsamling af Optegnelser vedrørende Amtets Historie og Udgivelsen af en Aarbog, hvori disse Æmner behandles „paa en jævn og let læselig Maade". „Virke til Oplivelse af historisk Sans", „vække og nære den historiske Sans", er da ogsaa Vendinger, der gaar igen i de øvrige Love, og Virkemaaden er overalt den samme som ovenfor angivet, omend enkelte Foreninger tillige har sat Oprettelsen af Lokalmuseer eller Medvirkning til Fredning af de historiske Mindesmærker paa deres Program.

Fremtiden vil vise, i hvilken Grad det vil lykkes dem at naa det smukke Maal, de har sat sig, men efter Medlemsantallet at dømme synes Udsigterne at være meget lyse. Gennemgaaende har de nemlig vundet overordentlig stor Tilslutning. Medens *Det jydske historisk-topografiske Selskab* 1908 kun talte 256 Medlemmer, har alle Amtssamfund med Undtagelse af Thys over 300 Medlemmer, ja adskillige naar langt over dette Tal. Højest staar (1908) Vejle med ikke færre end 834, derefter følger Ringkøbing (672), Svendborg (578), Ribe (571) og Frederiksborg (428). Og vel at mærke viser alle Medlemslisterne en betydelig Fremgang fra Aar til Aar, uden at dette forøvrig synes at have faaet de ældre Tidsskrifters Holdertal til at synke i nogen nævneværdig Grad. Hvad selve Medlemmerne angaar, har Lærerne forstaaeligt nok ydet et meget betydeligt Kontingent, omend der er nogen Forskel paa de forskellige Egne. I Ribe Amt udgjorde de saaledes oprindelig over en Fjerdedel af Medlemsantallet, medens de f. Eks. i Svendborg Amt kun naaede op til o. en Tiendedel. Til Gengæld tilhørte her i Mads Hansens og Rasmussen-Søkildes Hjemstavn o. Halvdelen af de i Amtet bosatte Medlemmer den egentlige Landbostand, ligesom Landet i det hele gennemgaaende er langt stærkere repræsenteret end Byerne. Alene Frederiksborg danner en Undtagelse fra denne Regel.

Mellem de fleste — maaske alle — Foreningerne er der sluttet en Overenskomst om, at det enkelte Samfunds Medlemmer mod halvt Kontingent kan indtræde i de øvrige. Derimod har et Forsøg paa at skabe et Tidsskrift, der spændte over et større Omraade, lidt ynkeligt Skibbrud. Man havde i Aarhus haft isinde at oprette en Forening omfattende det hele Stift, men i Randers ansaa man en saadan „Erobring“ af „det historiske Opland“ for stridende mod sine Interesser, og foretrak istedetfor at stifte et af de sædvanlige Amtssamfund, idet man mente, „at Interessen for det historiske Samlerarbejde, der skal udføres, vilde formindskes, naar Omraadet blev saa stort“. De høje Medlemstal synes at vise, at denne Tankegang i og for sig er rigtig, men nægtes kan det jo ikke, at der netop i den snævre og

ofte ganske tilfældig afstukne Arbejdsmark ligger den største Fare for, at Bevægelsen i Fremtiden skal udarte til de rene „Beskrivelser af Lægdsgaarden i Ølsebymagle“.

Der kan her ikke være Tale om at gaa nærmere ind paa de enkelte Tidsskrifters Indhold; at deres Værdi er saare forskellig, siger sig selv. Maalt med en ren videnskabelig Alen staar vel nok det frederiksborgske og det bornholmske højest. Det første indledes med en Oversigt af Prof. Hans Olrik om „Tidsvildeegnen i gamle Dage“, ligesom Prof. Edv. Holm har skildret „Sandflugtens Dæmpning“ i den samme Egn; det andet bringer foruden almindelige historiske Skildringer tillige Optegnelser om Øens Folkesprog, ligesom det har paabegyndt Udgivelsen af en større Samling „Viser i bornholmsk Mundart“. Men ogsaa i de fleste øvrige Tidsskrifter og ikke mindst i de to sydjydske, der vel nok kommer Idealet nærmest, træffer man adskillige Afhandlinger og Aktstykker af megen historisk Værdi samt talrige fordringsløse Meddelelser, som læses med Fornøjelse, selvom man ikke har hjemme i vedkommende Egn. Meget fornuftigt er det tillige, at flere Tidsskrifter har planlagt i en enkelt Aargang at samle Optegnelser om særlig mærkelige Begivenheder som „Svenskerne paa Fyen“, „Slavekrigen“ eller 1864.

At der jævnsides med det gode og nyttige findes adskilligt, som uden Skade kunde være bleven liggende i Skrivebordsskuffen, er vistnok navnlig i Begyndelsen ret uundgaaeligt, og er kun én Grund mere, til at Historikerne af Faget bør støtte den hele Bevægelse, der ikke mindst indenfor deres Kreds maa hilses med Glæde. Thi trods alle de Mangler, der klæber ved Udførelsen, er selve den ledende Tanke god og rigtig. Netop gennem Fremdragelsen af den enkelte Egns Historie gaar Vejen til at fremme Sandsen for hele Landets Historie, øge Kærligheden til hele Folkets Fortidsminder i videste Omfang. *M. Mackeprang.*

Mere og mere indgaar en systematisk Gennemgang af udenlandske Arkiver og Biblioteker og en Registrering af hvad der i dem findes til Belysning af Fædrelandets Historie som et Led i Regeringernes, de lærde Selskabers eller offent-

lige Stiftelsers Bestræbelser for at støtte den historiske Forskning. Herhjemme har Videnskabernes Selskab, som omtalt i dette Tidsskrift 8. R. I, 178 f., sat sig i Spidsen for Organisationen af et saadant Arbejde, som man dog har maattet begrænse til Ikke-Arkivalier, men som allerede har bragt interessant Udbytte. I Nederlandene har Regeringen overdraget forskellige Historikere at gennemgaa baade fremmede Arkiver og Biblioteker. En Frugt heraf, der ogsaa havde Interesse for dansk Historie, var allerede 1903 Professor G. W. Kernkamps Beretning om hans Undersøgelser i de skandinaviske Lande paa en i Aaret 1900 foretagen Rejse (jfr. dette Tidsskr. 7. R. IV, 278). 1908—09 har nu den samme hollandske lærde udgivet 2 Skrifter af lignende Art paa Grundlag af en ny Rejse 1906—07. Det ene: *Zweedsche Archivalia* (Særtryk af det Utrechtske historiske Selskabs Bijdragen en Mededeelingen 29. Del) indeholder en Udgave af Breve, opbevarede i det svenske Rigsarkiv, dels fra Købmanden Samuel Blommaert til Axel Oxenstierna 1635—41, dels fra den bekendte Louis de Geer til svenske Statsmænd 1618—52; de sidste, af hvilke dog de allerfleste af Brevene til Axel Oxenstierna forud er trykte i Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling 2. Afd. 11. Bd., bringer adskilligt værdifuldt til Oplysning om de Geers Virksomhed imod Danmark og for Sverige 1644. Det andet Skrift: *Baltische Archivalia* indeholder først Udgiverens Beretning om hans fornyede Undersøgelser i det danske Rigsarkiv; her gives dels Ekscerpter, dels hele Aftryk af en Række Aktstykker og Breve fra Samlingerne Spanske Nederlande A i det 16. og 17. Aarh. og Holland A fra 1666; meget heraf har Interesse ogsaa for dansk Historie, ikke mindst for Handelens. Derpaa følger Meddelelser fra de tyske Østersøstæders Arkiver og Biblioteker; righoldigst har Udbyttet været i Danzig, og ogsaa her findes ikke faa Oplysninger om danske Forhold. *J. A. F.*

Konferensraad Dr. S. Birket-Smith har, efter at være fratraadt sit Embede som Overbibliotekar ved Universitetsbiblioteket, paabegyndt Fortsættelsen af sin fortræffelige Udgave af *Kjøbenhavns Universitets Matrikel.* Af 3dje Bind,

der skal omfatte Aarene 1740—1828, er udkommet 1. Hefte, der naar til 1748.

Af den saa betydningsfulde Samling: *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling* er 1909 udkommet 1. Afd. 4. Bd. omfattende Oxenstiernas Breve fra 1628—29. Hele den svenske Politik for disse Aar og inden for den ogsaa Forholdet mellem de nordiske Riger belyses her paa det vigtigste Maade.

Den af Privatdocent i Leipzig Paul Herre forfattede lille Bog: *Der Kampf um die Herrschaft im Mittelmeer* (Leipzig, 1909) er et med Liv og Talent gjort Forsøg paa at skildre de europæiske, asiatiske og afrikanske Staters Forsøg paa at erhverve sig Herredømmet over Middelhavet og dets Kystlande lige fra Oldtiden til det nuværende Øjeblik. Lidt søgt er ganske vist Forf.'s Bestræbelser for at se mange verdenshistoriske Fænomener under det ene, ved Opgaven givne Synspunkt, og adskillige af hans Betragtninger vil sikkert kunne omtvistes, men man kan ikke nægte Forf. Evne til at drage historiske Udviklingslinier og til at se frisk og selvstændig paa Begivenhedernes Sammenhæng. Med særlig Interesse læses Afsnittene om Islams Fremtrængen og om Korstogstiden. *J. A. F.*

I *Publikationen aus den k. preussischen Staatsarchiven* 81.—82. Bd. (1908—09) har R. Koser og H. Droysen udgivet *Briefwechsel Friedrichs des Grossen mit Voltaire* 1.—2. Bd. Om end Samlingen kun bringer faa hidtil utrykte Breve, har den dog sin store Værdi ved, at Udgaven for Kongens Breves Vedkommende væsenligst er foretaget efter de egenhændige Originaler, som de preussiske Arkiver i de senere Aar har erhvervet. Paa mange Maader er det derved lykkedes at fremstille en Tekst, der afviger adskilligt fra de ældre Udgavers, og i det hele har man nu for første Gang Lejlighed til fuldt at vurdere den verdensberømte Brevveksling.

1903 besluttede det franske Deputeretkammer paa Forslag af den bekendte Politiker Jaurès, at der skulde dannes en *Kommission for Eftersøgning og Offentliggørelse af Aktstykker vedrørende det økonomiske Liv under den franske*

Revolution. Denne Kommission tog straks fat paa Organisationen af dette Arbejde, for en stor Del igjennem Nedsættelse af Komiteer i Departementerne, og det Resultat, der allerede nu foreligger, er særdeles stort. Der er saaledes udgivet Protokoller fra de Komiteer, som Revolutionens lovgivende Forsamlinger nedsatte angaaende Agerdyrkning og Handel og angaaende Afskaffelsen af Feudalrettighederne; endvidere er begyndt Udgivelsen af Sognenes Cahiers fra 1789 og af Aktstykkerne vedrørende Salget af de inddragne Nationalgodser. Den allerede vældige Række store Kvartbind, der findes paa det kgl. Bibliotek, vil efterhaanden muliggøre den Forstaaelse af Revolutionens økonomiske Historie, som de mange hidtidige fremkomne spredte Bidrag til den ikke har formaaet fuldt ud at skabe, og i det hele paa mange Maader belyse hin mærkelige Tid; eksempelvis skal nævnes, at først igennem den vil der kunne naas Løsningen af de i den nyeste Tid meget omstridte Spørgsmaal om Cahierernes Værdi og om den ny Ejendomsfordeling. *J. A. F.*

Det er i og for sig forstaaeligt, at Østrigs nyeste Historie vækker en ringere Interesse end Tysklands, Frankrigs eller Englands. De stadige Forandringer i Regeringsprincipperne, de talløse Forfatningseksperimenter, det hele parlamentariske Virvar har noget afskrækkende ved sig. Men det bør desuagtet ikke overses, hvor lærerig Donaustatens politiske og sociale Udvikling er for dem, der vil vinde Forstaaelse af de Problemer, der i det hele har haft Betydning for Europas Historie siden 1848. Vi møder her baade de nationale og sociale Stridigheder saa at sige i Renkultur, vi ser Nationernes Had til hinanden tydeligere end andre Steder, vi træffer Klassekampen udpræget og dog nøje sammenfiltret med og paavirket af Racemodsætningerne, vi er Vidne til Sammenstødet mellem de gamle Statsmagter, Hof, Aristokrati og Kirke, og de nye Samfundsmagter, Kapitalistdømme, Smaaborgerskab og Arbejdere, paa en fyldigere Maade end i andre Lande, og ikke mindst har det Interesse for os Danske i Østrig at se lignende Eksperimenter for at løse Vanskelighederne indenfor Statshelets forskelligartede historiske og nationale

Dele som dem, vi i mindre Maalestok maatte plages med i 50erne og 60erne. Med Rette gør Forf. til det Værk, som skal omtales i det følgende, opmærksom paa, at den franske Historiker Eisenmann's Skrift: Le Compromis Austro-Hongrois de 1867 (1904) hidtil har været den bedste Vejleder til Forstaaelsen af Østrigs politiske Historie 1848—67. Men der er nu Udsigt til, at det vil erstattes af et endnu værdifuldere. Den østrigske Historiker Heinrich Friedjung, tidligere især bekendt ved sit fortræffelige Arbejde: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866, har begyndt Udgivelsen af: *Österreich von 1848 bis 1860.* Hidtil er udkommet 1. Bind. (1908), der omfatter Aarene 1848—51. Denne Bog har med Rette tiltrukket sig stor Opmærksomhed. Den udmærker sig ved Benyttelsen af nye Kilder, ved en fortrinlig Fremstilling, ved en universel historisk Intelligens, ved skarpe, aabenhjertige og dog taktfulde Karakteristikker og ved den ærligste Stræben efter at forstaa de modsatte Synspunkter hos de Nationer og de Individualiteter, der virker i de store Kampe. Meget træffende og af stor Rækkevidde er Ordene i hans Fortale: „Det er ubilligt at forlange Partiløshed af dem, der skildrer samtidig Historie, især ved Begivenheder, der angaar hans eget Hjem og ofte rører ved hans inderste Følelser. Intet følende Menneske kan formaste sig til at gaa til disse Sager med fuld Upartiskhed, men derimod er Historikeren forpligtet til streng Sanddruhed, og hvad der er sket tør ikke forties af ham, ogsaa naar der derved skulde gives politiske eller nationale Modstandere Stof og Vaaben. Lad Historieskriveren altid være lige som Tacitus grebet af Lidenskab og Medfølelse, naar han blot besidder Evnen til at se og skildre Mennesker og Ting efter deres egentligste Natur; da erkender man Sandheden ogsaa gennem det Slør, som hans Tilbøjeligheder maatte have bredt over dem. Men hvem Historikerens Gave er nægtet, han kaster ogsaa med den vidtberømte Objektivitet ikke Lys over Tingenes Væsen". Hele Bogen berettiger Forf. til at udtale disse Ord. Han skjuler ikke i den sin Uvilje mod Metternich, mod den Hofkamarilla, der var i Sjælen i Forhandlingerne med Jellačić,

mod Højaristokraterne og ikke mindst de tshechiske, mod Ministeren Bachs Overgang fra Radikalisme til Absolutisme, mod Schwarzenbergs Kuldkastelse af Forfatningen 1851, og han fordølger ikke sin Sympati med meget i Martsbevægelsen og med de store Reformer, særlig paa Agraromraadet, der blev staaende som Revolutionens Resultat; han foretrækker ubetinget de moderate ungarske Politikere som Déak for Kossuth, hvis store agitatoriske Emner han fuldt anerkender, men hvis Forfængelighed og Nag til General Görgeï han fordømmer. Men allevegne taler han som den paalidelige, fordomsfri og sandhedssøgende Historiker og som den, der kaster nyt og uddybende Lys over de politiske, nationale, sociale og økonomiske Foreteelser. Friedjung har ved denne Bog sat sig i Række med den nyeste Tids første Historieskrivere. — Der skal hertil føjes, at kort efter Fremkomsten af Friedjungs Bog og for de første Aars Vedkommende med Tilslutning til ham har Richard Charmatz skrevet en kortfattet, men god Bog om Østrigs hele Nytidshistorie: *Österreichs neuere Geschichte von 1848 bis 1907.* I—II. (1909) (i Samlingen: Aus Natur und Geisteswelt). *J. A. F.*

Gabriel Hanotaux har udgivet 4. Bd. af sin *Histoire de la France contemporaine.* Det gaar fra 16. Maj 1877 til Januar 1882. Det vil sige, at det for Frankrigs indre Forholds Vedkommende omhandler den store Kamp for Republikken, der endte med Mac Mahons Demission, Begyndelsen af Grevy's Præsidentskab, af Kampen mod Kirken og af Splittelsen mellem Republikanerne og tilsidst Gambetta's mislykkede Forsøg paa at tage Frankrigs Ledelse i sine Hænder, — og for Frankrigs Forhold til Udlandet Udviklingen af det orientalske Spørgsmaal med Berlinerkongressen som Midtpunkt, Leo XIII's Regeringstiltrædelse og det ny Afsnit i Europas Politik, som indlededes ved Frankrigs Besættelse af Tunis. Den Finhed, hvormed Forf. knytter den indre og ydre Politik sammen, og den Kundskab, han fra utrykte Kilder har især til den sidstes Gang, er en særlig Styrke ved dette Bind. Og er det end for en Udlænding ikke altid muligt at have den samme Interesse for det parlamentariske Intrigespil, som

dette har for Franskmændene, saa evner dog Forf. stadigt at vise de store Modsætninger af almindelig eller personlig Art, der ligger bagved. Med stor Glæde læser man ogsaa hans indtrængende og klare Karakteristikker af de ledende Mænd og føler med ham i hans dybe Sympati for Gambetta, selv om alle de Problemer, der knytter sig til dennes Politik og Liv, endnu ikke er løste, og selv om den skæbnesvangre Modsætning mellem ham og Jules Ferry, der blev det store Kraftspild for Republikkens Sag, vel endnu kan trænge til fyldigere Belysning. Det foreliggende Bind danner efter Fortalen en i alt Fald foreløbig Afslutning paa dette Værk af Hanotaux; han vil nu vende tilbage til sine Richelieustudier. Men sikkert er det, at hans Histoire de la France contemporaine vil staa som et Værk af en fremragende Historiker, og at alle, der vil søge at forstaa ikke alene Frankrigs, men ogsaa Europas Historie efter 1870, atter og atter vil finde Belæring i det om de mange Kræfter, der siden hint Aar har gjort sig gældende, inden for Statsmændenes Kreds som inden for Folkene.

J. A. F.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Norges Historie. H. 16.—17. Krania, 1909. H. Aschehoug & Co.

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1908. Udgivet af det kgl. Bibliotek ved Axel Anthon Bjørnbo. VIII. Kbh., 1909.

Rikskansleren Aksel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. Utgifna af Kungl. Vitterhets- Historie- och Antiquitets-Akademien. 1. Afd. 4. Bd. Bref 1628—1629. Stockh., 1909. P. A. Norstedt & Søners Förlag.

Kjøbenhavns Universitets Matrikel. Udgivet af S. Birket-Smith. 3. Bd. 1740—1828. 1. Hefte. Kbh., 1909. H. Hagerups Bogh.

Bernhard Schmeidler: Italienische Geschichtsschreiber des XII. und XIII. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte. (Leipziger historische Abhandlungen. XI.) Leipzig, 1909. Quelle & Meyer.

Handlingar rörande Sveriges Historia. 3. Serien. Svenska Riksrådets Protokoll. Utg. af Riksarkivet genom Severin Bergh. XII. 1647, 1648. 2. H. Stockh., 1909.

Poul Andræ: Geheimekonferensraad Carl Georg Andræ. 2. Bd. Kbh., 1909. Lehmann & Stage.

Paul Herre: Der Kampf um die Herrschaft im Mittelmeer. Leipzig, 1909. Quelle & Meyer.

Paul Herre: Barbara Blomberg, die Geliebte Kaiser Karls V. und Mutter Don Juan de Austria. Ein Kulturbild des 16. Jahrhunderts. Leipzig, 1909. Quelle & Meyer.

Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie. 1. H. Rudkjøbing, 1909. Andr. Brandts Bogh.

Íslendinga Saga eptir Boga Th. Melsted gefin út af hinu Íslenska Bókmentafjelagi. 2. Bd. 3. H. Kaupmannahöfn, 1909.

Gudmund Schütte: Altyske Annexionslærdomme om dansk Land og Folk. Smaaskrifter udg. af Selskab for germansk Filologi Nr. 15. Kbh., 1909. H. Hagerups Forl.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V), hos dens Kasserer (Dr. phil. M. Mackeprang, Adolph Steens Alle 10, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K). Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelser om Bopælsforandring bedes sendte til Dr. Mackeprang.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Andet Binds fjerde Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1910.

Udgivet sammen med 3. Hefte for 2. Halvaar 1909.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup**, Dr. phil. **Aage Friis**, Prof. **J. A. Fridericia** og Museumsassistent **M. Mackeprang.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1907—08 2. Bd. 1—3. H. 1909. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Königsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over d nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863 (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67 (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse:**

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Königsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Studier over tilblivelsen af Sakses værk.

Af

Jørgen Olrik.

Siden Caspar Paludan-Müller skrev sine udførlige og betydningsfulde Studier over Saxos Historieværk[1]), er spørgsmålet om tilblivelsesmåden af vor Middelalders vigtigste kildeskrift ikke blevet underkastet nogen samlet drøftelse, om end adskillige forskere siden den tid på enkelte områder har givet nye bidrag til belysning af sagen. Det synes da ikke ubetimeligt at tage spørgsmålet op til fornyet undersøgelse fra grunden af, såmeget mere som de strejflys, yngre forskere har kastet over æmnet, langtfra alle kan siges at pege i samme retning som den store kritikers skarpsindige studier.

Til en begyndelse må det i al korthed undersøges, hvad der med sandsynlighed kan antages om Sakses levetid og ydre livsførelse. Hverken Sakses fødsels- eller dødsår kendes med nøjagtighed; men der findes dog i hans fortale visse kendemærker, som tilnærmelsesvis gør os det muligt at udregne hans levetid. For det første udbryder Sakse i sin henvendelse til Valdemar Sejr: „Desuden er det min rette fædrene arvelod at tjene dig tro, og min hu står derfor til at kæmpe for dig, om

---

[1]) Hist. Tidsskr. 4. R. V, 333—81.

ikke med andet så dog med åndens våben; ti som vitterligt er, tjente både min fader og min farfader i din høje faders gård og fulgte tro hans banner i striden". Heraf må med stor sandsynlighed sluttes, at Sakses farfader tidligst må have været født o. 1100, da han ikke godt kan have været mere end halvhundrede år gammel ved Valdemar den stores tronbestigelse (1157 eller 1154), når han udtrykkeligt siges at have tjent denne konge som hærmand. Men naar Sakses farfader må være født o. 1100, er der ingen sandsynlighed for, at han selv er født før 1150; snarere må han antages født noget efter århundredets midte[1]. — Går vi dernæst over til at undersøge, når Sakse kan antages at være død, da indeholder det samme stykke i fortalen til hans værk (henvendelsen til Valdemar Sejr) et bestemt holdepunkt i så henseende. Han tiltaler nemlig kongen således: „Du er ej blot arveherre over et stort rige, men har selv svarlig øget dets omfang ved at underlægge dig naboerne; du har udstrakt dit herredømme over Elbens skiftende vande og har ved dette værk hævet dit store navn og

[1]) Denne sandsynlighedsberegning har allerede Velschow opstillet i sine Prolegomena til Müllers udg. s. XVII; og den rokkes ikke ved det af Pal.-Müller opstillede ræsonnement (Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? s. 36 f.), hvorved han, for at redde den gamle overlevering om at Sakse var provst i Roskilde, søger at godtgøre muligheden af, at Sakse kan være født o. 1140. Pal.-Müller beråber sig bl. a. på at Sakse med **avus** kan have ment sin morfader; men dette er efter hele sammenhængen yderst usandsynligt; Sakse opfatter det åbenbart som en gammel slægtsarv at tjene kongen (Cæterum prisco atque hæreditario obsequendi jure . . . tibi militare constitui), og at han i denne sammenhæng skulde have tænkt på morfaderen og ikke på farfaderen er ikke meget rimeligt. Iøvrigt er Pal.-Müller fyldestgørende imødegået af Schück i Arkiv f. nordisk Filologi XII, 226 ff.

ry til end større højde. Du har ved dine storværker langt overstrålet dine formænds ros og ære, og har endog vist dine våben på det romerske riges enemærker". Disse ord kan meget vanskeligt tænkes skrevne før Valdemars store tog over Elben 1216 og Hamborgs påfølgende indtagelse, da han først ved denne lejlighed fik fast fod på venstre Elbbred, selv om han tidligere havde gjort adskillige tog over Elben, eller, som Sakse siger, „vist sine våben på det romerske riges enemærker" [1]). På den anden side kan ordene ikke være skrevne ret længe efter 1216, ti 1222 nedlagde Anders Sunesøn sin værdighed som ærkebisp, og året efter toges kong Valdemar til fange, og da Sakse i fortalen tilegner disse to mænd sit værk, må han have skrevet denne før disse begivenheder. Altså har Sakse ved år 1220 været i færd med at lægge sidste hånd på værket; ti fortalen eller i al fald disse tilegnelser må være noget af det sidste han har skrevet. Formodentlig er han da død ikke længe efter; det er, som vi senere skal se, tvivlsomt, om han har nået at give sit værk et sidste og afsluttende gennemsyn.

Medens det er af stor betydning for studiet af tilblivelsen af Sakses værk at faa klarhed over hans sandsynlige levetid, er det i denne sammenhæng mindre væsentligt at gøre udførligt rede for, hvad vi ellers kender til hans livsførelse. Meget er det ikke vi véd, og om værdien og betydningen af disse få oplysninger har forskerne været overmåde uenige. Det er ikke usandsynligt, at vor historieskriver er den samme som den ma-

[1]) Som A. D. Jørgensen (Bidrag til Nordens hist. s. 225) udreder, tænker Sakse sig nemlig i hele sit værk Elben som det romerske riges grænse. — Om 1216 som terminus post quem se Velschow l. c. s. XLVI; Hans Olrik i Nord. Tidsskr. f. Filologi 3. r. I, 138; Axel Olrik, Kilderne til Sakses oldhist. II, 300 f.

gister Sakse, der medunderskrev Absalons grundlæggende gavebrev til Sorø kloster (o. 1200)[1]; ti en mand der tumler Latinen med så stor færdighed som Sakse, kan med stor sandsynlighed antages at have været „magister". Langt vigtigere er det for os, at han selv i fortalen til sit værk kalder sig „den ringeste af Absalons mænd"; det er således givet, at han har været i ærkebispens tjeneste, og siden Otto Sperlings udgave af Absalons testamente har derfor så godt som alle lærde[2]) været enige om, at Danmarkshistoriens forfatter er den samme som den Sakse, der nævnes i omtalte dokument som „klerk" (håndskriver, sekretær) hos ærkebispen. Mellem denne Sakses livsstilling og hans åndelige storværk er der åbenbart, som Pal.-Müller med rette fremhæver, den allernøjeste sammenhæng; først med dette forhold i minde forstår man ret omfanget og betydningen af Absalons indflydelse paa Sakses forfatterskab, som Sakse selv i fortalen omtaler i så indtrængende ord: „. . . og da ingen andre vilde påtage sig det stykke arbejde, pånødte han mig, den ringeste af hans mænd, at skrive en bog om Danernes id, og bad og bød mig så længe, at han fik mig til at tage mig et arbejde på, der langt oversteg mine svage ævner. — — Derfor er det, at jeg har set mig nødt til at løfte den byrde, som mine skrivende formænd har ladet ligge, og læsse den på mine uøvede skuldre; jeg turde ikke lade hans ord uænset, men adlød hans bud, og vovede mere end jeg kunde vinde; og indgød mine svage ævner mig mistro, så tro-

[1]) Velschow, Prolegomena s. XXVIII.

[2]) Dog mærkelig nok med undtagelse af Velschow, Prolegomena s. XVII ff.; men dette hænger sammen med hans fortolkning af *contubernalis* hos Sven Aggesøn og hans tro på, at Sven har været Lundekannik.

stede jeg mig med, at så stor en mand havde sat mig til arbejdet".

Vi går altså ud fra, at Sakse som ung klerk er trådt i Absalons tjeneste, vel snarest i årene om 1180 (i henhold til den ovenfor fremsatte sandsynlighedsberegning angående hans fødselsår). Om han senere har opnået nogen præbende ved Lund eller Roskilde domkapitel er derimod uvæsentligt for studiet af hans værks tilblivelse, og der er derfor ingen grund til her at gå nøjere ind på disse meget omstridte spørgsmål; Paludan-Müllers forsøg på at hævde den gamle tradition om Sakse som provst i Roskilde har ingen tilslutning vundet hos andre forskere, og den såkaldte „overlevering" hviler da åbenbart også kun på en allerede i Middelalderen sket forveksling af vor historieskriver med hans ældre samtidige navne provst Sakse i Roskilde, der allerede nævnes 1165, og som synes at være død 1206. Helt umuligt er det ikke, at Schück har ret i at identificere historieskriveren med den Lundekannik Sakse, der o. 1180 (?) medundertegnede et af Absalon udstedt brev[1]; men sandsynligheden taler dog snarest imod, at ærkebispens håndskriver skulde have opnået en præbende.

Kort efter at Sakse er trådt i Absalons tjeneste, må han have taget fat på forarbejderne til sin Danmarkshistorie. Hos Sakses ældre samtidige og åndsfrænde Sven Aggesøn, hvis værk om Danmarks historie må være afsluttet kort efter 1185, findes nemlig følgende udtalelse, der altid har været anset for en hovedkilde til udredelse af spørgsmålet om tilblivelsesmåden af

[1]) Arkiv f. nord. Fil. XII, 231 f.

Sakses værk, og som her gengives i oversættelse: „Siden kom Sven (Estridsøn) atter til magten, og stod i fred for landets styre. Ham har landalmuen givet navn af kongefader, fordi han havde en stor og talrig sønneflok, hvoraf fem på rad bar kongekronen. Disses id har jeg holdt det for overflødigt at fortælle fuldt ud, for at ikke læserne skal blive lede og kede af at få det samme fortalt flere gange; ti alle disses værker har min stalbroder Sakse foresat sig at give en udførligere og finere udarbejdet fremstilling af, og hans hjemmelsmand er den højædle ærkebiskop Absalon" [1]).

Fortolkningen af dette sted frembyder visse vanskeligheder. For det første rejser sig det spørgsmål hvad *contubernalis* betyder. Velschow og andre lærde før ham oversætter ordet ved h u s f æ l l e og støtter herpå deres antagelse om, at både Sven Aggesøn og Sakse var kanniker ved Lund domkapitel. Dette turde dog, som Pal.-Müller har eftervist, være en noget overilet slutning at drage, da *contubernalis* lige så godt kan betyde våbenfælle, hirdfælle, og flere steder bruges af Sakse selv i denne betydning [2]), ligesom *contubernium* hos Sakse oftest anvendes for at betegne „kongens gård", eller kollektivt: dem der tjener i kongens gård, kongens hird [3]). Vi véd ellers intet om at Sven Aggesøn har tilhørt

---

[1]) Ac postmodum Sveno restitutus regno, in quiete illius possedit gubernacula. Hunc regum patrem turba nominavit agrestis, eo quod numerosa filiorum prole uberrimus extiterit. Inter quos successive quinque regio fulserunt diademate. Quorum gesta superfluum duxi plene recolere, ne crebrius idem repetitum fastidium pareret legentibus, quum, illustri archipræsule Absalone referente, contubernalis meus Saxo elegantiori stilo omnium gesta prolixius exponere decreverit.

[2]) Müllers udgave s. 184, 188, 327.

[3]) Sakse ed. Müller 117, 127, 193, 276, 284, 512. Beslægtet er

præstestanden; og i hvert fald behøver ordet ikke at betyde andet, end at både han og Sakse har hørt til Absalons følge (og måske, som Pal.-Müller mener, begge har gjort nogle af Vendertogene med; Sven har efter sit eget udsagn været med ved Pommerns erobring 1184—85, og der er intet usandsynligt i, at Sakse også har været med til disse Absalons afsluttende Venderkampe).

Vigtigere er det dog at komme til klarhed over det spørgsmål, hvad for et subjekt den dobbelte ablativ *illustri archipræsule Absalone referente* skal henføres til. Tidligere forskere som Estrup og Velschow har underforstået Sven Aggesøn selv som subjekt, så ordene kom til at betyde: „ti efter hvad Absalon meddeler mig (Sven Aggesøn), har Sakse foresat sig o. s. fr.“ Men herimod indvender Pal.-Müller med rette, at denne fortolkning er meget tvungen; når Sven Aggesøn står Sakse så nær, at han kalder ham sin *contubernalis*, var det dog højst mærkeligt, at det ikke var fra denne selv, men fra Absalon at han havde sin viden om hans planlagte historieværk; og ytringen om Sakses finere stil kan meget vanskelig opfattes som en af Sven refereret udtalelse af ærkebispen, da den i Absalons mund vilde være lige så uhøflig mod Sven som den i Svens egen mund er høflig mod Sakse. Til disse Pal.-Müllers grunde kan føjes den ikke uvæsentlige betragtning, at også rent sproglig set falder Velschows oversættelse unaturlig; „efter

---

ordets anvendelse om Jomsvikingernes lag s. 493. S. 524 bruges ordet i en lidt mere bogstavelig betydning („fælles bolig“); dermed kan jævnføres udtrykket *angelorum contubernium* i nogle homilier ved Knudsfesten i Odense (Gertz, Knud d. hell. Martyrhist. s. 77). S. 470 anvendes det i den særskilte betydning af ægteskabeligt samvær, og s. 459 i overført betydning (religionis contubernium).

hvad Absalon har meddelt mig" måtte langt snarere hedde *secundum relationem Absalonis* eller blot *relatu Absalonis*, men ikke *Absalone referente*; det er vist yderst sjældent at træffe en dobbelt ablativ, der ikke skal henføres til selve sætningens subjekt, men til meddelerens underforståede subjekt. Tilmed betyder *referens* også andensteds hos Sven Aggesøn hjemmelsmand[1]).

Vi kan da med sikkerhed gå ud fra, at meningen med Svens ord er, at Absalon er Sakses hjemmelsmand; og således forstået kaster efterretningen ikke blot lys over Sakses arbejdsplan, men indeholder også et vægtigt bidrag til forståelse af, hvad for afsnit af Sakses Danmarkshistorie der i egentlig forstand er genfortalte efter Absalons meddelelser. Selv angiver Sakse som bekendt i fortalen Absalon som sin hovedkilde næst efter oldkvadene og Islændingenes frasagn[2]); og selv om man på forhånd måtte formode, at det særlig var afsnittene om ærkebispens egen samtid og de nærmest forud liggende tidsrum, der var byggede på Absalons meddelelser, er Svens efterretning af stor betydning for os, fordi den udtrykkelig stadfæster og nøjere præciserer denne formodning.

Men her rejser sig nu det spørgsmål, hvad det egentlig er Sakse har foresat sig at genfortælle efter Absalons meddelelse. Med andre ord: hvorpå viser *quorum* tilbage? Hidtil er det af alle blevet tolket

[1]) Scr. rer. Dan. I, s. 48, l. 5 f. o.

[2]) „Fuldt så meget (som efter Islændingene) har jeg taget efter Absalons frasagn, og har trolig stræbt nøje at nemme og flittig at optegne både hvad han selv har øvet og hvad han har fortalt mig om andres id; ti hvert et ord af den ærværdige mands mund har jeg holdt i hævd som en himmelsk visdom".

som henpegende både på Svenssønnerne og deres fader; men det er et stort spørgsmål, om denne opfattelse er rigtig. I og for sig vil det altid være det naturligste at opfatte et relativt pronomen som visende hen til det nærmest foregående ord eller begreb, med mindre da særlige grunde taler for det modsatte; men noget sådant kan ikke siges at være tilfældet her. Ganske vist beråber Pal.-Müller sig — til støtte for sin opfattelse — på, at Sven Aggesøn fortæller lige så lidt eller endnu mindre om faderen end om sønnerne; men dette faktum beviser næppe noget i denne sammenhæng, eftersom Sven Aggesøns kortfattede omtale af Sven Estridsøn lige så godt kan skyldes helt andre grunde, f. eks. at han ikke har vidst mere om denne konge, eller også, at han — i henhold til sine ytringer i fortalen[1]) — ikke har fundet det umagen værd at fortælle mere om ham. Ydermere understreger Sven Aggesøn selv ved det efterfølgende *omnium*, at *quorum* udelukkende viser tilbage til Svenssønnerne; ti denne sammenfattende fællesbetegnelse passer kun på en gruppe virkelig sidestillede personer, altså ikke på fader og sønner, men på sønnerne alene (eller rettere de sønner der blev konger). Rigtigheden heraf prøves bedst ved at indskyde et talord efter *omnium*; det falder da så at sige af sig selv, at Sven Aggesøn mener „alle fem" (Svenssønner der blev konger), hvorimod fortolkningen „alle seks" er aldeles udelukket. Altså er det kun Svenssønnernes historie, som

[1]) „Nu er det jo så, at ikke alle konger har været lige sejrrige eller har haft samme strålende held; ti den ene konges ære er sandelig ej den andens lig; og derfor har jeg særlig søgt at genoplive mindet om dem, hvis storværker lå i fuldt dagslys for mig, men har ej brudt mig så meget om deres id, hvem det vingede ry haster forbi".

Sven Aggesøn ikke vil skildre udførligt af hensyn til Sakses planlagte værk.

Lad os da efter disse undersøgelser søge at sammenfatte, hvad Svens ord lærer os om tilblivelsen af Sakses værk. Den positive viden vi kan uddrage deraf, er da denne, at kort efter 1185 var Sakse i gang med at optegne hvad Absalon fortalte ham om Svenssønnernes historie. Men ud fra denne positive meddelelse kan vi med større eller mindre sandsynlighed drage adskillige slutninger om, hvor meget stof hans arbejdsplan på det tidspunkt omfattede.

Først og fremmest kan vi med ret stor sikkerhed slå fast, at alt hvad der ligger forud for Svenssønnernes tid endnu dengang faldt udenfor Sakses plan; ellers måtte Sven have givet henvisningen til sin store efterfølgers værk en helt anden form. Dog skal hermed ikke være sagt at Sven ikke har tænkt sig muligheden eller sandsynligheden af, at Sakse engang med tiden vilde give sig i lag med Danmarks oldsagn; tværtimod synes han også i sin oldhistorie (i slutningen af andet kapitel) at hentyde til Sakse som sin eftermand, dog uden navns nævnelse[1]); men udtrykkenes ubestemthed viser tydeligt,

[1]) „Men for at man ej skal skylde mig for digt og løgn, og give mig sag for at jeg lader de konger følge umiddelbart efter hverandre, der vitterligt har været vidt adskilte i tid, vil jeg, ej af ladhed, men snarere af mangel på hjemmelsmand, springe mange navnkundige konger over, og overlade min omhyggelige eftermand at udgranske det hele, og ved flittig forsken føje det til, som jeg paa grund af svigtende overlevering har udeladt“. — Også i sit lidt senere affattede skrift om Vederloven (hvis fremkomst bebudes i hans Danmarkshistorie) hentyder Sven i al almindelighed til Sakses fremtidige arbejde, ligeså uden navns nævnelse; han udtaler nemlig, at han har udarbejdet sit skrift „ikke i dristig tillid til egen kundskab eller æevne, ej heller for af hovmod at trænge mig frem og fore-

at det her kun er en fremtidsmulighed han regner med, i modsætning til de positive og bestemte udtryk hvori han omtaler Sakses planer om at skrive Svenssønnernes historie.

Men også en anden slutning er vi berettigede til at drage af Svens ord, om end måske knap med fuld så stor sikkerhed som ved den foregående; nemlig den, at Sakse endnu den gang kun syslede med at skrive Danmarks historie under de fem Svenssønner; ti Sven Aggesøn vilde næppe have indskrænket sig til at omtale Sakses planer med Svenssønnernes historie, hvis denne alt den gang havde indladt sig på også at skildre de følgende tidsrum eller endog, som Pal.-Müller mener, allerede da havde haft hele det store afsnit, hvori Absalon er forgrundsfigur, liggende fuldt færdigt. Denne Pal.-Müllers antagelse vil iøvrigt længere fremme blive underkastet en nøjere granskning; her må det være nok at sige, at den meget vanskelig kan forliges med den antagelse om Sakses levealder, der ovenfor er fremsat som den sandsynligste; derimod stemmer det meget godt med denne, at han ved år 1185 lige stod ved begyndelsen af sit livs værk og først nylig var gået i lag med at skrive Svenssønnernes historie.

Inden vi går over til at prøve de hidtil indvundne resultater ved at granske selve Sakses værk, vil det måske være hensigtsmæssigt rent foreløbigt at sammen-

gribe lærdere mænds arbejde; nej jeg har langt snarere haft for øje at give dem der udmærker sig ved større veltalenhed et æmne til grundlag, som de så kunde udarbejde i et mere slebet sprog".

stille de tidligere fremsatte antagelser om tilblivelsen af Sakses værk med den opfattelse af Sven Aggesøns udsagn, som her er gjort gældende. Man vil da se, at både Velschow, Pal.-Müller og A. D. Jørgensen regner hele 11., 12. og 13. bog med til det afsnit, som Sven omtaler, og som følgelig må være affattet før de første 10 bøger; hvorimod det her er gjort gældende, at den første halvdel af 11. bog, afsnittet om Sven Estridsøn, ikke hører sammen med det følgende, men tværtimod — sammen med 9. og 10. bog — må regnes til de senest udarbejdede afsnit af Sakses værk. — Fremdeles er Velschow og Pal.-Müller enige om at antage de seks sidste bøger affattede før de ti første; derimod er de meget uenige om disse bøgers indbyrdes rækkefølge. Pal.-Müller antager 14. bog for værkets oprindelige kærne, fuldendt før 1178, efterfulgt c. 1178—85 af 15. og 16. bog, medens 11.—13. bog først skulde være skrevne efter 1185; Velschow derimod antager de seks bøger skrevne i kronologisk følge, snarest i årene 1181—90. A. D. Jørgensen slutter sig nærmest til Velschow, men antager dog hele værkets sidste afsnit (1170—85) for at være skrevet til aller sidst, efter de ti første bøger, ligesom han gør opmærksom på, at Sakse allerede i begyndelsen af 13. bog bruger sådanne udtryk om Danmarks sydgrænse, som han vanskelig kan tænkes at have anvendt før 1187. Det vil ses, at den opfattelse, som her er gjort gældende, kun meget vanskeligt kan bringes i overensstemmelse med Pal.-Müllers hypotese, hvorimod den nogenlunde forliges med Velschows og endnu bedre med A. D. Jørgensens antagelser.

Vi går nu over til at undersøge, om der ud af selve Sakses værk kan hentes grunde til støtte for eller til gendrivelse af den opfattelse, som vi på grundlag af Sven Aggesøns udtalelse er nåede frem til. Vort første spørgsmål bliver da: Udgør i Sakses værk 11. bog en ubrydelig helhed, eller findes der kendelige spor af at den er sammenarbejdet af uensartede bestanddele?

Utvivlsomt har Pal.-Müller ret i, at værkets inddeling i bøger stammer fra Sakse selv; ti ingen andre vilde have fundet på at dele det så besynderligt og vilkårligt, at den fjortende bog kom til at omfatte godt og vel en fjerdedel af værket; men heraf følger jo ingenlunde, at den 11. bog er udarbejdet i sammenhæng, da bøgerne dog først efter værkets slutning kan have fået deres numre. Vi må da skride til at gennemgå bogens enkelte afsnit stykke for stykke og undersøge både deres indbyrdes sammenhæng og deres betydning som led i helheden. For Sven Estridsøns vedkommende, som vi her begynder med, kan fremstillingen støtte sig til en kort, men fortræffelig oversigt af Kr. Erslev [1]).

1) Det første stykke af 11. bog melder sig alene ved sine begyndelsesord som en direkte fortsættelse af 10. bog. I slutningen af denne fortælles om Magnus den godes død, og der tilføjes: „Netop som Sven var stedt i den hårdeste nød og ej havde den ringeste magt at støtte sig til, hjalp Herren ham og lod sin nåde skinne på ham, så han fik held til atter at vinde det rige, som hans onde lykke fordum havde røvet ham“. 11. bog begynder: „Derefter gik Danmarks kår op og ned med skiftende held og uheld. Ti Sven var snarere kommen til magten ved et lykketræf end ved kraft og mod, og

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R. III, 604 ff.

hans valg udrettede intet til at hjælpe Danernes navn og lykke på fode igen". Derefter udmales det vidtløftigt, hvor ondt han havde ved at vinde sine undersåtters yndest. Hele dette stykke er åbenbart knyttet til den foregående skildring af hans kampe med Magnus den gode (i 10. bog), og bygger aldeles ikke på nogen virkelig historisk overlevering, men er, som allerede P. E. Müller i en note gør opmærksom på, et af Sakse selv indsat overgangsled, hvis hensigt nærmest er at forklare Svens uheld i kampene med Harald. Det hører da uden tvivl til de senest affattede stykker af værket — medmindre man da vil gå til den modsatte yderlighed og antage, at også hele Svens ungdomshistorie hører til de tidligst udarbejdede afsnit; men dette sidste er åbenbart yderst usandsynligt, da Sakses skildring af Svens skæbne i disse år er nøje sammenvævet med hans fortælling om Knud den store og hans sønner.

2) Det næste stykke står hverken i forbindelse med det foregående eller det efterfølgende; det handler om det østlige bispedømmes deling i tre efter Avocos død, idet Vilhelm blev bisp i Roskilde, Henrik i Dalby og Egin i Lund; endvidere omtales Henriks forargelige dødsmåde, og Sakse bryder i de stærkeste udtryk staven over den drikfældige bisp. Hele dette afsnit bygger udelukkende på Adam af Bremen (IV, 3. 8); dog har der indsneget sig et par huskefejl, idet Sakse gør Vilhelm (i steden for Henrik) til Knud den stores kapellan samt ombytter Henriks og Egins bispesæder. Dette viser tydeligt, at Sakse ikke ved udarbejdelsen har slået efter i Adams værk; ja han har muligvis end ikke selv læst det, men kun kendt det på anden hånd; i hvert fald sporer man også mange andre steder i Sakses værk en

tilbøjelighed til at skyde de skriftlige kilder tilside og bygge på de „oldkyndige" mænds frasagn, og huskefejlen skyldes da måske snarere Sakses hjemmelsmand end ham selv. Så meget er vist, at om virkelig historisk, af Adam uafhængig overlevering er der ikke tale i dette afsnit[1]).

3) I det næste afsnit tager Sakse Harald Hårdrådes historie op, og fortæller om hans flugt til Byzants. Værd at mærke er, at de udtryk Sakse bruger, tydelig forudsætter, at han tidligere er blevet forestillet for læseren som broder til hellig Olaf: „Da han efter at have mistet sin broder ej kunde bjærge sig i sit fædreland, tyede han til Byzants". Dette tyder på, at den følgende fortælling om ham er nedskrevet efter fuldførelsen af 10. bog, hvor han flere gange omtales. Iøvrigt er hovedindholdet af stykket et sagn om en kamp med en drage, han havde i Byzants — et sagn der åbenbart har været nøje knyttet til en kniv, som kong Valdemar ejede, og som netop var den samme som den, hvormed Harald havde fældet dragen. Denne fortælling har Sakse da uden tvivl fra kong Valdemar selv, snarest dog vel med Absalon eller en anden som mellemmand[2]). Oprindelig stammer dette sagn selvfølgelig fra norsk-islandsk kilde; men at Sakse ikke øser direkte af denne, men har hørt sagnet fortælle ved hove, ses bedst af den mangel på

---

[1]) Jfr. Kr. Erslev i Hist. Tidsskr. 6. R. III, 605 ff.

[2]) Der kunde måske være grund til at opkaste det spørgsmål, om Sakse her mener Valdemar I eller Valdemar II; men det er vistnok umuligt at komme til en bestemt afgørelse heraf. Sakse kalder ham „yderst ivrig i at spørge og fortælle frasagn", men dette kan jo passe på begge Valdemarer. Skulde han mene V. II, måtte afsnittet åbenbart være skrevet efter 1202; men det hele er for usikkert til at bygge noget på.

kendskab til norsk-islandsk overlevering om Harald, som hans værk iøvrigt røber.

4) Det følgende afsnit, der kun ganske løseligt er knyttet til det foregående, handler om Haralds kampe med Sven. Dette stykke er betydelig længere end de foregående, hvad der dog nærmest skyldes den ordrigdom, hvormed Sakse søger at dække over indholdets magerhed. Sakse kender i virkeligheden kun to kampe, nemlig i Djurså og i Nisâ, hvoraf den sidste finder sted „kort efter" den første; for begges vedkommende bygger han åbenbart på dansk overlevering. Om Djurskampen véd Sakse kun, at Jyderne blev slagne og for en stor del sprang overbord i deres skræk; af Nisåkampen har han en noget udførligere skildring, der åbenbart især låner farve og fylde af Hvideættens slægtsoverlevering, som han her støtter sig til, når han skildrer, hvordan Skjalm Hvide blev taget tilfange og atter undveg, samt udmaler den manddomsdåd som Skjalms mand Aslak øvede i slaget. Selvfølgelig har han hørt disse frasagn af Absalon selv; ret påfaldende er det dog, at han ved skildringen af Aslaks stordåd udtrykkelig beråber sig på Absalon som kilde („Dette vilde klinge helt usandsynligt, hvis det ikke var Absalon selv, der havde fortalt det"); ti i de senere afsnit, hvor Sakse så godt som udelukkende bygger på Absalons meddelser, anfører han ham ellers aldrig udtrykkelig som kilde (undtagen s. 579, hvor han nævnes som øjenvidne til et underfuldt sygdomstilfælde; men dette sker mere i forbigående og kan således ikke jævnstilles med ovenstående; og desuden indtager hele det stykke hvori det forekommer, en vis særstilling, hvorom mere nedenfor). Den udtrykkelige påberåbelse af Absalon som hjemmelsmand for denne enkelte for-

tælling tyder da snarest på, at Sakses skildring af Sven Estridsøns kongetid ikke hovedsagelig er bygget på ærkebispens meddelelser[1]).

5) Det følgende lille stykke er atter kun ganske løseligt knyttet sammen med det foregående; det handler om Englands skæbne i året 1066: Tostes fejde mod sin broder Harald Godvinsøn, Harald Hårdrådes nederlag og fald, samt hertug Vilhelms afgørende sejr. Om alt dette skriver Sakse ikke væsentlig andet eller mere, end hvad man kan læse hos Adam af Bremen; men dernæst tilføjer han — åbenbart støttende sig til overlevering i det danske kongehus — følgende stykke, om hvis betydning og fortolkning de lærde har været såre uenige: „Hans (Harald Godvinsøns) to sønner undveg straks med deres søster til Danmark. Sven kom ej deres faders skyld i hu, men tog imod dem som kærlig frænde, og møen fæstede han bort til Russernes konge Valdedemar, der af sine folk også nævntes Jarislav. Den dattersøn, denne siden fik, var vor tids høvding, på en gang hans ætling og hans navne. Således randt Bretlands og Østerledens kongeblod sammen i et velsignet væld ved vor fyrstes fødsel, ti runden af dobbelt rod blev han begge folkeslags pryd og ære“ [2]).

For det første er det værd at mærke, at ordene

---

[1]) Påfaldende er formen Absolon for Absalon, der findes både her og s. 579.

[2]) Cujus filii duo confestim in Daniam cum sorore migrarunt. Quos Sveno, paterni eorum meriti oblitus, consangvineæ pietatis more excepit, puellamque Rutenorum regi Waldemaro, qui et ipse Jarizlavus a suis est appellatus, nuptum dedit. Eidem postmodum nostri temporis dux ut sangvinis, ita et nominis hæres ex filia nepos obvenit. Itaque hinc Britannicus, inde Eous sangvis in salutarem nostri principis ortum confluens, communem stirpem duarum gentium ornamentum effecit.

„Sven kom ej deres faders skyld i hu" viser tilbage til Sakses (uhistoriske) fortælling i 10. bog (s. 541) om, hvordan Harald Godvinsøn tilrev sig magten i England på Svens bekostning. Herefter er det sandsynligt, at dette stykke er skrevet efter 10. bog, og altså hører til de senest udarbejdede. — Dernæst rejser sig det spørgsmål, hvem Sakse mener med „vor tids høvding" (*nostri temporis dux*) og „vor fyrste" (*noster princeps*), Valdemar I eller Valdemar II. Herom har der hersket stor uenighed blandt de lærde. Den almindelige ældre opfattelse, som også Velschow deler, går ud på, at Sakse mener Valdemar I, hvorimod Pal.-Müller slutter sig til Abraham Kall og Wedekind og tager *dux* i ordets snævrere betydning (hertug, altså her Valdemar Sejr som hertug). Denne sidste fortolkning er nu usandsynlig allerede af den grund, at den samme mand, der i den ene linje kaldes *dux*, i den næste hedder *princeps noster*: ti således kan Sakse umuligt have betegnet hertug Valdemar. Netop denne dobbelte titel (*dux—princeps*) tyder bestemt på, at *dux* her må tages i den mere almindelige betydning af „høvding"; med *princeps noster* kan Sakse ej mene andre end Danekongen, jævnfør hans tiltale til Valdemar Sejr i fortalen: *salutaris princeps ac parens noster* [1]). Altså må Sakse her have tænkt på kong Valdemar I eller kong Valdemar II, ikke på hertug Valdemar.

---

[1]) At *dux* hos Sakse ofte betyder „fører" (høvding) i al almindelighed (ikke blot, som Pal.-Müller mener, specielt hærfører er utvivlsomt. S. 586 taler Sakse om *factionis dux*, s. 59[illegible] *publici parricidii dux autorque;* s. 603 kalder han kong Erik Egode *clarissimus dux*; s. 651 hedder Harald Kesje *capti ingenii dux;* s. 698 kalder han kong Sven (Grade) *avidus dux* o. s. fr.

Andre grunde gør det imidlertid meget sandsynligt, at Velschow og de ældre forskere har ret i at opfatte *nostri temporis dux* som Valdemar I. Velschows bevisførelse er dog ikke helt fyldestgørende; hvad der især må lægges vægt på, er at det åbenbart her er Sakses hensigt at forklare, hvordan navnet Valdemar er kommet ind i den danske kongeslægt (. . . *ut sangvinis, ita et nominis hæres* . . .); derfor må han nødvendigvis have tænkt på den første Valdemar, og ikke på den anden, der blot var opkaldt efter sin fader. Underligt er det ganske vist, at den stamtavle, som Sakse her giver, er urigtig (ti Valdemar I var ej Vladimirs dattersøn, men sønnedattersøn); men da han ét sted til gør sig skyldig i samme fejltagelse (s. 641, hvor han skriver, at Valdemar fik navn efter sin morfader), må man bestemt gå ud fra, at det også her er hans mening at betegne Valdemar som en dattersøn af den russiske Vladimir; hvorledes Sakse har tænkt sig muligheden af at forlige denne stamtavle med den (rigtige) efterretning, som han giver s. 617, at Valdemar I's moder Ingeborg var dronning Margrethe Fredkullas søsterdatter, får stå hen; rimeligvis har han slet ikke tænkt nøjere over sagen; ti nogen skarp tænker er Sakse ikke, hverken som jurist[1]) eller som genealog.

Således er det yderst sandsynligt, at Sakse med *nostri temporis dux* mener Valdemar I; men deraf følger ingenlunde at Velschow har ret i den slutning, han udleder heraf, at nemlig dette sted (og som følge deraf hele begyndelsen af 11. bog) skulde være affattet før Valdemars død 1182. Velschow opfatter åbenbart udtrykket „vor tid“ altfor bogstaveligt (således også når

[1]) Jfr. Hist. Tidsskr. 7. R. II, 192.

han vil godtgøre, at Sakse var født før 1158, med den begrundelse at han s. 578 omtaler bisp Assers død 1157 som foregået *„nostris temporibus“*); Sakse selv tager ordet i en langt rummeligere betydning, som når han s. 179 taler med foragt om *nostri temporis mores*, eller s. 535 om *nostri temporis principes* (vor tids konger); særlig karakteristisk er hans sprogbrug s. 125, hvor han fortæller, at *nostri temporis viri* med Harald i spidsen gravede i Baldershøj, men da det mislykkedes for ham, har *posteri* aldrig gravet i højen[1]). Også A. D. Jørgensen har taget afstand fra Velschows antagelse, idet han hævder, at Sakse blot siger „vor“ fyrste for at betegne den danske konge (i modsætning til det engelske og det russiske kongehus)[2]). — Alt i alt er der altså stor sandsynlighed for at hele dette stykke hører til de senest affattede.

6) Med en frase om hvor meget Sven følte sig lettet ved Haralds død går Sakse over til sin egentlige karakteristik af denne konge med tilhørende opregning af hans sønner. Dette lille stykke, der i modsætning til stykke 1 er af virkeligt historisk værd, må vist snarest antages at være inspireret af Absalon som en slags indledning til skildringen af Svenssønnernes historie, og hører i så fald til de tidligst skrevne afsnit; ti man må vistnok forudsætte, at Sakse ved værkets begyndelse så at sige har forestillet Svenssønnerne for læserne. I den sidste sætning i dette stykke lover Sakse at komme tilbage til Svens datter Sigrid, der ægtede Venderfyrsten Gud-

[1]) Her viser sammenhængen åbenbart, at *nostrum tempus* betyder en ikke alt for fjærn fortid; muligvis har udgiverne ret i deres gætning om, at denne gravrøver Harald er den samme som Harald Kesje.

[2]) Bidrag t. Nordens hist. i Middelalderen, s. 225.

skalk[1]); hermed må han vel sigte til s. 618, hvor Venderfyrsten Henrik forestilles for læseren som Gudskalks og Sigrids søn; om selve Sigrid fortælles der overhovedet ikke mere i værket, og man får derfor en vis mistanke om, at Sakse har haft til hensigt at fortælle mere om Sigrid og Gudskalk, men har glemt det igen[2]).

7) Fra omtalen af Svens mange frillesønner går Sakse over til at fortælle om hans giftermål med sin frænke Gyda og om kirkens indsigelse herimod. Om dette stykke gælder det samme som om stykke 2: Sakse bygger hovedsagelig på Adam af Bremen[3]), men vist kun indirekte; dog er Adams beretning øget med en ret værdiløs hjemlig kirkelig overlevering om bisperne Vilhelms og Egins indgriben i denne sag og om ærkesædets flytning fra Hamborg til Bremen i anledning af kong Svens trusler — en beretning som åbenbart beror på en misforståelse —, samt med fortællingen om den prægtige korkåbe, som Gyda skænkede Roskilde domkirke, og som Sakse vel nok har kendt af selvsyn.

8) Det følgende stykke er atter kun ganske løseligt knyttet til det foregående; efter nogle indledende ord om Svens forkærlighed for kirkens mænd går Sakse over til at fortælle om Roskildebispen Sven Normand, til hvem han henfører den kendte præstelige anekdote om *famulus dei* i homilien, der rettedes til *mulus dei*; samme anekdote fortælles som bekendt også om bisp Meinwerk af Paderborn, og „den tør vel karakteriseres som en

---

1) Sed et filia Siritha, quæ postmodum Guthskalco Sclavico conjunx accessit, in sequentibus referenda . . .

2) Dog er det vel næppe helt udelukket, at ordene *in sequentibus referenda* er et senere indskud.

3) III, 11, 14. — Jfr. atter her Erslev i Hist. Tidsskr. 6. R. III, 608.

klerkemorsomhed, der har hjemme alle vegne og intetsteds"[1]).

9) Med en let stilistisk vending går Sakse dernæst over til den kendte fortælling om sammenstødet mellem kong Sven og bisp Vilhelm. Dette sagns pålidelighed er som bekendt i nyere tid blevet stærkt omtvistet; jeg skal ikke gøre noget forsøg på at dømme de stridende parter imellem, men blot fremhæve — hvad der især har betydning i denne sammenhæng — at sagnet står uden synderlig tilknytning til, hvad Sakse iøvrigt fortæller om Sven Estridsøn, samt at begge disse afsnit (8 og 9) åbenbart bygger på en særlig lokal overlevering ved Roskilde domkapitel. Det er også værd at lægge mærke til, at Sakse i denne fortælling henfalder til en sådan ordrigdom, at det nærmest må kaldes ordgyderi — et træk der ofte genfindes i de nærmest forudgående bøger, men som langt sjældnere forekommer i det egentlige Absalonsparti.

10) Mellem dette stykke og sagnet om kongens og bisp Vilhelms død er indskudt et stykke om Knuds og Haralds ungdom, der åbenbart hører nøje sammen med den følgende skildring af kongevalget på Isøre, idet der her gives en karakteristik af de to hovedpersoner i dette optrin. Dette stykke vil derfor i det følgende blive regnet med til Sakses sammenhængende skildring af Isørevalget.

11) Det sidste stykke af Sakses skildring af Sven Estridsøns kongetid er fortællingen om Svens og Vilhelms død. Om denne gælder det samme som ovenfor er udtalt om det niende stykke.

---

[1]) Erslev l. c. s. 605.

Det vil af denne opregning fremgå, at Sakse ikke har kendt nogen samlet, fyldig overlevering om Sven, men stykker sin beretning sammen af løsrevne småstumper, der for det meste ikke kommer hinanden ved og ikke udgør noget helhedsbillede[1]). Endvidere har vi set, at flere af stykkerne (1, 3, 5) viste tilbage til 10. bog og altså måtte antages affattede efter denne, og at den udtrykkelige påberåbelse af Absalon som hjemmelsmand for en enkelt efterretning nærmest tydede på, at de andre stykker der i nabolaget ikke skyldtes ham. Ved hele sit spredte præg og ved den forholdsvis fyldige omtale af kirkelige forhold fjerner Sakses skildring af Sven sig stærkt fra de følgende afsnit, der uomtvisteligt gengiver Absalons fortællinger, og hvori kirken spiller en yderst ringe rolle, medens rigets skæbne under de forskellige konger går som en rød tråd gennem hele fremstillingen. Derimod er den nær i slægt med 9. og 10. bog, der just er sammenarbejdede af slige spredte småstykker, snart rent folkelige overleveringer, snart kirkelige traditioner, der ofte bygger på Adam af Bremen, og endelig også frasagn af norsk-islandsk oprindelse; og også skildringens overflødige ordrigdom knytter den snarere sammen med det foregående end med det efterfølgende.

Med den påfølgende skildring af kongevalget på Isøre ændres imidlertid disse forhold helt. Man mærker, at først her begynder en sammenhængende skildring af rigets historie, med særlig fremhæven af kongernes forhold til folket og betydningen af deres kongegerning. Straks ved skildringen af Knuds og Haralds ungdom mærker man, hvordan Sakse tegner idealbilledet af den

[1]) Jfr. Erslev l. c. s. 605.

raske unge helt, og dets modstykke: den dvaske „trædriver“; og denne modsætning uddybes alt som fortællingen skrider frem, indtil den kulminerer i hans skildring af Harald Hens mangel på styreævne; Sakse tegner her punkt for punkt et helt kongeideal, som Harald ikke svarer til, men som aldeles stemmer med Valdemarstidens opfattelse af kongen som fredens vogter og rettens håndhæver. Man hører ligefrem Absalons djærve stemme bag Sakses fyndige ord: „Selv havde Harald kun tanke for gudstjeneste; han glemte sin egen lovgivnings strænghed, lod lovene sove overfor al brøde, og kuldkastede ved sin slappe eftergivenhed alt værn for ret og vedtægt. Han vidste ikke, at Gud synes bedre om retsindigt rigsstyre end om tom trosiver, og at en stræng rettens pleje er ham kærere end overflødig bøn; herrens nåde vindes snarere ved retfærd end ved røgelse, han skønner mere på knust udåd end på knuste hjerter, ser hellere brøden bøjet end knæet krummet, og elsker intet offer højere end forsvar af fattigmands frihed. Vel hører det sig til, at kongen tager vare på kirkens tarv, men stundom er det ham dog til større hæder at ses på dommersædet end ved alterets fod. Sligt randt aldrig kong Harald i hu, ti hans eneste særkende var yndest for kirken; han ødslede sin langmodighed på de værste ildgerningsmænd og holdt kun lidet af, hvad han havde lovet — —“. Det er som et helt politisk program der her opstilles; man fornemmer tydeligt, at disse begivenheder ikke ligger fjærnere i tid, end at dommen over dem sætter de politiske lidenskaber i bevægelse. Og det er ikke blot i Sakses dom over den personlige modsætning mellem Harald og Knud at man sporer efterdønningerne af den gamle partistrid; også hans omtale

af Haralds love har aldeles det samme præg; man mærker tydeligt, at disse love ingenlunde blot hører historien til, men at de stadig er et politisk stridsæmne, som deler folket i to; derfor fælder han så skarp en dom over disse skadelige love, der måske nok kunde gavne friheden, men stred mod kirkens tarv, og som hans landsmænd ikke på nogen mulig måde vilde give slip på[1]. — Endnu tydeligere spores dette forhold ved Sakses omtale af Knuds eftermæle og dommen over hans kongegerning; han vender sig her[2]) udtrykkelig mod det parti, der vilde forringe Knuds fortjenester, og som derfor påstod, at hans helgendom kun skyldtes hans anger i dødsstunden[3], hvorimod han ved hele sin færd i levende live nærmest havde gjort sig fortjent til det endeligt han fik — en vantro og vildfarelse som endnu „posteri" (ɔ: Sakses egne samtidige) gør sig skyldige i. — I det hele udmærker Sakses skildring af Knud sig ved samme fasthed i kompositionen som hans fortælling om valgkampen på Isøre; først maler han os Knuds kongegerning og omsorg for kirkens tarv, derfra går han over til hans planer om Englandstog med påfølgende ledingsbrud og oprør, der ender med kongens drab. Utvivlsomt har han kendt de tidligere affattede kirkelige levnedstegninger af Knud, men han benytter dem yderst lidt og giver i alt væsentligt en frisk folkelig overlevering om hans liv og

[1]) Jfr. min afhandling om Haralds love i Hist. Tidsskr. 7. R. II, 191 ff.

[2]) s. 592 f.

[3]) Jfr. Roskildekrønikens ord om Knud: Hic quum populum qvadam nova lege et inaudita ad tributum quod nostrates Nefgiald vocant, coegit, a Jutia in Fiuniam fugatus, Othinshø in ecclesia sancti Albani martyris ante altare, magna confessione cordis, martyrizatus est . . .

virken uden særskilt eller ensidig kirkelig farve, men med stærk fremhæven af det store i hans kongegerning — kort sagt, en overlevering der er nøje knyttet til Valdemarstidens kongedømme og til dettes ledende mænd, og som overalt er gennemsyret af Absalons ånd.

Således skiller Sakses fremstilling af de første Svenssønners historie sig bestemt ud fra hans skildring af Sven Estridsøn selv: den er ikke sammenstykket af mange uensartede stumper, men helstøbt; den dvæler ikke ved kirken og dens mænd, men skildrer kongernes politik og rigsstyre (herunder selvfølgelig også deres forhold til kirken som sådan); den har ikke de skildrede tildragelser på afstand, men dømmer om kongerne og deres gerning fra et bestemt politisk standpunkt — et standpunkt der åbenbart falder nøje sammen med Absalons eget.

Der er dog et stykke i Knud den helliges historie, der ikke stemmer med den her givne karakteristik; det er det afsnit, der strækker sig fra ordene: „Interea Sveno" (s. 576) til „Rex vero" (øverst s. 582), og som atter falder i to dele. Her fortæller Sakse først en legende eller kirkelig jertegnshistorie om, hvorledes bisp Vilhelm af Roskilde efter sin død værnede om sin gravs fred og tog hævn over dem der brød den, og knytter dertil nogle optegnelser om biskop Sven Normands opførelse af Roskilde domkirke; dernæst går han over til at tale om Lavrentiuskirken i Lund, og giver en art udtog af Knuds store gavebrev af 1085 til denne kirke. Begge disse afsnit har et helt andet præg end den omgivende fortælling og overhovedet hele den sidste, af Absalon inspirerede del af værket: det første gengiver åbenbart en stedlig overlevering i Roskilde domkapitel,

der knytter sig til de ovenfor nævnte fortællinger om bisperne Vilhelm og Sven, og som kun har lokal betydning, men er uden interesse for rigets historie, og dette stykke er dobbelt påfaldende ved den noget lumre kirkelige legendeluft, der hersker her, og som Sakse ellers er så aldeles fri for, at han end ikke har et eneste jertegn at fortælle om de to folkehelgener af navnet Knud, men blot i al almindelighed taler om de mange undere, som himlen lod ske ved deres grave. Af begge disse grunde tør det anses for usandsynligt, at dette stykke skulde høre med til den oprindelige (af Absalon inspirerede) skildring af Svenssønnerne; og det samme gælder om det følgende afsnit om Lund domkirke: det er aldeles enestående i Sakses værk, at han her giver et vidtløftigt udtog af et brev, og det strider aldeles mod den ligegyldighed for skrevne kilder, som han ellers overalt lægger for dagen. Det er derfor rimeligst at opfatte hele dette tvedelte stykke som et indskud, der senere er føjet ind i hans skildring af Knud den hellige, og dette vil synes så meget mere sandsynligt, som den næstfølgende sætning („Rex vero quum in omnibus sancte se industrieque gessisset, præcipue religionis caritate [se] conspicuum præbuit, nec unquam remotos ab exactissimo ejus cultu oculos habuit“) passer dårligt til den umiddelbart forudgående slut-sætning af afsnittet om Lundekirken, og først kommer på sin rette plads, når den flyttes hen på s. 576 efter „nequibant“; her kommer den ganske naturligt til at udgøre det afsluttende led i Sakses samlede skildring af Knuds hele kirkelige livsværk, af de store forrettigheder han tilstod bisper og præster, og af hans mislykkede forsøg på at få tiende indført. Først således forstår man ret udtrykket „*Rex*

vero", nemlig som modsætning til *populares*, der vægrer sig ved at betale tiende[1]).

Disse undersøgelser af Sakses 11. bog har da ført os til det resultat, at så godt som alt hvad Sakse fortæller om Sven Estridsøn hører til de senest skrevne afsnit af værket, hvorimod vi i hans skildring af de to første Svenssønner (med ovennævnte undtagelse) helt igennem sporer Absalons myndige røst. Med andre ord: de indre ejendommeligheder, vi har fundet i Sakses eget værk, peger i selv samme retning som Sven Aggesøns ovenfor anførte ord, og tyder afgjort på at Sakse har begyndt sin Danmarkshistorie med kongevalget på Isøre efter Sven Estridsøns død.

Spørger man dernæst om årsagen til, at Absalon har ønsket at lade Sakse begynde netop der, da må vi erkende, at det næppe er muligt at give noget helt sikkert svar herpå. Dog har allerede A. D. Jørgensen[2]) påpeget det sandsynlige i, at Absalon nærmest har tænkt sig det nye værk som en art fortsættelse af Adam af Bremens; ti dennes danske efterretninger opfattedes i danske litterære kredse som hovedgrundlaget for skildringen af rigets ældre historie[3]). Dette forhold hænger nu åbenbart atter sammen med, at

[1]) Til de andre grunde, der taler for at udskille det ovennævnte stykke som et senere indskud, kan føjes den, at fortællingen om bisp Vilhelms grav vistnok forudsætter den forudgående skildring af, hvorledes bispen lod grave to grave: en til kongen og en til sig selv; men teksten er her fordærvet (s. 577, l. 5 f. o.), idet Vilhelms ånd ifølge Parisudgaven taler om, at han ikke vil skilles fra Knud konges lig. Dette *Canuti* må jo på en eller anden måde være fejlskrift eller fejltryk; Stephanius har rettet det til *carissimi*.

[2]) Bidrag til Nordens hist. i Middelalderen s. 226.

[3]) Jfr. A. D. Jørgensen, l. c. s. 207, 217; Jørgen Olrik i Hist. Tidsskr. 7. R. II, 201 f.

den samlede rigshistoriske overlevering ikke gik længere tilbage i tiden; selv halvhundrede år tidligere (c. 1140) var traditionen så spredt og svag, at den unavngivne krønikeskriver fra Roskilde væsentlig byggede på Adam af Bremen for den ældre tids vedkommende, og først med Svenssønnernes tid kunde begynde mere selvstændige optegnelser. Men tillige tør vi vist gå ud fra, at Absalon har næret en særlig interesse for rigsforsamlingen på Isøre, der jo stod som rigsenhedens symbol midt i al den indre splid, der nys havde søndret Danmark[1]). Med rette har også Anna Hude henledt opmærksomheden på, at Sven Aggesøns ord om Isøretinget står umiddelbart efter hans henvisning til Sakse som sin eftermand, og at hele sammenhængen synes at vise, at Sven på dette punkt er inspireret af Sakse. Meget tyder da på, at Absalon har opfattet kongevalget på Isøre ting efter Sven Estridsøns død som den tildragelse, der så at sige indvarslede Danmarks nyere politiske historie. Hvor meget rigtigt denne opfattelse indeholder, er det her ikke stedet at drøfte.

De følgende to bøgers — 12. og 13. bogs — tilblivelseshistorie frembyder ikke samme vanskeligheder som den ellevtes. Fortællingen skrider hurtigt frem og går jævnt over fra det ene æmne til det næste, og man har i det hele indtrykket af, at dette afsnits enkelte stykker er nedskrevne i samme rækkefølge som den de har i selve værket. Dog danner et enkelt stykke en undtagelse fra regelen. S. 599 læses: „Ved den samme tid (som bisp Sven Nordmand døde) gik Rikvald heden,

[1]) Jfr. Anna Hude, Danehoffet, s. 17 ff.

og Asser, en mand af anset vandel og høj byrd, sættes på Lunde bispestol"; denne efterretning er historisk rigtig, men må være senere indføjet i værket; den står nemlig aldeles uden sammenhæng med det øvrige, og strider bestemt mod den (fejlagtige) opfattelse, som Sakse ellers har af den lundske bisperække, og som går ud på, at Egin var bisp i Lund lige til Assers valg. S. 605 læser man nemlig: „Imidlertid døde Egin, og Asser, en mand af anselig jydsk æt, overtog bispestolen i Lund"; og at denne sætning er den oprindelige skønnes af dens plads i værket, idet den indleder det afsnit, hvori Sakse fortæller om Erik Egodes bestræbelser for oprettelsen af et ærkesæde i Lund[1]). Sakse synes da engang ved værkets gennemsyn at være bleven opmærksom på den fejl, at Rikvald helt manglede i bisperækken, og har derfor indføjet ham på dette sted, men overset, at han samtidig også burde have rettet teksten s. 580 og s. 605 for ikke at komme i modsigelse med sig selv.

At denne sætning er et senere indskud er således givet; men også hele det umiddelbart forudgående afsnit om Sven Nordmand er vistnok en senere tilføjelse: det vedkommer ikke rigets historie, men har samme præg af lokal Roskildeinteresse som de ovenfor omtalte stykker om bisperne Vilhelm og Sven, og det bryder den sammenhængende fortælling om Olaf og hungersnøden på hans tid; desuden er det hele stykke fra indholdets side kun en omskrivning af Roskildekrønikens efterretninger om bisp Sven, hvad der også kan tyde på, at

[1]) Også s. 580, hvor indholdet af Knud den helliges store gavebrev til Lund domkirke refereres, taler Sakse om Egin i steden for Rikvald, hvad der tyder på, at han ikke selv har set det originale dokument, men giver udtog deraf efter andres meddelelse.

det er senere indføjet, da Sakse ellers kun i yderst ringe omfang bygger på skriftlige kilder for dette tidsrums vedkommende [1]).

Af andre ejendommeligheder ved 12. bog skal kun anføres, at det på s. 603 stående stykke: „*Nec mansvetudinis spiritus . . . illos regia severitate insequeretur*“ ved en mærkelig ombytning er kommet på en gal plads; det hører åbenhart hjemme på s. 602 foran ordene: „*Verum hunc corporis* o. s. fr.“, og allerede Grundtvig har da også i sin oversættelse sat det på rette plads.

Iøvrigt bygger 12. bog med sin udmaling af Olaf Hungers og Erik Egodes kongetid på selv samme friske og folkelige, væsentlig fra Valdemarernes kongsgård stammende tradition som det foregående afsnit, hist og her ivævet med efterretninger, der tydelig ses at være øste af Hvideættens særskilte slægtoverlevering — et klart vidnesbyrd om, at det atter her er Absalon som i alt væsentligt er Sakses hjemmelsmand.

I 13. bog kan der næppe påvises noget stykke, der med grund kan antages at være senere indføjet; man står her overfor en helstøbt og velordnet fortælling med Knud hertug som forgrundsfigur, efterfulgt af en livlig og malende skildring af de indre stridigheder efter hans død, og alt tyder på, at Sakse her ligesom i 12. bog aldeles overvejende bygger på Absalons meddelelser, der — som ovenfor nævnt — dels hviler på Hvide-

[1]) Kun Knud hertugs helgenlevned danner til en vis grad en undtagelse herfra, idet adskillige træk i Sakses fortælling om Erik Egodes udenlandsfærd åbenbart stammer fra dette skrift; men behandlingen af stoffet er dog så fri, at man næppe tør tænke sig noget direkte lån, men snarere, at visse hovedtræk i helgenlevnedet gennem Absalon som mellemmand er gåede over i Sakses fremstilling.

ættens tradition, dels på den i kongens gård vedligeholdte rigshistoriske overlevering. Hist og her røber dog Sakses fremstilling ret nøje slægtskab med Knud hertugs levned (dette gælder især Knuds forsvarstale overfor Nils samt skildringen af sammensværgelsen imod ham og af hans drab); dog bygger han, som ovenfor nævnt, næppe direkte på helgenlevnedet, men kender det snarere gennem Absalons fortælling.

Med udgangen af 13. bog (Nils's drab) var Sakse nået så langt ned i tiden, som hans foreløbige plan strakte sig, hvis man da vil forstå Sven Aggesøns ord bogstaveligt; men intet tyder på, at han har gjort noget større ophold her; fortællingen glider ligesom af sig selv videre, og Nils' drab var jo da også kun en mærkepæl i borgerkrigenes historie, men satte intet afgørende skel. Ganske vist antager Pal.-Müller begyndelsen af 14. bog (Erik Emunes, Erik Lams og de følgende tronstridigheders historie) for skrevet inden 11.—13. bog; men dette er højst usandsynligt, da Erik Emunes historie i 14. bog er en direkte fortsættelse af skildringen af hans strid med Nils i 13. bog og på flere punkter ligefrem forudsætter denne; alene begyndelsen er tilstrækkelig talende: *Interea Ericus . . . . nuncium de regis oppressione suscepit*; og Sakses skildring af de norske forhold s. 659—60 forudsætter aldeles øjensynligt, hvad han i 13. bog (s. 652) har optegnet om Harald Gille og Magnus den blinde. I alle måder gør således det ovennævnte afsnit indtryk af at være skrevet som fortsættelse af det foregående, og ikke som selvstændig indledning til Valdemarstiden.

Absalon er altså vedblevet at fortælle, og Sakse at skrive; mellem 13. og begyndelsen af 14. bog findes ikke ringeste væsensforskel i stil og i åndspræg; kun

bliver fortællingen stadig fyldigere, jo nærmere den kommer Absalons egen samtid; men tillige er den særdeles vel ordnet og fast bygget, og den røde tråd er stadig rigets vekslende skæbne: ej blot forholdet til de ydre naboer, men også kongernes styresæt og deres forhold til deres undersåtter. Derimod berøres kirkens skæbne kun for så vidt som den griber ind i rigets almindelige historie; for rent kirkelige sager viser Sakse en ret forbavsende mangel på interesse, som vistnok til dels beror på hans ejendommelige åndsretning, men dog tillige må hænge sammen med, at Absalon ikke har fundet anledning til at meddele ham synderligt om disse æmner. Ligesom i det foregående fletter Hvideættens (Skjalmsønnernes) historiske overlevering sig overalt ind i fremstillingen, men dennes kærne er dog her som hist en fra Valdemar den store og hans nærmeste mænd stammende rigshistorisk tradition; alle de indre kampe er afgjort sete med Valdemars øjne, og skildringen af hans tvende medkonger er derfor noget ensidigt farvet; også Sakses meget kølige omtale af Eskil stammer måske mindre fra Absalons personlige dom end fra den uvilje, hvormed Valdemar og hans nærmeste betragtede ham[1]).

Med Valdemars enekongedømme begynder et nyt afsnit af Sakses historie; men underligt nok synes Sakse selv ikke at sætte mindste skel her: han fortsætter ufor-

---

[1]) Dette Sakses noget partiske blik falder særlig i øjnene, når man sammenligner det med et andet, ej mindre slægtbundet, syn på Danmarks historie, nemlig bisp Valdemars hos Radulfus Niger gengivne opfattelse af de politiske forhold i samme tidsrum. Jfr. Hist. Tidsskr. 7. R. II, 200 ff.

styrret den 14. bog, der således også kommer til at omfatte det meste af Valdemar I's kongetid og dermed svulmer op til et urimeligt omfang i forhold til de øvrige. Rimeligvis har Absalon nu været så godt i gang med at fortælle, og han selv med at nedskrive, at de helt har glemt at sætte skel nogetsteds. Men i hvert fald har hele dette afsnit, som Pal.-Müller med rette kalder „Absalonspartiet“, et noget andet præg end det foregående. Det har ikke den samme rolige komposition og ligelige fortællemåde som Sakses skildring af tronstridighederne, ej heller dvæler det så udelukkende ved kongens og rigets sager; det må nærmest kaldes en noget løst sammenføjet række af ypperlige enkeltskildringer, der aldeles overvejende handler om Absalons egen virksomhed som kriger og statsmand, først og fremmest i kampen mod Venderne. I et ellers ukendt omfang udmaler han mange i og for sig ubetydelige træk af ildfuld manddom eller overlegen rådsnarhed, fornemmelig af Absalon selv, men dog også af andre deltagere i Vendertogene; rigets samlede historie træder mere i baggrunden; og medens han i de foregående afsnit om tronstridighederne i det hele må siges at fortælle tildragelserne i upåklagelig tidsfølge[1]), tillader han sig her i denne henseende så mærkelige friheder, at forskerne aldeles ikke har kunnet enes om den rette tidsregning i Valdemar I's historie. Iagttagelsen af disse ejendommeligheder har ledet Pal.-Müller til den antagelse, at Absalonspartiet er værkets egentlige kærne og er blevet til

[1]) Det er en stor overdrivelse af Pal.-Müller at sige, at der foran Absalonspartiet ingen kronologi findes i Sakses værk; ti lige fra hertug Knuds mord 1131 er tildragelsernes tidsfølge ret nøje overholdt.

stykkevis, for en stor del på grundlag af Sakses egne oplevelser i Absalons følge på tog mod Venderne, og de enkelte afsnit antages således nedskrevne omtrent samtidig med de skildrede begivenheder. Denne hypotese om Sakse som øjenvidne til de fleste af de skildrede Vendertog hænger nu uden tvivl nøje sammen med Pal.-Müllers opfattelse af Sakses alder og levetid, der, som ovenfor påvist, vanskelig lader sig fastholde; men det var jo muligt, at den så at sige påtrængte sig ved læsningen af værket med en sådan styrke, at man måtte se at forlige den med, hvad der ellers kan skønnes om Sakses leveår. Og selv om den del af hypotesen, der angår de enkelte beretningers samtidighed med de skildrede tildragelser, måtte forkastes, kunde det til nød tænkes, at dens egentlige kærne havde sin rigtighed, og at Sakse virkelig havde nedskrevet i al fald store dele af Absalonspartiet, inden han gav sig i lag med det øvrige værk. Hele Pal.-Müllers hypotese må da underkastes en samlet prøvelse, og vægten af de grunde, hvorpå den hviler, må nøje undersøges.

Pal.-Müller har aldeles ret i, at Absalonspartiet „for en stor del består af højst livlige enkeltskildringer, der vel i teksten er stilistisk sammenarbejdede, men i den indre sammenhæng temmelig løst forbundne“, og at „mange af dem er uforholdsmæssig udførte indtil de mindste enkeltheder, uden at bidrage videre til hele begivenhedsrækkens fremgang“. Men når han heraf slutter, at „disse skildringer ikke alene hidrører fra et øjenvidne til de skildrede begivenheder, men synes endog at måtte være nedskrevne under det endnu friske indtryk af de mærkelige eller rystende scener“, skyder han åbenbart over målet og drager en noget forhastet slutning. At

en fortælling vrimler af livlige og malende enkeltskildringer er langtfra tilstrækkeligt til at godtgøre, at selve fortælleren har været øjenvidne; det kan lige så godt forklares ved, at hans hjemmelsmand enten selv har deltaget i vedkommende hændelse eller endog blot har hørt andre øjenvidner skildre ham den, især når både fortælleren selv og hans hjemmelsmand — som i dette tilfælde — har været gode „sagamænd", der har forstået den kunst at skildre en tildragelse med levende farver[1]). Og ganske vist har Pal.-Müller ret i at væsentligt og uvæsentligt ofte er sammenblandet i disse Sakses skildringer; men heller ikke dette tyder afgjort på, at de er nedskrevne af et øjenvidne umiddelbart efter selve oplevelsen; det kan lige så godt forklares ved, at det netop var Absalons egne personlige minder, som Sakse gengav i dette afsnit af sit værk; thi når Absalon som ældre mand skuede tilbage på sit livs løb, måtte ifølge sagens natur mangehånde minder dukke op i hans sjæl, og det har sikkert ingenlunde altid været de — objektivt set — væsentligste tildragelser, som han er kommet i tanker om, men han har navnlig husket, hvad der af en eller anden grund har gjort særligt indtryk på ham, og det er derfor overmåde rimeligt, at han har fortalt Sakse stort og småt i flæng. Denne antagelse må vist også af den grund kaldes den sandsynligste, at vi gennem den får en fyldestgørende forklaring af det forhold, som

[1]) En lignende forhastet slutning drager Ludvig Daae, når han (Norsk Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 129 ff.) af Sakses ypperlige og malende skildring af Valdemars to Norgestog og da ganske særlig det sidste (1168) vil udlede, at Sakse personlig har deltaget i disse; Daae overfører her — ligesom Pal.-Müller — uden videre den slutning, der kan drages om fortællingens hjemmelsmand, på forfatteren selv.

stundom har været lagt Sakse til last: at han nemlig overalt med forkærlighed dvæler ved de træk, der er særlig egnede til at sætte Absalons færd i et glimrende lys; både i denne og i førnævnte henseende deler Absalon skæbne med de allerfleste memoire-forfattere, og det er kun menneskeligt, at han som gammel mand særlig mindes de optrin, hvori han selv har udmærket sig, og i det hele dvæler så længe ved denne eller hin oplevelse, at han så at sige glemmer helheden derover — den han i det foregående afsnit, hvor hans egne minder endnu ikke spiller ind med, langt bedre har forstået at have for øje.

Det vil således ses, at Pal.-Müllers antagelse ingenlunde er nødvendig for at forklare Absalonspartiets ejendommeligheder, idet årsagen til disse mindst lige så godt kan søges i den omstændighed, at det overalt er Absalons minder om egne personlige oplevelser, som Sakse her gengiver[1]). Også de ejendommelige kronologiske vanskeligheder i Absalonspartiet finder deres rimeligste forklaring herved: den ældre mand kan bevare mindet om det enkelte optrin med stor klarhed og kraft, men når det gælder at udrede tildragelsernes sammenhæng og trådenes mangfoldige slyng, kan hukommelsen let svigte, og i hvert fald dukker de enkelte træk ikke altid op i den rette indbyrdes orden. Der er derfor intet

[1]) Det er selvfølgelig ikke Pal.-Müllers mening, at Absalonspartiet ikke indeholder stykker, der skyldes Absalons meddelelser; tværtimod påpeger han selv en række fortællinger, der nødvendigvis må hvile på sådanne; men Pal.-Müller skylder rigtignok beviset for, at disse stykker (som han opregner s. 341) i nogen som helst henseende er væsensforskellige fra de stykker, som han regner for øjenvidneskildringer af Sakse selv (opregnede s. 338).

særlig mærkeligt i, at rækkefølgen af de enkelte tildragelser i kongens strid med Eskil er noget forvansket, eller i at Sakse fortæller om Valdemars første Norgestog, der vistnok fandt sted 1165, umiddelbart efter skildringen af Valdemars Tysklandsrejse (efteråret 1162); selv om toget først senere fandt sted, har de norske sendemænd, der opfordrede Valdemar til at gribe ind i deres fædrelands skæbne, uden tvivl henvendt sig til ham allerede 1163, og Absalon har da rimeligvis fortalt alt det herhen hørende under ét, mens han havde denne tråd fat, uden at tænke på, at han derved stødte an mod tidsregningen. Derimod kan man vanskeligere forklare de nævnte tidsregningsvanskeligheder ved at Sakse ved en senere sammenarbejdelse er kommen til at anbringe enkelte stykker på en urigtig plads; ti fraregnet et par enkelte undtagelser er det vistnok særdeles vanskeligt at finde større stykker i Absalonspartiet, som af stilistiske grunde kan skønnes at være puttede ind i en gal sammenhæng; se herom længere fremme.

Hvad der her er fremført om Pal.-Müllers hypotese i almindelighed, vil bedst kunne anskueliggøres ved et eksempel, og det vil da være rimeligt at vælge det samme, som Pal.-Müller selv bruger til at illustrere sin antagelses rigtighed med, nemlig fortællingen om det norske skib og Absalons drøm[1]), der i oversættelse lyder således:

„I fordums tid havde den norske konge af sær yndest for Valdemar skænket ham et mærkelig kunstfærdigt skib i vennegave. Det bød han nu Absalon bemande med sømænd fra Roskilde, og så styre til Danernes flådestævne. Men i Isøre gab blev denne meget

[1]) Sakse ed. Müller s. 757.

mod sin vilje i lang tid holdt op af modvind; og det var det værste der kunde vederfares ham, at mens de andre drog i leding, kom han selv, som det lod, til sidst tjeneste, han der ellers altid var sejlklar og slagfærdig før alle andre. Som han nu engang, skamfuld og mod i hu, lå og sov i løftingen, havde han en drøm, der tydede på, at nu blev det magsvejr. Det tyktes ham nemlig, at der kom en mand og kaldte på ham; han steg så i land, og gik en tid op og ned med bisp Toke af Børglum; og denne bød Absalon mærke sig nøje og drages vel til minde, hvad han nu fik at høre. Derpå istemte Toke første, anden og tredje gang de vers, som det er sæd at messe om Julenat, og bad ham lytte vel til sangen. Da Absalon vågnede, stod det syn ham endnu så lyslevende for øje, at han troede det var virkeligt, og ej kunde fatte at det kun var en drøm; og ved at tænke over hvordan han i søvne havde fået løfte på at fare nu til morgen[1]), følte han sig så vis på, at børen blev blid, at han gik i en båd, uagtet stormen varede usvækket, og bød Astrad styresmand på kongeskibet sætte masten op i en hast. Selv skyndte han sig at få sin davre, og endnu mens han sad ved bordet, trådte Astrad ind, meldte at stormen faldt af, og spurgte hvad han havde at gøre. Fluks bød Absalon ham rejse mast og stævne ud af Isøre gab, og når han vel var ude, styre udenom øen ad den kant børen blæste. Som sagt så gjort. Mandskabet på de ledingsskibe, der var tyede ind i samme gab, glædede sig nu over at de med ét fik magsvejr, og satte alle sejl til; men udfaldet svarede ej til iveren: de blev gækkede af vinden, der idelig

[1]) I Julemessen gentages nemlig ordene *hodie* og *crastina die* en række gange, knyttede til forskellige forjættelser.

sprang om, så de sejlede snart i Øst, snart i Vest, og kunde for de skiftende vindstød ej sætte deres kås efter ønske. Man skulde næsten tro, at Vorherre havde sin hånd med i spillet, for at Absalon ej skulde sejle ene eller gælde for større sinke end andre — noget der især trådte tydeligt frem i det øjeblik han nåede dem; ti i det samme han kom til, splittedes alle de drivende skyer; der blæste en rolig vind over havet, og det faldt ind med så god og stadig bør, at skibene, der hidtil havde svajet for alle vinde og ej kunnet holde kås, strøg afsted i flyvende fart. Således lagde selv vind og vove bånd på sig til ære for Absalon, mens de ej havde villet føje sig for de andre".

Pal.-Müller siger herom: „Denne lille fortælling står uden betydning for de påfølgende begivenheder; der skønnes ikke at have været nogensomhelst grund for Saxo til at opdigte den, eller til at udmale den, — overhovedet ingen anden grund til at medoptage den, end at den har tildraget sig således og er forekommet forfatteren så mærkelig, at han straks har fastholdt den". Det er unægtelig påfaldende, at Pal.-Müller så fuldstændig har overset det ret stærke element af selvfølelse hos den store biskop, som denne fortælling indeholder; den egentlige grund til at denne fortælling er kommen med må åbenbart ikke søges i, at den er forekommen Sakse mærkelig, men i at Absalon har følt en vis tilfredsstillelse ved at mindes netop denne lille episode, hvor han var så nær ved at komme bagefter, men dog lykkelig og vel undgik den skam at komme for sent i leding; hele fortællingen bærer aldeles tydeligt præg af at høre til de afsnit af Sakses værk, hvor Absalons egne ord så at sige gennemsyrer skildringen, ja man kan ligefrem høre Absalons udsagn klinge igennem Sakses fremstilling og

give den dens fynd og farve („det var dog altfor ærgerligt, om jeg skulde se de andre drage i leding og selv komme til sidst tjeneste — jeg der ellers altid var færdig og sejlklar før alle andre“).

Dette eksempel må således kaldes særlig uheldigt valgt af Paludan-Müller; men selv de andre og for en stor del bedre valgte eksempler, som Rosenberg opregner til støtte for Pal.-Müllers antagelse (Nordboernes Aandsliv II, 326 f.), beviser intet om Sakses selvsyn af de skildrede tildragelser; alle de fremhævede træk må ganske vist skyldes et øjenvidne, men man kan ikke i en eneste fortælling finde en enkelthed, der tydelig melder sig som Sakses personlige oplevelse. Selvfølgelig er f. eks. de udførlige og nøjagtige skildringer af de hedenske helligdomme på Rygen et øjenvidnes værk; men når Rosenberg f. eks. i anledning af skildringen af Rygevits støtte, der var „så høj, at Absalon, når han trådte ham på tæerne, knap kunde nå ham op til hagen med den lille håndøkse, han gerne bar hos sig“, udbryder: Hvo føler ikke, at fortælleren har set Absalon tage dette mål af billedstøtten? — da kunde man med ligeså stor eller større ret formulere spørgsmålet således: Hvo føler ikke, at Sakse så at sige ordret gengiver Absalons mundtlige fortælling til ham („han var så høj, at når jeg trådte ham på tæerne, kunde jeg lige nå ham op til hagen med min håndøkse“)?

Overhovedet er så godt som i alle fortællingerne Absalons forgrundsstilling af den art, at den snarest må skyldes den omstændighed, at Sakse nedskriver Absalons personlige minder; hvis Sakse havde optegnet, hvad han kendte af selvsyn, vilde fortællingerne næppe have fået deres nuværende ejendommelige form, der er så over-

vældende stærkt præget af Absalons personlighed, således at man i store dele af værket ligefrem kan høre Absalons udsagn klinge igennem det skrevne ord. Først ved skildringen af de stormende optrin i Lunds domkirke ved Absalons valg til ærkebisp får man en vis fornemmelse af, at der foruden Absalons personlige minder måske også findes et element af selvoplevelse[1]).

Der er endnu en kendsgerning, som Pal.-Müller beråber sig på til støtte for sin antagelse, nemlig den fjortende bogs urimelig store omfang i forhold til de andre bøger: den omfatter omtrent en fjerdedel af hele værket, og når lige fra Nils' drab (1134) til Absalons valg til ærkebisp (1178). Pal.-Müller har uden tvivl ret i at gå ud fra, at værkets inddeling i bøger stammer fra Sakse selv[2]); men heraf følger dog ikke med nødvendighed, at Absalonspartiet har foreligget fuldt færdigt, inden det øvrige værk blev påbegyndt; årsagen til at denne bog er bleven så lang, kan ligge mange andre steder; bl. a. kan den søges i, at Sakse, efterhånden som han kom nærmere ned imod sin egen samtid, er bleven så overvældet af stoffets stadig voksende rigdom og fylde, at han en tid lang helt har glemt den inddeling i bøger, han rimeligvis selv havde påbegyndt, og først er kommen i tanker om at sætte skel, da han var nået til så vigtigt et hvilepunkt som Absalons valg til ærkebisp. Mod Pal.-Müllers antagelse taler også den jævne overgang mellem 13. og 14. bog, der synes at vise, at begyndelsen af 14. bog er skrevet i umiddelbar tilslutning til det sidste afsnit af 13.[3]).

---

[1]) Jfr. hermed A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens Hist. s. 27: Sakses egne minder synes at begynde ved 1176.

[2]) Se ovenfor s 223.

[3]) Jfr. ovenfor s. 242.

Således lader der sig næppe påvise tvingende indre grunde for Pal.-Müllers antagelse. Den med tildragelserne samtidige nedskrivning af Absalonspartiets enkelte stykker strider, som ovenfor omtalt, mod den sandsynlige beregning af Absalons alder og levetid og må da forkastes. Efter Sven Aggesøns ord at dømme er det overhovedet usandsynligt, at Sakse skulde have nedskrevet Absalonspartiet, inden han tog fat på Svenssønnernes historie[1]). Pal.-Müllers hypotese lader sig næppe forene med den arbejdsplan, som vi efter Sven Aggesøns ord har grund til at tillægge Sakse[2]). Tilmed lader der sig i Absalonspartiet (og i de to sidste bøger) påvise enkelte steder, hvor teksten bestemt synes at forudsætte en i det foregående afsnit fortalt enkelthed, hvorved det ydermere gøres sandsynligt, at Sakse har skrevet om Svenssønnerne og tronstridighederne inden han tog fat på Absalons og Valdemars tidsalder. Således hedder det ved skildringen af Arkon (Müllers udg. s. 822): „På Nordsiden er der et kildevæld, som byboerne havde adgang til ad en befæstet sti. Den kilde var det Erik i sin tid afskar de indesluttede bymænd fra at bruge, til deres store skade; ti de led værre af tørst end af fjendens våben“. Her sigter Sakse aldeles åbenbart til sin

---

[1]) Jfr. ovenfor s. 222.

[2]) Mod Pal.-Müller taler også den af A. D. Jørgensen (Bidrag s. 225) påpegede omstændighed, at Sakse s. 772 skriver om det ærkesædet tilhørende gods, som Eskil måtte afstå til Valdemar: *Quod parum licite gestum postera regum usurpavit autoritas*; flertalsformen viser, at sætningen ikke kan være nedskreven i Valdemar I's levetid. — Det samme gælder iøvrigt om den sætning, hvormed Sakse s. 794 omtaler de norske bisper: *quorum ea tempestate ingens apud Norvagiam auctoritas erat*; den kan først være skrevet efter at Sverre havde knust bispernes magtstilling.

egen tidligere skildring af Erik Emunes tog til Rygen (s. 661), hvor han vel ikke udtrykkelig omtaler kilden, men i stærke ord omtaler byboernes tørst under belejringen; det hedder nemlig her om deres overgivelse: „Det første Erik nu foretog med dem, var højtidelig at give dem dåben; og de ilede også ud i dammen, dog mere af trang til at stille deres tørst end til at tage ved troen: den hellige handling var dem blot et påskud til at kvæge deres legemer, der under belejringen var blevne matte og mødige“. Endvidere er det tydeligt, at Sakse i den korte oversigt over de norske forholds udvikling, hvormed han indleder sin fortælling om Valdemars første Norgestog, forudsætter Magnus den blindes tidligere ulykkelige skæbne kendt, og derfor blot fortæller, at Sigurd Slembe tog Magnus ud af det kloster, hvor han sad gemt. Der kan da næppe være tvivl om, at Sakse her sigter til sin egen tidligere skildring af Magnus's lemlæstelse, der er indflettet i hans beretning om Erik Emunes kongetid. Endelig kan det nævnes, at s. 869 synes fortællingen om Thorberns landflygtighed efter slaget på Grade hede forudsat kendt af læseren[1]).

---

[1]) Derimod kan man næppe tillægge det afgørende betydning, at Valdemar efter det skånske oprør 1181 begrunder sin opfordring til Absalon om at give afkald på tiende med de ord, „at han skulde tage sig i agt for, at det ikke kom til at gå ham selv som det i sin tid gik hellig Knud af Odense, da han søgte at indføre tiende“; ti disse ord behøver ikke at opfattes som hentydende til Sakses egen fortælling om Knuds drab. Det samme gælder om den hentydning til ledingsbruddet i anledning af Knuds Englandstog, som den unge Knud Valdemarsøns rådgivere fremsætter for at tilskynde ham til at give hæren hjemlov 1182 (s. 955).

Det er allerede ovenfor berørt, at Absalonspartiet frembyder ejendommelige vanskeligheder med hensyn til tidsregningen. Disse kan vel for en del skyldes de tilfældige og uberegnelige fejl, der let kan have indsneget sig i Absalons som i alle ældre mænds erindring om personlige oplevelser[1]); men tillige er det uomtvisteligt, at Sakse i særlig ringe grad har gennemarbejdet dette afsnit af sit værk i stilistisk henseende (netop derfor kan man mange steder så tydeligt høre Absalons røst klinge igennem Sakses ord). Derfor kan man træffe sådanne skødesløsheder som den, at Venderfyrsten Prislav ikke mindre end tre gange i træk forestilles for læseren[2]), medens omvendt andre personer indføres aldeles uden at være forestillede. Det vil da ikke synes underligt, at man kan påpege adskillige mangler og modsigelser i Sakses beretninger, samt også hist og her kan udskille nogle enkelte stykker som senere indskud i teksten, og at Sakse ikke altid synes at have været heldig i retning af at få disse sine senere tilføjelser anbragte på rette plads eller samstemte med den foreliggende skildring.

1) I afsnittet om Valdemars brudd med Eskil og

---

[1]) Jfr. ovenfor s. 246 f.

[2]) S. 753 kaldes han *olim e Sclavia profugus;* s. 759: *qui ad Danos et Christiani ritus amore et paganæ superstitionis odio patria pulsus transierat;* s. 760: *potentissimi Sclavorum principis Nucleti filius, quem quod Waldemari sororem in matrimonio haberet, Christianæque disciplinæ sacris initiatus esset, pater jampridem perinde ac insidias sibi nectantem conspecto suo submoverat. Huic siquidem tunc rex ob bonæ fidei experientiam, tum ob connubii affinitatem magnam nobilium insularum partem fruendam concesserat.* — Med slige uregelmæssigheder i minde kan man ikke (med Rosenberg s. 329) tillægge det nogen betydning, at Vedeman s. 746 på ny forestilles for læseren, skønt han måtte være kendt af læseren fra det foregående (s. 687).

udenlandsfærd er tidsfølgen helt forvirret. Der er dog intet af stykkerne, der med rimelighed kan opfattes som senere indskud; årsagen til fejlene må enten søges i Sakses mangel på ævne til at beherske stoffet eller snarere i, at Absalon først efterhånden er kommen i tanker om alle de enkelte led i den kæde af tildragelser, der førte til kongens brudd med Eskil[1]).

2) Om den kronologisk set for tidlige omtale af Valdemars første Norgestog se ovenfor s. 248.

3) I skildringen af Valdemars tog op ad Peene 1164 er tidsfølgen atter forvirret. Det mislykkede forsøg med Volgasts kolonisering må åbenbart have fundet sted på hjemvejen fra toget, ti straks efter indtagelsen havde Valdemar jo gjort Vedeman til høvedsmand i byen. Men dette fremgår ikke af Sakses tekst, idet det stykke, der handler om dette koloniseringsforsøg, er sat ind mellem to stykker, der begge handler om Valdemars tog videre op ad Peene, så man nærmest får det indtryk, at kongen to gange i løbet af sommeren har sejlet op ad Peene, hvad der dog er yderst usandsynligt. Heller ikke her kan man dog udskille noget enkelt stykke som senere tilføjelse, ej heller tør man antage at nogen ombytning har fundet sted; om den vilkårlige gruppering af tildragelserne på dette tog skyldes Sakse selv eller hans hjemmelsmand, er vanskeligt at afgøre.

---

[1]) Om tidsfølgen se H. Olrik, Konge og præstestand II. 55. De to stykker s. 772—73 (*Eodem tempore — recuperati*) og 774—75 (*Per idem tempus — concepit*) hører i tid hjemme inden kongens brudd med ærkebispen; men at Sakse ved en fejltagelse skulde have anbragt den på en urigtig plads er vistnok udelukket, ti sammenhængen i det foregående stykke kan ikke brydes, og der lader sig ikke påvise noget hul, hvor disse kronologisk set urigtigt anbragte stykker kunde puttes ind.

4) S. 828—29 har allerede Velschow udskilt stykket *Quibus dum artifices — credibilior prædictio extitit* som et senere indskud, og med fuld føje. Det bryder den sammenhængende fortælling om forberedelserne til indeslutningen af borgen, og strider ved hele sit indhold mod den omgivende skildring; det bærer et legendeagtigt præg, som ellers ligger Sakse (og da særlig Absalonspartiet) såre fjærnt, og det smager i modsætning til den øvrige skildring stærkt af skrevne kilder[1]). Man kan da vistnok gå ud fra, at Absalon ikke har fortalt Sakse denne historie om Valdemars spådom om, at Arkon skulde falde på St. Vitus's dag, men at det er en yngre, kirkelig farvet (og i historisk henseende aldeles værdiløs) legende, som Sakse her har fået fat på.

5) Af ganske lignende grunde må man også antage jærnbyrdshistorien fra Rygen på s. 845 (*Ibidem quoque nuper — sinceritatis conscientia ministravit*) for en senere tilføjelse. Allerede dette *quoque nuper* er jo nok til at betegne dette stykke som et indskud; og dets kirkelige legendariske tone stikker af mod den omgivende skildring; ganske vist omtales der lige i forvejen, at præsterne gjorde jærtegn blandt Rygboerne, men de specificeres efter Sakses skik ikke nøjere.

6) Det største indskud i teksten findes s. 866—77 og omfatter henved 12 sider; det er hele afsnittet om belejringen af Stettin samt Vendernes påfølgende overfald på de danske øer sent om høsten. Atter her er det Velschow der har udskilt dette stykke som ikke hørende hjemme i den sammenhæng, hvor det nu findes; de

[1]) Dog hentyder Sakse også ved omtalen af Erik Emunes tog til Rygen (s. 661) til misbrugen af St. Vitus's navn, men i ganske få ord.

omtalte begivenheder kan nemlig ikke have fundet sted 1170 eller 1171, hvor der aldeles ikke er plads til dem, men må have fundet sted 1176, som Velschow fyldestgørende har påvist (Notæ uberiores s. 344—48)[1]. Vi står da her overfor et løsrevet stykke, som Sakse ikke rigtig har vidst, hvor han skulde anbringe; og årsagen til at det er havnet her lader sig vistnok også udfinde; den må sikkert søges i slutordene s. 877: *Postera æstate apud Eydoram inter Henricum et regem communium negotiorum agitatio, contractis utriusque provinciæ principibus, habebatur;* dette møde har Sakse åbenbart fejlagtigt identificeret med kongens og hertugens forsoningsmøde 1171, som han i det følgende omtaler (s. 887: *Postera æstate* o. s. fr.). — En så grov kronologisk fejl kunde Absalon selv sikkert ikke have gjort sig skyldig i, og det er også af denne grund sandsynligt, at det er Sakse selv, der på egen hånd har anbragt dette stykke her. Der er vel en vis grund til at antage, at han vilde have spurgt Absalon til råds, hvis han havde haft adgang dertil, og derfor synes den helt urigtige anbringelse af dette stykke at tyde på, at Absalon ikke længere har været i live, da Sakse indføjede dette stykke.

Herved ledes vi ind på den af A. D. Jørgensen fremsatte tankegang (Bidrag s. 226—27), at Sakse oprindelig har afsluttet sit værk ved år 1170 og først har udarbejdet det følgende langt senere, efter Absalons død

[1]) Ikke blot historiske, men også stilistiske grunde taler aldeles bestemt for, at hele stykket er et indskud; til slutordene på s. 866: *Residuum anni otio tributum est* må nødvendigvis svare begyndelsen s. 878: *Vere reddito*; ordene: „Resten af året sad man hjemme i fred“ vilde være aldeles meningsløse, hvis der i samme år skulde være hændt alt det, der fortælles s. 866—77.

og efter det øvrige værks afslutning. Forsåvidt denne hypotese går ud på, at der i det følgende intet afsnit findes, der skyldes Absalons personlige meddelelser til Sakse, må den sikkert siges at skyde langt over målet; men der ligger en utvivlsomt rigtig iagttagelse til grund, når A. D. Jørgensen skriver: „Også selve Sakses skrift, som det nu foreligger, vidner om et afsnit på dette sted; ti den nærmest følgende del af det er påfaldende mangelfuld, hvad der sikkert lettest forklares af, at det er udarbejdet efter Absalons død, således at denne pålidelige kilde her svigtede forfatteren, medens hans egne minder ikke rakte så langt tilbage (disse synes derimod at begynde med 1176)“. Sakses mangelfulde overleveringer om årene 1172—75 (han nævner f. eks. end ikke den unge Kristoffers død!) synes virkelig lettest at kunne forklares ved den antagelse, at Absalon er død omtrent på det tidspunkt, da Sakse havde ført sin sammenhængende skildring ned til år 1170; for de følgende år har han da kun haft mere spredte optegnelser at gå ud fra (eller endog kun uskrevne erindringer om hvad Absalon havde meddelt ham), og han har derfor haft lidt ondt ved at gruppere disse småstykker rigtigt; først med begivenhederne 1176—77 (Magnus's sammensværgelse, Eskils afkald og Absalons valg) tager den fyldige sammenhængende fortælling fat på ny, hvad enten nu årsagen må søges i, at Sakses egne personlige minder begynder her, eller i, at han atter her havde fyldige mundtlige meddelelser fra Absalon at bygge på. Således har A. D. Jørgensen vistnok ret i at antage dette sidste afsnit af værket udarbejdet efter Absalons død; derimod skønnes der ikke at være nogen grund til at antage det skrevet længe efter det foregående og først efter at hele old-

historien var udarbejdet; langt snarere må man antage. at det allerede ved 14. bogs begyndelse har været Absalons og Sakses tanke at føre fortællingen ned til 1185. det samme år hvormed Sven Aggesøn havde endt sin Danmarkshistorie.

Det er almindelig antaget, at 11.—16. bog var fuldførte, før Sakse tog fat på 1.—10. Herom er Velschow og Pal.-Müller enige, og A. D. Jørgensen slutter sig også hertil, dog med den ovenfor nævnte undtagelse. Nemlig Pal.-Müller peger med rette på, at der i 1.—10. bog nu og da findes et fremblik til Sakses egen samtid, men intet tilsvarende tilbageblik i 11.—16. bog. Ikke des mindre må det kaldes tvivlsomt, om denne antagelse tør opretholdes i sit fulde omfang. Man kan nemlig ikke godt tænke sig, at Sakse først efter Absalons død skulde have påbegyndt oldhistorien; tværtimod taler alt for, at det er efter Absalons udtrykkelige ønske, at Sakse har taget også denne opgave på sig; ti Sakses ord i fortalen om, hvordan Absalon pånødte ham arbejdet. må åbenbart forstås om hele værket; og det er også af hensyn til Sakses alder og levetid usandsynligt, at den største del af værket (med alle versene) skulde være udarbejdet efter 1201. Men når dette er tilfældet, er der al grund til at antage, at Sakse allerede samtidig med udarbejdelsen af 14. bog — og måske allerede tidligere — har begyndt at gøre optegnelser til Danmarks oldhistorie. I så henseende kan man måske tillægge det en vis betydning, at man i oldhistoriens begyndelse genfinder flere udtryk fra 11.—13. bog; således svarer Sakses ord om Loder s. 23: *Sed nec tolerabiliorem regem quam*

militem egit, aldeles til hans ord om Nils i 13. bogs begyndelse (s. 617): *nec petulantiorem regem quam militem egit;* og de udtryk, som Sakse anvender om Skjolds ungdom (s. 23), stemmer ret nøje overens med hans skildring af Knud den helliges unge år og Englandstog (s. 565 f. og 582 f.)[1]).

Således må vi snarest antage, at Sakse i al fald en tid lang har arbejdet jævnsides på oldhistorien og på Absalonspartiet.

Tilblivelsesmåden af værkets første halvdel skal jeg iøvrigt her ikke komme nærmere ind på. Kun skal jeg henlede opmærksomheden på, at i al fald begyndelsen af værket synes nedskrevet i samme rækkefølge som fortællingerne nu har; der hentydes nemlig jævnlig til et eller andet tidligere fortalt træk. Således henvises der s. 67 i Frodes saga til Haddings krigslist s. 41; s. 85 i Rolvs saga til Frodes guldsæd i Bretland s. 75; s. 110 i Hoders saga til s. 82 i Rolvs saga (Hoder som Gevars fostersøn); og s. 180 i Fridlev den hvates saga hentydes til Haddings

---

[1]) Skjold: per summam tenerioris ætatis industriam cuncta paternæ contagionis vestigia ingeniti erroris devio præteribat. Igitur ut a paternis vitiis prudenter descivit, ita avitis virtutibus feliciter respondit, remotiorem pariter ac præstantiorem hæreditarii moris portionem amplexus .... Tantaque indolis ejus experimenta fuere ... Præcurrebat igitur Skioldus virium complementum animi maturitate, conflictusque gessit, quorum vix spectator ob teneritudinem esse poterat .... Siquidem impias leges abrogavit, salutares tulit .... Knud den hellige: magno cum indolis experimento ætatem animo præcucurrit .... rerum quarum ob infirmam adhuc ætatem vix spectator esse potuit, auctor haberi præsumpsit ..... Ut ergo .. aviti nominis gloriam æquaret, omnium, quæ paterna corrupisset inertia, refectionem suæ commendabat industriæ, parentemque perosus avum æmulatus est. — Harald Hen: impias se leges abrogaturum ... promittit.

krigslist med svalerne. — S. 361 hentydes til fortalens skildring af Runamo i Blekinge, hvad der snarest synes at vise, at den historisk-topografiske del af fortalen virkelig er skreven som indledning til værket (så at det kun er tilegnelserne til Valdemar Sejr og Anders Sunesøn, der er affattede senere); dog kunde man jo også nok med Pal.-Müller tænke sig, at hentydningen var indsat senere. ved værkets gennemarbejdelse.

Som en senere tilføjelse kan bestemt udskilles fortællingen om Starkad og guldsmeden s. 284—90, eftersom den påfølgende sætning s. 290: *Fuere autem Ingello sorores Helga et Asa* o. s. v. åbenbart knytter sig til omtalen af Ingilds familieforhold s. 284; med disse ord forestiller Sakse åbenbart Helga for læseren, hvad der slet ikke passer med at hun har været omtalt på hver eneste af de foregående 6 sider. — Også i den store Frodesaga er der, som Axel Olrik har påvist, adskillige senere indføjede afsnit.

Til Pal.-Müllers fortræffelige påvisning af at 9. og 10. bog er de svageste i værket, og at man her, om nogensteds, sporer nogen alderdomssvækkelse hos forfatteren, har jeg intet væsentligt at tilføje.

Ligeså lidt skal jeg komme ind på spørgsmålet om, hvilke kilder Sakse her har benyttet; jeg skal blot fremhæve, at Sakses behandling af den historiske tids dæmring i Danmark er i nøje overensstemmelse med hans oldhistorie: han lader de ældre skrevne kilder ligge så godt som uænsede og holder sig væsentlig til oldkyndige mænds frasagn, aldeles som Sven Aggesøn; selv hvor hans efterretninger tydelig skønnes at være byggede på Adam af Bremens værk, fremtræder de i så omdannet en skikkelse, at Sakse må have fået dem med en mundtlig

fortælling som mellemled. Som vi har set, følger han også samme princip i den del af værket, der væsentlig skyldes Absalons direkte meddelelse.

Den her fremsatte antagelse om tilblivelsesmåden af Sakses værk går da ud på følgende: Ved år 1185 har Sakse taget fat på at skrive Svenssønnernes historie, væsentlig efter Absalons meddelelser, og har arbejdet herpå i nogle år (sidste halvdel af 11. samt 12. og 13. bog). Da dette afsnit var lykkedes godt, har Absalon opfordret ham til at fortsætte og tillige udvide sin Danmarkshistorie til at omfatte oldtiden; og i 1190'erne finder vi da Sakse sysselsat med udarbejdelsen af 14. bog til o. 1170 samt af de første bøger af oldhistorien. Efter Absalons død er da de øvrige bøger af oldhistorien skrevne, samt 9., 10. og første halvdel af 11. bog (disse sidste sikkert til slut), og desuden må også slutningen af 14. bog samt 15. og 16. antages udarbejdede efter Absalons død. Henimod 1220 har hans værk været afsluttet, og han har forsynet det med de to tilegnelser til Valdemar Sejr og til Anders Sunesøn.

Det er dog et stort spørgsmål om han virkelig har afleveret det til disse; ti værket bærer, som der ovenfor er fremdraget mange prøver på, præg af at være så mangelfuldt gennemarbejdet, at man næppe kan tro, at en så fin stilist som han vilde have givet det fra sig i en sådan tilstand.

Smaastykker.

3.

Lidt Mere om Moldenhawers diplomatiske Mission til Spanien.

Af E. Gigas.

Siden min Afhandling om D. G. Moldenhawers Underhandlinger i Spanien 1786—87 („En theologisk Professors diplomatiske Mission“) blev trykt i dette Tidsskrift, er der uformodet fremkommet et Par Haandskriftskilder, som kaste Lys over enkelte Punkter af hans Sendelses Historie.

Det ene Dokument stammer fra det oftere omtalte, adsplittede Schimmelmannske Arkiv og er nylig kommet ind i det kgl. Bibliotheks Manuskriptsamling; tidligere var det i Forlagsboghandler O. B. Wroblewski's Autografsamling. Det er en af Moldenhawers Rapporter fra Madrid til E. Schimmelmann, dateret „Copenhagen[!] d. 9. Nov. 1786“, altsaa fra Sendelsens første Tid. Man vil erindre, at Udsigten til et godt Resultat af Underhandlingerne netop dengang syntes Moldenhawer lovende, og denne Skrivelse er da ogsaa fuld af Tillid til Fremtiden og optimistisk i sin Tone. Han understreger den Betydning, Grev Campomanes' Anbefalinger have haft for ham. Dem var det, han har at takke for, at han saae sig henvist til at forhandle „just med den Mand, hvem jeg allerede saa langt borte fra plejede at se hen til med Haab; han der er i Besiddelse af en virksom og vidt omfattende Aand, udstrakt Bekendtskab til alle Mænd hvis Ord har Vægt, og som fuldtud kender og udøver den Kunst at lede Andre efter sine Ønsker og Hensigter og at erstatte enhver Støtte, der falder fra, med ny Fordel; han som med største Villighed laaner nye Planer Øre og selv ivrer for at støtte dem i samme Grad, som hans

forskende Blik øjner Sandsynlighed for at finde den offentlige Virksomhed for patriotiske Formaal belønnet ved hemmelig Tilfredsstillelse af Egennytte. Deres Excellence vil vistnok i disse faa Træk ikke undlade at faa et Indtryk af Don Francisco Cabarrus' Karaktér". — Cabarrus var det da ogsaa, som efter adskillige mundtlige Forhandlinger anmodede ham om et skriftligt Indlæg til det filippinske Kompagnis Direktion: han skulde nok støtte det paa bedste Vis. Nu var Moldenhawer ifærd med at udarbejde det, tilligemed en Skildring af de danske Guinea-Forter, hvorom Talen var; i denne vilde han mere lægge Vægten paa hvad de kunde blive til end paa Beskrivelsen af deres nuværende Tilstand. Til Ækvivalentet havde han ikke gjort den fjerneste Hentydning, og naar man i mundtlige Samtaler havde villet vide noget derom, drejede han altid af saa forsigtigt som muligt. Naar Tiden dertil var moden, vilde han — lader det til — først tale i al Fortrolighed til Cabarrus om Krabben-Eiland. — Moldenhawer henstiller til sin Minister, om det hidtil Opnaaede kan berettige ham til at ansøge om Forlængelse af hans Permission. Han bemærker, at i videnskabelig Henseende er Rejsen af endnu større Betydning for ham end hans første, „og en Universitetslærer skal jo dog ikke blot undervise, men ogsaa skrive". Af følgende Ord synes det at fremgaa, at man ved Universitetet ikke var rigtig tilfreds med hans Fraværelse; ialtfald at han mente at have Grund til at tro dette. „Imidlertid frygter jeg for, at alle mine Forsikringer om den bedste Anvendelse af min Tid mindre ville formaa at retfærdiggøre min Fraværelse ud over den forlængede Termin, end en vis kollegial Elskværdigheds Antydninger at give den et Skin af Pligtforglemmelse[1]), naar jeg ikke skulde være saa heldig at kunne takke Deres Excellence

---

[1]) Man kunde jo her tænke paa en Universitetskollega, der var mindre velstemt mod Moldenhawer og sværtede ham paa højere Steder; men da Kirstein under 9. Dec. taler om „det Sted der angaar Dr." i et Privatbrev fra Professoren til ham selv, gælder den fjerne Hentydning her maaske ligeledes Dreyer — som Moldenhawers diplomatiske Kollega. Slg. Hist. Tidsskr. 8. R. I, S. 23.

for en uforglemmelig Velgerning, nemlig at skaffe den Overbærenhed tilveje, som jeg trænger til". I samme skruede Stil, der endda klinger mere søgt og indviklet paa Tysk, erklærer han højtidelig, at saasnart han har opfyldt sin Pligt med Hensyn til det ham betroede Hverv, vil intet være ham kærere end at ile tilbage til sine Embedspligter. Ogsaa hvad hans Udgifter under Spaniensopholdet angaar, haaber han at finde naadig Imødekommenhed hos Schimmelmann, ifald det skulde gaa galt med Underhandlingen. Forøvrigt beder han Schimmelmann om at meddele ham sine Ideer; selv spørger han Greven, om det ikke vil være næsten for højmodigt af Danmark at nøjes med et Afkald paa nogle spanske Fordringer til Gengæld for sine tre guineiske Forter. „Ifølge visse henkastede (entfernten) Ytringer turde Tilladelsen til aarlig at udføre (zur jährlichen Ausfuhr von) 1 Million Pjaster til Danmark ikke koste uovervindelige Vanskeligheder". Og overhovedet vilde maaske ogsaa andre gode Handelsforbindelser med det filippinske Kompagni kunne bringes istand.

Det ses af Schimmelmanns Svar (fra 9. Dec.), at han har drøftet disse Forslag, navnlig det om en vis stipuleret Udførsel, men at Tidsomstændighederne ikke synes ham ganske belejlige til deres Realisation[1]). —

I en Pakke, som indtil for kort siden har været i Udenrigsministeriets Arkiv, men nu er i Rigsarkivet, og som bærer Paaskriften „Negociation wegen Isle de Bique oder Krabben Eyland 1762. 1763. 1764. imgleichen eine Korrespondenz mit Rusland in 1781 und 1782 gedachte Inseln wie auch Las Schaffarinas betr.", findes flere Papirer vedrørende Sendelsens Historie, uagtet den anførte Paaskrift ikke siger dette[2]).

Først træffer man paa en Promemoria fra Schimmelmann til A. P. Bernstorf, af 23. Jan. 1787 (Tysk, med Kirsteins Haand). Den giver i korte Træk en Oversigt over Sagens Forløb til Dato, nævner udtrykkelig Professor Moldenhawer som den

---

[1]) Slg. Hist. Tidsskr,, anf. Sted.
[2]) Jeg har at takke Hr. Arkivsekretær Grove for venlig Meddelelse herom.

Mand, hvem den var betroet, dengang han ønskede at foretage en ny Rejse til det Land, hvis Forhold han kendte saa godt, og den bygger specielt paa hans Indberetning af 18. Dec. 1786, hvoraf et Resumé gives. Finansministeren beder nu sin Kollega Udenrigsministeren snarlig at udvirke den fornødne kongelige Resolution og Bemyndigelsen til Afstaaelse af Forterne (mod Spaniens Opgivelse af Kravet paa den vestindiske Ø), overensstemmende med det filippinske Kompagnis udtalte Ønske. Han berører Anlæget af Fæstningsværker paa Krabben-Eiland som det Punkt, der mest giver Anledning til Indvendinger fra spansk Side. „Professor Moldenhawer har rigtignok foretaget Rejsen til Spanien paa egen Bekostning; men paa Grund af hans forlængede Ophold har jeg dog maattet aabne ham en Kredit i Cadiz, hvisaarsag jeg har at ansøge allerunderdanigst om kongelig Approbation".

Skrivelsen er paategnet „Zur Vorstellung d. 2. Febr. 1787". I samme Læg finder man Bernstorfs Koncept til den Bemyndigelse, som udfærdigedes med Kongens Underskrift[1]), samt — ligeledes med Bernstorfs egen Haand — Udkastet til et fransk Brev til Schimmelmann, dateret 4. Febr. Man ser heraf, at Finansministerens Ytringer ligeoverfor Moldenhawer i Brevet til denne af 6. Febr. næsten Ord til andet hidrøre fra hans Kollega Udenrigsministeren. Det gælder baade om Schimmelmanns Udsagn angaaende de engelske Krav paa Øen, Bemærkningen: at England for Tiden tager i udpræget Grad Hensyn til Spanien — for muligvis at fjerne det fra Forbundet med Frankrig —, og om det hollandske Kompagnis Fordringer paa et Areal af Guineakysten; ogsaa hvad der i Brevet til Moldenhawer fremsættes om Skanser paa Krabben-Eiland, Fornyelse af Kartellet angaaende Udlevering af bortløbne Negere m. m. Men det maatte understreges, hedder det, at Overenskomsten vedrørende Negerudleveringen var permanent, gældende for bestandig. „Fordelen er ganske vist gensidig; men det er yderst nødvendigt for en ny Koloni, der ikke er i Besiddelse af nogen større Garnison [thi en saadan burde Danmark

---

[1]) Slg. Hist. Tidsskr., anf. Bd., S. 30.

selvfølgelig ikke lægge paa Øen]. Uden det vilde den slet ikke kunne bestaa". „Erhvervelsen af Øen Bique maa utvivlsomt anses som meget fordelagtig for Danmark", ytrer Bernstorf. Men det vilde være at ønske, at man lod Spanien tydelig forstaa, hvorledes en absolut Afstaaelse til Danmark af Rettighederne vilde medføre, at Spanien satte sin Ære og Værdighed i Pant og følgelig maatte bidrage Sit til at værne Efterfølgerens Ret, ligesom Danmark paa sin Side kunde love at støtte den ny Besidder af Guineaforterne mod hollandske og andre Overgreb. Bernstorf beder Schimmelmann instruere sin Udsending hvad dette Punkt angaar. Derefter læses Følgende, som jo ikke er uden Interesse: „Jeg ønsker ogsaa meget at faa at vide, naar Sagen er tilstrækkelig fremskreden til, at jeg kan tillade mig at orientere Kongens Minister i Madrid desangaaende. Man bør ganske vist ikke inddrage Nogen i en Underhandling. hvis gode Udfald maaske vil afhænge af den Form, man har givet den; men da Erhvervelsen af Øen Bique altid har været et Punkt i det danske Gesandtskabs Instrux, vil det være Hr. v. Dreyer en meget følelig Sorg, at han ikke har haft Del deri, og det er min Pligt at mildne denne saa meget som muligt for ham". Bernstorf slutter med forbindtlig at udtale sin Glæde over, at en for Danmark saa vigtig Sag er i saa gode Hænder som Schimmelmanns. —

De øvrige, vedlagte Aktstykker angaa Moldenhawers Sammenstød med Dreyer, nemlig Professorens tyske Skrivelse til Schimmelmann af 26. Marts 1787 og som Bilag: 1) Moldenhawers Brev til Dreyer af 24. Marts (Tysk, egenh. Kopi). 2) Dreyers til Moldenhawer 25. Marts (Fransk, Orig.), 3) Moldenhawers til Dreyer 26. Marts (Tysk, egenh. Kopi), 4) Dreyers andet Brev til Moldenhawer (Fransk, Orig.), 5) Efterskrift fra Moldenhawer til Schimmelmann, 26. Marts (Tysk). Altsaa det Hele er blevet sendt til Udenrigsministeriet.

Sammenholder man den udførlige Originalskrivelse af 26de med det løse, ufuldstændige og vanskelig læselige Udkast, som ligger blandt de Moldenhawerske Papirer i det Kgl. Bibliothek[1],

[1]) Slg. Hist. Tidsskr., anf. Bd., S. 35 ff.

faar man adskillige Enkeltheder opklarede. Om Turen ud til Pardo hedder det, at Dreyers „Raad“ blev „undervejs gentaget for hyppig med alle de af mig selv angivne Bestemmelser, til at Hr. Konferensraadens hemmelige Bekymringer kunde undgaa min Opmærksomhed. Desto mere levende blev mine Forsikringer om, at jeg stadig erindrede de Grænser, som vare foreskrevne mig, og den Fare der truede, ifald de overskredes“. Ved Audiensen hos Floridablanca sagde denne udtrykkelig til Moldenhawer: „De kan være aldeles sikker paa, at jeg skal meddele Dem skriftlig den Dag og Time, da jeg haaber at kunne underholde mig roligere med Dem“. Hvad det var for en Uforsigtighed, der nævnes i Moldenhawers Brevudkast, faar man tydelig Besked om i Renskriften. „I min først opblussende Glæde begik jeg den Uforsigtighed, ikke at iagttage nogen Tilbageholdenhed, da jeg meddelte Hr. Konferensraad v. Dreyer, hvem jeg mødte faa Skridt fra Palæet, disse Ytringer. De syntes i Begyndelsen at møde glad Deltagelse; men hans Indesluttethed og Tavshed paa Tilbagevejen gjorde mig betænkelig; der rørte sig dunkle Anelser hos mig, og deres Opfyldelse blev skrækkelig“. Næste Aften tilbragte Moldenhawer hos Campomanes, der ogsaa erklærede det for nødvendigt, at han udsatte sin Afrejse i nogle Uger, og atter lovede at støtte hans Underhandling paa det Kraftigste. „Hvad der ikke gaar idag, vil nok gaa let og sikkert imorgen“, sagde den spanske Statsmand flere Gange, med Eftertryk. — Beskrivelsen af Samtalen med Dreyer stemmer omtrent ganske med den i Kladden. Paa Professorens Spørgsmaal om, naar han kunde vente at faa Audiens hos Floridablanca, svarede Gesandten blot, at han kunde stole paa at faa en venlig og god Behandling. Hvis Dreyers sidste Udtalelser til Moldenhawer virkelig ere nøjagtig refererede i Skrivelsen og ikke altfor „serverede“, synes Gesandten unægtelig at have været vel grov imod ham. Moldenhawer var allerede ved at gaa, da han raabte til ham: „Slaver maa De handle med saa meget De kan og gider; De maa ogsaa gerne tuske Forterne bort mod et eller andet passende Ækvivalent i den vide Verden; kun Krabben-Eiland kan og maa De ikke sige et Muk om“.

Samme Dag (den 24de) var det, han tilskrev Dreyer. Brevet indeholder en ny, saare høflig formuleret Bøn om en skriftlig Erklæring: han beder meget om Forladelse for sit ubesindige „uskyldige" Spørgsmaal under deres Samtale, men „gesamletes Nachdenken", der hos ham maa erstatte Manglen af indsamlede Kundskaber, har nu afgjort bevæget ham til at fornye Anmodningen. Herpaa svarede Dreyer næste Dag afslaaende[1]). Moldenhawers Svar blev først skrevet den 26de, paa Grund af „Upasselighed"; det er ret højstemt, med O'er og Ak'er. Han takker Dreyer for den venlige Form i hans Skrivelse; men dens Indhold har rigtignok gjort hans Stilling endnu mere usikker, og hans Fremtidsudsigter endnu mørkere. En kongelig Befaling vilde det være ham en behagelig og kær Pligt at adlyde; men det „Raad", Gesandten giver ham, har han efter Sædvane prøvet ligesom andre Raad og er kommen til den Overbevisning, at eftersom Dreyer hyller Grundene til det i „ehrwürdiges Dunkel", er det ham umuligt at bringe dem i Overensstemmelse med „de klare Bogstaver" i hans egen Instrux. „O! det er en Ulykke at være forladt af Venner og Raadgivere, at være i Landflygtighed, nogle Hundrede Mile fra dem; jeg forsikrer Dem, denne Ulykke har jeg første Gang følt siden igaar, men da ogsaa saa trykkende som den kan være". Han skylder Sandheden at erklære, at ligesaa lidt som Dreyer havde faaet Ordre til at tage sig af Moldenhawers Anliggende, ligesaa lidt havde han selv faaet Befaling til at søge Hjælp hos den danske Gesandt. Det var Dreyers „patriotiske Tjenstiver", der kom hans Ønsker imøde, og han besvarede, saa godt han kunde, hans „med Varme og Inderlighed" udtrykte, skriftlige Tilbud med lejlighedsvis at røbe ham Enkeltheder af Underhandlingens Gang og særlig ved at iagttage al mulig Delikatesse. At han ikke i større Omfang havde henvendt sig til den danske Gesandt kom af, at han selv havde fri Adgang til de fortræffeligste og sikreste Kilder. Han beder Dreyer tilgive ham det frimodige Sprog, han fører — „efter Deres saa ofte gentagne Forsikringer maa jeg jo ære

[1]) Hist. Tidsskr., anf. Bd., S. 39 f.

Frimodighed som et fremtrædende Træk i Deres egen Karaktér". Hvis han blot havde at takke Gesandten for en eneste virkelig Tjeneste, hvorved Underhandlingen var blevet fremmet, vilde han føle sig lykkelig og hans Taknemlighed, „der Dank eines ohnmächtigen aber fühlbaren Mannes", vilde ledsage ham til Graven. Men desværre har han ikke nogen Anledning hertil, og Dreyers Venlighed i Slutningen af hans Brev kan ikke hos Moldenhawer udslette den krænkende Erindring om den Hidsighed, hvormed han havde overfuset ham mundtlig.

Som tidligere sagt[1]), indeholder Slutningen af Moldenhawers Rapport til Schimmelmann en Række klagende og harmfulde Udbrud. Han er ikke blot vred paa Dreyer, krænket og bitter, men tillige ængstelig og mistænksom overfor ham. Han er saa oprørt, at han ikke formaar at fatte nogen Beslutning med roligt Overlæg. „Længselen efter mit Fædreland stiger nu til usigelig Heftighed; men endnu heftigere og pinligere er min Ærgrelse over, trods Anvendelse af alle mine Kræfter i næsten et halvt Aar, ikke at have bygget mere op, end et Magtsprog af Hr. Konferensraad von Dreyer kan ødelægge".

Inden Professoren afsendte sin Rapport, modtog han Dreyers andet Brev, der — som før omtalt[2]) — er ret skarpt i Tonen; han sender det med som Bilag og ledsager det med en kort Billet til Schimmelmann, hvori han henstiller til denne, om det virkelig kan betragtes som et Svar. Middagsindbydelsen havde han sagt Nej til, fordi den var „dem Herzen durchaus ungenieszbar". Han kunde jo risikere at blive „mishandlet" i Tjenerskabets Paahør, skøndt man dog ellers i vore kultiverede Tider begynder at lægge Baand paa Anlæg til raa Heftighed, selv ligeoverfor de ringeste Undergivne.

Følgende Ord: „Mig synes det paa høje Tid at afbryde en Korrespondance, hvoraf der aldeles ikke lader sig vente noget Udbytte, intet andet end et unyttigt Ordskifte" have maaske givet Anledning til, at man holdt op med at skrive til Moldenhawer fra Kjøbenhavn. De sigte jo upaatvivlelig til

---

[1]) Hist. Tidsskr., 8. R. I, S. 41.
[2]) Hist. Tidsskr., anf. Bd., S. 41 f.

hans Brevvexling med Dreyer; men, almindelig holdte som de ere, kunne de nok med lidt god Villie antages at gaa ud paa Professorens Korrespondance med Schimmelmann. „Han mener jo selv, at Sagen er strandet, skriver ikke mere om den og rejser sin Vej, — altsaa skrive vi ikke mere til ham", saaledes kunde man tænke eller ialtfald give til Paaskud. Nu veed man jo, at der var andre gode Grunde til fra dansk Side at standse Underhandlingen, nemlig det østersøisk-guineiske Kompagnis Ophævelse og Dreyers nye Forhandling med Floridablanca i det danske Udenrigsministeriums Navn. Men trods alt maa det fastholdes: det var lidet hensynsfuldt mod Kompagniets Udsending at lade ham være i fremmed Land uden een eneste Efterretning hjemmefra siden Februar 1787.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Andet Bind af Prof. Hans Olriks *Absalon* (1909) staar paa Højde med første Bind, men har sin særegne Fortjeneste ved at skildre mange Sider af Absalons Liv og Virken, som ere mindre kendte, saaledes hans Styrelse af Kirken og Forhold til de mange reiste Kirkebygninger, hans Statsopfattelse og politiske Indgriben, hans Stilling til de lærde Studier og mange andre Sider af Aandslivet. Uvilkaarligt spørger man, om dog ikke det blot samtidige i for stærk en Grad er bleven betragtet som udstraalende fra Absalon, og om Tiden ikke var stor nok til, at netop mange arbejdede i de samme Spor og vare grebne af den samme Aand. Der sker heller ikke Saxo Ret, naar saa mange Udsagn af ham, endog om ældgamle Tider, betragtes som udgaaede af Absalons Mund, tilmed da paa den anden Side Forf. idelig overfor Saxo har en beskjærende Kritik paa rede Haand, der ofte synes lidt anstrængt (som typisk Exempel: Saxo har nok overdrevet de Danskes Sejr i Farvandet ved Rügen 1184, naar han fortæller, at af 500

vendiske Skibe undslap kun 35; Knytlinga siger da ogsaa, at der undkom 50). Bogens udmærkede Sider ere imidlertid mange, og dens varme og tiltalende Beretning vil sikkert lade den vinde stor Udbredelse. *Joh. Stp.*

Dr. Knud Berlin har udgivet et stort Arbejde *Islands statsretlige Stilling efter Fristatstidens Ophør. Første Afdeling: Islands Underkastelse under Norges Krone* (1909). Dette Værk har sin tidsmæssige Baggrund i det politiske Spørgsmaal om Islands Stilling i den danske Stat og Omdannelsen af dets Forfatning. Dr. Berlin har taget sit Udgangspunkt i den Tid, da ved Fristatens Ophør Island for første Gang kom til at høre under en fremmed Krone. Et udførligt Værk om dette Emne havdes ikke før paa Dansk, saa at Bogen kommer til stor Nytte, tilmed da der om Spørgsmaalet er fremsat saa mange urigtige Paastande, især fra islandske Politikeres Side. Men Dr. Berlin ønsker ikke at skrive et politisk Indlæg; han vil i en strængt videnskabelig Fremstilling ædruelig fremlægge alt, hvad der kan belyse Spørgsmaalet. Med hvilken sindig Grundighed Forf. arbejder sig prøvende frem, vil ses af at han paa disse 270 Sider kun naar en Snes Aar ud over Underkastelsen under Norge 1262—64. Undertiden er Forf.s Gang lidt for skridtmæssig, og med juridisk Omstændelighed redegjør han for de mange fremsatte Anskuelser. Sin Kritik holder han i en rolig Tone, endog naar Paastandene, for Ex. af Arkivar Jón Thorkelsson, synes at gaa ud over det videnskabeligt tilbørlige. Blandt de mange fortrinlige Paavisninger, som Dr. Berlins højst fortjenstfulde Bog indeholder, kan nævnes hans Belysning af det fuldstændige Anarki, der raadede paa Island før Underkastelsen, hans Tolkning af Artiklerne i det berømte *Gamli Sáttmáli*, hans Redegjørelse for, hvorledes Island blev et Skatland under Norge og indgik under Styrelsen gjennem det norske Rigsraad, i hvilket Islands Bisper jævnlig havde Sæde, endvidere mange oplysende statsretlige Paralleler.

Joh. Stp.

Kaptajn K. C. Rockstroh har udgivet 1ste Bind (1909) af et stort Værk: *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede.* Bindet omfatter Tiden

1614—1670 og er bygget paa meget omfangsrige og flittige Studier, særlig i baade danske og fremmede Arkiver. Det er ogsaa lykkedes Forf. at bringe meget nyt frem; saavel den danske nationale Hærs Organisation som Krigenes Historie er i mange Enkeltheder blevet bedre og rigere oplyst end før, og Værket vil være af dem, som fremtidig Forskning og fremtidig Historieskrivning stedse vil søge tilbage til med betydeligt Udbytte. Dog tør det vistnok siges, at det netop er paa Enkelthederne mere end paa Helhedsbilledet, at Bogens Værdi beror. Den er tungt skrevet, hvad der dog delvis ligger i Stoffets Natur, men dernæst er det tvivlsomt, om Forf.'s Hovedresultater kan siges at være saa begrundede, at de i nogen væsenlig Grad forandrer tidligere Opfattelser. Det har jo dog ogsaa tidligere været kendt, at der baade under Kristian IV og især under Frederik III af Regeringen blev gjort et ret stort Arbejde for at organisere et udskrevet nationalt Værn, og Hovedbestanddelene af dette Arbejde har ogsaa tidligere været klarlagte. Men Forf. har næppe godtgjort, at Resultatet af Bestræbelserne i dets Helhed har været væsenligt større end hidtil antaget. Hvad hjælper det at tale om (S. 245), at Danmark paa den Tid havde en bedre Fredsorganisation i sin nationale Værneforfatning end de fleste andre Stater, naar dog faktisk denne Fredsorganisations Maal: at forsvare Landet, ikke naaedes. Og her gaar det virkelig ikke an, som Forf. vil, at lægge hele eller næsten hele Skylden over paa Kongerne. De havde deres store Brøde, og naar Forf. i Modsætning til sin almindelige Tankegang S. 244 vil rense Frederik III for Anklagen imod ham for at have hidført Krigen 1657 i Kraft af egen Beslutning, fordi en Krig med Sverige ganske i Almindelighed var uundgaaelig, er det urimelig Tale, da Krigens Gang netop i saa høj Grad blev bestemt ved det Tidspunkt, paa hvilket den hidførtes. Men Kongerne var langtfra ene om Ansvaret. At der var store Brøst i Samfundstilstandene og ikke mindst baade „Overmod, Demoralisation og Uduelighed" hos Adelen, er uimodsigeligt, ikke alene ud fra Betragtninger af dens Stilling til den militære Organisation, hvad Forf.'s Bog ogsaa paa mange Maader selv belyser, men tillige ud

fra en Vurdering af dens øvrige Holdning. Forf.'s uophørlige bidske Angreb paa Kristian IV som en Udygtighed, en smaatskaaren pengegrisk Natur, der gennem hele sin lange Regeringstid satte Hensynet til sin personlige Fordel over Hensynet til sit Lands Interesser, skyder langt ud over Maalet, faar ham endog (S. 143) til at affeje Slaget paa Kolberger Heide med en Bemærkning om, at det var en Fægtning, der i al sin relative Ubetydeligbed viste, at begge Modstandere forstod sig lige lidt paa Søkrig. Omvendt nærer han den højeste Beundring for Korfits Ulfeldt, denne eminente Mand, af „hvis Indsigt, Fædrelandskærlighed(!) og vældige Energi man føler sig uvilkaarligt henrevet". Men hertil kommer, at Forf. meget skarpere end han har gjort det burde have skelnet mellem de udskrevne nationale Tropper og de hvervede danske; hans Opstilling (S. 403 f.) af hvad Danske der var med i Krigene 1657—60 bliver derved noget misvisende og kan ikke føres som et fyldestgørende Bevis for den nationale Værneforfatnings Betydning. Der kan ogsaa gøres forskellige andre Indvendinger mod Bogen, bl. a. at Sechers Forordningssamling ikke er benyttet, hvad der f. Eks. spores ved Fremstillingen af Tilblivelsen af Udskrivningsforordningen af 1621. Noget uklædelig er desuden den hyppige Overlegenhed over for „Historikerne".

J. A. F.

Universitetsstipendiat Dr. Oscar Alb. Johnsens Skrift *Hannibal Sehesteds Statholderskab 1642—1651. Et Tidsskifte i Norges Historie* (Krania, 1909) er en særdeles velskreven og dygtig Bog, der med stigende Fart fører Læseren gennem Sehesteds Liv og Virksomhed ned til hans dramatiske Fald. Med stor Indsigt behandles de forskellige Grene af hans Administration, hans Godssamling og, i Tilknytning til Forf.'s tidligere fortræffelige Skrift: *De norske Stænder* (1906), hans Forhold til Stændermøderne og de forskellige Klasser af den norske Befolkning. Til nogen endelig Opklaring af de vanskelige Problemer ved selve Sehesteds Fald er Forf. ikke naaet, men det er sikkert heller ikke muligt at løse Gaaderne. Han er noget tilbøjelig til at se lidt lysere paa Sehesteds Brøde end f. Eks. jeg har gjort det, og det skal indrømmes, at Omfanget

af hans Underslæb ikke kan bevises, men Hovedsagen er dog, at hans egen Tilstaaelse ikke kan omtvistes, og at de Indrømmelser, han selv tilbød, var saa store, at han maa antages at have været stedt i en uhyre selvforskyldt Vaande for at have gjort dem. Hvad der bevirkede, at han maatte strække sig endnu langt videre end han havde tænkt sig, det veed vi ikke. Forf. lægger alene Skylden paa Frederik III personlig, paa hans perfide Beregning af den politiske Stilling og Begærlighed efter Sehesteds Privatejendomme. Maaske er det saa, men maaske har ogsaa Indflydelser udefra gjort sig gældende: lidt varsommere burde Forf. have udtalt sig.

Hele dette Spørgsmaal har dog ikke været det centrale for Forf. Han har villet bestemme det Sehestedske Statholderskabs Plads i Norges historiske Udvikling og er blevet tilskyndet hertil dels ved sine tidligere Studier over de norske Stændermøder, dels ved den Opgave, han har stillet sig, at skildre Norges Historie under Enevælden til den under Udgivelse værende store Fremstilling af hans Fædrelands Historie. Hans Opfattelse er nu den, at den Forandring i Norges Stilling, hvorved det fra „Lydrige" rykker op til at blive statsretligt ligeberettiget med Danmark og som man almindelig plejer at sætte ved Aarene 1660—61 og gøre til en Følge af den danske Statsforandring, var en naturlig Frugt af Landets egen økonomiske og nationale Udvikling og kun fuldbyrder et tidligere Gennembrud, der faktisk i det væsenlige foregaar under Hannibal Sehesteds Statholderskab. Helt ny er denne Tankegang for saa vidt ikke, som man ogsaa tidligere (f. Eks. Danm. Rig. Hist. IV, 282, 342, 512) har gjort opmærksom paa, at Sehesteds Styre betegner en ny Æra i Norges Historie, til hvis Gennemførelse han har kunnet regne med et almindeligt Ønske i Riget om en langt større Selvstændighed end før, og at der er en nøje Forbindelse mellem Ulr. Fred. Gyldenløves Statholderskab og Sehesteds. Men Forf. har trukket Linierne fastere end før, med hvor megen Ret vil egentlig først kunne afgøres, naar man ser hans Fremstilling af Tiden efter 1660. Hvad der imidlertid navnlig fortjener Opmærksomhed er det Led i Forf.'s Opfattelse, hvori han hævder, at det særlig var

Erfaringerne i Krigen 1644—45, der belærte Sehested om, at hvis Norge trygt skulde bevares for Danmark, da maatte Kongedømmet organisere Norges Forsvar langt bedre end før og derved yde Gengæld for de Skatter, det paalagde Riget, men en saadan Organisation maatte forudsætte en større Selvstændighed hos det norske Styre, og det nødvendigvis ikke alene i militær, men ogsaa i finansiel Henseende; heri ser han Ligheden mellem Sehesteds og Enevældens Tanker og Statholderskabet som Forspillet til Tiden efter 1660. Dette staar i alt Fald som højst sandsynligt rigtigt iagttaget. Uheldigt var det dog ganske sikkert for Norge, at den nationale Tanke ikke blev baaret frem af en af dets egne Mænd, men af en dansk Aristokrat, der med alt sit klare Blik og store Talent forenede Lysten til personlig at udbytte Norge paa en grovere og urenere Maade end hans Standsfæller længe havde gjort det.

J. A. F.

Skoleinspektør P. Lauridsen har udgivet første Bind af et Værk *Da Sønderjylland vaagnede, Skildringer og Breve* (1909), som man læser med største Glæde ikke blot fordi det behandler et Emne, som bevæger enhver Dansk, men fordi Forf. fortæller med en uimodstaaelig Friskhed og vækkende Djærvhed om Mænd og Forhold, som han ved sin sønderjydske Herkomst og sine grundige Studier er trængt ind i til Bunds. Forholdet mellem de meddelte Breve, der udgjøre Bogens større Halvdel, og den indledende Skildring er desuden lagt vel til Rette. I Forf.s Fremstilling træde især to Personer lyslevende frem for os, den utrættelige Haderslev-Kjøbmand P. Chr. Koch med de mylrende Ideer, med den høje Flugt, det praktiske Greb og den naturlige Svada, som kun var saa mangelfuldt skolet, og dernæst Kieler-Professoren Chr. Flor, der var Reisningens mest bevidste Kraft. Især maa Forf.s ypperlige Portræt af denne sidste fremhæves. Fra Universitetsbyen foretog Flor paa sin norske Skimmel stadige Reiser mod Nord for at paavirke og organisere, og med Tøile og Spore ledede han ogsaa sikkert og myndigt sine slesvigske Medarbejdere til de Maal og ad de Veje, som han ved sin mangesidige Indsigt og store Menneskekundskab maatte anse for de

rette. Alene som Karakterskildring har denne Bog høj Værdi, men de righoldige Breve lære os ogsaa mange interessante Personligheder at kjende, ligesom de belyse hele det Vaarbrud, der fandt Sted, den Gang i Haderslev „Dannevirke" begyndte at udkomme. Det er ikke blot en lærerig, men en hjærtevindende Bog. *Joh. Stp.*

Assistent ved Landsarkivet i Odense William Norvin og cand. phil. Eiler Nystrøm har begyndt et litterært Foretagende, som bør hilses med megen Glæde. Med Rette gør de i Forordet opmærksom paa, hvorledes der hidtil ikke har foreligget nogen fyldestgørende Beskrivelse af de danske Herregaarde. Begyndelsen til en saadan vil de nu gøre med en Række Smaaskrifter, udarbejdede af sagkyndige, og hver for sig omhandlende en enkelt af *Fyens historiske Herregaarde*. Hidtil er udkommet Thiset's *Broholm* og L. Bobé's *Brahe-Trolleborg* (Odense, Milo'ske Forl., 1909). Begyndelsen kunde ikke have været bedre, ogsaa fordi det herved ses hvorledes den bedste Sagkundskab kan forenes med meget forskellig Behandlingsmaade og meget forskellig Stil. Bøgerne er nydeligt udstyrede og forsynede med gode og smukke Illustrationer.

J. A. F.

Efter at 25 år er forløbet siden Herm. Schiller skrev sin kun delvis tilfredsstillende håndbog i den romerske kejsertids historie, har nu endelig i 1909 en af Tysklands mange fremragende forskere på dette område, A. v. Domaszewski, under titelen: *Geschichte der römischen Kaiser*. 1—2. (Leipzig. 1909), givet os en tidssvarende skildring af perioden fra Cæsars mord indtil Diokletian, der i de senere år har været genstand for en talløs række af både møjsommelige og gennemgribende enkeltundersøgelser. Prof. D., der ivrig har taget del i disse undersøgelser og erhvervet sig et anset navn som forfatter til en række skarpsindige og omhyggelige og meget lærde afhandlinger, har i nærværende værk ønsket at henvende sig til en større læsekres, end han ellers er kommen i berøring med. De to statelige bind, der er tilegnet tyske læsere, henvender sig udtrykkelig til de dannedes store almenhed og må derfor ganske naturligt undvære alt videnskabeligt apparat;

stilen er jævn og simpel, og der er øjensynlig lagt mere vægt på at underholde end på at pointere en udpræget opfattelse af den historiske udvikling — meget betegnende optager således skildringen af de dramatiske begivenheder fra Cæsars mord til slaget ved Actium en fjerdedel af hele værket! Fremdeles kan man gøre opmærksom på, at forfatteren på grund af den biografiske karakter, han har givet sin fremstilling, ikke har kunnet indlade sig på en udtømmende skildring af forfatningshistorien, end sige da af hele den kulturelle udvikling. Men gør man sig bogens naturlige begrænsning klar, kan man med glæde og udbytte og tryghed fordybe sig deri; det stof, man kan vente at forefinde, meddeles præcist og klart, og for pålideligheden borger allerede på forhånd D.s kyndige og sindige forskerpersonlighed; særlig må fremhæves skildringen af Hadrian, der er bygget paa de allersidste års indtrængende undersøgelser. Det der synes at have været det centrale for forf., kejsernes karakteristikker, er dog det mindst vellykkede. Disse skikkelser er, som han selv siger i forordet, vokset op i studerekamrets fængsel, og de har da heller ikke undgået en vis bleg farveløshed; den psykologiske opfattelse er unuanceret, stundom noget flad, og den rent artistiske evne til at karakterisere mangler D. næsten ganske; han er kort sagt ingen betydelig menneskeskildrer. Og man kan ikke sige, at han helt har forstået sin begrænsning; en noget vilkårlig stemning, der erstatter det psykologiske instinkt, synes undertiden at have været bestemmende for hans opfattelse og taget magten fra hans besindige pen. Således er skildringen af Domitian ikke indtrængende og rammende og støttes heller ikke ved en nøgtern vurdering af kilderne — forf. har måttet holde sig til Plinius i en grad som går betydeligt ud over det rimeliges grænse. — Men må vi da endnu vente på den geniale psykolog, der kan skildre os den række af ejendommelige herskerskikkelser, som det heller ikke er lykkedes Domaszewski at tegne levende og overbevisende, så kan dog dennes kejserhistorie, som ogsaa i sit ydre udstyr er et smukt og tiltalende værk, varmt anbefales dem, der ønsker at kende hovedresultaterne af de sidste årtiers intense forskning på den romerske kejsertids område.

Poul Nørlund.

Professor i Bonn Moriz Ritter har nu fuldført sit store Værk: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreissigjährigen Krieges* (*1555—1648*) med Afslutningen af 3dje Bind (1908), der omfatter Trediveaarskrigen. Det tør siges, at ingen anden Historiker sidder inde med de Forudsætninger til at skrive denne Tids Historie som han; et overordentligt stort Arbejde i Arkiver og Litteratur ligger til Grund for det, og man føler stadigt, hvilke indgaaende kritiske Undersøgelser han har foretaget over for næsten alle Spørgsmaal; til sine Tider bliver Bogen paa Grund af den store Stofrigdom tung og mindre overskuelig. Dette gælder dog ikke Tiden efter 1635, der af Hensyn til den i Forvejen saa stærkt beslaglagte Plads, kun er formet som en Udsigt. Ritter hører — for at nævne et Par enkelte Ting — til de bestemte Wallenstein-Modstandere, der kun vil tillægge hin gaadefulde Personlighed selviske Motiver. Med Hensyn til Gustav Adolf lægger han, som den nyeste tyske Forskning over Hovedet, Vægten paa Udviklingen af hans tyske Planer efter 1630, særlig hans Forbundssystem. *J. A. F.*

H. O. Meredith, Lektor ved Universitetet i Manchester, har 1908 udgivet et mindre Skrift: *Outlines of the economic history of England. A study in social development.* Skønt Bogen ikke er bygget paa nye Kildeundersøgelser, men støtter sig til andre økonomiske Historikeres Arbejder, er den dog helt igennem et selvstændigt Arbejde, der forfølger Englands økonomiske og sociale Udvikling fra den ældste Tid til vore Dage. Dens Styrke er dens Problemstilling; altid stræber Forf. at udfinde Aarsagerne til de indtraadte Forandringer og disses Virkninger. Der kan herved komme noget abstrakt over Fremstillingen, men paa alle Punkter er den højst lærerig og tankevækkende. *J. A. F.*

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1908,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXIX. 1906. Berlin.

II, 253—58: Hanseforbundet (af E. R. Daenell); II, 259—78: Hertugdømmerne (af G. Kohfeldt); III, 126—33: Danmark og Norge til 1523 (af H. Schjøth).

M. Kircheisen: Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters einschliesslich der Vereinigten Staaten von Nordamerika. 1. Bd. Berlin.

S. 232—47: Nordische Staaten.

B. Erichsen: Bibliografi for 1906. (Arkiv f. nord. Filol. XXIV, 305—34.)

Frantz Dahl, *U. A. Motzfeldt* og *K. J. D. Schlyter*: Nordisk Litteraturfortegnelse 1907. (T. f. Retsvid. XXI, 519—78.)

R. v. Fischer-Benzon: Literaturbericht für 1907—08. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 457—510.)

H. Pettersen: Bibliotheca Norvegica. Bd. 1: Norsk Boglexikon 1643—1813. 3. Hefte. Bd. 2: Norge og Nordmænd i Udlandets Literatur. 1. Samling. Kria.

Osc. Alb. Johnsen: Norske geistliges og kirkelige institutioners bogsamlinger i den senere middelalder. (Sprogl. og hist. Afhandlinger viede Sophus Bugge. 73—96.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1907. Udg. ved A. A. *Bjørnbo.*

H. O. Lange: Vore Biblioteksforhold. (Tilskueren 1908. 84—92.)

Axel Anthon Bjørnbo: Blandt Manuskripter og Inkunabler i det kongelige Bibliotek. (Gads Danske Magazin 1908. 721—31, 789—98.)

M. de Linde: Haandskrifter og gamle Bøger. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 43.)

Om Kgl. Biblioteks permanente Udstilling.

Fr. Schiøtt: Kong Frederik III's Bibliotek- og Kunstkammer-Bygning. (Architekten X, 261—66, 269—77, 298—304. 312—17.)

Vilh. Lorenzen: Det store kgl. Bibliotheks gamle Bygning. (Medd. fra Foren. t. gamle Bygningers Bevaring. I 17—27.)

P. K. Erlang: En gammel vestjydsk Folkebogsamling [i Vejrum] og dens Mænd. (Hardsyssels Aarb. II, 87—104.)

Guido von List: Die Deutung der schleswig-holsteinischen Wappen: Schleswig-Holstein-Lauenburg-Dithmarschen-Friesland-Stormarn. (Schlesw.-Holst. Rundschau. Juli 1908.)

Johannes Steenstrup: Tidsregning. En kort Oversigt over Kronologien til Vejledning ved historisk Studium.

Anm. af Grotefend i Deutsche Litteraturzeit. 1908. Nr. 47; af Kr. E(rslev) i Hist. T. 8. R. II, 103 f.; endvidere i Sv. hist. T. 1908. 88 og i Litt. Zentralblatt 1908, 3. Oct.

E. Brate: Nordens äldre tideräkning. Sthlm. Progr.

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. Supplement. 2.—9. H.

Historiska studier tillägnade prof. Harald Hjärne. Sthlm.

Norges Historie. 1.—7. H. (4. Bd.: 1536—1660. 1.—4. H.; 6. Bd., 2. Halvbd.: 1885—1905. 1.—3. H.) Kria.

Sveriges historia intill 20. seklet. 71.—75. H. Sthlm.

P. W. Kohlmann: Adam von Bremen. Lpz. (= Leipziger Hist. Abhandlungen. 10. H.)

Anm. af Joh. St(eenstru)p i Hist. T. 8. R. II, 104 f. En Del af Bogen m. T.: Untersuchungen zur hamburgischen Kirchengeschichte Adams von Bremen. Diss. Lpz.

Sakses Danesaga. Svenssönnerne og Borgerkrigenes Tid (1076—1157). Overs. af *Jørgen Olrik.* (Folkelæsning Nr. 283.)

Jørgen Olrik: Et par forklædte stednavne hos Sakse. (Hist. T. 8. R. I, 370—76.)

Axel Olrik: Nordisches Geistesleben in heidnischer und frühchristlicher Zeit. Übertr. von Wilh. Ranisch. Heidelb.

F. Jónssons Anm. af A. Bugge: Die Wikinger. Autoris. übertragung von Heinz Hungerland (Halle 1906), i Arkiv f. nord. Filol. XXV, 90—97.

F. Lot: La grande invasion normande de 856—862. (Bibl. de l'École des Chartes. T. 69. 5—62.)

H. Schück: Byzanz och Norden. 1—3. (Aftonbladet 30. Maj, 6. og 13. Juni.)

J. Østrup: Et Gesandtskab til Danmark i det 9. Aarhundrede. (Gads Danske Magazin 1908. 369—74.)

Fra Maurerne i Spanien c. 845.

Et middelalderligt Signet, fundet ved Læborg. Medd. af *Marius Kristensen.* (Fra Ribe Amt 1908. 178—80.)

Tjener muligvis til Oplysning af Forbindelsen mellem Danmark og Flandern.

Diplomatarium Norvegicum. 17. Saml.: Romerske Oldbreve udg. af *A. Bugge* og *Chr. Brinckmann.* 4. H. Kria.

Hamburgisches Urkundenbuch, hrsg. v. *J. M. Lappenberg.* Bd. 1. Anastatische Reproduktion der Ausgabe vom Jahre 1842. Hamburg 1907. 4°.

L. Fr. Läffler: Till 700-årsminnet af slaget vid Lena (31. Jan. 1208). (Fornvännen 1908. 44—48, 92—101, 137—52.)

Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispestrid. Udvalg af Kilder til Danmarks Historie 1241—74. I Overs. ved *Jørgen Olrik.*

A. Ramsay: Gennem sekler. Bilder ur en svensk storätts [Birger-Ættens] lif. Sthlm.

Kirchhoff: Seemacht in der Ostsee. 1—2. Kiel 1907—08.

Chr. Axel Jensen: Dronning Margretes klædning. Efter frk. Agnes Branting. (Fra Arkiv og Museum III, 404—18.)

H. C. Cordsen: Beiträge zur Geschichte der Vitalienbrüder. (Jahrb. d. Vereins f. mecklb. Gesch. 73. Jahrg. 1—30.)

Ogsaa særskilt. Halle 1907 (Diss. Halle). Anm. af *W. Stein* i Hans. Geschichtsbl. XIV, 506—07.

Arfstvisten mellan Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och Ture Turesson (Bjelke) 1451—1480. Utg. af *K. H. Karlsson*. Sthlm.

C. Bildt: Kristian I:s besök i Siena 1474. (Svenskt Hist. T. 1908. 105—06.)

K. Sichart: Der Kampf um die Grafschaft Delmenhorst (1482—1547). (Jahrb. f. die Gesch. Oldenburgs XVI, 193—291.)

Fr. Bruns: Die lübeckischen Pfundzollbücher von 1492—1496 (forts.). (Hans. Geschichtsbl. XIV, 357—407.)

Erik Arup: En tabt kilde hos Hvitfeldt. (Hist. T. 8. R. I, 383—94.)

Arvid Trolles Optegnelser om Kong Hans' Tog til Sverige.

Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. Ill. Udg. 1.—38. H.

Diplomatarium Islandicum. VIII, 3.

1513—21.

Et Brev fra Klemensfejdens Tid. Medd. af *Stemann*. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 598—99.)

A. Falk: Gustaf Vasas utrikespolitik med afseende på handeln. Sthlm. 1907. (Akad. afh. Uppsala.)

O. Söderqvist: Brömsebrotraktaten och den yngre oldenburgska ättens anspråk på Sverige. (Hist. studier tillägnade H. Hjärne. 139—60.)

Hugo Matthiessen: Enkedronning Dorothea paa Koldinghus. (Vejle Amts Aarbøger 1908. 1—89.)

Hugo Matthiessen: Dronning Dorotheas Billede. (Vejle Amts Aarbøger 1908. 284—88.)

G. v. Horn: Svenska sjötåg under 1500-talet. Sthlm.

H. Hjärne: Sveriges Östersjövälde och Europa. (Svenskt och främmande (Sthlm. 1908) S. 80—97.)

Optryk af en Afhandling fra 1889.

Kancelliets Brevbøger. Udg. v. *L. Laursen.* 1588—92.

G. W. Kernkamp: Zweedsche Archivalia. Brieven van Samuel Blommaert an den Zweedschen rijkskanselier Axel Oxenstierna 1635—41. Brieven van Louis de Geer 1618—52. Varia betreffende Louis de Geer. (Bijdr. en Mededeel. van het Hist. Genootschap te Utrecht XXIX, 1—441.)

C. Klitgaard: Nogle Bemærkninger om Krigen 1627—29. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 89—94.)

H. Brulin: Stilleståndet i Altmark 1629. (Hist. studier tillägnade H. Hjärne. 259—310.)

A. Kuylenstierna: Svenska bragder och stordåd. Sthlm.
1631—1808.

Fr. Arnheim: Gustaf Adolfs Gemahlin Maria Eleonora von Brandenburg. 4—5. (Hohenzollern-Jahrbuch XI (1907), 175—205.)
5: Die heimliche Flucht nach Dänemark 1640.

A. Waddington: Le grand électeur Frédéric-Guillaume de Brandebourg. Sa politique extérieure 1640—88. T. 2. Paris.

A. Munthe: Klas Fleming, Karl Gustaf Wrangel, Martin Thijsen Anckarhielm. Danska kriget 1643—45. 2. delen, 1. Sthlm. (= Svenska sjöhjälter. 5.)

Svenska riksrådets protokoll. Utg. genom *S. Bergh.* XII: 1647—48. 1. H. Sthlm. (= Handlingar rör. Sveriges historia. 3. Serie.)

Brieven van Johan de Witt. Bewerkt door Robert Fruin, uitgeg. door *G. W. Kernkamp.* 1. Bd. Amsterdam 1906.
Tiden 1650—57, bl. a. Breve til Gesandten van Beuningen i Kbh. Jfr. J. A. F(ridericia) i Hist. T. 8. R. I, 401.

N. Åkeson: Karl Gustaf och hans nordiska politik. Helsingborg. 4^{0}. Progr.

L. Carlbom: Rutger von Ascheberg och hans förtjänster i Karl X Gustafs krig. (Göteborgs Aftonblad 26. Febr.)

L. G. Tidander: Erik Dahlberg. (Vårt fosterland 1908. 36—38.)

V. S.: Gustaf Otto Stenbock. (Vårt fosterland 1908. 103—05, 125—26.)

K. C. Rockstroh: Møens Forsvarsordning i Krigen 1657—60 og samme Ø's Forsvar 1658—59 samt nogle Bemærkninger om Hærplanen af 1652. (Vort Forsvar Nr. 711—13.)

N. F. Lilliestråhle: Tåget öfver Bält och Roskildefreden. (Läsning för svenska folket 1908. 81—98.)

G. A.: Tåget öfver Bälten 30. jan.—12. febr. 1658. (Vårt fosterland 1908. 38—40.)

P. Bagge: Tal vid läroverkets Roskildefest. Västerås. Progr. 4°.

N. Edén: Freden i Roskilde. Upps. P.

Alb. Falk: Vid 250-årsminnet av Roskildefreden. Sthlm. Progr. P.

C. Hallendorff: Karl X Gustaf på Själland 1658. Minnesskrift på 250 årsdagen af freden i Roskilde. Sthlm.

S. H[ansso]n: Fredens organisatörer. (Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 26. Febr.)

Hj. Haralds: Roskilde. Den 26. februari 1658. (Det nya Sverige II, 141—44.)

H. Hjärne: Roskildeminnet. Tal i Uppsala universitets aula 26. febr. 1908. Upps. & Sthlm. P.

Ogsaa i H. Hjärne: Svenskt och främmande. 98—106.

L. Stavenow: Roskildefredens betydelse. Föredrag. (Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 27. Febr.)

L. G. Tidander: Freden i Roskilde. (Vårt fosterland 1908. 67—68.)

C. G. Weibull: Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning. (Hist. T. f. Skåneland III, 1—170.)

V. Vendel: Roskildeminnet. Göteborg. 4°. P. (Läroverksprogr.)

Roskildefredens 250-årsdag. 26. febr. 1658—26. febr. 1908. Ett minnesblad utg. af Bohusläns gille. Sthlm. 4°. P.

W.-C-rg.: Roskildeminnet. (Vårt fosterland 1908. 68—69.)

G. Unger: Då holländarne hindrade Carl X Gustaf att stänga Östersjöen. Ett apropos vid Roskildefredens firande. (Vår Flotta 1908. 13—15.)

G. L. Grove: Slaget i Øresund 8. Nov. 1658. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 6.)

Breve fra to Deltagere i Slaget i Øresund den 8. Nov. 1658 til deres Mødre i Holland. Medd. og overs. af *G. L. Grove*. (Fra Arkiv og Museum III, 574—82.)

Svenskerne mod Halden. Første Angreb i 1658. (Verdens Gang 17. Sept.)

G. Wittrock: Carl X Gustafs testamente. Den politiska striden i Sverige 1660. Uppsala. Akad. afh.

The Cambridge Modern History. Vol. 5: The Age of Louis XIV. Cambridge.

Kap. 18: W. F. Reddaway: The Scandinavian Kingdoms. Kap. 19: R. N. Bain: Charles XII and the Great Northern War. Hertil ogsaa (S. 876—82) en Bibliografi [af K. Setterwall].

Statholderskabets Extraktprotokol og Supplikationer og Resolutioner 1662—69. 1. H. Chria.

Paul Schwebs: Die brandenburgische Marine im Seekriege 1676. Berlin 1907. (Diss. Berlin.)

Dr. Christian Foss' Beretning om Sundhedstilstanden ved Hæren i Skaane 1677. Medd. af *J. C. W. Hirsch*. (Danske Mag. 5. R. VI, 270—72.)

To Præsteberetninger fra 1687. Ved *P. Eliassen*. (Vejle Amts Aarbøger 1908. 171—75.)

Paul Heins Depecher fra Moskwa. Okt.—Dec. 1699. Ved *A. P. Tuxen*. (Danske Mag. 5. R. VI, 251—66.)

S. Lyth: Karl XII:s moder. (God Jul. 14. Årg. 53—83.)

Handlingar angående konung August den Starkes utrikespolitik före hans afsättning år 1704. Utg. genom *C. Hallendorff*. Sthlm. (Hist. Handlingar XIX, Nr. 2.)

J. O. Wahl: Norske regimenter i Holsten og Nordtyskland 1713—15. (Norsk milit. T. 71. Bd. 433—61.)

Karl XII i Norge. En gammel Beskrivelse. [1716.] (Norsk Morgenbladet 31. Jan.)

L. Stavenow: Geschichte Schwedens 1718—1772. Deutsch von C. Koch. 7. Bd. der Gesamtgeschichte Schwedens. Gotha.

Anm. af Joh. Steenstrup i Litt. Zentralbl. 1908, 18. Juli.

J. F. Chance: The Northern Pacification of 1719—20. P. 3. (English Hist. Review 1908. 35—64.)

M. Polierktov: Baltijskij vopros v rousskoy politikė poslė Nichtadtskago mira (1721—25). [ɔ: Østersøspørgsmaalet og Ruslands Politik efter Freden i Nystad.] St. Petersb. 1907.

R. Körner: Ausgeschlagenes Ehrengeschenk an Friedrich IV von Dänemark. (Die Heimat XVIII, S. XXXVII—XXXVIII.)

Fra Raadet i Hamburg 1724.

Nogle Breve og Optegnelser af Christian VI. Ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 413—16.)

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 18. Delen: 1751—52. 1. H. [Utg. af *G. O. Berg.*] Sthlm.

Johannes Dassow: Friedrich II von Preussen und Peter III von Russland. Stolp. (Diss. Berlin.)

Memoirs of the Courts of Sweden and Denmark during the reigns of Christian VII of Denmark and Gustavus III and IV of Sweden. Vol. 1—2. London.

L. Bobé: Udtog af Indberetninger fra engelske Udsendinge ved det danske Hof i Aaret 1771. (Danske Mag. 5. R. VI, 193—211.)

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. 32. Bd. 1772. Berlin.

Aug. Fjelstrup: Skilsmisseprocessen imellem Kong Christian VII og Dronning Karoline Mathilde.

Anm. af Aage Friis i „Politiken", 22. Aug. — Ogsaa i tysk Overs. Berlin. Anm. af K. Wittich i Göttinger gel. Nachrichten 1909. 500—507.

Hedvig Elisabeth Charlotta: Dagbok. Öfversatt och utg. af *C. Carlsson Bonde*. 1. Delen: 1775—82. 2. uppl. Sthlm.

V. B. Jablonsky: Medaille om Indfødsretten. (Hist. Medd. om København I, 406—08.)

R. Krauel: Preussen und die bewaffnete Neutralität von 1780. (Forschungen z. brandenb. u. preuss. Gesch. XXI, 99—163, 435—99.)

J. Lindbæks Anm. af E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 6. Bd. 1. Del: 1784—91 (Kbh. 1907), i Letterst. T. 1908. 370—72.

Findlinge aus dänischen Privatarchiven. Mitgetheilt von *L. Bobé*. (Euphorion XV, 52—62.)

Breve fra 1789—99, til Friedrike Brun, Fr. Münter o. a.

Eine geharnischte Eingabe an den König aus dem Jahre 1793. Mitgeteilt von *Prahl*. (Die Heimat XVIII, 245—50.)

E. Daenell: Dänemark und die Herzogtümer in der ersten Hälfte des 19. Jahrh. (Die Heimat XVIII, 92—98.)

F. Lorentzen: Das Volkslied aus dem Jahre 1807. (Die Heimat XVIII, 293.)

Prahl: Die Spanier in Schleswig-Holstein und Jütland vor 100 Jahren. (Die Heimat XVIII, 291—93.)

Karl Schmidt: De fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 24.)

G. Stemann: Spansk og fransk Indkvartering i Ribe 1808. (Fra Ribe Amt 1908. 3—38.)

E. Dröhse: Spaniolerne i Ebeltoft 1808. (Fra Randers Amt II, 141—46.)

H. Rosendal: Kampen ved Sjællands Odde. (Fra Holbæk Amt 1908. 5—27.)

Hundredaarsdagen for Slaget ved Sjællands Odde. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 25.)

S. Clason: Hvad innehöll aftalet i Kongsvinger mars 1809? (Hist. studier tillägnade H. Hjärne. 559—94.)

Parmann: Englændernes Erobring og Nordmændenes Tilbagetagning af Briggen „Birgitte" i Aaret 1811. (Folkebladet 1908. 86—90.)

P. L. Hald: Et Soldaterbrev fra 1813. (Hist. Aarbog f. Thisted Amt 1908. 84—86.)

Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg mit König Friedrich VI von Dänemark und dem Thronfolger Prinz Christian Friedrich. Hrsg. von *Hans Schulz*. Lpz.

Anm. af Aage Friis i Hist. T. 8. R. I, 399—400 og i „Politiken"s Kronik 8. Juni 1908, af P. v. Hedemann-Heespen i Die Heimat XVIII, 243—47.

H. E. Hoff: Zum Gedächtnis der Erhebung Schleswig-Holsteins am 24. März 1848. (Die Heimat XVIII, 53—60.)

Friedrich Karl, Prinz von Preussen: Aufzeichnungen aus den Jahren 1848 und 1849. (Deutsche Revue 33. Jahrg. I, 1—14, 129—46.)

Georg Cardinal von Widdern: Der kleine Krieg und der Etappendienst. 2. Teil: Aus den Feldzügen 1757, 1806—07, 1813, 1848—49 und 1864. 3. Aufl. Berlin.

A. Detlefsen: Die schleswig-holsteinische Marine. Festrede. (Die Heimat XVIII, 61—69.)

Bl. a. om Krigen 1848—50.

Hans Groth Hebbel: Kriegserinnerungen eines Achtundvierzigers. Hrsg. v. Adolf Bartels. Glückstadt.

E. Dröhse: Fra Slavekrigen i 1848. (Fra Randers Amt II, 107—18.)

Hans Kau: Slavekrigen i Givskud Sogn. (Vejle Amts Aarb. 1908. 108—13.)

Anton Jakobsen: Kong Frederik VII's Rejse i Vendsyssel 1852. (Vendsyssel I, 102—35.)

C. Hallendorff: Förhandlingarna om de skandinaviska rikenas neutralitetförklaring under Krimkrigen. (Hist. studier tillägnade H. Hjärne. 621—44.)

Otto Jensen: Højre og den sociale Lovgivning [siden 1857]. (Vor Fremtid I, 462—76, 536—47, 584—91.)

Guyla Holstein: Bismarck diplomáciája a porosz hegemónia kerdésében (1862—66). Désen.

H. Koht: Die Stellung Norwegens und Schwedens im deutsch-dänischen Konflikt, zumal während der Jahren 1863 und 1864. (Chria. Videnskabs-Selsk.'s Skr. II; Hist.-filos. Kl. 1907. Nr. 7.)

Anm. af A. Friis i Hist. T. 8. R. I, 484—85; af Joh. Steenstrup i Litt. Zentralbl. 1908. 1. Aug.

Dansk-amerikanske Mindeblade over Kong Christian IX, samlede af *M. K. Mathiasen*. Minneapolis 1906.

Friedrich Karl, Prinz von Preussen: Aufzeichnungen über den Dänischen Feldzug von 1864. (Deutsche Revue 33. Jahrg. II, 1—23, 129—47, 257—73.)

Jacobi: Krigen 1864. Til Brug ved Undervisningen i [Officerskolens] næstældste Klasse. 4⁰.

Ludvig Schrøder: En svensk Deltager i Krigen 1864. (Højskolebl. XXXIII, 439—42.)

Diakonissen Albertina Kihlström.

A. Schulte: Meine Kriegs-Erlebnisse in den Feldzügen 1864 und 1866. Minden i. W.

H. Holbøll: Mine Oplevelser d. 3. Febr. 1864. Kampen om Kongshøj. (Vort Forsvar Nr. 708—9.)

Kammerherre Rosens Optegnelser fra Flensborg 1864. (Sønderj. Aarb. 1908. 271—302.)

C. Castenschiold: Indtryk og Minder fra Dybbøl. (Gads Danske Magazin 1908. 732—39, 767—78, 844—54.)
Ogsaa som selvstændig Bog.

C. Castenschiold: Momenter af min Virksomhed ved Dybbøl 1864. (Vort Forsvar Nr. 713—14.)

E. Strandberg: Kampen ved Helgoland. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 41.)

Dansk Aarbog. Et nationalt Aarsskrift 1907. Redig. af *Vilh. la Cour*.

R. Besthorn: 1907. (Gads Danske Magazin 1908. 313—19.)

Konventionen af 11. Jan. 1907. Forhandlinger i den danske Rigsdag. (Sønderj. Aarb. 1908. 1—39.)

Fr. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1907—08.

Edv. Brandes: Rigsdagssamlingen 1907—08. (Tilskueren 1908. 587—612, 623—48.)

Franz v. Jessen: De to Deklarationer om Østersø og Vesterhav. (Gads Danske Magazin 1908. 665—78.)

L. V. Birck: Den politiske Situation. (Vor Fremtid I, 406—14.)

P. Munch: Forligets første Akt [ɔ: Valgretsforliget]. (Det ny Aarhundrede V, 387—95.)

Edv. Brandes: Sommerens Politik. (Politikens Kronik 28., 30., 31. Aug.)

H. L. Møller: Efter Ministerskiftet. (Gads Danske Magasin 1908. 104—10.)

Topografi.

Axel Anthon Björnbo og *Carl S. Petersen*: Anecdota cartographica septentrionalia. Fol.

Ed. Moritz: Die Entwickelung des Kartenbildes der Nord- und Ostseeländer bis auf Mercator. Halle a. S.

Johannes Steenstrup: De danske Stednavne.
Folkelæsning Nr. 280.

Ove C. L. Vangensten: Michel Beheims Rejse til Danmark og Norge 1450. (Chria. Videnskabs-Selsk.'s Skr. II; Hist.-filos. Kl. 1908. Nr. 2.)

Agnes Branting: En resande svensks anteckningar från Danmark 1659. (Ord och Bild XVII, 109—19.)

J. C. B. la Cour: Danske Gaarde. 49.—80. H.

Peter Lundbye: Det ældste Kjøbenhavn. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXIII, 37—76.)

H. U. Ramsing: Bidrag til det gamle Københavns Topografi. (Hist. Medd. om København I, 409—48.)

V. A. Secher: Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie i Kristian IV's og Frederik III's Tid. 1624—63. (Hist. Medd. om København I, 333—84, 569—98.)

Villads Christensen: Kommandanten og Magistraten. En Skildring fra Byens Fæstningstid. (Hist. Medd. om København I, 489—535.)

c. 1720—40.

Mary Wollstonecrafts Breve om hendes Ophold i København i 1795. Medd. af *W. R. Prior*. (Hist. Medd. om København I, 385—402.)

A. Wolff: Livet i København i Frederik VI's Dage. (Hist. Medd. om København I, 536—68.)

Forfattet 1884.

John Paulsen: Min første Sommer i København [1876] og andre Erindringer.

Alb. Gnudtzmann og *Helmer Lind*: Stor-København. 41.—55. (sidste) H.

Edv. Ph. Mackeprang: Københavns Bebyggelse og Byggeriet i København. (T. f. Industri IX, 60—66, 83—88.)

G. L. Grove: Kjøbenhavns Havn. En Oversigt over Havnens Udvikling fra Christian IV's Tid til vore Dage. 4⁰.

Ikke i Bogh.

M. Mackeprang: Ruinerne af Københavns Slot og deres Overdækning. (Teknisk T. XXXII, 73—76.)

Hans J. Holm: Slotsholmen. (Architekten X, 200—203.)

V. Wanscher: Det indre af Ridehuset ved Christiansborg. (Architekten X, 324—29.)

Knud Bokkenheuser: Det blaa Taarn ved Langebro. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 7.)

Jul. Smith: Elias-Kirken. (Architekten X, 441—48.)

Eliaskirken paa Vesterbros Torv. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 30 og 34.)

Grundtvigs Hus i Studiestræde. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 31 og 39.)

Er. S.: G. A. Hagemanns Kollegium. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 49.)

Mariendalskirken. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 26.)

Københavns Raadhus, opført 1893—1905. Autoriseret Udg. ved *F. Hendriksen*. Teksten udarb. af *Francis Beckett*. Fol.

Martin Borch: Regensen. (Architekten XI, 105—11.)

Regensen. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 51.)

Sundholm. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 33.)
Den ny Ladegaard.

H. N.: Østasiatisk Kompagnis nye Bygning. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 40.)

N. P. Nielsen: Det middelalderlige Østsjælland. (Varden VI, 465—68.)

H. Olrik: Asserbo. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 101—11.)

Broberg: Enderslev Sogns Historie. (Østsjæll. Aarb. VIII, 3—35.)
Ogsaa særskilt.

S. Schaumburg-Müller: Faxe Kirke. (Østsjæll. Aarb. VIII, 95—99.)

Klerk: Faxinge Sanatorium. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 19.)

Holger: Hagested Kirke. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 35.)

Laurits Pedersen: Et Museum i Helsingør. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 112—46.)

C. Behrend: Et Besøg paa Hirschholm Slot i Aaret 1797. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 63—76.)

J. Kornerup: Højby Kirke og dens Kalkmalerier. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 218—28.)

N. P. Nielsen: Højelse By ved Stavnsbaandets Løsning. (Østsjæll. Aarb. VIII, 63—78.)

N. P. Nielsen: Højelse Kirke. (Østsjæll. Aarb. VIII, 100—102.)

P. B. Grandjean: Jægersborg Dyrehave for 200 Aar siden. (T. f. Skovvæsen XX, 42—47.)

C. M. Smidt: Fra det gamle Kalundborg. (Fra Holbæk Amt 1908. 113—33.)

Vilh. Lorenzen: Lindegaarden i Kallundborg. (Medd. fra Foren. t. gamle Bygningers Bevaring. I, 28—31.)

Kjøge Kirke. (Østsjæll. Aarb. VIII, 88—90.)

C. A. Jensen: Sankt Nikolajs Lysestage. (Fra Arkiv og Museum III, 450.)

I Køge Kirke.

Bindingsværkshuse i Kjøge. (Østsjæll. Aarb. VIII, 83—87.)

Theodor Ewald: Præstø Kirke. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 45.)

Thorkild Gravlund: Rids af Reersøs Historie. (Fra Holbæk Amt 1908. 48—75.)

J. Kornerup: Hvorledes saae Roskilde Domkirkes Spir ud før 1635? (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXIII, 29—36.)

K. V.: Vor Frue Kirke ved Roeskilde. (Architekten X, 153—61.)

Holger: Rørvig. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 17.)

A. Fang: Selsø. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 18.)

A. Fang: Selsø Kirke. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 24.)

A. Fang: Skibby Kirke og vore gamle Kalkmalerier. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 49.)

A. P. Andersen: Slangerup Klosters Historie. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 53—62.)

A. P. Andersen: Slangerup Oldermandsvedtægt [1779]. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 37—52.)

N. P. Larsen: Begravelsespladser i Sorø fra den ældre Middelalder til vore Dage. (Slagelse.)

Holger Jacobsen: Kirke ved Taastrup. (Architekten X, 365—70.)

Herman N.: Taastrup Kirke. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 14.)

K. W. J. Sørensen: Alterkalken i Thureby Kirke. (Østsjæll. Aarb. VIII, 55—57.)

Gamle Efterretninger fra Tybjerg Herred. Ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 408—11.)

V. Greibe: Bornholmerbreve. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 40, 41, 46—47.)

Kgl. Resolution af 30/7 1726 ang. Bortfæstningen af Kongens (Statens) Udmarksjorder paa Bornholm. (Bornholmske S. III, 55—83.)

J. V. Gudmand-Høyer: Lidt om Nykøbing og Nykøbing Slot. Nykøbing F. P.

Vilh. Boëtius: Nogle Blade af Nykjøbing F. Læseforenings Historie. Nykjøbing F. P.

Ikke i Bogh.

Fyens Stifts Læseforening 1838—1908. Odense.

C. E. Holck: Holckenhavn 1580—1907. (Svendborg Amt 1908. 31—40.)

A. Jensen: Løgismose i det 17. og 18. Aarhundrede. Bidrag til Datidens Kulturhistorie. Odense.

Holger: Mesinge Kirke. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 15.)

C. M. Smidt: Den gamle Præstegaard i Nyborg. (Architekten XI, 35—43.)

A. Fang: Skovsbo. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 52.)

Laurits Engelstofts Rejseiagttagelser i Jylland i Aaret 1805. Medd. af *C. Behrend*. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 21—60.)

Martin Kristensen: Nogle Træk af Aarhus Stifts Tilblivelse og Bebyggelses Historie. (Aarb. udg. af Hist. Samfund f. Aarhus Stift I, 6—16.)

Hack Kampmann: Domkirken i Aarhus. (Architekten X, 397—400.)

Klemen Pedersen: Fra Brande i Præsten Niels Chr. Clausens Tid (1763—86). (Vejle Amts Aarb. 1908. 147—53.)

P. K. Pedersen: Minder fra Darum Sogn. (Fra Ribe Amt 1908. 108—18.)

L. Th. Fogtmann: Om Hovedgaarden Dronninggaards og Præstegaarden Lundagers Tilblivelse. (Vendsyssel I, 21—28.)

E. Becker: Dronninglund Sogn. (Vendsyssel I, 1—20.)

L. Th. Fogtmann: Archivregistraturer over Dronninglund Gods. (Vendsyssel I, 166—76.)

Anton Jakobsen: Taksation til Brandforsikring 1788 over Dybvad og Knudseje Hovedgaarde samt Knudseje Mølle. (Vendsyssel I, 154—59.)

Ruinerne ved Hald Sø. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 23 og 25.)

C. Klitgaard: Bidrag til Hanherredernes Topografi. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1908. 61—78.)

Anton Jakobsen: Bidrag til Hovedgaarden Havens Historie. (Vendsyssel I, 41—52.)

Anton Jakobsen: Reedtz Thott til Voergaard og Jørgen Glerup til Dybvad og Knudseje afsætter 1788 Skel mellem Hellevad, Skæve og Voer Sogne. (Vendsyssel I, 136—38.)

Vilh. Ahlmann: Holstebro (gamle) Kirke. (Architekten X, 205—09.)

Vilh. Lorenzen: Bindingsværksgaard i Horsens. Søndergade Nr. 19. (Claus Cortsens Gaard.) (Medd. fra Foren. t. gamle Bygningers Bevaring. I, 41—42.)

Kalø Ruiner. (Fra Randers Amt II, 119—40.)
S. 122—40 *E. Dröhse*: Kaløs Historie.

P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid. 1.—5. Hæfte. Kolding.

H. Schrøder: Koldinghus. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 26.)

J. O. Brandorff: Indskrifter paa gamle Huse i Kolding. (Vejle Amts Aarb. 1908. 255—83.)

Vilh. Lorenzen: Bindingsværkshus i Kolding. Helligkorsgade No. 18. (Medd. fra Foren. t. gamle Bygningers Bevaring. I, 39—40.)

J. Madsen: Kærgaard. (Fra Ribe Amt 1908. 71—107.)

Anton Jakobsen: „Lyngsaa Sogn“. (Vendsyssel I, 144—49.)

A. Thaning: Erindringer fra Mors 1834—36. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 538—76.)

P. Eliassen: Nygaard. Nogle Blade af en gammel Gaards Historie. (Vejle Amts Aarb. 1908. 154—70.)

S. Hansen: Gaarden Ogstrup i Mejlby Sogn. (Fra Randers Amt II, 5—52.)

S. Jensen: Randers i Ufredstider. (Fra Randers Amt II, 88—94.)

F. Uldall: Gamle Gjæstgivergaarde i Randers. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. V, 507—37.)

Franz v. Jessen: Den truede Grænseby [Ribe]. (Gads Danske Magasin 1908. 257—71.)

Vilh. Lorenzen: Gamle Bindingsværksbygninger i Ribe. (Medd. fra Foren. t. gamle Bygningers Bevaring. I, 33—38.)

A. Fang: Sal Kirke. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 19.)

P. Kristensen: Om Sevel Sogn. (Hardsyssels Aarb. II, 161—66.)

Ole Bang: Sjørring Sø. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1908. 24—36.)

L. Thane: Skanderborgs Historie. Skanderborg. 4⁰.

Chr. Heilskov: Træk af Livet og Forholdene i Skanderborg for ca. 100 Aar siden. (Aarb. udg. af Hist. Samfund f. Aarhus Stift I, 34—61.)

Povl R. Povlsen: Damsstenen [i Skanderborg]. (Aarb. udg. af Hist. Samfund f. Aarhus Stift I, 62—64.)

Alfr. Ipsen: Skørpingeskovene. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 15.)

Holger: Spøttrup. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 21.)

Poul Lindholm: Fra Starup Sogn. II. (Vejle Amts Aarb. 1908. 127—32.)

Anton Jakobsen: Voldgravene omkring Sæby. (Vendsyssel I, 139—41.)

Anton Jakobsen: Landesorgen i Sæby ved Kong Frederik V's Død 1766. (Vendsyssel I, 160—65.)

Severin Christensen: Lidt om Herregaarden Tolbøl og dens Ejere. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1908. 43—60.)

J. H. Byriel: Fra Fæste til Selveje. Et Træk af Vamdrup Sogns Historie. (Fra Ribe Amt 1908. 171—77.)

J. J. Ravn: Altertavlen fra Vejlby Kirke. (Vejle Amts Aarb. 1908. 289—92.)

Brødrene Andersen: Historiske og genealogiske Optegnelser fra Randrup Gods, specielt Vinkel Sogn. Viborg 1907. Trykt som Manuskript.

Anton Jakobsen: Tingsvidner fra 1693 ang. Memhave og Agerledet i Volstrup Sogn. (Vendsyssel I, 142—43.)

Anton Jakobsen: Volstrup og Understed Kirker. (Vendsyssel I, 53—84.)

Anders Jørgensen og *L. Maltesen*: Lidt fra Vrigsted Sogn. (Vejle Amts Aarb. 1908. 133—44.)

R. Dohse: Meerumschlungen. Hamburg 1907. Fol.

Ludw. Denkert: „Schleswig-Holstein meerumschlungen". (Die Heimat XVIII, 70—77.)

H. V. Clausen: Sønderjylland. 2. forøg. og omarb. Udg.

Die Nationalitäts- und Sprachverhältnisse des Herzogtums Schleswigs bis zum Jahre 1864. 1.—10. Tausend. Itzehoe.
Særtryk af Itzehoer Nachrichten.

Hans Kau: Fra Kampen mellem Dansk og Tysk. Erindringer fra et Barndoms- og Ungdomsliv i Grænseegnene. Odense.
Anm. af M. M(ackeprang) i Sønderj. Aarb. 1908. 313—17.

J. B. Høyer: De sproglige og nationale Tilstande paa Mellemslesvigs Højderyg ved det 20. Aarhundredes Begyndelse. (Sønderj. Aarb. 1908. 96—152, 165—97.)

Fr. Jürgensen West: Statistik over Valgene til den tyske Rigsdag i 1., 2. og 4. slesvigske Valgkreds 1871—1907. med særligt Hensyn til de sidste Valg 1902—07. (Sønderj. Aarb. 1908. 40—84.)

Sønderjydske Valg. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 38 og 39.)

M. C. Mathiesen: Landdagsvalgene i Nordslesvig. (Vor Fremtid I, 433—43.)

J. C. Jürgensen: Die Entwicklung im nördlichen Schleswig. (Kölnische Zeitung 5. Okt. 1908.)

Erling Stensgård: De forbudte Sange. Nordiske Digte i Udvalg ved prøjsiske Domstole. Med en Indledning om den danske Sangs Vilkaar i Sønderjylland. Aarhus. 4°.

Dagshistorie 1907. Tildragelser vedrørende Nordslesvig. optegnede efter Tidsfølgen. (Sønderj. Aarb. 1908. 153—64.)

Thade Petersen: Sønderjydske Kirke- og Skoleforhold i 1907. (Dansk Aarbog 1907. 144—52.)

Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1907. (Sønderj. Aarb. 1908. 85—95.)

Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1908. (Sønderj. Aarb. 1908. 303—09.)

Martensen: Kultur- und Sittenzustände in Angeln zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. (Die Heimat XVIII, 31—36, 106—11, 132—38.)

J. J. Callsen: Duburg. (Die Heimat XVIII, 11—16, 29—31.)

Willers Jessen: Die Grabgewölbe in der St. Nikolaikirche zu Eckernförde. Eckernförde 1907.

Særtryk af Eckernförde Zeitung 27. og 28. Nov. 1907. Ikke i Bogh.

Lorenz Linnet Petersen: Über die Zusammensetzung der Eiderstedter Bevölkerung. (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatskunde 1906—07. H. 4. 1—22.)

C. Häberlin: Zur friesischen Heimat- und Sprachkunde. (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatskunde 1906—07. H. 4. 43—47.)

C. Häberlin: Beiträge zur Heimatkunde der Insel Föhr. Wyk a. Föhr.

P. Lauridsen: Historiske og topografiske Oplysninger om Guldhornsfundene ved Gallehus. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXIII, 1—28.)

A. Schulz: Über Burgen, Schlösser und Höfe in Husum und Umgegend. (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatskunde 1906—07. H. 4. 74—87.)

Ernst Michelsen: Eine Bittschrift der Stadt Husum um Erhaltung ihres Seeweges, 1643. (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatskunde 1906—07. H. 4. 27—33.)

H. Börensen: Pellworm, wie es ist und war. 2. verm. Aufl. Husum.

W. Weber von Rosenkrantz: Aufhebung der Leibeigenschaft im Gute Schinkel. (Die Heimat XVII, 214—18; jfr. smst. 243—45.)

E. Daenell: Die Stellung der Stadt Schleswig im frühmittelalterlichen Handel und Verkehr. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 403—14.)

A. Kiesselbach: Schleswig als Vermittlerin des Handels zwischen Nordsee und Ostsee vom 9. bis in das 13. Jahrh. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVII, 141—66.)

Anm. af W. Stein i Hans. Geschichtsblätter XIV, 504.

Friedr. Posselt: Der Silberschatz der Kirchen, Gilden und Zünfte in der Stadt Schleswig. Schleswig.

Georg Hille: Ein altes Schleswiger Haus und die Familien Mecklenburg und Freins. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 291—326.)

Om Bardenfleths Hospital i Slesvig.

L. Haverkamp: Die Nordsee-Insel Sylt. Ihr Erwerbsleben und ihre sozialen Verhältnisse historisch betrachtet. Berlin. 4⁰.

Hanns Koch: Aus alten Sylter Tagen. Berlin.

Fr. Riewerts: Aus den Tagen der Selbständigkeit Sylts. (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatskunde 1906—07. H. 4. 60—73.)

Ludwig Haverkamp: Die wirtschaftlichen und sozialen Wandlungen auf der nordfriesischen Insel Sylt. Berlin. (Diss. Heidelberg.)

H. V. Clausen: Sønderborg-Dybbøl. P.

Særtryk af Forf.'s Sønderjyllaud. 2. Udg.

J. C. Friedrichsen: Chronik des Kirchspiels Sörup. Süderbrarup 1907.

Ludwig Andresen: Acta Tunderensia. Mitteilungen aus einer tondernschen Kopiensammlung. Teil 1. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 355—402.)

H. Bebensee: Die Gründung der Kirche zu Waabs. (Die Heimat XVIII, 36—38.)

Th. Reuter: Zur Geschichte des Kirchspiels Viöl. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 261—90.)

H. Oldekop: Topographie des Herzogthums Holstein. 1.—2. Bd. Kiel.

Paul Dohm: Holsteinische Ortsnamen. Die ältesten urkundlichen Belege gesammelt und erklärt. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 109—260.)

Wilh. Fricke: Untersuchungen zur älteren Holsteinischen Geschichte. Jena 1907. (Diss.)

Volquart Pauls: Die holsteinische Lokalverwaltung im 15. Jahrhundert. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII. 1—88.)

V. Pauls: Die holsteinischen Aemter und der Amtmann im 15. Jahrhundert. Kiel. (Diss.)

Hans Schacht: Geschichte des Kirchspiels Albersdorf bis zum Jahre 1906. Schleswig.

Ikke i Bogh.

Paul von Hedemann-Heespen: Eine neue Landesmatrikel und Ergänzungen zu meiner Geschichte von Deutsch-Nienhof und Pohlsee. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 89—108.)

R. Nehlsen: Geschichte von Dithmarschen. Tübingen.

J. Voss: Die Freilegung der Ruine Glambek auf Fehmarn. (Die Heimat XVIII, 261—67, 283—86.)

J. Schmarje: Aus der Vergangenheit der Haseldorfer Marsch. (Die Heimat XVIII, 229—34, 253—61.)

E. Jendreyczyk: Das Amt der Tischler zu Heide. Zum 300 jähr. Jubiläum. Lpz.

Das Kieler Denkelbok. Hrsg. v. *Franz Gundlach*. Kiel. (= Mitteil. d. Ges. f. Kieler Stadtgesch. XXIV.)

Georg Hoffmann: Die historische Landeshalle für Schleswig-Holstein in Kiel. (Die Heimat XVIII, 78—83.)

Olaf Nordhagen: Alstadhaug kirke og prestegaard i Skogn. (Aarsb. fra For. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 260—83.)

B. E. Bendixen: Kirkerne i Søndre Bergenhus amt. Bygninger og inventarium. 3. H. Bergen 1907.

H. Meyer: Samlinger til Bergens Beskrivelse. Bd. 1. Udg. ved *B. E. Bendixen*. H. 5. Bergen. — Tillæg og Rettelser. H. 4. smst.

Chr. Koren-Wiberg: Bidrag til Bergens kulturhistorie. Bergen. 4⁰.

Fr. B. Wallem: I Bergen for hundrede Aar siden. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 197—222.)

A. Bugge: Kleine Beiträge zur ältesten Geschichte der deutschen Handelsniederlassungen im Auslande und besonders des Kontors zu Bergen in Norwegen. (Vierteljahrschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch. 1908. 186—209.)

Anthon Mohr Wiesener: Et mandtal over Bergens negotianter fra 1702. (Skrifter udg. af Bergens hist. For. Nr. 14. III.)

Helmich Janson: Tillæg til Damsgaards beskrivelse og meddelelser vedk. familien Janson. (Skrifter udg. af Bergens hist. For. Nr. 13. II.)

H. F. Hjorthøy: Beskrivelse om Gudbrandsdalen. 1.—2. Del (Kbh. 1785—86). Lillehammer.

W. T.: Fra Gudbrandsdalen. De Sandvigske Samlinger. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 8.)

Olaf Nordhagen: Hamar domkirkes ruiner. (Aarsb. fra For. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 201—22.)

O. Olafsen: I gamle Dage. Fortællinger og Skildringer fra Hardanger. Bergen.

Johan Meyer: Fortids kunst i Norges bygder: Hedalen og Kvikne. Kria.

Fr. Petersen: Hedrum kirke, Vestfold. (Aarsb. fra For. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 241—59.)

G. Graarud: Holmestrand og Omegn. 15—17. Hefte. Kria.

Parmann: Fra gamle Dage. Lidt om Holt Hovedkirke og Prestegaard samt Næs Jernværks Hovedgaard. (Folkebladet 1908. 243—49.)

Reinert Svendsen: Kirkeruinerne paa Rokoheiden i Løiten. (Aarsb. fra For. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 223—32.)

Wilh. Kvalheim: Moldøen. Enkelte træk af stedets historie. (Skrifter udg. af Bergens hist. For. Nr. 13. I.)

C. Lund: Porsgrund 1807—1907. Porsgrund 1907.

Emil Olsen: Beskrivelse over Sem Gaard ved Tønsberg fra 1671. (Aarsb. fra For. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 284—85.)

H. Skar: Snaasens kulturhistorie til aaret 1907. 1.—4. H. Kria. 1907—08.

E. Halleland: Sole gamle Kirke, Jæderen. (Aarsb. fra Foren. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 233—40.)

Kr. Koren: Hans Nissen og Hustrus Stiftelse og Arbejdshus. Trondhjem 1907.

Johan Meyer: Tuddalske haandværkere. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 264—74.)

O. Sneve: Værdalsgodset, dets Historie, dets Kjøb, dets Mænd. Levanger. 4°.

Parmann: Smaa Optegnelser om Bygningsstil og Samfundsliv i Østre Agder. (Folkebladet 1908. 274—79.)

J. L. Qvisling: Til Øvre Telemarkens Historie. Spredte Bidrag fra det 18. og 19. Aarhundrede. Skien.

S. H[ansso]n: Riksrådet Christer Bondes resa i de skånska landskapen 1658. (Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 26. Febr.)

A. Hallenberg: Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden (slutn.). (Kyrkohist. årsskrift IX, 65—136.)

Alfr. B. Nilsson: Försvunna skånska medeltidsstäder. (Svenska Turistfören.'s Årsskrift 1908. 106—31.)

C. O. Dalin: Rättshistorisk undersökning om eganderätten till prestgårdarne i Skåne, Halland och Blekinge. Malmø. P.

O. Malmström: Till Helsingborgs slotts och stads historia. Helsingborg. P.

L. Weibull: Den lundensiska Finnsägnen. (Fataburen 1908. 28—41.)

Th. Wåhlin: „Observa autem" . . . Ännu ett ord angående hr. Weibulls Studier i Lunds domkyrkas historia. (Kult och Konst 1908. 63—72.)

A. Nilsson: Kryptbilderna i Lunds domkyrka. (Fataburen 1908. 42—53.)

C. W. v. Sydow: Studier i Finnsägnen och besläktade byggmästarsägner. (Fataburen 1908. 19—27.)

A. C. Evensen: Savn til Fóroyinga sögu i 16 öld. 1. hefti. Tórshavn.

M. v. Komorowicz: Quer durch Island. Reiseschilderungen. Charlottenburg.

Svenn Poulsen og *Holger Rosenberg*: Islandsfærden. 4.—20. (sidste) H.

Björn Magnússon Ólsen: Um upphaf konungsvalds á Íslandi. (Andvari XXXIII, 18—88.)
Ogsaa særskilt.

Knud Berlin: Et islandsk Skrift om Islændernes „Gamle Pagt". (Tilskueren 1908. 817—30.)
Anm. af B. M. Olsens ovennævnte Skrift.

R. Lundborg: Islands staatsrechtliche Stellung von der Freistaatszeit bis in unsere Tage. Berlin.

Bogi Th. Melsteð: Den dansk-islandske Kommissions Betænkning. (Højskolebl. XXXIII, 757—66.)

Finnur Jónsson: Island og Danmark. (Atlanten V, 275—81.)

Daniel Bruun: Gammel Bygningsskik paa de islandske Gaarde. (Aarsb. fra For. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 37—117.)

Finnur Jónsson og *D. Bruun*: Det gamle Handelssted Gósar (at Gásum), yngre Gæsir, ved Øfjord (Eyjafjörður). Undersøgelser foretagne i Sommeren 1907. (Oversigt ov. Vidensk. Selsk.'s Forhandl. 1908. 95—111.)

Gunnar Andersson: Danmarksexpeditionen till Grönlands nordostkust. (Ymer XXVIII, 225—39.)

A. Trolle: Summarisk Oversigt over „Danmarks"-Ekspeditionens Forløb og Arbejder. (Geogr. T. XIX, 263—68.)

A. Trolle: Med Danmarksekspeditionen i Grønland 1906. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 1—3.)

„Danmark"s-Ekspeditionen. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 46—47 og 48.)

S. Rink: Lidt om Grønlands Befolkningsspørgsmaal. (Geogr. T. XIX, 210—16.)

W. Thalbitzer: Bidrag til Eskimoernes Fortidshistorie. I. (Geogr. T. XIX, 218—21.)

W. Thalbitzer og *A. Olrik*: Eskimoiske Kulturstudier. (Danske Studier 1908. 56—60.)

P. Vibæk og *W. Thalbitzer*: Grønland. Befolkningen. (Atlanten V, 414—48, 460—68.)

H. B. Krenchel: Grønland. Sundhedsplejen. Statsretslige Forhold. (Atlanten V, 449—60, 469—74.)

Kay Larsen: De dansk-ostindiske Koloniers Historie. II. De bengalske Loger. Nikobarerne. 4°.

Biografi.

Danmarks Hovedstad. Personalhistorisk Pragtværk. Redig. af *Johs. Madsen*. 4°.
Dansk Portrætgalleri. IV.

En Samling jydske Testamenter fra o. 1681—1734. I Uddrag ved *C. Klitgaard.* (Personalhist. T. 5. R. V, 263—68.)

H. T(rier): Fra den jødiske Kirkegaard i Møllegade. (Hist. Medd. om København I, 619—23.)

Gravstene over Medlemmer af Familierne Trier og Adler.

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Gladsaxe Kirke. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 389—92.)

Mindesmærkerne i Kjøge. (Østsjæll. Aarb. VIII, 79—81.)

For 1710, 1807 og Faldne i de slesvigske Krige.

J. Bidstrup: Dødsfald i Danmark 1907. (Tillæg til Personalhist. T. 5. R. V.)

Th. Hauch-Fausbøll: Slægthaandbogen. (Tillæg til Personalhist. S.)

Slægterne Mazar de la Garde, de Meza, Middelboe, Molbech, Moldenhawer, Moltke, Mourier, Mourier-Petersen, Muus, von Müllen, Müller (Budtz M., Haagen-M., Lange-M., Lemwigh-M., Malta-M.), Münter, Møller (Østrupgaard), Møller (fra Svendborg Mølle), Schytz; Møller (Back), Nansen, Nellemann, Nickolin, Nielsen (Perch N., Holten-N., Busch-N., Langebæk), Normann, Nyegaard (Nieuvenhuis, von Gartenberg, von Gartenberg Sadogovsky), Nyholm.

Th. Hauch-Fausbøll: Slægten fra Maglemølle ved Næstved gennem 300 Aar, hvis Medlemmer fører og har ført Navnene Andresen, Gløe, Møller, Müller, Müllerz, Herløv-Müller, Kragh-Müller, Roed-Müller og Possin. Vejle (1907).

S. H. Finne-Grøn: Familierne Treschow og Wiel. Deres indbyrdes forbindelse og de første generationer. (Norsk T. f. Genealogi I, 188—206.)

P. C. B. Bondesen: Op og ned. Et Blad af en Slægts Historie. (Svendborg Amt 1908. 153—61.)

Allgemeine deutsche Biographie. Lief. 267—70. Schorlemer-Walther. Lpz.

Danmarks Adels Aarbog. Red. af *H. R. Hiort-Lorenzen* og *A. Thiset.* 1909. 26. Aarg.

W. Weber von Rosenkrantz: Schleswig-holsteinischer Adel in Märchen und Sage. (Die Heimat XVII, 256—59.)

J. W. Flood: Norges Apothekere fra 1588 til 1908. Kria.

Poul Bredo Grandjean: Kgl. danske Forstembedsmænd 1660—1790. Bidrag til en „Forstlig Stat". (T. f. Skovvæsen XIX, B. 1—72.)

A. Christensen: Hædrede Husmænd. Billeder og Biografier. Aarhus.

De ny Ledere af Højskoler og Landbrugsskoler Novbr. 1908. (Højskolebl. XXXIII, 1581—84.)

Erik Alberg, Søren Alkærsig, Olaf Andersen, H. Hauch, K. Kristensen-Tange, J. C. Pedersen.

Kunstakademiets nye Professorer. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 42.)

Jul. Schultz, H. Kampmann, Jul. Paulsen, V. Irminger.

J. A. Jørgensen: Lensmænd og Kommandanter paa Bornholm. (Bornholmske S. III, 107—93.)

C. Klitgaard: Bidrag til Aalborg Stifts Præstehistorie. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 395—400.)

P. Severinsen: Stadil Præster i Reformationsaarhundredet. (Hardsyssels Aarb. II, 167—73.)

M. C. Mathiesen: Danske Redaktører under prøjsisk Styre. (Vor Fremtid II, 26—33.)

H. L.: To Jubilarer. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 49.)

Skuespillerne K. Mantzius og Fru Emma Thomsen.

Chr. Ottesen: Biografier og Portrætter af Studenterne fra 1883.

A. Detlefsen: Die Abiturienten der Kieler Gelehrtenschule 1848—1908. Kiel. (Progr. fra Gymnasiet.)

Fra Sygeplejerskernes Verden. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 26.)

Biografier af nulevende Sygeplejersker.

Sønderjydske Mænd. (Vor Fremtid I, 203—10 af *M. C. Mathiesen*; jvfr. *E. Christiansen* 210—13. Smst. I, 280—93, af *N. Petersen*. Smst. I, 336—44 (Julius Nielsen af *N. Petersen*). Smst. I, 401—08 (Peter Grau af *E. Christiansen*). Smst. II, 100—08 (De to Landdagsmænd af *E. Christiansen*.)

H. K. Steffens: Slægten Aal. Kria.

Ikke i Bogh.

Hans Olrik: Absalon.* 1. Del.

Anm. af M. Mackeprang i Politikens Kronik 9. Marts 1909, af Joh. St(eenstru)p i Hist. T. 8. R. II, 105—06; endv. i Sv. hist. T. 1909. 65 f.

Hans Olrik: Hvornår blev Absalon valgt til biskop? (Hist. T. 8. R. I, 377—83.)

1157, ikke 1158.

Johan Johnsen: Ærkebiskop Absalons Grav i Sorø. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 56. Aarg. 194—97, 209—15, 309—14, 331—37, 345—50.)

Hans Detlef von Ahlefeld: Beziehungen der Familie von Ahlefeld zur Stadt Flensburg. (Flensburger Norddeutsche Zeitung 1908. Nr. 23—31.)

Th. Graae: Alberti. Göteborg.

Sven Lange: Alberti. (Gads Danske Magasin 1908. 21—24.)

Kn. Porse: Fænomenet Alberti. Aarhus. P.

E. A. Thomle: Var Generalmajor, Friherre Alf Nicolai von Alfsen dansk eller norsk? (Personalhist. T. 5. R. V, 34—47.)

J. C. V. Hirsch: Kaptajn Niels Alfsen og Sønnen Alf Nicolai Alfsen. (Personalhist. T. 5. R. V, 139—50.)

Hans Brix: H. C. Andersens Hus i Odense. (Gads Danske Magasin 1908. 566—74.)

H. C. Andersens Hus [i Odense]. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 27.)

Poul Bjerge: Jens Mathias Bollerup Andersen. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. V, 485—506.)

Ogsaa som Særtryk. Aarhus.

Zacharias Topelius og Fredrik Barfod. En Brevveksling meddelt af *L. F. la Cour*.

A. Barnekow: Anteckningar om släkten Barnekow. Sthlm. 4°.

C.-M. Stenbock: Om ätten Barnekows namn och ursprung. (Personhist. T. X, 75—80.)

Edv. Bull: Til Magnus Bergs historie. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 97—102.)

O. Olafsen: Magnus Berg. En norsk kunstner fra det 17. aarhundrede. (For Kirke og Kultur XV, 357—63.)

H. Green: Sigurd Berg og Ansvaret. P.

Hector Boeck: Familien Bianco i Danmark. (Personalhist. T. 5. R. V, 172—75.)

And. J. Eriksholm: En Embedsmand under Frederik VI. Byfoged F. L. Bierfreund i Holbæk. (Fra Holbæk Amt 1908. 76—112.)

A. Clemmensen: Thorvald Bindesbøll. (Architekten X, 537—44.)

F. Hendriksen: Om Bindesbølls Bogarbejde. (T. f. Industri IX, 216—22.)

Anker Kyster: Thorvald Bindesbøll i hans Forhold til Haandværket. (T. f. Industri IX, 208—14.)

Karl Madsen: Thorvald Bindesbøll. (Politikens Kronik 29. Aug. 1908.)

Joachim Skovgaard: Thorvald Bindesbøll. (Gads Danske Magasin 1908. 1—8.)

V. Wanscher: Thorvald Bindesbøll som Kunstner. (T. f. Industri IX, 195—206.)

Hans Kau: Jørgen Birkebæk. Et Bidrag til de kloge Mænds Saga. (Vejle Amts Aarb. 1908. 90—107.)

A. P. Bjarnholt: Dagbogsoptegnelser fra Soldaterlivet. 2. Opl. (1907). P.

Lidt om St. St. Blicher. (Fra Randers Amt II, 100—106.)

Universitetssørgeprogram over Prof. jur., Borgmester i Kjøbenhavn Cosmus Bornemann. Ved *G. L. Grove*. (Personalhist. T. 5. R. V, 249—62.)

Tychonis Brahei, et ad eum doctorum virorum epistolae ex anno 1588 et sequentibus annis. Nunc primum collectae et editae a *F. R. Friis*. Fasc. 10. 4°.

Georg Brandes: Levned. (III). Snevringer og Horizonter.

O. Thyregod: C. Bredahls ungdomsdigtning. (Danske Studier 1908. 90—116.)

O. Thyregod: Christian Bredahls sidste digte. (Letterst. T. 1908. 235—40.)

J. P. Kristensen-Randers: Amtmand, Grev [Ludv. Fr. Henr.] Brockenhuus-Schack. (Svendborg Amt 1908. 7—30.)

Janos (ɔ: *Joh. Brünnich*): Vandreliv for en Menneskealder siden. En gammel Haandværkers Rejseerindringer. 1.—2. Bd.

Edv. Holm: Johan Bülows Forhold til Kronprins Frederik efter 1784 — Bülows Fald. (Hist. T. 8. R. I, 337—59.)

K. W. J. Sørensen: Mads Eriksen Bølles Ligsten i Thureby Kirke. (Østsjæll. Aarb. VIII, 53—55.)

General Joachim Melchior Holten von Castenschiolds Ridderbiografi. Ved *Aug. Fjelstrup*. (Personalhist. T. 5. R. V. 151—70.)

Eiler Nyström: Jonas Charisius' Indkjøb af Malerier og Musikinstrumenter i Nederlandene 1607—08. (Danske Mag. 5. R. VI, 225—36.)

Godfred Christensen: Fra Lejren ved Hald 1870. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 44.)

Til Belysning af J. C. Christensens Politik i 10 Aar. Aktstykker samlede af Politicus. P.

P. S. Vig: Præsten Claus L. Clausen. Et Bidrag til den dansk-norske evangelisk-lutherske Kirkes Historie i Amerika i det 19. Aarh. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 258—87.)

Niels Munk Plum: H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principper.

Hans Birch Dahlerup: Mit Livs Begivenheder 1790—1814. Udg. af hans Sønnesøn *Joost Dahlerup*.

L. Dam og *N. Hansen*: Stamtavle over Familien Dam (Aakirkeby). Rønne (1907.)

V. Chr(istensen): Mekaniske Damehatte. (Hist. Medd. om København I, 403—06.)

En Opfindelse af Louise Rasmussen (Grevinde Danner) 1844—45.

Roar Tank: Et Bidrag til Peter Dass' Biografi. (Norsk Hist. T. 4. R. IV, 427—36.)

C. T. Davidsen: Lidt om min Sag. P.

Ikke i Bogh.

Johannes Vedel: Rasmus Dinesens Minde. (Højskolebl. XXXIII, 1413—20.)

Vilh. Andersen: Holger Drachmann. (Letterst. T. 1908. 113—19.)

Harriet Bentzon: Nogle Erindringer om Holger Drachmann. (Tilskueren 1908. 157—65.)

Th. Bredsdorff: Holger Drachmann. (Højskolebl. XXXIII, 97—102.)

Holger Henrik Herholdt Drachmann. (Tilskueren 1908. 121—48.)

C. Gandrup: Konference ved Mindefesten for Holger Drachmann. Faaborg. P.

Trykt som Manuskript.

Emma Hørup: Holger Drachmann. Spredte Tanker og Minder. (Gads Danske Magasin 1908. 336—41.)

Rosenkrantz Johnsen: Holger Drachmann. (Folkebladet 1908. 17—18.)

H. Jørgensen: Holger Drachmann. (Vor Fremtid I, 310—13.)

Johs. Jørgensen: Holger Drachmann og den katholske Kirke. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 56. Aarg. 132—36.)

Jakob Knudsen: Holger Drachmanns Digtning. (Højskolebl. XXXIII, 109—24.)

Poul Levin: Holger Drachmann og hans Tid. (Det ny Aarhundrede V, 356—60.)

Oscar Olafsson: Holger Drachmann. In memoriam —. (Varden VI, 49—54.)

Hugo Seligmann: Drachmann i Toner. (Det ny Aarhundrede V, 451—58.)

V. Vedel: Ved Holger Drachmanns Død. (Tilskueren 1908. 151—56.)

Holger Drachmanns Ligfærd. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 17 og 18.)

P. Johnsson: Paul Enertsen. Den siste danske prästen i Skåne. Landskrona.

J. P. Jacobsen: Kr. Erslev som Universitetslærer. (Tilskueren 1908. 217—22.)

P. Munch: Prof. Kr. Erslev. (Det ny Aarhundrede V, 435—45.)

E. A. Thomle: Familien Essendrop i Norge. (Norsk T. f. Genealogi I, 207—20.)

Mindeskrift om Laurids Jørgensen Ethelberg, Afholdssagens Banebryder i Danmark. Randers. P.

Dines Andersen: V. Fausbøll. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVI. 179—86.)

D. Thrap: Til Herman Foss's Personalia. (Skrifter udg. af Bergens hist. For. Nr. 14. II.)

K. Carøe: Jens Foss. (Bibl. f. Læger. 8. R. IX, 526—53.)

A. C. Frost: 30 Aar i Amerika. Skildring af en Danskers Liv i Amerika. Aalborg.

Fr. Beckett: Lorenz Frølich. Billederne til Danmarkshistorien. (Gads Danske Magasin 1908. 133—39.)

Elise Konstantin-Hansen: Lorenz Frølich. (Højskolebl. XXXIII, 1465—72.)

Karl Madsen: Lorenz Frølich. (Tilskueren 1908. 1008—23.)

Knud Fabricius: Hans Gram. (Letterst. T. 1908. 570—82.)
Anm. af Grams Breve.

Roar Tank: Fru Marie Grubbe i norsk Tradition. (Samtiden XIX, 269—74.)

J. P. Bang: Grundtvigske Studier. (Dansk Kirketidende 1908. 243—54, 289—97, 305—12.)

Sigurd Müller: Grundtvig og Formkunsten. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup 1908. 129—62.)

F. Rønning: N. F. S. Grundtvig. Et Bidrag til Skildring af dansk Åndsliv i det 19. Århundrede. 2. Bd. 1. Del.

Ove Dahl: Biskop Gunnerus' Virksomhed, fornemmelig som Botaniker tilligemed en Oversigt over Botanikens Tilstand i Danmark og Norge indtil hans Død. III. Johan Ernst Gunnerus. Tillæg II. Uddrag af Gunnerus' Brevveksling. Hefte 8—9. (Det norske Vidensk.-Selsk.'s Skrifter 1906. Nr. 4 og 1907 Nr. 4.)

Roar Tank: Ulrik Frederik Gyldenløve og Normændene. (Sprogl. og hist. Afhandlinger viede Sophus Bugge. 157—69.)

Levnetsoptegnelser af Raadmand i Kjøbenhavn, Kancelliraad *Jens Hansen* (f. 1717, † 1789). Medd. af *C. E. van Deurs*. (Personalhist. T. 5. R. V, 47—52.)

J. K. Bergwitz: Slægten Hauff 1648—1908. Kria.

Th. S. Haukenæs: Bondeliv og Bondeslægter fra ældre og nyere Tider. 1: Haukenæsslægtens Saga. Granvin, Hardanger.

Poul Henrik Heegaard: Udtog af en Slægtsbog.
Ikke i Bogh.

K. A. Heiberg: Samlinger til en Slægtebog. 3. H. 1907.

To Breve fra Frans Henningsen til Nicolaj Bøgh. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 27—28.)

Vilh. Lorenzen: Maleren Hilker. (= Blade af dansk Kunsts Historie. 4. Bd., 1. Hefte.)

Just Bing: Ludvig Holbergs Bergens-år. (Letterst. T. 1908. 375—82.)

Bering Liisberg: Agent Holck. De Fattiges Tolk. 2. Udg.
Ikke i Bogh.

S. Rambusch: Erik Begtrup Holst. (Hardsyssels Aarb. II, 1—10.)

Chr. Hornemann: Stamtavle over Familien Hornemann. Trondhjem. P.

H. J. Huitfeldt-Kaas: Efterretninger om Familien Huitfeldt. Et ufuldendt Arbejde. Kria. 4°.

H. Høffding: En Dag af mit Liv: Arbejdsdagen. (Gads Danske Magasin 1908. 9—10.)

Anton Thomsen: Harald Høffding som Lærer 1883—1908. (Tilskueren 1908. 717—29.)

Leo Swane: Om Høyen. (Tilskueren 1908. 730—44.)

P. E. Benzon: Et Forfatterjubilæum. (Højskolebl. XXXIII, 1281—86.)
Alfr. Ipsen.

Holger Jørgensen: Alfred Ipsen. Et Tilbageblik. Silkeborg.

Holger Jørgensen: Alfred Ipsen. Et Digterjubilæum. (Vor Fremtid I, 415—26.)

N. O. Kolsrud: Om Hamarbispen Karl Jenssons Æt. (Personalhist. T. 5. R. V, 61—85.)

A. Hindenburg: Hr. Franz von Jessen, Journalistforeningens Formand. P.

Martha Ottosen: Gustav Johannsen i prøjssiske Fængsler. (Gads danske Magasin 1908. 351—58, 420—28.)

Georg Johnson: Familien Johnson. Kria.
Trykt som Familiemanuskript.

Præsten C. F. Junghans og hans Optegnelser 1793—1829. Ved *G. Schousboe-Jensen*. (Fra Ribe Amt 1908. 39—70.)

Raoul Hoffmann: Kierkegaard et la certitude religieuse. Genève et Paris. Thèse.
Anm. af V. Lindegaard-Petersen i Teol. T. Ny Række IX. 185—91.

J. Gr. Pinholt: Natmand Jørgen Chr. Kollis Forsørgelse. (Hardsyssels Aarb. II, 105—14.)

Otto Wolff: Om Anna Krabbes Forfædre. (Personalhist. T. 5. R. V, 176.)

J. P. Kristensen-Randers: Fra Nanna Kristensen-Randers's sidste Dage, Død og Jordefærd. Thisted.
Ikke i Bogh.

Fortegnelse over Hartvig Krummediges norske Jordegods (Cod. A. M. 880. 4°). Ved *A. Kjær*. (Sprogl. og hist. Afhandlinger viede Sophus Bugge. 170—90.)
1450.

H. R. Hiort-Lorenzen: Krüger i Berlin (Sluttet). (Sønderj. Aarb. 1908. 198—270.)

Johs. Frederiksen: En Kunstner i Kutte. (Vor Fremtid I, 240—48.)
Alb. Kückler.

L. Moltesen: Poul la Cour. (Gads Danske Magazin 1908. 638—41.)

Poul la Cour. (Højskolebladet XXXIII, 625—36, 643—52, 673—78, 721—26.)

P. Severinsen: Degnen fra Havet Jean Lagrolet i Gørding. (Hardsyssels Aarb. II, 174—81.)

E. P. Lambertsen: Barndomserindringer. Viborg (1907). P.

Aug. Wimmer: Fr. Lange og dansk Psykiatri. (Hospitalstidende 5. R. I, 45—48.)

H. C. A. Lassen: Stamtavle over Familien Lassen.

Erik Henrichsen: Vilh. Lassen. (Tilskueren 1908. 354—79.)

P. Munch: Vilh. Lassen. (Det ny Aarhundrede V, 613—32.)

Marcus Rubin: Vilhelm Lassen. (Gads Danske Magasin 1908. 549—56.)

Erich Witte: Johann Lauremberg. (Schlesw.-Holst. Rundschau II, 642—45.)

Eiler Nyström: Lemfortske Familiegaader. (Personalhist. T. 5. R. V, 108—39.)

Poul Lindholm: Præsten L. M. Lund og Skolevæsenet i Starup-Nebel 1815—20. (Vejle Amts Aarb. 1908. 185—239.)

Chr. Lunde: Lundeætten fra Aadalen. Kria. 1907.

N. Olesen-Husted: Peder Lydersen af Hvidbjerg Holmgaard. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 61—88.)

M. F. Bugge: Stamtavle over skibsfører Gunder Madsens descendenter indtil 1906. Nogle Nøtteroslægter. Kria. 1906. P.

Villads Christensen: En jødisk Ægteskabssag. (Hist. Medd. om København I, 599—614.)

Mellem Mette Lazaridatter og Isac Magnus 1714—26.

Breve fra Finn Magnusen til F. D. Græter. Ved *Carl S. Petersen*. (Personalhist. T. 5. R. V, 177—206.)

M. C. Bech: Slægtregister over Familien Mathiesen. P.

To Breve fra Præsten i Lindholm Mag. Albert Meier til Statholder Henrik Rantzau. Ved *Carl S. Petersen*. (Danske Mag. 5. R. VI, 212—24.)

Carl Brummer: Arkitekt, Kammerherre F. Meldahl. (Gads Danske Magasin 1908. 429—35.)

V. J. Mørk-Hansen: Ferd. Meldahl. (Architekten X, 233—43; jfr. 217—18.)

C. V. Nielsen: Kammerherre F. Meldahl. Ungdomserindringer. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 20.)

Aksel Mikkelsen: 25 Aars Sløjdundervisning i danske Borneskoler.

Særtryk af Medd. fra Dansk Sløjdforening.

Chr. Molbech og hans Søn K. F. Molbech. En Brevveksling udg. af *O. C. Molbech*.

(*J. Plesner*:) Johannes Moldenhawer. (Dansk T. f. Abnormvæsenet X, 278—304.)

Ogsaa som Særtryk.

Monrad og Forsvarsspørgsmaalet. (Vort Forsvar Nr. 707.)

Knud Melf Hansen: Chronikblätter der Nachkommen im Mannesstamm des Broder Mumsen zu Bopslut im Nordstrande. Detroit, U. S. A. 1908.

E. A. Thomle: Maleren Eggert Munch. (Personalhist. T. 5. R. V, 170—71.)

Trøgstadpresten hr. *Niels Muus*' optegnelser. En slægtebog fra 1600-tallet. Ved *S. H. Finne-Grøn*. (Norsk T. f. Genealogi I, 221—40.)

Johan Bøgh: Johan Georg Müller, Professor Dahls saakaldte „første Lærer“. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 177—96.)

Brev fra Prof., Dr. theol. Jens Møller til Biskop Esaias Tegnér. Ved *Carl S. Petersen*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 392—95.)

Evald Tang Kristensen: Niels Møller i Vedersø [† 1869]. (Hardsyssels Aarb. II, 130—40.)

P. Levin: Peter Nansen. (Det ny Aarhundrede VI, 41—49.)

L. C. Nielsen: Peter Nansen 1883—1908. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 4.)

Ove Rode: Peter Nansen. (Samtiden XIX, 537—43.)

Hilsen til Peter Nansen. (Det ny Aarhundrede VI, 49—56.)

P. Munch: N. Neergaard. (Det ny Aarhundrede VI, 110—22.)

D. Witt: Angenehm gemacht in dem Geliebten. Lebensbild der Lehrerin Henriette Neumann (geb. 1821). Neumünster.

J. J. Brødsgaard: Christen Nielsen. En vestjydsk Bondekarls mærkelige Livsførelse (1767—1839). (Hardsyssels Aarb. II, 141—60.)

Stamtavle over Efterkommere af Christian Nielsen i Hjørring og Optegnelser over beslægtede Familier. Aalborg.
Ikke i Bogh.

Aug. Goll: Danske Storforbrydere. II. Samfundshaderen Jens Nielsen. (Gads Danske Magasin 1908. 503—17, 609—22.)

Fr. Opffer: Niels Nielsens Saga. Aarhus. 4⁰. P.

Jakob Jakobsen: Poul Nolsøe, Livssöga og Irkingar. Vid Mindun av Chr. Aigens. 1. Hefte.

Kommissionsdommen over Læge Poul Nordentoft. (Ugeskr. f. Læger 1908. 857—62.)

Søren Hansen: Nogle Bemærkninger til Kommissionsdommen over Læge Poul Nordentoft. (Ugeskr. f. Læger 1908. 884—94.)

Familien Nybo's Stamtavle. Aarhus (1907). P.
Ikke i Bogh.

C. Nyrop: Slægten Nyrop. Nogle biografiske Oplysninger. 2. forøgede Udg.
Ikke i Bogh.

Jørgen Andersen Bo: Jens Nørregaard. (Højskolebl. XXXIII, 1497—1504.)

A. Bobjerg: Nørregaard og Bågø. (Højskolebl. XXXIII, 1505—08.)

Æfisaga *Jóns Ólafssonar* Indiafara samin af honum sjálfum (1661). Gefin út eftir *S. Blöndal.* 1. Hefti.

Doris Schnittger: Jürgens Ovens, ein Schleswiger Rembrandt-Schüler. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 415—32.)

Register paa Hr. Johan Oxes Guld, Sølv, Klæder m. m. 1492. Ved *Thiset.* (Danske Mag. 5. R. VI, 267—70.)

Carl S. Petersen: Nogle Palladiana. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 373—84.)

Jens Jacob Paludan: Ungdomserindringer (= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. F. Rist. IX.)

J. Paulli: En Dag af mit Liv: Arbejdsdagen. (Gads Danske Magasin 1908. 79—81.)

Et indholdsrigt Liv [Lærer Anders Petersen (f. 1828)]. (Østsjæll. Aarb. VIII, 91—94.)

Hermann Petersen: Aus meinem Leben. 1. Die goldene Kindheit. Hamburg.

N. P. Madsen og *Hans Appel*: Jørgen Petersen. (Højskolebl. XXXIII, 961—70, 1013—18.)

Brevvexling mellem N. M. Petersen og Carl Säve. Et Bidrag til Skandinavismens og den nordiske Filologis Historie. Udg. af *Carl S. Petersen.*

Anm. af Henrik Bertelsen i Letterst. T. 1908. 613—15; endr. i Sv. hist. T. 1909 S. 136.

Þ. Thororddsen: Æfisaga Pjeturs Pjeturssonar, Biskups yfir Íslandi. Reykjavik.

P. Lauritsen: Danske Mænd. III. Carl Ploug.

A. W. Rasch: Vedrørende Familien Rasch. (Personalhist. T. 5. R. V, 89; jfr. *G. L. Grove* smst. 176.)

H. P. H. Gjevnøe: En gammel Præstekone fra Grevinge. (Fra Holbæk Amt 1908. 28—47.)

Elisabeth Margr. Rasmussen, f. Müller († 1840).

Hans Schulz: Über Elisa von der Recke. Neue Mitteilungen. Lpz.

Særtryk af „Leipziger Bibliophilen-Almanak" 1908. Bl. a. om hendes Ophold i Graasten og Augustenborg og Forhold til Hertug Frederik Christian o. fl.

C. Riis-Knudsen: Ernst von der Recke og hans Digtning. (Vor Fremtid II, 65—99.)

Anton Jakobsen: Reedtz Thott til Voergaard faar 1787 Bevilling til Krohold ved Præstbro. (Vendsyssel I, 150—53.)

Om Anna Reimer og Cille Gad. Ved *C. Behrend*. (Personalhist. T. 5. R. V, 232—48.)

Aktstykker vedrørende Christian Ditlev Reventlow som Diplomat og Feltherre [1709—13]. Medd. af *A. P. Tuxen* og *L. Bobé*. (Danske Mag. 5. R. VI, 237—50.)

H. Fett: Christoffer Ridder, bilthugger i Kristiania mellem 1665—1695. Et dokument og nogen bemerkninger. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 85—96.)

O. Geismar: P. A. Rosenberg. (For Kirke og Kultur XV, 145—57.)

K. C. Rochstroh: Hans Rostgaard og Kronborg-Anslaget 1659. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 98—100.)

Richard Berge: Kjetil Rygg. Et 150-aarsminne (1759—1909). (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 253—63.)

Franz Schacht: Die Familie Schacht. Frankf. a. M.

Breve fra Hans Egede Schack tilligemed et Brev om ham fra C. St. A. Bille. Af *Nicolai Bøghs* efterladte Papirer. (Personalhist. T. 5. R. V, 1—34.)

Kr. Kongstad: Dødsfesten for Schiller i Hellebæk 1791. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 91—97.)
Fejret af Ernst Schimmelmann.

H. Begtrup: Ludvig Schrøder. (Letterst. T. 1908. 154—72.)

Th. Klaveness: Ludvig Schrøder. (For Kirke og Kultur XV, 129—31.)

Ludvig Schrøder. (Højskolebl. XXXIII, 201—32; jfr. 255—68, 303—06, 335—44.)
Mange Artikler om S.

H. K. Eggers: Der schleswig-holsteinische Zweig der Seelhorst. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 436—40.)

Stamtavle over den danske Sehested-Slægt 1907. Svendborg. 4⁰.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Hr. *Zacharias Skanckes* Autobiographi. Ved *S. H. Finne-Grøn.* (Personalhist. T. 5. R. V, 52—61.)

Blade af Laurids Skau's Livshistorie. Udg. af hans Broder *Peder Skau Bukshave.* Aarhus.

Anm. af M. M(ackeprang) i Sønderj. Aarb. 1908. 310—13.

K. Konstantin-Hansen: Dansk kirkelig Malerkunst. (Højskolebl. XXXIII, 1699—1716.)

Om Brødrene Skovgaard.

Niels Skovgaard: Erindringer om P. C. Skovgaard. (Tilskueren 1908. 308—24.)

Joh. Sommerschield: Stamtavle for Familien Sommerschield. Namsos. P.

P., A. P. og *S. Sonnichsen*: Slægten Sonnichsen og den dertil hørende Slægt Thomsen af Sønderho paa Fanø. Nykøbing. F.

Breve fra Adolph Vilhelm Schack Staffeldt til Greve Sigismund Ludvig Schulin. Medd. ved *L. Bobé.* (Personalhist. T. 5. R. V, 90—108.)

Einar Lexow: Silhouetteuren Franz Liborius Schmitz i Norge [c. 1800]. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 157—76.)

G. Stemann: Bodil Steens, Husholderske paa Dronningborg. (Fra Randers Amt II, 53—87.)

Dr. Mathias Steenstrup. Et Liv i Folkeoplysningens Tjeneste.

Folkelæsning Nr. 278.

Eiler Nyström: Om Stenglinernes Forhold til Danmark. (Hist. T. 8. R. I, 360—70.)

Joh. Heinr. Eckardt: Gräfin Auguste Stolberg. (Stunden mit Goethe. Bd. 4, Heft 3.)

Fritz Arnheim: Struensee. (Velhagen u. Klasings Monatshefte. Jahrg. 22, Heft 5.)

Carl M. Fürst: Ärkebiskop Andreas Sunesson. En antropologisk studie. (Ymer XXVIII, 69—82.)

Þorbjörg Sveinsdóttir ljósmóðir. Minningarrit. Reykjavík.

Carl Nielsen: Tale til Johan Svendsen. (Tilskueren 1908. 42—45.)

K. A. Wieth-Knudsen: Johan Svendsen som Komponist. (Tilskueren 1908. 525—38.)

Das Leben auf Mildstedthof zur Zeit des Gross-Pferdehandlers Peter Thomsen am Ende des 18. Jahrhunderts. Aufzeichnungen seines Sohnes *Peter Thomsen.* (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatkunde 1906—07. H. 4. 88—95.)

Jón Þorkelsson: Æfisaga Árna Thorsteinsson landfógeta. (Andvari XXXIII, 1—17.)

A. Hvass: Kammerherre F. Tobiesen. (Politikens Kronik 21. Maj.)

J. O. Wahl: Et bidrag til Tordenskjolds historie [1713]. (Norsk milit. T. 71. Bd. 238—41.)

En Horsenskøbmands [Rasmus Toxens († 1786)] Optegnelser fra det 18. Aarhundrede. Medd. af *C. Behrend.* (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 577—97.)

P. Lauritsen: Danske Mænd. IV. Herluf Trolle. P.

C. N(yrop): En Gravskrift fra Petri Kirke. (Fra Arkiv og Museum III, 572—73.)

Over Klokkestøber M. C. Troschell og Hustru Marie Andersdatter.

E. A. Tscherning: En Dag af mit Liv: Arbejdsdagen. (Gads Danske Magasin 1908. 140—44.)

Af *Eleonora Christine Tschernings* efterladte Papirer. Udg. af Jul. Clausen og P. F. Rist. (= Memoirer og Breve. VIII.)

K. C. Rockstroh: Knud Ulfeld til Svenstrup. En adelig Embedsmand de to sidste Aartier før Enevælden. (Hist. T. 8. R. I, 405—77.)

Oberst Andreas Undall's Selvbiografi. Ved *J. Lesser.* (Personalhist. T. 5. R. V, 207—32.)

E. F.: Danmarks ældste Adelsslægt uddød. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 22.)

Slægten Urne.

G. L. Grove: Angaaende A. J. G. Wassmann. (Personalhist. T. 5. R. V, 89—90.)

G. W.: Joh. Ernst Welhaven (1775—1828). (Folkebladet 1908. 101—03.)

P. H. Castberg: Raadmand Wessels sjette Datter [Elisabeth Christine]. (Personalhist. T. 5. R. V, 86.)

Carl Behrend: Johan Herman Wessel. (Ord och Bild XVII, 289—306.)

G. Stoltenberg: D. Johann Hinrich Wichern. Zu seinem 100. Geburtstage am 21. April 1908. (Die Heimat XVIII, 101—05, 127—31, 185—91.)

Breve fra Michael Wiehe til hans Hustru, skrevne under en Udenlandsrejse 1850. Medd. af *A. C. Larsen*. (Tilskueren 1908. 851—63.)

Einar Strandberg: Peder Willemoes. (Vort Forsvar Nr. 711.)

N. P. Nielsen: Peter Willemoes og Højelse Præstegaardshjem. (Østsjæll. Aarb. VIII, 58—62.)

S. Sandvad: Et Mindeord om Henrik Stampe Vilstrup. (Hardsyssels Aarb. II, 182—87.)

Otto Winther: En adelig æt fra middelalderen. Slægten Winther paa Eker. (Norsk T. f. Genealogi I, 161—81.)

P. B. Grandjean: Vedrørende Familien With. (Personalhist. T. 5. R. V, 87—89.)

Justitsraad, Stænderdeputeret Hans Wulff til Elkærholm. Efter hans egne og andres Optegnelser ved *G. Schousboe-Jensen*. (Fra Ribe Amt 1908. 119—64.)

Kr. Zahrtmann: Nogle Erindringer fra mit første Ophold i Civitá d'Antino. (Tilskueren 1908. 186—93.)

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet 33. Bd. — I. T. = Illustreret Tidende 49. Bd. — V. F. = Vort Forsvar.

Strandkontrollør J. Aagaard. (I. T. Nr. 19.) — *Axel Sørensen*: H. C. Aggersborg (1812—95). (I. T. 50. Bd. Nr. 13.) — *M. de Linde*: Frk. Ahlmann til Langholt. (I. T. Nr. 42.) — Frøken Sofie Alberti. (I. T. Nr. 16.) — Branddirektør Alstrup. (I. T. Nr. 19.) — Løjtnant F. W. Andersen. (I. T. Nr. 26.) — *H. A. Rosendal*: P. Andresen. (Hbl. 1193—98.) — Kontorchef P. A. Arlaud. (I. T. Nr. 17.) — Overretssagfører Axel Bang. (I. T. Nr. 41.) — Premierløjtnant Barnekow. (I. T. Nr. 44.) — Justitsraad V. A. F. Berggreen. (I. T. Nr. 25.) — Slotsforvalter Bering Liisberg. (I. T. Nr. 39.) — Prof. V. E. Bielefeldt. (I. T. Nr. 28.) — Architekt Thorvald Bindesbøll. (I. T. Nr. 49.) — Overbibliotekar S. Birket-Smith. (I. T. Nr. 32.) — Rustmester Bjarnow. (I. T. Nr. 21.) — Prof. Chr. Blache. (I. T. Nr. 18.) — *Bernh. Ingemann*: F. T. E. Blichfeldt. (Architekten XI, 45—52). — *F. T.*: Premierløjtnant Karl Jens Aug. Bohr. (T. f. Søvæsen 79. Bd. 70—71.) — *Grønvold Nielsen*: Budstikke-Bojsen [ɔ: F. E. Bojsen]. (Hbl. 161—66.) — *Niels Vad*: C. Bojsen 1838—15. April—1908. (Hbl. 529—34.) — Fhv. Landstingsmand P. Bojsen. (I. T. Nr. 30.) — *A. L.*: Peter Joa-

chim Bondesen. (Hospitalstidende 5. R. I, 431.) — Overlæge P. J. Bondesen. (I. T. Nr. 28.) — P. J. Bondesen. (Militærlægen XVI, 38—40.) — Elna Borch. (I. T. Nr. 25.) — Oberstløjtnant J. Fr. Brandt. (I. T. Nr. 20.) — Skolebestyrer Kr. Branner. (I. T. Nr. 32.) — *Knud Bokkenheuser*: Chr. Carl Brix. (I. T. 50. Bd. Nr. 6.) — Etatsraad P. S. D. Brix. (I. T. Nr. 18.) — Kammerraad Brodersen. (I. T. Nr. 29.) — *H. Hertel*: Hans Broge. (T. f. Landøkonomi 1908. 351—57.) — Købmand Hans Broge. (I. T. Nr. 27.) — *Israel-Rosenthal*: Andreas Schütz Plum Brünniche. (Hospitalstidende 5. R. I, 743—44.) — *J. Torrild*: Fhv. Overlæge, Etatsraad A. Brünniche. (I. T. Nr. 18; jfr. Nr. 38.) — Oberstløjtnant T. v. Bræstrup. (I. T. Nr. 16.) — Grosserer J. Buemann. (I. T. Nr. 34.) — *Niels Hansen* og *F. F. M.*: Jens Busk. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 56. Aarg. 593—96.) — *N. P. Nielsen*: Jens Andersen Busk. (Varden VI, 417—19.) — Jens Busk (I. T. Nr. 49.) — Et Jubilæum [Prof. Bønecke 1888—1908]. (Architekten X, 169—70.) — *M. de Linde*: Solon Børglum. (I. T. Nr. 48.) — Architekt F. Bøttger. (Architekten X, 281—82.) — Skibsreder Ad. Carl. (I. T. Nr. 19.) — Kammerjunker C. H. W. T. Castenschiold. (I. T. Nr. 29.) — Generalmajor H. Castenschiold. (I. T. Nr. 18.) — Fhv. Operasanger Harald Christophersen. (I. T. Nr. 20.) — *Asger Højmark*: Johannes Clausen. (Hbl. 461—64.) — *H. Koch*: Pastor Johannes Clausen. (I. T. Nr. 27.) — *Joh. Meyer*: Johannes Clausen. (V. F. Nr. 712.) — Kommandør V. de Coninck. (I. T. Nr. 27.) — Kontorchef H. Crone. (I. T. Nr. 19.) — Vinhandler N. S. Dam. (I. T. Nr. 14.) — Lehnsgreve C. F. Danneskjold-Samsøe. (I. T. Nr. 32.) — Greve Chr. Conr. Sophus Danneskjold-Samsøe. (I. T. 50. Bd. Nr. 6.) — Læge F. C. Djørup. (I. T. Nr. 27.) — Etatsraad J. Dons. (I. T. Nr. 27.) — Aug. Enna. (I. T. Nr. 50.) — Prof. Kr. Erslev. (I. T. Nr. 23.) — *H. Lind*: Carl Ewald. (I. T. Nr. 22.) — *Oscar Olafsson*: Carl Ewald. (Varden VI, 97—99.) — H. F. Ewald. (I. T. Nr. 32.) — Prof. M. V. Fausbøll. (I. T. Nr. 37.) — Konsul P. L. Fisker. (I. T. Nr. 28.) — Konsul Lauritz Fog. (I. T. Nr. 36.) — Fhv. Telegrafbestyrer J. L. G. W. V. Forchhammer. (I. T. Nr. 33.) — *J. A. Jørgensen*: Direktør Vald. Frederiksen. (I. T. Nr. 38.) — Grosserer Harald Fridericia. (I. T. Nr. 46—47.) — Etatsraad B. E. Friehling. (I. T. Nr. 48.) — *Oscar Matthiesen*: Lorenz Frølich. (I. T. 50. Bd. Nr. 6.) — *Kr. Zahrtmann*: Lorenz Frølich. (I. T. 50. Bd. Nr. 5.) — Arkitekt H. N. Fussing. (I. T. Nr. 40.) — Prof. Følger. (I. T. Nr. 38.) — Kammerherre N. B. Fønss. (I. T. Nr. 16.) — Amtsforvalter C. O. Gemzøe. (I. T. Nr. 31.) — Fhv. Generalmajor A. W. v. Gerlach. (I. T. Nr. 17.) — Provst Glahn. (I. T. Nr. 50.) — Byfoged Aug. Goll. (I. T. Nr. 40.) — Carl Ludvig Gram. (I. T. Nr. 15.) — Politiinspektør Gyldenfeldt. (I. T. Nr. 46—47.) — Angelo Haase. (I. T. Nr. 41.) — Kontorchef H. C. Halkier. (I. T. Nr. 37.) — *Hother Ploug*: Carl Hall. (Gads Danske Magasin 1908. 661—64.) — *V. H. O. Madsen*: Carl Hall. (V. F. Nr. 715.) — *Joh. Meyer*: Carl Hall. (V. F. Nr. 715.) — *Troels-Lund*: Carl Hall. (V. F. Nr. 715.) — Carl Hall. (I. T. Nr. 33; 50. Bd. Nr. 10.) — *P. L.*: Adolf Hansen. (Det ny Aarhundrede V, 459.) — *Chr. Rimestad*: Adolf Hansen og England. (I. T. Nr. 20.) — Journalist Chr. Hansen. (I. T. Nr. 25.) — Prof., Dr. Emil Chr. Hansen. (I. T. 50. Bd. Nr. 9.) — Ambassaderaad Jules Hansen. (I. T. Nr. 19.) — Konsul P. Hansen. (I. T. Nr. 50.) — Fritz Hartmann. (I. T. Nr. 26.) — Justitsraad N. Hattensen. (I. T. Nr. 25.) — Justitsraad Alfr. Haugaard. (I. T. Nr. 31.) — Etatsraad W. Haurowitz. (I. T. Nr. 17.) — Kammerherre J. H. Hegermann-Lindencrone. (I. T. Nr. 44.) — Rektor Heise. (I. T. Nr. 15.) — Generallæge Hempel.

(I. T. Nr. 24.) — Betty Hennings. (I. T. Nr. 35.) — Frants Henningsen. (I. T. Nr. 26.) — Vexellerer Aron R. Henriques. (I. T. Nr. 23.) — *Hans Ahlmann*: Gudmund Hentze. (Varden VI, 388—92.) — Konferensraad Chr. Fr. Herbst. (I. T. Nr. 29.) — H. A. Hessellund. (I. T. Nr. 19.) — Heinr. Hirschsprung. (I. T. 50. Bd. Nr. 7.) — *Jens Johansen*: Gudmundur Hjaltason. (Hbl. 671—74.) — Frk. Methea Hoffmann. (I. T. Nr. 18.) — Andreas C. Holmblad. (I. T. Nr. 15.) — — Justitsraad L. Holst. (I. T. Nr. 33.) — Prof. Hommel. (I. T. Nr. 17.) — *Oscar Hansen*: Harald Høffding som Universitetslærer. (I. T. Nr. 48.) — Birkedommer H. E. Høst. (I. T. Nr. 28.) — Justitiarius J. V. Ingerslev. (I. T. Nr. 20.) — *s-s*: Alfred Ipsen. (I. T. Nr. 52.) — *F. T.*: Departementsdirektør H. Jacobsen. (T. f. Søvæsen 79. Bd. 71.) — Landskabsmaler Louis Jensen. (I. T. Nr. 35.) — *Vilh. Thaning*: Departementschef P. A. Jerichau Christensen. (Aarb. f. d. danske Postvæsen XVIII, 1—8.) — Grosserer J. E. Juhl. (I. T. Nr. 31.) — Grosserer Otto Just. (I. T. Nr. 31.) — Viceadmiral Jøhnke. (I. T. Nr. 15.) — Isenkræmmer V. Kempel. (I. T. Nr. 34.) — Raadmand P. Knudsen. (I. T. Nr. 15.) — Statsraadssekretær Koefoed. (I. T. Nr. 50.) — Skuespiller Vald. Kolling. (I. T. Nr. 51.) — Fru Maria Konow. (I. T. Nr. 50.) — *Helweg Larsen*: Etatsraad, fhv. Stadskonduktør Thorvald Krak. (I. T. 50. Bd. Nr. 7.) — Direktør Kr. G. Kragelund. (I. T. Nr. 17.) — Justitsraad Eli Krarup. (I. T. Nr. 16.) — *Emilie Døcker*: Nanna Kristensen-Randers. (I. T. Nr. 30.) — Fru Clara Krog. (I. T. Nr. 17.) — Generalløjtnant Kühnel. (I. T. Nr. 37 og 38.) — Prof. Poul la Cour. (I. T. Nr. 31.) — Prof. Poul la Cour. (T. f. Landøkonomi 1908. 409—12.) — Poul la Cour. (I. T. 50. Bd. Nr. 10.) — Prof. Christen Lange. (I. T. Nr. 37.) — *A. Helweg*: Overlæge, Dr. med. Fr. Lange. (Ugeskr. f. Læger 1908. 41—46.) — *V. Rubow*: Overlæge Fr. Lange. (Hospitalstidende 5. R. I, 21.) — *J. Torrild*: Overlæge Frits Lange. (I. T. Nr. 14.) — Højesteretsassessor Florian Larsen. (I. T. Nr. 16.) — Moster Hanna (Larsen, f. Bredsdorff). (Hbl. 1723—32.) — *Hans Ahlmann*: Thøger Larsen. (Varden VI, 145—49.) — *R.*: Enkefru Lassen. (I. T. Nr. 40.) — *Inquisitor*: Vilhelm Lassen. (Varden VI, 177—80.) — *Michael Koefoed*: Vilh. Lassen. (I. T. Nr. 28.) — Generallæge Laub. (I. T. Nr. 24.) — Generallæge H. Laub. (Militærlægen XVI, 33—36.) — *Marius Kristensen*: Hans Henrik Lefolii. (Hbl. 561—64.) — *P. Munch*: Rektor H. H. Lefolii. (Det ny Aarhundrede V, 651—52.) — Rektor H. H. Lefolii. (I. T. Nr. 29.) — Balletdandser F. Lense. (I. T. Nr. 51.) — Grosserer Ad. C. Levysohn. (I. T. Nr. 30.) — Landskabsmaler G. E. Libert. (I. T. Nr. 35.) — Klinikforstanderinde Frk. Lind. (I. T. Nr. 22.) — Konferensraad A. V. Lindberg. (I. T. Nr. 36.) — Distriktsdyrlæge Vilh. Lorentzen. (I. T. Nr. 37.) — Fabrikant C. Lottrup. (I. T. Nr. 33.) — *F. T.*: Kontreadmiral Fr. E. A. E. Lund. (T. f. Søvæsen 79. Bd. 69—70.) — *M. de Linde*: Maleren Niels M. Lund. (I. T. Nr. 27.) — Oberst L. C. Lunn. (I. T. Nr. 26.) — Pastor emer. C. Luplau. (I. T. Nr. 31.) — Generalløjtnant Lütken. (I. T. Nr. 39.) — *A. H. v. Kohl*: Oscar Matthiesen. (I. T. 50. Bd. Nr. 3.) — *Hpt.*: F. Meldahl. (Kunstchronik XIX, 278—80.) — Kammerherre F. Meldahl. (I. T. Nr. 19.) — Fhv. Postmester Joseph Michaelsen. (I. T. Nr. 30.) — Konferensraad J. Moldenhawer. (I. T. Nr. 27.) — *Johannes Dam*: Ludvig Mylius-Erichsen. (Varden VI, 369—71.) — Kommandør A. B. Münter. (I. T. Nr. 14.) — Justitsraad C. Nielsen. (I. T. Nr. 44.) — Kontorchef F. F. Nielsen. (I. T. Nr. 45.) — Fru Marie Carl Nielsen. (I. T. Nr. 19.) — *N. P. Stensballe*: Højskoleforstander Martin Nielsen. (Hbl. 993—96.) — *Helge Skov*-

mand: N. P. Nielsen, Tystofte. (Hbl. 1605—08.) — Højskoleforstander
H. Nutzhorn. (I. T. Nr. 22.) — Jens Nørregaard. (I. T. 50. Bd. Nr. 9.)
— Frk. Dagmar Olrik og Vævestuen paa Raadhuset. (I. T. Nr. 28.) —
Ekspeditionssekretær F. O. R. Olsen. (I. T. Nr. 20.) — Ludv. V. Opper-
mann. (T. f. Landøkonomi 1908. 488—90.) — Konsulent L. V. Opper-
mann. (I. T. Nr. 41.) — *Jul. Schiøtt*: G. Pauli. (I. T. 50. Bd. Nr. 1.)
— *F. T.*: Direktør Adam F. W. Paulsen. (T. f. Søvæsen 79. Bd. 67—69.)
— *J. Eyser*: Holger Pedersen. (Det ny Aarhundrede V, 792—93.) —
Jørgen Petersen. (T. f. Landøkonomi 1908. 484—87.) — Etatsraad
P. B. C. Petersen. (I. T. Nr. 18.) — Fhv. Overformynder Th. E. Pe-
tersen. (I. T. Nr. 46—47.) — *H. L.*: Valdemar Price. (I. T. Nr. 15.) —
Generalmajor Raabye. (I. T. Nr. 50.) — Udenrigsminister, Lensgreve
F. C. O. Raben-Lewetzau. (I. T. Nr. 32.) — Etatsraad F. J. P. Rahlf.
(I. T. Nr. 37.) — Fhv. Stationsforstander O. A. G. Rambusch. (I. T.
Nr. 22.) — Landstingsmand Jens Rasmussen. (I. T. Nr. 20.) — *A. Kr.*
Urskov: Karoline Rasmussen. (Hbl. 1333—38.) — *C. Riis-Knudsen*:
Ernst v. d. Recke. (I. T. Nr. 46—47.) — Boghandler C. V. Reitzel. (I. T.
Nr. 40.) — Gehejmekonferensraad C. F. Ricard. (I. T. Nr. 16.) —
Olfert Richard. (I. T. Nr. 24.) — *N. G. Henriksen*: Emmery Rondahl.
(I. T. 50. Bd. Nr. 2.) — *Will. B.*: Kapelmester Fr. Rung. (I. T. Nr. 24.)
— En gammel Krigsmand [Stabssergent Rüsch]. (V. F. Nr. 714.) —
Biskop T. S. Rørdam og Hustru. (I. T. Nr. 34.) — Justitsraad H.
Salicath. (I. T. Nr. 35.) — Kammerherre J. Scavenius. (I. T. Nr. 51.) —
Højesteretsassessor C. G. Schack. (I. T. Nr. 14.) — Landfysikus H. J.
G. Schierbeck. (I. T. Nr. 14.) — Emil de Scholten. (Militærlægen XVI,
37—38.) — Birkedommer Chr. L. Schou. (I. T. Nr. 29.) — Konferens-
raad Philip Schou. (I. T. Nr. 44.) — Grosserer Johs. Schrøder. (I. T.
Nr. 17.) — *H. Hertel*: Ludvig Schrøder. (T. f. Landøkonomi 1908.
244—46.) — *L. Moltesen*: Højskoleforstander Ludvig Schrøder.
(Gads Danske Mag. 1908. 417—19.) — *E. K. Thyssen*: Ludv. Schrøder.
(Hedeselskabets T. 1908. 25—28.) — Prof. Ludv. Schrøder. (I. T.
Nr. 20 og 21.) — Kontreadmiral A. C. Schultz. (I. T. Nr. 51.) — Overlæge
B. Schæffer. (I. T. Nr. 31.) — Grosserer Rudolph Seligmann. (I. T.
Nr. 15.) — Maleren Simon Simonsen. (I. T. Nr. 23.) — Generalauditør
H. C. Steffensen. (I. T. Nr. 14.) — Konservator V. F. Steffensen. (I. T.
50. Bd. Nr. 4.) — Prof. H. Stenbæk. (I. T. Nr. 38.) — Etatsraad H.
O. Stephensen. (I. T. Nr. 27.) — Provst C. Stockholm. (I. T. Nr. 18.)
— Billedhugger Fr. Stramboe. (I. T. Nr. 16.) — Pater Joh. Chr. Sø-
rensen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 56. Aarg. 53—55.) — Fru Augusta
Teisen, Forpagter paa Rygaard. (I. T. Nr. 15.) — Prof. Andreas Thejll.
(Architekten X, 469—70.) — Kontorchef Thierry. (I. T. Nr. 15.) —
Kaptajn A. G. Thomsen. (I. T. Nr. 45.) — *Erik Schiødte*: Arkitekt
Alfred Thomsen. (I. T. Nr. 20.) — Kammerherre F. Tobiesen. (I. T.
Nr. 35.) — Trafikinspektør, Oberstløjtnant F. G. V. Toussieng. (I. T.
Nr. 31.) — Overretssagfører, Grev Rudolf Trampe. (I. T. Nr. 52.) —
Troels-Lund. (I. T. Nr. 25.) — Direktør H. G. Trolle. (I. T. Nr. 36.) —
Etatsraad F. E. Tvermoes. (I. T. Nr. 41.) — Fhv. Adjunkt A. P. E.
Toepfer. (I. T. Nr. 52.) — *J. Torrild*: Fysikus F. F. Ulrik. (I. T. Nr. 28.)
— *Forpagter* T. H. Ulrik. (I. T. Nr. 28.) — Pastor Ludv. Wagner. (I. T.
Nr. 40.) — Prokurator E. F. Weng. (I. T. Nr. 18.) — *P. Johansen*:
Fr. Vermehren. (Julestjernen 1908. 34—37.) — *S. Meyer*: C. F. L. West.
Ugeskr. f. Læger 1908. 1270—71.) — Cand. pol. Chr. Winsløw. (I. T.
Nr. 41.) — *C. Petersen Schmidt*: Karl H. N. Vinther. (Hbl. 435—40.) —
Direktør A. A. Wolff. (I. T. Nr. 15.) — Kommandør C. F. Wrisberg.
I. T. Nr. 39.) — Johannes Zehngraff. (I. T. Nr. 22.) — Oberst W. O. F. v.

Zepelin. (I. T. Nr. 22.) — *H. L.*: Otto Zinck. (I. T. Nr. 21.) — Baron Zytphen-Adeler. (I. T. Nr. 28.) — Grosserer J. Zøylner. (I. T. Nr. 11.) — Birkedommer Øllgaard. (I. T. Nr. 19.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

K. Rhamm: Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde. 2. Abt., 1. Teil: Altgermanische Bauernhöfe im Übergange vom Saal zu Fletz und Stube. Braunschw.

Anm. af Joh. Steenstrup i Hist. T. 8. R. II, 92—101.

S. Rietschel: Untersuchungen zur Geschichte der germanischen Hundertschaft. 1. Teil: Die skandinavische und angelsächsische Hundertschaft. (Z. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. Germ. Abt. XXVIII, 342—434.)

Ogsaa særskilt. Weimar 1907.

Cl. v. Schwerin: Die altgermanische Hundertschaft. Breslau 1907. Diss. München.

(= Untersuchungen zur Deutschen Staats- u. Rechtsgesch. 90. H.)

Alexander Bugge: The earliest Guilds of Northmen in England, Norway and Denmark. (Sprogl. og hist. Afhandlinger viede Sophus Bugge. 197—209.)

Corpus constitutionum Daniæ 1558—1660. Udg. ved *V. A. Secher*. 6. Bd., 2. H.

L. Moltesen: Stændernes Udvikling med særligt Hensyn til Danmark. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 139.) P.

G. Bang: Danske Len og Stamhuse. Næstved. P.

H. L. Møller: Den danske Landsby. (Slagelseposten. 23.—24. Decbr. 1908.)

Henrik Pedersen: Den gamle danske Landsby. I—II. (Østsjællands Folkeblad. 29.—30. Decbr. 1908.)

Karl Haff: Die dänische Almende und Markgenossenschaft. Naumburg a. S. (Habilitationsschrift. Würzburg.)

J. Bulmer: Den bornholmske Sandemands-Institution. (Bornholmske S. III, 41—54.)

Max Sering: Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein auf geschichtlicher Grundlage. Berlin. (= Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen. 7. Bd.)

Anm. af P. v. Hedemann-Heespen i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 301—19.

Norske Herredags-Domboger. 2. Række: 1607—23. III. Dombog for 1613. 2. Herredagen paa Eker ved *E. A. Thomle*. 1. H. Chria.

F. V. Christonje: Kirkebogsuddrag fra Sjællands og Lolland-Falsters Bysogne samt nogle Landsogne. (3. Tillæg til Personalhist. S. V, 51—80.)

Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske Kirkebogsuddrag. (2. Tillæg til Personalhist. S. V. S. I—XXXVI og 1—44.)

K. A. Wieth-Knudsen: Formerelse og Fremskridt. Økonomisk-demografisk-biologisk Syntese med særligt Hensyn til Nutidens Erfaringer i Tyskland, Frankrig og Danmark. Disp.

Anm. af Ad. Jensen i Nationaløkon. T. 3. R. XVI, 530—35; af O. Ammon i Politisch-anthropologische Revue 8. Jahrg. H. 2—3.

Will. Scharling: Det 19. Aarhundredes Fremskridt og dets Betydning for Arbejdernes Livsvilkaar. (Nationaløkon. T. 3. R. XVI, 511—29.)

Opposition mod Wieth-Knudsens Disputats.

H. C. Bering Liisberg: Fra Rosenborg Regaliekammeret. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 2.)

R. Hansen: Schleswigsche Verwandtschaftsrätsel. (Die Heimat XVIII, 271—74.)

Heinr. Carstens: Volkskundliche Findlinge. (Die Heimat XVIII, S. X—XI, 190, 228.)

Kristofer Visted: Vor gamle Bondekultur. Kria.

P. Jensen: Stevner og Folde m. m. (Svendborg Amt 1908. 111—37.)

N. P. Nielsen: Katholske Folkeskikke paa Hedeboegnen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 56. Aarg. 81—84.)

Billeder af sællandsk landalmues liv på Kristian IV's tid. Uddrag af tingbøger. Medd. ved *Jørgen Olrik*. (Fra Arkiv og Museum III, 452—90.)

L. Larsen: Dagligt Liv paa Landet i Nordsjælland for 50 à 60 Aar siden. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 1—36.)

Fr. Christensen: En Udlægsforretning. Et Blad af en Fæstebondes Historie [1792]. (Fra Holbæk Amt 1908. 134—45.)

Hoveriet paa et østjydsk Gods efter Stavnsbaandets Ophævelse. Aktstykker fra Stensballegaard med en Indledning (af *Ejler Haugsted*). (Aarb. udg. af Hist. Samfund f. Aarhus Stift I, 75—92.)

P. Andresen: Fra en Registreringsforretning i en sydfynsk Bondegaard 1807. (Svendborg Amt 1908. 139—52.)

Anders Christensen: Fynske Bønders Liv i forrige Aarhundredes Midte. Odense.

Fr. L. Grundtvig: Livet i Klokkergaarden. Gammeldags falstersk Bondeliv efter Lars Rasmussens Skildring. Udg. af *Jørgen Olrik*. (= Danmarks Folkeminder Nr. 2, 1.)

Povl Hansen:' Bondeliv og Bondehjem. Brudstykke af en Slægtssaga. (Svendborg Amt 1908. 41—109.)

A. Levring: Gamle Landsbyskikke omkring Aarene 1830 og 40. (Fra Randers Amt II, 95—99.)

Emil Madsen: Leverancer og Leverandører til det danske Hof i den 2. Halvdel af det 16. Aarhundrede. (Fra Arkiv og Museum III, 491—572.)

Léon Ehlers: Amagertørklæder og Huenakker. (Tilskueren 1908. 73—83.)

Endnu en Gang Jernkakelovne. (Fra Arkiv og Museum III. 451.)

Fra Hekseforfølgelsens Dage. I. Kjøge Huskors. (Ved *N. P. Nielsen*). II. En Heksesag fra Spjellerup. (Ved *E. Spur.*) (Østsjæll. Aarb. VIII, 36—48.)

En ulykkelig Spaadom. Ved *V. Chr.* (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 95—96.)
Om et Drab 1616.

En gammel Bryllupsvise [fra 1748]. Ved *C. Klitgaard*. (Fra Ribe Amt 1908. 165—70.)

To Ansøgninger. Medd. af *H. Weitemeyer*. (Hist. Medd. om København I, 623—26.)
Om Pladserne som Ligkører og Graver ved Assistents Kirkegaard 1759—60.

V. B. Jablonsky: Indbydelse til Fugleskydning 1773. (Hist. Medd. om København I, 626—27.)

[*Wilh.*] *Peters*: Alte Kieler Spiele. (Jahrb. f. Volks- u. Jugendspiele XVI, 317—28.)

Johannes Steenstrup: Larm, Sang og Arbejde. (Damernes Noteringskalender for 1909.)

Anton Jakobsen: Ligtyveri i Voer Kirke 1789. (Vendsyssel I, 178—79.)

Anders Daae: Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733—1814. (Nord. T. f. Fængselsvæsen XXXI, 109—72.)

J. Kinder: Die Kopenhagener Sklavenkasse. (Die Heimat XVIII, 286—90.)

Severin Christensen: Om Fattigvæsenet i Skjoldborg-Kallerup fra 1806—1827 og i 1835—1836. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1908. 10—23.)

P. Petersen: „Trøstens Bolig". Optegnelser om Stifteren og Stiftelsen.

Maria Behrens: Kvindesagen i Danmark. (Varden VI, 5—9.)

Emil Elberling: Mindedage for danske Kvinder. (Kvinden og Samfundet.)

Ogsaa særskilt som: „Rettet og udvidet Særtryk".

K. P. Ipsen: Afholdsforeningerne Rønne, Nexø, Hasle og Allinge-Sandvig gennem 25 Aar. Rønne.

De 25 Aar, der svandt. Et Festskrift ved 25 Aars Jubilæet i K. F. U. M. i Vejle d. 19. Febr. 1908. Vejle. P.

Foreningen af Amts- og Retsbetjentfuldmægtige i Danmark 1898—1908. Udg. ved *H. C. Ørsted*. Vejle.

Ikke i Bogh.

Vajsenhusianernes Forening Det gode Minde gennem 50 Aar, 1858—1908. 4⁰.

Vilh. E. Bremer: Festskrift i Anledning af Selskabet „Wessels Minde"s 50 Aars Jubilæum 16. Dec. 1907. 1907. 4⁰.

Ikke i Bogh.

K. C. Rockstroh: En Skatteliste for Kronborg, Frederiksborg og Abrahamstrup Len 1638—39. (Fra Frederiksborg Amt 1908. 77—90.)

Beskatning af sjællandske Præsters Rentepenge 1639. Ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 411—13.)

Kronens Skøder. 2. Bd. 1648—88. Ved *F. J. West*.

Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger. 1. Del (1661—75).

Anton Jakobsen: Toldvæsenets Jagt efter Bøndernes Brændevinsredskaber. (Vendsyssel I, 29—40.)

H. Brendstrup: Afløsning af Jordebogsafgifterne i Frederiksborg. Hillerød.

L. V. Birck: Arveafgiftens Principper og Historie. P.
Særtryk af Rigsdagstidende 1908—09. Tillæg B.

Overformynderiet [1857—1907]. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 15.)

Bikuben. Dansk Spare- samt Børne- og Alderdoms-Forsørgelsesforening 1857—1907. (1907.) 4⁰.

Han Herreders Sparekasse i Fjerritslev 1858—2. Jan.—1908. (1907.) 4⁰. P.
Ikke i Bogh.

Fr. Olsen: Postvæsenet i Danmark under Frederik VI og Christian VIII (1808—48).

J. S. Hohlenberg: Strandinger paa Danmarks Kyster i ældre og nyere Tid. (T. f. Søvæsen 79. Bd. 507—33.)

Villads Christensen: Hanseatiske Beretninger om Strandinger paa Jyllands Kyst. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 1—20.)

Anton Jakobsen: Et Stormvejr med 11 Forlis paa Østkysten [26. Okt. 1852]. (Vendsyssel I, 180—85.)

Theodor Brinkmann: Die dänische Landwirtschaft. Jena.

Fuchs: Die Entwicklung der schleswig-holsteinischen Landwirtschaft im 19. Jahrhundert. (Die Heimat XVII, 249—56.)

Alfr. Reeder: Die Schleswig-Holsteinische Koppelwirtschaft. Borna-Lpz.

Johs. Dalhoff: Andelsvæsenet i Danmarks landbrug. (Samtiden XIX, 562—68.)

G. Taton: La Coopération dans l'industrie beurrière en France et à l'étranger. Paris 1908. Thèse.

Jydsk Husmandsforening 1883—1908. Et Festskrift, udg. af Foreningen. Vejle.

C. Behrend: Om Tobaksavlen i det 18. Aarhundrede. (Vejle Amts Aarb. 1908. 240—54.)

P. B. Grandjean: Kjøbenhavns Amts Skove efter Svenskekrigen 1658—60. (T. f. Skovvæsen XX, 101—26.)

L. Th. Fogtmann: Ulve- og Vildsvinejagt i Vendsyssel. (Vendsyssel I, 96—101.)

C. Klitgaard: Ulvenes Udryddelse i det nordlige Jylland. (Vendsyssel I, 85—95.)

E. Svensén: Världsvägarne i världshistorien. Sthlm.
S. 5—49: Öresund.

H. A. Poelman: Geschiedenis van den handel van Noord-Nederland gedurende het Merovingische en Karolingische tijdperk. 's Gravenhage.
Bl. a. om Handelen over Slesvig.

Hans Wilkens: Zur Geschichte des niederländischen Handels im Mittelalter. (Hans. Geschichtsbl. XIV, 295—356.)
S. 323—27: Der Norden.

D. Schäfer: Die Sundzoll-Listen. (Hans. Geschichtsbl. 1908. 1—33.)

B. E. Bendixen: Et omrids af Norges handelshistorie. 2. forøkede opl. Bergen.

J. H. Deuntzer: Af det asiatiske Kompagnis Historie. (Nationaløkon. T. 3. R. XVI, 368—417, 453—510.)
Ogsaa som Særtryk, ikke i Bogh.

Karl Kadunz: Einiges über die Anfänge der Dampfschiffahrt in der Ostsee. (Die Heimat XVII, 282—88.)

Edv. Ph. Mackeprang: Danmark og Verdenskrisen 1907—08. (T. f. Industri IX, 70—76.)

Emil Meyer: Krisen i 1907. (Tilskueren 1908. 166—85.)

G. Philipsen: Krisen. (Tilskueren 1908. 296—300.)

Hendrik Stein: Foreningen af jydske Handelsforeninger 1883—1908.
Ikke i Bogh.

Mæglerkorporationen 1808—1908. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 13.)

H. Weitemeyer: Smaating om Boghandel og Boghandlere i 18. Aarhundrede. (Nord. Boghandlertidende 42. Aarg. 310—11, 318—20, 331—32, 341—42, 354—55, 364—65, 377—78.)

Ogsaa som Særtryk, ikke i Bogh.

Anton Jakobsen: Lidt om Skudehandelen i Voersaa. (Vendsyssel I, 186—89.)

Jesper Madsen: Studehandelens Historie i Danmark. Aarhus.

Palle Fløe: Et Kongebrev om „Manufakturer" [1753]. (Hardsyssels Aarb. II, 192—95.)

Dansk Arbejde. 1—3. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 1—3.)

Om Magasin du Nord.

Ed. Ph. Mackeprang: Danske Arbejdsoverenskomster. (T. f. Industri IX, 181—94, 227—40, 255—70.)

Ogsaa som Særtryk.

L. Chr. Nielsen: Fra Johan Snell til vore Dage. Skildringer af Bogtrykkerkunstens Historie i Odense. 2.—5. (sidste) H.

H. C. Nielsen: Foreningen [af Berlings Bogtrykkere] af 30. Aug. 1871 (1871—1907). P.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Carlsberg Bryggerierne 1847—1907. 1907. P.

Trykt som Manuskript.

Emil Chr. Hansen: Rendyrknings-System. Udg. af Carlsberg-Bryggerierne. 12. Nov. 1883—1908. Bidrag til Belysning af Bryggeriteknikkens Udvikling i Danmark i de sidste 25 Aar. P.

Ikke i Bogh.

Bødkerlavets Festskrift i Anledning af Lavets 250 Aars Stiftelsesdag 2. Maj 1908.

Ikke i Bogh.

Smaa Erindringer fra Formernes Fagbevægelse i Aarhus. Aarhus. P.

Ikke i Bogh.

Oversigt over Glasmagernes Fagbevægelse i Danmark 10. Maj 1883—10. Maj 1908. Festskrift. Aarhus. 4°.

Friedr. Posselt: Schleswiger Goldschmiede und die Gottorfer Silberkammer. Schleswig. (Anhang zum 4. Jahresb. des Altertumsver. für Schleswig u. Umgegend.)

Kunstindustrimuseets Udstilling af tønderske Kniplinger. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 18.)

H. C. Davidsen: Kniplingsindustrien paa Vesteregnen. (Sprogforeningens Almanak XVI, 1—14.)

L. J. Sørensen: Fra 1883 til 1908. En kort Beretning om Smede- og Maskinarbejdernes Fagforening i Aarhus.

Ikke i Bogh.

Beretning om Snedkersvendenes Stiftelse af 1857. Udg. af „De forenede Snedkere af 1862". (1907.) P.

Ikke i Bogh.

Bering Liisberg: Urmagere og Ure i Danmark. Udg. af Urmagerlavet i København i Anledning af dets 150 aar. Bestaaen d. 18. Juli 1905. (1908.)

J. W. S. Johnsson: Lidt om medicinsk-historiske Musæer. (Gads Danske Magasin 1908. 158—65.)

K. Carøe: Medicinsk-historiske Meddelelser. (Ugeskr. f. Læger 1908. 799—803, 1439—47, 1473—83; ogsaa med Særtitler.)

Palle Fløe: Om Fortids Lægevæsen. (Hardsyssels Aarb. II, 188—91.)

K. Carøe: Medicinallovgivning i 15—16. Aarhundrede. (Ugeskr. f. Læger 1908. 803.)

K. Carøe: De medicinske Hofstater paa Nykjøbing Slot. (Ugeskr. f. Læger 1908. 1439—47, 1473—83.)

K. Carøe: Gøgler og Arkanahandler. (Ugeskr. f. Læger 1908. 802—03.)

Sebastian de Scio.

K. Carøe: En Kvaksalver i 1682. (Ugeskr. f. Læger 1908. 801—02.)

K. Carøe: Omkostninger ved [medicinsk] Examen i ældre Tid. (Ugeskr. f. Læger 1908. 799—800.)

K. Carøe: Doktorgraden i København og Kiel. (Ugeskr. f. Læger 1908. 800—801.)

Gordon Norrie: Militære Sygehuse i Danmark i 1832. En Inspektionsrejse af Stabskirurg Wendt. (Militærlægen XVI,, 10—30.)

E. M. Hoff: Det kgl. Sundhedskollegiums Opløsning. (Det ny Aarhundrede V, 593—606.)

A. N. Andersen: Bidrag til en medicinal Topografi over Skodborg og Vandfuld Herreder (Lemvig Lægedistrikt). (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1908. 198—306.)

Ogsaa særskilt.

Jul. Petersen: Bibliothek for Læger i 100 Aar 1809—1908. (Bibl. f. Læger 8. R. IX, 1—54.)

Thorvald Madsen: Statens Seruminstitut 1. April 1903—1. April 1908. (Ugeskr. f. Læger 1908. 1047—55, 1079—90, 1111—21.)

Finsen-Institutets nye Klinik. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 30.)

Løve Apotheket i Kjøbenhavn 1620—1908. 4°. P.

Ikke i Bogh.

E. Dam: Kong Salomons Apotek i København. 250 Aars Historie. 1658—11. Maj—1908. 4°.

Ikke i Bogh. Anm. af *K. Carøe* i Ugeskr. f. Læger 1908. 937—39.

C. C. Haugner: Forsvarssagens Kærne. 2. Opl.

Forsvarssagen. 40 Aars Kampe for og imod. Aarhus. 1.—2. Opl. Aarhus.

P. Munch: Forsvarsagitationen før og nu. (Det ny Aarhundrede V, 258—70.)

N. P. Jensen: Forsvarskommissionens Betænkning. (Vor Fremtid I, 570—78.)

P. Munch: Forsvarskommissionen. (Det ny Aarhundrede V, 857—75.)

Generalstaben 1808—1908. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 17.)

Gerhard Brammer: Livgarden 1658—1908.

Livgardens Jubilæum. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 42, 43, 44.)

Livgarden i Kunsten. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 42.)

H. J. Barstad: Bergenhusingerne i Felten 1808—1811. I Bergenhusiske nationale Grenaderbataljon. Kria.

H. D. Lind: Nogle Bidrag til Søkvæsthusets Historie i Kong Kristian V's Tid. (Hist. Medd. om København I, 449—87.)

Fregatten „Jylland“. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 33.)

Forsvarsbrødrene for Randers og Omegn. Beretning om Foreningens 25-aar. Virksomhed. Randers 1907. P.
Ikke i Bogh.

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *J. Oskar Andersen.* 51. H. Aarhus.

Ellen Jørgensen: Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling. (Vidensk. Selsk.'s Skrifter 7. R. Hist.-filos. Afd. I, 2.)
Anm. i Sv. hist. T. 1909. S. 137 f.

Hj. Holmquist: De äldsta urkunderna rörande ärkestiftet Hamburg-Bremen och den nordiska missionen. (Kyrkohist. Årsskr. 1908. 241—83.)

Vitæ Sanctorum Danorum. Udg. ved *M. Cl. Gertz.* 1. Hæfte.

Acta pontificum Danica. 3. Bd.: 1431—71. Udg. af *Alfr. Krarup* og *Johs. Lindbæk.*

N. P. Nielsen: Kirke og Bonde i Middelalderen. (Varden VI, 211—16.)

Reimer Hansen: Zur Geschichte des Bistums Schleswig. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 327—46.)

Ivar Sæter: Norges erkebiskopper. (Varden VI, 441—49.)

D. Simonsen: Dr. Stagefyr-Stagebrand. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 385—86.)

Wilhelm Jensen: Die Einführung der Reformation in Rendsburg. Rendsburg.
Særtryk af „Rendsburger Wochenblatt (Tageblatt)“ Jahrg. 1907 og 1908.

V. Ammundsen: Den danske Bibels Historie. (Bibelhaandbog. Det ny Testament. Udg. af H. P. Hansen. 66—78.)

V. Lindegaard-Petersen: Symbolforpligtelsen i den Danske Kirke (Forts.) (Teol. T. Ny Række IX, 97—125.)

Hj. Jansson: Visby kapitel under den danska tiden (1586—1645). (Hist. studier tillägnade H. Hjärne. 161—96.)

O. Olafsen: Prestelige indtægter i den første halvdel af det 17. aarhundrede. (Norsk theol. T. IX, 283—86.)

Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50. Af *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam).* (Kirkehist. S. 5. R. IV, 288—372.)

Sven Rosén. Nogle Træk af en Sværmers Historie. Efter *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 229—57.)

R. opholdt sig en Tid i Kbh. 1732.

D. Thrap: Brødremenigheden i Norge. (Chria. Videnskabs-Selsk.'s Forhandl. for 1908. Nr. 1.)

Max Wittern: Die Geschichte der Brüdergemeinde in Schleswig-Holstein. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. Reihe, 4. Bd., 4. H.)

Ogsaa særskilt. Preetz. (Diss. Erlangen.)

Religiøse Forhold ved Midten af 18. Aarh. Af *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 402—07.)

Clara Thue Ebbell: En kirkestrid i Bergen i 1780-aarene. (For Kirke og Kultur XV, 233—41, 303—10.)

H. C. Beck: Lidt om Pietismen og Grundtvigianismen i forrige Aarhundrede. P.

P. Storgaard Pedersen: Fra Skjernegnen i Pietismens Tid. (Hardsyssels Aarb. II, 66—86.)

Jens Lauritsen: Salmebogskampen [1845—46] i Sindbjerg Kirke, hvorved Kingos Salmebog blev indført. (Vejle Amts Aarb. 1908. 145—46.)

S. N. Gaarde: Metodistkirken i Danmark 1858—1908. Esbjerg. 4⁰.

H. C. Beck: Indre Mission i Sønderjylland i Tredserne. P.

H. Ostenfeld. Dansk kirkeliv i det sidste aar. (Norsk theol. T. IX, 241—52.)

J. Gr. Pinholt: En døende jydsk Sekt. „Dømmerne". (Det ny Aarhundrede V, 673—76.)

A. Basedow: Der römische Katholizismus in den nordischen Reichen. Lpz.

(*J. Munk-Poulsen* og *C. K. Ishøy*:) En kort Oversigt over det danske Missionsselskabs Arbejde i Indien og Kina. Thisted 1907. P.

H. F. Rørdam: Studerende Skotter ved Kjøbenhavns Universitet. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 400—402.)

Danske kvindelige Studenter. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 52.)

K. A. Wieth-Knudsen: Det nationaløkonomiske Universitetsstudium og Tyskland. (Nationaløkon. T. 3. R. XVI, 166—83.)

Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1858—1908. Festskrift ved Højskolens 50 aars-Jubilæum 24. Aug. 1908. 4°.

Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1858—1908. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XX, 289—91.)

C. Behrend: Fra Fredericia Latinskole. (Vejle Amts Aarb. 1908. 114—26.)

J. Martens: Das Seminar in Eckernförde während der ersten Periode 1858—64. (Die Heimat XVIII, 121—26, 152—56.)

Chr. O.: Det kgl. Vajsenhus. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 19.) 1727—1807.

Joakim Larsen: Skolen i Pilealleen. Et Blad af Frederiksberg ældre Skolehistorie [1677—1880]. (Fra Arkiv og Museum III, 377—403.)

H. C. Roede: Rytterdistrikternes Skoler under Frederik IV. (Vor Ungdom 1908. 166—82.)

V. Mortensen: Nogle Blade af Carlslunde Skolevæsens Historie 1629—1909. (1908.)

Morten Eskesen: Rudme Friskole i sin Opkomst (1858—1908). (Højskolebl. XXXIII, 1239—44, 1271—80, 1305—10.)

P. Severinsen: Fra Landsbyskolens Barndomstid i Ringkøbing Amt. (Hardsyssels Aarb. II, 115—29.)

P. Storgaard Pedersen: Staby højere Bondeskole 1853—84. (Hardsyssels Aarb. II, 11—65.)

H. Jakobsen: Folkeskolen i Sønderjylland. (Vor Ungdom 1908. 350—58.)

A. Nordahl-Petersen: Danmarks Højskoler i Tekst og Billeder. Nykøbing F.

H. Begtrup: Folkehøjskolerne i Danmark. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup 1908. 74—85.)

Margrethe Wullum: Folkehøjskolen. Den danske grundtvigske højskole. En norsk højskole — Wergeland? (Samtiden XIX, 487—98.)

Mindeskrift ved Københavns Højskoleforenings 30. Aarsdag d. 13. April 1908.

Aug. Kristensen: Dalbyneder Højskole. (Højskolebl. XXXIII, 941—46.)

A. T. Dorf: Krabbesholm. Fra Ridderborg til Folkehøjskole. 2. Opl. Skive. P.

Arne Møller: Højskolebevægelsen paa Island. (Højskolebl. XXXIII, 1129—34.)

Det kgl. Døvstumme-Institut i København 17. April 1807—17. April 1907. Udg. af *C. Goos*. (1907.)
Ikke i Bogh.

Henrik Bertelsen: Dansk Sproghistorie til Skolebrug. I—II.

M. Kristensen: Bidrag til dansk sproghistorie. I—X. (Arkiv f. nord. Filol. XXV, 119—46.)

L. F. A. Wimmer: De danske Runemindesmærker. 1. Bd., 1. Afd. 4. Bd., 2. Afd. Fol.

Ludvig F. A. Wimmer: Den sidst fundne Runesten i Aarhus. (Aarhus Stenen V.) (Aarb. udg. af Hist. Samfund f. Aarhus Stift I, 17—33.)

Magnus Olsen: Runeindskrifterne i Urnes Kirke i Sogn. (Aarsb. fra For. t. norske Fortidsmindesm.'s Bevaring 1907. 118—75.)

V. Dahlerups Anm. af M. Kristensen: Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog (Kbh. 1906), i Arkiv f. nord. Filol. XXV, 107—14.
Jfr. M. Kristensen smst. 218—20.

Ida Marquardsen: Der einfluss des mnd. auf das dänische im 15. jahrhundert. (Beiträge zur gesch. d. deutschen sprache 33. Bd. 405—58.)

B. T. Dahl og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 21.—28. H.

H. S. Falk u. *A. Torp*: Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch. Deutsche Bearb. von H. Davidsen. 1—4. Lief. Heidelb. 1907—08.

S. Schjött: Dansk-norsk ordbog. 1.—16. (sidste) H. Kria. 1907—08.

Chr. Vidsteen: Dansk-norsk Ordbog. Lervik paa Store 1907.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 45. (sidste) H.

V. Bennike og *M. Kristensen*: Kort over de danske folkemål. 7. H. 4°.

Henr. Bertelsen: Dansk folkemålsgranskning. (Letterst. T. 1908. 141—46.)

Anm. af V. Bennike og M. Kristensen: Kort over de danske folkemål.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål. 31.—32. H.

J. C. S. Espersen: Bornholmsk Ordbog. Udg. af det kgl. danske Videnskabernes Selskab.

Anm. af Henr. Bertelsen i Letterst. T. 1908. 444—47, af M. Kr(istensen) i Danske Studier 1908. 189—91.

A. C. Evensen: Fóroysk Orðabok. 8.—10. hefti. Tórshavn.

V. Kristjansen [ɔ: *V. Fausbøll*]: Ordbog over Gadesproget og saakaldt daglig Tale. 2. meget forøgede Udg. 16.—17. (sidste) H.

Edv. Brandes: Dansk og fremmed Sprog. (Det ny Aarhundrede VI, 1—18.)

P. Jerndorff: Det danske Sprog paa den danske Scene. (Tilskueren 1908. 194—206.)

Axel Olrik: Starkaddigtningens udspring. (Sprogl. og hist. Afhandlinger viede Sophus Bugge. 268—77.)

Danske Folkeviser i Udvalg ved *Axel Olrik* under Medvirkning af *Ida Falbe-Hansen*. 1. Saml. 2. Udg.

Sofus Larsen: Niels Ebbesens Vise med kritisk Kommentar.

Anm. af Kr. E(rslev) i Hist. T. 8. R. I, 394—95; af Axel Olrik i Danske Studier 1908. 117—28. Jfr. hertil S. Larsen: Åbent brev til dr. Axel Olrik smst. 222—30, Svar fra Axel Olrik smst. 230—39.

Axel Olrik: Episke love i folkedigtningen. (Danske Studier 1908. 69—89.)

M. Kristensen: Harpestrængs Urtebøger. (Letterst. T. 1908. 204—10.)

J. Paludan: En Overgangsgruppe i nordeuropæisk Digtning omkring Aar 1700. Univ. Progr. 4°.

Skæmtebrev fra Morten Reenberg (1705). Ved *C. Klitgaard.* (Danske Studier 1908. 50—52.)

Vilh. Andersen: Holberg-Dag. [Om Holbergs Komedier.] (Tilskueren 1908. 20—29.)

Carl S. Petersen: Naar opførtes „Den politiske Kandestøber" første Gang? (Hist. Medd. om København I, 615—18.)

Sophus Bauditz: En Bemærkning til „Jacob von Tyboe". (Danske Studier 1908. 49—50.)

Joh. Nordahl-Olsen: Holberg og Gadeviserne. (Danske Studier 1908. 47—49.)

Francis Bull: „Frihet" i norsk skjönlitteratur mellem Holberg og 1814. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 135—56.)

R. Neiiendam: „30. Januarii 1808". Hundredaarsdagen for „Hakon Jarl"s første Opførelse. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 18.)

Axel Garde: Dansk Aand. Et Omrids til de sidste Aars Literaturhistorie. (Aarhus.)

Poul Fjeldgaard: Den jydske Bevægelse. (Samtiden XIX, 40—45.)

Elisabeth Lorentzen: Schleswig-Holsteins Dichterinnen und Schriftstellerinnen. (Schlesw.-Holst. Rundschau II, 296—305, 337—46.)

H. Begtrup: Om folkelig Historieskrivning. (Tidsskrift udg. af H. Begtrup. 1908. 1—18.)

Georg Christensen: Evald Tang Kristensens eventyrsamling. (Danske Studier 1908. 53—55.)

Gustav F. Meyer: Plattdeutsche Kinderreime aus Schleswig-Holstein. Kiel u. Lpz.

Jul. Clausen: Den illustrerede Presse i Danmark før „Illustreret Tidende"s Fremkomst. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 2.)

Jonas Hanssen: Luthers salme: „Ein fester Burg ist unser Gott" i den danske og norske Kirke. II. (Norsk theol. T. IX, 57—83.)

Otto Kalkar: Om Kingos Salmedigtning. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 209—17.)

Vald. Schmidt: Ny Carlsberg Glyptotek. I—II. (Ord och Bild XVII, 449—66, 529—46.)

Francis Beckett: Vor Tids Kunst i Danmark. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 154.)

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 5. Saml., 1. R., 6. H. 2. R. 1.—2. H. Fol.

E. J.: Architekten. Meddelelser fra akademisk Architektforening 1898—1908. (Architekten XI, 1—7.)

Fr. Schiött: Staten som Bygherre. (Tilskueren 1908. 7—19; ogsaa i Architekten X, 187—93.)

F. Bumpus: The Cathedrals and Churches of Norway, Sweden and Denmark. London.

P. Købke: De danske Kirkebygninger. 2. forøgede Opl. (Folkelæsning Nr. 131.)

Anm. af M. Mackeprang i Architekten X, 390—91.

Vilh. Lorenzen: Gammel dansk Bygningskultur. (Medd. fra For. t. gl. Bygningers Bevaring. I.)

Carl Zetzsche: Zopf und Empire von der Wasserkante. Stuttg. Fol.

Bl. a. om Bygninger i København og Roskilde.

C. W. Schnitler: Norsk rococo. (Kunst og Kultur. Afhandlinger L. Dietrichson tilegnede. 103—34.)

Albert Mundt: Die Erztaufen Norddeutschlands von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Lpz. (= Kunstwissenschaftliche Studien. 3. Bd.)

Reimer Hansen: Zur Glockenkunde. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 347—54.)

L. Weibull: Adam van Düren. En förklaring. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 386—88.)

Eigil Rothe: Rytterkampbilledet i Aal Kirke samt andre middelalderlige Kampscener i danske Kirker. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXIII, 77—116.)

L. D. A. M. Jensen: En gammel Alterkalk (i Ejby, oprindelig fra Åbo). (Østsjæll. Aarb. VIII, 49—52.)

C. E. A. Schøller: Om Kong Hans' og Kristiern II's Billeder i Odense. (Fra Arkiv og Museum III, 448—50.)

Chr. Axel Jensen: Thestrup-Epitafiet i Maarslet Kirke. (Aarb., udg. af Hist. Samfund f. Aarhus Stift I, 65—74.)

Walter Wråk: Bidrag till Skandinaviens reliefkronologi. (Ymer XXVIII, 141—91, 254—300.)

Francis Beckett: Relieffet over den søndre Tværskibsportal paa Slesvigs Domkirke. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXIII, 117—50.)

Vilh. Wanscher: Willumsens Mindesmærke for Herup. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 10.)

Aage Friis: Den Bernstorffske Gobelinsal. (Tilskueren 1908. 871—80.)

E. V.: Et Dommedagsbillede fra 1474 m. m. (Architekten XI, 57—59.)

Kalkmaleri i Jetsmark Kirke.

Vilh. Wanscher: Malerisamlingen paa Nivaagaard. (Gads Danske Magasin 1908. 170—74.)

J. Hage: Momenter ved Nivaagaards Malerisamling. Danske Afdeling, væsentlig fra 1870—95. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 10.)

N. P. Mols' Udstilling. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 20.)

Herman N.: Foreningen for Kunsthaandværk. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 29.)

Udstillingen af Kunsthaandværk i Industriforeningen i April —Maj. (T. f. Industri IX, 107—27.)

Leuning Borch: Skønvirke[-Udstillingen]. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 4.)

E. H.: Johan Rohdes Udstilling i Kunstindustrimuseet. (T. f. Industri IX, 128—30.)

Drikkehorn fra Middelalder og Renæssance, udg. af National-museets 2. Afdeling ved *J. Olrik*. 1907. Fol.

Bernh. Ingemann: Om gamle Mortere. (T. f. Industri IX, 17—33, 43—50, 76—82, 89—98, 147—50, 163—70.)

V. Chr(istensen): Fra Theatrets Trængselstid. (Hist. Medd. om København I, 488.)

Et Brev fra Overpræsident V. A. v. d. Lühe 1766.

Knud Bokkenheuser: Kgl. Majest.'s Acteurs. Billeder af Skuespillerlivet paa Rahbeks Tid. (= Saa By som Borger. II.)

Fr. Glindmeister: Etwas vom Theater in Schleswig-Holstein vor fünfzig Jahren. (Die Heimat XVIII, 180—82.)

Helmer Lind: Dagmarteatret i 25 Aar. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 23.)

Olaf Hansen: Benjamin Pedersen og Aarhus Teater. (Ill. Tid. 49. Bd. Nr. 29.)

Hjalmar Thuren: Das dänische Volkslied. (Z. der internat. Musikgesellsch. IX (1907), 13—18.)

Hjalmar Thuren: Folkesangen paa Færøerne. (F. F. Publications. Northern Series. Nr. 2.)

Carl Thrane: Fra Hofviolinernes Tid. Skildringer af det kgl. Kapels Historie 1648—1848.

Hjalmar Thuren: Vore Sanglege. (Danske Studier 1908. 129—74.)

Peder R. Møller: Vesterskerninge-Hundstrup Sangforening. (Svendborg Amt 1908. 163—76.)

Bøger indsendte til Redaktionen.

tatsbiblioteket i Aarhus. — Kortfattet Beskrivelse. — Læsesalen. Bestemmelser. Vejledning. Fortegnelse over fremlagte Tidsskrifter. — 5. Tillæg. Katalog over Læsesalens Udlaansbibliotek (danske, norske og svenske Bøger). 1. Biografi. Tillæg. Samme. 2. Udg. – 7. Katalog over Læsesalens Udlaansbibliotek (danske, norske og svenske Bøger). 2. Norden. Aarhus, 1909.

ra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger. III. Udg. af Historisk Samfund for Holbæk Amt. 1909. Kbh. Lehmann & Stage.

Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede. Skildringer og Breve. 1. Bd. Kbh., 1909. Lehmann & Stages Forl.

Historisk Aarbog for Thisted Amt. Udg. af Historisk Samfund for Thy og Hanherred. 1909. Kbh. Lehmann & Stage.

ilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie. 2. H. Rudkøbing, 1909. Andr. Brandts Bogh.

dvard Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 6. Bd. 2. D. 2. H. (ogsaa m. T.: Danmark-Norges Historie under Kristian VII. 3. Bd. 2. D. 2. H.). Kbh., 1909. G. E. C. Gads Forl.

Norges Historie. H. 18–24. Krania. 1909. H. Aschehoug & Co.

Oscar Alb. Johnsen: Hannibal Sehesteds Statholderskab 1642—1651. Et Tidsskifte i Norges Historie. Krania, 1909. H. Aschehoug & Co.

M. G. Schybergson: Heinrich Gabriel Porthan, ein Vertreter der vergleichenden Geschichtsforschung im 18. Jahrh. (Særtryk af Historische Vierteljahrschrift 1909. 3. H.) Leipzig.

Danske Vider og Vedtægter eller Gamle Landsbylove og Byskraaer. Udg. af Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard. II. 2. H. Kbh., 1909. Lehmann & Stage.

Ellen Jørgensen og Johanne Skovgaard: Danske Dronninger. 1—2. H. Kbh., 1909. H. Hagerups Forl.

Henry Goddard Leach: The relations of the Norwegian with the English Church, 1066–1399, and their importance to comparative litterature. (Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences Vol. 44. No. 20. May 1909.)

Alfred v. Domaszewski: Geschichte der römischen Kaiser. 1.–2. Bd. Leipzig, 1909. Quelle & Meyer.

Historisk Tidsskrift udg. af den norske historiske Forening. 4. R. 6. Bd. 3. H. Krania. 1909.

Fyens historiske Herregaarde. Udgivne af William Norvin og Eiler Nystrøm. I. A. Thiset: Broholm. II. Louis Bobé: Brahe-Trolleborg. Odense, 1909. Miloske Bogh.'s Forl.

Ernst Diehl: Das alte Rom. Sein Werden, Blühen und Vergehen. (Wissenschaft und Bildung. 54). Leipzig, 1909. Quelle & Meyer.

Harald Tillier: Pariserkommunen 1871. Krania. 1909. Aschehoug & Co.

Theodor Lindner: Weltgeschichte seit der Völkerwanderung. In neun Bänden. 1.–6. Bd. Stuttgart und Berlin, 1901–09. I. G. Cotta'sche Buchh. Nachf.

Til Orlogs under de Ruyter. Dagbogsoptegnelser af Hans Svendsen, en dansk Sømand i hollandsk Tjeneste fra 1665 til 1667. Udg. ved Gerhard L. Grove med Illustrationer fra samtidige Kunstnere samt Indledning og Noter af Udgiveren. Kbh., 1909. Edwin Groves Forl.

Norske Herredags-Dombøger. Udg. for det norske historiske Kildeskriftfond. 2. Række (1607—1623). III. Dombog for 1613. 2. Herredagen paa Eker ved E. A. Thomle 2. H. Chrania. 1909.

M. G. Schybergson: En dansk publikation om bröderna Jacob och Erik Ericksson och deras anhängare. (Öfvertryck ur Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden VIII.)

Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1909. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Helsingør, 1909.

Historisk Tidsskrift för Skåneland. Utg. af Lauritz Weibull. Bd. 3. H. 4—6. Lund, 1909.

K. Rhamm: Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde. 2. Abth. 2. Th. Germanische Altertümer aus der slawisch-finnischen Urheimat. 1. Buch. Die altslawische Wohnung. Braunschweig. 1910. Fr. Vieweg u. Sohn.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V), hos dens Kasserer (Dr. phil. M. Mackeprang, Adolph Steens Allé 10, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K). Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelser om Bopælsforandring bedes sendte til Dr. Mackeprang.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Andet Binds femte og sjette Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1910.

Udgivet for 1. Halvaar 1910.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **Kr. Erslev,** Prof. **Joh. Steenstrup,** Dr. phil. **Aage Friis,** Prof. **J. A. Fridericia** og Museumsassistent **E. Hackeprang.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1907—08. 2. Bd. 1—4. H. 1909—10. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse:**

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Om Styrkeforholdet mellem den danske og den svenske Flaade i Slaget paa Køgebugt 1. Juli 1677.

En marinehistorisk Undersøgelse.

Af

H. D. Lind.

---

1. Juli 1677 er den danske Flaades største Hædersdag. Niels Juels Berømmelse blev ved den aldeles uimodsigelig. Ikke blot maatte man beundre hans besindige Bedømmelse af de vanskelige Forhold før Slaget og hans Blik for det rette Tidspunkt, da Fjendens Angreb skulde mødes med et energisk Modstød; men hans hele Færd under selve Slaget, hans uforfærdede Kamplyst og Tapperhed, hans fortrinlige Sømandskunst, hans velovervejede Taktik og hans sejge Udholdenhed, til Maalet var naaet, maatte alle nævne som de Momenter, der bragte Sejren hjem. Og Sejersglæden maatte endnu mere blive forhøjet ved Betragtningen af de følelige Tab, der var tilføjet Fjenden, og ved den fastslaaede Kendsgerning, at denne afgørende Sejer blev vundet over „en i høj Grad overlegen Fjende“.

Hvad særlig dette sidstnævnte Punkt angaar, da havde Niels Juel selv ikke vidst bedre Besked, end at han i en Rapport af 29. Juni 1677 maatte sige: „De svenske ere stærkere af Skibe end vi“ [1]). De efter Slaget

---

[1]) C. Bruun: Niels Juel og Hollænderne, S. 65.

udgivne Aviser og Relationer (Daniel Paulli's og Jørgen Gøede's), saa vel som alle de poetiske Produkter, hvori Sejersglæden fandt sit Udtryk, gaar alle ud fra den samme Forudsætning. For blot at anføre ét Eksempel: i Klaus Lunds „Taksigelse“ forekommer denne Prosa-Bemærkning: „Guds Naade var det, at ej en Baad i den hele danske Flaade blev mist, der dog den svenske Flaade var Orlogsskibe 36, Bøjerter 12, Brandere 6, og vores Flaade var ikkun Orlogsskibe 25, Advisjagter 4 og Brandere 3“. Og syner vi den lange Række af danske Forfattere, som senere har behandlet dette Æmne og som maa forudsættes at have undersøgt disse Forhold nøje, da genfinder vi stadigt de samme Tal; saaledes hos Friedenreich, Christian V's Krigshistorie (1765, II, 43 fl., 46 fl.); ligeledes i en fortrinlig Afhandling i Archiv for Søvæsenet for 1829, S. 1—42: „at Tallet af de svenske Orlogsskibe og Fregatter, der tog Del i Træfningen, var 36, derom ere alle (Kilder) enige“; fremdeles de Forfattere, der støtter sig til denne Afhandling, hvoriblandt særlig H. C. Garde, baade i hans „Efterretninger“ (I, 210 fl.) og i hans „Sømagtens Historie“ (I, 284 fl.). De svenskes afgjort store Overlegenhed hævdes ogsaa af de nyeste Forfattere, saaledes C. Bruun, Niels Juel og Hollænderne (1871, S. 118, oprindelig i Danske Samlinger 2. Række I), N. P. Jensen, Den skaanske Krig (1900, S. 264 fl.), J. A. Fridericia, Danmarks Riges Historie (IV, 593, fra Aar 1902)[1]), ligesom ogsaa den populære Skildring af Vor Sømagts Historie af Eidem og Lütken fra 1904 (S. 399). Og paa det samme traditionelle Standpunkt staar

[1]) Som det vil ses af det følgende, har disse 3 Forfattere dog nogle Afvigelser fra de almindelige Talopgivelser, men om de svenskes afgjorte Overlegenhed er ingen af dem i Tvivl.

ogsaa de fleste svenske Forfattere, lige fra Tornquist i Utkast till Swenska Flottans Sjötåg, S. 161, og til G. Björlin, Kriget mot Danmark 1675—79, S. 200. Som et Mellemled mellem den danske og svenske Litteratur staar Sten Jacobsens Den nordiske Krigs Krønike, der er skrevet ikke længe efter Begivenhederne, men først trykt 1897; dog heller ikke denne Forf. forstyrrer Enigheden om Styrkeforholdet; ogsaa han fastholder Tallene 36 og 25.

Men vender vi os fra alle disse samstemmende Vidnesbyrd til det nyeste svenske marinehistoriske Værk (fra 1903): Axel Zetterstens „Svenska flottans historia 1635—80", da overraskes vi ved at se, at denne Forfatter opgiver S. 494 fl. et langt lavere Tal for de svenske Skibe paa Køgebugt, med den opsigtsvækkende Bemærkning, at den svenske Admiral Henrik Horns Flaade af den Grund kun kan have været „ubetydelig stærkere" end Fjendens.

Forfatteren siger med stor Beskedenhed i sit Forord, at hans Arbejde ikke gør Fordring paa at meddele egentlig Søkrigshistorie. Dette kunde maaske gælde hans tidligere udgivne Bog om samme Æmne for Aarene 1522—1634, hvori den historiske Del vel nok er det svageste Parti i Bogen; men det kan ingenlunde siges om den foreliggende 2den Del. Hans historiske „Sjötåg" indtager ikke blot i kvantitativ Henseende en hel Fjerdedel af Skriftet, men de er i kvalitativ Henseende i den ønskeligste Stand, idet Fremstillingen hele Vejen støtter sig til en rig Dokumentation af Arkivsager, der netop maa gøre Fordring paa Læsernes fulde Opmærksomhed. Sverigs Marinearkiv (i Svensk Rigsarkiv) har nemlig en udmærket bevaret Samling, hvorfra der kan fremdrages den Rigdom af Oplysninger om stort og smaat, der har givet For-

fatteren Stof til hans to store Værker, en Rigdom, som næsten maa kunne vække Misundelse hos os, naar vi tænker paa de mange mørke Punkter i vor Viden om den danske Marines tidligere Perioder, — man behøver blot at minde om, at vi ikke har faaet overleveret nogen original Hovedrapport om selve Køgebugtslaget fra Niels Juels egen Haand. Selv om de trykte Relationer om Slaget vel i alt væsentligt er paalidelige nok, kunde det have haft den største Interesse at se Niels Juels egen Fremstilling. Men den og meget mere savner vi nu. Det savnede kunde bl. a. tjene til at kaste Lys over Zetterstens ovenfor fremdragne Paastand. Men vi har jo for os en Forfatter, der allerede har erhvervet sig litterær Ære og har et stort Bevismateriale til sin Raadighed; og naar han i sin ærlige Forsken efter Sandheden kommer til et Resultat, der er saa stærkt afvigende fra det tidligere antagne, da kan det ikke forkastes, blot fordi det støder vor nationale Følelse; men det bør undersøges og muligt modbevises, og lykkes dette sidste ikke, da bør det foreløbigt anerkendes som stemmende overens med de virkelige Forhold, idet man dog forbeholder sig den Indrømmelse, at senere fremkommende Oplysninger muligt kan ændre Resultatet saa meget, at det kan blive mere tilfredsstillende for Niels Juels Landsmænd.

Ikke mindre end tre forskellige Skibslister over den svenske Flaade har foreligget for Forfatteren, og af dem uddrager han en ny Liste, som viser, at Admiral Horn er afsejlet fra Elfsnabben 11. Juni 1677 med en Styrke, bestaaende af 14 store Krigsskibe, 12 middelstore, 9 Koffardiskibe, 11 bestykkede Lastdragere og 6 Brandere, i alt 52 Skibe. Forfatteren klassificerer Krigsskibene efter

Kanonantal, Skrogets og Besætningens Størrelse i „store", „middelstore" og „mindre", hvilket han betegner ved at sætte henholdsvis (1), (2) og (3) efter Skibets Navn. Koffardiskibene eller, som de tidligere hed, Kompagniskibene, betegner han ved (K); de svarer nærmest til de dansk-norske Defensionsskibe og ejedes af Privatpersoner, men var byggede til at føre et ikke sjældent betydeligt Antal Kanoner; i Krigstid tjente de Kongen for Hyre og skulde erstattes Ejerne, hvis de gik tabt, medens de gjorde Tjeneste. Forf. sætter et skarpt Skel mellem disse private Skibe og de kongelige Krigsskibe, skønt der i Virkeligheden ikke var saa stor Forskel paa de to Skibsklasser; blandt de svenske Koffardiskibe paa Køgebugt fandtes i det mindste ét, der kunde rangere med de „store" Krigsskibe.

Vi lægger nu Forf.s Skibsliste af 11. Juni til Grund for vore Undersøgelser, da den er den nyeste og bedst bevidnede, og vi sammenligner den med Gardes Fortegnelse over den svenske Flaade, idet vi anfører denne Forfatter (ogsaa i det følgende) som den lettest tilgængelige Repræsentant for hele Litteraturen om dette Æmne før Zettersten. Vi ser da, at det bliver nødvendigt straks at stryge Skibsnavnene Westerwik og Yttern af Gardes Liste, da disse to Skibe i Følge Zettersten ikke paa noget Tidspunkt har sejlet under Horns Flag. — Men man vilde fejle, hvis man saa mente, at Forf.s Liste i øvrigt opregnede de svenske Skibe, der 1. Juli deltog i Kampen; thi Flaadestyrken maatte undergaa adskillige Forandringer, inden den naaede fra Stockholms Skærgaard til Køgebugt. Angaaende 4 Skibe, som staar paa Forf.s Liste, nemlig Laxen (2), Gripen (K), Abraham (2) og Nordstiernan (2), bemærker han, at Horn slet ikke havde faaet dem med

sig i Flaaden. Her er unægteligt et svagt Punkt i Fremstillingen. Man faar ikke at vide, hvor og paa hvilket Tidspunkt eller af hvad Grund disse Skibe lodes tilbage; heller ikke synes Rigtigheden at være dokumenteret ved noget arkivalsk Bevis. Dog har Angivelsen Sandsynligheden for sig. Björlin (anf. Skr. S. 200) oplyser herom, at den svenske Flaade kom meget hovedkulds af Sted, da Kongen havde truet med at gøre kort Proces med de forsømmelige, og at derfor en Del Skibe langtfra var færdige, da den øvrige Flaade forlod Dalarø, men de maatte efterlades i Skærgaarden, da de var ude af Stand til at gaa til Søs. Hvad der ogsaa bestyrker Rigtigheden heraf i nogen Maade, er den Omstændighed, at Gripen heller ikke findes paa Gardes Liste[1]), og en yderligere Bekræftelse vindes fra en utrykt dansk Fortegnelse, hvorom mere nedenfor; derfor maa vi da vel erkende, at de nævnte 4 Skibe ikke er mødte op til Stævnet paa Køgebugt.

Nogen Erstatning for de efterladte Skibe fik dog Flaaden paa sin Vej gennem Østersøen. Horn havde 3 Eskadrer under sin Kommando, og naar han var naaet ud i Østersøen, skulde, i Følge en tidligere Bestemmelse af den svenske Konge, Admiral Erik Sjöblads Eskadre, der forud var løbet ud fra Gøteborg, forene sig med Horn og underlægge sig hans Kommando som hans fjerde Eskadre. Da Sjöblads Afdeling bestod af 3 Skibe (2), 5 andre (K), 1 bestykket Lastdrager og 1 Brander med i alt 394 Kanoner[2]), vilde Horn have faaet en mægtig Forstærkning, hvis Foreningen kunde være sket i rette

[1]) Derimod nævnes de 3 andre Skibe paa Gardes Liste, hvilket altsaa maa være fejlagtigt.

[2]) Zettersten, S. 489.

Tid; han maatte paa Grund af den store Overmagt, som han derved kunde føre i Kampen, være sikker paa at opnaa et heldigt Udfald. Men Horn var kommet for sent i Søen, og de danskes Sejr 1. Juni umuliggjorde den planlagte Forening. Saaledes har denne Sejer den største Betydning for, hvad der skulde ske i Køgebugt. Den første Sejer betingede den anden. — Og i Stedet for Sjöblads store Eskadre mødte nu hos Horn ved Øland kun to Flygtninger fra Slaget under Lolland, Andromeda (2) og Gustavus (K)[1]), som tillige med det nybyggede Calmar (2) derpaa forenede sig med Hovedflaaden.

Men hele den saaledes forstærkede Flaade fandtes dog ikke paa selve Kamppladsen 1. Juli. Horn selv fortæller nemlig i sin Rapport om Slaget, at Carolus (1), Maria (2) og Gøteborg (2) var udkommanderede paa Brandvagt „frem for Flaaden“ (? maaske i Store Bælt), men havde af Uforsigtighed begivet sig saa langt bort, at de ikke rettidigt kunde kaldes tilbage. Disse Ord maa staa til Troende, og vi maa billige, at Forf. fører dem til Afgang paa sin Liste, ligesom de ogsaa maa udslettes paa Gardes. Nødvendigheden heraf har ogsaa Bruun[2]) indset.

Efter at Horns Flaade saaledes har haft en Afgang paa 7 Skibe i alt, nemlig 1 af (1), 5 af (2) og 1 af (K), samt en Tilgang af 3, nemlig 2 af (2) og 1 af (K), maa der paa Køgebugt have været samlet:

13 af (1), 9 af (2), 9 af (K), de 11 Lastdragere og 6 Brandere, i alt 48 Skibe.

Anfører vi disse Skibe ordnede efter Antallet paa

---

[1]) Disse 2 Skibe kender Garde ikke.

[2]) Anf. Skr. 117, 118.

Kanonerne, uden Hensyn til den taktiske Orden i Eskadrer, kan vi opstille følgende Liste:

Den svenske Flaade 1. Juli 1677:

Skibsklasse I.

Skibe paa mindst 50 Stykker.

Victoria	84 St.	480 Md.
Nyckeln	84 -	450 -
Solen	72 -	470 -
Mars	72 -	430 -
Hieronymus	72 -	390 -
Juppiter	68 -	400 -
Mercurius	66 -	400 -
Venus	64 -	410 -
Draken	64 -	390 -
Saturnus	64 -	380 -
Calmar (2)	62 -	370 -
Wrangel	60 -	400 -
Cesar	60 -	240 -
Wismar (2)	58 -	250 -
Flyganda Wargen (K)	56 -	230 -
Hercules	54 -	260 -
Svenska Lejonet (2)	52 -	230 -
Andromeda (2)	52 -	200 -

Skibsklasse II.

Skibe paa 49—30 Stykker.

Gustavus (K)	48 St.	180 Md.
Spes	46 -	210 -
Riga	45 -	230 -
Hjorten	34 -	150 -
Fredrika Amalia	34 -	150 -
Fenix	34 -	150 -
Konung David (K)	32 -	140 -
Salvator (K)	32 -	140 -
Solen (K)	32 -	100 -

Skibsklasse III.

Skibe paa 29—18 Stykker.

Trumslagaren (K)	18 St.	130 Md.

Elisabeth (K)	18 St.	100 Md.
Perlan (K)	18 -	100 -

Skibsklasse IV.

Fartøjer paa 4—12 Stykker.

12 med i alt 96 St. }
6 Brandere uden St. } .. 476 Md.

Da vi paa denne Liste kun har brugt Bestykningen som Maalestok, har vi maattet bedømme Skibenes Størrelse noget anderledes end Zettersten, men dennes afvigende Betegnelse er her vedføjet lige efter Navnet.

Horns Flaade 1. Juli bestod altsaa af

18 Skibe af I. Klasse, 9 af II., 3 af III. og 18 af IV.; i alt 48[1]).

Som det kunde ventes, opviser Gardes Liste helt andre Tal:

22 af I., 8 af II., 6 af III. og 18 af IV.; i alt 54.

Den traditionelle Liste skal være fremgaaet af Forhør, som en dansk Søofficer efter Slaget afholdt over de svenske Krigsfanger for at erfare de til Stede værende fjendtlige Skibes Navne o. s. v. Ved denne Fremgangsmaade var det jo ikke udelukket, at der kunde indløbe Fejl; saaledes, at Komparenterne opgav Navnene paa de Skibe, der var samlede ved Rejsens Begyndelse, som om ogsaa de medvirkede paa Kampdagen o. s. v. Efter Fremkomsten af Zetterstens Fortegnelse har Listen vistnok ikke stor Værdi.

Mere Opmærksomhed bør der skænkes de „Kund-

---

[1]) Tallene for IV. Klasse i begge Flaader er ikke nøjagtige. Saaledes vides det, at det svenske Fartøj Stralsundske Poucinelle blev erobret af det danske St. Bartolomæus, og intet af disse to Skibe findes paa de resp. Lister. Ved Beregningen af Skibenes Antal er der dog ikke taget Hensyn til denne Forøgelse, men derimod vel nedenfor ved Angivelsen af Kanonernes Antal og Besætningernes Størrelse.

skaber", som indløb til den danske Regering og til dens Admiral før Slaget angaaende den fjendtlige Styrke. Saaledes fik man at vide af et opsnappet Brev fra den svenske Rigsadmiral, at vore Modstanderes Flaade bestod af 10 Skibe, 16 Fregatter og 20 mindre Sejlere, i alt 46 Skibe; og en anden indhentet Efterretning angav Svenskeflaaden til 45 Sejlere, deraf 30 Kapitalskibe[1]. Disse Tal kan naturligvis ikke være fuldt paalidelige, men de slutter sig godt til Zetterstens Beregninger.

Endnu kan fremdrages nogle utrykte Lister over saa vel den danske som den svenske Flaade, som findes i det danske Rigsarkiv[2]). De maa være baserede paa ovennævnte eller lignende Kundskaber — i det mindste for de svenske Skibes Vedkommende — og er vistnok optegnede af Krigssekretæren Herman Meier og derfor affattede paa Tysk. Datoen 22. Juni 1677 findes paa Listen over den danske Flaade, men senere Bemærkninger er tilføjede efter Slaget 1. Juli f. Eks. angaaende de erobrede Skibe, hvorfor der ogsaa bag paa Dokumentet staar: „Flaaden 1ste Juli". Mærkelig er den Klassifikation, som anvendes ved Opregningen af begge Flaaders Skibe. Her opføres først: „Erste Classe von Orlogsschiffen, zu rechnen von 50 Canonen incl. und drüber"[3]). Dernæst: „Andere Classis von 50 exclusive bis 20 Canonen: Fregatten". Endelig: „Dritte Classis von allem, was unter 20 Stücken hat, item Jacten, Branders, Galiothen, Snauen". Det er en Inddeling, som

[1]) Bruun, anf. Skr. 63. Archiv f. Søv. 1829, 18.
[2]) Krigskancelliets indkomne Sager vedrørende Søetaten 1677.
[3]) Ordet „Linieskib" brugtes endnu ikke ved denne Tid som Navn paa et stort Kampskib; det findes vel hos Garde, men kun ved en Antecipation af ham.

kommer den nær, vi bruger her i Afhandlingen. — Af „Svecica Classis“ opføres 16 „Capitalschiffe“, som med Undtagelse af ét (Carolus) alle, i Følge Zettersten, deltog i Kampen. Dernæst nævnes — foruden „Klein Fuhrzeug“ — 19 Fregatter, hvoraf vor Forf. dog kun vil vedkende sig de 11 som Deltagere 1. Juli. Altsaa tæller Listen 35 Kampskibe, men da den udviser flere Urigtigheder baade i Sammenligning med Gardes og med Zetterstens, kan den i sin Helhed ikke bruges som fuldgyldigt Vidne. Og dog frembyder den gode Enkeltheder. Den udelader ganske saa vel Westerwik (S. 285) som Laxen og Gripen (S. 286) og ligesaa Gøteborg (S. 287) og er altsaa enig med Zettersten i, at disse Skibe ikke har deltaget i Slaget; og til Gengæld opfører den som medkæmpende i Slaget ikke blot Calmar (der dog først senere er tilføjet, i Egenskab af Prise), men ogsaa de af Garde forbigaaede Skibe Andromeda og Gustavus (S. 287), hvorved atter Zettersten bekræftes.

Men nu den danske Flaade. Vor svenske Forfatter beregner den til det almindeligt anførte Tal, 25 Kampskibe, idet han henviser til Gardes Fremstilling og klassificerer dem saaledes:

16 store, 7 middelstore, 2 smaa Krigsskibe, 3 Brandere, 8 Galioter = 36 Skibe.

Denne Inddeling falder ganske i Traad med vor Vurderingsmaade[1]). — Listen er ikke affattet i Dagene om 1. Juli, men en Uges Tid forinden, 22. Juni. Denne Dagsangivelse fandtes jo ogsaa paa Herman Meiers Liste. Fortegnelsen, som Garde gengiver, omfattede oprindelig 28 Kampskibe, men 3 Skibe (1 af II, Havfruen, og 2 af

---

[1]) En mindre Afvigelse vil dog findes i vor Liste over den danske Flaade S. 297.

III, Spraglede Falk og St. Johannes) var efter Listens Affattelse blevne bortsendte i forskellige Ærinder og naaede ikke tilbage til Flaaden, førend Slaget var endt[1]. Men Spørgsmaalet er, om Niels Juels Flaade ikke før Slaget har faaet Forstærkning fra anden Side. Kunde han kun raade over 25 Kampskibe? Af de tidligere (S. 282) nævnte Forfattere tæller baade N. P. Jensen (S. 265) og J. A. Fridericia (S. 593) 26 danske Skibe paa Kampdagen. Hvorledes fremkommer dette Tal, naar ellers Listen af 22. Juni ikke drages i Tvivl?

Da Niels Juel 30. Juni kunde indse, at Slaget var uundgaaeligt, rettede han det Spørgsmaal til Rigsadmiralen, om han ikke kunde „forvagte" nogle flere Skibe tilsendte. Hjælpen, Niels Juel ønskede, var i Følge hele hans Tankegang ikke den ventede hollandske Auxiliærflaade, men kongelige danske Krigsskibe. Var der nogle færdige paa Holmen, saa bad han om, at de maatte blive sendte til ham, selv om de ikke var bemandede med godt og dygtigt Skibsfolk; de uøvede Folk kunde da fordeles paa Flaadens øvrige Skibe og erstattes med dygtige fra disse[2]). Og der var virkelig nogle at sende af Sted. 28. Juni berettes, at Prins Jørgen (Prins Georg, 80 St.) er færdigekviperet, men endnu ikke bemandet, og at Charitas (34 St.), Glykstad (36 St.) og Vrangels Palais (46 St.) ligger sejlfærdige paa Reden og „gaar til Flaaden"[3]). Af disse 3 Skibe havde de to førstnævnte allerede faaet

[1]) Herman Meier har dog beholdt Havfruen og Spraglede Falk paa sin Liste, men foran det førstnævnte Skibs Navn har han sat et NB. Sten Jacobsen opfører (S. 120) ligeledes disse 2 Skibe paa sin Liste, men da han har udeladt Havmanden og Postillionen, faar han dog kun 25 Skibe som Totalsum.

[2]) Bruun, anf. Skr. 67.

[3]) Krigskancelliets indk. Sager vedr. Søetat. 1677.

Sejlordre 25. Juni og Vrangels Palais netop 28. Juni[1]). Prins Jørgen var naturligvis som det store Skib vanskeligst at faa bemandet; det var vel i den Anledning, at Regeringsraadet havde søgt og virkelig faaet Kongens Tilladelse til at benytte disponible Soldater og Matroser til Bemandingen af de Skibe, som endnu ikke var komne til Søs[2]); men det kan dog anses for sikkert, at Prins Jørgen ikke kom ud i rette Tid; først 18. Juli omtales det som fuldfærdigt, men havde da endnu ikke indtaget Øl[3]); det blev Grev Tromps Admiralskib Resten af Sommeren. Derimod kom virkelig de 3 andre Skibe af Sted 30. Juni[4]), men de maa dog være betydelig forsinkede af den herskende Modvind. At det lykkedes Charitas[5]) at medvirke i Slaget, under Forfølgelsen af den flygtende Fjende, er sikkert nok, da det jo hjembragte en smuk Prise fra denne sin Udfærd. Det maa være dette Skib, som N. P. Jensen og J. A. Fridericia tager med i Beregning, naar de omtaler ikke 25, men 26 danske Skibe i Køgebugtslaget. Om Vrangels Palais, den svenske Prise fra 1. Juni, der fra 10. Juni gjorde dansk Tjeneste, fortælles der[6]), at det først kom til Niels Juels Flaade efter Slaget; i ethvert Fald fandtes Skibet dér 4. Juli, lige efter at Forfølgelsen af den svenske Flaade var endt; det var da, efter Niels Juels Liste, provianteret for 5 Uger[7]); men det er ikke helt umuligt, at det har været

---

1) Admiralitetets Kopibog for 1677.
2) N. P. Jensen, anf. Skr. 265.
3) Bruun, anf. Skr. 96.
4) Arch. f. Søv. 1829, 34.
5) Efter Sten Jacobsen, anf. Skr., 123, gik Charitas først fra København 1. Juli.
6) I. H. Lützow, Efterr. om danske Søe-Officierer, 226.
7) Garde, Efterr. I, 219.

Deltager i Slaget. Derimod kan det med temmelig stor Vished siges, at Glykstad ikke naaede saa vidt. Om det var der 5. Februar blevet ytret i Admiralitetet, at Generalkommissariatet vel havde købt det for 10,000 Dlr., men det var ikke 4000 værdt[1]). Skibet var for svagt til at være Kampskib, hvorfor man senere tænkte at anvende det som Brander, men ikke en Gang det duede Skibet til[2]). Det har formodentlig ogsaa været saa daarlig en Sejler, at det ikke kunde følge sine to andre Fæller. Som bekendt søgte 3—4 svenske Skibe Tilflugt efter Slaget under Malmøs Kanoner. Da det var Rigsadmiralen magtpaaliggende at faa de svenske Orlogsmænd erobrede, sendte han Bud derom til den hollandske Hjælpeflaade, der nu var nær; men han sendte ogsaa en Jagt ud til „Glykstad og til hvad andre Skibe der kunde antræffes", med Befaling om, at de skulde drage sig over mod Malmø for at beobagte og om muligt opbringe de svenske, førend de hollandske Skibe kom til. Derom skrev han 2 Breve, ét dateret 1. Juli, vist om Aftenen, og ét af 2. Juli, sikkert ved Morgen[3]). Men er Glykstad paa dette sidstnævnte Tidspunkt ikke kommet længere end i Højde med Malmø, kan det ikke have taget Del i Slaget, og den hele Forstærkning, der kom Niels Juel tilgode i sidste Øjeblik, bliver da i det højeste to Skibe.

Anden Tilgang kan den danske Flaade ikke have modtaget 1. Juli, skønt Horn synes at ville paastaa det modsatte i sin Rapport af 4. Juli. Han beretter, at han 30. Juni saa den danske Flaade ligge for Anker og regnede den til at udgøre 28 Sejl. Men paa selve Slag-

[1]) Krigskancell. indk. Sag. vedr. Søet. 1677.
[2]) Admiralitetets Forhandlingsprotokol, 27. Januar 1679.
[3]) Krigskancell. indk. Sag. vedr. Søet. 1677.

dagens Morgen „kom til de danske bag om Køgebugt en Eskadron af 8 store Skibe, som konjungerede sig med dem“, hvorfor de derefter var de svenske overlegne i Skibenes Antal og Styrke. Men naar han siden anfører, at en engelsk Skipper, som under Kampen passerede Sundet, havde 3. Juli forsikret ham, at de danske havde været 28 store Skibe foruden nogle mindre[1]), da synes dette at være en noget forvirret Fremstilling, selv for en Admiral, i hvis Lod det er faldet at skulle give Indberetning om et Nederlag. Dog er Episoden genfortalt af Björlin[2]), som endogsaa har vidst at omgive den med et hemmelighedsfuldt og spøgelsesagtigt Skær: „Allerede ved Stridens Begyndelse havde man i Nord set nogle større Skibe stige op over Synskredsen. Under Striden var de lidt efter lidt komne nærmere og genkendtes nu at være 8 danske Krigsskibe. Nu kom Rodsten tilbage...“ Men hvad er det for en Eskadre, der saaledes spøger ved højlys Dag? Hollændernes Hjælpeflaade kan det umuligt være, skønt Tornquist synes at have ment det; thi Hollænderne var paa den Tid ikke naaede længere end omtrent til Kronborg. Langt sandsynligere er den Forklaring, at det er Admiral Markvard Rodstens Afdeling, som efter at have sejret i Kampen om Draken nu forener sig med Niels Juels øvrige Flaade. Björlin vil dog ikke indrømme Rigtigheden heraf, og Tidspunktet passer heller ikke ganske. Eller skulde Eskadren ikke være de eftersendte Skibe, Charitas, Vrangels Palais og Glykstad, som med forskelligt Held arbejdede sig op imod Vinden, og som for de ængstede Modstanderes Øjne mer end fordobledes i Antal og blev til „store“

[1]) Bruun, anf. Skr. 117 f.
[2]) Anf. Skr. 202.

Skibe, uagtet de kun var af II. Klasse. Mærkelig nok vilde Tallet paa de danske Skibe netop blive Horns „28 Sejl“, hvis vi kunde antage, at alle tre Skibe i den lille Hjælpeeskadre virkelig havde været i Ilden[1]).

Vi fremsætter her en Liste over de danske Skibe som kæmpede 1. Juli, ordnede paa samme Maade som de svenske Skibe S. 288. De Tal, der afviger fra Gardes, er her anførte efter Herman Meiers Liste.

Den danske Flaade 1. Juli 1677:

Skibsklasse I.

Norske Løve	86 St.	568 Md.
Christianus V	84 -	567 -
Kurprinsen	74 -	454 -
Tre Kroner	68 -	420 -
Enighed	62 -	260
Anna Sofia	58 -	360 -
Svanen	58 -	340 -
Tre Løver	58 -	286 -
Gyldenløve	56 -	268 -
Charlotta Amalia	54 -	322 -
Christianus IV	54 -	272 -
Christiania	54 -	230 -
Nældebladet	52 -	267 -
Fridericus III	52 -	260 -
Lindormen	50 -	212 -
Delmenhorst	50 -	200 -

Skibsklasse II.

Vrangels Palais	46 St.	204 Md.
Svenske Falk	40 -	203 -
Neptunus	40 -	180 -
Christiansand	40 -	174 -
Hummeren	40 -	152 -

[1]) Horn kunde ogsaa have faaet de „28 Sejl“ til Resultat, naar han medregnede de 3 Skibe (Havfruen, Spraglede Falk og St. Johannes), som 1. Juli var fraværende fra den danske Flaade.

Charitas	34 St.	123 Md.
Havmanden	30 -	154 -
Maria	30 -	120 -
Hvide Falk	30 -	102 -
Lossen	30 -	84 -

Skibsklasse III.

Postillionen	18 St.	50 Md.

Skibsklasse IV.

8 Smaafartøjer 3 Brandere	64 St.	160 Md.

Herefter talte den danske Flaade:
16 af I., 10 af II., 1 af III. og 11 af IV. Klasse.

Da den svenske Flaade talte (S. 289)
18 af I., 9 af II., 3 af III. og 18 af IV.,
var altsaa 27 danske Kampskibe i Slaget stillede overfor 30 svenske. Paa de 3 Skibe beror Overlegenheden paa svensk Side. Procenten, som efter de traditionelle Tal, 25 mod 36, var 44, maa efter dette dale til 11. Hvad Tallet paa Skibene angaar, kan det ikke nægtes, at Horns Flaade kun har været ubetydeligt stærkere end Fjendens. Men selv i dette Tilfælde lader det sig heller ikke nægte, at Niels Juel ej har sagt for meget, naar han indberettede: „De svenske er stærkere af Skibe end vi".

Det kunde alligevel have sin Interesse nærmere at undersøge den „Ubetydelighed", som gjorde den svenske Flaade stærkere end den danske. Vi vil i den Hensigt betragte Skibenes Bestykning og deres Bemanding hos begge Modstanderne.

Paa svensk Side kan Forf.s Tal paa Kanonerne om Bord ved Flaadens Udløb (1829 Stykker) ikke komme i Betragtning; men efter den skete Reduktion og Tilgang maa der paa Køgebugt 1. Juli have været i Brug

i I. 1164, i II. 337, i III. 54 og i IV. 96, i alt 1651 Stykker. Ogsaa den danske Flaades tidligere opgivne Kanonantal (1267) maa ændres, dels fordi Smaafartøjernes Stykker ikke er medregnede i denne Sum, dels fordi Forstærkningen af de to Skibe (S. 292) tilførte Flaaden forøget Skyts (80 Stykker); herefter maa de danske paa Kampdagen have raadet over

i I. 970, i II. 360, i III. 18 og i IV. 64, i alt 1412 Stykker[1]. Sammenfatter vi Skytset paa Skibsklasserne II, III og IV, staar 487 Kanoner imod 442; Forskellen er ikke stor, men udgør dog 10 Procent i svensk Favør; i I. og II. kæmper 1501 mod 1330 med næsten 13 pCt.s Overvægt til samme Side; et noget højere Procenttal naar de svenske, hvis de 1555 i I., II. og III. stilles ligeoverfor de 1348 danske; men betragter vi Klasse I, der har de højeste Kalibre, alene for sig, da viser den svenske Overlegenhed sig i de næsten 200 (194) Kanoner, som de har til Raadighed fremfor deres Modstandere, — netop 20 pCt. mere: — saa stor er Forskellen, at hver Gang de danske store Skibe kunde skyde 5 Skud, havde Modstanderne tilstrækkeligt Skyts paa deres store Kampskibe til at kunne svare med 6. Og naar Erfaringen viser, at det i Hovedsagen altid har været Artilleriets Ydeevne, der har gjort Udslaget i Søkampene, saa maa „Ubetydeligheden" i de svenskes Overlegenhed paa dette Punkt have været ret betydelig.

Derimod kan det temmelig sikkert paavises, at der ikke paa nogen af Siderne har været synderlig Forskel paa Kanonernes Kalibre. Af Zetterstens Bog S. 326 ses vel, at de svenske i 1675 havde Kanoner, der kunde

[1]) I Følge Sten Jacobsens Liste førte de danske Skibe omtrent 1300 Kanoner.

udskyde en 36-pundig Kugle, men de forsvandt hurtig, og 2 Aar efter er 24 Pund det højeste Tal, derefter kommer 18 Pund og mangfoldige andre Kalibre helt ned til 1/4 Pund. I 1674 havde de danske endog 48-pundige Stykker, men rigtignok kun i 2 Eksemplarer. Bestykningslisten fra 1675[1]) viser ogsaa en Del Kanoner til 26 Punds Kugler, men deraf fandtes kun 26 Stykker om Bord paa Flaaden, ellers halv andet Hundrede 24-pundigere og henved to Hundrede 18-pundigere foruden en Vrimmel af mindre Kalibre indtil 1 Punds. Saaledes har Forholdet vist ogsaa været i 1677, da der i Kristian V's øvrige Regeringstid ikke optræder større Kalibre end 26 og 24 Punds.

Naar vi vil undersøge Skibsbesætningernes Styrke, møder der os straks den Vanskelighed, at de svenske Lister angiver Tal, hvori baade „Søfolk" og „Knægte" (Soldater) udtrykkelig medindbefattes, medens derimod den danske Liste kun angiver, hvor mange „Mænd" der var om Bord 1. Juli. Er nu ogsaa Soldater medregnede i disse danske Tal? Det er vist ikke umuligt at give et Svar herpaa. Der foreligger trykt en Liste fra 1679 over den danske Flaades Bemanding[2]), hvor baade „Søfolk" og „Soldater" opregnes hver for sig; og sammenligner vi nu Tallene fra 1679 for „Søfolk" alene og for de Skibes Vedkommende, der forekommer paa begge Lister (baade paa den fra 1677 og den fra 1679), da vil det vise sig, at Tallene paa „Matroser" i 1679 (paa en enkelt Undtagelse nær) er langt lavere end de summariske Tal paa „Mænd" om Bord i 1677. Forskellen imellem Totalsummerne er omtrent 600, og disse over-

[1]) C. Bruun: Cort S. Adelaer, S. 429 f.
[2]) C. Bruun, sidstnævnte Skr., 436 f.

skydende 600 i 1677 maa have været Soldater. Paa Listen fra 1679 er ganske vist Tallene paa Søfolk og Soldater tilsammen betydelig højere end paa den fra 1677, men disse sidste viser, hvilke Besætninger man den Gang i Virkeligheden maatte lade sig nøje med, medens Tallene fra 1679 endnu kun „stod paa Papiret“ og skulde nok blive reducerede, inden Flaaden blev bragt i Søen[1]).

Den danske Besætning angives 22. Juni til 6505 Mand, hvilket altsaa vil sige: baade Søfolk og Soldater. Hertil maa endnu føjes Mandskabet paa Smaaskibene (c. 160) og paa den lille Hjælpeeskadre (327), saa at Totalsummen bliver 6992 Mand. Horns Flaade havde fra først af 9186 Søfolk og Knægte om Bord, men de 7 fraværende Skibe berøvede ham c. 1300, som senere erstattedes af 750; følgelig maa han have kunnet føre 8636 Mand i Ilden. Det fortælles nogle Steder[2]), at Horn endvidere har haft 3 eller 4000 Soldater med, som skulde gøre Landgang paa de danske Øer, men Sandsynligheden taler imod, at Flaaden har kunnet medføre saa stor en Landstyrke paa saa lang en Sørejse. Heller ikke omtaler Horn selv[3]) disse Tusinder, men han skjuler ikke, at der hos ham har været 600 Soldater om Bord (vel paa Lastdragerne); de var bestemte til at landsættes i Pommern, men da man 1. Juli forberedte sig til eventuelt at entre Fjendens Skibe, blev de 600 fordelte paa Krigsskibene for „Værket saa meget bedre at facilitere“.

---

[1]) En Bemandingsliste fra 1675 og 76 (Krigskanc. indk. Sager etc. 1676) udviser endnu højere Tal end Listen fra 1679, men er maaske kun et Vidnesbyrd om, at man i Krigens første Aar har haft lettere ved at skaffe fuld Besætning end i de følgende.

[2]) Friedenreich anf. Skr. II, 39. Eidem og Lütken, 399.

[3]) Bruun: Niels Juel og Holl., 117.

Om nu disse Knægte er medregnede i de 8636, eller om de bør forhøje Tallet til 9236, kan ikke afgøres; men holder vi os til de sikre Opgivelser: 6992 og 8636, da var den danske Flaade bemandet med:

I. 5286, II. 1496, III. 50 og IV. 160,

og den svenske:

I. 6380, II. 1450, III. 330 og IV. 476,

hvilket vil altsaa sige, at alene i Skibsklasse I var de svenske Besætninger 20 pCt. stærkere end de danske og for hele Flaadens Vedkommende endog 23 pCt. (1644 Mand). Dette er heller ikke nogen hel Ubetydelighed.

Vi mener saaledes at have paavist, at de svenske paa meget afgørende Punkter virkelig havde saa stor en Overlegenhed, at de med Rette kunde have gjort Regning paa et helt andet Resultat af Kampen end et af dem selv anerkendt Nederlag, forbundet med store Tab.

Men endnu nogle Bemærkninger netop om disse Tab. Zettersten beretter (S. 316) ved Omtalen af den Afgang, den svenske Orlogsflaade har haft gennem Tiderne, at de danske i Køgebugt erobrede 3 Skibe (1) og 1 Skib (2). Her synes da ganske at være glemt, at vi selv erhvervede os 5 (ikke 4) Priser i dette Slag. Men Forklaringen er, at Forf., der jo sondrer strengt mellem de kongelige Orlogsskibe og Koffardiskibene, kan paastaa om den femte Prise (Flyganda Wargen), at der ikke ved dens Erobring udgik noget Skib af Orlogsflaadens Tal, da Prisen kun var et Koffardiskib, som blot midlertidigt optraadte som Orlogsmand. Ligeledes opgiver Forf., at Hollænderne 2. Juli erobrede 1 Skib (1), hvilket jo ogsaa forbavser, da det jo er vitterligt, at de gjorde 2 til Bytte. Men det manglende Skib (Mercurius) lader Forf. blive opbrændt paa Malmø Red. Denne Fejl retter Forf. i

Skibslisten (S. 577); det var jo ogsaa et helt andet Skib. Calmar, som blev stukket i Brand udfor Malmø af sin egen Chef. Altsaa blev af de større Skibe 7 erobrede og 1 brændt, — foruden de tagne og tilintetgjorte Smaaskibe, — et ingenlunde ringe Tab.

Men hermed har Traditionen ikke villet lade sig nøje. Efter den skal Saturnus være sprunget i Luften og Juppiter være sunket, begge medens Slaget stod paa. og endvidere skal Solen og Wrangel efter Slaget være gaaede under ved Øland. Disse eller lignende Paastande gaar stadigt igen. Den store Guldmedalje, der efter Slaget blev præget til Niels Juels Ære, omtaler undecim (11) primi ordinis naves som erobrede fra Fjenden, hvorledes dette Tal nu end skal forstaas[1]). Kingos Digt paa Niels Juels Grav[2]) melder Efterverdenen, at „saa lyned han med Ild og Tordenkuglers Tvang, at femten Skibe Horn forloret af sin Rang". Og saaledes fremdeles lige til Björlin (S. 203), der angiver det svenske Tab til 12 store og 10 mindre Skibe, I Sandhedens Interesse nødes vi til at erkende, at Zettersten rammer en ret forsvarlig Pæl gennem disse Gengangere. Han indrømmer (S. 497), at Wrangel og Saturnus (foruden Venus) var blandt de mest skadede Skibe, men hans „Søtog" og „Skibsliste" (S. 503—4, 507, 509, 512, 572, 582—3 og 587) viser tydelig nok, at alle disse 4 i 1677 „sunkne" eller „brændte" Skibe gjorde Tjeneste allerede straks det næste Aar og det følgende med i Farvandet omkring Kalmar, og at de ogsaa var i god Behold i 1680. Vel er det ikke uden Eksempel i forskellige Mariner, at et tabt Orlogsskib skyndsomst blev erstattet af et nybygget, der fik det

[1]) Friedenreich, anf. Skr. II, 60.
[2]) Pontopp., Marmor. Dan. I, 102.

samme Navn, saa at Tabet paa den Maade saa vidt muligt holdtes skjult; men denne Fremgangsmaade kan ganske lades ude af Betragtning, naar det — som her — drejer sig om adskillige samtidige Skibe, som det vilde være umuligt at faa saa hurtigt erstattede. Til Gunst for Zetterstens Opgivelser om disse Skibe kan Sten Jacobsen optræde som Vidne. Naar denne Forf. S. 123 nøjagtig opregner de svenske Tab, fremfører han ganske vist ogsaa Fortællingen om, at „Saturnus opbrændte udi Slaget", men om de andre 3 „totalt ødelagte" Skibe mæler han ikke et Ord. Derimod lader han (S. 232) baade Juppiter og Store Sol medvirke i 1679 paa Krigsskuepladsen.

Vil man altsaa følge vor svenske Forf., da maa der ændres noget i det nedarvede Billede af Køgebugtslaget. Heldigvis drejer det sig kun om lidt mer eller lidt mindre. Foretager vi disse Rettelser, undgaar vi Mistanken om at ville smykke os med laante Fjer, noget, der ogsaa laa fjernt fra den Hovedpersons hele Optræden, hvis Ære vi nødigt ser forringet. Men om vi end maa gøre disse Rettelser, da vil selve Billedets Totalpræg dog ikke blive ændret. De danske har vedblivende god Grund til at glæde sig over, at vi 1. Juli til Admiral havde en Mand, der forstod at sejre; det havde de svenske ikke.

Kong Christian den Syvende som Skuespiller.

Et Bidrag til Hoftheatrets Historie i dets tidligste Tid.

Af

Robert Neiiendam.

I.

„Führen doch den Kehraus durch alle die Zimmer!“

Gennem Selskabets kaade Latter og Støj skar Kongens Stemme. Og man greb hinanden i Hænderne og hvirvlede afsted gennem Gemakker og Sale[1]).

Den næste Aften bød nye Glæder, Festhvirvlen blev fortsat gennem Uger, Maaneder, Aar.

„Imorgen skal vi have Bal paré ved Hoffet, paa Tirsdag Appartement, paa Onsdag Bal i Domino, paa Torsdag skal der være Bal hos Prins Frederik, og paa Lørdag giver Bernstorff en Fest, som den kongelige Familie vil overvære“, skriver Kammerherre Gregers Juel til Gesandten i Stockholm Schack Rathlou i et Brev fra Frederik den Femtes Dødsaar[2]). Parforcejagterne afvekslede med Ringridningen, Kanefarterne i Fakkellys med Maskeraderne, eller med Kgl. Mayestæts særlige Plaisirs — de danske og franske Komedier[3]).

---

[1]) Charles, Prince de Hesse: Mémoires de mon temps S. 41.

[2]) Danske Magasin 5. R. III, S. 12.

[3]) Reverdil: Struensee og Hoffet i Kjøbenhavn 1760—72 overs. af L. Moltke, S. 58.

Endda sagde den syttenaarige Enevoldsherre til Kirurgen Wohlert, at han vilde rase i to Aar[1]); han gjorde det saa vildt, at det gennem Gesandtskabsberetningerne hørtes ude i Europa[2]).

Herhjemme troede man, at dette Kraftspild betød ungdommelig Livsglæde, fordi Opdragelsens strenge Tid nu var forbi — men Tiden lærte Folk, at denne Livstrang ikke var en temperamentsfuld Galnings Overmod, men Udslag af en Sygdom, som mere og mere fik Herredømmet over Kongens Sind, og drev ham til bestandig at kræve hastigt skiftende Indtryk udefra[3]).

Christian den Syvendes Forfængelighed var uden Grænser, paa de mest forskellige Omraader vilde han glimre ved Aandsoverlegenhed[4]). Men arbejde kunde han ikke, alt skulde naaes ligesom i ét Ryk[5]).

Uden Kendskab til Krigsførelsen udover militære Parader — eller Slagsmaal med Vægtere i Københavns Smaagader — troede han som Hærfører at overgaa sit Forbillede Frederik den Store[6]); han kaldte sig en Elsker og Dyrker af Voltaire[7]), men i Virkeligheden kunde intet Værk af Aand fængsle ham[8]).

I sin Dødsstund sagde Kejser Nero de berømte Ord: „Hvilken Kunstner taber Verden ikke i mig". Chri-

---

[1]) Edv. Holm: Danmarks og Norges Hist. IV. B. I, Side 17.
[2]) Kursachsiske Gesandtskabsberet. Blangstrup: Chr. VII, S. 231.
[3]) Reverdil, S. 54.
[4]) Reverdil, S. 82.
[5]) Reverdil, S. 28, 66—67. N. Lassen: Den Struensee'ske Proces. Tidsskr. f. Retsv. 1891, S. 256.
[6]) Charles, Prince de Hesse: Mémoires S. 38.
[7]) Lettres de d'Alembert. Voltaires Værker Tome LXV, S. 254 og 268.
[8]) Reverdil, S. 19, 62, 200.

stian den Syvendes Tro paa sine Evner som Skuespiller[1]) var ikke ringere, og ligesom Nero yndede han en Tid at vise dem i Praksis. Ogsaa vokal Musik vilde han mestre, men Naturen havde nægtet ham en behagelig Stemme[2]). Han følte overhovedet ikke den Afstand. der var mellem hans Selvtillid og hans Ydeevne.

I Samtidens Memoirer tales ofte om Kongens livlige Mimik, og der fortælles nogle Træk fra hans tidlige Ungdomsaar, som kan tyde paa, at han har haft Evne til mimisk at efterligne, eller haft Sans for at give sine Iagttagelser et dramatisk Udtryk. De Mennesker, som stillede Krav til ham, skaanede han ikke. Men bag hans maliciøse Blik laa Sindssygen, han maatte skaffe sig Luft i et respektløst Railleri, og et farligt Publikum fandt han i Pagerne; deres Latter og Bifald fik Modet til at blusse og ætsede hans Spot, men derved skærpedes hans hjerteløse Betragtning af Omgivelserne; i alt hvad han saa, greb han kun det mangelfulde, der slog ham langt stærkere, end det gode rørte ham[3]).

Som Dreng hævnede han sig paa sin strenge Opdrager Reventlow, ved at efterabe ham bag hans Ryg. og hverken Frederik den Femte eller Ministrene gik Ram forbi[4]). Han gav dem Øgenavnet „Parykkerne“[5]). og da han selv var kommet til Magten, karikerede han deres Optræden i Statsraadet. Men hans særlige Objekter var Præsterne, der vævede Kirkens Vadmel over hans utaalmodige Hoved. En Historie oplyser os om

---

1) Reverdil, S. 82.
2) Johan Bülows Forsøg og Bidrag til Biografier. (Kgl. Bibl.)
3) Bernstorffske Papirer, udg. af Aage Friis I, S. 548.
4) Reverdil, S. 7 og 11.
5) Ministre bar dengang Knudeparykker med tre Piske. Prince Charles: Mémoires, S. 32.

Parodiernes Art. Under en Spadseretur i Søndermarken lod han en Tue agere Prædikestol, sprang op paa den og holdt en baade vittig og bidende Parodi paa kgl. Konfessionarius Quist[1]).

Saadanne skaanselsløse, men ikke ubegavede Paafund viser, at han nærmere betegnet har ejet det Imitationstalent, som ofte er bleven forvekslet med den sceniske Fremstillingsevne.

Christian den Syvendes Lyst til at optræde som Skuespiller hørte sikkert sammen med hans Trang til bestandig at synes en Anden, end den han egentlig var. Han hittede paa mærkelige Historier om sin Herkomst[2]), men Evnerne førte ham altid i Triumf til Tronen. Paa Rejsen i Holsten vilde han tilsidesætte al Hoftvang og forklædt træde ind i Undersaatternes Klasse, for at prøve hvilken Lykke han vilde gøre ved sine personlige Egenskaber[3]). Og i Antwerpen vilde han i fuldt Alvor flygte bort som Soldat. Naar han saa atter naaede Samfundets Tinde, skyldte han kun sig selv sin Lykke[4]).

Af Naturen var han oplagt til at forstille sit Væsen og dække sig under Maske[5]); med Forsikring om Naade og Venskab var det ham en Glæde at lade en Yndling uanet faa Afsked, „gøre Springet", som han kaldte det[6]). Man hørte ham bede og bekende Troen i tilsyneladende

---

1) Biehls Breve om Chr. VII, udg. af Louis Bobé, S. 2.
2) N. Lassen: Den Struensee'ske Proces; Tidsskr. f. Retsv. 1891, S. 248. Reverdil, S. 4.
3) Reverdil, S. 65.
4) Struensee'ske Proces. Tidsskr. f. Retsv. 1891, S. 247.
5) Depeche til den russ. Regering af 12. April 1767. Danske Magasin 5. R. III, S. 112.
6) Reverdil, S. 21.

Alvor, men straks efter gjorde han sig lystig derover og bristede af Latter[1]).

Altfor tidlig blev hans sygelige Fantasi berørt af Scenens brogede Verden; kun fem Aar gammel sad han en Aften i Holbergs Dødsaar i den kongelige Loge[2]). Omtrent paa samme Tid optraadte den italienske Opera. De fremmede Sangere i Sydens spraglede Dragter bragte Barnets Fantasi i Kog. Flere Aar efter vævede han disse Indtryk sammen med sine Vrangforestillinger og betroede Reverdil, „at han altid havde anset disse Sangere for at være overordnede Væsener, som han engang i Tiden vilde komme til at ligne“[3]).

Man kan deraf slutte, at den sceniske Optræden ikke alene har givet ham Anledning til at modtage personlig Hyldest, men ogsaa haft en hemmelig Mission for ham: dækket af Rollens Ord og store Handlinger troede han selv at „skride fremad“ mod den usaarlige Fuldkommenhedstilstand, som var hans Drømmes Maal[4]).

Valget af Rollen tyder ogsaa derpaa.

Det var Sultan Orosman i Voltaires „Zaïre“, et Værk der aandeligt bærer det attende Aarhundredes franske Stempel, smidigt og elegant af Form, men uden Stedfarve og psykologisk Menneskeskildring. Allerede Rosenstand-Goiske klagede over Heltens Usandsynlighed[5]); han virker mere som en galant Franskmand

---

[1]) Prince Charles: Mémoires, S. 38.

[2]) 20. Marts 1754. Nov. 1754 begyndte den italienske Opera. I 1760 — Kronprinsen var da 11 Aar — dansede Theatrets Figurantinder for ham paa Frederiksberg Slot. Spectacelkas. Regnskab. Rigsark.

[3]) Reverdil, S. 4.

[4]) Reverdil, S. 3—4, 17. N. Lassen: Den Struensee'ske Proc. Tidsskr. f. Retsv. 1891, S. 247.

[5]) Den dramatiske Journal II, S. 138.

fra Voltaires egen Tid, end som en Østerlandets Sultan fra omkring det tolvte Aarhundrede. Men Tragediens Ry var udbredt over Europa, og ethvert Theaters jeune premier spillede Hovedrollen. Paa det danske Theater havde C. P. Rose kreeret den ti Aar forud[1]).

Handlingen foregaar i Orienten.

Voltaire lader Kampen staa mellem den fangne Slavinde Zaïres Kærlighed til Landets islamitiske Hersker Orosman, og hendes kristne Tro og Hjemvé mod Frankrig. Orosman vil tage hende til Hustru, men da han tror at opdage, at hun elsker en fangen fransk Ridder Nerrestan, dræber han hende i glødende Skinsyge. Da han omsider faar at vide, at Nerrestan var hendes Broder, gør han efter gammel Theaterskik sin Uret god igen — ved at dræbe sig selv.

Orosman er smuk, mandig, han har vist sig som en betydelig Hærfører, og Krigslykken straaler om hans Navn; i elegante Vers udtrykker han sin Kærlighed til Zaïre; bliver han harmfuld, er Motivet Retfærdighed, og han er bestandig højsindig i Brugen af sin uindskrænkede Magt.

Ingen af disse Egenskaber ejede Christian den Syvende i Livet; men destomere tilfredsstillende har det været for ham at fremstille dem paa Scenen, og føle Orosmans Glorie om sin Pande.

Derfor er Valget af denne Rolle karakteristisk for ham.

---

[1]) 13. April 1757. Rose og Jomfru Bøttger, som spillede Titelrollen, fik hver 20 Rdl. for deres i „Zaïre“ „beviste Activité“. Spectacelkassens Regnskab. Tragedien blev opført 25 Gange, i Datiden et meget betydeligt Antal; senest 17. Maj 1784. Aumont og Collin: Nationalteatret II, S. 443.

II.

Efter at her for kort siden, efter Foranstaltning er ankommen en Troup Franske Skuespillere, hvilke skulle opføre Franske Spectacles paa den Kgl. Danske Skueplads, er det allernaadigst befalet, at de denne Aften skulle gjøre første Begyndelse dermed i Deres Kongl. regierende Mayestæters og flere Personers af den Kongl. Familie Aller og Naadigste Overværelse. Af Tilskuerne i Almindelighed betales for Indgangen som for de danske Skuespil.

Berlingske Tid. 22. Dec. 1766.

Ingen dansk Konge har øst saa store Summer ud til Theatervæsenet som Christian den Syvende, men desværre kom kun en ringe Del af Guldet Skuespilkunsten paa det nationale Theater til Gode.

Dette befandt sig i Tiden omkring Frederik den Femtes Død i en af de Kriser, hvor dets Eksistens stod paa Spil; Gælden oversteg hvad Huset og Dekorationerne var værd; Skuespillerne havde hverken Autoritet, social Anseelse eller Penge. I ni Maaneder maatte de „sørge" paa halv Gage for salig Kongen; et Geni som Geert Londemann skulde i den Tid ernære Kone og Børn for tre Rigsdaler om Ugen[1]), og endda bevare sin vis comica! Man forstaar, at han stræbte at komme bort fra al denne Armod ved at søge Pladsen — som Færgemand ved Vordingborg Færgested[2]).

„O Konge! Naadigst se til Danske Skuespil", bad Rose i Prologen, da Christian den Syvende første Gang var i Komediehuset som Konge[3]). Hans Naade gav sig i 1767 et synligt Udslag paa 6,997 Rdl. til Theatret paa

---

[1]) Spectacelkas. Regnsk. 1766.

[2]) Rentekam. Resolutionsprotokol, Rigsark. — L. søgte ogsaa Consumptionskriver Tiensten ved Kbhvs. Toldkammer, men opnaaede intet Embede.

[3]) Prolog af C. D. Biehl, trykt hos Overskou II, S. 363.

Kongens Nytorv — men samme Aar kostede det Landet 30,628 Rdl. at underholde de franske Skuespillere[1]).

Reverdil giver Kammerpagen J. U. Sperling Skylden for „denne Galskab og taabelige Udgift", men Drivfjeren i den kostbare Forlystelse var uden Tvivl Grev Conrad Holck, som i 1769 blev det franske Theaters Direktør.

Da Frederik den Store nylig havde rejst et fransk Hoftheater paa Gendarmenplatz i Berlin[2]), har det sikkert været en af Holcks „fortjenstfulde" Gerninger at faa Kongen bragt i den Tro, at han kom paa Højde med Forbilledet ved at smykke det danske Hof med Actricer fra Versailles' Periferi; og i Efteraaret 1766 fik Professor N. H. Jardin Ordre til at indrette det Theater over Christiansborgs søndre Stald, som henligger øde den Dag i Dag.

Det blev et Hus for Selskabelighed og ikke for Kunst, et Boudoirtheater i karminrøde Farver, oplyst af en matgylden Tone fra Voksflammerne i den bøhmiske Lysekrone. I Balkonens smaa Loger fordelte det fornemme Selskab sig efter Rang; Tæpper og Portièrer dæmpede Samtalen, saa man ret kunde give sig Sladderen og Intrigen i Vold. Paa højre Side, henne ved det rosenrøde Fortæppe, lignede Kongens Loge en hængende Blomsterkurv; den smykkedes af Silkegardiner med indvævede Frugter og Blomster, og to Palmetræer rakte deres forgyldte Blade op mod Randen, som var dækket af et Fløjelstæppe, hvis mørke Farve blev brudt af ægte Guld-

---

[1]) Particulairkassens Regnskab 1767. Rigsark. I 1768 var Forholdet 5050 Rdl. mod — 39,026 Rdl. En Rigsdaler er i moderne Penge c. 6 Kroner.

[2]) Devrient: Geschichte der deutsch. Schauspielkunst, II, S. 139.

frynser. Inde i Logen mod Væggenes blaa Silketapet stod en højrød Stol, der var større end de øvrige; over dens Ryg havde Billedhuggeren C. F. **Stanley** slynget gyldne Grene[1]). Der sad Herrens Salvede, „Nordens Uundværligste", og ledte efter de seks moralske Blinde der var usaarlige og fuldkomne Mennesker i hans mystiske Fantasi, som han kaldte „comme ça", og som han troede at finde blandt Skuespillere eller Sangere[2]). Ved Siden havde han ofte sin store Hund „Gourmand", der lyttede til Komedien og saa paa Balletterne med saadan en Andagt, at Folk var bristefærdige af Latter[3]).

Selve Scenen var dyb og rummelig. Kulisserne (Machinerne) løb paa Skinner, og da der ikke var Snoreloft, sad Bagtæpperne paa Stænger og kunde rulles sammen. Ikke mindre end 117 Blikplader, hver til „to gode og forsvarlige hviide Tallig-Lys"[4]), var anbragte rundt omkring paa Væggene i Skuespillernes „Kamers" eller bag paa Kulisserne, mens 65 Blikæsker hver til tre Vokslys dannede Rampen.

Theatret kostede 11,829 Rdl., men den Sum var kun ringe mod de hundrede Tusinder, som i de følgende seks Aar sporløst rullede bort til dets daglige Drift.

„Der blev skrevet til et fransk Selskab, at det ufor-

---

[1]) Udgiftsbilag til Particulairkassen og Zahlkassen 1767—68. Rigsark. Den 12. Februar 1767 blev Tilskuerpladsen første Gang benyttet til Maskerade, hvori 7 à 800 Personer deltog. Post-Tid. 13. 2. 1767. Ved saadanne Lejligheder blev Etagernes Loger skjulte af lange Gardiner, som var prydede med Blomster og Frugter. Glaskroner ovre fra Slottet oplyste yderligere Salen.

[2]) Struensee'ske Proces. Tidsskr. f. R. S. 250.

[3]) Breve fra Louise Gramm til Fru Løvenskjold, udg. af Aage Friis. Tilskueren 1900, S. 790.

[4]) I Januar Maaned 1767 forbrugtes alene 43 Lispund Talglys foruden 200 Pund Vokslys.

tøvet maatte komme herop", skriver Overskou lakonisk[1]); de nærmere Omstændigheder ved Indkaldelsen fortæller han intet om.

Genferen P. H. Mallet, der tidligere havde været Professor i fransk Litteratur i København, aflagde 1766 et lille Besøg Danmark og blev surnumeraer Sekretær ved den danske Legation i Paris med det Hverv, at indberette litterære Nyheder til København. Da hans Rejseudgifter staar opført i Particulairkassen 1766 under Regnskabet „wegen der frantziosischen Comoedien", er det uden Tvivl ham, som har underhandlet med Truppens Direktrice.

I Begyndelsen af December 1766 kom Skipper Dirck Bois' Frugtskude hertil fra Rouen[2]); 50 hollandske Ducater fik han for Fragten og en Ducat om Dagen for Kosten til syv franske Acteurs, som i tre Uger havde døjet Søens Kvaler; i Frost og Sne kom Resten af Truppen, ialt 24 Mennesker[3]), via Korsør hertil henimod Jul.

---

[1]) Overskou: Theaterhistorie II, S. 375.

[2]) Adresseavisen, Dec. 1766.

[3]) Overskou nævner efter Hoftheaterbestyrelsens Kopibog, Rigsarkivet, det franske Personale som det var i 1769—70 (Theaterhist. II, S. 430). Ved Indkaldelsen i 1766 bestod Personalet af følgende Personer: Herrerne la Tour (Helt og første Elsker; Louise Gramm karakteriserer i et Brev til Fru Løvenskjold (Tilskueren 1900, S. 790) hans Spil med et træffende Ord „den rasende", og skriver, at han kun med Møje kunde faa Ørenlyd, naar Kongens Hund i Logen gav sig til at „tale"); Deschamps, (Truppens Prologskribent, som ved alle festlige Lejligheder hyldede Kongehuset paa Vers; et Divertissement i en Akt „La soirée de Village" med en Dedication til la Tour, udgav han i Kbhvn. 1768); Denezi (Komiker), de Marsy, de Saintval, de la Motte, Lorville, Casimir, Bienfait, Chevallier, du Tillet (Regissør; gift med „den uforlignelige" Danserinde af samme Navn, tidl. ved det keiserlige wienske Hof); Veillas, Mercier (Sufflør) og to Brødre Pételard; Damerne, Madame Belleval

12,400 Livres medgik alene til Direktricen Madame Marianne Bellevals Rejseudgifter, og til „den Truppe zu engagieren und das nöthige mit derselben zu regulieren". Den 21. December underskrev Kongen Kontrakten[1]) „um wochenlich das ganze Jahr durch, 2 Mahl in der Woche, einen Tragoedie oder eine Comoedie und Opera comique oder dergleiche Pièce aufzuführen", men da han var for optaget af denne nye Adspredelse til at kunne vente med at se Truppen til Hoftheatret stod færdigt, gav han Ordre til, at den allerede næste Dag skulde spille paa Theatret paa Kongens Nytorv[2]) — uden at tage Hensyn til Konkurrencen, som derved paaførtes de danske Skuespillere. De maatte tilmed bære den Ydmygelse, at se de Franske føre Prædikatet af „Kongens ordinaire Comoedianter, Hoffet til Ziir og Honneur".

Hvis de endda havde været Kunstnere, hvis Fremstilling næredes af selve Livet!

Men for dem var Skuespilkunstens Væsen ikke at holde et Spejl op for Naturen og vise Dyden dens egne Træk og Skændselen dens eget Billede. I Tragedien deklamerede de hult og søgte at erstatte Følelse og Forstand med stereotype Smil eller Brøl og Balletfagter. „Jeg var med min Kone og Suhms paa Fransk Comoe-

(Direktrice, hun fik 19/9 67, 100 Ducater i Bryllupsgave af Christian VII; hendes Mand var Balletmester ved det danske Theater Jean Baptiste Martin, som kom hertil i Juni 1767); Denezi, de la Motte, Jeanne Veillas, Mercier; Mlle d'Artimon (hun fik 2000 Livres sendt forud til Cambrai i Valenciennes før hun rejste hertil), Mlle le Clerc, Mlle Quinson, Mlle Saintval. Rollebesætninger, Particulairkassen 1767. „Theatre danois" udkommet hos Claude Philibert 1767.

1) Kgl. Resolutionsprotokol 1766, Rigsark.

2) Theatrets ordinære Forestilling var averteret i Aviserne og paa Plakaterne, men blev efter „høj Ordre" aflyst. Spectacelkassens Regnskab, Rigsark.

die", skriver Luxdorph, „Trouppen er elændig slæt" [1]). Men én klog Mands Dom betød intet. Selskabet havde den Fordel at komme fra Verdens toneangivende Land, allerede dets Sprog „var en stor Behagelighed" for de fornemme Folk, hvoraf Tilskuerne alene bestod [2]).

Maaske agerede Franskmændene mere menneskeligt i Syngestykket og Lystspillet, og det er muligt, at de danske Skuespillere kan have lært noget af deres galliske Lethed og Fart i Replikken; men i Tragediespillet satte de daarlige Spor. Nitten Aar efter skrev Rahbek til Skuespiller Schwartz [3]): „Erindre Dig selv, at vort Sørgespil og Drama har Aar for Aar forbedret sig, siden det Franske Theater kom bort, og dets Unoder glemtes... Vi takke vor gode Skiebne, der tog Franskmændene fra os, før de fik os fordærvet".

Den Gage de fik, tillod dem at leve som ingen lansk Skuespiller formaaede. Medens Christopher Ørted ydmygst kvitterede for 320 Rdl. om Maaneden til ne Kammerater, hævede Madame Belleval den treobbelte Sum — 958 Rdl. — til sin Trup i samme idsrum. Iøvrigt betalte Kongen ikke alene deres „theaalske" Dragter, Flitter og Stads, men ogsaa Medika-

---

1) Luxdorphs Skrivekalender 17. Jan. 1767. (Kgl. Bibl.)

2) For at forbedre Besøget aabnede Direktricen i 1768 et Logeabonnement. De bedste Loger kostede 40 Rigsdaler om Maaneden, „de andre betales efter Proportion". 30/9 averteres at man spiller 3 Gange om Ugen, men allerede efter 7/11 giver man kun to Forestillinger ugentlig. „Loger kan stadig faas". Adresseavisen 1768. Om den franske Komedies ringe Betydning for Folket i Frankrig, se Karl Mantzius: Skuespilkunstens Hist. V, S. 192.

Schwartz: Lommebog for Skuespilyndere 1785, S. 187 og 204. Rosenstand-Goiske skriver om S. ved hans Debut i Marts 1773, „at hans hele Aktion var en Kopie af Hr. Bellecoches, en slet Akteur ved Hoftheatret". Dram. Jour. II, S. 224.

menter og Vognleje. Og de franske Damer satte ikke gerne deres Fødder paa de københavnske Brosten. Maaske netop derfor blev Forbruget af „Laxativ“ saa betydeligt[1]).

De nød Livet ved Hoffet i fulde Drag. Ikke uden Bitterhed skrev Kammerherre Gregers Juel i et Brev fra Marts 1767[2]):

„Det er god Tone nu til Dags at tilbringe seks til otte Timer, ja tidt endog hele Dagen med Skuespillere og Skuespillerinder“. Han kunde have tilføjet: og Natten med; thi paa Vognmandens Regninger findes ofte en Bemærkning om, at Kusken har „haalt ved Slaattet fra 12 til 4 Slæt om Maarningen“. Det var ingen Hemmelighed, at Selskabets Helt i Tragedien og første Elsker i Komedien la Tour stod i Forhold til Caroline Mathildes Kammerfrøken Marie Elisabeth v. Eyben[3]), men det morede Kongen at kalde ham „l'amant de la Reine“. Acteurerne beskæftigede hans syge Fantasi; dersom Folket gjorde Opstand, naar han havde afskaffet Conseillet og regerede despotisk, vilde han gifte sig med en fransk Actrice, samle sig en Hoben Penge og leve med hende en particulier i Frankrig[4]). Han tog dem med til Underholdning paa den holstenske Rejse i Sommeren 1767[5]) og viste dem sin farlige Fortrolighed og Interesse; den var i Reglen efterfulgt af Misundelse og Kulde. Efter kun tre Maaneders Forløb maatte to Skuespillere Chevallier og Bienfait, som begge spillede et betydeligt

[1]) Spectacelkassens og Particulairkassens Regnskab 1767, Rigsark.
[2]) Danske Magasin 5. R. III, S. 15.
[3]) C. D. Biehls Breve om Chr. VII, S. 44—46.
[4]) Johan Bülows Forsøg til Biografier. (Kgl. Bibl.)
[5]) De spillede baade paa Travendahl og Gottorp Slot.

Repertoire, „gøre Springet“ [1]). Frederik Schwartz, der dengang som Balletelev dansede paa Hoftheatret, fortalte Overskou, at Kongen i et Anfald af Lede raabte: „Hölzerne Kerls! Geziertes Zeug! Amüsieren doch die drolligen Dänen weit besser“! [2]). Og senere kastede han en Dag i Raseri Møbler ned i Hovedet paa dem fra Slottets Altan [3]).

Deres Repertoire var forbausende stort; Tragedier, Lystspil og komiske Syngestykker vekslede efter Kontraktens Ordlyd [4]). I Løbet af den første Maaned gav de ikke mindre end syv forskellige Forestillinger, deriblandt „Misanthropen“ og „Tartuffe“, — men „Zaïre“ spillede de ikke før i Sommeren 1768, mens Kongen var i Udlandet. Man aner derigennem et Forbud.

Alligevel ønskede han at se Tragedien spillet, inden han selv optraadte deri; det maa have været en af hans pludselige Indskydelser, thi den 29. Dec. 1766 fik det danske Theater Ordre til at give Zaïre samme Aften. Stykket var ikke spillet i over tre Aar; en Repetitionsprøve maatte i Hast afholdes i Jomfru Bøttgers Hjem [5]); men da Kongen denne ene Aften havde været en inter-

---

[1]) De fik Afsked 5/4 1767, hver med 1000 Livres. Kgl. Resolutionsprotokol.

[2]) Overskou: Theaterhistorie II, S. 340.

[3]) Den Struensee'ske Proces, Forhøret over Brandt. Tidsskr. f. Retsv. 1891, S. 239.

[4]) Selskabets Première paa det danske Theater bestod af „Hypermnestre“, Tragedie i 5 Akter af le Mierre og „Annette et Lubin“, Komedie i 1 Akt af Madame Favart. Ved Aabningsforestillingen paa Hoftheatret, 30. Januar 1767, fremsagdes en Prolog af dens Forfatter, Skuespiller Deschamps (derfor fik han 40 Rdl. Gratification), og derefter spilledes „Le Roi et le Fermier“, Komedie i 3 Akter af Sedaine. Musikken af Monsini. Spectac. og Particulairkassens Bilag. 1767. Rigsark.

[5]) Spectacelkas. Regnskab. 1766.

esseret Tilskuer, blev Tragedien atter henlagt. Nu, da han selv var i Færd med at indstudere Orosmans Rolle, har hans Forfængelighed ikke tilladt hverken Rose eller la Tour at spille den samtidig.

I de „Hemmelige Efterretninger"[1]) skriver Suhm: „Kongen øvede sig den hele Vinter paa at lære Orosmans Rolle i Zaïre, derpaa begyndte han med nogle favoriter at opføre den først alene i nogle faa udvalgtes Nærværelse, men siden blev Conseillet og de fornemste Damer etc. ordentligen hver Gang tilsagde, og tilsidst agerte han offentlig paa Hoftheatret for alle Folk, hvor jeg selv saa ham".

Geheimeraad Luxdorph har noteret Dagen for denne i Sandhed kongelige Skuespillers private Debut: den 16. Marts 1767 skriver han i Kalenderen:

„Kongen med de andre spiller Zaïre. Grev Holst(ein) og endeel flere tilsiges at være Tilskuere".

Forestillingen fandt Sted i det forgyldte Spisegemak paa Christiansborgs Slot. Der havde Kongen ladet en transportabel Scene indrette[2]), som fulgte ham til Brug for de franske Skuespillere, naar Residensen blev forlagt til Lystslottene. Af dette intime Theater er nu kun Regningerne tilbage, og gennem dem faar man at vide, at Prosceniet var af perlegraat Lærred, dekoreret med Ornamenter og Zirater, og at to kunstige Palmetræer spredte deres gyldne Blade paa begge Sider af Sceneaabningen. Fortæppet var som paa Hoftheatret rosenrødt og prydet med Snore og Frynser.

En Trappe førte fra Scenen til Gemakket bagved.

Rampen bestod af 28 Blikæsker „hver med tre

---

[1]) Kgl. Bibl.

[2]) Den kostede 1438 Rdl. Zahlkassen og Particulairkassen. 1767.

Wæger til Flamme", medens en „Blick-Machine med Klapper" formodentlig blev brugt, naar Lyset skulde dæmpes i sidste Akt, hvor Orosman dræber Zaïre.

Dekorationerne og Kulisserne var malet paa begge Sider; de forestillede enten „en Skouw med klibbede Taxestræer mahlet en perspective med Landskab og Hauge-Wesen", eller et tyrkisk Gemak med Udsigt til en Grav.

Men det var ikke alene Dekorationerne, som viste Tragediens Handlingssted, ogsaa Dragterne var østerlandske. Man nøjedes ikke som Marie Antoinette med at agere i Hyrdindedragt med en blomstersmykket Stav i Haanden. Christian den Syvende sværmede for den eksotiske Klædedragt; paa de offentlige Maskerader viste han sig maskeret som Sultan[1]). Til Orosman leverede Hofjøden Wessely ham et Sølvstof til en Dragt „à la Turque" med Pludderbukser og vig Talar. Ovenpaa en spansk Paryk bar han en Turban, rigt prydet med Perler. Hvid og rød, med sin Krumsabel draget til Mandsmodets Pris har han lignet en commedia dell'arte Statuette af Meissenerporcelæn.

Og da han talte udmærket Fransk — den franske Schweitzer Reverdil havde ydermere indøvet Rollen med ham[2]) — har Voltaires Tragediesprog, som Lessing kaldte „Kjærlighedens Kancellistil", uden Tvivl lydt fuldendt fra hans Læber.

Nogle af Orosmans Replikker har en tilfældig Hentydning til Kongens private Liv. Tænker man f. Eks. paa de pinlige Optøjer han deltog i gennem Gaderne om Natten og hans forargelige Samliv med Anna Ca-

[1]) Danske Magasin 5. R. III, S. 12.
[2]) Reverdil, S. 82.

thrine Beuthack[1]) (Støvlet-Kathrine), maa Sætninger som dem der følger, have været af en ejendommelig ironisk Virkning:

„Jeg kan i mit Serail min Elskov frit fornøje
enhver Slavinde vil sig for den Naade bøje.
Jeg rolig paa mit Slot Befaling give kan
og i Vellysters Skjød regere Folk og Land.
Men denne søde Lyst en grusom Ende haver
jeg mange Konger ser, som den har gjort til Slaver"[2]).

Kongen betalte sine Medspillendes Dragter; gennem Regningerne kan man konstruere Rollebesætningen:

Orosman, Sultan i Jerusalem		Christian VII.
Lusignan, en gammel Prins af de kristne Kongers Slægt, der tidligere har regeret i Jerusalem		Oberstløjtn. C. H. Mushardt.
Zaïre	Sultanens Slavinder	Madame de Gabel.
Fatime		Madame A. S. Bülow.
Nerrestan	franske Riddere	Kabinetssekretær Reverdil.
Chattillon		Kammerjunker Enevold Brandt.
Corasmin	Officerer hos Sultanen	Greve Conrad Holck.
Meledor		Kammerjunker F. E. Krogh.
En Slave		Hofjunker, Løjtn. F. L. Levetzau[3]).

Alle havde Dragter i Rollernes Karakter. Fru Gabel, født Baronesse Rosenkrantz, en indtagende og aandfuld Dame, var i en tyrkisk Dragt prydet med Sølv og Guld. Reverdil bar som den overvundne Kriger et gyldent Harnisk, mens Enevold Brandt til Partikulærkassens

---

[1]) Jvfr. Suhm: Hemmelige Eftr. (Kgl. Bibl.) Biehls Breve om Chr. VII., S. 28—38.

[2]) B. J. Loddes Oversættelse, som blev brugt paa det danske Theater 1757. Trykt Kbhvn. s. A.

[3]) Oberstløjtn. Hirschs Fortegnelse. (Kgl. Bibl.)

Bilag har specificeret sin hvide Ridderdragt og Skrædderens mange Forandringer helt ud i Mark og Skilling.

Det lykkedes virkelig Christian den Syvende at besejre sine Tilskuere baade denne første Aften og senere, da han — den 8. Maj — efter et Statsraad agerte for sine Ministre [1]). Hoffets unge Lykkejægere følte det som Dagens Parole at udsprede hans Ry som Skuespiller. Hans mesterlige Fremstilling kom i Alles Munde [2]), og i Historien blev det hans Skæbne kun at høste Ros for denne for en Enevoldsherre unægtelig noget begrænsede Gerning. Professor Edv. Holm har samlet Samtidens bevarede Vidnesbyrd til en Højesteretsdom, idet han skriver, at Kongen skal have spillet fortrinligt [3]). Den er bygget paa Kilder, som ikke kom Kongen for Øje, og som derfor ikke har deres Udspring i en overdreven Loyalitet. Johan Bülow fremhæver ham som den bedste Skuespiller blandt de Optrædende [4]), og Luxdorph kalder hans Deklamation meget varm og roser hans kongelige Anstand [5]). Men U. A. Holsteins Kritik er, trods sin Korthed, den mest oplysende. Han skriver, at Kongen spillede Komedie som en god gammel Skuespiller [6]). Det vil med andre Ord sige, at han spillede i Franskmændenes Manér, en Form for Komedie, som ikke taaler, at man opgiver at se med Datidens Øjne. Al Karakteristik var lukket ude, selv Gangen og Plastikken var afmaalt og konventionel. Og netop deri har Kongen haft et Fortrin, fordi han i ydre Forstand beherskede

[1]) Luxdorphs Kalender. (Kgl. Bibl.)
[2]) Rahbeks Erindringer I, S. 74.
[3]) Danmarks og Norges Historie IV, I, S. 48.
[4]) J. Bülows Forsøg. (Kgl. Bibl.)
[5]) Overskou: Theaterhist. II, S. 340.
[6]) U. A. Holsteins utrykte Mémoirer. Rigsarkivet.

sit spinkle Legeme, som gennem Aar var trænet i den ældre Dansemester Pierre Laurents Skole[1]).

Simpelhed og Jævnhed i Tragediespillet kendtes endnu ikke hertillands; den Deklamation, som man kaldte „meget varm“, bestod i at lade Ordene flyde ud i en syngende Klage for pludseligt at hæve Stemmen til en krampagtig Svulstighed, som var Spillets fornemste Virkemiddel[2]).

I hine Dage som i vore ikke mindre faar den stærke legemlige Anstrengelse ofte Skuespilleren til at tro, at han føler den Lidenskab han skal tolke, og denne Illusion bibringer atter Tilskueren en Tro paa, at han virkelig ser og hører noget stort og gribende.

Efter alle Samtidens Meddelelser at dømme, ejede Christian den Syvende en betydelig Tilvendelsesevne før Sløvsindet havde lammet hans Vilje; han fattede uden Vanskelighed hvad der blev paatvunget hans Bevidsthed, — men saasnart det drejede sig om en personlig Bearbejdelse af Stoffet, var han ubehjælpsom og uden Dybde. Man forstaar, hvor vigtigt det har været for ham under Opførelsen af „Zaïre“ at have Orosmans franske Fremstiller la Tour siddende paa en Skammel bag første Kulisse[3]). Han har uden Tvivl ikke alene suffleret Ordene, men ogsaa Tonefaldet og Overgangene.

To Dage før Frederik den VI's Fødsel — 26. Januar 1768 — spillede Kongen første Gang paa Hoftheatret[4]). I Tiden siden den sidste Opførelse havde

[1]) Biehls Breve om Chr. VII, S. 137. „Han besad en fin Ynde i alt hvad han foretog sig“. Prince Charles: Mémoires S. 37.

[2]) Devrient: Geschichte d. Schauspielk. II. Karl Mantzius: Skuespilk. Hist. V, S. 193—201.

[3]) Johan Bülows Forsøg til Biografier. (Kgl. Bibl.)

[4]) Luxdorphs Kalender 1768. (Universitetsbibl.)

Reverdil maattet „gøre Springet". Hans Fjender ved Hoffet — og da navnlig Holck — fik Kongen paa den Tro, at Reverdil ansaa sig for at være en bedre Skuespiller end sin Herre. Reverdil forsikrer, at han ikke havde givet Kongen Anledning til Skinsyge, men Sladderen gjorde den tilsigtede Virkning paa hans Forfængelighed, og bidrog væsenligt til at Reverdil fik Befaling at være ude af Byen med en Frist af 24 Timer[1]). Dette leder Tanken hen paa Nero, der lod en Skuespiller dræbe, fordi Folket tiljublede ham Bifald ved Kejserens Side.

Reverdils Rolle blev overtaget af Generaladjutant F. C. U. Ahlefeldt. Titelrollen havde ogsaa skiftet Fremstiller den Aften. Fru Bülow, født Danneskjold-Laurvig, den tidligere Fatime, var nu selve Zaïre. Ved Hoffet havde hun i Modsætning til Fru Gabel ikke det bedste Ry paa sig[2]). Man har ment, at hun var det „vellystige Bekendtskab", som senere førte Struensee til København[3]). Den kokette Dame vidste at imødegaa alle misundelige Øjne, som hvilede paa hende, da hun som Kongens Elskede paa Scenen stod ved hans Side. Hun hyldede sig i et Sølvflor overstrøet med grønne Stjerner, under det anede man en hvid Silkedragt; Livet var besat med et Sølvstof af grønlig Farve, og smykket af Mosaik Pailletter og dobbelte Kniplinger. 3000 Kr. i moderne Penge kostede dette skønne Syn Landet[4]).

Digteren Klopstock var blandt Tilskuerne ved hin mærkelige Forestilling, da Rigets enevældige Konge optraadte som Skuespiller, og derved gjorde Aftenen til en

---

[1]) Reverdil, S. 82—86.
[2]) Louis Bobé: Reventlowske Pap. III, S. 398.
[3]) Wasserschlebes Samlinger. (Kgl. Bibl.)
[4]) Particulairkassen 1768.

enestaaende Begivenhed i vor Theaterhistorie. Selvbehageligt fortæller han i et Brev[1]), at Kongen gerne saa ham blandt Tilskuerne, fordi han havde Forstand paa Komedie, og beretter videre hvorledes det hændte sig, at han kom til at sidde i Amphitheatret, „hvor Etatsraaderne vare de sidste", og ikke i Parterret, hvortil hans Billet lød — men om Tilskuernes Stemning er han taus. Dog vilde han forbeholde sig at sige til Kongen, at selv om han spillede smukt, maatte han dog hellere ikke spille. Imidlertid meddeler senere Breve intet om han fik givet Kongen denne tvivlsomme Ros; det er næppe sandsynligt.

Tre, maaske fire Gange ialt[2]), koncentrerede Christian den Syvende sin svigtende Vilje om denne Rolle. Hoffets Kavallerer opførte ud paa Foraaret 1768 „Cæsars Død" af Voltaire, men Kongen var passiv. Den sceniske Optræden havde intet Værd for ham mere; den var vel et Stadium, et gennemgaaet, paa hans tænkte Vej mod Fuldkommenheden.

---

1) Briefe von Klopstock, udg. af Lappenberg, Braunschweig 1867. S. 200.

2) Suhm fortæller, at Kongen spillede to Gange paa Hoftheatret, men Luxdorphs paalidelige Dagskalender nævner kun én Gang. C. Molbechs Dags- og Aarsangivelser (i Nyt hist. Tidskr. 4. Bd. S. 600) er ganske uoverensstemmende med Luxdorph. Molbech lader Reverdil spille Komedie sammen med Kongen i Marts 1768, skønt han 21/11 1767 fik Befaling at forlade Landet.

Christian den Fjerdes hvervede Hær i Aarene 1633-43.

Ved

K. C. Rockstroh.

Tidsrummet mellem Christian den Fjerdes tyske Krig og Torstensonfejden var for Danmarks Vedkommende fuld af Usikkerhed og Uro som Følge af, at Krigen i Tyskland gentagne Gange førte de kæmpende til Monarkiets Sydgrænse, saa at en Overskriden af denne Grænse laa ret nær. Kongen selv var i en evindelig Uro. Hans Tanker og Interesser optoges uophørlig af Begivenhederne paa den vidtstrakte Skueplads, og han ventede bestandig paa, at Forhold skulde indtræde, der kunde muliggøre en aktiv Optræden under gunstige Betingelser for ham. Rigsraadet fulgte med spændt Opmærksomhed hans Skridt for at forhindre en ny Krig og søgte at indskrænke Kongens Handlefrihed, navnlig ved at man saa vidt gørligt unddrog Kongen Midlerne til en ny Krig: Penge (til Hvervning af Tropper) og Raadighed over Landets egne Stridskræfter. De hvervede Afdelinger, som Kongen i Aarene forud for den tyske Krig havde opstillet i Holsten, var forlængst opløste, og de udskrevne Fodregimenter havde delvis været ophævede fra Fredsslutningen indtil 1632, da Kongen efterkom Rigsraadets gentagne Henstillinger og lod de nationale Afdelinger

reorganisere og forøge[1]). Samtidig hermed optoges der Forhandlinger med Hertugdømmerne om en Fornyelse af Unionen mellem disse og Kongeriget angaaende den væbnede Hjælp, som de to Lande skulde yde hinanden i Tilfælde af, at saadant skønnedes nødvendigt.

Denne Union, oprindelig stiftet 1533, var i Tidens Løb bleven fornyet gentagne Gange, og nu senest i 1623 var der i Kjøbenhavn bleven vedtaget en „extenderet og fornyet Union", hvorefter „Riget Danmark" skulde hjælpe „Hertugen af Slesvig" og hans Efterkommere med 600 vel rustede Heste (Ryttere) i 2 Kompagnier, medens Hertugdømmerne Slesvig og Holsten skulde hjælpe „Kron Danmark" med en halvt saa stor Styrke. De tidligere Unioner havde fastsat en kun halvt saa stor Rytterstyrke[2]).

I 1634 var der bleven ført langtrukne Forhandlinger om det samme, først mellem Christian den Fjerde og Hertug Friedrich af Gottorp personlig (i Christianspris) og senere mellem fuldmægtige fra begge Sider i Kolding, hvor man endelig enedes om at „nedskrive" bl. a., at foruden den i 1623 fastsatte Rytterstyrke skulde Riget sende 3000 Mand til Fods („vel bevæbnede Knægte") — Hertugdømmerne derimod 1000 Mand. Disse Folk skulde underholdes af den Part, der ydede Hjælpen, hver for sit Vedkommende. Men først i Maj 1637 blev disse Bestemmelser vedtagne af den slesvig-holstenske Landdag. I den Mellemtid synes Kongen at have interesseret sig meget for at faa Unionen endelig fastslaaet, og Rigsraadet stillede sig ret velvillig hertil, skønt det udtalte

[1]) Se Rockstroh: Den nationale Hærs Udvikling I S, 90 ff.

[2]) Gottorper Arkivet (Rigsarkivet) Nr. 51 b—d og Nr. 55 b. Gemeinschaftl. Arch. (Rigsarkivet) XVII Nr. 122. Slange S. 795.

stærk Tvivl om, at Hertugdømmerne vilde efterkomme den dem paahvilende Forpligtelse.

Efter et foreløbigt Møde i Marts 1637 paa Landdagen i Flensborg mellem danske Rigsraader og deputerede af Hertugdømmerne genoptoges Forhandlingerne paa lignende Maade i April samme Aar — altsaa omtrent samtidig med at Landdagen approberede de foreløbige Aftaler af 1634 — i Odense. Det kom dog ikke heller her til en endelig Overenskomst; men de deputerede fra begge Sider gav Indberetning hver til sin Landsfyrste, og paa samme Dag, den 1. Maj 1637, udstedtes der i Kjøbenhavn og paa Gottorp omtrent ens lydende Bestemmelser om Unionen, og hermed kan denne siges at være endelig fastslaaet[1]).

Det var bl. a. bleven bestemt, at det fornødne Mandskab inden 6 Uger efter sket Rekvisition skulde udtages blandt „Landfolket eller Ausschusz“ (d. v. s. af det udskrevne, nationale Folk); men inden 8 Ugers Forløb skulde den ene Halvdel af dette — om ønsket — afløses af hvervet Folk og den anden Halvdel inden yderligere 4 Ugers Forløb; men for at Hvervningen kunde nyde hurtig Fremme, skulde hver af de kontraherende Parter til enhver Tid have de fornødne Pengemidler liggende parat.

---

[1]) Vestervig Klosters Lensregnsk. 1637—38. Gottorper Arkivet Nr. 164. Gemeinschaftl. Arch. XVII Nr. 122. Erslev, Rigsraad og Stændermøder II S. 415, 457. Danmarks Riges Hist. IV S. 224. — Det i Kjøbenhavn den 1. Maj 1637 udfærdigede Dokument forefindes i Original, underskrevet af Kongen og 9 Rigsraader (Christian Friis, Jørgen Urne, Claus Daae, Albret Skeel, Mogens Kaas, Tage Tott, Christen Thomesen, Christoffer Ulfeldt og Corfitz Ulfeldt), og er meget udførligt. Det paa Gottorp udstedte er underskrevet af de 5 Hertuger og det gottorpske Raad.

Nogle Dage senere samledes fem af Rigsraaderne[1] med Chefen for Jyske Regiment til Fods, Oberst Jesper Friis til Ørbæklunde, for at forhandle med ham om, hvorledes Lønningerne skulde ansættes for alle til Regimentet hørende, fra den menige til Chefen selv, og som Grundlag ved Fastsættelsen benyttede man „den gamle svenske Bestalling“ [2]). — Herefter indkaldtes Jyske Regiments 9 Kompagnier, omtr. 1500 Mand, samt et sjællandsk Kompagni paa omtrent 400 Mand. Den 23. Maj marcherede Regimentet over Kolding Aa mod syd, og i Juni mønstredes det i Glückstadt af Knud Ulfeldt (Christoffersen), Hans Ulrik Gyldenløve, Hans Lindenov og Markvard Rantzau. Men iøvrigt havde baade Dele af Jyske Regiment og af Rostjenesten i de nærmest foregaaende Aar gentagne Gange været ude paa Grænsevagt i Hertugdømmerne.

Rigsraadet har dog næppe syntes om den stadige Uro med disse frem og tilbage marcherende Folk, og heri har Kongen funden et yderligere Middel til at skaffe sig Penge til hvervede Tropper. Den 2. Oktober 16.. rejste han fra Glückstadt mod nord og synes først i Flensborg at have forhandlet med deputerede af Hertugdømmerne samt de jyske Raader om Unionens ydeligere Udførelse, hvorefter han foreslog det i Odense forsamlede Rigsraad ved Hvervning af Fodfolk at komplettere det Tal paa den pligtige Assistens og Hj...

---

[1]) Det var Christian Friis, Jørgen Urne, Christen Thomes.., Tage Tott og Corfitz Ulfeldt (Glückstadtske Elb-Toldregnsk. 1636—40, særlig Bilagene 20, 21 og 23).

[2]) Jyske Registre 6/5 1637. Erslev II. Ligprædiken over Je.. Friis.

som Riget efter Unionen Fyrstendømmerne skyldig er". Rigsraadet indrømmede, at Kongen, som dernede ved Grænsen var Begivenhedernes Brændpunkt nærmest, bedst kendte Forholdene der og sikrest kunde skønne om Hvervningens Nødvendighed. Det bevilgede derfor Penge til Hvervningen, men henstillede samtidig til Kongen, at denne holdt „Holstenerne" til ogsaa at opfylde deres Forpligtelser, at han underrettede de fjendtlige Generaler om, at de trufne Anstalter alene skulde tjene til de egne Grænsers Sikring mod Strejfpartier, samt endelig at Kongen atter vilde afskedige de hvervede Folk, saasnart de kunde undværes[1]).

Efterat Rigsraadet, der længe opholdt sig i Odense, i November yderligere havde givet Luft til sin Misstemning overfor „Holstenerne", foreslog det, at der til de 1500 Mand udskrevne Folk føjedes 1500 Mand hvervet Fodfolk, og at Løbepladser anvistes i Holsten, hvor Mandskabet vilde være lettest at faa.

Den Instruktion, som Kongen i Oktober gav Kommissarien ved det danske Kontingent, Tønne Friis, Lensmand i Stjernholm Len, er ret oplysende m. H. t. Forholdene ved Grænsen og var meget vel egnet til at berolige Rigsraadet m. H. t. Kongens Hensigter, idet det bl. a. hedder, at „Du iagt haver, at saafremt sig nogen ider befinde at røve eller i andre Maader Undersaatterne med Gewalt at overile, Du det Officererne sligt at afskaffe i det bedste foreholder saavelsom paaminder dem, om slig Midler ej kan hjælpe, at sligt ved det hoshavende ytteri vorder afskaffet". Tønne Friis var dog paa det ene med, at Kongens Instruktion ikke var tilstrækkelig,

1) Jyske Tegn. 10/9 og 26/9 1637. Tønne Friis' Regnsk. i Holsten November 1637—Juni 1638. Erslev II S. 446.

og han drog derfor til Haderslev for „at hente Ordinans hos hans Majestæt, hvorledes det skulde gaa til, om de Kejserlige endeligen vilde ind i Landteholstein". Hertil erklærede Kongen: „.... om der kommer nogen Partier, saa ville Vi, at Du med det holstenske Folk, saavel Rytteriet som Fodfolket, hvorom de holstenske Kommissarier skal adviseres, det skal afværge saavidt muligt er: men dersom de kommer for stærke, har Du Os ufortøvet det at tilkendegive". Hertil føjedes nogle Bestemmelser om Bevogtningstjenesten i Grænsedistrikterne i Vintertiden, og kort efter føjede Kongen nogle yderligere Bestemmelser til om det samme ved Ordre til Rigsmarsken Jørgen Urne samt nogle af de jyske Rigsraader og Lensmænd.

Ved Nytaarstid 1638 bestemte Kongen, at foruden de 300 Ryttere af den jyske og fynske Rostjeneste, der stod i Holsten, skulde andre 300 snarest støde til; men pludselig tilbagekaldte han sin herom udstedte Ordre og besluttede sig til at ville hverve nogle Kompagnier Ryttere[1]).

Allerede i Maj 1637 havde Kongen forhandlet med Ebbe Ulfeldt om Hvervning af et Fodregiment[2]). Det blev dog ikke til ham, Kongen henvendte sig, efter at den kejserlige General Gallas i Februar havde sendt Underretning om, at han vilde indkvartere nogle Regimenter i Grevskabet Pinneberg; men han valgte en

---

1) Jyske Tegn. 17/10, 19/12, 26/12, 28/12 og 31/12 1637, 1/1, 19/1 og 1/2 1638. Tønne Friis' Regnskabsbog. Ligprædiken over Jesper Friis. Erslev anf. Skrift.

2) Sjæll. Reg. 22/5 1637.

ældre og mere erfaren Kriger nemlig Markvard Rantzau, som allerede i Christian den Fjerdes tyske Krig havde ført Regiment. Noget egentligt Hvervepatent er ikke forefundet, og det vides kun, at Kongen den 4. April i Glückstadt gav Rantzau „Befaling og Bestalling til straks at hverve Livkompagniet", og at herved Lønningssatserne blev bestemte[1]). Det aftaltes samtidig, at der straks skulde opstilles 7 Kompagnier à 200 Mand, og med Cheferne for de øvrige (6) Kompagnier blev der truffen tilsvarende Aftale. Rantzau fik nævnte Dag udbetalt „Laufgeld" (Hververpenge, Haandpenge) til alle 7 Kompagnier — 3618 Rigsdaler, idet der var beregnet 2 Rdl. (en halv Maaneds Sold) pr. menig til Haandpenge. Efter den Maade at dømme, hvorpaa Regimentets enkelte Kompagnier blev opstillede, er det muligt, at Rantzau ikke er bleven betragtet som egentlig Regiments-Indehaver, som den der har opstillet Regimentet, men at Kongen har haft Kontrakter direkte med Kompagnicheferne — altsaa at Regimentet var Kongens eget, ikke Rantzaus.

Omtrent samtidig gav Kongen Oberstløjtnant Friedrich von Buchwaldt det Hverv „i Hast" at opstille 3 Kompagnier „lette" Ryttere (altsaa ikke Kyrasserer) à 100 Heste, og den 9. April fik Buchwaldt i Rendsborg udbetalt 1000 Rdl. pr. Kompagni eller 10 Rdl. pr. Rytter som „Anrittgeld" (Haandpenge). En Maaned senere fik Ritmester Niels Lykke til Elvedgaard en tilsvarende Sum til Oprettelse af et fjerde Rytterkompagni, og kort Tid efter befalede Kongen Buchwaldt, at Kompagnierne skulde forøges fra 100 til 150 Heste[2]). Det ses altsaa,

[1]) Tønne Friis' Regnskab i Holsten 1637—38.
[2]) Sjæll. Reg. 20/5 1638.

at paa dette Tidspunkt var det Kongens Mening, at Kongerigets Sikringsstyrke i Holsten for Rytteriets Vedkommende helt skulde bestaa af hvervede, medens Fodfolket halvt skulde bestaa af nationalt, udskrevet Mandskab, halvt af hvervet. Samtidig begyndte ogsaa Fællesregeringen sine Anstalter til Opstilling af hvervede Kompagnier men i betydelig langsommere Tempo end Kongen.

Vi skal nu — væsentligst paa Grundlag af de bevarede vidtløftige Regnskaber — betragte de Forhold, under hvilke Hvervningen af en Afdeling foregik i Trediveaarskrigens Periode, en Periode til hvilken Kilderne samt det almindelige og specielle Kendskab ellers er ret ringe.

Skønt Hvervningerne som nævnt først begyndte i April Maaned, har Kongen dog sikkert allerede noget tidligere truffen foreløbig Aftale derom baade med Markv. Rantzau og Friedr. v. Buchwaldt, thi Rantzau havde allerede den første Dag en Del af Befalingsmændene til sit Livkompagni til Raadighed og havde ogsaa samlet en Del Vaaben dertil, og yderligere var de øvrige Kompagnichefer med en Del af deres Befalingsmænd straks parat. Der udstedtes straks en kongelig Befaling, hvori nævnedes hvilke Byer og Landskaber der skulde være „Laufplads“ (Samlingsplads) for de forskellige Kompagnier: Befaler derfor Vore Land- og Sognefogder, Borgmestre og Raad m. fl. alvorligst, at de og alle taaler dette, og at de giver de efterhaanden hvervede sædvanlig Servis, Ild og Lys og Lejested; men Forplejningspengene vil Vi naadigst betale efter Vor Forordning og

Takst[1]). Den Betaling, der saaledes ydedes Værterne, varierer fra 8 Skilling daglig for en menig til 20 Skilling for en Underofficer og forholdsvis højere for Officererne — for en Oberst 3½ Rdl.; men iøvrigt fik de hvervede ingen Lønning — bortset fra de alt udbetalte Haandpenge — før den første Mønstring havde funden Sted. Denne afholdtes som Regel inden Forløbet af et fastsat Antal Uger (4 à 6) efter Hvervepengenes Udbetaling, og da skulde som Regel mindst Halvdelen af Mandskabet være bragt til Stede. For de forskudte Hvervepenge og i det hele for Kontraktens Opfyldelse maatte Cheferne for Regimenter og Kompagnier stille Borgen, Kaution, saa at ikke enhver Æventyrer og løs Fugl kunde faa Hververpatent.

Som Regel forblev Kompagnichefen selv paa Løbepladsen, medens derimod samtlige Officerer og Underofficerer, der alle havde deres særlige Kontrakt med Kompagnichefen om det Antal Folk, de skulde hverve, sendtes ud i Landet eller endog udover Landegrænsen, forsynet med Bevis for, at de hvervede til deres Konge, for at samle Mandskab, og fra de første Dage efter Hvervningens Begyndelse strømmede nu mindre og større Troppe af nyhvervede under Anførsel af Hverveofficererne og Underofficererne ind i Laufpladsen, hvor de hvervede Folk underkastedes et foreløbigt Eftersyn af en kongelig militær eller civil Embedsmand eller af Kompagnichefen.

Det var altid bestemt i Hververkontrakten, i hvilken Udstrækning det hvervede Mandskab paa Mønstrings-

[1]) Tønne Friis' og Mogens Sehesteds Regnskaber, særlig Afregningen med Kaptajn Arendt Lückemann. Inländ. Registranten 13/4 1640. Byarkivet i Wilster Acta Nr. 199: 9/5 og 11/5 1638.

dagen skulde være forsynet med Vaaben, Lædertøj og Mundering, og i Forhold hertil var naturligvis Hvervesummens Størrelse fastsat; men det almindelige var dog, at Krigsherren eller Regimentschefen forsynede Mandskabet med „langt“ Vaaben (Musket, Pike), Frakke, Hat, Bryst- og Rygharnisk, Benskinner og Jernhat samt Hest til Rytterne. Dog var det ikke sjældent — og det var Tilfældet her — at den menige Rytter selv mødte med Hest og fuld Udrustning, og navnlig var dette Tilfældet med unge Mænd af god Familie, der slog ind paa Krigerbanen og tjente sig op fra Geledet, og disse bragte derhos som oftest en eller flere „Tjenere“ d. v. s. Ryttere med sig og var derfor særlig velkomne. Disse unge Herrer benævnes undertiden i Rullerne for „Fanejunkere“. Det er klart, at en Rytter, der selv ejede Hest og Udrustning til en Værdi af 70—100 Rdl., ikke maa betragtes som en Landstryger men snarere som en lille Kapitalist.

Hvad Mandskabet selv angaar, da var langt Størsteparten af de her hvervede Holstenere eller Tyskere, nogle faa var Franskmænd eller Englændere, og ikke ganske faa, særlig ved Niels Lykkes Kompagni, var Danske. Baade blandt de menige, Officerer og Underofficerer finder man Folk, som man træffer igen i de nationale eller geworbne Afdelinger lige indtil og med den Skaanske Krig 1675—79. Hverken Alder, Udseende, Legemshøjde, skarpt Syn o. l. spillede nogen større Rolle; men Folkene maatte dog almindeligt ikke være under 16 Aar og ikke over 40—50. Der saas navnlig paa, at de var „sunde og havde gode Lemmer“, og det var særlig velkommen, om de havde tjent før og var krigsvante. —

Man var jo midt i Trediveaarskrigen, og Soldater var en dyr Vare at anskaffe og underholde; thi vel var Udbudet af Varen stort paa Grund af de urolige Tider og de uhyre Skattetryk, men ogsaa Efterspørgslen var overordenlig. Selvfølgelig var der mange løse Fugle og daarlige Subjekter blandt saa mange nyhvervede, men langt Størsteparten af de hvervede Soldater var lige saa agtværdige og hæderlige som Gennemsnittet af de Folkeklasser, hvorfra de var udgaaede. Iøvrigt bliver der senere Lejlighed til nærmere at omtale Retsforholdene og Mandstugten ved disse Afdelinger.

Saa længe Mandskabet kun havde faaet Haandpengene men ikke Mønstermaaned, d. v. s. den første Maanedssold, behøvede man som Regel ikke at frygte for, at det nyhvervede Mandskab skulde løbe bort — idet der bør skælnes skarpt imellem „Bortløben“ før Mønstringen og aflagt Faneed og „Desertion“ efter disse højtidelige og bindende Handlinger. Saa længe den nyantagne Soldat, han være hvervet eller udskreven, ikke var mønstret, havde faaet Krigsartiklerne forelæst og havde svoret, saa længe kunde han ikke straffes efter militære Love, efter Krigsartiklerne.

Til „Mønsterherre“ udnævnte Krigsherren, her altsaa Kongen, altid høje Officerer eller adelige militære Embedsmænd, der kunde optræde med fornøden Myndighed overfor de fremstillende Officerer; deres Kendelser maatte falde prompte, og de var inappelable. Ved Rantzaus Regiment og Buchwaldts Eskadron besørgede Kommissarius Gregers Krabbe, Christian Ulrik Gyldenløve, Grev Pentz, Mogens Sehested og Kay Ahlefeldt Mønstringerne. Men foruden denne første Mønstring afholdtes der jævn-

lig Mønstringer for at kontrollere Kompagniernes Styrke og hele Tilstand [1]).

Paa Mønsterpladsen fik Mønsterherren overrakt „Mønsterrullen", nu altid et Hefte i Folio, der var udfærdiget af Kompagniets Mønsterskriver, en Underofficer, med dennes smukkeste Skrift og underskrevet af Kompagnichefen. Paa forreste Side i Rullen („Das erste Blatt", „Prima Plana") var opført Kompagniets Befalingsmænd undtagen Gefrejterne — og undertiden Korporalerne — samt Kompagnistaben: Stöckenknecht, Trommeslagere, Pibere, Furerskytter eller Livskytter, og derefter kom de menige, sædvanlig opførte korporalskabsvis og rodevis med Gefrejterne, event. ogsaa Korporalerne i Spidsen. Saa passerede en for en samtlige Befalingsmænd og menige forbi Mønsterherren, der nøje synede Mand, Hest, Vaaben og anden Udrustning og Beklædningen. Mønsterherren selv eller hans Assistent (Skriver) krydsede af i Listen, efterhaanden som Folkene passerede forbi; han noterede hvor der fandtes Mangler, som kunde afhjælpes, og „udmønstrede" saadanne Folk og Heste, som han skønnede var utjenstdygtige. Var nogen fraværende paa Grund af Sygdom, ude paa Hvervning, med Orlov eller bortløben, skulde Rullen give Oplysning derom, og det overholdtes strængt, at der kun udbetaltes Mønstermaaned til dem, som virkelig var paa Stedet og var „duelige" [2]).

[1]) Der findes i Unionsstyrkens Regnskaber en Rulle, hvorefter Corfitz Ulfeldt har mønstret sin senere Dødsfjende Jørgen Walters Kompagni. Paa Foden af Rullen har Ulfeldt efter Skik og Brug sat sit Navn ved Siden af Walters og har bemærket: „Dette Kompagnie befinder sig nu stærkt „thow" Hundrede syv og halvfemsindstyve Mand".

[2]) Ved Mønstringen af Ritmester Deberens Kompagni anføres: „Afkortet Ritmester Deberen formedelst nogen Svin, hans

En ejendommelig Fremtoning ved Mønstringer i denne Periode var de saakaldte „Passevolanter“, d. v. s. blinde Numre i et af Krigsherren fastsat Antal, for hvilke Kompagnicheferne nogle Maaneder oppebar Lønning. Som oftest bevilgedes saadanne „Passevolanter“ kun i de første Maaneder efter Kompagniets Oprettelse, og deres Antal kunde stige til 7—8 ved et Kompagni. Et tilsvarende Forhold var det, at det undertiden bevilgedes, at Regimentets Auditør eller en Læge — ikke Feltskærerne, af hvilke der altid var normeret et bestemt Antal ved Regimentet — i Stedet for egentlig Lønning fik Tilladelse til at oppebære f. Eks. en Soldaterlønning ved hvert Kompagni, og at altsaa et tilsvarende Antal Soldaternumre var „vacant“. Ved hvert Kompagni fandtes der 4 „Livskytter“ hos Kaptajnen, medens Løjtnanten havde „einen Jungen und einen Knecht“, der alle oppebar menigs Lønning, og endvidere var der ved Kom-

Ryttere har nederskudt — Penge 6 Rdl.“, og umiddelbart efter: „Desligeste er ham afkortet, formedelst hans Mønsterskriver har givet Usandfærdighed an paa Mønsterpladsen — Penge 25 Rdl.“ — Ved en Mønstring, som Frederik Urne, Lensmand paa Kronborg, afholdt over et af Rantzaus Kompagnier, bemærker han — paa ikke dadelfrit Tysk —: „... hat auch selbige Kompagnie allemahl aufgewartet unter die predigt, wan ihre Königl. Maytt. hier sein gewesen, und alszdan auch die mitgerechnet so die Wacht haben gehabt ...“. Altsaa har han dog anset det for nødvendigt at gøre Bemærkning i Rullen om det ved kongelig Vagttjeneste fraværende Mandskab. — Tønne Friis bemærker paa en Mønsterrulle: „Profossen er intet regnet med“ [ved Mønstringen og altsaa til Lønning bagefter] „for han er kasseret“. Ved Mønstringen af Abel Spiess' Kompagni havde Kongens Skriver, Henrik Müller, udbetalt Mønstermaaned til 8 Befalingsmænd, der var fraværende paa Hverving, men Kay Ahlefeldt vilde ikke lade dette passere, og Kaptajnen maatte ved næste Maaneds Lønning betale Pengene tilbage igen osv.

pagniet 3—4 Pibere og Trommeslagere samt en Stöckenknecht (militær Politibetjent, Retsvidne). Da hvert Kompagni havde sin Fane, havde det ogsaa Fænrik. Underofficererne var Sergenter — sædvanlig 3 — og en Furer. Det hed sig, at den „gamle svenske Kapitulation“ skulde være gældende ved denne Hvervning; men Kongen gik dog ind paa, at der alligevel ved hvert Kompagni maatte være en Kaptajn d'Armes (Vaabenmester, Underofficer) og en Gefrejterkorporal. Denne sidste var altid Officersaspirant og rangerede ikke alene over de andre Korporaler men ogsaa over de ældre Underofficerer og havde højere Lønning end disse. De nævnte „Livskytter“ var ofte Officerssønner, Drenge i 14—16 Aars Alderen, der under denne Form begyndte deres militære Uddannelse — som Regel den eneste de fik i hele deres militære Løbebane, da saa godt som alle Datidens subalterne Officerer fik deres Uddannelse ad praktisk Vej. Ved et Rytterkompagni var der 3 Officerer, 1 Kvartermester, 1 Mønsterskriver, 3 Korporaler og 2 Trompetere men ingen Sergenter eller Gefrejtere.

Til Regimentsstaben henregnedes, foruden Obersten, Oberstløjtnant, Major, Regimentskvartermester (Oberstens tekniske Medhjælper ved Ingeniørarbejder i Lejre, Befæstninger osv.), Regimentssekretær og Auditør i een Person, Adjutant, Feltpræst, Profossen (Politimester og Arrestforvarer) med sine „Drabanter“, Skarpretter og Stöckenknecht. Saavel Oberst som Oberstløjtnant og Major havde Kompagni, hvad der forøgede deres Lønning omtrent til det dobbelte af den, de fik efter deres Charge. Ved Oberstens Kompagni, „Livkompagniet“, var en ældre Løjtnant næstkommanderende og havde Titel af Kaptajnløjtnant.

Den første Mønsterrulle opbevaredes med særlig Omhyggelighed, og ved de senere Mønstringer refereredes der til den i Anledning af manglende eller ny tilgaaede Folk o. l., og ved Desertørernes Navne satte man den karakteristiske Tegning af en Mand hængende i Galgen. Efter endt Mønstring stilledes Kompagnierne hver under sin Fane, Krigsartiklerne oplæstes, Kommissarien, Mønsterherren „tog Æden (Ed) af dem“, af samtlige til Kompagniet hørende, og hermed var Kompagniet endelig „formeret“. Umiddelbart efter fik Kompagniet udbetalt „Mønstermaaned“, d. v. s. Lønning for den første Maaned, fuldtud og forud.

Efter at Mønstringen var afholdt og Mønstermaaned udbetalt, blev Kompagnierne ofte forlagt fra de aabne Byer ind i Fæstningerne, hvor man lettere kunde holde paa Mandskabet, indtil dette var bragt under stram Disciplin og fast sammenarbejdet[1]). Kompagniernes Styrke ved Fodregimenterne var midt i Maj bleven forøget til 300 Mand (Hoveder), og samtidig var Opstillingen af yderligere 3 Kompagnier til de tidligere 7 bleven fastslaaet.

Efter Kompagniernes Afmarch fra Laufplatz til Standkvarteret indgav Magistraten i Laufplatz sin specificerede Regning over de hafte Udgifter — til Krigskommissarius. Det kunde vel hænde, at de indkvarterede og deres Værter ikke havde holdt sig de fastsatte Takster efterrettelig, men i Forventning om snarlig Be-

[1]) Kay Ahlefeldt skal forlægge et nyhvervet og nymønstret Kompagni ind i Rendsborg, „da det til Vedligeholdelsen af god Disciplin er bedre, at dette Kompagni lægges i en med Mure omgiven Plads, hvor den egenmægtige Bortløben kan afværges og derved mange Klager forebygges“. (Inländ. Registr. $^{1}/_{7}$ 1640).

taling af Mønstermaaned har levet for muntert[1]). Dette gav da Anledning for Kommissarius til at trække Betalingen i Langdrag — ofte i aarevis — og saa maatte der, efter vedholdende skriftlige og mundtlige Reklamationer fra Magistraten, en kongelig Ordre til for at faa Ende paa Sagen[2]). Men at Kongen betragtede de forefaldne „Excesser“, altsaa Overskridelser af den almindelige Takst, som sig ganske uvedkommende, ses bl. a. af en Ordre til Generalkrigskommissarius i disse Aar, Knud Ulfeldt til Svenstrup. Indbyggerne i Flensborg Amt og Svabsted Amt vilde nemlig ikke nøjes med de fastsatte 8 Skilling daglig, som Ulfeldt omsider ifølge Ordre vilde udbetale, og da dette berettedes til Kongen, beordrede han, at de bevilgede Penge uden videre skulde hensættes paa Raadhuset i Flensborg mod Amtmandens Kvittering — saa kunde, som det udtales i Ordren, Indbyggerne tage dem, om de vilde[3]).

L ø n n i n g e r n e ved Militsen varierede selvfølgelig noget fra Tid til anden, men var for nærværende Tid, som rimeligt var, meget høj. Til at begynde med var Lønningen for en menig Infanterist 4 Rdl. maanedlig, Maaneden regnet til 30 Dage, dernæst 1 Rdl. om Ugen,

---

[1]) I 1640 indgav Amt og By Rendsborg en Beregning over 2750 Mark lybsk for Laufplatz til kun 50 Mand. „Vi kan ikke forstaa, hvorledes saa stor Sum fremkommer, da Knægtene straks efter Mønstringen gik i sædvanlig Maanedslønning. Vi vil vide, hvorledes man kommer til saadan overmaade stor servis“. (Inländ. Registr. 3/12 1640). — Kaptajn Balzer Lüderwalt havde i 1638 i Rendsborg beregnet sig 91 Mark 8 Skill. lybsk pr. Dag til en Styrke af 139 Mand; men dette var ifølge Gregers Krabbes Revision 25 Rdl. „formøged“, der altsaa blev „decourteret“ osv. osv.

[2]) Bl. a. se Inländ. Registr. 1/2 og 20/8 1640.

[3]) Jyske Tegn. 20/12 1640.

Ugen regnet til 8 (!) Dage; men senere gik Kongen paa Officerernes indstændige Anmodning med til at sætte Lønningsmaaneden til 31, senere igen til 30 Dage. Ved Rytteriet var Lønningen til en menig 10 Rdl. maanedlig; men heraf skulde Rytteren selv afholde Udgiften til Foder og Beslag m. m. Paafaldende var til enhver Tid den meget lave Lønning til Underofficererne, den meget høje til Officererne, og navnlig var de høje Officerers Lønning ganske uforholdsmæssig stor. Men hertil kom for Rytterofficererne, undertiden ogsaa for Underofficererne, et efter Chargen større eller mindre Antal Rideheste med tilhørende Knægte, der lønnedes ligesom en menig Rytter. Fodfolksofficererne var paa tilsvarende Maade hver normeret med et Antal Vognheste (og Vogne) til deres Bagage, til Brød til Kompagniet, til Befordring af Familie og Tjenerskab osv. I Lønningerne indeholdtes der Afdrag for Vaaben, „Liberierne“ (Uniform) — sædvanlig kun Frakker — Sko osv. fra 2 Ort til en halv, ja endog til en hel Rigsdaler maanedlig, alt eftersom Lønningen udbetaltes mere eller mindre prompte.

Vel bekendte er de mangfoldige Klager fra militære over manglende Lønning for Maaneder, ja Aar; men man maa ikke tage disse Klager altfor bogstaveligt. Det kunde vel ske, at Befalingsmænd og menige i lange Perioder under en Krig ikke fik udbetalt egentlig Lønning, men til Gengæld fik de Forplejning, Beklædning og Kvarter osv. in natura — om end ofte maadeligt og utilstrækkeligt — og man maa da forstaa Klagerne saaledes, at der i længere Tid ikke er bleven gjort Afregning, at der ikke var bleven udbetalt rede Penge. Man maa ogsaa erindre, at det overfor geworbne Afdelinger, ligesom i vore Dage af og til overfor Matroser, til en vis

Grad var en Fordel, at Personellet lige ned til de menige havde forholdsvis meget betydelige Summer tilgode, da man derved havde det sikreste Tag i dem, var bedst sikret imod Desertioner, mod Efternølere, Marodører, Simulanter osv.: det gjaldt for alle ved Afdelingen om at holde ud, at følge med til det yderste; thi den, der var fraværende ved Mønstring, eller naar Afregning endelig udbetaltes, løb en stor Risiko. Det er i saa Henseende i høj Grad betegnende, naar Kongen kort efter den første Mønstring i 1638 beordrer Krigskommissarius Mogens Sehested: „.... vil Vi naadigst (!), at Du skal dem[1]) en 8 Dage tilbage af hver (!) deres Maaneds Sold uformærkt eller ved Undskyldning entholde, paa det de ikke, naar de Pengene ganske har [faaet], bort skal udrejse, men altid noget resterer“ [2]). Meningen hermed er tydelig nok: af hver Maaneds Sold skal der holdes en Fjerdedel tilbage. Kongen havde i de samme Dage, for at fremme hurtig Hvervning, beordret Kommissarien til at udbetale Mønstermaaned til de nyhvervede, straks naar de blev præsenteret, hvilket jo var en usædvanlig Begunstigelse; og for den Maaneds Sold vilde Kongen hurtigst muligt have Dækning.

Paa den anden Side maa det fremhæves, at Kongen holdt fast ved, at den med Mandskabet m. fl. sluttede Hvervningsoverenskomst var en gensidig Forpligtelse, gældende saavel for Krigsherren som for den menige i Geledet. Saaledes da Kongen i December 1639 efter Aftale med Hertugen af Gottorp foretog en Reduktion af en Del af Lønningerne, befalede han, at de, der ikke var tilfredse med den skete Forandring, skulde have

[1]) D. v. s. de hvervede Soldater.
[2]) Jyske Tegn. $^{20}/_{6}$ 1638.

deres Tilgodehavende udbetalt og straks aftakkes[1]). Tilsvarende skete ved den forsøgsvise Udlægning af geworbne Ryttere paa Kronens Bøndergaarde i 1646.

Forvaltningen af de store Pengemidler, som de hvervede Afdelinger krævede, var overdragen til en Generalkrigskommissarius, valgt blandt Højadelen. Efter at flere Adelsmænd kort efter hverandre havde varetaget denne Bestilling, overdroges den til Knud Ulfeldt til Svenstrup[2]), som bestred den i en Aarrække i Krig og Fred. Det var baade en ansvarsfuld og en anstrængende Stilling, og naar man ser, hvor ringe Medhjælp Kommissarierne havde, forbauses man over, at de var i Stand til tilfredsstillende at forvalte et saa omfattende Embede, der dog maa have ligget udenfor det for dem tilvante, og det er ikke at undres over, at Kommissarierne, navnlig i Begyndelsen af deres Embedsvirksomhed, kunde vise nogen Usikkerhed. Om disse Kommissarieanliggender skriver Kongens Rejsesekretær Oluf Brockenhuus den 24. Sept. 1638[3]) i Glückstadt til daværende Generalkrigskommissarius Mogens Sehested til Holmgaard, Lensmand paa Skivehus:

Efter Din Begæring og Memorials Lydelse til Rendsborg har jeg underdanigst talt Hans Maj. til; først om en Missiv til Dig [om] at betale det danske Folk, som laa i Krempe, paa det Du kunde have den at lægge hos Dit Regnskab. Hvortil Hans Maj. naadigst svarede mig, at det ikke gjordes fornøden, anseende man vel vidste, at hvor Folket var og Dig angik at betale dem, naar Tiden var omme, eller det Dig blev befalet: da skulde Du som en bestalter Commissarius det

1) Jyske Tegn. 26/12 1639.

2) Om ham og nærmere om Kommissariestillingen se Forfs. Afhandl. Hist. Tidsskr. 8. R. I, S. 405 ff.

3) Krigskommissarieregnskaberne 1638.

efterkomme og derfor foruden nogen saadan videre Missiv noksom stod til troende, naar Du med Regnskabet klarerede og beviste, Folket at være efter Din Charge og af Dig betalt — hvorfor, kære Broder, intet videre i den Post kunde denne Gang forrettes.

Ellers desforuden maatte Du venligen vide, at det er mig befalet af Hans Kgl. Maj. at lade Dig forstaa Hans Maj.s Villie at være, at Du eller den Commissarius, [som] efter Dig kommer, skulde ligge her til Glückstadt eller Krempe (dog mente helst Hans Maj. her til Glückstadt) med Pengene, som udi en velforvaret Sted, og lade Folket, som skulde have Penge, paa sine visse Terminer forføje sig til Dig, her at annamme sine Penge, eftersom der og, ved visse forordnede Pengene at annamme, bedst kunde omgaas, saa at Commissarien ikke havde fornøden selv at rejse til dem om Pengene (som dog forstaar sig selv). Hvilket, kære Broder, jeg saa venligen efter naadigst Befaling vil lade Dig og Dine Efterkommere vide. — Angaaende de Bestallinger Du begærede, har jeg talt med Reventlow om. Han har lovet, at Du skal faa dem. Han er for 2 Dage siden kommen hid. Imorgen, vil Gud, rejser vi med Hans Maj. til Flensborg — kommer dog snart hid igen. Faar Du dem ikke før, saa skal Du nok faa dem da. Kære Broder! Jeg har for faa Dage siden skrevet til Dig efter Hans Maj.s Befaling og aviseret Dig om en 9000 Rdl., her staar til Dig, som Du skal lade affordre. naar fornøden gøres — det Du vel ikke forsømmer.

Bevæbningen ved Fodfolket bestod for de to Trediedele af Musket, en Trediedel Pike. Christian den Fjerde havde under sin Krig i Tyskland næret den skæbnesvangre Tro at kunne undvære Stødvaabnet for alene at bevæbne Fodfolket med Skydevaaben; men han havde høstet sørgelige Erfaringer i den Henseende, og Piken forblev endnu i mere end et halvt Aarhundrede uundværlig for Fodfolket, indtil „Schweinsfeder“ og Bajonet afløste den. Underofficererne førte

som sædvanlig Hellebard, Officererne Partisan. Til Musketten hørte endnu Fourquetstok (Gaffelstok) til Anlæg under Ildafgivelsen samt Bandoler til Krudt og Kugler m. m. Pikenererne var endnu udstyrede med Bryst- og Rygharnisk, Benskinner og Jærnhat („Potte") — undertiden ogsaa Ringkrave (om Halsen). Disse Dækvaaben benævnedes almindeligt „Pikenierwappen" og forskreves som oftest fra Nederlandene. Musketererne bar Filthat. Den almindelige Pris for en Musket var 4 Rdl., for en Degen 1—2 Rdl.; Piken kostede det samme som Musketten. Samtlige Soldatervaaben indkøbtes i Udlandet, da man herhjemme før Anders Bildes Tid kun kunde tilvirke de allersimpleste Sorter af Spyd.

Det hed sig, at Rytteriet var „let Rytteri", og det har derfor formentlig været bevæbnet med Musket og Kaarde. Dette Rytteri var dog i Virkeligheden ikke lettere, end at Svenskerne i Torstensonfejden karakteriserede det som tungt og ubehjælpsomt, og navnlig var Hestene for fede og utrænede i Sammenligning med det svenske Rytteris.

Uniformen, „Liberiet", bestod af Frakke, Knæbenklæder, lange Strømper og Sko. Frakken skulde være blaa, men om Farven af Benklæderne m. m. synes der ikke at have været bestemt noget. Til Uniformen udleveredes undertiden Hætter, „Caputzer", „Capuser", til at trække over Hovedet. Nogle Aar tidligere havde Kongen indført et blaat Felttegn for det danske Rytteri, og det er sandsynligt, at den samme Farve brugtes endnu. I 1641 befalede han, at det slesvigske Infanteri skulde have et „Aftegn", vistnok en Roset eller lign., af rød og gul Farve, det holstenske af rød og hvid Farve,

medens Rytteriet efterhaanden skulde anskaffe Skulderskærf i de samme Farver. Rytteriets Faner, Estandarterne, var som oftest meget kostbare, af svært Damask eller Silke og med Deviser og Symboler broderede i Guld samt forsynede med Guldfrynser osv. Fodfolkets Faner var vel ogsaa af Silke (Taft), men Devise og Symbol var som oftest kun paamalede. Baade Faner og Estandarter havde en Krone øverst paa Stangen.

Efterhaanden som Hvervningen af Fodfolk og Rytteri skred frem, hjemsendtes større og mindre Dele af det nationale Mandskab, idet Begyndelsen skete med Rostjenesten ved Midten af Maj, med Størstedelen af Fodfolket sidst i samme Maaned[1]). Først i Juni var Rantzaus Regiment atter bleven mønstret men var ikke saa stærkt, som Kongen havde ventet det, hvorfor han tillod et af Kompagnierne at hverve i Danmark og beordrede to andre Kompagnier til at marchere til Kolding — vistnok i samme Øjemed. Nogle Kompagnier af udskrevet dansk Mandskab, som en Tid lang under Kommando af Chr. Ulrik Gyldenløve havde staaet som Besætning i Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, beordredes ved samme Tid tilbage til Holsten, hvor Mandskabet, efter at være mønstret, skulde stikkes ind i det hvervede Regiment. Men ikke nok hermed: Kongen lod yderligere udskrive 600 Rekrutter i Jylland — af det bedste Mandskab der var at faa, ingen under 17—18 Aar, hedder det i Ordren — hvilke straks skulde afmarchere til Holsten[2]).

---

1) Jyske Tegn. 17/5 og 31/5 1638. Sjæll. Reg. 20/5 1638.
2) Jyske Tegn. 17/7 1638. Vestervig Kloster Lens Regnsk. 1638—39.

Om Forsommeren 1638 stod man aabenbart overfor en Krise: den kejserlige General Gallas havde indkvarteret sig i de Bremenske Lande, hvor Kongen jo havde faaet Prins Frederik (den Tredie) anbragt; Kongen havde maattet trække de egentlig danske Tropper bort fra Grevskabet Oldenburg m. m. og havde for en Sum af 160,000 Rdl. maattet købe Holsten fri for Indkvartering. Rigsmarsken, der sad som Lensmand i Vestervig Kloster, beordredes til hurtigst at afgaa til Holsten for at overtage Kommandoen over det danske Rytteri, og det synes at være bleven overdraget Axel Urup i Hast at hverve et Regiment til Fods[1]). Personlig var Kongen gunstig stemt for Tanken om i Forbund med Kejseren at gribe ind i Krigen i Tyskland, men Rigsraadet vilde ikke gaa med hertil, og fra August Maaned synes der igen at være indtraadt forholdsvis Ro ved Grænsen. I September var Rigsraadet samlet i Odense, hvor man enedes om at henstille til Kongen, at det hvervede Fodregiment reduceredes til 2000 Md., Rytteriet til 400 Heste, og at det udskrevne danske Mandskab i de hvervede Kompagnier hjemsendtes, i ethvert Fald dog foreløbig, medens det geworbne Folk lagdes i Vinterkvarter i Slesvig og i Riget. Kongen har dog ikke paa dette Tidspunkt villet gaa med til en Reduktion men kompletterede tværtimod Fodregimentet til fulde 3000 Md. ved yderligere Indstikning af udskrevet jysk Mandskab. I Begyndelsen af 1639 traf Fællesregeringen Anstalter til at forøge sine geworbne Kompagnier. Samtidig ses Kongen at have bearbejdet Rigsraadet for at opnaa Forøgelse af de geworbne Tropper, og Corfitz Ulfeldt søgte meget

[1]) Vestervig Kl. L. Regnsk. 1638—39. Schäfer, Gesch. v. Dänem. V. S. 588. Ligprædiken over Axel Urup.

energisk at støtte ham heri. Det var ved samme Tid, at Kongen gjorde Skridt for at skaffe sig 3000 Md. aftakkede hessiske Tropper ind i Landet[1]).

I Februar 1639 blev Størstedelen af det geworbne Fodfolk og Rytteri forlagt til Købstæderne i Jylland, og hermed gjordes Begyndelsen til de hvervede Troppers Vandringer omkring i Riget fra øst til vest, hvorved i de næste 10—12 Aar Befolkningen overalt kom til at gøre grundigt Bekendtskab med Datidens Militærvæsen. I Hovedsagen forblev de geworbne Tropper i Jylland indtil Foraaret 1640, da de spredtes mere over Riget og delvis forlagdes i Hyttelejre i mindre dyrkede Egne — saaledes ved Stribsodde, paa Østerøen ved Nyborg osv. — om Sommeren, men om Vinteren atter gik til Byerne, hvor de forblev, indtil Kongen om Vinteren 1641—42 samlede alle geworbne Afdelinger i den store Lejr ved Fühlsbüttel i Nærheden af Hamburg. Atter vendte de tilbage til Riget, særlig Jylland, og forblev her indtil Foraaret 1643, da de en kort Tid droges til Holsten, hvorefter de paany vendte tilbage til Riget, hvor de forblev, indtil Torstenson i December 1643 faldt ind i Landet. Under det sidste Ophold i Holsten brugte Kongen de hvervede Tropper ved sine Stridigheder med Hamburg.

Om Sommeren 1639 blev der aftakket 200 af de geworbne Ryttere, hvorved Kongen jo imødekom et af Rigsraadets Ønsker[2]).

---

1) Ausländ. Regist. 20/4 1638. Gemeinschaftl. Archiv XVII. Plakat 31/1 1639 og senere. Indlæg fra Corf. Ulfeldt, se Fridericia, Danm. ydre polit. Hist. II, S. 114 og Erslev anf. Skr. Februar 1639.

2) Jyske Tegn. 25/5 1639. Henning Walckendorfs Regnskabsbog 9/3—13/6 1639: Den 5. Juni rejste jeg efter Rigens Marsks Ordre fra Haderslev til Kolding og Ribe for at aftakke 200 Ryttere, og den 7. Juni sendte jeg min Skriver til Kjøbenhavn til Kongl.

I Anledning af den første Indkvartering af de geworbne Tropper i de jyske Købstæder udstedte Kongen en Ordinans om disse Troppers Forhold i Kvartererne. Det paalagdes herved Lensmændene, at de skulde føre Opsigt med, at de geworbne Tropper „ingen Gewalt udøver eller Mutvillie driver", men at de betalte for, hvad de fik af Undersaatterne, og nøjedes med den „servis", som var gjort for dem, nemlig: en gemen Rytter en Seng, Stald til hans Hest, Lys og Ild saavidt Værten bruger — „som er at forstaa" at se ved Værtens Lys og koge ved Værtens Ild og ikke videre; en Officer til Hest et Kammer med Seng og med nødtørftig Ild og Lys. Alt andet skal betales, med Drik og andet, eftersom de kan forliges om, for Hø og Strøelse hver Dag og Nat 4 Skilling dansk. For Fodfolkets Indkvartering gjaldt ganske de samme Bestemmelser — Hesten naturligvis fraregnet. — Dersom nogen tages noget fra uden Bevilgning, „det være sig en Høne", da skal saadant antegnes, paa det det kan kortes Regimentet eller Kompagniet; med mindre de vil udlægge dem, der har gjort det.

I Ribe indkvarteredes paa denne Maade 2 Kompagnier Ryttere, og Kolding fik 2 andre Kompagnier, medens der af Fodfolk lagdes 2 Kompagnier i Horsens, 1 i Vejle, 1 i Aarhus, 1 i Randers, 1 i Middelfart — Resten i Hertugdømmerne [1]).

Inden vi gaar over til at omtale Forholdet mellem de hvervede Tropper og den civile Befolkning, skal det kortelig nævnes, hvorledes de øvrige hvervede Afdelin-

Maj. og Rigens Raad for at forstændige dem om disse Rytteres Aftakning, og hvorledes dermed skulde forholdes.

[1]) Jyske Tegn. $^{13}/_{2}$ 1639.

ger opstod i Hertugdømmerne i Aarene før Torstensonfejden.

Det er omtalt foran, at samtidig med Kongens Hvervninger paa Rigets Vegne paabegyndtes Opstillingen af Hertugdømmernes Andel af Unionen, der jo skulde udgøre 1500 Md. til Fods og 300 Ryttere; men medens det gennem de danske Krigskommissariers Regnskaber er let at følge Rigskontingentet gennem Aarene, er det for Hertugdømmernes Styrke ret vanskeligt, da de holstenske Kommissariers Regnskaber synes at være forsvundne. Fodregimentet, „Holstenske Regiment", ogsaa kaldet „Kongens Leibguardie", talte i Foraaret 1640 mindst 1500 Md. under Kommando af Oberstløjtnant Henrik v. Buchwaldt og havde en Tid 6, en anden Tid 8 Kompagnier. Det afgav jævnlig enkelte Kompagnier som Besætning i Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst men indkvarteredes iøvrigt omkring i Hertugdømmerne[1]. Det synes, som om disse 1500 Md. særlig er opstillede paa Bekostning af de kongelige Dele af Hertugdømmerne, eftersom de indkvarteredes alene i disse, og det synes, at Hertugen af Gottorp har nøjedes med at opstille sit Kontingent dels af „Ausschusz" af Byer og Landskaber, dels af enkelte hvervede Kompagnier.

I April 1640 overdrog Kongen sin Svigersøn Grev Christian Pentz at hverve et Regiment Fodfolk, et „Livregiment", paa 3000 Md. i 10 Kompagnier. Det skulde have Løbeplads i det sydlige Holsten, og Pentz fik straks udbetalt 4000 Rdl. i Hververpenge, hvilke foreløbig toges af Rigets Penge[2]. I Juni mønstredes Regimentet første Gang; men det havde endnu ikke naaet Halvdelen af

[1]) Inländ. Registr. 10/4 1640 og 13/9 1641. Jyske Tegn. 26/12 1639.
[2]) Inländ. Registr. 18/4 1640. Knud Ulfeldts Regnsk.

den projekterede Styrke, og det gik i det hele smaat med Hvervningen, hvilket vistnok hovedsagelig laa i, at Kongen personlig skulde udrede Midlerne dertil. I September maatte han beordre, at 2 Kompagnier skulde understikkes, og at Regimentet kun skulde tælle 1200 Mand, og det blev først godt, da han i December fik udvirket, at Regimentet skulde lønnes af Rigets Midler, altsaa af Unionsskatterne, ligesom de først hvervede Afdelinger [1]).

I August 1641 begyndte Kongen at træffe Forberedelser til Afgørelse af en af de mange Stridigheder med Hamburg og til Ordningen af det Pinnebergske Spørgsmaal, hvorfor han beordrede Grev Pentz („Holstenske Leibregiment") og Henr. v. Buchwaldt („Leibguardien") til at avertere deres Officerer om at holde sig parat til Opbrud, da Kongen agtede at „campere paa et vist Sted", og kort efter sendtes der 300 Md. jyske Soldater til Holsten, hvorhen ogsaa „Det Gamle Danske Regiment" beordredes [2]). Dette Navn blev fra nu af almindeligt for Markvard Rantzaus Regiment til Forskel fra de andre hvervede Regimenter. Rantzau var iøvrigt død i August 1640, og Regimentet førtes midlertidig af Oberstløjtnanten, Paul Sehested, der ogsaa var en af Kongens Vaabenfæller fra den tyske Krig.

Omtrent samtidig med Opbrudsordrerne fik Pentz Befaling til ved Hvervning at komplettere sit Regiment, der hurtigt bragtes op paa en Styrke af omtrent 2000 Md. Men desuden har Axel Urup en kort Tid kommanderet et saakaldet hvervet Regiment i det sydlige Hol-

---

[1]) Jyske Tegn. 15/12 1640. Inländ. Registr. 20/9 1640.

[2]) For at „slage Lejren" (Knud Ulfeldts Regnskabsbog 29/7 1641). Inländ. Registr. 9/8 1641.

sten i denne Tid. Hvor stærkt dette Regiment var, kan ikke opgives, ligesaalidt som det nærmere ved dets Sammensætning; men det er sandsynligt, at det for en stor Del har faaet sit Mandskab fra de Styrker af udskrevet Folk, som i dette Efteraar stod i det sydlige Holsten — blandt andet de nylig nævnte 300 Jyder samt 300 Md. af Skaanske Regiment[1]).

Hermed havde Christian den Fjerdes hvervede Fredshær omtrent naaet sit Maksimum, men dette var ogsaa efter Datidens Forhold meget betydeligt. „Det Gamle Danske Regiment“ talte 3000 Md., Pentz' Regiment 2000, Henrik v. Buchwaldts 1500, hvortil kommer det af Axel Urup samlede Regiment, der maa sættes til mindst 1000 Md., saa at man kommer op til en Styrke af 7500 Md. Fodfolk. Ryttereskadronen var atter bleven forøget til den oprindelige Styrke af 600 Heste, men var ikke bleven yderligere forøget. Aaret efter sendtes hele Pentz' Regiment over i Stift Bremen og forøgedes ved Hvervning til omtrent 3000 Md. Fra Efteraaret 1642 til Foraaret 1643 laa hele dette Regiment paa Sjælland[2]).

Den 14. September 1641 beordrede Kongen fra Glücksburg (i Glückstadt) Regimenterne Pentz, Sehested og Buchwaldt til den næste Dag at afmarchere „auf die Horst“ (omtr. 15 Kil. øst for Glückstadt) til den derværende

[1]) Den 24/11 1641 i Lejren ved Fuhlsbüttel udtaler Kongen om Ax. Urup: Vi vil forunde ham det Regiment, som han har hvervet selv, fremfor nogen anden Oberst at maatte føre, naar Vi nogen Tid tilsinds bliver igen at ville forestille en Oberst derfor, og saafremt det skal forblive her i Holsten (Jyske Tegn.).

[2]) Glückstadtske Proviantregnskaber 1639—42. „Krigssager 1642“: Mønstringer foretagne ved „Hs. højgrevelige Durchlauchtighed“ med Christoffer Gabel som Skriver.

Skov [1]), hvor man synes at have fældet Tømmer til de meget betydelige Lejrarbejder ved Fuhlsbüttel. Dette Sted ligger 10 Kil. nord for Hamburg og indenfor selve Fristatens Omraade. Lejren blev befæstet med Palissader, formentlig ogsaa Grave; Hovedvejen spærredes med Slagbom og Spanske Ryttere, og der byggedes flere Corps de Garder (Hovedvagter ved Indgangene til Lejren) — ja selv en „Justitz“ (Arrestbygning) „neben dem Holzern Pferde“ savnedes ikke. Kongen opholdt sig Vinteren 1641—42 hyppig i Lejren; men til nogen egentlig krigersk Virksomhed kom det jo ikke.

Det skal anføres, at Kongen ogsaa i disse Aar søgte at sikre sig Medhjælp ved Kommandoføringen i Tilfælde af Krig, idet han engagerede den senere saa bekendte Oberst Jens v. Hadersleben, Generaladjutant Oberst Schierbou (Schurboy, Schierboy) og Oberst, senere General, Friedr. v. Bawür, der fik overdraget Markvard Rantzaus Regiment. Fra 1642 afskaffede Kongen af Sparsommelighedshensyn Obersterne ved Regimenterne og lod Oberstløjtnanterne føre disse [2]).

De hvervede Afdelingers Forhold til den civile Befolkning kan i det væsentlige henføres under to Omraader: det økonomiske og det justitielle.

Foran er anført den kongelige Ordre, der regulerede den „Servis“, det indkvarterede Militær kunde fordre, og det ses, at Forplejningen til Mand og Hest her forsaavidt var Borgerskabet uvedkommende, som Militæret selv havde at sørge for denne ved Haandkøb. Denne

[1]) Inländ. Registr. 14/9 1641.
[2]) Jyske Tegn. 26/4 1642.

Form for Indkvartering var den for Borgerskabet mest lidelige og mest profitable, men den kunde naturligvis ikke udøves, naar Staten var ude af Stand til at betale Soldaterne Lønning, eller den ansaa det for klogest ikke at gøre dette, altsaa navnlig i Krigstid. I Fredsaarene var Regelen næsten uden Undtagelse den, at Soldaterne — Befalingsmænd som menige — hos Beværtningsmænd og Husværter selv købte Mad og Drikke og selv betalte derfor. Naar Kompagniet efter kortere eller længere Tids Ophold skulde forlade det hidtil hafte Kvarter[1], indgav Magistraten paa Borgerskabets Vegne detailleret Opgørelse over, hvad den enkelte Soldat skyldte Borgerne, lige fra nogle faa Skilling til 10—15 Rdl. Kompagnichefen paa Mandskabets Vegne attesterede Beregningens Rigtighed og enten afgjorde Gælden inden Afmarchen eller opbevarede Genpart af Opgørelsen for ved første Lejlighed at aflevere den til Krigskommissarien, der da — event. efter Paamindelse af Kancelliet — betalte Beløbet og trak det fra i Soldaternes Tilgodehavende, naar der gjordes Afregning med Kompagniet. I den første Tid beordrede Kancelliet Byerne til saaledes at opgive Mellemværendet med Soldaterne — senere gik dette af sig selv. Det ses tillige, at naar Afdelingerne var paa de lange Marcher fra Grænserne ind i Riget eller omvendt, brugtes den Form, at Kompagniet betalte for Fortæringen — ikke den enkelte Mand. Der foreligger en Mængde saadanne Ordrer fra Kancelliet til Kommissarierne om „efter rigtig Haandskrift og anden retfærdig Fordring“ at betale Byernes Tilgodehavende, ligesom der haves et Antal Beregninger over saadanne

[1]) Vi undgaar at bruge Betegnelsen „Standkvarter“, da dette i Datiden betegnede Kvarter med Bespisning.

fra forskellige Byer, medens kendte Eksempler paa, at Borgerne ikke har faaet deres Penge, er sjældne[1]).

Noget andet er det, at det kunde trække ud, inden Kreditorerne fik deres Penge; men det var jo, som alt berørt, noget, som man var vant til i hin Tid. Iøvrigt bør det erindres, at Soldaterne selv var interesserede i, at Borgerskabet m. fl. nærede den Overbevisning, at deres Fordringer paa Soldaterne eller rettere paa Kompagniet var sikre nok; thi Kreditten hos Kvarterværterne m. fl. var jo ikke sjælden deres eneste Ressource.

Saavidt vides er der først i Vinteren 1642—43 sket Indkvartering med Bespisning hos Kvarterværterne, og ogsaa da drog Kancelliet Omsorg for Betalingen[2]). I Krigstid derimod var Indkvartering med Bespisning det almindelige. Saaledes anordner Tage Tott og Knud Ulfeldt i December 1644 paa Malmøhus, at Borgerskabet i Malmø skal give deres Soldater af „Det Gamle Danske Regiment" enten Mad og Øl eller en halv Rigsdaler om

[1]) Inländ. Registr. 1/2 1640 m. fl. St. Jyske Tegn. 23/5 1640 og 1/3 1641 (4 forskellige Ordrer). Mange Steder i Knud Ulfeldts Regnskaber. „Vort Rytteri paa March til de gamle Kvarterer angiver for Os, at de har ringe eller ingen Middel at leve for der, da de paa Marchen har fortæret, hvad de havde — med mindre de faar deres Tilgodehavende. — Ulfeldt skal derfor snarest gøre Afregning med Rytterne og gøre op, hvad de har tilgode, naar det er trukket fra, som de skylder i deres Kvarterer. Forskellen skal U. snarest udbetale Rytterne (Jyske Tegn. 23/6 1643). Derimod vides det ikke, om Karen sal. Træbens, der synes at have holdt en Smugkro i Helsingør, fik, hvad hun havde borget Soldaterne (Indk. Breve til Danske Kanc. 20/10 1641).

[2]) Den 29/1 1643 i Viborg modtager Fr. Reedtz til Tygestrup. Lensmand paa Vordingborg, 1384 1/2 Rdl., der skal leveres til Oberstvagtmester Paul Bentfeldt i Kjøge, og skal Bentfeldt hermed kontentere og betale Borgerskabet i Næstved og Kjøge for, hvad de hos Soldaterne har tilgode, „saavidt de kan tilstrække" (Knud Ulfeldts Regnsk. 1642—43).

Ugen; men „huisz officeren[s] trachtament belanger, da huisz di forterer nødtørftigligen hosz derisz Verter, schall di[1]) icke paatuiffle, ded denn[em] io aff deris besoldung schall igiengiffes; och er best at en huer medt sin officerer om alting accorderer" [2]). Men ogsaa for dette Forhold gjaldt den sædvanlige Fremgangsmaade: attesterede Regnskaber og forlods Betaling ved Afregningen efter Krigen.

Chefen for det geworbne Rytteri, Friedr. v. Buchwaldt, voldte til enhver Tid meget Besvær, og han synes at have været en Kværulant og Procesmager om en Hals. Overalt hvor han kom frem, kom han i Strid med sine Omgivelser, og Tallet paa Klager og Kontraklager ham vedrørende og Kancelliordrer i den Anledning er meget stort. Snart klager han over, at Borgerskabet i Ribe og Kolding „med Ubillighed behandler Rytterne saavel med Mad og Øl som med Hestefoder", saa at Lensmændene beordres til at sætte en „billig" Takst for disse Artikler, snart anmoder han om, at Borgerne i Kolding maa faa Tilhold om, „att de dennom noget discret holder imod Rytteriett" med Kedler, Fade o. l. at laane, da Rytterne ikke ret vel kan føre saadant med sig; og i det hele skal Lensmændene føre Tilsyn med, at der er rimelige Priser paa de Ting, som Soldaterne behøver. Dernæst er han misfornøjet med de ham selv anviste Kvarterer i Vejle og Aarhus osv. osv. Saa er det Borgerskabet, der beklager sig over de store Fordringer m. H. t. Staldrum til Rytterhestene, eller over at Officererne ikke fører Tilsyn nok med deres Ryttere osv. [3]).

---

[1]) Det er Værterne.

[2]) Knud Ulfeldts Regnsk. (Skaanske Handl. Nr. 876.)

[3]) Jyske Tegn. 25/3, 13/4, 29/7 og 17/8 1639. Indk. Breve t. Danske Kanc. 22/12 1640. 20/5 og 13/11 1643.

For øvrigt var Soldaterne m. H. t. deres Forplejning i Freds- og Krigstid ikke henvist til den civile Befolkning alene, idet der under særlig vanskelige Forhold oprettedes Magasiner, hvorfra Soldaterne forsynedes. Men desuden var Kompagnierne til forskellige Tider udstyrede med en „Marquetender", hos hvem Folkene kunde forsyne sig, idet Kompagniet, for hvem Marketenderen kunde være absolut uundværlig, ogsaa her indestod for Betalingen af, hvad der maatte betragtes som Nødvendighedsartikler. Adskillige af Marketendernes Regnskaber er endnu bevarede og giver ikke-uinteressante Oplysninger om Af- og Tilgangen af Mandskabet m. fl. ved de hvervede Afdelinger i Krig og Fred.

Hvad Justitsen angaar skal først bemærkes, at trods det at den almindelige Respekt for Love og Anordninger samt for andres Ret var temmelig ringe, blev den militære Disciplin forholdsvis strængt gennemført, og dette var ret vel kendt blandt Lejesoldaterne: i Danmark betales Soldaterne daarligt, men de straffes strængt, hed det sig. Dertil kommer for det betragtede Tidspunkt, at hvorvel Christian den Fjerde i Praksis sejrrigt hævdede, at han stod over Lovene, var han til Tider striks nok overfor Undersaatterne men navnlig overfor Militæret, idet han erkendte og udtalte, at skarp Disciplin intet Sted var nødvendigere end „overfor saadant Folk" (Militæret).

Den menige Soldat var jo nærmest henvist til at omgaas de laveste Klasser i Bybefolkningen; men Bybefolkningen i Danmark stod uden Tvivl tilbage i Kundskab, Verdenserfaring, ydre Optræden — „Kultur" kan man vel sige — for vore sydlige Naboer, og det er

næppe uberettiget at antage, at den hvervede, tysk fødte Soldat i „kulturel" Henseende stod over de Folk af Arbejder- og Haandværkerklassen, hos hvem han boede, ved hvis Ild han søgte Varme, hvis Lys han benyttede, hvis Køkkenredskaber han eller hans Kone brugte, med hvem han traf sammen paa Værtshuset osv. Disse hvervede Tropper kan saaledes vistnok siges at have tilført Landet nogle „Kulturværdier". Derimod kan man maaske tvivle om, hvorvidt den offentlige Ro og Orden har vunden ved disse fremmedes Ophold i Landet. Den menige Soldat var jo berettiget til udenfor Tjenesten at afgøre Stridigheder med Kammerater med Vaaben i Haand (dog kun Kaarden og kun til at hugge med), medens vi ved, at Stridigheder mellem de lavere Klasser indbyrdes, naar Øllet eller Brændevinen var stegen dem til Hovedet, ikke sjælden endte med Slagsmaal og Knivstik — hvad Under da, om der engang imellem kunde forekomme saadanne Sammenstød mellem civile og militære? Og dog maa det siges, at hvad der aktmæssig foreligger om „Soldatesquens" Voldsomhed o. l. i denne Periode er forholdsvis lidt og i ethvert Fald ikke tilstrækkeligt til, at man i den Henseende kan fælde nogen nedsættende Dom om den hvervede Soldat.

Oplysende i saa Henseende er en Ordre, som Christian den Fjerde udstedte 1639 til Rigsmarsken Jørgen Urne: Os berettes, hvorledes den skarpe Disciplin, som under Rytteriet, der er omlagt i Købstæderne og paa Landsbyerne paa en Del Steder(ne) i Vort Rige Danmark, er befalet at holdes, meget skal ægge Undersaatterne til at bruge adskillige Ubilligheder, ikke alene mod de gemene Ryttere men ogsaa [mod] Officererne; hvilket uanset, naar det Øvrigheden, som er sat til

saadant at forekomme, bliver klaget, da bifalder de Undersaatterne, og tit i det, som Uret er, visende herhos Officererne med Rytterne derhos hen til Lov og Ret — da efterdi det er ikke Officerernes Middel, ejheller Maner i saadan Tilfald at give sig i nogen Proces, tilmed naar Rytterne for noget af Undersaatterne anklages, da naar de straks af deres Officerer lider den Straf, som dennem for deres Forseelse bliver paalagt: Bede Vi Eder og naadigst ville, at I hertil finder Middel, at saadant anderledes ordineres, saa at Lensmændene tilholder deres Borgmestre eller anden Underøvrighed, hvor Rytteriet er omlagt, at de deres Borgerskab samt andre paa Landsbyerne dennem de raader (?), for hvad de kan beskyldes og overbevises, straks ligesaavelsom Rytterne, eftersom deres Forseelse kan være, lader straffe, hvilket Officererne i lige Maade imod deres Ryttere skal øve, for at der god Orden paa begge Sider kan holdes[1]). Efter dette at dømme synes det ikke, at Officererne har undladt at bruge deres Myndighed overfor de undergivne, medens derimod den civile Øvrighed har været for slap.

Et andet Indtryk faar man dog af en kongelig Ordre 1641 til Oberstløjtnant Paul Sehested („Det Gamle Danske Regiment") i Anledning af, at Kongen har erfaret, at nogle af Sehesteds Officerer eller Soldater, der er indkvarteret i Varde, i stor Mutvil har slaaet Folkene og jaget dem ud af Huset, „og Du alligevel søger at trække det ud med at straffe dem. Da Vi aldeles ikke er til Sinds at ville se igennem Fingre med saadan Frevel, er Vor alvorlige Befaling, at Du i sikker Forvaring lader Os Forbryderne overbringe samt deres medskyldige

[1]) Jyske Tegn. 17/9 1639.

og selv kommer med herover, da Vi agter Selv at statuere et Eksempel for andre til bedre Comportement og Afsky" [1]). Nærmere Oplysning om Sammenhængen findes ikke umiddelbart som Indlæg til denne Ordre; men Sagen ser jo ikke godt ud for Soldaterne, og man skønner tydelig, at Kongen ikke vil lægge Fingrene imellem men agter at slaa haardt til, da en passende Lejlighed er der. Men nogle Dage senere — vel sagtens efter at Sehested har givet Beretning [2]) — underrettes Rigsmarsken om, at en Borgers Hustru i Varde beklager sig haardt over, at Soldater af Paul Sehesteds imod Borgmesters og Raads Samtykke selv har taget Kvarter i hendes Hus og Gaard i hendes og hendes Mands Fraværelse og sig uskikkelig i adskillige Maader forholder; hvorimod Paul Sehested højlig beklager sig, at Borgmester og Raad ikke har givet ham ordenligt Kvarter, og ingen skal kunne bevise, at hvad Borgerens Kone siger er Sandhed. Urne skal nu undersøge, forlige eller dømme Parterne imellem. — At det er den samme Sag, der omhandles i de to Ordrer, kan der næppe være Tvivl om. Men Kongen har dog efter Sehesteds Oplysninger skønnet, at Sagen var mindre kriminel end først antaget, da han jo giver Afkald paa at faa Ugærningsmændende overskikket [3]).

Saa gaar Tiden hen til i Juli Maaned samme Aar, da Sehested har indberettet til Kongen om Sagens Afslutning — og atter skifter Sagen Udseende, men denne Gang i Soldaternes Disfavør. Kongen har modtaget Sehe-

---

[1]) Inländ. Registr. 24/2 1641.

[2]) Det fremgaar af Ordren til Paul Sehested, at Kongen kun kender den ene Parts, Borgerens, Indlæg i Sagen.

[3]) Jyske Tegn. 8/3 1641. Kongen var dengang paa Koldinghus.

steds Skrivelse angaaende Straffen over de Soldater af hans, som i Varde har øvet Vold mod en Mand og Kone; men da det ved Tærningspillet let kan ske, at den uskyldige kan blive truffen, „hvad Vi nødig vil se", saa vil Vi, at Du igen skal tage de fem Rädelsführer for og undersøge, hvem der har begyndt, og hvem der var den værste. Sehested kan true dem med Tortur og i Nødsfald anvende denne[1]). Hvorledes Sagen omsider endte vides ikke.

Dette at lade de anklagede — som her — eller skyldige „kaste" om, hvem der skulde lide Straffen, kendes ikke i Christian den Fjerdes danske Krigsartikler og „Gerichtsordnung" men er vel bleven praktiseret ind af de hvervede Afdelingers Officerer, der kan have set Fremgangsmaaden anvendt i Trediveaarskrigens Hære — og den var unægtelig bekvem. Metoden var kort i Forvejen bleven anvendt ved det af Oberstløjtnant Henrik v. Buchwaldt kommanderede Regiment kongelig Leibguardie, der dengang laa spredt i Byerne i Hertugdømmerne. Kongen lader Buchwaldt tilskrive følgende: Vi har erfaret, at der for nylig i Flensborg er sket et „Niederschlag" blandt Soldaterne paa Vagten, hvorefter i den Anledning „das Spiel" er bleven tilladt nogle, som var beskyldt derfor, og dog er maaske den uskyldigste bleven truffen. Men vi hører ogsaa, at der ikke er bleven holdt nogen ordentlig Krigsret ved hele Regimentet, men — imod Krigsbrug — alene ved dette Kompagni er Retten bleven besat og Dommen afsagt. „Du skal derfor endnu en Gang nedsætte „ein gemeines, förmliches

---

1) Inländ. Registr. 29/7 1641. At det er den samme Sag synes utvivlsomt, men Indlægene til Registranten er formentlig gaaede tabt.

Kriegsgericht", straffe den skyldige og i saadan bekendt Sag ikke tillade noget Spil samt tilbørlig inkvirere, hvorledes det er gaaet til i den første Krigsret, og procedere imod de paagældende Officerer" [1]).

Af væsentlig anden Art er det Ulykkestilfælde, eller hvad det nu har været, der skete i Vilstrup ved Kolding, hvorved en Bonde blev dødelig saaret, og hvorom nogle Dokumenter beretter følgende: Staffen Hansen i Vilstrup med Slægt og Venner har sluttet venligt Forlig med Wilhelm Brun, Feltskær ved Ritmester Henrik Rantzaus Kompagni [2]), som af Uagtsomhed har saaret Staffen Hansen i Armen. Der er vedlagt en Erklæring fra to Barberer i Kolding om, at dersom ikke Alderdom eller Sygdom støder til, kan de Staffen Hansen tilføjede Saar ikke medføre Døden; men 3 Dage efter udsteder to andre Mænd Erklæring om, at Staffen Hansen før sin Død udtalte, at han intet Fjendskab nærede mod Brun, som ikke med Villie havde skudt ham i Armen [3]).

Hertil skal føjes, at i 1641 beordres General-Krigskommissarius til at udbetale til de fattige i Kolding og Viborg Pengebøder, som en Løjtnant og en „Balberer" (Feltskær), der havde ligget indkvarteret i de to Byer, var idømte, og at i 1642 en Mand i Aarhus ansøgte Kancelliet om Fritagelse for Indkvartering af Soldater. da nogle af disse tragtede ham efter Livet [4]). Og hermed er anført, hvad der af den Art er Forfatteren bekendt fra det her betragtede Tidsrum.

---

[1]) Inländ. Registr. 7/3 1641.

[2]) Det var Friedr. v. Buchwaldts Eskadron.

[3]) Indkomne Breve til Danske Kanc. 6/4 1640.

[4]) Indkomne Breve til Danske Kanc. 8/11 1642. Jyske Tegn. 21/3 1641.

Om Nationalitetsforholdene i disse hvervede Afdelinger skal bemærkes, at der jo ved forskellige Lejligheder var bleven afgivet udskrevet dansk Mandskab til „Det Gamle Danske Regiment“. I den første Tid var disse Folk af og til bleven ombyttede med nyudskrevet Mandskab og de gamle hjemsendte; men de i 1641 afgivne forblev fast ved Regimentet indtil Krigens Slutning 1645, saa at dette Regiments Mandskab for en Fjerdedels Vedkommende bestod af udskrevne Bønderkarle. Det skal særlig bemærkes, at for disse Folk godtgjorde Kongen ingen Haandpenge. I Pentz' Regiment fandtes der ved enkelte Kompagnier adskillige danske Folk, men Regimentet var iøvrigt helt igennem tysk (holstensk). Forholdene ved Kongens Leibguardie (Henrik v. Buchwaldt) er ikke bekendte. I Ryttereskadronen bestod Ritmester Niels Lykkes Kompagni halvt af Danske, men de andre Kompagnier var fuldstændig tyske. Som Regel var det danske Mandskab samlet i Roder og Korporalskaber for sig selv, og der kendes ikke noget Eksempel paa, at Danske og Tyske indenfor samme Kompagni osv. ikke enedes godt.

Ikke faa af Soldaterne, og da navnlig blandt Tyskerne, var gifte — ved et af Fodfolkskompagnierne paa 275 Hoveder saaledes 9 Underofficerer og 51 Gefrejtere og menige — og Familien fulgte som Regel Manden, hvor denne færdedes i Krig og Fred.

Afgangen i Løbet af Krigen 1643—45, 2½ Aar, var ikke saa stor, som man kunde vente det, og synes i Gennemsnit at have udgjort omtrent en Trediedel af den hele Styrke; men heraf er omtrent Halvdelen død af Sygdom, omtrent en Femtedel deserteret, en Sjettedel „vorm Feinde geblieben“ og en Femtedel aftakket, for-

mentlig paa Grund af Saar o. l. — Forholdet m. H. t. Tjensttidens Længde for de geworbne var ret stabilt. I 1647 havde saaledes mange af Folkene tjent ved deres Kompagni uafbrudt siden Oprettelsen i 1638 og kun forholdsvis faa i kortere Tid end 3½ Aar, altsaa fra Krigens Begyndelse.

Som alt tidligere bemærket var hvervede Soldater en dyr Vare, og Christian den Fjerdes hvervede Hær kostede Riget uhyre Summer. De første Udgifter til Opstillingen af et Fodregiment paa 3000 Mand var 12,000 Rdl. til Laufgeld, Forplejning i Laufplatz o. l. Den maanedlige Lønning, saalænge den meniges Lønning var 4 Rdl., beløb sig til 15—16,000 Rdl., altsaa 180—190,000 Rdl. aarlig. Med Udgifterne til Erstatning for døde, bortløbne, utjenstdygtige osv., til Krudt, Bly og Lunte m. m. kommer man let op paa 200,000 Rdl. aarlig til „Det Gamle Danske Regiment". Pentz' Regiment kan anslaas til i Gennemsnit at have kostet 140,000 Rdl., de 4 Rytterkompagnier 80,000 Rdl. aarlig, saa at en hvervet Styrke af godt 5000 Md. til Fods og 600 Ryttere kostede Riget over 400,000 Rdl. aarlig.

Hvem byggede „forbindelsesvolden" mellem Haddeby nor og Danevirke sø?

Af

Vilh. la Cour.

Studiet af Danevirkes historie har gennem lange tider sysselsat danske videnskabsmænd. Den mægtige voldlinie viser sig på mange måder at bestå af ret uensartede led og røber således, at den er fremvoxet til forskellig tid. Kilderne omtaler også tydelig nok tre byggeperioder: den første under kong Godfred, den anden under dronning Thyre og den sidste under kong Valdemar den store. Endelig knytter traditionen forskellige navne til enkelte dele af virket, og af disse klinger nogle ret oprindelige, mens andre viser senere tiders forsøg på tilknytninger til kendte forhold eller personligheder.

Studiet kan dog først siges at have fået fast grund at bygge på ved den store undersøgelse, som Nationalmuseets I afdl. lod foretage i 1901 ved sin direktør, dr. phil. Sophus Müller, og sin inspektør, cand. phil. C. Neergaard. Ved denne undersøgelse lagdes hovedvægten på den arkæologiske forståelse af virket, og det må da også indrømmes, at selv den nøjeste værdsættelse af de skrevne kilders beretninger intet rigtigt resultat kan føre til, når ikke først voldenes indbyrdes tidsforhold er fastsat ad

arkæologisk vej. Museets undersøgelse foreligger i det smukke arbejde: „Danevirke, archæologisk undersøgt, beskrevet og tydet“, som fremkom i slutningsheftet af „Nordiske Fortidsminder“, bd. I, s. 197—302.

For alle, som vil forstå Danevirkes historie, er dette arbejde af den største betydning. Med stor skarpsindighed og ofte med et fortræffeligt blik er monumenterne undersøgt og beskrevet. Forfatternes tidsfæstelser har for så vidt værdi, som de hviler på et grundigt kendskab både til selve Danevirke, til andre (om end langt mindre) danske langvolde fra oldtidens slutning og til udenlandske forhold af lignende art.

Men på mange punkter har det været nødvendigt til den arkæologiske undersøgelse at knytte en historisk. Forfatterne har da opnået at sætte en mere bestemt grænse for de tidsrum, inden for hvilke de enkelte voldstykker må være rejst. „Årstallet hører hjemme i Historien; paa forhistorisk [eller overhovedet arkæologisk] Omraade kan der kun angives Tidsrum, mere eller mindre rummelige efter Forholdene — og dertil med usikre og forskydelige Grænser“ [1]).

Herved er der imidlertid fremsat gisninger af overraskende indhold, helt nye tanker er prøvede og nye navne er knyttede til virket. Såfremt disse gisninger holder stik overfor en rent historisk kritik, må forfatternes resultater siges at være endnu betydningsfuldere. Men det vil rigtignok vise sig, at en svag mulighed i deres afhandling er fremsat med meget stor sikkerhed, mens andre, langt mere tilfredsstillende løsninger ikke er prøvede. Således er bl. a. en dansk konge, Ha-

---

[1]) Sophus Müller i Verdenskulturen II, 37.

rald Blåtand, for første gang sat i forbindelse med virket, skønt en nøjere betragtning vil vise, at vi ikke har synderlig stor grund til at antage, at netop han har bygget her.

Vi skal i det følgende se helt bort fra forfatternes arkæologiske undersøgelse, idet vi går ud fra, at den tidsfæstelse, som ad denne vej er vundet, så noget nær er rigtig. Men vi skal prøve, hvorledes den nævnte, nye gisning kan stå for en historisk kritik, og — såfremt den ikke holder stik — forsøge, om ikke en anden løsning vil vise sig at være mere sandsynlig.

Undersøgelsen gælder i særlig grad afhandlingens VIII kapitel: „Forbindelsesvolden, Kong Harald Blaatands Værk“ (skrevet af dir. Sophus Müller)[1].

For bedre at forstå de slutninger, som drages vedrørende dette voldlegeme, skal hovedtrækkene i redegørelsen fremsættes:

Forbindelsesvolden strækker sig fra den kendte halvkredsvold vestover til Danevirke sø og ender omtrent der, hvor Thyres virke begynder.

Dens bygningsmåde er imidlertid ikke ens på hele strækningen. I øst har den et langt mere storladent præg, i vest derimod nærmest karakteren af et ufærdigt arbejde, som senere hen i tiden er forstærket ved et nyanlæg („dobbeltvolden“). Trods dette må volden dog være opført efter een plan, der må have stået klar fra begyndelsen af[2]).

---

[1]) A. st. s. 251—60.

[2]) Smst., s. 253.

Voldlinien overskærer Bustrupslugten, men nede i engbunden har den præg af en gammel dæmning. Det følgende stykke vest for slugten skærmes i syd af en langstrakt sænkning, og omtrent hvor denne hører op, er det, at volden som ovenfor fremsat skifter karakter.

Hvad der her har særlig betydning er, at sænkningen ikke kan opfattes som rester af en kunstig grav [1]). Hvor en sådan træder frem (foran „dobbeltvolden"), må den endvidere tydes som en senere udbedring af virket. Hvis volden ikke fra en begyndelse af var lagt lige fra halvkredsvolden til Danevirke sø, vilde dens strategiske betydning have været meget ringe. Men da den i hovedsagen velbevarede østdel af volden ikke viser ringeste spor af nogen grav, er der heller ingen sandsynlighed for, at den oprindelige vestdel har været skærmet af en sådan.

Derfor må man sætte opførelsestiden til et ret tidligt tidspunkt. „Alle de Volde ved Danevirke, der kunne antages uforandrede at gaa tilbage til den ældste Tid, er høist støttede til naturlige Vandleier og Lavninger, men have ikke nogen egentlig Grav; saaledes ogsaa enkelte andre Monumenter, der kunne henføres til de ældste Tider, som overhovedet kjendte Jordværker til Forsvar". Graven er derimod et almindeligt led i middelalderens forsvarsvirker [2]).

Dette er i store træk resultatet af den smukke arkæologiske undersøgelse. Men nu den historiske:

For de ældste forskere, som ikke kendte det omtrent udjævnede voldstykke fra Danevirke sø til Slien (en del

---

[1]) A. st., s. 258.

[2]) Smst., s. 276, sammenl. s. 235 og Sophus Müller: Vor Oldtid. s. 644 f.

af Godfreds vestervold), måtte forbindelsesvolden stå som et led i det ældste anlæg. Senere blev man opmærksom på begge voldlegemer, men først efter forskellige misforståelser slog Lempfert 1864 fast, at forbindelsesvolden var den yngste — uden dog derfor at træffe det rette tidspunkt for dens opførelse[1]). Fire år efter kom A. D. Jørgensen den rigtige løsning endnu et skridt nærmere, men manglede alligevel for stærkt arkæologisk forståelse til at nå den fuldt ud[2]).

Dir. Sophus Müller hævder nu, at anlæget for det første er yngre end Godfreds virke. Endvidere slutter det sig så nøje både i størrelse og præg til Thyres Danevirke og til halvkredsvolden, „at det skulde antages at stå dem meget nær i Tid. . . . . Dog er denne Vold ikke samtidig opført i eet med Thyres Virke, idet Kampestensmuren her mangler. Den skulde da antages at være reist snart derefter" [3]).

Direktøren fortsætter: „Og her falder just den historiske Begivenhed, som betinger Voldens Opførelse: Hedebys Erobring af den danske Konge. . . . . Endnu 943 levede den sidste Konge, Sigtryg, og Asfrid hævdede sig derefter i alt Fald en kort Tid. Men da „vandt Kong Harald sig hele Danmark", som det hedder paa Jellinge Stenen. Han fik Hedeby i sin Magt. . . . . Høist sandsynligt er det da, at det straks, efterat Hedeby var vundet omkring Midten af det 10. Aarh., paabegyndtes at forene Byen med Danevirke ved den her omhandlede Forbindelsesvold. De danske maatte fremtidig være belavede paa at forsvare Byen; den kunde da ikke blive

---

[1]) Jahrbücher für Landeskunde, VII, Kiel 1864, s. 120.
[2]) Bidrag til Nordens historie, s. 32 f.
[3]) A. st., s. 252.

liggende isoleret. Dens høje Vold var et prægtigt Forsvarsværk. Forenet med Danevirke blev der skabt en helt ny Forsvarslinie, og Forbindelsen med Byen var sikret" [1]).

Denne tolkning må siges at være af den største interesse. Her knyttes altså et fuldstændig nyt navn til Danevirke, kong Harald Blåtands. Ingen skreven kilde sætter ham i forbindelse dermed, ingen tradition. intet stedsnavn. Til støtte for gisningen står udelukkende forbindelsesvoldens gamle karakter, der giver den et næsten samtidigt præg med halvkredsvolden og Thyres virke. I klar forståelse af, at der dog trænges til yderligere underbyggelse, fortsætter dir. Müller:

„Dog, de historiske Forhold ikke blot tillade, som det her er vist, at Forbindelsesvolden antages opført af Harald, de næsten kræve det [!] — og ikke mindre de archæologiske. Skulde virkelig Foreningen mellem Hedeby og Danevirke først være foregået under Kong Niels' Dronning Margrethe — som A. D. Jørgensen vilde — naar den havde kunnet iværksættes straks efter Hedebys Fald? Skulde Kong Harald ikke ligesaa vel som Dronning Margrete have kunnet se, at der ved Forbindelsen af de ældre Volde kunde dannes en ny og tilfredsstillende Forsvarslinie og saaledes, at Hedeby sikredes? Skulde Byvolden snarere være inddragen i Voldlinien i det 12. Aarh., efterat Byen havde mistet sin Betydning, end i det 10. Aarh., medens den endnu stod ved Magt? Skulde det Danevirke, der af Eftertiden mindedes som rejst i Gorms og Haralds [!] Tid, kun have været en Forstærkning af en vis Del af Godfreds Vold, medens Resten

[1]) A. st., s. 252.

blev efterladt med den oprindelige ringe Høide og den nyvundne By blev liggende overladt til Fjenderne? Skulde, først og sidst, Overensstemmelsen i Bygningsmaade med de ældre Volde ikke indeholde en bestemt Tilkendegivelse og ligesaa meget Forskellen fra Kovirket, der er af yngre Bygning, og som nedenfor skal vises at være senere opført?"

Man vil let se, at disse betragtninger ikke har en sådan vægt, at muligheden for den fremsatte gisning derved kan blive til sandsynlighed. Selv om de historiske forhold kan tænkes at „tillade" den, så er det dog endnu langt fra, at de kræver den. Det må derfor være opgaven at underkaste den en historisk kritik og undersøge, om den da ikke svinder ind til en højst tvivlsom mulighed.

Hos Adam af Bremen omtales det, at en høvding Olaph kom fra Sverige og vandt sig dansk land ved våbenmagt. Han havde flere sønner, af hvilke Chnob og Gurd fik kongedømmet efter ham[1]). Men efter disse fulgte Sigerich, som imidlertid kun regerede i kortere tid, idet Hardegon, Sueins søn kom „a Northmannia" og fordrev ham[2]).

Det vil være kendt, hvorledes prof. Wimmer har øget disse sparsomme oplysninger ved hjælp af Vedelspang-runestenene I og II[3]). Wimmer når til det resultat, at Svenskeren Olaf i begyndelsen af det 10. årh. kom til Slesvig, hvor han tog råde. Hans søn Gnupa ægtede

---

1) Pertz: Mon. Germaniæ hist. Scriptores VII, s. 301.
2) Smst., s. 303.
3) L. F. A. Wimmer: De danske Runemindesmærker I, s. 48—72.

den mægtige Odinkars datter Asfrid og fulgte faderen som „konge". 934 blev han overvundet af Henrik I[1], blev gjort skatskyldig og tvunget til dåben. Senere „sætter endelig den danske kong Gorm sig i bevægelse for at værge landets sydgrænse og sender sin søn Harald med en hær mod Svenskerne". Så dræbes Gnupa. Prof. Wimmer antager, at toget er sket efter dronning Thyres tilskyndelse, og at „Danevirkes fornyelse" snarest er en følge af de begivenheder, der fremkaldte det[2]).

Efter Gnupa har hans enke Asfrid og søn Sigtrygg „i et længere tidsrum" styret riget i fred. „Men da Sigtrygg flere år efter faderens død med hjælp både fra Sverige og fra sin moders mægtige slægt i Sønderjylland gør forsøg på atter at tilbagevinde Gnupas forrige magt og angribe de Danske, fældes han o. 950 af Harald Blåtand". Endvidere hedder det, at „sejrene over Gnupa og senere over 'kong' Sigtrygg, hører til de bedrifter, som Harald på den større Jællinge-sten forevigede i de ord, at han vandt sig hele Danmark".

Hvad denne tolkning angår, må det imidlertid først fastholdes, at vi intet vidnesbyrd har om, at kong Gorm „sendte sin søn Harald med en hær mod Svenskerne". Den kilde som fyldigst fortæller om denne kamp, nemlig Olav Tryggvesøns større saga[3]), siger udtrykkeligt: „Gormr konungr fór með her sinn i þat riki i Danmǫrk, er kallat er Reiðgotaland, en nú er kallat Jótland.

[1]) Sml. Biereye: Beiträge zur Gesch. Nordalbingiens im 10. Jahrhundert, s. 24 f.

[2]) De danske Runemindesmærker I, s. 71.

[3]) Fms. I, s, 116. — Sagaens oplysninger om Gnupa støtter sig dels til Adam af Bremen, dels til en anden, ukendt kilde (se Biereye: Beiträge zur Gesch. Nordalbingiens im 10. Jahrhundert, s. 165 f.).

á hendr þeim konungi, er þá reð þar fyr, sá var nefndr Gnúpa“. Videre: „Gormr feldi þann konung“ o. s. v. Þvi næst fór Gormr á hendr þeim konungi, er Silfraskalli var kallaðr“ . . . . „hafði Gormr konungr jafnan sigr, ok um siðir feldi hann þann konung. Eptir þat gekk hann upp á Jótland ok fór svá herskildi, at hann eyddi ǫllum konungum alt suðr til Slés“.

At det skulde være sket ved Haralds hjælp, siges saaledes ikke.

Og dette gør Adam af Bremen ikke heller. I det ovennævnte stykke[1]) hedder det, at Sigerich (der naturligvis er en skrivefejl for Sigtrich, Sigtrygg) forjoges af Sveins søn Hardegon, der kom „a Northmannia“.

Nu har prof. Joh. Steenstrup vist, at „Hardegon“ sikkert er en fejlskrift for Gorms andet navn: „Hardeknud“ [2]). Og selv om Adam af Bremens beretning gør et ret uklart indtryk, bygger han dog her på tradition i den danske kongeslægt og fortæller heller intet, som har usandsynlighedens præg over sig. Går man da ud fra, at „Hardegon“ er den samme som kong Gorm, ser man, at Gorm fordrev Gnupas søn Sigtrygg. Om Harald hører man intet.

Gnupas drab og Sigtryggs fordrivelse må imidlertid lægges nær op ad hinanden[3]). Den første begivenhed må være indtruffen efter 934; men ikke engang 10 år senere hører vi, at den hedenske kong Sigtrygg (som rimeligvis er den samme som Gnupas søn)[4]), indkaldt

---

[1]) Mon. Germ.-hist. VII, s. 303.

[2]) Joh. Steenstrup: Danmarks Sydgrænse, s. 37 ff.

[3]) Adam siger selv, da han har fortalt, at Sigerich er fulgt efter Olaphs sønner: „Cumque parvo tempore regnasset, eum Hardegon . . . privavit regno“.

[4]) Se G. Storm: (norsk) Historisk Tidsskrift 3. III, 360 f.

af de Danske i Normandiet til hjælp mod kong Ludvig. bliver dræbt. Når direktør Müller bemærker, at „endnu 943 levede den sidste Konge, Sigtryg“, er dette vel sandt; men der er ingen sandsynlighed for, at han endnu havde magten dernede ved grænsen, og for den følgende sætning — „Asfrid hævdede sig derefter i alt Fald en kort Tid“ — savner man alle brugbare støttepunkter. Enken efter en overvunden fjende måtte vel kunne rejse sin mands og søns mindestene — højbyrdig dansk, som hun var[1]).

Skal man følge kilderne, må man derfor gå ud fra. at både Gnupas drab og Sigtryggs fordrivelse falder i kong Gorms tid og skyldes ham.

Når man har været så tilbøjelig til at tilskrive Harald Blåtand æren for Gnupas og Sigtryggs ødelæggelse, har det særlig været, fordi den store Jællingesten lader ham selv rose sig af at have samlet hele Danmark. Prof. Wimmer gør[2]) med fuld ret opmærksom på betydningen af ordet „ala“ foran

[1]) Dir. Müller støtter sig her til G. Storms betragtninger (norsk Hist. tidsskr. 3. III, 362). Jeg kan dog ikke indse. at det af Storm fremførte kan afkræfte de vidnesbyrd, som kilderne fremkommer med. Storms udtryk, at „Mindesmærker om ham rejses paa forskjellige Steder i hans Hjemland“ er overhovedet ret misvisende, og at moderen giver sønnen hædersnavnet „konge“, som han havde båret til sin fordrivelse. kan ikke bevise, at hans kongedømme bestod endnu. Wimmer (De danske runemindesmærker I, s. 72) siger, at „indskrifterne på disse stene skulle dog blive det sidste udslag af hendes trods over for de Danske“. Denne opfattelse er i virkeligheden langt rimeligere; mere end trods kan der ikke lægges i ordet „konge“.

[2]) De danske Runemindesmærker I, s. 28.

Danmark. „Det må antages, at indskriften ved det blotte „Norge" lige over for „hele" Danmark forsætlig har villet udtrykke en gradsforskel i Haralds herredømme over de to lande". Der kan vistnok heller ikke være tvivl om, at meningen er den, at Harald har knyttet en del af det danske rige, som i kortere eller længere tid havde været løsnet, til det øvrige. Således kom „hele Danmark" i hans hånd. Og ligeledes vandt han sig Norge. Men hvor findes beviserne for, at den af Harald vundne del netop lå ved sydgrænsen?

Det er let at se, hvad der har fristet forskerne til ubetinget at lægge hans erobring her. Det er det enestående heldige tilfælde at have 3 omtrent samtidige runestene, der kaster lys over dette tidlige afsnit af vort fædrelands historie. Men er der nogen tvingende grund til at antage, at en ytring på den ene sten nødvendigvis hentyder til de forhold, som findes omtalte på de to andre?

Man kan med ligeså god ret minde om det danske riges forhold til Vestfold. Allerede o. 800 må danske konger have regeret her. Ved omtalen af Haralds og Regnfreds togt herop i 813 siger en samtidig frankisk rigsannal: „Denne egn er den yderste af deres rige og ligger mellem nord og vest og vender mod nordspidsen af Britannien. Dens fyrster og folk nægtede at vise dem lydighed. Efter at have undertvunget dem, vendte de (ɔ: kongerne) hjem" [1]).

Hvorledes sagen har stået i det følgende hundredår, ved vi ikke. Den danske rigshistorie er jo kun sparsomt oplyst i denne periode. Men Harald Blåtand gør atter de gamle højhedskrav gældende, drager derop og har snart hele Viken i sin magt. Og denne del beholder han for sig selv (Vingulmǫrk, Vestfold og Agder, helt ned til Lindandesnæs), medens Håkon jarl bliver hans mand i resten af Norge. Tager man hensyn til dette og tillige til, at de danske konger helt frem til Valdemar den store hævder en højhedsret over disse egne, er der dog en mulighed for, at det kan være med Vestfolds erobring, Harald har tænkt sig hele Danmark samlet.

---

[1]) Sml. Norges historie I bd. 2. halvbd., s. 60.

Men forøvrigt må det atter betones, hvor usikker vor viden egentlig er. Sakse fortæller f. ex. i Harald Blåtands historie (X bog), at dronning Thyre — som han jo lader overleve Gorm — „friede også Skåne, som kuedes af Svenskernes herredømme, for den byrde at betale skat" [1]). Er dette nu rigtigt? Hører denne begivenhed i så fald hjemme under kong Gorm eller kong Harald? Det er umuligt at sige. Men betydningen ligger deri, at fortællingen viser, hvorledes flere landsdele var røvet fra moderlandet og atter blev vundet tilbage. Om alt var samlet af Gorm, om denne havde overvundet alle „næskonger" o. lg., som sagaerne fortæller, er vel tvivlsomt. Men vi ved ikke noget sikkert om, at Harald Blåtand netop skulde have vendt sig mod sydgrænsen og gennem sin runeindskrift minder om en sådan kamp. Det er muligt — men ikke mere muligt end så meget andet. I alt fald kan der intet bygges på denne antagelse.

Der er også god grund til at huske på, at kong Haralds erobring af Vestfold må sættes til o. 965. Den store Jællingesten stammer imidlertid fra o. 980, altså fra et tidspunkt, da hans herredømme i Viken endnu ikke var svækket. Er der da nogen grund til at antage, at han på runestenen skulde mindes, at han for over en menneskealder siden havde overvundet en småkonge ved sydgrænsen? Det forekommer mig usandsynligt, at de to ting har noget med hinanden at gøre.

Der foreligger dog en anden mulighed, som må tages i betragtning.

Efter alt at dømme har Gorm i sine sidste år kun været lidet handledygtig. Ikke des mindre er det netop på denne tid, at Gnupa og Sigtrygg må være overvundne. Traditionen lader imidlertid Harald være Gorms med-

[1]) Eadem quoque . . . Scaniam Svetica dominatione compressam præstandi tributi onere liberavit. (Saxo ed. Velschow, s. 482.)

regent i disse sidste åringer[1]). Der er da en mulighed for, at det var som sådan, han gjorde ende på fremmedvælden ved Slien, men at sagaen og Adam har nævnt Gorm, fordi han var rigets virkelige regent. Hvis dette er tilfældet, er det måske tænkeligt, at det er Harald, der har rejst forbindelsesvolden.

Her vil det være nødvendigt at se på den af dir. Müller opstillede tidsfølge[2]).

Opførelsen af kampestensmuren mellem Danevirke sø og Kurborg tillægges dronning Thyre. „Efter hvad der er fremsat i de tidligere Afsnit, må Situationen, som Dronningen forefandt den, have været følgende. Ved Haddeby Nor laa Halvkredsvolden med tilhørende Borghøide . . . Men paa Thyras Tid og endnu noget senere herskede en fremmed svensk-dansk Kongeæt i Byen ved Haddeby Nor“. Hvornår hun opførte virket angives dog ikke nøjere, men hendes død sættes til ca. 935.

Bag halvkredsvolden sidder altså stadig den fremmede magt. Uden rod i egnen kan den vel ikke tænkes at være, siden Gnupa er gift med en mægtig dansk høvdings datter. Året før Thyres død er han blevet døbt. Nogle år efter bryder der hårde kampe ud mellem ham og danekongen, og Gnupa dræbes. Endnu 943 regerer kong Sigtrygg, men kampene er næppe stilnet af, og dette år må han være fordrevet. Endnu „en kort tid“ trodser Asfrid de danskes magt, derpå bukker hun under for Harald Blåtand, og halvkredsvolden kommer i hans magt. — Sigtryggs død sættes imidlertid af prof. Wimmer til o. 950. Følger man dir. Müllers gisning og

[1]) Danmarks Riges Historie I, s. 316.

[2]) Det citerede afsnit er ganske vist skrevet af inspekt. Neergård, men er i overensstemmelse med dir. Müllers opfattelse.

antager ham fordrevet 943, kan man vel sætte Asfrids underkastelse til o. 950. Først nu er det da, at forbindelsesvolden rejses.

Naturligvis kan man intet sikkert sige — også det her fremførte hviler jo på gisninger; men det forekommer mig ikke at være sandsynligt.

Jeg er enig med dir. Müller i, at forbindelsesvolden er yngre end Thyrevirket. Endvidere i, at den først kan være rejst på et tidspunkt, da halvkredsvolden var i den danske konges magt. Men det er mig ufatteligt, at dronning Thyres store arbejde skulde være udført med fjenderne liggende lige udenfor porten!

Her må tages to ting i betragtning. For det første er der ikke mere end c. 4000 meter fra halvkredsvolden hen til Kalegat. For det andet er Thyres virke ikke en ringe forskansning, der i hast er kastet op, en vejspærring som Rammedige eller lignende. Det er en forsvarlig stenmur, støttet af jordvirker og måske med plankevirker langs kronen. Uden at tage Sven Ågessøns ord [1]) efter bogstaven, viser de noksom, hvorledes man har set på det arbejde i hans tid. Alene navnet sagde, at det var en fællessag for hele riget. Mægtige arbejdsskarer må have været i gang, og lang tid må det have taget. Hos Sven Ågessøn siges hun at bygge i to år.

Hvor er det muligt at tænke sig et sådant arbejde udført med en bitter fjende på 4000 meters afstand? Her er jo ikke tale om en fjendtlig hær, der for en stund havde slået lejr udenfor Danevirke. Her er tale om en koloni, et „kongedømme", hvad man nu vil kalde det, hvor magten gik i arv fra fader til søn. Og

[1]) S. R. D. I. s. 49 f.

„kongen“ var tilstrækkelig mægtig til, at Henrik I med vold kristnede ham. Siden måtte danekongen drage med en hær imod ham og fælde ham. Men sønnen fulgte efter. Også han måtte fjernes. Dir. Müller anser det endogså for rimeligt, at det fremmede herredømme har holdt sig endnu en stund, inden det blev endelig kuldkastet. Kan man da tænke sig, at dette herredømme roligt skulde have set på, at en enestående kraftig fæstning byggedes 4000 meter udenfor dets hovedsæde?

Vi ved intet om, hvilket omfang kong Gnupas magt havde, men vi kan vistnok roligt gå ud fra, at han har budt over noget mere end den allersnævreste omegn[1]).

Og hvor vil man overhovedet kunne nævne exempler på, at to fjendtlige magter i oldtiden i den grad har forskanset sig inde på livet af hinanden? Det kan vistnok siges at være et gennemgående træk, at den enes magt brydes fuldstændig — eller også får han lov til at være i fred, eller han er selv den overlegne. Men i årevis at stå truende overfor hinanden på 4000 meters afstand, vilde være en ret uforståelig situation for den tids folk.

Hertil kan lægges, hvad prof. Steenstrup bemærker[2]), at al tradition peger hen på, at Danevirke er anlagt som værn mod Tyskerne — ikke som beskyttelse mod en fjendtlig „svensk“ magt[3]). Da der nu faktisk

---

[1]) Sml. Storm i (norsk) Hist. Tidsskr. 3. III, 362. — W. Biereye: Beiträge zur Geschichte Nordalbingiens im 10. Jahrhundert, s. 15 f.

[2]) Danmarks Sydgrænse, s. 82.

[3]) Sml. Storm (norsk Hist. tidsskr. 3. III, 370): „På den anden Side synes det klart, at Danevirke ikke er bygget for at forsvare det lille Grænserige ved Slesvig; det må, som Navnet siger, være Danernes (d. e. hele Danmarks) Forsvarsværk“.

har været fremmede høvdinger eller konger hernede, vil det eneste rimelige være at antage, at disse var fordrevne, inden dronning Thyre begyndte sit arbejde[1]).

Endnu en omstændighed skal fremhæves.

Som bekendt lader både den danske tradition og sagaerne Thyre overleve Gorm. Sakse lægger da dronningens opførelse af volden helt hen til Harald Blåtands tid[2]). At der herved ikke er givet dronningen æren for noget, som strengt taget tilkom hendes søn, eller med andre ord, at man ikke heraf kan slutte, at kong Harald har bygget på Danevirke, vil være let at indse. Vi ved jo, at traditionen tager fejl. Den lille Jællingesten fortæller både, at Thyre døde før Gorm, og (gennem tilnavnet) at det var hende der rejste virket.

Men hele traditionen om, at dronningen skulde have været den handlekraftige, Gorm den sløve, at hun skulde have overlevet Gorm og først i sin søns regeringstid have bygget Danevirke, gør det i høj grad sandsynligt, at hendes dåd først skriver sig fra hendes seneste år, fra tiden efter 934. Vi har ingen tvingende grund til at sætte hendes død til 935; den kan godt være indtrådt nogle år senere, ligesom Gorm også godt kan have levet til henimod 940[3]).

---

[1]) Sml. Storm (l. c.): „Først efter at de svenske Konger var fordrevne fra Sønderjylland, kan Virket været bygget". Da han imidlertid lægger ophøret af kong Sigtryggs herredømme til 943, antager han også først Danevirke opført af Harald Blåtand og kaster helt vrag på traditionens stærke vidnesbyrd om dronning Thyre. Dette turde dog være altfor dristigt og — som vist — ganske unødvendigt.

[2]) Saxo ed. Velschow, s. 481.

[3]) Om Gorms dødsår se Biereye: Beitr. zur Gesch. Nordalbingiens im 10. Jahrhundert, s. 167 f. — Biereye kommer her til året 936 som det sandsynlige. Dette angiver også

Al rimelighed taler for, at Thyre først har bygget Danevirke efter Gnupas drab og Sigtryggs flugt. Og da var det ikke imod en svensk-dansk høvdingedom ved Slien, men mod al den fare, der kunde true vort fædreland fra dets sydlige nabo.

Dermed må muligheden for, at Harald Blåtand kan have bygget forbindelsesvolden, rigtignok siges at være svundet stærkt ind. Er det overhovedet ham som Gorms medregent og ikke Gorm selv, der har jaget de fremmede bort, må det være sket umiddelbart før kampestensmurens rejsning. Og da er det ganske utænkeligt, at ikke også forbindelsesvolden havde fået sit stenværn. Som dir. Müller selv hævder: forbindelsesvolden må afgjort anses for yngre end Thyres virke.

I stedet for den af dir. Müller opstillede kronologi, må man da formode:

O. 935 Gnupas drab, snart efter Sigtryggs fordrivelse, derpå Thyres Danevirkeanlæg — og først en rum tid efter forbindelsesvolden.

Skal man søge at besvare det spørgsmål, fra hvilket tidspunkt forbindelsesvolden da må stamme, er man nødt til at spørge de historiske efterretninger om grænseforholdene til råds. Ad arkæologisk vej kommer man ikke videre end til at fastslå, at den må stamme fra en

Lundeårbogen (M. H. G. SS XXIX. s. 198 [21] f. 396), som endvidere lader Harald regere 50 år. Den samme regeringstid tildeles ham i Roskildeårbogen (M. H. G. SS XXIX, s. 23). Men kilden til dem begge er Adam af Bremen (II kap. 26): „Regnavit autem annos quinquaginta“. Det forekommer mig imidlertid usandsynligt, at man heri kan se andet end en tilnærmelsesvis nøjagtig angivelse.

tidlig middelalder. Når dir. Müller sætter den til o. 950, er det i og for sig ikke, fordi et virke af denne bygning og størrelse ikke lige så vel kunde tænkes at stamme fra o. 900 eller o. 1000. Vor viden om den tids befæstningsanlæg er endnu så ringe, at vi ikke kan bestemme deres alder nøjere. Det karakteristiske ved dem — størrelsen, profilen, manglende grav — henviser dem til den meget tidlige middelalder, men nærmere vil det ad arkæologisk vej være umuligt at komme.

Hvad lærer historien os da om grænseegnene i sidste halvdel af det 10. årh.?

Noget før århundredets midte må Harald Blåtand have taget kongearven, og i det store og hele har der vistnok hersket ro dernede på dette tidspunkt. At selve strækningen mellem Ejderen og Danevirke ikke var truet, hang vel forøvrigt sammen med, at Harald — som allerede hans fader Gorm — havde herredømmet over dele af Holsten[1]). Forøvrigt er vor viden på disse felter ret sparsom.

Vi hører om Sachseren Wichmans oprør mod sin farbroder og hans flugt til Danmark, hvor Harald Gormssøn dog ikke ydede ham hjælp. Derpå kom hans nye oprør, hans færd til Jomsborg, hans kamp og hans fald (967). I den følgende tid meldtes det i Tyskland, at de danske tænkte på angreb; men ved mødet i Quedlinburg 973 bragte danske udsendinge gaver til kejser Otto fra kong Harald, og striden syntes således at blive bilagt.

Så døde Otto I 973, og strax efter brød de åbne fjendtligheder ud, idet Otto II foretog sit hærgningstog

---

[1]) Danmarks Riges Historie I, 337 f.

op i Jylland[1]). Danevirke modstod ikke angrebet. Men næppe ti år efter lykkedes det os at indtage den borg, han havde lagt truende ved grænsen, og dermed var det gamle virke atter i vor magt. Imidlertid må kong Harald være død ganske få år senere — o. 986.

Såvidt jeg kan skønne, er der ingen lejlighed i denne konges regering, som kan have affødt svære forsvarsforanstaltninger imod syd. Dengang kampen kom, viste det sig netop, at virket ikke var sat i tilstrækkelig kraftig forsvarsstand.

Men under sønnen Sven Tveskæg hænder det, som kan forklare anlæget af forbindelsesvolden. Da står der strid hernede.

De to kendte runestene fra Hedeby og Danevirke[2]) (hvortil også kan regnes Århusstenen I[3])) taler om disse kampe. Hvornår har de da fundet sted?

Herpå findes sikkert kun ett rimeligt svar, som også prof. Wimmer klart fremsætter i sin smukke tolkning: „Da Eckehard år 1000 på et bispeting i Gandersheim mødte som repræsentant for biskop Bernward af Hildesheim, og erkebiskoppen af Mainz bebrejdede ham, at han blandede sig i fremmed strid i steden for at passe sin egen kirke, svarede Eckehard ifølge en samtidig kilde: „Mit bispedømmes område er hærget ved barbarisk vildskab, staden er forladt, kirken øde; jeg har intet sæde“. Om Hedebys ødelæggelse kort før år 1000 kan der således ikke være tvivl“ [4]).

Løsningen er efter prof. Wimmers mening den, at

---

1) Om tidspunktet se Biereye: Beitr. z. Gesch. Nordalb. im 10. Jahrh., s. 101.
2) Wimmer: De danske Runemindesmærker I, s. 108—20.
3) Smsts., s. 121—24.
4) Smsts., s. 118.

den svenske kong Erik Sejrsæl havde benyttet sig af kong Svens fravær i vesterviking til at overfalde Danmark og sætte sig fast hernede: „Jeg antager derfor, at Erik Sejrsæls erobring af Hedeby netop har været den barbariske voldsgerning, der tvang biskop Eckehard til flugt. Kong Sven vender tilbage og rykker med en hær mod Hedeby, som Svenskerne har befæstet, så at det først efter en længere belejring og et stort mandefald lykkes Sven at tilbageerobre byen“.

Til denne tydning slutter i hovedsagen prof. Joh. Steenstrup sig. Selv om kildernes beretninger om Erik Sejrsæls herredømme på enkelte punkter er urigtige, og selv om de ikke nævner Hedeby som det sted, hvor den svenske konge havde sit hovedtilhold, taler dog meget for, at han netop sad her [1]. „Et varigere svensk Vælde i Danmark“ har dog ikke bestået [2]. Hvad tidspunktet angår må det vel sættes til o. 993—94.

Det er altså en kendsgerning, at kong Sven Tveskæg i slutningen af det 10. årh. førte kampe hernede ved Slien — og da rimeligvis mod Erik Sejrsæl. Dels runestenene, dels de svage spor af en „belejringsvold“, som dir. Müller finder sydvest for halvkredsvolden [3], tyder på, at de fjender, han trængte ud, havde deres tilhold bag denne. Er der da ikke rimelighed for at antage, at han kan have styrket Danevirkelinien?

---

[1]) Danmarks Riges Historie I, s. 371.

[2]) Danmarks Sydgrænse, s. 78.

[3]) Nordiske Fortidsminder, s. 279—83. Når dr. Biereye (Beiträge zur Gesch. Nordalbingiens im 10. Jahrhundert, s. 12) i belejringsvolden ser „eine Art Ravelin, das das dahinter gelegene Ausfallstor „das Stormhull“ im Hauptwalle, gedeckt hat“, er det kun med ringe ret. Den Pl. I. som følger med hans arbejde, er da også, hvad „das Stormhull“ angår, i meget høj grad misvisende.

Meget synes at tale for det. Svens hyppige fravær fra riget måtte naturligt kræve, at grænseværnet sikredes. Erfaringerne var dyre nok.

Allerede Worsaae var inde på denne tanke[1]). Kong Sven turde „næppe fortsætte sine Erobringstog til England uden paany at have sikret Danmarks sydlige Grændse ved Danevirke og Eideren". Grundet på den mangelfulde arkæologiske undersøgelse af voldlinien, som på det tidspunkt (1863), da Worsaae skrev dette, havde fundet sted, ledede han dog til den fejlagtige slutning, at Sven Tveskæg havde opført kampestensmuren[2]). Men efter ham tog A. D. Jørgensen tanken op[3]).

Han fremhæver, at i „Knuds levned" eller „Emmas lovtale", som forfattedes o. 1040—42 af en flandersk munk, der nøje kendte den danske kongeslægt, og som i det hele må siges at bygge på pålidelige oplysninger, findes følgende beretning om kong Sven: „Denique cum nullo hostium incursu trepidus, pacem in securitate ageret, periculi semper ac velut instantis metuens, in castris muniebat, quod hostibus si adessent nullatenus fortasse resisteret, nihilque suis quæ bello necessaria forent præparando patiebatur remissi, scilicet ne per otium, ut assolet, viriles emollirentur animi" [4]). Jørgensen siger med rette herom: „Der kan neppe være nogen tvivl om, at der jo herved først og fremmest sigtes til Danevirke, landets store skjoldborg" [5]). Hertil føjer han imidlertid: „Men kongen har vistnok

[1]) Den danske Erobring af England og Normandiet, s. 279.

[2]) Endnu kraftigere fremsat i Trap: Slesvig I, s. 590 (Worsaaes afsnit „Om Danevirke").

[3]) Den nordiske kirkes grundlæggelse, s. 405 f.

[4]) Pertz. Mon. Germ. hist. Scrip. XIX, s. 512.

[5]) Den nord. kirkes grundlæggelse, s. 406.

også på andre punkter søgt at sikre grænserne og da særlig de mest udsatte landgangssteder for Østersøens vikinger".

Vi ved dog intet om, at der fandtes sådanne forsvarsvirker andre steder. Når Jørgensen henviser til „ældgamle jordvirker og vældige borgpladse", der endnu i vore dage findes ved åløb og fjorde, må dertil siges, at vi vistnok kun eengang hører, at en egns befolkning tyer ind bag et sådant fællesværn[1]). Der findes ganske vist en række „bondeborge", der findes „langvolde" osv., men det er tvivlsomt, om disse har noget med denne tids landsforsvar at gøre. Kongelige borge har de ikke været.

Nej, når den flanderske munks meddelelse sikkert står til troende, når man husker på, hvor truet vor sydgrænse havde været i det 10. århundredes sidste tiår, og når man dertil lægger visheden for, at kong Sven netop hernede havde bestået en kamp med en fremmed erobrer og efter dyrt mandefald drevet ham ud af landet, må der siges at være al rimelighed for, at kongen har bygget på Danevirke, og det eneste naturlige vil da være at henføre forbindelsesvolden til Sven Tveskæg. Dette passer langt bedre med de historiske forhold, det skimtes ligefrem i en omtrent samtidig og velunderrettet kilde, og det kan ikke i mindste måde modbevises ad arkæologisk vej, da vi ad denne ikke kan bestemme opførelsestiden nærmere end til det 10. århundrede.

---

[1]) Saxo ed. Velschow, s. 739, sml. Jørgen Olrik i Hist. tidsskr. 8. I, 372. Jeg skylder prof. Joh. Steenstrup tak for at være gjort opmærksom herpå.

Taler således alt for, at man må opgive at fastholde dir. Müllers gisning, må vi dog endnu et øjeblik dvæle ved, hvad traditionen har at berette om dette voldstykke.

I længere tid har navnet Margrete været knyttet til det. Dog har det ikke særlig stor hævd. Første gang det træffes er i 1708, hvor der i en forordning tales om „der sogenannte Margarethenwall“, og fjorten år efter møder man det i literaturen [1]).

Men forud herfor går en række forsøg på at sætte dronning Margrete Sprænghest i forbindelse med Danevirke. Det siges allerede hos Thraziger (1583) [2]), at hun istandsatte Danevirke, og A. D. Jørgensen har vist, at kilden til denne meddelelse er den holstenske krønike fra 1448 [3]). Måske vil det da være rimeligt at antage, at navnet „Margrethevold“ o. 1700 er dannet ad ren literær vej.

Imidlertid førte den forholdsvis tidlige omtale af dronning Margrete som voldens opbygger A. D. Jørgensen til at antage, at der her var tale om kong Niels's dronning, Margrete Fredkulla [4]). Dette forkastes rent ud af dir. Müller [5]), og vistnok med gode grunde; men spørgsmålet er ikke dermed helt løst.

Som nævnt i begyndelsen af denne afhandling har forbindelsesvoldens vestende et noget andet præg end det øvrige. Her træder et tydeligt dobbeltanlæg frem. Den ældre vold synes ubrudt fortsat, men parallelt med

[1]) Nordiske Fortidsminder I, s. 268.
[2]) Westphalen: Monumenta III, s. 324.
[3]) Bidrag til Nordens historie i middelalderen, s. 7.
[4]) Smsts., s. 28 ff.
[5]) Nordiske Fortidsminder I, s. 269.

den (og på dens sydside) er der lagt endnu en vold, som atter skærmes ved en grav.

Dir. Müller forklarer dette således, at det ældre anlæg på denne strækning ikke har været fuldført og derfor — engang i middelalderen — har trængt til en forstærkning. „Det lader sig antage“, siger han, „at dette Arbejde er udført snart, efter at den fjendtlige Borg [ɔ: Otto II's borg] var bleven forstyrret 983“. Fra tiden deromkring regner han også Kovirket, og han finder, at „de to Værker ligne hinanden ganske i Bygningsmaaden med Vold og Grav“. Imidlertid hedder det videre: „Men at Tilføjelsen kunde hidrøre fra en noget senere Tid, skal ikke benægtes. Kun maatte det være før Valdemar d. Store, idet Kongen vel først og fremmest vilde have bødet paa dette Punkt, om det endnu havde sin oprindelige Svaghed, og dette vilde da vel være gjort med Murværk“ [1]).

Af det foregående vil det være fremgået, at dobbeltvolden under alle omstændigheder må være yngre end år 1000 — sikkert langt yngre. Dens hele bygningsmåde, som nok kan have visse træk fælles med Kovirkets, taler absolut ikke imod, at den endda kan skrive sig fra det 12. århundredes første halvdel.

Er der nu historisk årsag til at antage den opført så sent?

Da A. D. Jørgensen gik ud fra, at dronning Margrete Fredkulla havde bygget hele forbindelsesvolden, afvejede han netop de historiske grunde, som kunde tale derfor.

I 1043 hærgede Venderne helt op til Ribe. Så kom der et par menneskealdres ro, men derpå brød ufreden

---

[1]) A. st., s. 267 f.

ud igen, og den standsede først henved Valdemarstiden. Egnen omkring Slien var usikker. Sakse fortæller gentagende, hvor utryg kong Nils var i Slesvig[1]). Overalt mellem Slesvig og Ejderen hærgedes der.

Men så sker der ganske pludseligt et omslag. Nils og Magnus trodser kejser Lothar „på det Danevirke, som før var til spot for Venderne“. Mange, siger Jørgensen, har tilskrevet Knud Lavard den afgørende betydning for virkets foryngelse, og tanken ligger nær. Alligevel må den sikkert opgives, da det ellers vilde have været omtalt i hans levned. „Derimod henledes opmærksomheden på kong Nils's dronning Margrethe“. Og så søger han at sandsynliggøre, at volden er rejst på denne kvindes initiativ.

Det kan ikke nægtes, at denne betragtning virker noget overraskende. Man må dog siges at have en langt naturligere løsning ved at holde sig til Sakses ord: „For at mødes med ham [ɔ: kejser Lothar] stævnede Erik med en flåde til Slesvig. Men Magnus havde før begge fjendernes komme nået at sætte volden i god forsvarsstand og lagt mandsstærk vagt ved alle porte; efter nogle dages forløb kom Nils til med en

[1]) Saxo, ed. Velschow, s. 618: „Henricus vero, Guthskalci ex Siritha filius, maternis a Nicolao bonis indigne spoliatus, tam acrem eorum repetitorem agere cæpit, ut, Danis infatigabiliter imminens, ipsum intra Slesvici fines ad tuendam salutem suam statione et excubiis uti cogeret. Interjectam Albiæ Slesvicoque provinciam cultore vacuefecit. — S. 621: At Henricus, ob superioris pugnæ successum audaciæ incrementis evectus, littorales Danos piratica lacessendo non solum Eidoræ finitima, sed etiam cuncta Slesvico valloque, quod Danorum opus vocamus, interjecta vastabat. — S. 634: Et, si veri confessorem agere non erubescis, ipse jampridem, Slesvici consistens, salutem tuam adversum Saxonum excursationes jugibus excubiis vallare necesse habuisti“.

mægtig hær af Jyder, der lejrede sig på denne side af volden" o. s. v.[1]).

I denne skildring har man ikke lov til at se bort fra Sakses udsagn, at „volden blev sat i god forsvarsstand". Det gamle virke, som i lange tider var „spottet" af fjenderne, viste sig nu pludselig mægtigt nok til at holde dem stangen. Der må sikkert have været arbejdet endog meget stærkt på dets forbedring. Om der er gjort noget ved hovedvolden og den østlige del af forbindelsesvolden, kan man intet sige om. Men at forstærkningen af den virkelig svage del af forbindelsesvolden — de nærmeste 600—700 meter øst for Danevirke sø — skyldes Magnus's arbejde, har ikke ringe sandsynlighed for sig. Det er så let forståeligt, at hans dåd blev glemt. Han var såvist ingen folkets ven hernede, hans fader ikke heller. Ikke langt fra stedet lå den by, hvor Nils måtte lade sit liv for skindere og skomagere. Mindet om dem har ikke været fredet.

Når spørgsmålet om forbindelsesvoldens historie her er taget op til nærmere undersøgelse, er det sket, fordi det i sig selv har betydelig interesse, men tillige, fordi den af dir. Müller fremsatte gisning har fået en så bestemt form, at den for mange må komme til at stå som en kendsgerning. Den er da også allerede vandret over i mindre historiske lærebøger. Dette må nødvendigvis

[1]) Saxo, ed. Velschow, s. 645; „Cui se Ericus apud Slesvicum classe obvium dedit. At Magnus utriusque hostis adventum accurata valli munitione præcurrens, validum portis præsidium applicuerat. Interjectis diebus, Nicolaus citeriora valli immenso Jutorum agmine circumfudit".

mane til prøvelse, og prøven vil da vise, at den fremsatte gisning mister en stor del af sandsynligheden, medens en helt anden løsning synes langt rimeligere.

Som spørgsmålet om forbindelsesvolden ikke har fået sin endelige besvarelse i Nationalmuseets forøvrigt så smukke og dygtige undersøgelse, således er der også andre punkter i denne, som i tidens løb vil vise sig at trænge til fornyet behandling. Men dette gør jo intet. Hovedsagen er, at det arkæologiske stof nu så noget nær er lagt til rette. Det må da blive historikernes sag at fastsætte de nærmere tidspunkter for de enkelte volddeles opførelse.

Anmeldelser.

Joh. H. Gebauer: Christian August Herzog von Schleswig-Holstein. Ein Beitrag zur Geschichte der Befreiung Schleswig-Holsteins. Stuttgart und Leipzig. 1910.

Der har længe været Stilhed i den historiske Literatur om de to augustenborgske Brødre, om hvilke der omkring Midten af forrige Aarhundrede stod saa megen Strid. Thi medens disse i Kampens Tid droges frem i forreste Række og man fra dansk Side koncentrerede de literære Angreb om dem, ligesom fra tysk Side om Christian d. 8de og det danske Regeringssystem, har man senere fra begge Sider tilstræbt at paavise, hvor forgrenede de politiske og nationale Bevægelser vare og hvilken Indflydelse denne eller hin af de politiske eller nationale Førere havde paa Begivenhedernes Udvikling. Fra dansk Side har alene A. D. Jørgensen taget Spørgsmaalet Augustenborgerne op til ny Behandling, først i Biografisk Lexikon og derefter i „Danmarks Riges Historie", i Forbindelse med Studierne over Christian d. 8de. Og fra tysk Side, hvor Augustenborgerne jo forlængst ere ude af Kurs. udenfor specielt interesserede Kredse, er Tavsheden først nu bleven brudt med det Værk om Christian August som Overlærer Dr. Gebauer i Hildesheim har udgivet paa Foranledning af Hertug Ernst Günther, og hvori Augustenborgerne atter gøres til Midtpunktet i en samlet Fremstilling af den slesvigholstenske Bevægelses Historie.

Bogen fremtræder som Led i en Række af Arbejder om den augustenborgske Slægt, af hvilke den af Dr. Hans

Schulz[1]) udgivne Brevvexling mellem Hertug Frederik Christian og Kong Frederik den Sjette m. fl. udkom for to Aar siden.

Det er et særdeles fortjenstfuldt Arbejde Hertug Ernst Günther her har sat igang, men hvor stort Udbyttet deraf vil blive for dansk Historieforskning, er dog endnu et Spørgsmaal. Ialtfald bringer den foreliggende Bog, som behandler den mest skæbnesvangre Periode af Slægtens Historie, ikke noget Bidrag af afgørende Betydning, hvormed ikke er sagt, at Bogen ikke paa forskellige Punkter øger vor Kundskab om Hertugen og hans Kreds. Forfatteren har da ogsaa haft særdeles gode Forudsætninger for at kunne bringe noget nyt. Mindst heldig har han været med at faa opspurgt Breve fra Christian August til bekendte Slesvigholstenere, idet, som han siger, de fleste, der havde en saa kompromitterende Brevvexling, tilintetgjorde den efter Treaarskrigen. Udover den lille Hegewischske Brevsamling i Kiel og det Samwerske Arkiv i Gotha naaede Forfatteren derfor kun lidt ad den Vej. Men dermed er jo heller ikke alt udtømt. Ogsaa Breve vexlede mellem andre kan jo direkte eller indirekte give Bidrag til Bedømmelsen af Hertugen og hans Politik, og af saadanne Breve maa endnu en Del kunne fremdrages saavel fra dansk som fra tysk Side. Saaledes omtaler f. Ex. Tiedemann[2]) i sine Erindringer, at der om Faderens Deltagelse i Bevægelsen efter det aabne Brevs Udstedelse findes talrige Breve, af hvilke kun faa ere offentliggjorte. Saadant Stof synes Forf. kun i ringe Grad at have benyttet, idet han har begrænset sig til hvad der mere direkte vedrører Hertugen. Forf.s Hovedkilde har da ogsaa været det hertugelige Husarkiv paa Primkenau, hvortil han har haft uindskrænket Adgang; og endvidere har han benyttet Geheimestatsarkivet i Berlin samt Statsarkiverne i Hannover og Slesvig. Endelig omtaler han at have mod-

[1]) Hans Schulz: Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg mit König Friedrich VI von Dänemark. Leipzig 1908.

[2]) Christoph von Tiedemann: Aus sieben Jahrzehnten. I. Leipzig 1905. S. 74.

taget mundtlige og skriftlige Meddelelser fra talrige Slesvig-holstenere og bl. a. ogsaa fra Prins Christian og Prinsesse Henriette af Slesvig-Holsten-Augustenborg. Derimod har Forf. intet Øjeblik forlagt sine Studier til Danmark. Han beklager ikke at have faaet Adgang til de augustenborgske Sager i Rigsarkivet, og har overhovedet intet utrykt dansk Materiale benyttet. Og medens han i stor Udstrækning har betjent sig af hvad der er fremkommen i Trykken fra tysk Side, synes hans Kendskab til saavel ældre som nyere dansk Literatur at være endog meget begrænset. Derfor er Bogen heller ikke kommen til at rumme en saadan uhildet kritisk Vurdering, som man med Rette maatte forlange. Sagen er udelukkende set fra den ene Side, og det mærkes ikke at Forf. har gjort selv det ringeste Forsøg paa at sætte sig ind i den danske Opfattelse. At al Ret er paa slesvigholstensk og al Uret paa dansk Side er den Grundplan, som han aldrig fraviger.

Trods Korrigeren paa enkelte Punkter, og en betydelig mere afdæmpet Fremstilling, er det i det hele og store den samme Tankegang, der gjorde sig gældende i det Droysen-Samwerske Skrift[1]), der gaar igen her, og selve det nævnte Arbejde er da ogsaa en af Forfatterens Hovedkilder. At det er en Bog, som man ikke kan gaa udenom, naar man vil skrive Hertugens Historie, er en Selvfølge. Det var jo Hertugens Modtræk overfor det Wegenerske Angreb, og det var ham der forsynede Udgiverne med det væsentligste af deres Bevismateriale. Det er derfor ikke blot at betragte som et velskrevet Indlæg i Dagens Strid, men det er tillige af stor Interesse til Belysning af, hvorledes Hertugen selv ønskede sin Sag fremstillet for Offentligheden. Men som historisk Kildeskrift kan det kun bruges med Anvendelse af den skarpeste Kritik, saavel af Bogens Plan som af dens enkelte Punkter, og til en saadan Kritik, til hvilken Paludan-Müller i sin Tid gav et saa vægtigt Bidrag, kender Forfatteren aldeles intet. Mens han ganske bryder Staven over Wegener og gaar helt

[1]) (Droysen og Samwer): Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Hamburg 1850.

udenom hans Skrifter, er han lutter Lovord over „Droysen og Samwer". Overalt fik man det Indtryk, siger han, at Stræben efter Sandheden havde ført Pennen her[1]). Han tager til Indtægt for sig den Kritik der fra dansk Side er rettet mod Wegeners Skrifter, men hvad der fra dansk Side siges om „Droysen og Samwer" nævnes ikke med en eneste Linie, og selv at anlægge samme Maalestok for Bedømmelsen af begge Parter, synes ikke at være faldet ham ind med en Tanke. Saaledes bliver da hans Tilslutning til „Droysen og Samwer" ubetinget, og der er ikke paa noget afgørende Punkt taget Afstand fra eller øvet Kritik overfor den af Hertugen godkendte Opfattelse.

Et Bidrag til Slesvig-Holstens Befrielseshistorie har Dr. Gebauer kaldet sin Bog, og som han begynder med at sige, at det blev Hertugens Lod at være et af de virksomste Redskaber til det danske Fællesmonarkis Omstødelse, thi uden Christian August vilde Slesvig-Holsten ikke nu været tysk Land[2]), saaledes ender han med at vende sig til det nulevende Slægtled i Tyskland, for at indskærpe det, hvorledes Hertugens utrættelige Virksomhed havde bidraget til at det tyske Folk kunde „tilbagevinde" Slesvig-Holstenerne, og dermed lægge Grundstenen for den stolte Genrejsning af dets folkelige Enhed[3]).

Ingen vil bestride Hertugens Andel i den Bevægelse, der endte med Hertugdømmernes Tab, men skal han opstilles som en af det tyske Riges Genskabere, saa maa først det Spørgsmaal fyldestgørende besvares: Hvad vilde egentlig Hertugen af Augustenborg?

Som for „Droysen og Samwer" saaledes er ogsaa for Dr. Gebauer 1665 det kritiske Aar, ret egentlig det slesvigholstenske Virvars Fødselsaar. Fra da af havde Tvedragt holdt sit Indtog i det tidligere saa enige oldenborgske Hus. Thi da de „tyske" Hertugdømmer holdt fast ved Mandsliniens

---

[1]) Gebauer S. 291.
[2]) Gebauer S. 14.
[3]) Gebauer S. 351.

Arvefølge, saa var dermed aabnet en Mulighed for at Slesvig-Holsten, i Kraft af den forskellige Succession, kunde løsrives fra Danmark og danne et selvstændigt Statslegeme under en oldenborgsk Sidelinie. Men for Kongehuset maatte denne Udsigt være højst ubehagelig, og ikke længe efter Udstedelsen af den danske Tronfølgeakt begyndte man derfor systematisk at gaa frem mod de slesvig-holstenske Sidelinier. Disse, der ved Lex regia saa sig saa godt som berøvet Haabet om den danske Krone, holdt da kun saa meget desto fastere ved deres Krav paa Hertugdømmerne, og saaledes sluttedes et stiltiende Forbund mellem Slesvig-Holsten og de arveberettigede Agnater. Men fra da af var de slesvigholstenske Hertugers Historie mere eller mindre en Lidelseshistorie. Det var i første Række Gottorperne det gik ud over, og da de i Midten af det 18de Aarhundrede fik en saa glimrende Skæbne, løste de derfor ikke ugærne de Baand, der knyttede dem til Hertugdømmerne, og overdrog deres Ret til disse til den kongelige Linie. Hermed havde man i Kjøbenhavn gjort et mægtigt Skridt frem mod Maalet, men for Hertugdømmerne var Faren truende. Paa begge Sider af Kongeaaen traadte derfor nu det Spørgsmaal i Forgrunden, om det augustenborgske Hus, der var næstberettiget efter den kongelige Mandslinies Uddøen, vilde overtage Gottorpernes Rolle og forene deres og Hertugdømmernes Krav. I saa Fald kunde nemlig Mageskiftet blive en kortvarig Glæde, thi den kongelige Mandslinie havde kun tre Repræsentanter, der alle snart kunde dø, og saa stod man ligesom før overfor Udsigten til at maatte give Afkald paa Hertugdømmerne. Dette maatte forebygges, og derfor foreslog Bernstorff, gennem Svogerskab med den kongelige Linie at gøre det augustenborgske Hus arveberettiget paa Spindesiden. Tanken gennemførtes 1786, da Arveprinsen Frederik Christian af Augustenborg ægtede Christian den Syvendes Datter Louise Augusta, i hvilket Ægteskab Sønnen Christian August fødtes 1798 og Sønnen Frederik to Aar senere. Hermed var efter menneskelig Beregning den „yngre kongelige" Linies Fremtid sikret, og dermed efter Bernstorffs Plan tillige Danmarks, naar engang den kongelige Mandslinie var uddød. Da var nemlig

Arveprins Christian August, eller Christian som han kun hed som Dreng, kaldet til den store Opgave, at sikre den varige Forbindelse mellem Slesvig-Holsten og Kongeriget[1]).

Saaledes er i Hovedtrækkene Forfatterens Tilrettelægning af Situationen for Christian Augusts Fremtræden. Det er interessant at se, hvorledes han, netop fordi han saa ensidigt støtter sig til „Droysen og Samwer" og det øvrige augustenborgske Materiale, føres hen til saa stærkt at fremhæve den Chance for at arve hele Monarkiet, der frembød sig for Augustenborgerne ved Frederik Christians Ægteskab, uden samtidig at gøre rede for, hvor rent forbigaaende denne Chance maatte være ifølge Kongelovens Arvegangsorden. Og skønt han omtaler[2]), at Bernstorff betragtede Kongelovens Arvefølge som gældende i Sønderjylland, har han ikke et Ord om hvormed dette begrundes eller overhovedet om at der, bortset fra den nævnte Undtagelse, fandtes nogen Tvivl om Agnaternes Arveret til begge Hertugdømmer. Det er tvertimod det modsatte der betones. Og det er først langt senere, ved Omtalen af Professor Chr. Paulsens Skrift: „Für Holstein und für Dänemark", at Forfatteren kommer ind paa dansk Opfattelse af Arvefølgen i Sønderjylland, men saavel dette som efterfølgende danske Skrifter afvises uden videre med en Udtalelse om, at det umuligt kunde være Forfatterens Opgave at komme ind paa den Strid, der i det følgende Tiaar udspandt sig om Akterne fra 1721, saa meget mere som det nu maatte fastslaas som den rolige Forsknings Dom, (med Henvisning til Volquardsens og Erslevs Afhandlinger), at de augustenborgske Arverettigheder lige saa lidt som Slesvigs Særstilling vare ophævede ved Begivenhederne 1720—21.

Der er selvfølgelig Grænser for hvad der kan tages med og hvad ikke, men jeg kan absolut ikke være enig med Forfatteren i, at det ganske maatte falde udenfor hans Opgave at komme ind paa Brydningen mellem de forskellige Opfattelser af Arvefølgen i Sønderjylland, saa meget mere som det jo

[1]) Gebauer S. 10—14.
[2]) Gebauer S. 13 Fn.

netop var en dertil knyttet Paastand, der dannede Grundlaget for Hertugens hele politiske Virksomhed. Var der noget Punkt hvor det galdt for en Skildrer af Hertugens Historie at søge til Bunds, skulde man synes det maatte være her.

Henved 100 Aar, siger Forfatteren i Tilslutning til sin forannævnte Udvikling, havde man kun taget ringe Notits af Arvehyldingen 1721. Først da de slesvig-holstenske Stænder i 1815 begyndte deres Forfatningskamp, havde Modstanderne engang forsøgt at skabe en Inkorporation af Slesvig af Begivenhederne 1721, og igen 20 Aar havde man behøvet før Paulsen opdagede, hvilket Vaaben mod den augustenborgske Arvefølge der fandtes her[1]).

Hvilket Indtryk maa ikke en med Forholdene ukendt Læser faa af en Fremstilling som denne, og hvor lidet stemmende er ikke en saadan Skildring med det rent faktiske, at Tanken at Kongelovens Arvefølge var gældende i Slesvig eller ialtfald i den ene Halvdel af dette, indtil da havde været saa godt som ubestridt. Forfatteren har jo endog selv foran omtalt, ganske vist uden at tage de fulde Konsekvenser deraf, at Bernstorff holdt paa Kongelovens Arvefølge i Slesvig, og Bernstorffs Indstilling til Christian den Syvende af 19. Februar 1779[2]) viser da ogsaa med al ønskelig Tydelighed, at det ikke i nogen Henseende var Frygt for at miste Slesvig[3]) ved den kgl. Mandlinies Uddøen men ene og alene Hensynet til Holsten, der laa til Grund for Planen om det augustenborgske Ægteskab. At de samme Tanker ogsaa senere var raadende i danske Regeringskredse, derom vil Hr. Gebauer ikke kunne være i nogen Tvivl efter at have læst Dr. Aage Friis' Afhandling om „Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806"[4]), der er blandt de danske Skrifter, som han opgiver at have

[1]) Gebauer S. 80.

[2]) „Niemand kann die erblichen Rechte Ihro Königl. Hoheit der Printzessin Louise Augusta auf Dännemark und Norwegen und auf das Herzogthum Schleswig verkennen." Schulz: Briefwechsel. S. 1.

[3]) Gebauer 12.

[4]) Historisk Tidsskrift. 7. VI.

benyttet. Ogsaa af Schulz' Brevsamling kunde han have overbevist sig om, hvad man mente om den Ting i Danmark, gennem de Svar som Hertug Frederik Christian modtog fra de danske Venner, hvem han havde tilsendt sin Memoire om Arvefølgen. Kancellipræsident Møsting[1]) henviste udtrykkelig til, at Arvefølgen i Kongeriget og Slesvig var den samme, og Professor Engelstoft[2]) udtalte, at de historiske Resultater som Hertugen var kommen til, vare ganske afvigende fra danske Historikeres og Publicisters Fremstilling. Og nu 1815! Dr. Gebauer nævner „Stændernes" Forfatningskamp, og det maa vel antages, at det er Schleidens Skrift han hentyder til. Det var jo nemlig om Forfatningen og ikke om Arvefølgen at Striden dengang drejede sig, og det var da ogsaa den Paastand af Schleiden[3]), at selve Kongeloven og ikke blot dens Arvefølge var bleven indført ved Arvehyldingen 1721, som Falck[4]) gendrev, idet han samtidig, ligesom Dahlmann[5]), udlagde Edens: secundum tenorem legis regiæ som gældende Kongelovens Arvefølge, hvorimod han adskilte sig fra den danske Opfattelse ved at fremsætte Tvivl om, at samme galdt i Kongedelen, hvor Eden ikke kunde paavises at være aflagt. Og for den følgende Tid kan mindes om, hvorledes saavel Professor Schlegel[6]) som Historikeren Estrup[7]), idet de gendrev Paastandene om Slesvigs Souverænitet og Slesvigs og og Holstens Udskillelighed, for Arvefølgens Vedkommende toge deres Udgangspunkt i 1721. Som Forfatteren meget rigtigt bemærker[8]), er det kun strejfvis at Arvefølgespørgsmaalet berøres i den første Tids literære Fejde, men overalt hvor det

[1]) Schulz: Briefwechsel. S. 575.
[2]) Schulz: Briefwechsel. S. 568.
[3]) (Schleiden): Das wahre Verhältnisz des Herzogthums Schleswig zum Königreiche Dännemark. 1815. S. 66—73.
[4]) Falck: Das Herzogthum Slesvig. Kiel. 1816. S. 94—96.
[5]) Kieler Blätter. Bd. I. 1815. S. 294 Fn.
[6]) Schlegel: Aperçu sur la liaison politique entre les Duchés de Slesvig et de Holstein. Copenhague 1816. S. 13—15.
[7]) Estrup: Om Slesvigs og Holstens Uadskillelighed. Kjbh. 1832. S. 20—21.
[8]) Gebauer S. 75.

sker, vil han finde, at der med faa Undtagelser ingen Tvivl er om, at det var A. P. Bernstorffs Mening om Arvefølgen i Slesvig, der var den rette.

Det er kun faa og vel kendte Exempler, her ere sammenstillede, men Dr. Gebauer vil let selv kunne supplere dem med mange andre, og de belyse tilstrækkeligt, hvor urigtigt det er, naar han fremstiller det, som om det først er med Paulsens Skrift at den augustenborgske Arvefølge for Alvor droges i Tvivl. Det var snarere omvendt. Det var den fra tysk Side[1]) fremsatte Paastand, at „Slesvig-Holstens« Forhold til Danmark var som Hannovers til England, altsaa blot Personalunion, der drev Paulsen frem, ikke til Angreb men til Forsvar[2]).

Naar netop dette Skrift maatte ægge Hertugen frem, var var Grunden da ogsaa en ganske særlig. Professor Paulsen havde i et tidligere Skrift om Sprogforholdene[3]) nærmest sluttet sig til Falcks Opfattelse med Hensyn til Arvefølgen, men nu da han selv havde undersøgt Sagen, var han kommen til et andet Resultat. Nu tvivlede han ikke mere om, at Kongelovens Arvefølge var gældende ogsaa i Kongedelen af Slesvig, idet han betragtede Stændernes Arvehylding som gældende for hele Hertugdømmet, og endelig henviste han til, at Agnaternes Godkendelse af det skete forelaa gennem den daværende Hertug Christian Augusts for sig og sine Arvinger aflagte Arvehyldingsed. Hertil kom yderligere, at Paulsen nu ogsaa bragte Arvefølgen i Holsten paa Bane, idet han hævdede, at Holsten ikke vilde gaa samlet i Arv, hvorfor det var i Indbyggernes egen Interesse at faa Kongelovens Arvefølge indført over det hele[4]), og endelig at Opløsningen af Prins Frederiks og Prinsesse Wilhelmines barnløse Ægteskab havde øget Muligheden for at Spørgsmaalet snart kunde faa praktisk Betydning. Det var dog navnlig Paulsens to sidste Paastande der bragte Hertugen

1) (Hegewisch): Für Holstein nicht gegen Dänemark. Leipzig 1835. S. 6. H. Albinger: Für Holstein gegen Imanuel. Leipzig 1835. S. 18.

2) Antislesvigholstenske Fragmenter. XIII. S. 3.

3) Paulsen: Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht. Kiel 1832. S. 56.

4) Christian Paulsens samlede mindre Skrifter. II. 465—468. 472.

til at tage til Genmæle og i 1837 anonymt at udsende Skriftet: „Die Erbfolge in Schleswig-Holstein" (Halle 1837)[1]), hvori han hævdede Augustenborgernes fulde Arveret til saavel Slesvig som Holsten ved den kgl. Mandslinies Uddøen.

Dette var Hertugens første Skridt i Arvefølgesagen, og hermed ere vi da komne til Spørgsmaalet, hvad var det egentlig han tilstræbte. To Opfattelser staa her overfor hinanden, en tysk eller rettere slesvig-holstensk og en dansk. Den første[2]) har sit naturlige Udgangspunkt i Hertugens forannævnte Skrift, hvor han første Gang træder i Skranken for Augustenborgernes Ret til begge Hertugdømmer, og i Traad hvormed falder hans hele offentlige Virksomhed, hans Agitation gennem Pressen og hans Deltagelse i Stænderforhandlingerne. Hertugens store Fortjeneste ser man deri, at han altid opfattede sin og sit Hus' Ret tillige som en Pligt overfor Hertugdømmerne. Idet han forsvarede sin Arveret kæmpede han tillige for Hertugdømmernes statsretslige Selvstændighed, for deres uadskillelige Forbindelse og for deres Tilknytning til Tyskland. Han var uden personlig Ærgærrighed, men han sad inde med en ukuelig Retsfølelse. Derfor afviste han ogsaa den Tanke, som navnlig Professor Peder Hjort udviklede for ham, at han skulde vinde de Danske for sig for derved at vinde den danske Krone, med den Udtalelse, at Spørgsmaalet kun var om hvad der var Ret og hvad der var Uret, og ifølge Kongelovens Bestemmelse var det Hesserne der havde Arveret til den danske Trone efter den daværende Kongeslægts Uddøen, „og Uret vilde det være, naar nogen anden tragtede efter at sætte sig paa denne ham uvedkommende Trone" [3]). Paa dansk Side var, som nævnt, A. D. Jørgensen[4]) den første, der tog Spørgsmaalet

[1]) Det fremgaar af Dr. Gebauers Skildring (S. 81) at Hertugen selv maa betegnes som Skriftets Forfatter (jvf. Wegener i Antislh. Fragm. XI. S. 20) medens Forfatterskabet tidligere ogsaa har været tillagt dels Cartheuser (Erslev: „Frederik IV og Slesvig" S. 42) og dels Barth (Sybel III. S. 18).

[2]) K. Lorentzen i „Allg. deutsche Biographe" Bd. IV, S. 205—11.

[3]) Jfr. Udvalg af Breve til P. Hjort. Ny Samling. Kjbh. 1869. S. 491—92.

[4]) Dansk biografisk Lexikon. Bd. III, S. 546—56.

Augustenborgerne op til kritisk Behandling, og det var da ogsaa ham, der gav den danske Opfattelse i dens klareste Form. Skriftet fra 1837 udtømte ikke Hertugens Program, sagde han. Thi naar Hertugen ikke bragte Arvefølgen i Kongeriget paa Bane, saaledes som hans Fader havde gjort det i 1813, saa viste det kun hans praktiske Sans for det begrænsede, men ikke at han havde opgivet Tanken derom; langt mere stolede han paa Tingenes naturlige Udvikling. Det var jo den danske Regerings Maal at bevare Helstaten, men idet Hertugen fastholdt sine Krav, var dette efter hans Opfattelse kun muligt derved, at man i Kongeriget ændrede Arvefølgen til Fordel for Christian III's mandlige Efterkommere, hvorved Augustenborgerne kunde succedere i hele Monarkiet. I sine Breve til Hjort vender Hertugen stadig tilbage til denne Tanke, der navnlig udvikles i det foran nævnte Brev af 2den April 1835, et Brev der er som en hel Afhandling og sikkert ogsaa har haft en videre Adresse end til Peder Hjort, og som i al sin Dobbelttydighed har kunnet tages til Indtægt fra begge Sider[1]).

Det er af største Betydning for Opfattelsen af Hertugens Personlighed, at søge Klarhed over hvilken Rolle Tanken om den danske Krone har spillet for ham, thi i Forbindelse dermed maa hans politiske Holdning bedømmes. Dr. Gebauer har da ogsaa ret indgaaende behandlet dette Spørgsmaal, og han har paa flere Punkter øget det tidligere kendte med ikke uvigtige Bidrag. Alt nyt der er kommet frem, bekræfter dog kun den gamle danske Opfattelse, og ganske træffende siger Forfatteren da ogsaa selv, idet Talen er om Situationen efter Christian VIII's Tronbestigelse og den Lejlighed der derved gaves Augustenborgerne til at spille en politisk Rolle, at Hertugen var meget for klog, til ikke at holde sig alle Muligheder aaben[2]). Iøvrigt kan Forfatteren heller ikke der frigøre

1) Det er det samme Brev der 1849 offentliggøres i flere tyske Blade under den betegnende Titel: „Ein gerechter Fürst, welcher eine Königskrone ablehnt." (jvf. Hertugen af Augustenborgs litterære Virksomhed. Odense 1850. S. 34—35).

2) Gebauer S. 101.

sig for det augustenborgske Forbillede, og det er saaledes i fuld Overensstemmelse hermed, naar han siger, idet han omtaler det Tscherning-Skau'ske Tilnærmelsesforsøg, at dette kun var en Episode i de langvarige Bestræbelser fra danske Kredse for at drage Hertugen over paa deres Side[1]). Thi der kendes ikke saadanne Bestræbelser fra dansk Side, naar undtages ganske enkelte Personer, og det er da heller ikke i Kongeriget, men hos Augustenborgerne selv, og i deres Kreds, at Tanken hører hjemme.

Det er omtalt foran, hvorledes A. D. Jørgensen støttede sin Opfattelse ved Henvisning til den Memoire om Arvefølgen, som Hertug Frederik Christian udarbejdede i 1813 og overgav sine Sønner som et Slags politisk Testamente. A. D. Jørgensen kendte imidlertid kun denne Memoire gennem de Brudstykker og Antydninger, der findes hos „Droysen og Samwer"[2]), samt indirekte fra Koncepterne til Møstings og Engelstofts Svar, der findes aftrykte i fjerde Bind af „Slesvigske Provindsialefterretninger". Nu derimod, er den fuldstændige Memoire udgivet, tilligemed den Korrespondance mellem Hertugen og hans danske Venner, som knyttede sig dertil.[3]) Som allerede „Droysen og Samwer" antydede, bestaar Skriftet af to Dele, en historisk, hvori Hertugen hævder for sig og sin Slægt at have Arveret til begge Hertugdømmer, til den hertugelige Del af Slesvig dog først naar Gottorpernes Mandslinie var uddød, og en politisk Del, hvori hentydes til Arvefølgen i Kongeriget. Den første Del er i det væsentlige gengivet i Skriftet fra 1837[4]),

[1]) Gebauer S. 159.
[2]) Droysen og Samwer S. 58—63.
[3]) Schulz: Briefwechsel S. 529—586.
[4]) Wegener har saaledes ganske Uret, naar han paastaar (Actmæssige Bidrag. Kjbh. 1851. S. 185), at det var „en næsten bevislig Usandhed", at Frederik Christians Memoire var Grundlaget for Skriftet fra 1837. Dette er Tilfældet, og i højere Grad end A. D. Jørgensen synes at have ment (Danmarks Riges Historie VI. S. 218—220), idet ikke blot Tankerne, men tildels ogsaa Ordene, ere Faderens. Dog er Skriftet naturligvis noget omarbejdet, og helt nyt er Stykket om Arvefølgen i den Schauenborgske Del. Det er dog værd at lægge Mærke til, at allerede Frederik Christian havde Henvisningen til eventuel brandenborgsk Succession i Holsten.

dog med Undtagelse af Forbeholdet for den gottorpske Dels Vedkommende. Af dette synes iøvrigt at fremgaa, at A. D. Jørgensen paa et ikke uvæsentligt Punkt har misforstaaet Frederik Christians Opfattelse. Det er nemlig ikke helt rigtigt, som han skriver, at Frederik Christian „havde anerkendt det danske Kongehus's Ret til den tidligere hertugelige Del, saa længe der levede nogen Mand af Huset Gottorp [1]". A. D. Jørgensen maa paa dette Punkt have støttet sig til Møstings „Denkschrift", hvori det kortelig omtales [2]), at Hertugen mente sig arveberettiget ogsaa til den gottorpske Del efter samtlige gottorpske Prinsers Afgang. Dette har A. D. Jørgensen ret naturligt forstaaet i Overensstemmelse med Mageskiftet af 1773, med den gottorpske Mandslinies Afkald til Fordel for det danske Kongehus paa saavel Mand- som Spindesiden, hvorimod Frederik Christian nærmest synes at have tænkt paa Traktaten af 1750, med den svenske gottorpske Mandslinies Afkald til Fordel for den kongelige Mandslinie, efter hvis Uddøen den gottorpske Mandslinies Krav altsaa maatte leve op igen [3]).

Nok saa betydningsfuld er dog den anden Halvpart. „Ew. Excellenz erhalten hiebey das kleine politische memoire welches eine Nuzanwendung des neulich übersandten historischen Aufsazes enthält", skrev Hertugen [4]) ved Oversendelsen til Møsting af Memoirens politiske Del, og for Prins Wilhelm af Holsten-Beck udviklede han, hvorledes hans Udgangspunkt var den Betragtning, at hvis ikke det danske Monarki skulde splittes ved den kgl. Mandslinies Uddøen, maatte enten Kvindeliniens eller Sønderborgernes Ret vige, og at det vel var en Undersøgelse værd, hvad en velforstaaet Statsinteresse i saadant Fald maatte kræve og hvorledes dette vigtige Anliggende skulde indledes og behandles [5]).

I disse Linier ligger kort og klart Memoirens Grundtanke.

---

[1]) Danmarks Riges Historie VI, S. 219—220.
[2]) Schulz: Briefwechsel S. 574.
[3]) Schulz: Briefwechsel S. 539.
[4]) Schulz: Briefwechsel S. 555.
[5]) Schulz: Briefwechsel S. 553.

men ogsaa den udførligere Udvikling giver Bidrag til Forstaaelsen af den senere augustenborgske Politik.

Det er 1660 der er Hertugens Udgangspunkt. Medens begge Hertugdømmer ved den kgl. Mandslinies Uddøen vilde tilfalde de yngre Linier af Huset Slesvig-Holsten, saa vilde Kongeriget ved den efter Revolutionen indførte Arvegangsorden gaa over til Frederik III's kvindelige Descendenter, hvorimod de yngre Sønner af den indfødte Kongestamme, de i direkte Linie saavel fra Christian I og Frederik I som fra Christian III nedstammende sønderborgske Prinser, vare udelukkede fra Tronen. Hvis altsaa Monarkiets Deling skulde undgaas, maatte enten de yngre slesvig-holstenske Liniers Arveret ryddes af Vejen, eller den danske Kvindelinie maatte give Afkald paa den i Aaret 1660 erhvervede Ret.

Han betoner stærkt, hvilken Fare for den danske Stats Fred det vilde medføre, hvis Opretholdelsen af den kvindelige Arvefølge skulde slaas fast som den Statsmaxime, for hvilken alle andre Hensyn maatte vige. Thi Kongehuset vilde derved komme til at staa fjendtligt overfor Augustenborgerne, og disse vilde sikkert, naar Arvefaldets Tid var inde, vove alt for at sikre deres Hus for Undertrykkelse. Og hvor langt fordelagtigere Chancer havde de ikke end deres Modstandere. Om de indskød deres Sag for Folkets Afgørelse, om de sagde: Lad et frit Valg ske imellem os, Sønnerne af den gamle Kongeslægt, der ved Afstamning, Navne og Vaaben vise vor indenlandske Oprindelse, — og den indgiftede Slægt, der grunder sine Krav paa den souveraine Kongelov, men hvis Navne og Vaaben vise hen til deres fremmede Afstamning? Vilde en saadan Appel blive upaaagtet af Hengivenhed for den souveraine Kongelov og den paa samme grundede Forfatning? Og hvis de ikke holdt det for under deres Værdighed at bruge Overtalelseskunster, lovede Ophævelse af Kongeloven og tilbød Garantier mod Misbrug af den kgl. Magt, vilde da Folket være døv for deres Stemme? Hvem der mente, at Staten ikke under saadanne Forhold var udsat for Borgerkrig, kendte kun daarligt den menneskelige Natur. Skulde det imidlertid lykkes at fortrænge det sønderborgske Hus, var der-

med intet vundet for de danske Prinsesser og deres Slægt, thi saa vilde blot Gottorperne træde istedet. Og selv om disse maaske vilde overholde Afkaldet paa Slesvig, vilde de ialtfald tage Holsten, hvilket vilde være en stor Fare for Europa. Ved saaledes at staa som en Mellemlinie mellem den kongelige og den gottorpske blev det sønderborgske Hus ogsaa af Interesse for den evropæiske Politik, og naar de henvendte sig til de evropæiske Magter efter at Arvefaldet var indtraadt, vilde de med Undtagelse af Rusland, næppe finde dem døve eller ligegyldige for deres Bøn om Beskyttelse og Bistand. Han ender med en indtrængende Henvendelse til sine Sønner og Agnater, om ved ethvert med Pligt og Ære foreneligt Middel at hævde deres Rettigheder, og tillige aldrig at glemme deres Fædreland og dets sande Interesse. Iøvrigt kunde de imødese Fremtiden med rolig Forventning. Skulde Arvefaldet nærme sig i deres Tid, da vilde Statens Interesse tale deres Sag for tydeligt til at ikke Egennyttens og Lidenskabernes Skrig skulde bringes til Tavshed.

Som Resultat af hans Undersøgelse fremgik altsaa, at der overhovedet kun fandtes een tænkelig Løsning, nemlig den, at Augustenborgerne paa en eller anden Maade gjordes arveberettigede i Kongeriget. Han staar ganske paa Monarkiets Grund, og Arvefølgen i Hertugdømmerne har da ogsaa navnlig Betydning for ham som Middel til at bevare dette i hans Slægt. Det er den Tap, om hvilken det hele skal dreje sig.

Denne Memoire har utvivlsomt været af afgørende Betydning for Christian Augusts Skæbne. Vi have set, hvorledes han i Skriftet fra 1837 ganske lægger Faderens historiske Afhandling til Grund, og det følgende vil vise, at han ogsaa i andre Henseender, ialtfald i denne første Tid, i det hele og store slaar ind paa den af Faderen anviste Vej. Men med Faderens Memoire som Udgangspunkt for Bedømmelsen af Hertugens Politik forsvinder den sidste Rest af Tvivl om, hvilket Maal det var han sigtede mod. Saaledes som Faderen havde udviklet Tanken om Successionen i Monarkiet, saaledes genfindes den hos Sønnen. Betegnende nok er da ogsaa det første af Bilagene i Hr. Gebauers Bog et Brev, hvori der

hentydes til Augustenborgernes Overtagelse af Monarkiet, og skønt Brevet er skrevet flere Aar inden Opløsningen af Prins Frederiks første Ægteskab, fortælles dét tillige, at Tanken vandt mere og mere Stemning for sig i Danmark [1]). Det siger sig selv, at et saadant Brev kun kunde stamme fra en Mand, der var nøje knyttet til den augustenborgske Familiekreds. Ogsaa den bekendte Esmarchske Udtalelse, at Forholdene ikke vilde blive bedre før Hertugen kom paa Tronen [2]), viser hen til hvilke Tanker der i Slutningen af Trediverne gav sig Udtryk blandt Hertugens Nærmeste. Og Hertugen fortæller selv senere, at en dansk Stænderdeputeret dengang havde talt om at foreslaa Stænderne en Henvendelse til Kongen, med Anmodning om Ændring af Arvefølgen til Fordel for Augustenborgerne [3]). Beklageligt nok oplyser han ikke tillige, hvem Manden var; det havde haft sin Interesse til Belysning af Værdien af hans Tilbud, thi i Kongeriget vides saadanne Tanker ikke at have haft Raaderum. Netop ved den Tid var det, at Regeringen foretog de indledende Skridt, for ad diplomatisk Vej at sikre Monarkiets Bestaaen, hvilket medførte Hertugens Modtræk, hans Henvendelse til den russiske Kejser [4]), som Chef for den gottorpske Linie. Men ligesom han i 1837 havde bevaret sin Anonymitet, saaledes beder han ogsaa Czaren om Tavshed, for at ikke det venskabelige Forhold, hvori han hidtil havde staaet til den danske Kongefamilie, skulde forstyrres. Viser han saaledes i denne Henseende en vis Tilbageholdenhed, gør han sig samtidig saa meget des mere bemærket ved sin Deltagelse i Stænderforhandlingerne, dels ved sin ubestridelige Dygtighed, men navnlig dog ved det lidet nationale Sindelag, som han ikke mindst gav til Kende ved Debatten om Sprogsagen i 1838, og som allerede nu lagde Grunden til en stærk Misstemning mod ham i Kongeriget. Uoverlagt var hans Optræden dog heller ikke her. Siden Lehmanns Tale i Trykkefrihedsselskabet i November 1836, saa han den voxende danske

[1]) Gebauer B. 352—353.
[2]) Danmarks Riges Historie VI, S. 223.
[3]) Gebauer S. 120.
[4]) Gebauer S. 353—355.

Bevægelse i Slesvig som Produktet af en kongerigsk Propaganda, hvis endelige Maal var Hertugdømmets Inkorporation. Det var jo hans egne formentlige Rettigheder, Grundlaget for Slægtens Forhaabninger i større eller mindre Omfang, der derved bleve truede[1]). Derfor maatte det være hans Opgave, at styrke Forbindelsen mellem Hertugdømmerne indbyrdes saa meget som muligt, og at bekæmpe saavel Nyholsteinismen som enhver Bestræbelse, der i Slesvig kunde fremme Følelsen af Samhørighed med Kongeriget.

A. D. Jørgensen omtaler[2]), at da den senere Christian VIII besøgte Augustenborg paa Hjemvejen fra sin Udenlandsrejse i Slutningen af 1838, havde Hertugen og hans Broder søgt at vinde ham for deres Planer, saavel i politisk som i dynastisk Henseende, og foruden paa en Ændring eller Ophævelse af Kongeloven peger A. D. Jørgensen i denne Forbindelse ogsaa hen paa den Scheelske Fortolkning af dens Arvegangsregler. Af flere Grunde maa det betvivles, at Hertugen selv for Alvor har regnet med denne sidste Mulighed, saaledes som Prinsen af Nør[3]), der betegnede den som en lovlig Udvej, og af ikke ringe Interesse havde det derfor været, om Dr. Gebauer havde kunnet bekræfte eller afkræfte denne Paastand, hvorfor det meget maa beklages, at han ganske gaar uden om hele dette Spørgsmaal.

Saa meget maa ialtfald betragtes som sikkert, at det var med ikke ringe Forventning, at Hertugen med sin hele Familie i Sommeren 1840 tog over til Sølvbryllups- og Salvingsfestlighederne, og at Opnaaelsen af den længe attraaede Statholderpost ikke har staaet som det eneste Maal for hans Ærgærrighed. Men Besøget i Kjøbenhavn beredte ham kun Skuffelse. Af Statholderembedet blev der intet, og Hertugen følte det som en stor Krænkelse, da han og hans Familie ved Kroningsceremonien stilledes i Rang under den hessiske Landgreve, en

---

[1]) Jfr. Gebauer S. 91.

[2]) Danmarks Riges Historie, S. 245.

[3]) Friedrich v. Schleswig-Holstein-Noer: Aufzeichnungen. Zürich 1861. S. 25.

„Neuerung" som Dr. Gebauer[1]) kun ved at forklare som Udslag af Kongens blinde Forkærlighed til sin med Landgreven gifte Søster Charlotte, men som ikke desto mindre var en naturlig Følge af den ved Kongeskiftet indtraadte Forandring i Prinsessernes Adkomst til Tronen. Det er næppe uberettiget at antage, at det ikke var et blot Etikettespørgsmaal, der bragte Hertugen saa vidt i Harme, at kun Dronningens Bønner hindrede ham og Broderen i at rejse bort saalænge Festen varede. Men endnu en Skuffelse skulde Hertugen lide, idet Kongen ikke indlod sig i Samtale med ham om Successionen, saa lidt som om noget andet Statsanliggende. Og samtidig viste det sig klart, at Kongen selv agtede at tage Udviklingen i sin Haand og at lede den i en anden Retning end den Hertugen ønskede. Det var ogsaa i de Dage, at de kjøbenhavnske Blade bragte de første Meddelelser om den mecklenborgske Prinsesse, der Aaret efter skulde blive Kronprinsens Hustru.

Hertugen synes nu foreløbig at have trængt Tanken om Arvefølgen i Kongeriget tilbage. Ganske vist prøvede hans gode Ven Scheel[2]) allerede i det følgende Aar at faa ham til at tage Sagen op med Kraft, men Hertugen fulgte ikke Raadet. Det maatte jo ogsaa først vise sig, om ikke Kronprinsens Ægteskab gjorde enhver videre Aktion overflødig. Saa meget desto ivrigere tog Hertugen imidlertid nu Del i Kampen mod Danskheden og Nyholsteinismen. Allerede i Efteraaret 1840 fik han det store Flertal af den slesvigske Stænderforsamling paa sin Side i Sprogsagen, og banede herved Vejen for fuldstændig Sammenslutning af sine egne med Slesvig-Holstenernes Krav, samtidig med at han i det nu aabnede Pressefelttog paa det voldsomste gik frem mod de to nationale Yderpartier. Alt dette maatte yderligere øge Kløften mellem ham og Kongen, og hvor stor Uoverensstemmelsen allerede var, viste sig da Kongen i Sommeren 1842 udnævnte Prinsen af Nør til Stat-

---

1) Gebauer S. 101.
2) Gebauer S. 159.

holder, hvilken Efterretning Hertugen, som Gebauer siger, ikke modtog med udelt Glæde[1]).

Det kom i den Anledning mellem de to Brødre til en Brevveksling, hvis Indhold Dr. Gebauer refererer ret udførligt[2]). Endnu bedre havde det dog været, om han havde aftrykt disse Breve som Helhed i Bilaget, og det maa haabes, at Hr. Gebauer en anden Gang maa faa Lejlighed dertil, thi de ere af ikke ringe Interesse til Belysning af Hertugens og hans Broders Personlighed. Hvad der redegøres for i disse Breve er nemlig intet mindre end Brødrenes Stilling til selve det brændende Spørgsmaal, Tronfølgen i hele Monarkiet. Hertugen havde skrevet et halvt bebrejdende, og halvt godkendende Brev til Broderen, og paa dette svarede denne i et Brev af 27de Marts (hvoraf et Brudstykke er optaget blandt Bilagene), i hvilket han til Gengæld bebrejder Hertugen, at han ved sin Optræden, fordi han var „saa skrekkelig paastaaelig", som Kongen sagde, hindrede enhver Forstaaelse med denne. Nu burde han tage til Kjøbenhavn for længere Tid, vinde Konge og Folk for sig, og saaledes bane Vejen for den augustenborgske Succession[3]). I et meget langt Brev af 11. April fulgte Hertugens Svar, og han udviklede heri, hvorfor han ikke mente det raadeligt at forandre sin Holdning overfor det danske Folk.

---

[1]) Gebauer S. 118.

[2]) Gebauer S. 119—121.

[3]) „. . . . Es ist aber von unendlicher Wichtigkeit, dasz Du jetzt handelst; alles wünscht die Successionsfrage beendigt und alles neigt sich zu unserm Hause hin. Der König selbst hat mir ja gesagt: „den Sag maa bringes i Orden, entten maa det hele gaae til Hertugen eller omvendt u. s. v." Du siehst daraus, wie weit die Sache gediehen ist. Damit meine ich gar nicht, dasz Du die Successionsfrage anregen sollst, im Gegentheil weise sie ab, aber gewinne die Dänen für Dich, mache Dich in Copenhagen geltend, übe einen unbedingten Einflusz im Staatsrath aus und Segen und Eintracht wird sich in unserm lieben Vaterland wieder einfinden . . . . . benutzst Du diesen Augenblick nicht, so werde ich allzeit behaupten, dasz Du durch Deine Unentschlossenheit das Wohl Deiner Familie, das Wohl des Landes verspielt hast . . . ." (Af Bilag V, Brevet af 29. Marts 1842, Gebauer S. 357—358.)

Intet Øjeblik kunde tvertimod være ugunstigere til at nærme sig Danskerne. Han havde i Danmark at regne med to Partier, af hvilke det ene var for, det andet imod den augustenborgske Arvefølge i Kongeriget. Derpaa omtaler han (jvf. S. 407), at den Tanke havde været fremme i Frederik VI's Tid, at Stænderne skulde bede Kongen ændre Tronfølgen til Fordel for Augustenborgerne. Tronskiftet og Kronprinsens andet Ægteskab havde foreløbig hindret dette, men efter de seneste Efterretninger var han nu overbevist om, at man vilde genoptage Sagen, i Tilfælde af at heller ikke Kronprinsens andet Ægteskab aabnede Udsigt til Dynastiets Fortsættelse. Overfor disse Venner af den augustenborgske Arvefølge stod de yderliggaaende danske Liberale, der vilde vinde Slesvig for Danmark og iøvrigt tilstræbte Forbindelse med de andre nordiske Riger. At vinde dette demokratiske Parti, mente Hertugen slet ikke kunde nytte, selv et Forsøg derpaa vilde kun skade. Her galdt det at vente og at undgaa alt, der kunde udlægges som Ønske eller Forhaabning. I Danmark kunde altsaa intet vindes i Øjeblikket, og hvis Hertugen nu tog til Kjøbenhavn, vilde enhver spørge sig selv, hvad han vilde der. Men i Hertugdømmerne kunde der tabes meget derved. Slesvig-Holstenerne maatte jo med Foragt se hen til den Mand, der alene tog Hensyn til sine dynastiske Interesser, og derfor fornægtede sit slesvigholstenske Sindelag og smigrede Danskerne. En stor Del af Folket i Hertugdømmerne ønskede jo netop Adskillelse fra Danmark, og begunstigede kun den augustenborgske Arveret som Middel hertil. Alle disse Folk vilde han faa til Fjender. Lod han derimod Tingen rolig udvikles af sig selv, stod hans Sag ganske anderledes. Saa maatte Kongen tilsidst søge ham, da hans egne Planer vare uigennemførlige, thi de augustenborgske Krav paa Hertugdømmerne kunde Kongen ikke komme uden om, og paa en Afstaaelse af disse Krav mod Erstatning kunde han endnu mindre gøre Regning. Hvor meget end Kongen foreløbig var mod Tanken, var der kun een Maade paa hvilken Monarkiet kunde bevares, og det var ved Antagelse af den augustenborgske Arvefølge ogsaa i Danmark.

Alligevel tog Hertugen afsted, dog ikke for at følge Broderens Raad og søge Tilnærmelse til det danske Folk, men for i en Samtale med Kongen at komme til Klarhed over hvorledes hans Udsigter stillede sig. Denne Samtale har allerede „Droysen og Samwer“[1]) gengivet efter Hertugens egenskrevne Beretning, men nægtes kan det ikke, at den vinder i Interesse, nu man ved, hvad der er gaaet forud. Samtalen drejede sig udelukkende om Successionsspørgsmaalet. Kongen hævdede at Augustenborgerne muligvis kunde have Krav paa Dele af Holsten, og foreslog Hertugen at afstaa herfra mod Erstatning. Hertugen paa sin Side afviste dette, i fuld Overenstemmelse med sit ovenfor udviklede Program. Men hvorledes stemmer nu dette med den Maade hvorpaa Hertugen senere lod „Droysen og Samwer“ skildre hans Optræden. Det fortælles der, hvorledes han udviklede for Kongen, at hvad der dikterede hans Handlemaade var Pligt, ikke blot mod hans Hus men ogsaa mod Hertugdømmerne, idet hans Rettigheder skulde beskytte dem mod Inkorporation i Danmark. Derpaa fremhævede han, hvorledes han aldrig kunde opgive sin Arveret af Pietet mod sin Fader, der i sit Testamente havde udtalt det Haab og den Forventning, at han og hans Broder aldrig vilde give Afkald paa deres Rettigheder. Og sluttelig anførte han, at han personlig gærne vilde modtage Kongens Tilbud, da han aldrig havde ønsket at ombytte sin Stilling med en anden, men at han maatte gøre hvad der var hans Pligt. Naar Danmarks Vel krævede, at en af Parterne opgav deres Arveret, var det Kongens Sag at ordne dette med det danske Folk og den kvindelige Linie. Ham var den Ting uvedkommende, og aldrig vilde han for sin Del udstrække Haanden efter en Krone, der ikke tilkom ham.

I den sidste Ytring har man ganske den samme Udtalelse som i det tidligere omtalte Brev til Hjort[2]), det Brev der publiceredes under Titlen: „En retfærdig Fyrste, der afslaar en Kongekrone“, og hvis Ærlighed blev draget i Tvivl

[1]) „Droysen og Samwer“ S. 164—168.
[2]) Jvf. S. 401—402.

af A. D. Jørgensen[1]), medens Gebauer[2]) udtaler, at tydeligere kunde det ikke været sagt at Hertugen lige saa lidt brød sig om at udvide sin Ret, som han vilde lade sig fratage, hvad hans var.

Det forekommer mig imidlertid, at som Sagen nu foreligger belyst, maa det siges med Bestemthed, at det er A. D. Jørgensen, der har dømt rigtigt. Til Hertugens Fremhævelse af hvorledes han kæmpede baade for sit Hus' og for Hertugdømmernes Ret, haves Supplementet i Brevet til Broderen, der hvor han skriver om de mange Slesvig-Holstenere, som han maatte sørge for ikke at støde fra sig. Og hvad hans personlige Ulyst og hans „ædelmodige" Ytring til Slut angaar, finder ogsaa dette tilstrækkelig Belysning ved den af ham selv paapegede Taktik. Særlig Opmærksomhed fortjener dog Henvisningen til Faderens Memoire, thi ogsaa her er nu Sløret hævet, og det ligger klart for Dagen, hvad det var han vilde, Sønnerne skulde naa, og hvorledes de skulde naa det. Det er jo nemlig Sagen, at man maa se denne Forhandling i Forbindelse med, hvad der gaar forud og hvad der følger efter, og det er det Hr. Gebauer ikke har gjort; han har end ikke omtalt Indholdet af Faderens Memoire, skønt Sønnerne ved flere Lejligheder henvise dertil.

Den anførte Samtale havde uddybet Kløften mellem de to Svogre, og 1842 blev ogsaa i anden Henseende et Mærkeaar. Det store Sammenstød mellem dansk og tysk i Slesvig Stændersal øgede Lidenskaberne paa begge Sider. Hertugen var navnlig virksom gennem Pressen, baade hjemme og ude, og tillige udsendte han nu, i Gensvar paa et Angreb i „Berlingske Tidende", et nyt Skrift til Forsvar for sine Rettigheder. Han naaede heri til at anerkende den sidste slesvigholstenske Fortolkning af Arvehyldingen 1721, nemlig at der ved Edens *lex regia* kun sigtedes til den i Kongedelen forud gældende Arvestatut fra 1650[3]), altsaa *lex regia Slesvico-Holsatica.*

---

[1]) Dansk biografisk Lexikon III, S. 548.
[2]) Gebauer. S. 161.
[3]) Widerlegung. Hamburg 1843. S. 14.

Snart skulde Hertugen dog søge sig et endnu større Virkefelt, thi da Efterretningen sivede ud om et kommende Ægteskab mellem Tronarvingen Prins Frederik af Hessen og Czar Nicolajs Datter, forstod han, at det Tidspunkt var kommet, hvor han efter Faderens Raad[1]) skulde paakalde fremmed Hjælp. I Juli 1843 tiltraadte han sin første Agitationsrejse Tyskland rundt, for ved de forskellige Hoffer at sikre sig Forbindelser, der senere kunde udnyttes. Særlig ved det prøjsiske Hof var han heldig i denne Henseende, og det lykkedes ham ligeledes at vinde Kong Leopold, ved Hjælp af hvem han yderligere søgte at virke for sine Ideer ved det engelske og franske Hof.

Dr. Gebauer beretter udførligt hvor Hertugen rejser hen, baade paa den første og de senere Rejser, men hvad der forhandles om, kan han ikke gøre rede for. Der kan imidlertid næppe være nogen Tvivl om, at selv om Talen ved de tyske Smaahoffer og til Nød i Berlin har kunnet dreje sig om hans paastaaede Rettigheder til de to „tyske" Hertugdømmer, saa har ved Stormagtshofferne denne Tale kun kunnet lyde i Forbindelse med Tanken om Monarkiets Enhed. Allerede Wegener gav et Par Antydninger af Augustenborgernes Arbejde under disse Forhold. Frederik af Nør der af al Magt pustede til Ilden under Hertugens Rejse i 1843[2]), da Planen om det hessiske Ægteskab truede med at blive en alvorlig Fare for Augustenborgerne, ogsaa i Henseende til deres Krav paa Hertugdømmerne, synes i det følgende Aar at have set noget lysere paa Situationen, særlig efter den russiske Prinsesses Død. Og da det Ussingske Forslag atter havde bragt Tanken om Statsenhedens Bevarelse paa Dagsordenen tilskrev han Broderen om at søge Kong Leopolds Hjælp til Gennemførelsen af den Plan, at England, Frankrig, Preussen og Østrig skulde garantere Augustenborgernes Rettigheder, thi naar de Danske saa at intet andet hjalp, vilde de dog hellere tage Hertugen

[1]) Jvr. Gebauer S. 136.

[2]) Wegener: Om Hertugen af Augustenborgs Forhold. S. 156.

end Hesserne. I Forbindelse hermed opfordrede han atter Hertugen til at vise Forsigtighed i sin Optræden[1]).

Hvorvidt Hertugen handlede i fuld Overensstemmelse med Broderen kan ikke siges, men inden Aarets Udgang sendtes Samwer i største Hemmelighed netop til Brüssel, for at bede Kong Leopold gøre sin Indflydelse gældende overfor Vestmagterne[2]). Og samtidig fik Hertugen Samwer til i sin store Bog om Arvespørgsmaalet at pege hen paa den augustenborgske Udvej til Monarkiets Bevarelse[3]). Ogsaa andre Vidnesbyrd gaa i samme Retning. Saaledes var da Hertugens Stilling til Tanken paa det Tidspunkt, hvor Hjort rettede sin indtrængende Henvendelse til ham, om at optræde som dansk Prins og derved vinde Tronfølgen i Danmark[4]), og fik det ofte omtalte Svar af 2den April 1845, der af Tyskerne opfattes som en klar Afvisning, og ganske vist ogsaa er det formelt, i Overensstemmelse med den af Hertugen tidligere knæsatte Taktik, men som i Virkeligheden, støttet paa alle de Argumenter som nu kendes fra Faderens Memoire og Brevvexlingen i 1842, kun fremhævede alt hvad der kunde tale for den af Hjort ønskede Ordning, og deriblandt ogsaa henviste til Stormagterne som Støtte for Tanken[5]).

Ud fra de samme Betragtninger var det endnu mere indlysende, at Hertugen maatte afvise de Tilnærmelsesforsøg, der i Sommeren 1845 og i Begyndelsen af 1846 gjordes af henholdsvis Tscherning og Skau, thi Hertugen var i Virkeligheden forlængst passeret det Punkt hvor han, selv om han vilde, kunde have foretaget en saadan Svingning uden at blive uhjælpelig kompromitteret. Og Hertugen havde da heller ikke noget Øjeblik tænkt at opgive sin engang valgte Taktik.

Efter det aabne Brevs Udstedelse fortsatte han sin diplomatiske Virksomhed i samme Spor som tidligere, med det

1) Wegener: S. 175—76.
2) Gebauer 154.
3) Wegener: S. 171—172; jvf. K. Samwer: Die Staatserbfolge. Hamburg 1844. S. XIX—XX.
4) Droysen og Samwer: S. 382—86.
5) Hjort: Udvalg af Breve. Ny Samling. S. 496—497.

Resultat at baade Prøjsen og Østrig afgjort udtalte sig for en Løsning i augustenborgsk Retning, og endnu saa sent som i Nytaarsbrevet af 5. Jan. 1848 formaner Frederik af Nør Christian VIII til at opgive sine dynastiske Planer og istedet indsætte Agnaterne i deres gamle Ret til den danske Krone[1]. Hertugens Udtalelser i Breve til Hjort[2]) var vel ved denne Tid mere reserverede, men stadig holder han dog Døren paa Klem; han har kun forsvaret sine Rettigheder, og han vil intet hellere end Fred, men det er ikke ham det tilkommer at række Haanden til Forsoning, men det danske Folk og den danske Regering som de første Angribere, og stadig udtaler han den Mening, at man nok vil komme til den Erkendelse, at Christian den Ottendes System kun havde bragt Uro og Forvirring, og at den simpleste Maade at løse Knuden paa havde været den augustenborgske Succession.

Var da en saadan Udvej til Fred overhovedet tænkelig mere? Man vil fra dansk Side vanskelig kunne forestille sig dette, og Hertugen selv har paa dette Tidspunkt næppe gjort sig større Forventninger i den Retning. At der alligevel var dem, der til det sidste havde den Mening, viser et Brev af 2. April 1848 fra Bernhard Bülow, der udtaler, at han stadig havde haabet paa Fred, og endnu mente, at hvis Christian VIII havde levet længere, vilde en Overenskomst have været mulig paa Grundlag af Personalunion og agnatisk Arvefølge[3]).

---

[1]) Aufzeichnungen S. 435.

[2]) Hjort: Udvalg af Breve. Ny Samling. S. 522—523.

[3]) „Droysen og Samwer". S. 268. Det er Schleiden (Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Neue Folge. Wiesbaden 1890. S. 150) der nævner Bülow som Brevets Forfatter, mens „Droysen og Samwer" kun har betegnet denne som „en højtbetroet Statsmand". Denne Udtryksmaade, i Forbindelse med at det fremgik af Indholdet, at Forf. havde deltaget i Forhandlingerne om det aabne Brev, maatte føre til den Tanke, at den paagældende var selve Christian VIII's Udenrigsminister Heinrich Rewentlou-Criminil, og da det saa yderligere fremgik af Brevet, at dets Forf. ganske misbilligede Indholdet af det aabne Brev, blev det hele af ikke ringe Virkning. Selv Professor Waitz var saa uheldig at gaa i denne Fælde, tilmed i et Skrift hvor

Efter Christian VIII' Død fulgte Begivenhederne Slag i Slag, og Hertugen der allerede bag Forfatningsreskriptet havde øjnet et nyt Angreb paa sine formentlige Rettigheder, maatte snart i den voxende nationale Bevægelse se en ny Fare. Saa galdt det at værne, hvad værnes kunde. Rejsen til Berlin, som han tiltraadte strax efter at have modtaget Efterretning om Rendsborgmødet, havde efter hans egen Forklaring til Formaal, at faa Prøjsen til at afgive en Erklæring om at ville beskytte hans og Hertugdømmernes Rettigheder, idet han hermed forbandt den Tanke, dels at hindre Angreb fra dansk Side, dels at stemme Gemytterne til Ro i Hertugdømmerne. Det blev alligevel Vendepunktet. Fra nu af havde Hertugen brudt alle Broer af bag sig, thi idet Prøjserkongens Brev, med dets Anerkendelse af de tre Fundamentalsætninger, til hvis Opretholdelse det ikke blot gav Tilsagn om Prøjsens Støtte, men ogsaa varslede om Hjælp fra hele Tyskland, — idet dette Brev var stilet til Hertugen og fremkaldt af ham, maatte nødvendigvis saavel det danske Folk som den danske Regering udpege ham som den der stod bagved den hele Bevægelse, der samtidig brød frem i Hertugdømmerne. At ogsaa andre Kræfter havde været medvirkende, og at det i Øjeblikket var dem der havde Ledelsen i Hænde, formindskede ikke Berettigelsen heraf. Selv havde han da ogsaa tænkt sig, at den provisoriske Regering atter skulde give Plads for ham som Regent i den ufrie Hertugs Navn, men fra ingen Side sympatiserede man med Tanken[1]).

Ogsaa i Hertugdømmerne gik Augustenborgerne kun Skuffelse i Møde. Frederik af Nør der hurtigt lagde sig ud med alle, kunde da ogsaa allerede i Juli 1848 betro Hegewisch, at han ofte forbandede den Time, hvor han havde betraadt Rendsborg, og nu kun tænkte paa at fuldende sit Opgør med Slesvig-Holstenerne, for derefter at ryste Støvet af sine Fødder

---

han haanede Wegener og hævede „Droysen og Samwer“ til Skyerne. (G. Waitz: Einige Worte über Dr. C. F. Wegener. Göttingen 1850. S. 32—33.) Det er saadanne Træk, der er saa betegnende for „Droysen og Samwer“.

[1]) Gebauer S. 227.

og forlade Evropa[1]). Og næppe var det første Krigsaar omme, før Prinsen trak sig helt tilbage, for ikke mere at deltage i Kampen. Hvad Hertugen angaar, saa blev han og gjorde Krigen med, dog uden at have Kommando, og selvklog som han var, følte han sig ofte tilsidesat.

De diplomatiske Forhandlinger bragte ham heller ikke den ønskede Oprejsning. Der fremkom vel strax i Maj 1848 i „Times" en Plan om, at Hertugens ældste Søn skulde adopteres af Frederik VII, og saaledes arve Monarkiet, men Hertugen indsaa selv Planens Umulighed paa Grund af Forbitrelsen mod ham og hans Slægt i Danmark. Derimod fremkom han selv med en anden Plan, der efter Gebauers Sigende indtil 1864 hørte til hans Yndlingsideer. Den gik ud paa Danmarks Deling, saaledes at Øerne tilfaldt Sverige og Jylland Tyskland. Naturligvis, tilføjer Dr. Gebauer, var Christian August med denne Tanke ledet af Haabet om, at Huset Augustenborg paa denne Maade kunde bringe hele den cimbriske Halvø under sit Septer, da Jylland dog ikke kunde bestaa som en selvstændig Stat[2]).

Et bedre Bidrag til Belysning af, hvor gennemtrængt Hertugen var af dynastiske Ideer, kan dog ikke tænkes. —

Ved Afslutningen af det store Opgør om Arvefølgesagen mellem Hertugen og Kongen i 1842, udtalte denne ifølge hans egne Dagbogsoptegnelser om og til Hertugen, „at det var beklageligt, naar man ansaa sine egne Rettigheder højere end Statens Vel", og tillige om Hertugens Optræden i Sprogsagen, at den i det mindste var uklog, naar man vilde være Konge af Danmark[3]). Begge Bemærkninger er saare træffende. Som den foranstaaende Udvikling har vist, saa synes der ingen Tvivl at kunne være om, at hvad det galdt om for ham, var ene og alene hans Slægts Interesse. Overfor Danmark ses det klart. Ingen vil hellere end han have Monarkiet bevaret, men kun under hans egen Slægt. Kognaterne skal opgive

[1]) Gebauer S. 369.
[2]) Gebauer S. 241—242.
[3]) A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger III. København 1898. S. 339.

deres Rettigheder, hans egne ere ukrænkelige. En saadan Politik maa selvfølgelig kaldes konsekvent, men om den tillige kan kaldes klog er et andet. Det vilde afhænge af Maaden hvorpaa den førtes.

Faderens Planer laa til Grund for hele Hertugens Færd, men det var ikke Faderens kloge Holdning han udviste. Faderen betonede sin Ret til Hertugdømmerne fuldt saa stærkt som Sønnen, men han hævdede tillige, at han var indfødt Fyrste, af dansk Slægt, og han viste i Gærning, at det var mere end Ord, naar han talte med Kærlighed om hele det danske Monarki som sit Fædreland. Den Plan han lagde var klogt beregnet, og med en Mand som ham havde den, trods det usikre Retsgrundlag hvorpaa den hvilede, dog haft Muligheder for at gaa igennem. Men Sønnen forspildte alt. Han viste ikke den kloge Tilbageholdenhed som maatte kræves, men kastede sig ind i Kampen og valgte sit Parti. Jeg siger ikke hermed, at han valgte Forbindelsen med Slesvig-Holstenerne af blot taktiske Grunde; han har utvivlsomt troet paa alle deres paastaaede Rettigheder, lige saa fuldt som han troede paa sine egne, men afgørende for ham har det dog været, at disse Rettigheders Art førte det med sig, at de kunde gaa op i en højere Enhed. Hertil kom yderligere hans udæskende Holdning i Sprogsagen, hvor han ved sin Agitation banede Vejen for det store Brud i November 1842. I Modsætning til Faderen optraadte han efterhaanden mere og mere som tysk Fyrste, og han viste ved forskellige Lejligheder sin Mangel paa Respekt for den danske Nation. Og af Samfundsfølelse, som hos Faderen, findes hos ham absolut intet. Gennem alt dette kom han Dag for Dag det danske Folk fjærnere; han følte ikke med det, han forstod det ikke. Han vilde ikke se, at det fra dansk Side ikke blot galdt et dynastisk Spørgsmaal, men at man ogsaa her havde et Retsgrundlag at støtte sig til.

Mens Hertugens Forhold til Broderen ialtfald i politisk Henseende er ret godt belyst, faar man ikke noget rigtigt Indtryk af Forholdet til andre af hans Nærpaarørende. Dr.

Aage Friis har allerede i en Anmeldelse i Tilskueren[1]) berørt dette for Moderens og Søsterens Vedkommende. Forfatteren omtaler forskellige Gange Caroline Amalies Breve, men intet af hvad der bringes giver Vidnesbyrd om mere end et godt søsterligt Forhold og Deltagelse i hans Skæbne, i intet af dem findes tydeligt udtalt, at hun deler hans Syn paa de politiske Forhold. Og i endnu højere Grad er det samme Tilfældet med Svogeren Grev Danneskjold, og navnlig med Professor P. Hjort. Sidstnævnte omtales vel adskillige Gange, men Forf. redegør ikke for, i hvilken Grad denne Hertugens „danske Ven" var Modstander af hans Ideer, og hvorledes han fra første Færd var en af Schleswigholsteinismens mest slagfærdige Modstandere[2]). Endelig savnes enhver nærmere Oplysning om Hertugens Brud med Mænd som Scheel og Carl Moltke, der oprindelig stod ham nær.

Som en vægtig Anke maa det dernæst fremføres, at Forfatterens Benyttelse af den danske Literatur om Emnet er altfor ufuldstændig og i høj Grad bærer Tilfældighedens Præg. Der savnes Værker, som absolut burde være benyttede, og der findes til Gengæld andre, hvis Værd kun er ringe. Men navnlig synes dog Forfatterens Kendskab til Tidens danske Piece- og Journalliteratur at være endog meget begrænset, hvorved han som oftest kommer til at staa ganske fremmed overfor dansk Tankegang.

Forfatteren har imidlertid heller ikke altid være lige heldig i Benyttelsen af den trykte Literatur. Som en Skrivefejl kan man maaske betragte det, naar Forfatteren[3]) fortæller at Frederik Christians og Louise Augustas Ægteskab fuldbyrdes,

---

[1]) Tilskueren 1910. S 378.

[2]) Forf. omtaler dog (S. 76) at Hjort i 1831 havde paatænkt sammen med Professor Chr. Paulsen at udgive et Skrift mod Lornsens Paastande. Forf. har imidlertid her forvexlet Paulsen med Estrup (jvf. Hjort: Udvalg af Breve: Ny Samling S. 509). — Dernæst nævner Gebauer ogsaa Hjort som Forf. til Skriftet: Der Thronwechsel. 1848. Dette er imidlertid skrevet ud fra bureaukratisk slesvigholstensk Tankegang og er ikke af Hjort, men snarere af Francke (Schleiden II. S. 248).

[3]) Gebauer S. 13.

skønt Arveprinsen allerede da havde en Søn, den senere Christian VIII, thi Brylluppet stod jo i Maj 1786, medens Christian VIII først fødtes i September samme Aar. En Del værre er det derimod, naar Forfatteren med A. D. Jørgensen som Kilde taler om de diplomatiske Forhandlinger om Arvefølgen i Slutningen af Frederik VI's Regeringstid, og nævner at Prins Christian var blandt de faa indviede, naar A. D. Jørgensen netop, paa det Sted der er henvist til, udtrykkelig fremhæver at Prins Christian ikke var indviet i Planen. Og absolut graverende er det, naar Forfatteren i en Bog, hvor Arveforholdet spiller en saa stor Rolle som i denne, viser sig at være ganske i Vildrede med den hessiske Families Slægtsskab med Kongehuset. Dr. Gebauer kender nemlig kun een „Landgreve" Frederik af Hessen, der først præsenteres som Statholder og Carl af Hessens Søn, for derefter at optræde som Frederik VI's Nevø og dennegang at blive gift med Czar Nikolajs Datter, og som endelig langt senere omtales som Broder til Prins Christian af Glücksborgs Gemalinde[2]). Det er da ret forstaaeligt, at Forfatteren kan finde den hessiske Arvefølge saa ganske urimelig.

Paa andre Steder viser Forfatterens ringe Hensyntagen til den danske Literatur sig i stædig Fastholden af gamle slesvig-holstenske Paastande, saaledes naar han fortæller[3]), at Ploug endte sin Skamlingstale 1844 med et Leve for den svenske Konge som Danmarks tilkommende Hersker, eller naar han omtaler Statholderudnævnelsen 1842[4]), uden at nævne at Prinsen af Nør, i Henhold til A. D. Jørgensens Uddrag af Christian VIII's Dagbog, selv havde ansøgt om Posten, inden han kaldtes til Kjøbenhavn, en Oplysning, der dog er af en vis Interesse til Belysning dels af Forholdet mellem de to Brødre, dels af Frederik af Nør's Uvederhæftighed.

Og endelig har det, at Forfatteren saa godt som kun ser Sagen fra den ene Side, bevirket at han ikke altid udviser

[1]) Gebauer S. 84; Danmarks Riges Historie VI. S. 246.
[2]) Gebauer S. 99, 133, 244 Fn. 1.
[3]) Gebauer S. 147.
[4]) Gebauer S. 116; A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger III. S. 336.

den Rolighed i Bedømmelsen af de nationale Brydninger, som han maaske ellers havde været istand til. Men han kender slet intet til Forholdene i Nordslesvig. Derfor kan han ogsaa med kendelig Indignation omtale[1]), at et nyholstensk Skrift endog gik saa vidt at fremsætte den „uhyrlige Paastand", at Slesvigerne intet vilde have mod dansk Kommando og dansk Forordningssprog, som om Slesvigerne stod som en Enhed i sproglige eller nationale Spørgsmaal. Bortset fra Laurids Skaus Bog om Peter Hjort Lorenzen, der jo var Hertugens specielle Modstander, har Forf. ikke benyttet en eneste af de ældre eller nyere Bøger eller Afhandlinger der skildrer den danske Bevægelse. Han taler om „Dannevirke", men synes aldrig at have haft Bladet i sin Haand, ialtfald citerer han „Dannevirkes" Program efter en af H. N. Clausens Smaapiecer fra Tredserne[2]). Særlig forbitret er Forfatteren dog over Sprogreskriptet af 1840, denne „Prisgivelse af Slesvig" som han hævder at Kongen har iværksat for at vinde den liberale Presse i Kongeriget. Ganske vist havde Stænderne anmodet derom, men Tyskerne havde ogsaa altid været altfor „højmodig eftergivende" overfor dette danske Sprog i Nordslesvig, som Friserne lignede ved Hundeglam. Og da de først havde indset, at det kun var et Skjalkeskjul for den danske Propaganda, saa „var disse slesvigske Mænd altfor ærlige til at skjule deres Fejl", og bad Kongen om atter at suspendere Reskriptet. Ganske i Stil hermed er det da ogsaa, naar der paa den ene Side tales om Propaganda, medens Betegnelsen for en tilsvarende Virksomhed paa den anden Side lyder, at Sansen for Retten bredte sig[3]).

Men tydeligst træder dog Forfatterens Tagen Parti frem i hans skarpe Fordømmen af Wegener og hans overstrømmende Ros over „Droysen og Samver".

I Forbindelse hermed rejser sig det Spørgsmaal, hvorfor har Forfatteren ikke snarere, istedenfor at holde sig til nogle Udtalelser i Almindelighed, benyttet Lejligheden til at give en

¹) Gebauer S. 94 Fn.
²) Gebauer S. 90.
³) Gebauer S. 103, 90, 108, 149.

virkelig Kritik af de to Bøger. Det er jo nemlig for en stor Del det samme Materiale, som de to Bøger er bygget over, som han har haft for sig. Wegeners historiske Skildring ser jeg i denne Henseende bort fra, det er det Brevstof han har fremlagt, og den Maade hvorpaa han har gjort det, der har sin Interesse. I disse Brevuddrag har man fra dansk Side, baade i Samtiden og senere, fundet meget i Hertugens Optræden, som ikke kunde anses for korrekt, medens man fra tysk Side har beskyldt Wegener for ved vilkaarlige Udeladelser at have forvansket Meningen. Muligvis kunde Pladshensyn ikke tillade Forfatteren at gaa for meget ind paa denne Sag, men jeg synes der havde været en Lejlighed til at aftrykke et eller flere af de Breve, der fra dansk Side er betragtet som kompromitterende, eller fra tysk Side som forvanskede, og dertil en eller flere Prøver paa den Kategori af Breve, som Wegener kun henviste til, men „ikke vilde publicere, hvis det kunde undgaas".

Kun i enkelte Tilfælde kommer Dr. Gebauer ind paa det samme Brevmateriale som Wegener, saa man har Lejlighed til at se, hvad den ene, og hvad den anden har faaet ud af det.

Der er i denne Henseende to Tilfælde, som det er værd at fremdrage. Det ene er Grev Danneskjolds Brev af 4. Januar 1840[1]). Under Henvisning hertil fortæller Gebauer, hvilke Klager der fremsattes i Kjøbenhavn over Hertugens lidet danske Sindelag, men man maa tye til Wegener for at faa Fortsættelsen med, hvor Greven skriver, at disse Klager vare fremsatte med Grund, og tilføjer om en enkelt af Klagerne, at skønt han gærne vilde have gendrevet den, kunde han det ikke, da han selv gentagne Gange havde hørt Hertugen ytre sig saaledes. — Det andet er et Brev af 4. September 1846 fra Hertugen af Glücksborg til Christian August[2]). Efter dette fortæller Gebauer, hvorledes den augustenborgske Prins Valdemar, der opholdt sig ved Hoffet i Berlin, havde udvirket at Kongen ikke troede den Retfærdiggørelse, som tilstilledes ham af Grev

[1]) Gebauer S. 100; Wegener S. 216 (Bilag 23).
[2]) Gebauer S. 176; Wegener S. 190 (Bilag 100).

Ludvig Moltke i Christian VIII's Navn, ja tilmed erklærede, at han ikke forstod, hvorledes Kongen af Danmark, hvem han personlig højagtede, kunde handle saa gudsforgaaent. I det Uddrag af samme Brev, som gengives hos Wegener, fortæller derimod Hertugen af Glücksborg, at Grev Knyphausen har faaet Efterretninger fra Berlin, som er kommet ham meget uventet, nemlig at Kongen af Prøjsen i Begyndelsen med stor Varme havde talt for Opretholdelsen af tysk Ret, men efter Grev Moltkes Tilsynekomst fuldstændig var slaaet om til at betegne Bevægelsen i Hertugdømmerne som revolutionær, som vor Konge med stor Kraft maatte træde op imod. — Idet jeg vil gaa ud fra, at begge har citeret rigtig, maa det altsaa være to Steder af samme Brev, af hvilke hver Forfatter har valgt det, der passede ham. Men i saa Fald forekommer det mig rigtignok, at ingen af dem har gjort Ret i at tage det nævnte isolerede Stykke til Indtægt, men at de meget mere burde have gjort opmærksom paa, hvor vaklende Prøjserkongens Holdning var.

Jeg ved ikke, om der kan tænkes nogen anden Mulighed, men det forekommer mig ialtfald, at det fremdragne tilstrækkeligt motiverer mit Ønske, at Forfatteren noget mere fyldestgørende havde gjort Rede for det af Wegener benyttede Materiale. Og jeg kunde endnu tilføje det Ønske, at han ved en senere Lejlighed maatte finde Anledning til fuldstændig at aftrykke ovennævnte Brev, tilligemed flere andre af de Wegenerske Breve, og i Forbindelse dermed den tidligere omtalte Brevvexling mellem de augustenborgske Brødre i 1842.

Min Hovedindvending mod Dr. Gebauers Bog er den, at han i selve det store Spørgsmaal, Forholdet mellem Konge og Hertug, ikke har forsøgt at dele Vind og Sol lige, men udelukkende har set Sagen fra den ene Side, — Hertugens egen.

Om Dr. Gebauer end er aldrig saa overbevist om de augustenborgske Paastandes Rigtighed, saa er det dog ganske uberettiget, ikke at tiltro Modstanderne at ogsaa de gik ud fra, hvad de ansaa for Ret. Thi en Sag kan jo nu engang ses fra mere end een Side. Men Hr. Gebauer anerkender slet ikke, at der er et Retsgrundlag ogsaa paa dansk Side. At der overhovedet er et slesvigsk og delvis ogsaa et holstensk Spørgs-

maal, kan eller vil han ikke se. Derfor er hans Opfattelse af Hertugen bleven saa ensidig. Han erkender vel dennes Mangler, hans Stædighed, hans Mangel paa Omgængelighed og hans aristokratiske Væsen, men ved Siden deraf ser han lutter Ærlighed, lutter Retsindighed, lutter Retlinethed. Trods hans Behandling af Korrespondancen fra 1842, har han ikke Øje for den dobbelte Bund, der stadig er i Hertugens Politik. Og alle dennes Dyder fremtræde saa meget des mere ved Modsætningen til Christian VIII, af hvem der gives en Skildring efter bedste Droysen-Samwerske Mønster, i Strid med den Opfattelse, den videnskabelige Forskning er naaet til i Kongens Hjemland, paa Grundlag af en alsidig Bedømmelse af hans Færd som Regent og som Menneske.

Axel Hansen.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Pastor Vilhelm Bang, der var født 1843 og Sognepræst fra 1871, sidst i Hvalsø, er død 19. Marts 1910. Han omfattede Reformationstidens Kultur- og Kirkehistorie med megen Interesse og har foruden en Række Tidsskriftartikler udgivet flere Skrifter derom, især *Præstegaardsliv i Danmark og Norge fra Reformationen til det 17. Aarh.s Slutning* (1891) og *Latinskoleliv og Studenterliv* (1892).

Fhv. Arkivsekretær Jørgen Bloch døde 10. Jan. 1910. Han var født 1839, blev 1870 Assistent og 1884 Fuldmægtig i Kongerigets Arkiv, senere Arkivsekretær i Rigsarkivets 2den Afdeling, fra hvilken Stilling han tog sin Afsked fra 1. August 1909. For Arkivet har han udgivet *Vejledende Arkivregistraturer* II—III (over Rentekammeret, Generaltoldkammeret, Kommercekollegiet og Finansarkiverne 1660—1848 samt Generalpostdirektionens Arkiv 1711—1848) (1892—1900), og Fortegnelse over *Amtmænd og Stiftamtmænd 1660—1848* (1895).

Hjælpsomhed og Velvilje, der bundede i hans fine og noble Personlighed, gjorde ham meget afholdt af Kolleger og Arkivets Besøgende. Ved Siden af sin Embedsgerning plejede han dog andre Interesser. Han var en ivrig Dyrker af det 18. Aarh.'s Personalhistorie, og navnlig meget fortrolig med *Aug. Hennings* og *Herman Schubarts* Biografier; interessante Bidrag til deres Liv, skrevne med en varm Kærlighed til Emnet, har han givet i Museum 1890—91, ligesom han har skildret dem og enkelte andre Personer fra den Tid i Biografisk Leksikon. Og dernæst var han en ivrig Medhjælper ved sin Svoger Svend Grundtvigs Samling og Ordning af Folkeminder. Sammen med G. begyndte han og fuldendte efter hans Død 15 Bd. Haandskrifter, indeholdende *færøiske Folkeviser og en færøisk Ordbog,* der nu findes paa det kgl. Bibliotek, og som udmærker sig ved Flid og Nøjagtighed. *J. A. F.*

Forh. Registrator i Gehejmearkivet Frederik Krarup er død 13. April 1910. Han, der var født 1841, blev 1863 ansat i Arkivet og 1882 Registrator, fra hvilken Stilling han afskedigedes 1889 ved Rigsarkivets Oprettelse. Han var Medlem af Historisk Forenings Bestyrelse 1870—77, Redaktør af Personalhistorisk Tidsskrifts første 3 Bind (1880—82) og deltog i Redaktionen af det 1878 udgivne Register til Scriptores. Af selvstændige Skrifter har han udgivet et om *det engelske Arkivvæsen* (1876) og *Oplysninger om Kong Frederik II's Ægteskabsforhandlinger* (1872). Det sidste var en Omarbejdelse af en af de ikke faa Anmeldelser, han skrev til Historisk Tidsskrift. I Geografisk Tidsskrift's 2. Bd. skrev han en Afhandling om *Zeniernes Rejser.* Hans sidste Aar blev meget tunge paa Grund af stor legemlig Svaghed. *J. A. F.*

Den 17. Marts 1910 døde Professor Ludvig Daae. Den veltalende og beaandede Lærde havde siden 1876 været Professor ved Universitetet i Kristiania og blev 76 Aar gammel. Ejendommelig for Daae var hans Tilknytning til Tider, der laa langt tilbage for de nuværende Slægtled. Han følte sig egentlig som Lærling af de danske Historikere i det 19. Aarhs. første Halvdel, hans Hjerte var knyttet til Foreningstiden mellem Danmark og Norge, som han ofte tog i Forsvar

mod urimelige Angreb, for den største Forfatter fra Fællestiden Holberg nærede Daae med sin humoristiske Sans og sit Lune en lige saa levende Kjærlighed som Interesse, og han har skrevet en lærerig Bog om ham; han havde de lærde Tidsrums Kærlighed til Latinen og ansaa den for uundværlig for sand Dannelse i Folket, og han var en stadig Læser af den klassiske Oldtids Litteratur.

Daaes Afhandlinger og litterære Bidrag ere lige saa talrige som mangeartede; dog kan man maaske nævne Sider, som særlig tildrog sig hans Opmærksomhed. Til dem hørte saaledes Kirkehistorien; vi kunne nævne hans fortræffelige Bog *Norges Helgener*, hans oplysende Meddelelse om, hvorledes Reformationen indførtes 1536, hans Arbejde *Om gejstlige Embeders Besættelse i Norge efter Reformationen.* Endvidere yndede Daae Stedshistorien, han har skrevet flere norske Kjøbstæders Historie og samlet og fortolket *Norske Bygdesagn.* Daae, som var udmærket inde i Verdenshistorien og har udgivet nogle Lærebøger i denne, besad en omfattende Læsning i Udlandets Litteratur, ligesom han har gjort Undersøgelser i Udlandets Arkiver, særlig tydske; deraf har Frugten været hans Oplysninger om Nordboeres Studeringer i Udlandet (*Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*) og hans Skrift *Nordmænds Udvandringer til Holland og England i nyere Tid.* Det skyldes vel Daaes omfattende Interesser og hans livfulde Deltagelse i den politiske Strid, at han ikke samlede sig om noget større Værk; hans mest omfattende Bog er vist *Det gamle Christiania (1624—1814)*, der især i i sin anden omarbejdede Udgave (1891) er lige saa grundig i sin Fremstilling af den norske Hovedstads Historie, som den er underholdende ved de givne Tidsbilleder eg Skildringer af Personer. Her i Danmark vil Daae særlig mindes paa Grund af sin trofaste Kærlighed til vort Land, hvad der gav sig stadige Vidnesbyrd. Universitetet tildelte ham da ogsaa ved sit Jubilæum 1879 Æresdoktorgraden; Daae skrev det norske Universitets Festskrift ved denne Lejlighed, *Kong Christiern I's norske Historie 1448—58.* Han var fra 1881 Medlem af det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.

Venner og Elever af Daae hædrede ham kort før hans Død ved at stifte et Legat, der bærer hans Navn og som skal virke for Udgivelsen af Kilder og Afhandlinger i Norges Historie. *Joh. Stp.*

Den svenske Kirkehistoriker Otto Ahnfelt, Biskop over Linkøping Stift, døde 3. Febr. 1910. Hans vigtigste Arbejder har været: *Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering* (1893) og *Bidrag till svenska kyrkans historia i sextonde århundradet* i Acta Universitatis Lundensis 1894—99.

Docent i forhistorisk Arkæologi ved Upsala Universitet Knut Stjerna døde 15. Novbr. 1909. Skønt han kun naaede en Alder af 35 Aar, havde han, der var Elev af Montelius, udfoldet en rig og original Produktion, dels af ren arkæologisk Art, dels vedrørende Sagnhistorie, hvortil hører en Række Studier over Beowulf; med megen Iver omfattede han Spørgsmaalet om Svears og Götars Strid og om Bornholms ældste Befolkning og opstillede nye Hypoteser derom. I sit sidste Arbejde *Lund och Birka* (i Historisk Tidskrift för Skåneland III, 1909) søgte han at godtgøre, at Lund var anlagt af Knud den store og at Navnet skyldtes en Efterligning af London, medens Birka skal være anlagt af frisiske Købmænd omtr. 800.

Den 20. Decbr. 1909 døde Ludvig Friedländer, som er født i Königsberg 1824 og i en lang Aarrække virkede ved Universitetet her, indtil han 1892 trak sig tilbage og siden levede i Strassburg. Han vandt sig et stort Navn ved *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms,* der udkom 1862—71 og har oplevet mange Oplag. Det er den ældre Kejsertids Levevis, som skildres heri, og med megen Kyndighed og et udpræget Fortællertalent har Friedländer udnyttet det store kulturhistoriske Stof, der gemmer sig i Tidens Digtning og de talløse Indskrifter. I Forbindelse med Studierne hertil staar hans gode Udgaver af Kejsertidens Satirikere, Juvenal, Petronius og Martial. — Den 2. Febr. 1910 døde en anden fremragende Dyrker af Oldtidshistorien, Benedik-

tus Niese, som er født 1849 i Burg paa Femern og var Professor i Marburg. Han har til Iv. v. Müllers store Haandbog leveret en fortræffelig Oversigt over Roms Historie i Oldtiden; hans Hovedværk er *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chæronea,* 3 Bind (1893—1903), der er bygget paa meget grundige Studier, men i Fremstillingen noget tør og farveløs.

Kr. E.

Den amerikanske Historiker Henry Charles Lea, f. 1825, er død 24. Oktbr. 1909. Med stor Interesse omfattede han Kirke- og Kulturhistorie, og hans Hovedarbejder: *History of the inquisition of the middle ages,* 1—3, 1888, og *History of the inquisition of Spain,* 1—4, 1906—07 vurderes meget højt for deres Lærdom og har bragt meget nyt frem.

Medens der fra hele Danmarks Middelalder kun findes faa uægte eller forfalskede Diplomer, ere saadanne tilstede i enkelte andre Lande i saa rigt et Antal, at en Betragter i Nutiden kun kan se derpaa med største Forundring og Uhygge. Ilde berygtet er især Ærkebispedømmet Hamburg-Bremen for den Række af uægte Breve, som vedrøre det; Diplomerne fremtræde som Originaler, men ere falske, og en virkelig Original har enten slet ikke været udstedt, eller der er foretaget Ændringer i dens Text. Det viser sig desuden og bekræftes af det af Fritz Curschmann nylig udgivne grundige og omhyggelige Arbejde *Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg. Eine diplomatische Untersuchung.* Hamburg u. Leipzig 1909, at disse Aktstykker ikke skyldes en enkelt Falskner, men at Brevene ere fabrikerede til forskellige Tider, nemlig først paa Ærkebisp Adalgars Tid (o. 900), derefter under Liawizo (o. 1010), saa under Liemar, da det gjaldt om at holde fast paa de nordiske Folk, som gjerne vilde følge Gregor VII's Tilskyndelse til et Frafald fra Bremen; senere lavedes der ved Tiden 1122 en halv Snes Diplomer, da man skulde gjenvinde Ærkesædets tabte Ret over Norden og det virkelig ogsaa lykkedes Adalbero at faa Pavens Godkendelse heraf; endelig o. 1132. Forf. udtaler med Grund, at

et uægte Diplom er lige saa godt en historisk Kilde som et ægte, kun kræver det en særlig indgaaende Behandling, og man maa være ham erkjendtlig for disse gennemtrængende Undersøgelser, der ledsages af 10 Tavler med Facsimiler fra de tolkede Breve og som indeholde mange nyttige Oplysninger om Stil, Sprog, Besegling osv., saa at Bogen kan tjene ethvert diplomatisk Studium. *Joh. Stp.*

Den unge forfatter Hugo Matthiessen har offentliggjort en kulturhistorisk skitse med titlen *Bøddel og Galgefugl* (Kbh., 1910). Forf. ejer noget af en digters ævne til at søge at genopleve de svundne tiders liv og færden, og udmaler i en farverig, om end stundom lidt søgt stil den uhygge, der hvilede over bødlens person og håndværk. De enkelte træk i mosaikbilledet har han flittigt samlet sammen fra mange forskellige steder, idet han dog væsentlig holder sig til Norden og Tyskland; fraregnet to citater af aktstykker fra Fredericia rådstuearkiv bygger han udelukkende på trykte kilder, hvorved han ganske vist har lettet sig opgaven betydeligt, så meget mere som han har haft den fordel at kunne støtte sig til så fortræffelige enkeltskildringer af hidhørende eller nærbeslægtede æmner som f. eks. F. Dyrlunds „Tatere og Natmandsfolk", Vilh. Bangs „Mestermanden" (Aarb. f. dansk Kulturh. 1893), og V. A. Sechers „Bidrag t. Kbh.'s Rets- og Kulturhistorie" (i Hist. Meddelelser om Kbh. 1908). Forf. fremhæver med rette, at bøddelens skikkelse er fremmed for det gamle bondesamfund; han hører sammen med hele det strænge og håndfaste straffesystem, som fulgte med bykulturen i Middelalderen og hang sammen med vanskeligheden ved at håndhæve retsordenen i et så tætpakket og tildels sammenløbet samfund som det, der fandtes i datidens stæder. Virkningsfuldt skildrer forf., hvorledes bøddelen som samfundets udskud blev gjort til syndebuk for alle, og hvorledes han i grunden selv hørte hjemme blandt de „galgefugle" han færdedes så meget iblandt. Når det alligevel efterhånden lykkedes ham at arbejde sig kendeligt op af pølen og tiltvinge sig en noget mere agtet samfundsstilling, så kan dette vel delvis, som forf. fremhæver, skyldes den overtroiske respekt, som hans person og virksom-

hed indgød, ligesom hans ry som læge kan have spillet en vis rolle; men det må dog først og fremmest — hvad forf. næppe tilstrækkeligt fremhæver — ses i lys af den ærbødighed for al øvrighed, der i løbet af det 16. og navnlig af det 17. årh. var i stærk og stadig stigning — en ærbødighed som navnlig Lutherdommen ivrigt fremmede, men som iøvrigt også groede på katolsk grund og hang nøje sammen med det enevældige kongedømmes fremvækst over hele Evropa. Da skarpretteren først under enevælden var steget fra kommunal til kongelig embedsmand, var han kommen ind under nådens sol, og man havde ondt ved i længden at unddrage ham borgerlig agtelse. Længe varede dog ikke disse hans velmagtsdage, ti med det nye og humane tankesæt, der i oplysningstiden i 18. årh. trængte igennem hos de dannede klasser, blev hele grundlaget for hans stilling undergravet, og siden den tid har hans navn og embede kun været en skygge af sig selv. På baggrund af vore dages humanitet tegner billedet af fortidens bøddelvæsen sig med lutter mørke og skumle farver; men det bør ikke glemmes — hvad forf. også i sine slutord fremhæver — at det kun er en enkelt skyggeside af de svundne tiders liv han i sin bog har fremdraget, og at datidens bykultur med alle sine mangler dog ævnede at skabe storværker af kunst og håndværk, hvortil senere tider ej har kunnet opvise magen. Forf.'s bog røber, som nævnt, betydelige ævner til at opfatte og fremstille svundne tiders liv og færden, og man kan kun ønske ham, at han til sit næste kulturhistoriske skrift må have held til at finde et æmne, der står i nærmere forhold til den skabende ævne, den livsfylde og brogede mangfoldighed, der trods alt trivedes så vel i Middelalderens og Renaissancens samfundsliv. *J. O.*

Dr. J. Levin Carlbom, Forfatter til en Række Skrifter om Karl X Gustavs diplomatiske og militære Historie, har udgivet et meget stort Arbejde: *Karl X Gustav. Från Weichseln till Bält 1657. Tåget över Bält och Freden i Roskilde 1658. 250-åriga krigs- och segerminnen* (Stockh., 1910). Skriftet er bygget paa meget vidstspændende Arkivstudier foruden paa trykt Litteratur, men har desværre trods dets lærde

Karakter ingen i det enkelte gaaende Kildehenvisninger; det er sikkert meget grundigt, men meget tungt. Det har en militærhistorisk Side med vidtløftige Undersøgelser om den svenske Hærs enkelte Korpser, og det har en diplomatisk Side. Forf. har villet oprede alle Enkeltheder af de skiftende ydre politiske Situationer paa det omhandlede Tidspunkt og har ogsaa bragt adskilligt nyt frem. En særlig Interesse knytter sig til hans Skildring og Opfattelse af Aarsagerne til Karl X Gustavs Fredsbrud i August 1658. Han forsvarer det under Synspunktet af Nødværge; deri ligger dets Berettigelse. At Karl Gustav selv har set det som en nødtvungen Handling, har jeg heller aldrig benægtet. Dr. Carlbom og jeg mødes også i Tanken om, at det var Forholdet til Tyskland, Udsigten til en stor Krig med Østrig og Brandenburg, som spillede en afgørende Rolle ved hans Beslutning; derimod vil han ikke give mig Ret i, at Kongen har ladet sig lede af Hensynet til, at han maatte have sin Hær fri. Jeg tror dog, at adskillige Udtalelser af Kongen peger i denne Retning, og at man paa den Maade lettest forklarer hans Vaklen om han vilde vende sig mod Brandenburg eller Danmark. Men jeg skal gerne indrømme, at her er Tale om en Hypotese. Fuldt ud skal jeg ogsaa anerkende Forf.'s urbane Polemik, saa meget mere som denne har sit Modstykke i et lidt ældre Skrift af Rektor Blomgren i Vänersborg: *Ägde Karl X Gustaf rättmätiga och giltiga skäl för sitt fredsbrott i Augusti 1658?* (1907). Det giver i sin hele Opstilling Læseren et vildledende Indtryk af min Skildring af Forhandlingerne i København. Jeg har udtrykkelig fremhævet, hvor forstaaelig Karl Gustavs Frygt for Danmarks Planer var, selv om vi nu kan se, at han langtfra havde den Grund dertil, som han mente at have. Naar jeg dog i min *Adelsvældens sidste Dage* har fældet den stærke Dom over Fredsbrudet (forøvrigt noget afdæmpet i min Fremstilling i *Danmarks Riges Historie*), saa skyldes det to Ting. Kongens Handlemaade mod Danmark synes mig for det første saa uberettiget, fordi han overfaldt Danmark i alt Fald delvis af andre Grunde end dettes egen Adfærd, og for det andet saa uforsvarlig, fordi han gjorde det uden Varsel og uden

Krigserklæring, og her klæder det ilde, at Rektor Blomgren udelader disse Ord af det Citat af mig, han anfører. Kun eet skal jeg indrømme min Modstander, nemlig at jeg ikke havde burdet sige, at et Fredsbrud uden Krigserklæring stred imod enhver Tids Folkeret. Men fordi Folkeretten eller Krænkelse af den har tilladt en saadan Adfærd fra Midten af det 18. Aarh., er dermed ikke bevist, at denne Skik var godkendt paa Karl Gustavs Tid. Terlons Ord til Kongen om, at det skadede hans Berømmelse, peger paa, hvad der var den Tids Opfattelse. *J. A. F.*

Dr. J. Lindbæk har nu fuldført sin for Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie besørgede Udgave af *Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie* (1—2. Bd., 1903—10). Udgaven slutter sig paa en værdig Maade til den Række andre Publikationer, som det nævnte Selskab har Æren for at have foranlediget; Arbejdet er udført med stor Kyndighed og megen Omhu af Udgiveren. Benyttelsen af Kildestoffet lettes ved en Sagoversigt, der er ordnet systematisk efter lignende Principper, som Erslev har anvendt til sin Udgave af Aktstykkerne til Rigsraadets Historie; tillige er givet en Oversigt over Statskollegiets Historie og en Fortegnelse over dets Medlemmer. Det ligger i Forholdets Natur, at saa righoldig i Indhold som Rigsraadsaktstykkerne kunde en Udgave af Statskollegiets Akter ikke blive; dets Rolle i Statsstyrelsen var meget ringere end Rigsraadets, om det end til en vis Grad maa opfattes som en Slags Fortsætter af dette. Det lignede det i ikke at være nogen Forvaltningsinstitution; deri ligger Forskellen mellem det og de andre nye Kollegier med Undtagelse af Højesteret. Men det havde mistet Rigsraadets dømmende, lovgivende og skattebevilgende Myndighed, var kun raadgivende, og det kun saaledes, at der ingen bestemte Regler var for hvilke Sager det skulde raadspørges om. Dets Virksomhed og Indflydelse blev ogsaa meget forskelligartet til de forskellige Tider i den korte Periode af Enevælden, hvori det i det hele eksisterede. Alligevel er der en Række Omraader, hvor dets Betænkninger og de dertil hørende Aktstykker har deres store Interesse. Det gælder Skatte-

forhold og Forsvarsvæsen, men mest vel Byernes Stilling og økonomiske Forhold. Derved bliver den foreliggende Udgave et meget vigtigt Bidrag til Belysning af de 16 Aars indre Historie.

J. A. F.

Arkivsekretær Gerhard L. Grove's velbekendte Interesse for den danske og nederlandske Flaades Historie i det 17. Aarh. har givet sig et fornyet Udslag i en lille Bog: *Til Orlogs under de Ruyter* (1909). Dens Hovedindhold er en Udgave af de i det kgl. Bibl. bevarede Dagbogsoptegnelser af den danske Sømand Hans Svendsen, medens han som Sømand i hollandsk Tjeneste deltog i Nederlandenes paa Omskiftelser rige Krig med England 1665—67. Optegnelserne giver en Del nye Enkeltheder til Begivenhedernes Historie og viser deres Forf.'s Iagttagelsesevne. Tillige er Svendsen jo en Slags Type paa de mange Danske og især Nordmænd, der paa den Tid fik deres maritime og militære Uddannelse paa Nederlandenes Flaader. I en Indledning har Hr. Grove belyst dette Forholds almindelige Karakter, som nu afdøde Daae tidligere havde berørt i et lille Skrift; lidt vildledende er det derimod, naar han taler om Englænderne som Havets Beherskere i det 17. Aarh. En anden Del af Indledningen giver en kyndig Udsigt over Søkrigens Gang 1665—67. Til Bogen er knyttet en Række gode Illustrationer, baade gamle Kort, Søbilleder og Portræter, imellem de sidste Fotografier efter Peter Lely's Malerier i Greenwich Hospital af engelske Admiraler.

J. A. F.

Hr. Eiler Nystrøm's Bog *Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid* (1910) behandler et i og for sig spinkelt Emne, Casorti'ernes, Pricernes og Pettoletti'ernes Pantomimer og akrobatiske Forestillinger paa Københavns Forstadsteatre. Alligevel har Bogen sin ikke ringe Værdi. Allerede Pricernes senere Betydning for den danske Ballet retfærdiggør, at der dvæles ved deres Families Historie, og Pjerrot og Harlekin har spillet en saa stor Rolle for København, at man gerne vil vide Besked med deres første Dage herhjemme. Men hertil kommer, at det lille Skrift er et Mønsterarbejde i Retning af Grundighed, og at Forf. giver hele sin

Skildring en interessant kulturhistorisk Baggrund. Bogen er paa een Gang omhyggelig, velskreven og fornøjelig. *J. A. F.*

M. Mackeprang har i *Nordslesvig 1864—1909* (1910) givet en særdes indgaaende og paalidelig Skildring af vore Stammefrænders Vilkaar siden Adskillelsen fra Kongeriget. Med overordentlig Flid har Forf. samlet og gennemarbejdet et meget stort og spredt Stof, og til, hvad han har hentet fra trykte Kilder, blandt hvilke de sønderjydske Blade har været af særlig Vigtighed, har han været saa heldig at kunne føje adskillige Oplysninger fra private Breve. Man følger de ydre Tildragelser, der har bestemt Nordslesvigs Skæbne og den preussiske Regerings skiftende Holdning; man ser, hvorledes alt dette har virket paa og er blevet optaget af Nordslesvigerne, og naar Forf. her ingenlunde dækker over, at der til Tider har været ret ulige Meninger om, hvad Vej man skulde følge, og alvorlige Brydninger mellem Danskhedens Forkæmpere, har han vidst at lade hver Retning selv komme til Orde og motivere sin Opfattelse. Ogsaa overfor Tyskerne er hans Skildring præget af en vidtgaaende Objektivitet, og Forholdene er saaledes, at netop derved kommer hans Skildring til at virke desto kraftigere. Man kunde vel have ønsket lidt stærkere Fart og Farve over Fremstillingen, og naar Forf. har leddelt Stoffet efter meget korte Tidsafsnit, har dette noget skadet hans Karakteristik af de ledende Personligheder. Men hele Bogen er gennemtrængt af en stille Varme; man føler, at den er skrevet af en Mand, som er født dernede og siden, omend bosat og virkende i Kongeriget, dog stadig har haft sit Hjerte med i sine Landsmænds haarde Kampe. I sig selv er Skriftet et smukt Vidnesbyrd om, hvor højt vor Historieskrivning staar i Objektivitet, og den viser tillige Vej til et Omraade, som endnu ligger næsten urørt hen, Slesvigs indre historiske Udvikling, Sønderjylland ikke skildret blot som Stridsæblet mellem Danmark og Tyskland, men set indefra. *Kr. E.*

A. Collett's *Gamle Christiania Billeder*, der udkom første Gang 1893, er udgivet paany (Chrania, 1909) og det i helt anden Skikkelse, med Omarbejdelse af Teksten, Tilføjelse af nye Kapitler og ikke mindst med en betydelig Forøgelse af

Illustrationerne. Den store Interesse baade i topografisk og kulturhistorisk Hensende, som knytter sig til Skriftet, er derved vokset.

Professor Theodor Lindner i Halle har i sin *Weltgeschichte seit der Völkerwanderung. In neun Bänden*, hvoraf hidtil er udkommet de 6 Bind (Stuttgart u. Berlin, 1901—09), forsøgt sig paa den store Opgave alene at give en sammenhængende Skildring af Verdenshistorien fra det vestromerske Riges Undergang. Med Rette har det staaet for ham, at kun en enkelt Forfatter vilde være i Stand til at give en Helhedsopfattelse, og at der bør være Plads til en saadan, selv om der derved paa adskillige Omraader maa gives Afkald paa det førstehaands Studium, som bliver muligt, naar den universalhistoriske Skildring splittes til mange lærde. Det er den samme Tanke, der har bevæget Dietr. Schäfer til at skrive Weltgeschichte der Neuzeit i 2 Bind (jvfr. Hist. Tidskr. 8 R. I, 333). Der er dog en stor Forskel paa de to Forf.'s Synsmaade. Schäfer har taget sit Udgangspunkt fra Opdagelsernes Tid, Lindner sit fra det 5. Aarh., Schäfer har væsenligt set Verdenshistoriens Forløb under et bestemt Synspunkt, Kampen om Herredømmet over Verden, Lindner har villet se alle Udviklingens forskellige Traade. Allerede derved er der en større Fasthed over Schäfers Fremstilling; den staar i Kompositionens Styrke, i hver enkelt Sætnings Indarbejden under Helheden langt over Lindners. Men den er ogsaa mere ensidig.

Den ledende Tanke hos Lindner er den, at den historiske Udvikling bestemmes ved Sammenspillet mellem de paa fælles historisk Grund udviklede Folkegrupper med deres fælles Ideer og de ved Tid og Sted skabte Enkelttilværelser af Stater eller Individer: de sidste formaa vel kun at udløse forhaandenværende Kræfter, men den Maade, hvorpaa det sker, er deres eget Værk; ogsaa relativt ubetydelige Personligheder kan gribe afgørende ind, fordi Tider, der i sig rummer stor Bevægelse, kan drive dem videre end de oprindeligt selv vilde. Paa Baggrund af disse Tanker ser han nu Udviklingen. Kristendommen

udførte den verdenshistoriske Gerning at forbinde Romerdømme, Germanerdømme og Kristendom. Dens første store Indsats beroede mindre paa dens moralsk-dogmatiske Værdi end paa Arven fra Rom. Men efterhaanden maatte dens supranaturalistiske Idé blive den overmægtige, og af dens Modsætning til Verden fremgik Striden mellem Pave- og Kejserdømme. Men dens egen Frugt, Korstogene, udvidede Kundskaben og skabte dermed nye Fornødenheder og fremkaldte Modstand mod den selv, idet Lægdømmet og den borgerlige Masse fik Bevidsthed om sin egen Ret. Occidenten formaaede at tilegne sig de forskellige Paavirkninger, naaede ogsaa til paa ny at udnytte Oldtidens Skatte. Imens var ogsaa Staterne modnet til Selvstændighed. Under disse Forhold kom de store Brydninger i det 16. Aarh., efter at Koncilierne forgæves havde forsøgt en Reform af Kirken, der dog ikke vilde røre ved dens Principper og Naademidler. Humanismens Forsøg var internationalt, vilde en renset, praktisk-sædelig Kristendom, en Reform, ingen Revolution. Men en Differentiering viste sig nødvendig paa Grund af materielle Forhold og Folkenes Særkarakterer. Pavedømmet trykkede materielt mest paa Tyskland; derfor kunde andre Steder et stort Brud undgaas, men ikke dér. I Tyskland hængte imidlertid Befolkningens Masse ved Dogmatik, kunde ikke nøjes med Humanismens sædelige Idealer. Luther blev den store Gennemfører af den ny Dogmatik, den store Oprører mod Rom. Men overalt tyngede de statslige Forhold paa de ideale Tanker. Politikken bemægtigede sig Religionen; derved kom Regenterne i de enkelte Lande til at spille deres Rolle. Og under dette dannede sig det europæiske Statssystem. Det blev dog først i det 17. Aarh. og ikke i det 16., at den moderne Tid udfoldede sig; først da skete Brudet med den tidligere supranaturalistiske Tankegang, først da begyndte kirkeligt, religiøst, politisk, videnskabeligt, økonomisk, socialt og sædeligt en ny Periode.

Af alt dette vil ses, at Forf. er en i mange Henseender original Tænker, der betragter Udviklingen og Sammenhængen paa selvstændig Maade. Hvad Udførelsen angaar, er den vistnok noget uligelig, dygtigere, mere slaaende og mere levende

i visse Afsnit end i andre. Med det sidst udkomne 6te Bind er Forf. naaet til Midten af det 18. Aarh.; vigtige Tidsperioder staar altsaa endnu tilbage. Det maa ønskes ham, at han maa kunne fuldføre sit interessante Værk. *J. A. F.*

Historikere har sikkert ofte sysselsat sig med Tanker om, hvorledes deres Fæller i Fremtiden vil stille sig til det uhyre og uhaandterlige Kildestof, som mere og mere vokser op gennem Aviserne. Spørgsmaalet har ogsaa i den senere Tid været drøftet paa forskellig Maade i Tyskland. Det maa imidlertid erindres, at Forholdet vil blive væsenligt forskelligt efter hvad Historikerne sætter sig som Opgave. Er Talen om kulturhistoriske Skildringer, vil Aviserne blive en Kilde, som paa Grund af deres Rigdom rimeligvis vil vise sig umulig at udnytte paa udtømmende Maade. Drejer det sig derimod om de politiske Kendsgerninger, vil Opgaven ikke være saa trøstesløs. De gode Udsigter over Aarsbegivenhederne, som nu fremkommer i Annual Register, Europäischer Geschichtskalender o. lign. Værker, vil være tilstrækkelige Holdepunkter til at gaa videre og gøre megen Eftersøgning overflødig. Anderledes stiller det sig derimod med Aviserne som Kilder til Stemningernes og den offentlige Menings Historie. Ganske vist har man i Debatterne i de parlamentariske Forsamlinger og i de politiske Valg fuldt saa gode Kilder i den Hensende. Men alligevel vil Aviserne langtfra helt kunne skydes til Side. Hvad der i den Henseende maa begyndes med, er monografiske Arbejder over enkelte Perioder og Avisernes Stilling under dem. Et Bidrag i den Henseende er givet af Otto Bandmann i hans *Die Deutsche Presse und die Entwicklung der deutschen Frage 1864—66* (Leipzig, 1910). Forf. har heri givet en Udsigt over den tyske Presses Stilling dels til det slesvigholstenske Spørgsmaal efter Wienerfreden, dels til Udbrudet af Striden mellem Østrig og Preussen i 1864—66. Om Enkelthederne i hans Fremstilling kan ikke her dømmes, men i det hele synes Arbejdet at være gjort med Omhu og Dygtighed, ogsaa med Upartiskhed, naar da undtages den haanende Omtale af Tanken om at give Nordslesvig tilbage. Med Rette gør Forf. opmærksom paa, hvor lidt hin Tid endnu havde af skarp Parti-

disciplin inden for Pressen, og hvor mange Nuancer i Anskuelser der derfor fremkom i de forskellige Blade, hvad enten de hørte til den bismarckske, den liberale, den augustenborgske, den sydtyske eller den østrigske Side. Af særlig Interesse er en lille Ekskurs om den tyske Presses Opfattelse af Bismarck som Statsmand og Menneske i Aarene 1864—66.

J. A. F.

Det har ofte vist sig, hvor meget Udbytte der kan faas af Forskninger i tyske Familiearkiver med Hensyn til Trediveaarskrigen. Et nyt Vidnesbyrd herom er Gymnasialprofessor J. Krebs' Skrift: *Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Melchior v. Hatzfeldt (1593—1631)* (Breslau 1910), der væsenligt er bygget paa Papirer i det Hatzfeldt-Wildenburgske Familiearkiv. Bogen fører levende ind i Officers- og Hververlivet paa hin Tid, og har for os Danske den særlige Interesse, at den bringer en Række Bidrag til Belysning af den kejserlige Okkupation af Vendsyssel og Thy 1627—29, idet Melchior v. Hatzfeld førte et af de dér indkvarterede Regimenter. Vi faar en Række Enkeltheder af Værdi at vide, baade om de udskrevne Kontributioners Størrelse, om Indkvarteringens Fordeling og Tryk, og ikke mindst om den Modstand mod de fremmede, der fremkom fra Bønderne. Og mærkeligt nok faar vi her tillige nærmere Besked om det Krav paa Edsaflæggelse til Kejseren, som stilledes til hele Halvøens Befolkning i Slutn. af 1628, et Krav som hidtil kun har været lidet oplyst, og som vi ogsaa ser mødtes med Harme fra Befolkningens Side. Bogen bør ikke overses af dem, der vil sysselsætte sig med hin Tids Historie. *J. A. F.*

Som bekendt naaede Samuel Rawson Gardiner ikke at fuldføre sit store Værk om den første engelske Revolution og Cromwells Historie. Arven maatte naturligt tilfalde den nulevende bedste Kender af Cromwell, Professor i Oxford C. H. Firth. Han har ogsaa nu udgivet *The last years of the Protectorate 1656—58*, V. 1—2 (London, 1909). Bogen er en tro Fortsættelse af Gardiners i udtømmende Kendskab til Kilderne, grundig kritisk Behandling, levende Sympathi for Cromwell forenet med en besindig Dom over hans Modstandere,

endelig ogsaa i den noget vidtdrevne kronologiske Ordning. Det er Forf.'s Hensigt at knytte hertil en Fremstilling af Tiden til Restaurationen og i den at optage en meget savnet Skildring af Englands sociale og økonomiske Forhold i hele den Cromwellske Periode. Størst Interesse har de Partier, der behandler Cromwells Stilling til Forslaget om hans Overtagelse af Kongetitlen og den ny Forfatning, samt hans udenrigske Politik, i hvilken jo ogsaa Krigen mellem Danmark og Sverige spillede en stor Rolle. *J. A. F.*

I den ansete Samling *Bibliothèque d'histoire contemporaine* har E. Driault og G. Monod givet en Udsigt paa henved 700 Sider over den nyeste Tids Historie u. T.: *Évolution du monde moderne. Histoire politique et sociale (1815—1909)* (Paris, 1910). I den findes Eksempler paa Udlandets Uvidenhed om dansk Historie, saa meget tristere, som der paa Bogens Titelblad findes et saa udmærket Navn som G. Monods, og som Talen er om Forhold, der dels greb stærkt ind i Europas almindelige Historie, dels var direkte knyttet til Frankrigs. S. 272 hedder det, at Kristian IX 1863 vilde udstrække den danske Forfatning til sine tydske Hertugdømmer, og S. 280, at der i Freden i Prag indsattes en Bestemmelse, ved hvilken Preussen lovede at give Slesvig indtil Ejder tilbage til Danmark! For øvrigt er Danmarks Historie ikke nævnet efter 1866 undtagen i nogle Ord om de europæiske Forfatninger. *J. A. F.*

Navneregister.

(Ved **Hugo Matthiessen.**)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for 1908 og 1909 og Virksomhed i 1909.

Regnskabet for 1908.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1908	6524	Kr.	06 Ø.
2) Medlemsbidrag	1252	—	„ -
3) Solgte Skrifter	253	—	99 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis og fra det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600	—	„ -
5) Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	564	—	47 -
	9194	Kr.	52 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	674	Kr.	25 Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1474	—	43 -
3) Papir	213	—	75 -
4) Bogbinderarbejde	78	—	60 -
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	218	—	61 -
6) Skrifternes Opbevaring	48	—	85 -
7) Forskelligt	18	—	47 -
	2726	Kr.	96 Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1908	6467	—	56 -

Regnskabet for 1909.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1909	6467	Kr.	56 Ø.
2) Medlemsbidrag	1346	—	„ -
3) Solgte Skrifter	50	—	25 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis og det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600	—	„
5) Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	620	—	54 -
	9084	Kr.	35 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	734	Kr. 88	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	848	— 54	-
3) Papir	356	— 25	-
4) Bogbinderarbejde	101	— 31	-
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	136	— 27	-
6) Skrifternes Opbevaring	„	— „	-
7) Forskelligt	17	— 95	-
	2195	Kr. 20	Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1909	6889	— 15	-

Paa Grund af Hefternes Forsinkelse udgaves intet for 1908; derimod er udgivet for 1909:

For 1ste Halvaar 1909: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 2. Binds 1.—2. Hefte. Maj 1909.

For 2det Halvaar 1909: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 2. Binds 3. Hefte. Oktbr. 1909, og 4. Hefte. Febr. 1910.

Paa Aarsmødet 11. Juni 1909 genvalgtes Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang til Medlem af Bestyrelsen og Bibliotekar Gjellerup og Statsraadssekretær Koefoed til Revisorer. Bestyrelsen bestaar nu i Maj 1910 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Dr. phil. Aage Friis, Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang og Professor, Dr. Johannes Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Januar 1909 talte 674 Medlemmer, har i Løbet af 1909 ved Dødsfald mistet 12, ved Udmeldelser 6 Medlemmer, hvorimod der i Aarets Løb er indmeldt 21. Den havde saaledes 31. Decbr. 1909 et Medlemstal af 677, af hvilke 145 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^{2}/_{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Eiler Nystrøm: Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid. Casorti og Forstadsteatrene. Et Bidrag til dansk Kulturhistorie. Kbh., 1909. Gyldend. Bogh., Nord. Forl.

A. Collett: Gamle Christiania Billeder. Ny Udg. Chrania, J. W. Cappelens Forl., 1909.

Breve fra Hans Gram 1685—1748. Udg. af Herman Gram. Tillæg. Kbh., 1910. V. Thaning & Appels Forl.

Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl. Et kulturhistorisk Forsøg. Kbh., 1910. Gyldend. Bogh., Nord. Forl.

Norges Historie. H. 25—34. Krania, 1909—10. H. Aschehoug & Co.

Ferd. Fehling: Die europäische Politik des grossen Kurfürsten 1667—1688. Leipzig, 1910. Quélle & Meyer.

Otto Goldhardt: Die Gerichtsbarkeit in den Dörfern des mittelalterlichen Hennegaues. (Leipziger historische Abhandlungen. XIV.) Leipzig, 1910. Quelle & Meyer.

Otto Bandmann: Die deutsche Presse und die Entwicklung der deutschen Frage 1864—66. (Leipziger historische Abhandlungen. XV.) Leipzig, 1910. Quelle & Meyer.

Jos. Hell: Die Kultur der Araber. (Wissenschaft und Bildung. 64.) Leipzig, 1909. Quelle & Meyer.

Olof Söderqvist: Sveriges, Götes och Vendes konung. (Särtryck ur Statsvetenskaplig Tidskrift.)

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 4. R. 5. Bd. 7. H. Krania., 1909. 4. R. 6. Bd. 4.—5. H. 1910.

J. Levin Carlbom: Karl X Gustav. Från Weichseln till Bält 1657. Tåget över Bält och Freden i Roskilde 1658. 250-åriga krigs- och segersminnen. Stockh., 1910.

Fra Ribe Amt. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1910. Kbh., 1910. Lehmann & Stage.

Några Minnen af Slaget vid Helsingborg den 28. Febr. 1710 vid 200-års dagen sammanförda i Lifrustkammaren. Stockh., 1910.

Fritz Curschmann: Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg. Eine diplomatische Untersuchung. Mit 10 Tafeln. Hamburg u. Leipzig, 1909. Leop. Voss.

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 74. Jahrg. Schwerin, 1909.

Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662—69. Udg. af det norske Rigsarkiv. 1. Bd. 1662—64. 2. H. Chrania, 1910. Samme. 1642—50. 2. Bd. 2. H. Chrania, 1906.

Matthias Gelzer: Studien zur byzantinischen Verwaltung Ägyptens. Leipzig, 1909. (Leipziger historische Abhandlungen. XIII.) Quelle & Meyer.

M. Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909. Kbh., 1910. Gyldend. Bogh., Nord. Forl.

Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift III. 1910. Aarhus, 1910.

Christine Reimer: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. Folkeminder, øste af Folkemunde i det 19. Aarh. I., 1910. Odense, Andelsbogtrykkeriet.

Aug. Chr. Manthey's Dagbøger for Aarene 1856—1874. Udg. af den norske historiske Forening. 2. Bd. 1. H. Krania, 1910.

Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske Folkemål med Forklaringer. 8. H. Kbh., 1910. Gyldend. Bogh., Nord. Forl.

Islandica. An annual relating to Iceland and the Fiske Icelandic Collection in Cornell University Library, ed. by G. W. Harris. Vol. 3. Bibliography of the sagas of the kings of Norway and related sagas and tales. By Halldór Hermansson. Ithaca, New York, 1910.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V), hos dens Kasserer (Dr. phil. M. Mackeprang, Adolph Steens Allé 10, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K). Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelser om Bopælsforandring bedes sendte til Dr. Mackeprang.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.